FLORILEGIUM LITHUANUM

FLORILEGIUM LITHUANUM

Vilniaus
pedagoginio
universiteto
leidykla

FLORILEGIUM LITHUANUM

In honorem
eximii professoris atque academici Lithuani
domini Eugenii Jovaiša
anniversarii sexagesimi causa
dicatum

Vilnius, 2010

UDK 947.45
Fl-208

Mokslo straipsnių rinkinys
Kiekvienas straipsnis recenzuotas dviejų recenzentų

Redakcinė kolegija:
Prof. dr. Grasilda Blažienė, Lietuvių kalbos institutas
Doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė, Vilniaus pedagoginis universitetas
Doc. dr. Robertas Jurgaitis, Vilniaus pedagoginis universitetas
Prof. dr. Zigmantas Kiaupa, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas
Doc. dr. Arvydas Malonaitis, Vilniaus pedagoginis universitetas
Prof. habil. dr. Mykolas Michelbertas, Vilniaus universitetas
Dr. Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas
Prof. dr. Aivas Ragauskas, Vilniaus pedagoginis universitetas
Prof. habil. dr. Vladas Žulkus, Klaipėdos universitetas

Recenzentai:
Doc. dr. Gintautas Akelaitis
Dr. Ingrida Jakubavičienė
Doc. dr. Romualdas Juzefovičius
Doc. dr. Vaida Kamuntavičienė
Prof. dr. Jūratė Kiaupienė
Doc. dr. Žydronė Kolevinskienė
Dr. Linas Kvizikevičius
Dr. Alma Ragauskaitė
Doc. dr. Regina Rinkauskienė
Dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė
Doc. dr. Silva Pocytė
Dr. Arūnas Puškorius
Dr. Valdas Selenis
Doc. dr. Stanislovas Stašaitis
Dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
Dr. Ernestas Vasiliauskas
Dr. Darius Vilimas
Dr. Gintautas Zabiela

Sudarytojai:
Prof. dr. Grasilda Blažienė
Doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė
Prof. dr. Aivas Ragauskas

Redaktorė
Doc. dr. Sonata Vaičiakauskienė

Vertėja
Vaida Kavaliauskaitė

© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

ISBN 978-9955-20-518-0

TURINYS

TABULA GRATULATORIA 11

Grasilda BLAŽIENĖ, Libertas KLIMKA
PER PRAEITĮ IR DABARTĮ – Į ATEITĮ. 19

EUGENIJUS JOVAIŠA. BIBLIOGRAFINĖ RODYKLĖ 1970–2009
(Sudarė Valdemaras Šimėnas, Arvydas Malonaitis, Sandra Grigaravičiūtė) 24

DONUM RECTORIS AMICIQUE
Algirdas GAIŽUTIS
KELI HENRIKO RADAUSKO POEZIJOS SIMBOLIAI 47

ARCHEOLOGIJA

Adomas BUTRIMAS, Dalia BUTRIMAITĖ
UNIKALUS RAGINIO ŽEBERKLO (IETIES) ĮMOVINIS ANTGALIS IŠ DAKTARIŠKĖS
5-OS NEOLITO GYVENVIETĖS PRIE BIRŽULIO EŽERO 53

Mykolas MICHELBERTAS
UNIKALUS RADINYS PAALKSNIŲ (KELMĖS R.) PILKAPYNE 61

Ilona VAŠKEVIČŪTĖ
ADATOS ŽIEMGALIŲ MOTERŲ KAPUOSE 67

Arvydas MALONAITIS
GELEŽINIŲ KIRVIŲ „GADINIMO“ APRAIŠKOS LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE 77

Rimantas JANKAUSKAS, Indrė ČEPLIAUSKAITĖ
SENOJO GELEŽIES AMŽIAUS BENDRUOMENĖS SOCIALINĖS STRUKTŪROS
KLAUSIMU (MARVELĖS KAPINYNO DUOMENIMIS). 92

Birutė Kazimiera SALATKIENĖ
LIEPORIŲ MIKROREGIONO GYVENVIEČIŲ TINKLAS VIDURINIAME GELEŽIES AMŽIUJE
CENTRO IR PERIFERIJOS ASPEKTU 104

Manvydas VITKŪNAS
SANITARIJA IR HIGIENA KERNAVĖJE XIII–XIV A. 115

Albinas KUNCEVIČIUS
LIETUVA 1009 METAIS ARCHEOLOGŲ IR ISTORIKŲ DARBUOSE 127

ETNOLOGIJA

Jonas MARDOSA
LIETUVIŲ TREMTINIŲ SIBIRE GEGUŽINĖS PAMALDOS (XX A. PENKTO DEŠIMTMEČIO
VIDURYS – ŠEŠTO DEŠIMTMEČIO PABAIGA) 151

Alfonsas MOTUZAS
MOSĖDŽIO KALVARIJOS LIETUVOS KALVARIJŲ KONTEKSTE: KOPIJA AR SIEKINYS? 161

KALBOTYRA

Grasilda BLAŽIENĖ
PRŪSŲ VARDYNO TYRIMO PROBLEMOS 173

Danguolė MIKULĖNIENĖ
LIETUVIŲ KALBOS PLOTAS TARMIŲ POŽIŪRIU SENOSIOSE GRAMATIKOSE: NUO KLEINO IKI KURŠAIČIO 186

ISTORIJA

Tomas BARANAUSKAS
KUR BUVO ŽIEMGALIŲ SILENĖS ŽEMĖ? 194

Zigmantas KIAUPA
XVI–XVII A. ALEKSOTO LAIVŲ STATYKLA KAUNE 207

Raimonda RAGAUSKIENĖ
DU ***ŽINOMI NEŽINOMI*** 1566 M. ANTROJO LIETUVOS STATUTO RENGIMO KOMISIJOS NARIAI – POVILAS OSTROVICKIS IR MARTYNAS VOLODKEVIČIUS 215

Aivas RAGAUSKAS
MIDAUS BROLIJOS – VILNIAUS STAČIATIKIŲ KULTŪROS FENOMENAS (XV A. VIDURYS – XVII A. VIDURYS) 229

Deimantas KARVELIS
PROTESTANTIZMO ISTORIJOS ŽEMAITIJOJE FRAGMENTAS: EVANGELIKAI REFORMATAI LINKUVOJE IR PLONĖNUOSE XVI–XVIII A. 242

Robertas JURGAITIS
VILNIAUS SEIMELIO VEIKLOS INTENSYVUMAS 1717–1795 M. 255

Libertas KLIMKA
ISTORIJOS IR GAMTOS MOKSLŲ ŽINIŲ SKLAIDA „POLITINIUOSE“ XVIII A. VILNIAUS KALENDORIUOSE 268

Rimantas MIKNYS
MYKOLAS RÖMERIS IR 1936 M. „NAUJŲJŲ ROMUVIEČIŲ“ DEKLARACIJA 281

Mindaugas TAMOŠAITIS
KOSTAS KORSAKAS ANKSTYVUOJU KŪRYBOS IR VISUOMENINĖS VEIKLOS LAIKOTARPIU . . . 290

Audronė JANUŽYTĖ
LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO POLITIKA 1920–1922 M.: AR LIETUVOS UNIVERSITETAS KURIAMAS DĖL TAUTINĖS VALSTYBĖS INTERESŲ AR DĖL VISUOMENĖS POREIKIŲ? 300

Arūnas GUMULIAUSKAS
LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIŲ ATŠILIMO GALIMYBIŲ TARPUKARIU PROBLEMA ISTORIOGRAFIJOJE 310

Juozas SKIRIUS
JAV LIETUVIŲ KATALIKŲ ORGANIZACIJŲ POŽIŪRIS Į RAPOLO SKIPIČIO VIZITĄ 1935 M. 321

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ
LIETUVIŲ PABĖGĖLIŲ SPAUDA APIE TAUTIEČIŲ GYVENIMĄ DANIJOJE
1945–1948 M. 331

ISTORIJOS EDUKACIJA

Arūnas GUDINAVIČIUS
ŽENGIANT Į SKAITMENINĮ AMŽIŲ: SKAITMENINĖS KNYGOS LIETUVOS
ISTORIJOS TEMATIKA 1998–2008 M. 342

Benediktas ŠETKUS
ISTORIJOS MOKYMAS LIETUVOJE: NUO TRADICINIO TEKSTO IKI DAUGIALYPĖS TERPĖS . . . 357

Rūta ŠERMUKŠNYTĖ
KULTŪROS PAVELDO AKTUALIZACIJA LIETUVOS TELEVIZIJOJE 368

APIE AUTORIUS 378

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ
(Sudarė Grasilda Blažienė, Mindaugas Olbutas, Simona Stankutė, Vilija Tamulevičiūtė) 384

TABULA GRATULATORIA

Kazys Almenas
Valdovų rūmų paramos fondas

Rimantas Bagdzevičius
Lietuvos nacionalinis dramos teatras

Tamara Bairašauskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Jonas Balčiūnas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Emilija Banionytė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Algis Baniulis
Vilniaus pedagoginis universitetas

Marija Barkauskaitė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Romas Batūra
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Zenonas Baubonis
Lietuvos archeologijos draugija

Vytautas Bernotas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Viktoras Blinovas
Vilniaus Baltupių vidurinė mokykla

Petras Bražėnas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Mindaugas Briedis
Vilniaus pedagoginis universitetas

Romualdas Budrys
Lietuvos dailės muziejus

Antanas Buračas
Lietuvos mokslų akademija

Teresė Dešukienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vydas Dolinskas
Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

Gražina Drėmaitė
Lietuvos Respublikos valstybinė kultūros paveldo komisija

Artūras Dubonis
Lietuvos istorijos institutas

Alfonsas Eidintas
Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija

Aldona Gaigalaitė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Algirdas Girininkas
Klaipėdos universitetas

Jonas Glemža
Lietuvos Respublikos valstybinė kultūros paveldo komisija

Romualdas Grigas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vidas Grigoraitis
Lietuvos archyvų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Ingrida Gudauskienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vida Genė Gulbinienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Rūta Janonienė
Vilniaus dailės akademija

Rūta Kačkutė
Lietuvos Respublikos Prezidentūra

Antanas Algirdas Kaminskas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Audronė Kasparavičienė
Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas

Eduardas Kauklys
Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

Domas Kaunas
Vilniaus universitetas

Danutė Kazakevičienė
Vilniaus Petro Vileišio pagrindinė mokykla

Jūratė Kiaupienė
Lietuvos istorijos institutas

Napalys Kitkauskas
Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“

Antanas Kiveris
Vilniaus pedagoginis universitetas

Linas Kontrimas
Ryšių su visuomene agentūra „PR Service“

Romualdas Krukauskas
Lietuvos kompiuterininkų sąjunga

Antanas Kulakauskas
Mykolo Romerio universitetas

Edmundas Kulikauskas
Valdovų rūmų paramos fondas

Birutė Kulnytė
Lietuvos nacionalinis muziejus

Gintautas Kundrotas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Giedrius Kuprevičius
Kauno technologijos universitetas

Faustas Latėnas
Valstybinis Vilniaus mažasis teatras

Jonas Laurinavičius
Nacionalinis radijas ir televizija

Rimvydas Laužikas
Vilniaus universitetas

Saulius Lipčius
Lietuvos nacionalinės filharmonijos Čiurlionio kvartetas

Ingė Lukšaitė
Lietuvos istorijos institutas

Vilija Malonaitienė
Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazija

Zita Marcinkevičienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Juozas Marcinkevičius
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Justinas Marcinkevičius
Lietuvos mokslų akademija

Marcelijus Martinaitis
Poetas

Kristijonas Mazūras
Elektroninės leidybos namai

Vytautas Mažeika
Tauragės krašto muziejus „Santaka“

Edmundas Mažrimas
Tauragės rajono savivaldybės kultūros paveldo tarnyba

Jonas Milerius
Lietuvos Respublikos Seimas

Algimantas Miškinis
Lietuvos mokslų akademija

Algirdas Monkevičius
Mykolo Romerio universitetas

Vytas Navickas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Dainius Numgaudis
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

Romualdas Ozolas
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

Romas Pakalnis
Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija

Eugenijus Peikštenis
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro Genocido aukų muziejus

Rimvydas Petrauskas
Vilniaus universitetas

Pranas Petrošius
Tauragės rajono savivaldybė

Kazimieras Pyragas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Silva Pocytė
Klaipėdos universitetas

Virgilijus Poviliūnas
Trakų istorijos muziejus

Giedrius Puodžiūnas
Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija

Gintautas Rackevičius
Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“

Valdemaras Razumas
Lietuvos mokslų akademija

Algirdas Remeikis
Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Tauragės teritorinis padalinys

Kristina Rickevičiūtė
Vytauto Didžiojo karo muziejus

Alfonsas Rimeika
Vilniaus pedagoginis universitetas

Edmundas Rimša
Lietuvos istorijos institutas

Vilija Salienė
Vilniaus pedagoginis universitetas

Gintaras Songaila
Lietuvos Respublikos Seimas

Audrius Siaurusevičius
Lietuvos radijas ir televizija

Petras Juozas Stankevičius
Vilniaus pedagoginis universitetas

Jonas Stankus
Lietuvos archeologijos draugija

Eugenijus Svetikas
Lietuvos istorijos institutas

Eugenijus Šaltis
Tauragės rajono savivaldybės kultūros paveldo tarnyba

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
Lietuvos istorijos institutas

Laima Tautvaišaitė
Lietuvos valstybės istorijos archyvas

Laimutis Telksnys
Lietuvos mokslų akademija

Antanas Tyla
Lietuvos mokslų akademija

Vytautas Urbanavičius
Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“

Saulius Vadišis
Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas

Algirdas Vapšys
Valdovų rūmų paramos fondas

Diana Varnaitė
Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos

Aleksandras Vasiliauskas
Lietuvos mokslų akademija

Adolfas Večerskis
Lietuvos nacionalinis dramos teatras

Darius Vilimas
Lietuvos istorijos institutas

Audronius Vilkas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vilniaus pedagoginio universiteto
Istorijos fakulteto kolegos

Linas Vingelis
Lietuvos Respublikos Vyriausybė

Albinas Visockis
Lietuvos Respublikos Seimas

Raimundas Voiška
„Pfizer H. C. P. Corporation“ atstovybė Lietuvoje

Romualdas Vosylius
Vilniaus pedagoginis universitetas

Gintautas Zabiela
Klaipėdos universitetas

Elena Jolanta Zabarskaitė
Lietuvių kalbos institutas

Gediminas Zemlickas
Lietuvos mokslininkų laikraštis „Mokslo Lietuva“

Zigmas Zinkevičius
Lietuvos mokslų akademija

Loreta Žadeikaitė
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

Rimantas Želvys
Vilniaus pedagoginis universitetas

Gabrielius Žemkalnis
Pasaulio lietuvių bendrija

Dalius Žižys
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Gintautas Žygaitis
Vilniaus pedagoginis universitetas

Vladas Žulkus
Klaipėdos universitetas

Grasilda BLAŽIENĖ, Libertas KLIMKA

PER PRAEITĮ IR DABARTĮ – Į ATEITĮ

Ieškantį, abejojantį, svarstantį, randantį, teigiantį, nuolat apimtą kūrybinio įkarščio, besidžiaugiantį ne tik savo, bet ir kitų darbais bei atradimais, – tokį profesorių Eugenijų Jovaišą mato kolegos istorikai, bendraminčiai ir studentai Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultete, archeologinėse ekspedicijose, moksliniuose forumuose. Profesoriaus Eugenijaus Jovaišos iškilūs darbai reikšmingi visai archeologų ir istorikų bendrijai, Lietuvos mokyklai, apskritai visuomenei, kadangi archeologinių tyrinėjimų rezultatai atskleidžia tautos etnogenezės ypatybes, proistorės laikų gyvensenos ir pasaulėžiūros bruožus.

Eugenijus Jovaiša nuo 1975 m. tyrinėja baltų kultūrų sklaidos laikotarpio (I–V a. po Kr.) ir ankstyvųjų viduramžių pradžios (V–VI a.) baltų genčių laidojimo paminklus. Jis atliko archeologinius Centrinės Lietuvos, Nemuno žemupio kultūrų ir skalvių genties paminklų tyrinėjimus Seredžiuje, Raudonėnuose (Jurbarko raj., 1974–1975 m.), Plinkaigalyje (Kėdainių raj., 1977 m.), Lauksvyduose ir Krūvanduose (Kauno raj., 1978–1979 m.), Rupunionyse (Kauno raj., 1980 m.), Šaukėnuose (Tauragės raj., 1981–1983 m.), Dauglaukyje (Tauragės raj., 1984–1995, 2000 m.), Vėluikiuose (Tauragės raj., 2006–2007 m.). Ankstyvųjų kultūrų ir genčių tyrinėjimuose archeologui pavyko išryškinti du svarbius baltų gyvensenos ypatumus: dvasinio ir žinių pasaulio atspindžius laidojimo paminklų struktūroje bei etninės ir socialinės istorijos atspindžius laidosenoje ir rašto paminkluose. Tirdamas baltų laidoseną, pasiekė reikšmingų rezultatų, atradęs ir nustatęs tvirtą ryšį tarp mirusiųjų erdvinio orientavimo ir dangaus kūnų – saulės, mėnulio ir Didžiųjų Grįžulo Ratų alfos žvaigždės (dabartinė Šiaurinė) – padėties horizonte per laidojimo apeigas. Šiuo ryšiu, naudodamas dabartinės astronomijos ir geografijos metodus, Eugenijus Jovaiša atskleidė iki tol nežinomus baltų pasaulėžiūros ir žinių klodus, – nustačius mirusiųjų erdvinio orientavimo dėsningumus atsižvelgiant į palaidotųjų lytį (vyrams ir moterims skirti atskiri „erdviniai koridoriai“), atsirado galimybė nustatyti mirusiojo lytį, kai negalima pritaikyti nei archeologinio (pagal įkapes), nei antropologinio (pagal griaučių struktūrą) lyties identifikavimo metodų. Naudojant erdvinį metodą palaidotųjų lyčiai nustatyti, padidėjo identifikuotų kapų skaičius, atsirado unikali galimybė iš vaikų kapų skirti mergaičių ir berniukų kapus. Šie duomenys ypač reikalingi, kai siekiama rekonstruoti laidojimą paminklą palikusios bendruomenės sudėtį bei apimtį. Erdvinio mirusiųjų orientavimo sąryšis su dan-

gaus kūnų judėjimo dėsningumais leido nustatyti senųjų gyventojų mirtingumo atskirais metų laikais tendenciją. Pavyko išaiškinti, kad dauguma žmonių laidoti ankstyvą pavasarį ir vėlyvą rudenį, – jų kiekybinis santykis yra 1 : 0,7. Šis „piko“ dėsningumas moksliškai patvirtino istoriografinių šaltinių žinias, kad laidojimo apeigos buvo siejamos su kalendorinėmis šventėmis. Baltai turėjo tam tikrų žinių apie augalų gydomąsias (konservuojamąsias) savybes, todėl galėjo išlaikyti mirusiųjų kūnus iki artimiausios kalendorinės šventės. Nustatytas laidojimo papročių ryšys su dangaus šviesuliais patvirtino ir rašytiniuose šaltiniuose minimą dangaus kūnų mitologizavimą. Pasirodo, kad naudojantis statistiniais duomenimis, netgi įmanoma įvertinti to reiškinio stiprumą atskirais proistorės tarpsniais. Erdvinio mirusiųjų orientavimo fenomenas pagilino ir visuomenės istorijos supratimą, – paaiškėjo, kad augantis elitas siekė laidotis išskirtinėmis, eiliniams bendruomenės nariams draudžiamomis kryptimis, o detalus dangaus šviesulių padėčių žinojimas sustiprino hipotezę apie nuolat dangaus skliauto stebėjimus atliekančius bei pasaulį tyrinėjančius žmones – žynius, krivius, vaidilas.

Antras ypač svarbus baltų kultūros tyrinėjimo objektas – didžiausias dėmesys sutelktas ankstyvosios visuomenės struktūros analizei. Mokslo visuomenei pasiūlyta naujų socialinių grupių skyrimo laidojimo paminkluose principų, kriterijų bei jų elementų. Taikant juos atskirų laidojimo paminklų analizei, prieita prie statistiniais duomenimis paremtų išvadų, kad II–III a. vakarų baltų visuomenė išgyveno luominės visuomenės kūrimo baigiamąjį etapą. Joje jau aiškiai skyrėsi net kelios grupės pagal turtingumą. Tos grupės nustatomos iš skirtingos laidosenos bei įkapių turinio. Lyginant gautus duomenis su antikos laikų rašytiniais šaltiniais, išaiškėjo baltų ir germanų kultūrinio lygio bendrumas. Etninės istorijos tyrimų prasme reikšminga yra tai, kad po dešimtmečius trukusių tyrinėjimų apibrėžtas Nemuno žemupio kultūros arealas, nustatyti šios kultūros ypatumai ir jos virsmas V–VI a. skalvių kultūra. Šio laikotarpio skalvių kultūros tyrinėjimai leidžia daryti išvadą, kad ji sparčiai vystėsi tiek socialiai, tiek ir pagal vietinę gamybą. Galima tvirtinti, kad bent nuo V a. vidurio ir antrosios pusės ši visuomenė gyveno karinės aristokratijos laikus, kuri būdinga valstybę bekuriantiems etnosams.

Profesoriaus Eugenijaus Jovaišos pasiūlyti originalūs archeologinės medžiagos tyrimo būdai, pasitelkiant gretutinius mokslus ir plačiau į archeologijos mokslo praktiką įvedant statistiką bei jos atveriamas galimybes, suteikia moksliniams tyrinėjimams naują kokybę. Gauti rezultatai reikšmingi baltų kultūros sampratai tiek Lietuvoje, tiek ir nustatant jai prideramą vietą Europos istorijoje. Mokslininko pasiūlytas naujas baltų proistorės laikotarpių skirstymas Europos istorijos tarpsnių kontekste įgalina tiksliau įvertinti baltų vietą ir jos reikšmę Europos kultūroje.

2009 m. jo aukščiausio lygio kvalifikacija ir svarūs mokslo darbai lėmė, kad iš gausios humanitarų bendruomenės profesorius buvo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos nariu ekspertu.

Darbštumą, kūrybingumą, iniciatyvą profesinėje veikloje – šias profesoriaus savybes didžiąja dalimi nulėmė šeima. Eugenijus Jovaiša gimė 1950 m. balandžio 24 d. Klaipėdoje mokytojų šeimoje. Mama Stefanija buvo lietuvių kalbos mokytoja, o tėtis, būsimasis profesorius habil. dr. Leonas Jovaiša, dėstė psichologiją, logiką ir pedagogiką Klaipėdos mokytojų seminarijoje. 1958 m. šeima persikėlė į Vilnių. Eugenijus Jovaiša baigė Vilniaus 21-ąją vidurinę mokyklą, o 1968–1973 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete. 1972–1977 m. dirbo Kultūros ministerijos Mokslinėje metodinėje kultūros paminklų apsaugos taryboje. 1977 m. Mykolas Michelbertas, dabartinis Vilniaus universiteto profesorius, pasikvietė Eugenijų Jovaišą į Vilniaus pedagoginio instituto (dabar universiteto) TSRS istorijos katedrą asistento pareigoms. Eugenijus Jovaiša įveikė visas aukštosios mokyklos pedagogo pakopas: asistento, vyresniojo dėstytojo, docento, profesoriaus (nuo 2008 m. jis yra Baltų proistorės katedros profesorius). Apibendrinęs daugelio archeologinių ekspedicijų metu sukauptą medžiagą, Eugenijus Jovaiša 1988 m. Ukrainos Archeologijos institute apgynė mokslų kandidato disertaciją (nostrifikuota 1993 m.). 1991 m. jam suteiktas docento pedagoginis vardas. Tais pat metais Eugenijus Jovaiša tapo naujai įkurtos Baltų proistorės katedros vedėju, o 1991–1993 m. buvo Vilniaus pedagoginio universiteto Studijų prorektorius. Nuo 1993 m. vasario 4 d. iki gegužės 19 d. jis buvo universiteto rektorius. 2007 m. Eugenijus Jovaiša antrą kartą išrinktas VPU Istorijos fakulteto dekanu. Šias pareigas ėjo dar pirmaisiais Nepriklausomybės metais (1990–1991 m.), o 1988–1990 m. buvo fakulteto prodekanas. Kaip dabartinis istorijos fakulteto dekanas profesorius Eugenijus Jovaiša yra kupinas idėjų, užmojo padaryti fakultetą patrauklų studentams, jaukų dėstytojams. Profesoriui be galo svarbu ne tik Istorijos fakulteto reikalai, bet ir tai, kad Vilniaus pedagoginis universitetas būtų prestižinė aukštoji mokykla, rengianti mokytojus ir visuomenės edukologus. Fakulteto kolektyvui sudarytos geros sąlygos kūrybai, mokslinei veiklai, tačiau pabrėžiant, kad pagrindinis tikslas yra kūrybiškas darbas su studentais, studijų proceso tobulinimas, studentų iniciatyvos skatinimas. Tos darbingos atmosferos sukūrimas – didelis dekano nuopelnas. Todėl ir darnus, susitelkęs fakulteto kolektyvas padeda savo dekanui įgyvendinti daugybę sumanymų, didžiuojasi jo išplėtotos veiklos rezultatais. Kiekvienų metų pabaigoje kolektyvas pakviečiamas išklausyti neprivalomos dekano ataskaitos, kurioje išvardijami ir įvertinami visi fakulteto nuveikti darbai. Paminėti ir įvertinti, pasidžiaugti, tarti gerą žodį – nedažnas reiškinys mūsų šiandienos gyvenime. Ir tada visi pajunta dekano šiaip jau giliai slepiamą jautrumą.

Kaip profesinės karjeros pradžioje, taip ir dabar, pagrindinė Eugenijaus Jovaišos veiklos sfera yra akademinis pedagoginis darbas. Mokslo žinias pateikti sistemiškai, įdomiai ir intriguojančiai – dar viena profesoriaus daugiabriaunio talento dalis. Jo darbai skatina jaunimo domėjimąsi mūsų istorija, o kartu ir tautinės savimonės radimąsi. Profesoriaus paskaitos džiugina studentus nauja metodologija, savitu požiūriu į mūsų krašto proistorę, originalia rašytinių šaltinių interpretacija, išradingu ir sistemišku archeologinių duomenų pateikimu moderniais techniniais būdais.

Be fakulteto vadovo kūrybingos veiklos profesorius Eugenijus Jovaiša daug nusipelnė ir leidybos sričiai: yra mokslo darbų žurnalo „Istorija“ (Vilniaus pedagoginis universitetas) ir „Lituanistica“ (Lietuvos mokslų akademija) vyriausiasis redaktorius, taip pat žurnalų „Lietuvos archeologija“ (Lietuvos istorijos institutas), „Archaeologia Lituana“ (Vilniaus universitetas), tęstinio leidinio „Etnokosmologija“ (Lietuvos etnokosmologijos muziejus) redakcinių kolegijų narys.

Reikšmingos visuomeninės prof. dr. Eugenijaus Jovaišos pareigos šiandien: jis yra Valstybinės kultūros paveldo komisijos narys (nuo 2004 m.), Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo tarybos narys, Lietuvai reikšmingo kultūros paveldo, esančio užsienyje, ekspertas, Valdovų rūmų paramos fondo steigėjas, jo valdybos narys, Nacionalinio dramos teatro Tarybos narys. Šitiek aprėpti gali tik stebėtino darbštumo, plačios erudicijos, intensyvios įvairiapusės kūrybinės veiklos žmogus. Jubiliato nuopelnai Lietuvos valstybei ir tautai įvertinti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi (2003 m.), Tauragės apskrities Garbės ženklu (2006 m.), Trakų istorijos muziejaus Garbės ženklu (2007 m.).

Profesorius Eugenijus Jovaiša išleido pirmąsias Lietuvoje kompaktines plokštelės apie baltų proistorę ir Lietuvos istoriją, kurias galima rasti visose Lietuvos mokyklose ir užsienio lietuvių centruose. Anglų, lenkų, vokiečių ir rusų kalbomis įgarsinti novatoriški leidiniai susilaukė ir pasaulio mokslo bendruomenės dėmesio. Kaip projektų autorius, vadovas, sudarytojas ir redaktorius Eugenijus Jovaiša vadovavo mokslininkų kolektyvams kuriant skaitmeninius darbus Lietuvos istorijos tematika: „Lietuva iki Mindaugo“ (1999 m.), šis projektas parodoje „Infobalt 2000“ pripažintas kaip geriausias edukacinis skaitmeninis kūrinys, „Gimtoji istorija“ (2002, 2003, 2004 m.), „Atstatykime Lietuvos valdovų rūmus“ (2003 m.), „Įdomioji Lietuvos istorija. Valstybė. Menas. Visuomenė“ (2004, 2005, 2006, 2007 m.). Pastarasis leidinys „Pasaulio viršūnių“ konkurse 2005 ir 2007 m. įvertintas kaip geriausias elektroninis darbas. 2008 m. šių kūrinių autoriui paskirta Lietuvos valstybinė mokslo premija. Šiuose elektroniniuose mokslo darbuose vietą rado naujausių tyrinėjimų rezultatai, pateikti įvairiausiomis multimedijos formomis, – dvimatėmis ir trimatėmis animacijomis, kita vaizdo medžiaga, raštu ir garsu. Šios srities

darbus profesorius tęsia ir toliau – 2009 m. išleista kompaktinė plokštelė „Lietuva 1009–2009“. Ir šį darbą lydi didelė kūrybinė sėkmė, labai palankūs specialistų ir visuomenės vertinimai.

Sveikindami Eugenijų Jovaišą 60-mečio proga ne tik šio teksto, bet ir viso *Florilegium Lithuanum* autoriai linki, kad baltų likimo deivė Laima lemtų įgyvendinti tai, kas yra ir bus profesoriaus mintyse.

EUGENIJUS JOVAIŠA. BIBLIOGRAFINĖ RODYKLĖ 1970–2009

Knygos ir straipsniai

1970

Saugokime ir gerbkime senovės liudininkus. *Jonavos balsas*, 1970 m. rugsėjo 17 d., nr. 110, p. 3. Bendraautoris J. Markelevičius.

1972

Gruodžio 7 d. sukako 80 metų. *Literatūra ir menas*, 1972 m. gruodžio 9 d., nr. 49, p. 15. Bendraautoris J. Markelevičius.

1974

Kelmės rajono archeologiniai paminklai. *Komunistinis žodis* (Kelmė), 1974 m. gruodžio 19 d., nr. 146, p. 3–4.

1975

Onciškių kaimo senkapiai. *Darbo vėliava* (Lazdijai), 1975 m. sausio 11 d., nr. 5, p. 3.

Seredžiaus archeologiniai paminklai. *Šviesa* (Jurbarkas), 1975 m. kovo 27 d., nr. 36, p. 3.

Раскопки грунтового могильника Середжюс. *Новейшие открытия советских археологов*: *Тезисы докладов конференции*, Киев, 1975, ч. 3, с. 57.

Раскопки Муоришкяйского курганного могильника. *Археологические открытия 1974 года*, Москва, 1975, с. 406–407. Соавтор Р. Древинскене.

1976

Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga: metodinė priemonė. Vilnius, 1976, 94 p. Bendraautoris J. Markelevičius.

Raudonėnai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1976, nr. 11, p. 37–38.

Новый тип грунтовых погребений в Литве. *Археологические открытия 1975 года*, Москва, 1976, с. 437. Соавтор Б. Даканис.

1978

Apavas iš Plinkaigalio kapinyno. *Kultūros barai*, 1978, nr. 4, p. 62–63.

Archeologų radiniai Plinkaigaly. *Tarybinis kelias* (Kėdainiai), 1978 m. sausio 17 d., p. 3.

Plinkaigalio (Kėdainių raj.) kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*, Vilnius, 1978, p. 167–174.

Raudonėnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*, Vilnius, 1978, p. 51–55.

Раскопки могильника в дер. Плинкайгалис. *Археологические открытия 1977 года*, Москва, 1978, с. 434–435.

1979

Kraštotyrinės ekspedicijos Gintaruose ir Lauksvyduose. *Tarybinis pedagogas*, 1979 m. sausio 5 d., nr. 1, p. 2.

Раскопки могильника в д. Лауксвидай. *Археологические открытия 1978 года*, Москва, 1979, с. 455–456.

1980

Lauksvydų (Kauno raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*, Vilnius, 1980, p. 69–71.

Krūvandų (Kauno raj.) senkapio tyrinėjimai 1979 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*, Vilnius, 1980, p. 87–89. Bendraautoris A. Baublys.

Раскопки могильника в д. Крувандай. *Археологические открытия 1979 года*, Москва, 1980, с. 378.

1981

Раскопки могильника в д. Рупунонис. *Археологические открытия 1980 года*, Москва, 1981, с. 357.

1982

Rupunionių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*, Vilnius, 1982, p. 55–57.

1983

Раскопки могильника Шаукенай. *Археологические открытия 1981 года. Москва*, 1983, с. 370. Соавтор Й. Станкус.

1984

Lauksvydų kapinynas. *Istorija*, 1984, t. 24, p. 118–137.

1986

Archeologiniai tyrinėjimai Dauglaukyje. *Leniniečių balsas* (Tauragė), 1986 m. rugpjūčio 30 d., nr. 105, p. 3.

Dauglaukio plokštinis kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*, Vilnius, 1986, p. 49–52.

1987

Центральная Литва в I–IV вв. (на материалах погребальных памятников). Автореферат кандидатской диссертации, Киев, 1987, 22 с.

Archeologų radiniai Nemuno deltos kapinynuose. *Kultūros barai*, 1987, nr. 9, p. 64–66.

1988

Dauglaukio kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 75–77.

1989

Мировозрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребении центральной Литвы I–IV вв. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Klaipėda, 1989, p. 92–107.

1990

Dauglaukio kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius, 1990, p. 80–82.

1991

Nemuno deltos kultūra. *Tauragiškių balsas*, 1991 m. rugpjūčio 23 d., nr. 98, p. 2.

Nemuno deltos kapinynų tyrinėjimų istorija. *Nemuno delta: tyrimai ir atradimai*, Dauglaukis, 1991, p. 5–6.

Dauglaukio plokštinis kapinynas. *Nemuno delta: tyrimai ir atradimai*, Dauglaukis, 1991, p. 12–22.

1992

Dauglaukio kapinynas. *Nemuno delta: tyrimai ir atradimai*, Dauglaukis, 1992, p. 43–45.

Dauglaukio plokštinis kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*, Vilnius, 1992, p. 95–99.

1994

Dauglaukio kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, Vilnius, 1994, p. 149–151.

1995

Dauglaukio plokštinis kapinynas. *Baltų archeologija: Naujausių tyrimų rezultatai. Konferencijos medžiaga*, Vilnius, 1994 m. kovo 30 d. Vilnius, 1995, p. 17–24.

Paleoastronomija ir etnokosmologija Lietuvoje. *IX Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas. Tezės*, Vilnius, 1995, p. 310. Bendraautoris L. Klimka.

1996

Dauglaukio kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 106–109.

1997

Archeologas Petras Tarasenka. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 168–170.

Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 48–65.

Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 15–47.

1998

Dauglaukio kapinynas. *Tauragės kurjeris*, 1998 m. balandžio 15 d., nr. 29, p. 29; 1998 m. balandžio 17 d., nr. 30, p. 1, 3; 1998 m. balandžio 21 d., nr. 31, p. 1, 5; 1998 m. balandžio 24 d., nr. 32, p. 1, 3.

Dauglaukis. *Lithuanian archaeology: investigations and findings*, Vilnius, 1998, p. 13–14.

Žvilgsnis į „aukso amžių“: Baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus. (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1998. 1 elektroninis optinis diskas.

Žvilgsnis į „aukso amžių“. *Dialogas*, 1998 m. kovo 13 d., nr. 11, p. 5–6.

1999

Baltai ir Antika. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautoris A. Malonaitis.

Baltų etnosas iki Lietuvos valstybės. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Lietuva iki Mindaugo, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvių etnogenezės įvadas. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvos gyventojai: iki baltų susidarymo. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Lietuvos gyventojai: iki tapsmo etniniais junginiais. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Mykolui Michelbertui – 60. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 18, p. 5–8.

Pasaulėžiūra ir laidosena. *Lietuva iki Mindaugo*, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautoris L. Klimka.

2000

Libertui Klimkai – 60. *Libertas Klimka: bibliografija, 1965–2000*. Vilniaus pedagoginis universitetas. Vilnius, 2000, p. 3–5.

2001

Baltų gentys: VI–IX amžiai. Atvirukų rinkinys, dailininkas Algirdas Remeikis. Vilnius, 2001. 1 aplankas (14 atvirukų). Žemėlapį sudarė ir komentarus parašė Eugenijus Jovaiša.

Baltų gentys: IX–XII amžiai. Atvirukų rinkinys, dailininkas Algirdas Remeikis. Vilnius, 2001. 1 aplankas (13 atvirukų). Žemėlapį sudarė ir komentarus parašė Eugenijus Jovaiša.

Baltai ir antika. *Istorija*, 2001, t. 49, p. 46–55. Bendraautoris A. Malonaitis.

Baltai ir gintaras. *Istorija*, 2001, t. 48, p. 3–8.

The Balts and amber. *Acta Academiae artium Vilnensis = Vilniaus dailės akademijos darbai*, 2001, t. 22, p. 149–156.

2002

Ankstyvosios baltų kultūros. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Autochtonai iki indoeuropiečių. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Baltai ir Didysis tautų kraustymasis. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltų gentys ir jų gyventa teritorija. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltų ir romėnų prekybos ryšiai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltų kultūros I–V amžiuose. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Baltų metalurgija ir auksakalystė. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltų prekybiniai ryšiai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautoris P. Mudėnas.

Dangus baltų gyvenime. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 3–16.

Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Indoeuropiečiai ir baltai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Iš lietuvių etnogenezės istorijos. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvių protėviai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvos baltų gentys V–X amžiuose. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Lietuvos baltų gentys X–XIII amžiuose. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Pasaulėžiūra ir laidosena. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautoris L. Klimka.

Pirmieji gyventojai Rytų Pabaltijyje. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Seniausieji verslai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Seniausios baltų praeities pažinimo šaltiniai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Seniausios rašytinės žinios apie Rytų Pabaltijį. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautoriai A. Butrimas, A. Malonaitis.

Senieji Lietuvos autochtonai. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Vilniaus pilys. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

Žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas. *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

2003

Ankstyvųjų baltų kultūros. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 53–58

Baltai antikos laikais: Dauglaukio bendruomenės eskizas. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 163–184.

Baltai ir „Gintaro kelias". *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 287–292

Baltai ir antika. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 121–126. Bendraautoris A. Malonaitis.

Baltai ir didysis tautų kraustymasis. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 85–87.

Baltai ir krikščionių misionieriai. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 139–142.

Baltų gentys. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 67–89. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Baltų ir romėnų prekybos ryšiai. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 82–84.

Baltų kultūros. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 59–66. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Dangus baltų gyvenime. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 351–366.

Gimtoji istorija 7 klasei, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, 109 p.

Indoeuropiečiai ir baltai. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 47–52.

Baltų gentys ir jų gyvenama teritorija. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 72–76.

Lietuva iki Mindaugo [straipsnių rinkinys + skaitmeninė knyga], redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša, A. Butrimas. CD-ROM. Vilnius, 2003, 462, p. [1].

Lietuvių protėviai. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 77–81.

Pasaulėžiūra ir laidosena. *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 367–374. Bendraautoris L. Klimka.

Pirmieji gyventojai Rytų Pabaltijyje. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 26–37.

Seniausieji verslai. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 37–42.

Seniausios baltų praeities pažinimo šaltiniai. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 62–65.

Seniausios rašytinės žinios apie Rytų Pabaltijį. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 66–71. Bendraautoriai A. Butrimas, A. Malonaitis.

Žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas. *Gimtoji istorija 7 klasei*, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, p. 43–45.

2004

Ankstyvosios baltų kultūros (1700 m. pr. Kr. – 450 m. po Kr.). *Įdomioji Lietuvos istorija*. *Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Bajoriškoji demokratija ir Respublikos žlugimas (1772–1795). *Įdomioji Lietuvos istorija*. *Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltai ir jų kaimynai XIII a. pirmoje pusėje. *Įdomioji Lietuvos istorija*. *Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Baltų gentys V–XII amžiuje. *Įdomioji Lietuvos istorija*. *Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Dangus baltų gyvenime. *Etnokosmologija*, 2004, nr. 1, p. 17–30.

Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas: E. Jovaiša. 3-iasis leidimas. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 2 elektroniniai optiniai diskai.

Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Indoeuropiečiai ir baltai (4 000–2000 m. pr. Kr.). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Krikščioniškoji Lietuva: nuo krikšto iki Lucko (1387–1429). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lenkiškieji ir saksoniškieji valdovai Lenkijos soste (1669–1795). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuva iki Mindaugo, projekto vadovas, projekto sistema, straipsnių autorius E. Jovaiša. 4-tasis leidimas. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

Lietuva paskutiniųjų Gediminaičių laikais (1430–1572). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvos ir Žemaitijos krikštas (1387–1413). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas – 1990-ųjų kovo 11 diena. *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuvos prezidentai (1919–2004). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Liublino unija ir pirmieji renkami valdovai Respublikos soste (1569–1586). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Mindaugo karalystė – krikščioniška Lietuvos valstybė (1253–1263). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Nepriklausomybės kovos – 1991 metų sausis ir rugpjūtis. *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Nuo Mindaugo iki Gediminaičių: legendiniai ir tikrieji valdovai (1263–1295). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Pagoniškieji Gediminaičiai (1295–1385). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Pirmieji Rytų Pabaltijo gyventojai ir senieji autochtonai (11 000–5 000 m. pr. Kr.). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Respublika Vazų dinastijos laikais (1587–1668). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Sąjūdis ir Lietuvos nepriklausomybė (1988–1990). *Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Vytautas Kazakevičius (nekrologas). *Istorija*, 2004, t. 62, p. 1.

2005

Įdomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, projekto vadovas, sudarytojas, redaktorius, pasakojimų autorius E. Jovaiša, sudarytoja ir redaktorė R. Janonienė, D. 2. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005.

Kario ir žirgo puošyba priešistorės mene. *Įdomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, projekto vadovas, sudarytojas, redaktorius, pasakojimų autorius E. Jovaiša, sudarytoja ir redaktorė R. Janonienė, D. 2. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005. Bendraautoris M. Iršėnas.

Papuošalai naujosios eros pradžios Jūros žemupio visuomenėje. *Įdomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, projekto vadovas, sudarytojas, redaktorius, pasakojimų autorius E. Jovaiša, sudarytoja ir redaktorė R. Janonienė, D. 2. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005. Bendraautoris M. Iršėnas.

2006

Antikos pasaulis ir baltai. *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006. Bendraautoris M. Michelbertas.

Baltai Lietuvos valstybės išvakarėse. *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006. Bendraautoris A. Butrimas.

Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006.

Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16 + CD.

Baltų visuomenės sluoksniavimosi ištakos. *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006.

Lenkija Lietuvos istorijoje. *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006.

Šeimos raida seniausioje visuomenėje. *Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006. Bendraautoris A. Malonaitis.

2007

Įdomioji Lietuvos istorija. Valstybė. Menas. Visuomenė. Nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2007. 3 elektroniniai optiniai diskai.

Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai. Kolektyvinė monografija, sudarytoja D. Klajumienė. Vilnius, 2007, p. 554. Bendraautoris.

Krašto priešistorė. *Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai. Kolektyvinė monografija*, sudarytoja D. Klajumienė. Vilnius, 2007, p. 9–44.

Menas ir kultūra. *Tauragiškių balsas*, 2007 m. vasario 15 d., nr. 38, p. 2.

Prasmingų darbų laikas: Istorijos fakultetas VPU. *Šviesa*, 2007 m. kovo 9 d., p. 3.

Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 3–14.

Vėluikių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 153–154.

2008

Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 3–9.

Esminių permainų keliu. *Šviesa*, 2008 m. balandžio 25 d., p. 4. Bendraautoris R. Jurgaitis.

Lietuvos istorija skaitmeniniame pasaulyje. *Mokslas ir gyvenimas*, 2008, nr. 2, p. 8–9, 28.

Prof. Romualdas Grigas. „Senieji lietuviai: tapatybės bruožai ir jų likimas“: monografija. *Šviesa*, 2008 m. lapkričio 21 d., p. 3.

Vakarų Rusijos istorijai atsiradus. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 3–7 + CD. Bendraautorė I. Vaškevičiūtė.

Vasario šešioliktosios keliai: nuo 1905–1918 metų iki mūsų dienų: pranešimas, skaitytas iškilmingame šventės minėjime. *Šviesa*, 2008 m. vasario 15 d., nr. 3, p. 1–2.

2009

100 datų. *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

100 įdomybių. *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

100 žmonių. *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Baltai ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VII a.). *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Baltai ir jų kaimynai Lietuvos susidarymo išvakarėse (IX–XIII a.). *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. (Tyrimų tezės). *Tirpstančios lietuvių žemės*, Vilnius: Mokslotyros institutas, 2009, p. 72–79.

Krikšto misijos ir Lietuvos vardas (997–1009). *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Lietuva 1009–2009, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius, straipsnių autorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Profesoriui Aivui Ragauskui 40 metų. *Istorija*, 2009, t. 74, p. 3.

Vasario 16-osios keliai: nuo 1905 iki 1918 metų. *Lietuva 1009–2009*, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Rankraščiai ir ataskaitos

1973

Lietuvos TSR archeologo Petro Tarasenkos gyvenimas ir veikla. Diplominis darbas. Vilnius, 1973, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 85–A56.

1975

1975 metų Raudonėnų k. (Jurbarko raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas* (toliau – *LIIR*), f. 1, b. 532.

1977

1977 m. Plinkaigalio k. (Kėdainių raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 496.

1977 m. Plinkaigalio k. (Kėdainių raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų fiksacinė medžiaga. *LIIR*, f. 1, b. 496 a.

1978

1978 m. Lauksvydų k. (Kauno raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 616.

1979

1979 m. Krūvandų k. (Kauno raj.) kapinynų I, II, III ir Lauksvydų k. (Kauno raj.) kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 750.

1980

1980 m. Rupunionų k. (Kauno raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 801.

1982

Šaukėnų kapinyno (Tauragės raj., Sungailiškių apyl.) 1982 metų tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1140.

1984

1984 metų Dauglaukio k. (Tauragės raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1178.

1985

1985 metų Dauglaukio k. (Tauragės raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1237.

1986

1986 m. Dauglaukio k. (Tauragės raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1351.

1988

Dauglaukio km. (Tauragės raj.) plokštinio kapinyno 1988 metų tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1569.

1989

1989 m. Dauglaukio kapinyno (Tauragės raj.) tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1655.

1990

Dauglaukio kapinyno (Tauragės raj., Tauragės apyl.) 1990 m. tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1763.

1992

Dauglaukio plokštinio kapinyno (Tauragės raj.) 1992 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 2074.

1994

1994 metų Dauglaukio plokštinio kapinyno (Tauragės rajonas) tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 2633.

Projektų vadovas, redaktorius, sudarytojas

1998

Žvilgsnis į „aukso amžių“: baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1998. 1 elektroninis optinis diskas.

1999

Lietuva iki Mindaugo, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša (CD-ROM), Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1999. 1 elektroninis optinis diskas.

2001

Lietuva iki Mindaugo, projekto vadovas, projekto sistema E. Jovaiša. 2-asis leidimas (CD-ROM). Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2001. 1 elektroninis optinis diskas.

2002

Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, CD-ROM, 2002. 1 elektroninis optinis diskas.

2003

Atstatykime Lietuvos valdovų rūmus, sudarytojai E. Jovaiša, V. Urbanavičius. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2003. 1 elektroninis optinis diskas.

Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas: Eugenijus Jovaiša. 2-asis leidimas. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2003. 1 elektroninis optinis diskas.

Gimtoji istorija. Vadovėlis 7 klasei, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai ir Versus aureus leidykla, 2003, 112 p.

Lietuva iki Mindaugo [straipsnių rinkinys + skaitmeninė knyga], redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša, A. Butrimas. CD-ROM. Vilnius, 2003, 462, p. [1].

Partizaninio karo (1944–1953) atgarsiai. Gynybiniai įtvirtinimai Jūros ir Šešuvies paupiuose (1940–1941), redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2003.

Tauragės rajono mažoji liaudies architektūra ir dailė, redaktorius, sudarytojas E. Jovaiša. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2003.

2004

Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas: E. Jovaiša. 3-iasis leidimas. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 2 elektroniniai optiniai diskai.

Įdomioji Lietuvos istorija: *Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. D. 1. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004. 1 elektroninis optinis diskas.

Lietuva iki Mindaugo, projekto vadovas, projekto sistema, straipsnių autorius E. Jovaiša. 4-tasis leidimas. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

2005

Įdomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, projekto vadovas, sudarytojas, redaktorius, pasakojimų autorius E. Jovaiša, sudarytoja ir redaktorė R. Janonienė. D. 2. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005.

Lietuvos dvarai, sudarytojas, redaktorius E. Jovaiša. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005.

2006

Įdomioji Lietuvos istorija. Visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. D. 3. CD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2006. 1 elektroninis optinis diskas.

Tauragės kraštas priešistorėje, projekto vadovas E. Jovaiša. CD-ROM. Tauragės krašto muziejus „Santaka“, 2006. 1 elektroninis optinis diskas.

The engrossing history of Lithuania. The history of statehood from Ancient times to the present day [Elektroninis išteklius]. Pt. 1. CD-ROM. Vilnius, 2006. 1 elektroninis optinis diskas.

2007

Įdomioji Lietuvos istorija. Valstybė. Menas. Visuomenė. Nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2007. 3 elektroniniai optiniai diskai.

2009

Lietuva 1009–2009, projekto iniciatorius, sudarytojas ir vadovas, „šimtukų sudarytojas“, redaktorius E. Jovaiša. DVD-ROM. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009. Elektroniniai optiniai diskai.

Redakcinių kolegijų narys

Istorija redakcinės kolegijos narys, vyr. redaktorius (nuo 1994, t. 33).

Archaeologia Lituana redakcinės kolegijos narys (nuo 2004, t. 5).

Lietuvos archeologija redakcinės kolegijos narys (nuo 2007, t. 30).

Lituanistica redakcinės kolegijos narys, vyr. redaktorius (nuo 2009, t. 79–80, nr. 3–4).

Doktorantūros komiteto narys, disertacijos gynimo tarybos pirmininkas
Doktorantūros komiteto narys

Malonaitis A. Siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje (tipologija ir ergonomika). Lietuvos istorijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius, 2000.

Disertacijos gynimo tarybos pirmininkas

Piličiauskas G. Titnago industrija Pietryčių Pabaltijyje 2900–1700 m. pr. Kr. gludintų titnaginių kirvių tyrimo duomenimis. Klaipėdos universitetas, Klaipėda, 2008.

Literatūra apie Eugenijų Jovaišą

1990

Čepas, V. Archeologų ekspedicija. *Tėvynės šviesa* (Tauragė), 1990 m. rugsėjo 7 d., p. 2, 6.

1991

Septintasis Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas, Vilnius, 1991, p. 197.

Vaupšas, Č. Akis į akį su amžių glūduma. *Tauragiškių balsas*, 1991 m. rugpjūčio 16 d., nr. 93, p. 2.

1992

Vaupšas, Č. Kasinėjami Nemuno žemupio kapinynai. *Lietuvos aidas*, 1992 m. rugpjūčio 26 d., p. 3.

1994

Šaltis, E. Dauglaukis: čia rašoma pirmoji elektroninė knyga. *Tauragiškių balsas*, 1994 m. rugpjūčio 27 d., p. 4.

1995

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje*, Kaunas, 1995, p. 221.

Šaltis, E. Dauglaukis: pasaulis dar labiau praturtėjo archeologiniais radiniais. *Tauragiškių balsas*, 1995 m. rugpjūčio 4 d., nr. 80, p. 3.

1997

Masteika, R. Archeologiniai tyrinėjimai Dauglaukyje. *Tauragiškių balsas*, 1997 m. rugpjūčio 19 d., nr. 79, p. 2.

1998

Balčytienė A. Kompiuteriniai kultūros paveldo atspindžiai. *Istorija*, 1998, t. 37, p. 69–76, 94.

Beišytė, I. Žodis Dauglaukio skalviams. *Gimtinė*, 1998, nr. 9, p. 4.

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje*, Kaunas, 1998, p. 305.

Kompaktinis diskas apie seniausią istoriją. *Lietuvos aidas*, 1998 m. vasario 28 d., nr. 41, p. 23.

Kontrimavičius, L. Kompiuteryje – baltų senovės vaizdai, garsai, net ir kvapai. *Lietuvos aidas*, 1998 m. vasario 28 d., nr. 41, p. 23.

Petrauskis, K. Lietuvių protėviai buvo karingesni nei „tingūs germanai“: Gintaro kelias. Elektroninė istorija. *Veidas*, 1998 m. kovo 5–11 d., nr. 10, p. 60–63.

Šaltis, E. Eugenijus Jovaiša: žvilgsnis į „aukso amžių“. *Tauragiškių balsas*, 1998 m. liepos 25 d., nr. 83, p. 2.

Šaltis, E. Unikalūs radiniai kapinyne. *Lietuvos žinios*, 1998 m. liepos 31 d., p. 16.

Žvilgsnis į „aukso amžių“. *Dialogas*, 1998 m. kovo 13 d., nr. 11, p. 5–6.

1999

Petrauskis, K. Vienijęs kalaviju ir krauju. *Veidas*, 1999, nr. 07/08, p. 30–31.

2000

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje 2000*, Kaunas, 2000, p. 538.

Eugenijui Jovaišai – 50. *Istorija*, 2000, t. 43, p. 3–4.

Defence technologies from Lithuania: [collection of articles / editorial board: Steponas Ašmontas]. Vilnius, 2000, p. 166.

Istorijos Mylėtojas apie kompaktinę plokštelę „Lietuva iki Mindaugo“. *Knygų aidai*, 2000, nr. 1, p. 20–22.

Balčytienė A. Daugialypės terpės kūriniai kaip iššūkis tradicijai. *Istorija*, t. 45, 2000, p. 46–55.

2003

Alternatyva – pirmasis skaitmeninis istorijos vadovėlis. *Vakarų ekspresas*, 2003 m. kovo 14 d., p. 6.

Bliujienė, A. Leidinys solidžiam jubiliejui. *Kultūros barai*, 2003, nr. 12, p. 78–82.

Dėl Lietuvos respublikos ir užsienio valstybių piliečių apdovanojimo Lietuvos valstybės ordinais ir medaliais Vasario 16-osios – Lietuvos valstybės atkūrimo dienos proga. *Valstybės žinios*, 2003 m. vasario 27 d., p. 878.

Laužikas, R. Lietuvos istorija – interaktyviai. *Istorija*, 2003, t. 55, p. 65–66.

Šaltis, E. Gimtoji istorija – kompaktiniame diske. *Tauragiškių balsas*, 2003 m. vasario 22 d., nr. 42, p. 1, 5.

Zemlickas, G. Ilgas kelias į Mindaugo Lietuvą. *Mokslo Lietuva*, 2003 m. lapkričio 6–19 d., nr. 19, p. 10–11.

2004

2004 metų dr. Juozo Kazicko apdovanojimų konkursai. *Lietuvos aidas*, 2004 m. liepos 7 d., p. 3.

Kudirkienė, G. Mokytis padės skaitmeninis vadovėlis. *Panevėžio rytas*, 2006 m. birželio 1 d., p. 6.

Laurinčiukienė, L. Įdomioji Lietuvos istorija. *Švietimo naujienos. Informacinis leidinys*, 2004 m. lapkričio mėn, nr. 18, p. 11.

Povilaitienė, O. Dauglaukio mokykla paminėjo 85-metį. *Tauragiškių balsas*, 2004 m. gegužės 13 d., nr. 115, p. 1, 7.

Rožka, S. Istorikas, skalvių kultūros tyrinėtojas, arba Eugenijaus Jovaišos mokslinės veiklos fragmentai. *Tauragiškių balsas*, 2004 m. sausio 13 d., nr. 10, p. 4.

Rožka, S. Lietuvos valstybingumo istorija: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. *Tauragiškių balsas*, 2004 m. lapkričio 30 d., nr. 290, p. 3.

Rožka, S. Rasos ir rugių miestas – ant didelio jubiliejaus slenksčio. *Tauragiškių balsas*, 2004 m. lapkričio 4 d., nr. 267, p. 7.

Simonaitis, R. Valdovų rūmus statome mes, Lietuva: 2004 m. dr. Juozo Kazicko premijos laureatai: „Lietuvos aidas“ – Valdovų rūmų atkūrimo rėmėjas. *Lietuvos aidas*, 2004 m. gruodžio 31 d., p. 11.

Skomskis, J. „Merginos, neikite į archeologiją, lengvo gyvenimo niekada neturėsite...“. *Šviesa*, 2004 m. vasario 27 d., p. 8–9.

Skomskis, J. Archeologas doc. dr. Eugenijus Jovaiša: turtas ir Dievo apdovanotiesiems, ir jo nuskriaustiesiems. *Šviesa*, 2004 m. sausio 16 d., p. 5–6.

Svirbutavičiūtė, A. Pirmeiviams prasimušti žinių technologijų rinkoje kliudo valdininkų abejingumas ir piratai. *Lietuvos žinios*, 2004 m. gruodžio 8 d., p. 5.

Valiukevičius, G. Apie senuosius skalvius dabartinėje Lietuvoje. *Lietuvos aidas*, 2004 m. spalio 11 d., p. 12.

Zemlickas, G. Ilgas kelias į Mindaugo Lietuvą. *Mokslo Lietuva*, 2004 m. sausio 8–21 d., nr. 1, p. 10–11; 2004 m. sausio 22 d. – vasario 11 d., nr. 2, p. 10–11; 2004 m. kovo 4–17 d., nr. 5, p. 4–5.

2005

Sadauskienė, I., Jurgilaitė, R., Rožka, S., Krūgelis, J., Putelis A. Miesto šventė šurmuliavo tris dienas. *Tauragiškių balsas*, 2005 m. birželio 7 d., nr. 149, p. 1, 3–5.

Sitnikienė, D. Tauragė pirmąkart šventė savo dienas. *Tauragės kurjeris*, 2005 m. birželio 7 d., p. 1, 5.

Strikaitienė, J. Archeologinės ekspedicijos suartino su Dauglaukiu. *Tauragės kurjeris*, 2005 m. spalio 4 d., p. 2.

Šimėnas, V. Jovaiša Eugenijus. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 8. Vilnius, 2005, p. 741–742.

Vaitiekūnienė, J. Šių dienų knygnešiai skleidžia internetą. *Verslo žinios*, 2005 m. gruodžio 21 d. nr. 246, p. 16.

2006

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje. Lietuvos pasiekimai*, Kaunas, 2006, p. 532.

Rožka, S. Tikimasi atidaryti Istorijos skyriaus proistorės dalį. *Tauragiškių balsas*, 2006 m. gegužės 18 d., nr. 101, p. 2.

Rožka, S. Vasario 16-oji skambės Lietuvos istorijoje. *Tauragiškių balsas*, 2006 m. vasario 21d., nr. 46, p. 1, 7.

Skomskis, J. Istorijos riterio pašaukimas. *Šviesa*, 2006 m. gruodžio 8 d., p. 2.

Slavinskienė, B., Rožka, S., Jurgilaitė, R. Šventė „Tauragės dienos 2006“. *Tauragiškių balsas*, 2006 m. gegužės 30 d., nr. 112, p. 1, 4–5.

Strikaitis, A. Nepaprasti archeologiniai radiniai Ančios pakrantėje. *Tauragės kurjeris*, 2006 m. rugsėjo 19 d., p. 5.

Tauragiškiai šėlo tris dienas. S. Kancevyčiaus, D. Sitnikienės nuotraukos. *Tauragės kurjeris*, 2006 m. gegužės 30 d., p. 1, 5.

Valdovų rūmų paramos fondas išrinko 2006–2008 m. valdybą ir valdybos pirmininką. *Pasaulio lietuvis*, 2006, nr. 12, p. 23.

2007

Giedra, L. Įdomioji Lietuvos istorija Trakų pilies karališkoje menėje. *Šviesa*, 2007 m. spalio 12 d.

Mokslo premijos kandidatai: VPU Senatas pasiūlė kandidatus į 2007 m. Lietuvos nacionalines mokslo premijas. *Respublika*, 2007 m. lapkričio 2 d., p. 23.

Prasmingų darbų laikas: Istorijos fakultetas VPU. *Šviesa*, 2007 m. kovo 9 d., p. 3.

Rožka, S. Prie Ančios kranto – archeologų ekspedicijos. *Tauragiškių balsas*, 2007 m. liepos 17 d., p. 3.

„Santakos“ muziejus pasipildė radiniais iš Vėluikių. *Tauragės kurjeris*, 2007 m. birželio 26 d., p. 2.

Skomskis, J. Istorija visiems. *Ūkininko patarėjas*, 2007 m. lapkričio 8 d., p. 16.

Skomskis, J. Lietuvos istorija visiems: Nacionalinės mokslo premijos kandidatai. *Šviesa*, 2007 m. spalio 26 d., p. 1.

Valstybinės kultūros paveldo komisijos 2003–2007 metų veiklos apžvalga, Vilnius, 2007.

2008

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje. Lietuvos pasiekimai*, Kaunas, 2008, p. 432.

Janiulytė, I. Nėra to blogo, ko neišspręstų streikas?: Nuomonės. *Studentų era*, 2008 m. spalis, p. 5.

2009

Berkevičius, A. Renginys, tapęs didele švente. *Lietuvos aidas*, 2009 m. vasario 4 d., p. 6.

Edukologijos fakultetas: kompetencija ir studijų kokybė. *Šviesa*, 2009 m. lapkričio 6 d., p. 2.

Eugenijus Jovaiša. *Kas yra kas Lietuvoje 2009. Auksinis tūkstantmečio leidimas*. Kaunas, 2009, p. 521.

Kompetencija ir studijų kokybė. *Respublika*, 2009 m. gruodžio 5 d., p. 16.

Ministro frazė pamynė orumą? *Dialogas*, 2009 m. kovo 20 d., p. 7.

Mokslininkams – premijos. *Lietuvos rytas*, 2009 m. vasario 11 d., p. 4.

Profesorių atkirtis ministrui. *Vilniaus diena*, 2009 m. kovo 17 d., p. 6.

Rudzikas, Z. R. Lietuvos mokslo elitas – 2008. *Mokslas ir gyvenimas*, 2009 m., nr. 3, p. 8–9, 20–23.

Skipitis, E. Spektaklis baigsis vasario 1-ąją. *Tauragės kurjeris*, 2009 m. gruodžio 14 d., p. 4.

Skomskis, J. Svarbu žinoti, kad esi savo Tėvynės vaikas. *Mokslas ir gyvenimas*, 2009, nr. 5, p. 32; *Šviesa*, 2009 m. vasario 27 d., p. 2; *Ūkininko patarėjas*, 2009 m. kovo 3 d., p. 16.

Sudėjome istorijos dėlionę: pilietinis ugdymas. *Švietimo naujienos*. *Informacinis leidinys*, 2009 m. birželio mėn., nr. 9, p. 6–7.

Šventės grūdina istorinę sampratą: Vilniaus atgavimo įžvalgos: Istorijos fakulteto dėstytojai ir studentai surengė Vilniaus atgavimo 1939 m. spalio 28 d. septyniasdešimtųjų metinių jubiliejaus minėjimą. *Šviesa*, 2009 m. lapkričio 6 d., p. 1.

Vainoras, A. Šviesi dovana. *Mūsų žodis*, 2009 m., nr. 5, p. 14–15.

Zemlickas, G. Gilinant baltų proistorės tyrinėjimų vagą (2). *Mokslo Lietuva*, 2009 m. rugsėjo 17 d., p. 1, 4–5.

Zemlickas, G. Istorinė savigarba. Ar suprantamas mums šis jausmas? (4). *Mokslo Lietuva*, 2009 m. spalio 15 d., p. 10–11.

Zemlickas, G. Kai proistorė podukros vietoje (3). *Mokslo Lietuva*, 2009 m. spalio 1 d., p. 10–11.

Zemlickas, G. Kas skauda istorijos mūzai Klėjai. *Mokslo Lietuva*, 2009 m. rugsėjo 3 d., p. 1, 10–11.

Zemlickas, G. O taip, mes galime. *Mokslo Lietuva*, 2009 m. balandžio 23 d., nr. 8, p. 1–3.

Sudarė Valdemaras Šimėnas, Arvydas Malonaitis, Sandra Grigaravičiūtė

Algirdas GAIŽUTIS

KELI HENRIKO RADAUSKO POEZIJOS SIMBOLIAI

Man norisi panagrinėti poeto Henriko Radausko eiles filosofiniu, gal netgi mažiau įprastu – psichoanalitiniu požiūriu. Tiesiog kitaip ir neįstengčiau, nes nesu literatūrologas ar literatūros istorikas. Ir neskaičiau, ką apie poetą rašė poezijos žinovai literatūrologai. Seniai, dar studijuojant Maskvos valstybiniame M. Lomonosovo universitete, man į rankas pateko H. Radausko poezijos rinktinė, išleista tolimajame užjūry, Amerikoj. Mane labai sužavėjo retokai sutinkamas mūsų poezijos tradicijoje jo eilių estetizmas ir formos tobulumas, sakyčiau, formos spindesys. Tas poezijos tomelis keliavo iš vienų studentų rankų į kitų rankas. Jis tapo aptrintas kaip koks visiems priklausantis gyvas daiktas. Ir vėliau kažkur pradingo.

Akivaizdu, kad H. Radausko kūryba priskirtina tai poezijos krypčiai, kurią apibūdiname kaip neoromantizmą, simbolizmą, akmeizmą ar dar kaip nors kitaip. Tačiau jis, apdovanotas didžiu talentu, netelpa išvedamose meno raidos schemose. Jo poetinis potyris buvo atviras ir imlus įvairiausiems Gamtos ir itin daugialypės Kultūros aplinkumos įspūdžiams ir poveikiams, patirtiems išgyvenimams, pasąmonės nuojautoms, vos ne efirinei vaizduotės galiai, suteikiančiai poeto ištartam žodžiui daugybę vaivorykštės spalvų ir atspalvių.

Ne vienas poetas savo kūrybos *credo* yra išreiškęs atskiru eilėraščiu ar keletu eilėraščių. Ateina į galvą A. Bloko „О, я хочу безумно жить“, ar A. Rimbaudo „Je sui l'autre“, ar Maironio „Taip niekas tavęs nemylės“. Tokie eilėraščiai tarsi kūrybos raktažodžiai ar jos gemalas, vėliau išplėtojamas ir įgaunantis įvairių pavidalų. H. Radausko kūrybos *credo*, manyčiau, yra „Dainos gimimas“, publikuotas rinkinyje „Strėlė danguje“ (1950). Jis prasideda strofomis:

„Aš nestatau namų, aš nevedu tautos,
Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos“[1].

Čia poetas iškyla kaip žmogus, apžavėtas gamtos žydėjimo, jos garsų ir spalvų, begalinės erdvės ir laisvės. Atrodytų, šiame eilėraštyje, *credo*, yra nedaug minčių, ar kokių nors užuominų į tautos ir istorijos alsavimą ir permainas, bet jis be galo iškalbus. Čia neužsimenama apie gyvenimo dramą ar sunkią poeto tremtinio dalią, patirtą kone visų didžiųjų poetų – Ovidijaus, A. Mickevičiaus ar A. Miškinio, egzilio, užjūrio mūsų poetų plejados – A. Nykos-Niliūno, B. Brazdžionio, J. Aisčio,

[1] Radauskas, H. *Poezija*. Vilnius: Vaga, 2005.

A. Mackaus ir kitų. Taip pasakęs stabteliu ir pagalvoju: realybės atspindžius poezijoje įmanoma vienaip ar kitaip iššifruoti, juos aiškintis ir aiškinti, gvildenant temas ir leitmotyvus, stiliaus ir netgi ritmo, poetinės eilutės ir žodžio melodingumo ypatumus.

Kiekvienas poetas pirmiausia yra svajojanti būtybė. Jo žodis, būdamas emocingas ir intelektualus, praveria vartus į žmogiškųjų vertybių pasaulį. Svajonė gaivina kūrybą, gal net suteikia kūrybai apibrėžtesnę kryptį. Ir nors atrodo, kad svajonės efemeriškos, trapios lyg drugiai, ir pradingsta kaip snaigės ar liepsnojančio laužo kibirkštys, bet jos išvaduoja mus iš kasdienybės ribotumo, jos prozos ir monotonijos. Jos atveria jausmams ir minčiai platesnius horizontus. Ir nors kiekvienas psichologiškai svajojame savaip, tačiau tolių toliuose mūsų svajonės susiliečia ir gal susigiminiuoja. Jau vokiečių romantikai, ypač L. Tieckas, sakė: grožis atsiveria tik svajotojo žvilgsniui; svajonė tikroji grožio preambulė. Svajonės iš esmės remiasi keturiais fundamentiniais elementais – ugnies, vandens, oro ir žemės. Filosofo, psichoanalitiko G. Bachelardo teigimu, su bet kurio paminėtu elementu, sakykime ugnimi, galima susieti atitinkamą tipą svajonių, kurios vyrauja apmąstymuose, poezijos posmuose, aistrose, „ugnies psichologijoje ir netgi ugnies moralėje“[2]. Kitos svajonės priskiriamos kitiems elementams ir vyraujantiems vaizdiniams, iškylantiems iš pasąmonės gelmių, „primityvios“, archajiškos individo tikrovės, pirmykščio fundamentalaus temperamento. Keturių elementų psichoanalizė padeda atskleisti vaizduotės archaiką ir jos reikšmę poetiškumo įvairovei[3].

Apie ką svajoja H. Radauskas, tasai jo „Aš“, biografiškas, subjektyvus ir sykiu sukultūrintas, nuolat nugenėjantis perdėtas savo subjektyvumo ataugas ir biografijos mažmožius? Kurlink krypsta jo svajonės ir tarsi pašaukia ar vilioja mus?

Bandydamas atsakyti į šį klausimą, panagrinėsiu keletą H. Radausko poezijos simbolių. Mat poeto biografijos žinojimas, biografijos vingiai ir detalės anaiptol dar nepadeda atsakyti – kas buvo ir kas dabar yra, ir kaip atrodys H. Radauskas kaip poetas ateinančioms kartoms. Biografija – tai sielos kartografija, ir ne daugiau. Kas yra H. Radauskas poetas, pirmiausia byloja jo poezija, žodžiai ir tekstai, bet jie nėra tik biografijos įžodinimas ir jos sutekstinimas, savotiškas jos darymas tekstu.

Jau pirmajame poeto rinkinyje „Fontanas“ (1935) junti, kaip savitai poetas suvokia ir regi gyvenimą, tikrovę. Tačiau poetinė frazė dar nėra tokia imli ir spalvinga, pilna vidinės gracijos ir įtampos, kokia ji tampa vėlesniuose eilėraščių rinkiniuose. Šiame rinkinyje jauti romantiško klajūno nuotaikas, klajūno sužavėto tuo, kaip

[2] Bachelard, G. *La Psychanalyse du feu*. Paris: Gallimard, 1949, p. 219.

[3] Gaižutis, A. *Estetika tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 527–530.

„spindi upės akys ledinės“ (*Pirmasis ledas*), kaip liepsnoja mėnuo, kaip „ima juoktis apuokas aklai“ (*Kad nebūtų aušrinės*), kaip „ant stalo guli pilnatis“ (*Gelmių sukilimas*) ar „... kriaušė supas kaip auksinis varpas“ (*Kaimo ruduo*). Tačiau romantiškas gamtos egzaltavimas jaunystės lyrikoje susiduria ir su kitokiomis nuotaikomis. Svajotojo nerūpestingam žvilgsniui atsiveria anaiptol ne tik žavūs, estetiški šio pasaulio slėpiniai, bet ir žmogiškosios būties prislėgtumas ir netikrumas. Ir poeto atodūsis – „O žemėj žydi baltos vyšnios! Ir begalinis liūdesys“ (*Begalinis liūdesys*) nuaidi įvairiomis poetinių vaizdų variacijomis – geležinkelio stoties ar tuščio perono, gūdžios miesto nakties, restorano su griuvinėjančio girtom gėlelėm, svetimų žmonių miniomis, vitrina, kurioje šypsosi gelsvas, aklas manekenas. Poetui atsiveria pasaulis kaip esmingiausių priešybių vienis. Ir liūdesio motyvas darosi vis dažniau sutinkamas jo lyrikoje. „Iš lėto plaukia liūdesys manasis“ (*Kaimo ruduo*) – taip išsireiškia jis. Žvaigždėtos nakties ir mėnesienos kerai, begalinė svaigi pavasario erdvė ar sodų žydėjimas poetui primena, kad laimė trumpalaikė, trapi, nors spindi tarsi krištolas. Ir jis sako sau „Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu“.

Jau šitame ir kituose poezijos rinkiniuose nejučiomis galima pastebėti, kaip darosi vis labiau apčiuopiami visatą sudarančių elementų, pirmiausia, ugnies ir vandens, įvaizdžiai. Nors, aišku, užsimenama ir apie kitus elementus. Ugnies ir vandens elementų atspindžių iškyla savaime, nejučiomis iš poeto pasąmonės gelmių ir hipnotinių būsenų, sapnų. Tie elementai įgauna įvairių pavidalų – vaizdų, metaforų, ženklų, prasminių minties akcentų. Tų elementų pasąmoninė, intymi pajauta ir pagava daro poetinį žodį turtingesnį ir mįslingesnį, paslaptingesnį.

H. Radausko poezijoje vyriškasis ugnies pradas reiškiasi įvairiais pavidalais – vidurnakčio gelmėse, kurios „ima rėkt ugnim“, „gaisrų sirenomis“. Jo poezijos metaforose ugnis ateina su žaibais ir vėjais, vėjais skrendančiais, draskančiais debesis ir upes, vėjais šokančiais, slidžiais ir stikliniais, aklais prie muzikanto kapo. Vidunaktis „miesto fantomą / Aptaškė krauju ir ugnim“ (*Naktinis keleivis*). Ugnis orgazmiškai įjaudrina visą gamtą: „garsiai – kaip granatos – sprogsta pumpurai“ (*Gegužis*). Arba „Žarijų prižėrusios rožės / Pridrėbusios putų alyvos“ (*Pavasario tvanas*), arba

„Žydi rožė, juoda kaip anglis
Apvalia ir kaitria ugnimi.“ (*Rožė ir mirtis*)

Vakaro oras poetui atrodo „degantis“, jam „graso peiliai žiburių“ (*Saulėlydis*); jis regi saulėlydžių „ugningas garbanas“ ir netgi miško dvasios yra „išsivertę iš degančio kelmo“ (*Dvasių baladė*).

Ugnies psichoanalizę liudija vyno ir gėrėjų simbolika. Vynas yra ugnies tęsinys, jis persmelkia kūną ir dvasią, gamtos substanciją ir žmogų.

„Vakaras pastatė ir pripylė
Rausvo vyno klevui į bokalą.“ (*Poetai romantikai*)

Ugnies elementas H. Radausko poezijoje dega ir spindi, pasirodo kaip auksinės blondinės moters garbanos, paauksuoti senoviniai daiktai ar gėlės. Iš tikrųjų vyno ugnis degina iš vidaus žmogaus kūną, išlaisvina jį ir keičia jo minčių eigą, savotiškas gėrėjas yra kiekvienas žmogus; jis dega išorine ir vidaus liepsna. Vyno taurę, kurią mes laikome rankoje, dažniausia lydi ekstazės pojūčiai, kartais labai keisti ir netikėti, džiugūs ar visiškai nualinantys ir sugriaunantys žmogų. Galima teigti ir kitaip: vynas ir ekstazė paprastai persisunkia degių medžiagų, akimirkai išlaisvina mus arba stumteli į mirties glėbį.

„Iš degančio laivo dainuodamas grįžta jūreivis
Svyruodamas eina jūros dugnu...“ (*Filda ir Flora*)

Ugnies vaizdiniai išnyra iš kolektyvinės pasąmonės glūdumų, tai vaizdiniai gamtos prabudimo, jos pavasarinio gaivalo, Dioniso, Bakcho ir Šv. Vito, pagoniškų švenčių fantasmagorijos atspindžiai. Jie simbolizuoja laikiną santarvę gyvenimo ritmo ir aritmijos, gyvybės pergalę prieš mirtį.

H. Radausko poezijoje iškyla ir ugnies priešybė – vanduo. Jis pasirodo atskirose eilėraščių temose, metaforų struktūrose ir vaizdų sandūrose. Jau minėjome: vanduo – ugnies, kaip amžino svarumo antagonisto priešybė, – yra moteriškoji materija. Vanduo nenustelbia vyriškojo ugnies veiklumo, o tik neleidžia jam įsisiautėti ir tapti beribiam ar chaotiškam. H. Radausko lyrikoje vandens simbolika labai įvairi. Ji prabyla lietaus lašais, „pasaulis ledinis darosi“, ją primena upės vingiai ir nimfos, „sušlapusi nuskurusio lietaus skara“, „ir vandenyno balsas kimus“, ir medūzos, ir mineralai, ir kriauklės.

Poeto vaizduotėje vanduo atgimsta ir sukyla, neša su savimi susitaikymą ir ramybę. H. Radausko dvilypėje poetikoje reiškia ir gyvybės praradimą (jūra paglemžia skenduolę) ir mirštančio gyvenimo nuojautą „O koks vanduo platus, kokia naktis gili!)“ (*Oro paštas*). Vanduo mituose, legendose ir poezijoje paprastai yra gyvenimo ir mirties tarpininkas. Poetas sako: „vandens melodija gera“. Vanduo teikia jam nusiraminimo ir palaimos akimirką, sutaiko su esamybe ir pačiu savimi.

„Aš nuogas kaip ruduo, aš visko netekau
Per juodą dykumą tylėdamas einu
Su nuobodžiais balsais verksmingų vandenų.“ (*Aš nieko neturiu*)

Vandens įvaizdžiai veda į susitaikymą, noras, geismas ištirpti Visatos erdvėse dargi reiškia norą, geismą sugrįžti į gimtuosius namus ar šiltas motinos įsčias. H. Radausko poezijoje vandenys turi daugybę atspalvių – nuo šviesių iki gūdžių, atšiaurių; jie glamonėja kūną ir giedrias mintis; jie suvilioja kūną ir nuneša su

savimi. Dažni nugrimzdimo į pavasarinį ir ūžiantį tvaną vaizdiniai vėlgi gali būti aiškinami kaip motinos simbolis: „Tylus ir miegantis neišmatuojamas vanduo."

Jau esame minėję, jog poetų kūryboje paprastai reiškiasi pirminiai instinktai, gyvenimo, gyvybės ir mirties instinktas, kurį S. Freudas įvardijo kaip Eroto ir Tanato instinktą, o G. Bachelardas pavadino Empedoklio kompleksu. Būtent filosofas Empedoklis iškėlė keturis elementus – vandens, oro, ugnies ir žemės. Aristotelis „Metafizikoje" pastebėjo: „Tie elementai niekad neišnyksta ir neatsiranda iš nieko, o dėl gausumo ar negausumo susijungia į vieną ar atsiskiria iš vieno"[4]. Ugnies, kaip vyriško veiklumo ir temperamento, pradėtas vanduo ir žemė, tampa kita galinga jėga, valdančia viską po Dangaus paskliaute. Tai dvi jėgos, turinčios įvairių veidų ir ženklų. F. Nyčės terminija pasinaudojus – tai Dioniso ir Apolono sąlytis, kinų kriptogramos *jan* ir *in*, vyriškojo ir moteriškojo pradų buvimas bet kuriame Visatos taške ir žmogaus veikloje bei kūryboje, Empedoklio kompleksas būdingas H. Radauskui. Jo poezija patvirtina, ne iliustruoja, bet savaip patvirtina Empedoklio tezę – pasaulis yra nuolatos veikiamas dviejų galingų jėgų – Vaido ir Meilės.

Ir H. Radausko kūryboje svajotojas svajoja apie „amžiną meilę, kurios nėra." Meilės leitmotyvas jo lyrikoje yra rafinuotas ir nedeklaratyvus, ir dargi perteikiamas užuominomis. Jis neapnuogina intymių paslapčių, o jas saugo kaip didžiausią turtą. Panašiai kaip aistringas ir subtilus Don Žuanas, Viduramžių herojus, dramatiško ir tragiško likimo žmogus. Ne veltui H. Radausko poezijoje meilės, ugnies, vyno, kraujo, vienatvės ir kiti simboliai keičia vieni kitus ir sudaro savotišką grandinę, galbūt paties gyvenimo grandinę.

H. Radauskas – amžinos meilės, ieškomos ir prarandamos, dainius. Tai savotiškas mūsų, lietuvių, poezijos trubadūras, nežinia, kaip atsiradęs, bet atsiradęs mums. Jo poezijos Venerą lamdo pravažiuojantis smuklę pirklys, moteris kartais blyksteli savo ugningu kūnu kaip lengvabūdiška „skendinti kirmėlė' ar atogrąžų plaštakė, ji gundo ir išduoda. Gal tuo iš dalies būtų galima paaiškinti poeto melancholiją. Eilėraštis „Melancholija" taip ir prasideda:

„Lelijų linijoms lengvoms prilygt gali,
O, melancholija šio vakaro tyli."

arba

„Žemėn liejas dangus kaip vynas
Ir daina – liūdna ir šviesi." (*Arlekino mirtis*)

Beje, melancholiją bet kokiu atveju sustiprina atskiri prisiminimai ir lūkesčiai, susiję su libido objektu. S. Freudas rašė: tam tikrais atvejais melancholija „gali būti

[4] Empedoklis. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Vilnius: Mintis, 1977, p. 77.

reakcija į mylimo objekto netektį; kitomis progomis galima įžvelgti, kad yra labiau idealios prigimties“[5]. Melancholija sietina su kokio nors sąmonės nepasiekiamo objekto netektimi.

Melancholija, kaip esmingiausia H. Radausko pasaulėjautos emocinė tonacija, savaip nuspalvina ir nudažo jo ištartus žodžius ir poetinius vaizdus bei įvaizdžius, epitetus. Ar grotų smuikais ir fleitomis Vivaldį, ar skambėtų Domeniko Skarlati ar Arcangelo Corelli sonatos melodija, jų džiaugsmą keičia liūdesio gaida. H. Radausko melancholija prigimtinė, nežinia kaip ji sustiprėjo, kokių vaikystės ir jaunystės sukrėtimų ar nevilties akimirksnių ji buvo persmelkta. Tačiau ji suteikė poeto žodžiams vidinės jėgos ir paslaptingumo. Apžavėtas gamtos ir žmogaus rankų sukurtų tobulų formų, jų didingumo ir grožio, poetas tarsi nejučiomis užsimena ir apie jų laikinumą, dūlėjimą ar griūtį. Gamtos kontempliacija ir subtilus kultūrinis sublimavimas neišvengia melancholijos šviesos ir jos elegiško graudulio.

H. Radausko eilėraštyje „Klio, istorijos mūza“ sakoma: „Kaip lavoninė kvepia Istorija“. Poetui, netekusiam savo tėvynės ir savo šaknų, istorija asocijuojasi su sukežusia prostitute, pardavinėjančia seną tiesą, lydimą kraujo, nuodų ir vyno, kardų ir pinigų. Tačiau svajojantis žmogus visuomet buvo ir bus gilumos ir tapsmo būtybė. Ir apskritai „žmogus – troškimo, o ne būtinybės kūrinys“ (G. Bachelardas). H. Radausko klajūnas svajotojas trokšta amžinos meilės, ilgisi kaip Odisėjas gimtųjų namų, geidžia būti savųjų glėby, jo melancholija ir liūdesio šviesi daina seniai jau pasiekė mūsų krantą. Ir tas krantas tik sustiprėjo, pasidarė geriau aprėpiamas žvilgsniu, o jo magnetinė trauka įgyja dar didesnę jėgą.

SEVERAL SYMBOLS OF THE POETRY BY HENRIKAS RADAUSKAS

Summary

The article analyses the poetry by the famous Lithuanian poet Henrikas Radauskas (1910–1970) in terms of philosophical and psychoanalytical aspects. The author of the article elaborates on the symbols and metaphors employed by the poet. They testify a unique and peculiar perception of the world and a link between the dream and the four fundamental elements – fire, water, air and earth. The article highlights the aspect of melancholic attitude in the poetry by Henrikas Radauskas.

[5] Freud, S. *Anapus malonumo principo*. Vilnius: Vyturys, 1999, p. 14.

Adomas BUTRIMAS, Dalia BUTRIMAITĖ

UNIKALUS RAGINIO ŽEBERKLO (IETIES) ĮMOVINIS ANTGALIS IŠ DAKTARIŠKĖS 5-OS NEOLITO GYVENVIETĖS PRIE BIRŽULIO EŽERO

Įvadas

Biržulio ežero pakrantės neolito gyvenvietėje surastas iki šiol Baltijos kraštuose nežinomas žeberklo (ieties) įmovinis antgalis. Rytiniame Baltijos regione žeberklų su užbarzdomis, įstatomaisiais ašmenėliais žinoma tūkstančiai: ypač didelę dalį sudaro rastieji Latvijoje prie Lubanos ežero. Sukamieji žeberklai ruoniams gaudyti yra reti – dabartinės Lietuvos teritorijoje tik vieno fragmentas žinomas iš Šventosios 3-ios neolito gyvenvietės[1]. O įmovinių žeberklų antgalių iki šiol iš viso nebuvo rasta.

Dirbinio forma, gamybos medžiagos

Daktariškės 5-oje neolito gyvenvietėje aptiktas antgalis unikalus, iki šiol Lietuvoje nežinomas dirbinys. Tai dalis kompleksinio medžioklėje naudoto sudėtinio ginklo, skirto stambioms žuvims ir vandens žvėreliams medžioti (1 pav.). Antgalis saugomas Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriuje. Jo inventorinis numeris – EM2245:3092. Dydžiu šis įrankis gerokai skiriasi nuo masyvių ruoniams medžioti naudotų sukamųjų žeberklų, kurio fragmentas Šventosios 3-ioje gyvenvietėje yra 7,8 cm ilgio[2].

Visą medžioklės ginklą sudaro medinis žeberklo kotas, vandeniui atsparus tarpinis strypelis, pagamintas iš kaulo arba rago (mediniai netinka), ir laisvai ant jo uždedamas žeberklo antgalis, paprastai daromas iš smulkios elninių gyvūnų rago atšakos smaigalio, o ankstyvųjų

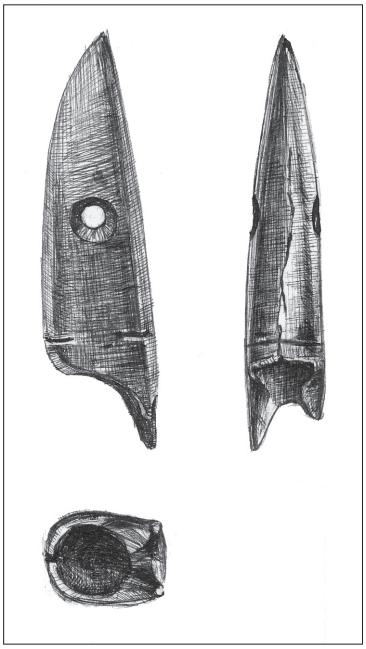

1 pav. Įmovinio antgalio iš Daktariškės 5-os gyvenvietės piešinys

1 Rimantienė, R. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius, 2005, pav. 217:8.

2 *Ten pat*, p. 339.

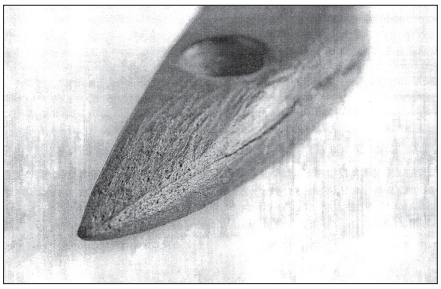

2 pav. Įmovinio antgalio iš Daktariškės 5-os gyvenvietės smaigalys

3 pav. Įmovinio antgalio vaizdas iš šono

metalų epochoje Pietų Europoje ir iš žalvario. Dar viena sudedamoji dalis – gaudymo virvelė. Tokiu įrankiu galėjo naudotis ir kaip žeberklu, ir kaip svaidoma ietimi. Siaurasis jo galas buvo aštriai nusmailinamas (2 pav.), o nupjovus skersai apatinę antgalio dalį buvo suformuojama užbarzda (3 pav.). Užbarzda yra smailėjanti, mūsų rastojo antgalio net atsišakojanti į du nevienodo ilgio ragelius. Įmovinio ietigalio ilgis 7,2 cm, o plotis ties pagrindu 1,8 ir 1,6 cm (1 pav.). Pietų Europoje rasta ir kastuvo formos užbarzdų[3]. Užbarzdos formą lėmė ir natūralus žaliavos išlinkimas. Plačiajame įmovinio antgalio gale išskobus akytąją medžiagą susidarė kiek suapvalinto smaigalio įmovinis vamzdelis (4 pav.). Virš to vamzdelio, ilgesniojo sparno kampuose, suformuotos dvi trumpos, gilokos įraižos (5 pav.), o trumpesniame gale įrėžtas jį visą apgaubiantis griovelis, kuriuo greičiausiai galėjo būti apsukama arba papildomai tvirtinama gaudymo virvė (4 pav.). Beveik per dirbinio vidurį (kiek arčiau smaigalio) statmenai, gręžiant iš abiejų pusių, padaryta kiaurymė, susiaurėjanti viduryje virvei apsukti. Virvė pereidavo per antgalio kiaurymę. Šių įgraižų vieta, o ir smaigalio forma greičiausiai neturėjo didelės funkcinės reikšmės. Dėl įstrižai nupjauto pagrindo įmovinis antgalis, įsmigęs į gyvūno kūną ir įsitempus virvutei, nušokdavo nuo tarpinio strypelio, pasisukdavo skersai žaizdos ir giliai įstrigdavo medžiojamo gyvūno kūne, o kad grobis nepaspruktų, nuo jo einanti virvutė būdavo pritvirtinama prie medinio koto arba ją laikė medžiotojo ranka. Mobilus žeberklo (ieties) antgalis buvo pagamintas iš vertingos Europos miškų zonoje ypač dažnos rago

[3] Auler, J. Bronzezeitliche Harpunen mit Tüllenknebelspitzen. *Archeologie der Schweiz*, 1994, S. 2.

žaliavos, kuri pasižymėjo specifinėmis savybėmis: buvo elastinga ir kartu kieta, turėjo smailėjančio vamzdelio formą, o apatinė dirbinio dalis buvo viename šone kiek suapvalinto keturkampio formos (1 pav.). Kitos šiam įrankiui sukomplektuoti reikalingos dalys taip pat buvo gaminamos iš visur randamų ir lengvai apdirbamų medžiagų – medžio, kaulo-rago ir pluoštinės medžiagos. Pietų Europoje naudota taukais įtrintos kanapinės virvutės, o mūsų regione, Vakarų Lietuvos Narvos kultūrai priklausiusioje Šventosios 2 B gyvenvietėje, žeberklo skylutėje išlikusi liepos karnos virvelė. Ji leistų manyti, kad panašiu laikotarpiu datuojama Daktariškės 5-os gyvenvietės radinyje naudota pluoštinė medžiaga greičiausiai buvo liepos karna, nors netoliese esančioje Šarnelės neolito gyvenvietėje aptikta kanapių sėklų, todėl ir kanapinės virvutės naudojimo taip pat negalėtume atmesti. Šios gyvenvietės ankstyvasis kultūrinis sluoksnis datuojamas beveik tuo pačiu laikotarpiu – 4260±90bp / cal 2919 (2884) 2704BC(Vs-318)[4], kaip ir Daktariškės 5-oje bei Šventosios 3-ioje gyvenvietėse. Be minėtų sudėtinių šio kompleksinio įrankio gamybai reikalingų dalių dar reikėjo beržo ar kitokios dervos, o tų medžiagų savybės garantavo medžioklės įrankio funkcionalumą. Šį medžioklės ginklą smailu galu neolito laikotarpio Biržulio ežero pakrančių gyventojai iš vietinių žaliavų galėjo pasigaminti per labai trumpą laiką.

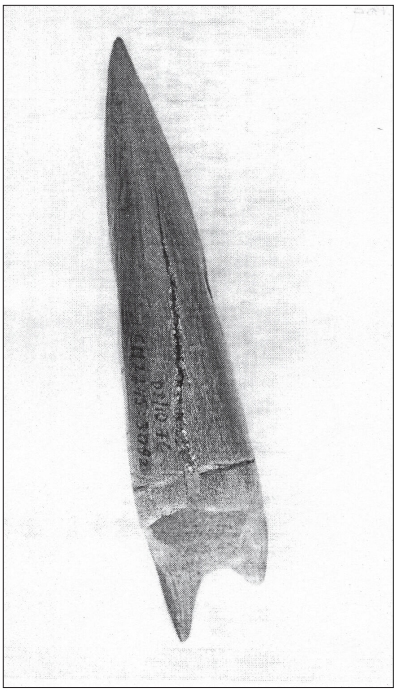

4 pav. Antgalio vaizdas, kuriame matyti įmovinio vamzdelio apatinė dalis ir antgalio apatinę dalį apgaubiantis griovelis

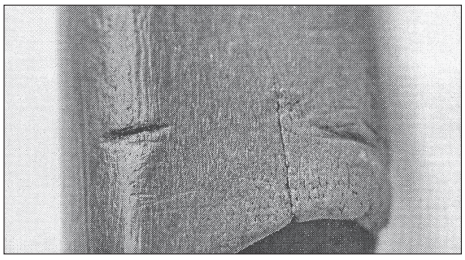

5 pav. Dvi įraižos apatinėje antgalio dalyje

[4] Butrimas, A. Šarnelės neolito gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 1996, t. 14, p. 185.

Radimo aplinkybės ir chronologija

1987–1990 m. buvo tyrinėta didžiausia Žemaičių aukštumos senojo Biržulio ežero pakrantėse durpyninė Daktariškės 5-ta neolito laikotarpio gyvenvietė, kurioje ištirtas 648 m² plotas[5]. Aptikti du ryškūs kultūriniai sluoksniai su tarpsluoksniu, surasta apie 9440 Narvos kultūros keramikos šukių ir apie 1590 virvelinės keramikos šukių (6 pav.). Minimalus rekonstruotų puodų skaičius – 560. Aptikti 274 naminių gyvulių ir žvėrių kaulai, 48 kaulo ir rago dirbiniai, keliasdešimt gintaro dirbinių, titnago inventoriaus. Dešimtojo tyrinėto ploto giliausioje vietoje ypač ryškiai išsiskyrė du kultūriniai sluoksniai su tarp jų esančiu tarpsluoksniu. Kaulinis antgalis aptiktas po sapropelio tarpsluoksniu, 105–115 cm gylyje nuo žemės paviršiaus virš ežerinio šlyno sluoksnio, tik už 20 cm nuo gulinčio rąsto. Keramika abiejuose kultūriniuose sluoksniuose su augalinėmis priemaišomis. Paimtas datuoti pora metrų nuo šio radinio buvusio dailiai apdrožto rąstelio fragmentas parodė, kad šis sluoksnis datuotinas 4360±90 bp / cal 3096 (2921) 2887 BC (Vs–809). Po juo 112–125 cm gylyje šiame kvadrate esantis kultūrinis sluoksnis gretimuose kvadratuose vietomis pagilėja net iki 165 cm ir datuojamas jau 5530±110 bp / cal

6 pav. Vienas iš Daktariškės durpyninės gyvenvietės tyrinėtų plotų jau pasiekus kultūrinį sluoksnį

[5] Butrimas, A. Biržulio baseino ir Žemaičių aukštumos akmens amžiaus tyrinėjimų apžvalga. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 123.

4459 (4354) 4253 BC. Taigi įmovinis antgalis datuojamas beveik 3 000 m. pr. Kr., t. y. ankstyvojo neolito pabaiga, vidurinio neolito pradžia ir yra vienalaikis su tais pačiais ankstyviausiais šio tipo rastais antgaliais Pietų Vokietijoje ir Šveicarijoje. Jis yra beveik to paties laiko kaip ir Šventosios 3-ioje gyvenvietėje aptiktas sukamasis žeberklas, kurio radiokarboninė data nustatyta taip pat iš medinio kuolo, rasto panašiame gylyje, beveik identiškos ir šių kultūrinių sluoksnių datos 4410±70 bp / cal 3263 (3078,3071,3025) 2917 BC[6].

Analogijos

Rytinio Baltijos jūros regiono akmens amžiaus paminkluose tokie įmoviniai žeberklų ar iečių antgaliai iš viso nežinomi. Savo funkcija ir šiek tiek veikimo principu, bet ne dydžiu, jiems artimiausi būtų kauliniai sukamieji žeberklai jūrų žvėrims, kaip rodo Lietuvos ir Latvijos pajūrio neolito gyvenvietės, pirmiausia ruoniams medžioti. Vienintelis sukamojo žeberklo fragmentas – pagrindas aptiktos Šventosios 3 B neolito kultūros gyvenvietėje. Jo apatinėje dalyje, įtvaroje, yra ovali išpjova, į kurią atsiveria įstrižas griovelis virvutei. Toks žeberklas su kotu taip pat buvo jungiamas strypeliu[7].

Beveik visai analogiški mūsų rastajam įmoviniai žeberklo antgaliai užmaunami ant bazinio strypelio, turintys gaudymo virvutę ir įstringantys sumedžiotame objekte, labiausiai buvo paplitę Pietryčių Europoje. Į šiuos neolito ir žalvario amžiaus radinius Europoje bene pirmasis dėmesį atkreipė archeologas E. Vogtas, parengęs publikaciją apie juos XX a. penktame dešimtmetyje. Jis rėmėsi dar 1876 m. išleistu 7-uoju polinių gyvenviečių aprašymu, kuriame publikuotas pirmasis toks dirbinys[8]. Dabartiniu metu didžiausią dėmesį šių dirbinių analizei, jų rekonstrukcijų bandymams, publikuoti skiria šveicarų mokslininkai – J. Auleris, J. Vinigeris ir kiti[9]. Kaip rodo jų darbai, tokio tipo antgaliai labiausiai buvo paplitę Pietryčių Europoje – visų pirma Laibacho pelkėje Slovėnijoje, netoli Liublianos, ir daugiausiai Šveicarijos ir Pietų Vokietijos teritorijose: *Forschner* gyvenvietėje prie Fėderzės (*Federsee*) ežero, *Auvernier* vietovėje prie Neuchatelo ežero[10]. Labai panašūs keturi įmoviniai raginiai žeberklų antgaliai rasti Pietų Vokietijoje Bucho

---

6 Rimantienė, R. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius, 2005, p. 331.

7 Rimantienė, R. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1996, pav. 70:10.

8 Vogt, E. Zum Problem des urgeschichtlichen – volkerkundlichen Vergleiches. *Beiträge zur Kulturgeschichte (Festschrift R. Bosch)*, Zürich, 1947, S. 44–57.

9 Auler, J. *Stabharpunen in Neoliticum und Bronzezeit. Fundberichte aus Baden-Württemberg Helvetia Archeologica 18*, 1993, S. 17–28; Winiger, J. *Beinerne Doppelspitzen aus dem Bielersee. Ihre Funktion und Geschichte*. 1992, S. 93–95.

10 Rychner, V. *L'äge du bronze final a Auvernier* (*Lac de Neuchate, Suisse*. Lausanne), 1979, S. 3–7, Cb. 128.

(*Buchau*) „vandens pilyje“ (7 pav. 6:1–4), iš kurių ketvirtasis beveik identiškas mūsų rastajam Daktariškės 5-oje gyvenvietėje[11] (7 pav.). Rasta jų prie Dono upės Dniepropetrovske ir kitose Europos vietose. Šiaurės tautoms tai buvo gerai žinomas įmovinių žeberklų tipas[12]. Aptikta jų ir Čiukčių pusiasalio (Beringo sąsiaurio) Ekveno kapinyno 212 vyro kape kaip įkapė iš nepoliruoto metalo. Kapas datuojamas V–VII a. po Kr.[13]. (8 pav.).

Paskirtis, rekonstrukcijos ir jų bandymai

Beveik visi šios rūšies radiniai rasti akmens ir žalvario amžiaus ežerų pakrančių gyvenvietėse, ir tai leidžia manyti, kad jie galėjo būti naudojami vandens žvėrelių ir stambiųjų žuvų medžioklei. Tokie antgaliai skersai įstrigdavo medžiojamo gyvūno kūne.

Medžioklinis ginklas greičiausiai buvo naudojamas kaip smeigiamasis ar metamasis įnagis. Bandymai medžioti šiais jau rekonstruotais ginklais ežeruose

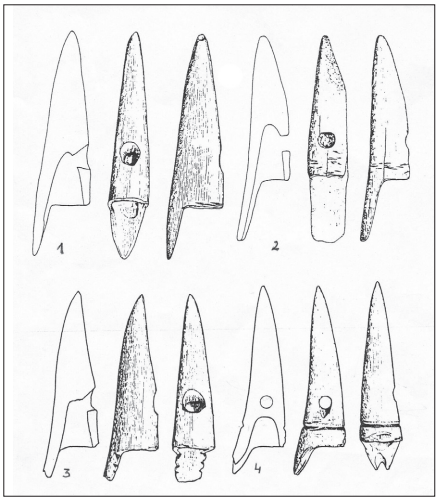

7 pav. Raginiai antgaliai iš Bucho (*Buchau*) „Vandens pilies“ gyvenvietės Pietų Vokietijoje (pagal W. Kimmig, 1992, lent. 24, 1–4)

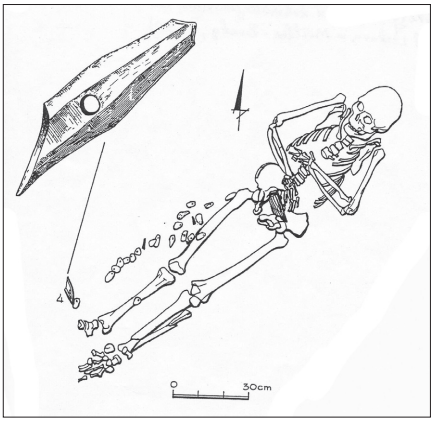

8 pav. Čiukčių pusiasalio (Beringo sąsiaurio) Ekveno kapinyno 212 vyro kapas su metaliniu žeberklo įmoviniu antgaliu, V–VII a.

[11] Kimmig, W. *Die „Wasserburg Buchau“ – eine spätbronzezeitliche Siedlung. Forschungsgeschichte - Kleinfunde. Materialhefte Vor- und Frühgeschichte Baden-Württemberg Helvetia Archeologica 16*, 1992, S. 54–55, Taf. 24, 1–2, 25, 1–5.

[12] Береговая, Н. А. Наконечники горпунов из древник по № селений, Баранова, М. *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва–Ленинград, 1953, № 39, с. 423–424.

[13] Leskov, A. M., Müller-Beck, H. *Arktische Waljäger vor 3000 Jahren. Unbekante sibirische Kunst,* Mainz–München, 1993, S. 206–207.

(Šveicarijoje, Pietų Vokietijoje) parodė, kad jais geriausiai medžioti iš lėtai plaukiančio luoto ir su kuo ilgesne – iki 4 m ilgio ietimi, kurios smaigalys laikomas ties pačiu vandens paviršiumi arba šiek tiek po vandeniu. Tai tikrai galėjo būti labai efektyvus įnagis, naudotas medžiojant vandens žinduolius – ūdras, bebrus ir dideles žuvis. Neolito laikotarpiu Biržulio pakrantės Daktariškės 5-oje gyvenvietėje sumedžiotų bebrų kaulai sudarė 7,66 %, o ūdrų 1,09 % (L. Daugnoros tyrinėjimai). O jeigu imtume apibendrintus duomenis iš visų iki šiol Žemaičių aukštumos tyrinėtų neolito gyvenviečių – Šarnelės, Daktariškės 5-os, Donkalnio, Daktariškės 1-os gyvenviečių (L. Daugnoros, V. Danilčenko, A. Mačionio tyrinėjimai), galėtume teigti, kad bebrai sudarė 13 % sumedžiotų laukinių žvėrių ir naminių gyvulių kaulų, – taigi buvo svarbiausias neolito laikotarpio gyventojų upėse ir ežeruose medžiotas gyvūnas. Kad medžiotos stambios žuvys, liudija to paties ežero pakrantės Donkalnio kapinyno ir gyvenvietės aukų židinyje aptikta stambios lydekos galva, kitose gyvenvietėse rasta stambių žuvų kaulų.

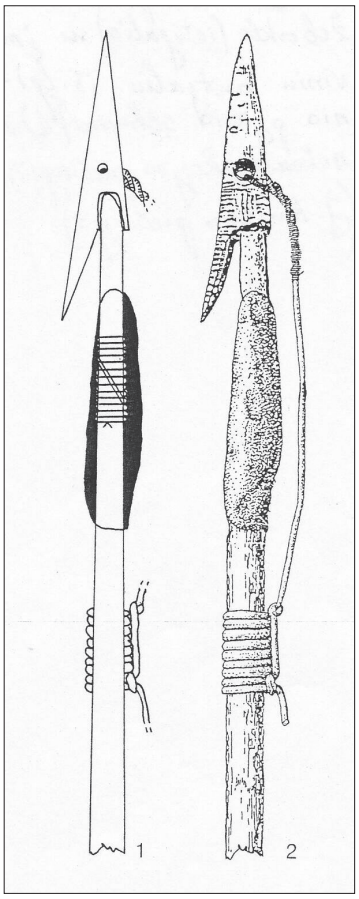

9 pav. Sukomplektuoto žeberklo (ietigalio) su įmoviniu antgaliu išilginio pjūvio schema (1) ir rekonstrukcijos piešinys (pagal J. Aulerį)

Šių įmovinių antgalių funkcija buvo labai paprasta ir patikima: žeberklo (ieties) antgalis, pradžioje ir Vokietijos, ir Šveicarijos gyvenvietėse, kaip ir Daktariškės 5-oje gyvenvietėje, gamintas iš elninių šeimos žinduolių (elnių ir kt.) ragų. Vėliau Pietų Europoje ir iš žalvario atkartojo tą pačią dirbinio formą, kuri įsmigusi į medžioklės laimikį pasisukdavo skersai žaizdoje ir įstrigdavo, o nuo antgalio einančią ir prie koto pritvirtintą virvutę laikydavo medžiotojas. Galbūt ji galėjo būti tiesiog pririšta prie medinio koto, kuris grobiui mėginant sprukti pasisukdavo skersai ir vilkdavosi gyvūnui iš paskos neleisdama grobiui pasprukti. Tas sudėtingas įnagis rodo, kad ir neolito, ir žalvario amžiaus žmonės vertėsi medžiokle, bet iki mūsų dienų išliko tik daug žeberklų, kaulinių iečių ir strėlių antgalių, labai mažai medinių kotų, strypelių ir gaudymo virvių, nes šios greičiau suyrančios dalys mūsų dienų beveik nepasiekė (9 pav.).

Šveicarijoje bandant tiesiog ant nusmailinto medinio koto užmautus antgalius praktinio eksperimento metu jų funkcionalumas nepasiteisino, nes išbrinkęs nuo vandens kotas neleido antgaliui judėti ir pagaliau jį patį sutraiškė. Pavyko konstatuoti, kad būtina įmovinio antgalio mobilumo sąlyga yra vandeniui atsparus tarpinis strypelis. Tą įrodė kitas bandymas, kurio metu įstrižai nupjautas medinis kotas buvo sujungtas su taip pat įstrižai nupjautu tarpiniu strypeliu, pagamintu iš rago (7 pav.). Jungties vieta buvo suklijuota beržo derva, kelis kartus apsukta virvele ir po to dar kartą užtepta beržo derva. Iš kanapių pluošto nupinta ir taukais įtrinta gaudymo virvutė buvo perrišta per antgalio išpjovą ir įpinta į virvę, kurios 10 cm ilgio dalis žemiau antgalio šiek tiek pastorėjo. Šių antgalių naudojimas žeberklams ir ietims leidžia paaiškinti ir didelę šių įrankių dydžių įvairovę (pvz., Laibacho pelkė). Be jau minėto šių antgalių naudojimo ūdroms ir bebrams medžioti rekonstrukcijų bandymai patvirtino, kad visos žuvys (lydekos, šamai, lynai), į kurias pataikė įrankis, net ir didelės, siekiančios 6 kg, buvo užmuštos iš karto. Tikėtina, kad ši beveik dviejų metrų ilgio įnagio rekonstrukcija artimausia akmens amžiuje naudotam kompleksiniam medžioklės įrankiui.

Bet kuriuo atveju žeberklai (ietys) su įmoviniais antgaliais leidžia geriau suprasti neolito ir žalvario amžių medžioklės ypatumus Slovėnijoje, Šveicarijoje, Pietų Vokietijoje, o nuo šiol ir Lietuvoje.

UNIQUE HORN SOCKETED SPEARHEAD FROM THE NEOLITHIC SETTLEMENT OF DAKTARIŠKĖ NO. 5 NEAR LAKE BIRŽULIS

Summary

A unique artefact in the area of Eastern Baltic region – a horn socketed spearhead – was found in the cultural layer of the Neolithic settlement of Daktariškė No. 5 in the course of archaeological excavations (date 4360±90 bp / cal 3096 (2961) 2887 BC (Vs 809)) – no other analogue artefacts have been found in the peat-bog settlements explored in this area. Its length is 7,2 cm; width near the base – 1,8 and 1,6 cm. When a spongy bone substance was cut out from its wider end, a round-shaped socket-type tube for embedding the shaft was formed on the inside of the artefact. The loop for lashing was carved out across the interior of the spearhead; the surface of the sharp end of the spearhead made of a pointed end of the deer-type animal horn is as smooth as the entire artefact. The closest analogues of this artefact are known in Slovenia, Switzerland and Southern Germany, where such spearheads used to be made of horn during the Neolithic Period, whereas the Early Metal Age witnessed the spearheads made of bronze. Analogue artefacts are also known in the archaeological and ethnographical data of the northern tribes. The spearhead was a composite part of a spear designed for hunting large fish, beavers and otters.

Mykolas MICHELBERTAS

UNIKALUS RADINYS PAALKSNIŲ (KELMĖS R.) PILKAPYNE

Įvadas

Tarp senojo geležies amžiaus radinių Lietuvos archeologijai ypač svarbūs tie, kurie parodo mūsų krašto gyventojų prekybos ir kultūrinius ryšius su kitomis baltų gentimis ar tolesniais kraštais. Vienas tokių daiktų buvo aptiktas 1996 m. Vilniaus universiteto Archeologijos katedros ekspedicijai tyrinėjant Paalksnių pilkapyną.

Paalksnių pilkapynas yra Kelmės r. Kražių seniūnijoje, to paties pavadinimo kaimo pietiniame gale. Šiame rytiniame Žemaitijos pakraštyje yra gana daug pilkapynų, kurie priklauso vadinamajai pilkapių kultūrai, paplitusiai Žemaitijoje, Šiaurės Lietuvoje ir Pietų Latvijoje[1]. Pilkapynų paplitimo srityje formavosi žemaičių, žemgalių, sėlių ir latgalių gentys.

Paalksnių pilkapynas, archeologams žinomas nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio, nuolat buvo ardomas. Dalis pilkapių sampilų buvo nuarta, kai kuriuose iškasti bulviarūsiai ar kitos paskirties duobės. Ypač pilkapynas nukentėjo 1987–1988 m., kai jo teritorijoje buvo iškirstas miškas, o kirtavietė mechanizuotai paruošta eglaitėms sodinti. Pilkapyne važinėjant vikšriniu traktorium ir stumdant žemes buldozeriu, buvo sunaikintas 1 pilkapis, dar keli gerokai apardyti. Vėliau pilkapyne kasinėjo ir lobių ieškotojai, duobėmis išrausę ne vieną sampilą. Teko pilkapius gelbėti nuo visiško sunaikinimo.

1993–1999 m. minėtoji Archeologijos katedros ekspedicija Paalksnių pilkapyne ištyrė 13 senojo geležies amžiaus pilkapių. 1996 m. tirtasis V pilkapis (sampilo dydis – apie 7 × 8 m, aukštis – 0,6 m) buvo gerokai apardytas. Jo sampilas buvo išskleistas, paviršiuje matėsi nedidelių iškastų duobių žymės. Sampilo pakraščiais vietomis buvo likę griovelių – išimtų iš vainiko akmenų vietų. Iškasus pilkapį, buvo aptikta vainiko, statyto iš įvairaus dydžio akmenų, liekanų. Šis vainikas pietų–šiaurės kryptimi vidinėje pusėje buvo 5,9 m skersmens, o jo pietinėje pusėje buvo priestatas.

Šio straipsnio tikslas yra paskelbti V pilkapyje surastą unikalų radinį – smeigtuką, pamėginti nustatyti jo chronologiją, aptarti kitus panašius radinius Lietuvoje ir kitoje baltų genčių teritorijoje – baltų kaimyniniuose kraštuose.

---

[1] Michelbertas, M. *Senasis geležíes amžíus Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 54–68; Jovaiša, E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 55–56 (ir žemėlapis).

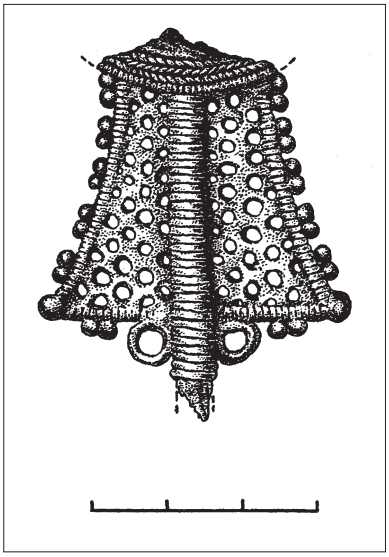

1 pav. Unikalus radinys Paalksnių pilkapyne

V pilkapio smeigtukas

V pilkapyje maišytoje žemėje buvo aptikta tik daiktų, kilusių iš suardytų kapų. Sampilo vakarinėje dalyje 50 cm gylyje buvo rastas sulūžęs į kelias dalis, aplankstytas žalvarinis plokštelinis antsmilkinis. Rytinėje dalyje 55 cm gylyje aptikta smeigtuko dalis (1 pav.). Ją sudaro žalvarinės galvutės trapecijos formos dalis ir geležinės smeigiamosios adatos likučiai. Trapecinės dalies dydis – 4,1 × 4,4 cm. Šios dalies viduryje yra cilindras su geležinės adatos liekanomis. Cilindras puoštas skersiniais grioveliais, galvutės dalis – ažūriniu apskritų skylučių ornamentu. Šonuose trapecija puošta rutuliukų poromis, apačioje yra dvi kilpelės. Trapecijos viršutinėje dalyje yra grioveliu su ranteliais. Pratęsiant šios nulaužtos dalies griovelius, gautume apskritimą arba lapo pavidalo (?) viršutinę dalį.

Šis daiktas Lietuvos archeologinėje medžiagoje neturi analogų. Nepasisekė jam rasti analogų ir skelbtoje kaimyninių kaštų archeologinėje literatūroje. Žinoma, tenka apgailestauti, kad Paalksnių smeigtuko galvutei trūksta viršutinės dalies.

Skelbiant preliminarinius duomenis apie Paalksnių pilkapyno 1996 m. tyrinėjimus, buvo pateikta aptariamo smeigtuko iliustracija ir nurodytas galimas smeigtuko ryšis su rytų baltų smeigtukais lapo pavidalo galvute[2].

Visgi pirmiausia tenka aptarti smeigtuko chronologiją. Kaip minėta, Paalksnių V pilkapyje rastas kitas gerai datuojamas daiktas – plokštelinis antsmilkinis. Šio tipo dirbiniai Lietuvos archeologinėje medžiagoje dažniausiai datuojami B1 periodo pabaiga – B2 periodu, t. y. apie 50–150 m. po Kr. Manytina, kad Paalksnių smeigtuką galima laikyti B1 periodo pabaigos – B2 periodo pradžios, t. y. I a. vidurio – antrosios pusės. Galimas daiktas, kad ir smeigtukas, ir antsmilkinis yra kilę iš vieno suardyto kapo.

Kas sieja Paalksnių smeigtuką su smeigtukais lapo pavidalo galvute? Visų pirma tai smeigtukų gamybos technika, kai prie geležinio stiebo – smeigiamosios adatos – būdavo pritvirtinama žalvarinė galvutė.

[2] Michelbertas, M. Tyrinėjimai Paalksniuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 145–146.

Smeigtukai lapo pavidalo galvutėmis

Lietuvos teritorijoje kol kas aptiktas tik vienas smeigtukas žalvarine lapo pavidalo galvute. Tai radinys iš Moškėnų–Laukupėnų piliakalnio, Rokiškio r., paskelbtas L. Kšyvickio[3]. Šis smeigtukas buvo datuotas B1a periodu, t. y. I a. pradžia[4]. Beveik analogiškas smeigtukas buvo rastas Novyje Bateki piliakalnio Smolensko r. ir sr. (Rusija), sluoksnyje, kuris datuojamas II–I a. pr. Kr. – III a. po Kr.[5]. Panašių smeigtukų žinoma iš Baltijos regiono šalių. Vienas jų rastas Estijoje, Kymsi (*Kõmsi*) vietovėje, Haapsalu r., tyrinėtame kapinyne[6] ir datuotas I a. po Kr. Dar vienas smeigtukas yra atsitiktinis radinys iš *Lappdal* vietovės Uplande, Švedijoje[7]. Pastarąjį smeigtuką V. Ginteris datuoja I a. – vėliausiai II a. po Kr. ir mano, kad buvo įvežtas į Švediją iš Estijos teritorijos. Estijoje ir Švedijoje rasti smeigtukai skiriasi nuo Moškėnų smeigtuko tuo, kad pirmųjų galvučių pakraščiais dar yra įvairių ataugų. Vis dėlto visus keturis smeigtukus (Moškėnai, Novyje Bateki, Kymsi, *Lappdal*) galima skirti tai pačiai smeigtukų lapo pavidalo galvute grupei, kuri žinoma baltų žemėse (brūkšniuotosios keramikos ir Dniepro-Dauguvos kultūros), finougrų ir germanų paminkluose. Tiesa, šią grupę V. Ginteris pavadino rateliniais smeigtukais (*Radkopfnadeln*), kadangi jų galvutėse yra vežimo ratą primenančių stipinėlių. Vargu ar tai teisinga, nes sukelia šiokią tokią painiavą archeologinių daiktų tipologijoje. Nereikia užmiršti, kad vėliau baltų žemėse, ypač Lietuvoje ir Latvijoje, paplito vadinamieji rateliniai smeigtukai su mažesnėmis apskritomis galvutėmis, datuojami didžiąja dalimi B2/C1 – C1a periodais, t. y. II a. antrąja puse – III a. pradžia.

Bene išsamiausią smeigtukų lapo pavidalo galvute Rytų Eropoje radimviečių sąrašą su jų paplitimo žemėlapiu yra pateikęs V. Sedovas[8]. Be Moškėnų ir Novyje Bateki smeigtukų jis nurodė dar 5 radimvietes Dniepro baseino teritorijoje (*Ovstug*, *Torfel*, *Aleksandrovskyj* piliakalniai, *Bukrin* gyvenvietė, *Lichačiovka* radimvietė), 8 radimvietes Volgos baseine (*Jermolovo*, *Nikolo Lenivec*, *Svinuchovo*, *Voronovo*,

---

3 Krzywicki, L. Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami. *Pamiętnik Fizjograficzny*, 1917, t. 24, dz. V – *Archeologia*, s. 38, tab. 13:1; Крживицкий, Л. Последние моменты неолитической эпохи в Литве. *Сборник в честь семидесятилетия профессора Дмитрия Николаевича Анучина*, Москва, 1913, с. 316, рис. 13:а.

4 Michelbertas, M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 134.

5 Третьяков, П. Н., Шмидт, Е. А. *Древние городища Смоленщины*. Москва–Ленинград, 1963, с. 166, 175, рис. 12:5.

6 Lõugas, V. Lääne–Eesti rahvastiku kultuurist Rooma raujaajal. *Eesti NSV Teaduste Akademia toimetised*. 21. köide. Ühiskonnateadused, 1972, vol. 2, S. 167, Joon. 5:4; Лыугас, В. Исследования в Кымси. *Археологические открытия 1969 года*, Москва, 1970, с. 340–341.

7 Ginters, V. Die Radkopfnadel von Lappdal. *Acta Archaeologica,* København, 1976, vol. 47, S. 172–177, Abb. 1.

8 Седов, В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа. *Acta Baltico-Slavica*, Białystok, 1967, t. 5, s. 140–145, рис. 2.

Gremiačevo, *Satinki* piliakalniai, *Pevkin Bugor* ir *Kozlovo* gyvenvietės), 1 radimvietę Dauguvos aukštupyje (*Lukesy* piliakalnis). Dauguma radinių iš minėtų vietovių yra paskelbta įvairių autorių. Didelę dalį minėtų radimviečių savo straipsnyje mini ir V. Ginteris[9].

Apibendrinant skelbtus duomenis galima teigti, kad didžiulėje Rytų Europos teritorijoje žinoma 18 smeigtukų lapo pavidalo galvute radimviečių, kuriose rasta apie 25 smeigtukus. Kai kuriuose piliakalniuose aptikta po 2 (*Gremiačevo*, *Nikolo Lenivec*) ar 3 (*Svinuchovo*) smeigtukus[10]. Taigi Aukštutinės Volgos ir Okos srityje šie smeigtukai buvo paplitę labiausiai.

Juos galima skirti antrai grupei, kuri nuo Moškėnų–*Lappdal* grupės smeigtukų skiriasi pagal ornamentiką. Antros grupės smeigtukai turi ažūrines lapo pavidalo galvutes. Pastarųjų viduryje yra geležinei adatai prilaikyti cilindras, dažniausiai puoštas skersiniais grioveliais. Paprastai nuo šio cilindro į abi galvutės puses eina stipinėliai iš lygių ar supintų vielų, galvutės šonuose kartais yra virvutės imitacija, išorėje kartais S raidės pavidalo ataugų, dažnai viena arba dvi kilpelės[11]. Nėra aptikta visiškai identiškų smeigtukų galvučių; tai rodo, jog smeigtukai nebuvo gaminami masiškai, bet kiekvienas jų buvo individualus meistro kūrinys.

Įdomu tai, kad kai kurių antrosios grupės smeigtukų galvutėse yra panašių ornamentikos motyvų, kaip ir smeigtuko fragmente iš Paalksnių V pilkapio. Tai minėtasis virvutės raštas, rutuliukai galvutės išorėje[12]. Žinoma, visus – ir pirmos, ir antros grupių – smeigtukus sieja ta pati gamybos technika, kada galvutė tvirtinama ant geležinio stiebo-adatos. E. Šmidto nuomone, kartais geležinis stiebas-adata galėjo būti įstatomas į žalvario liejimo formą, taip iš karto jį privirinant prie galvutės[13].

---

9 Ginters, V. Die Radkopfnadel von Lappdal. *Acta Archaeologica*, København, 1976, vol. 47, S. 174–177.

10 Žr. Ginters, V. *Min. veik.,* p. 172–177, pav. 5; Никольская, Т. Н. Культура племен бассеина Верхней Оки в I тысячелетии н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва, 1959, № 2, с. 30, рис. 2:3, 6, 7; ir kt.

11 Žr. Ginters, V. *Min. veik.,* p. 172–177, pav. 5, 6; Никольская, Т. Н. Городище у деревни Свинухово. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, Москва, 1953, вып. 49, с. 86–96, рис. 24:1, 2; Никольская, Т. Н. Культура племен бассеина Верхней Оки в I тысячелетии н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва, 1959, № 72, рис. 2:3, 5, 6; Никольская, Т. Н., рис. 28:9; Алихова, А. Е. Древние городища Курского Посеймья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва, 1962, № 113, рис. 20:9; Горюнова, Е. Н. Городище Торфель. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, Москва–Ленинград, 1950, вып. 31, с. 148–164, рис. 54:44; Розенфельдт, Р. Л. Селище Певкин Бугор. *Советская археология*, Москва, 1963, № 3, с. 224–228, рис. 1:2; Шмидт, Е. А. *Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства*. Москва, 1992, табл. 11:5.

12 Никольская, Т. Н. Городище у деревни Свинухово. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, Москва, 1953, вып. 69, с. 86–96, рис. 24:1.

13 Третьяков, П. Н., Шмидт, Е. А. *Древние городища Смоленщины*. Москва–Ленинград, 1963, с. 166.

Kaip matėme, antros grupės smeigtukai lapo pavidalo galvute buvo aptikti tik piliakalniuose ir gyvenvietėse, kur kultūrinis sluoksnis dažnai būna maišytas. Todėl datuojant smeigtukus atsiranda didelės chronologinės „žirklės". Taip, dalis paminklų datuojama IV–III a. pr. Kr.[14], kai kurie kiti – II–IV a. po Kr.[15]. Visgi reikia manyti, kad smeigtukai lapo pavidalo galvute buvo pradėti gaminti paskutiniais šimtmečiais pr. Kr., plačiai naudoti ir pirmaisiais šimtmečiais po Kr. Baltijos regiono radiniai (Moškėnai, Kymsi, Paalksniai) yra vieni ankstyviausių papuošalų senojo geležies amžiaus paminkluose.

Antrosios grupės smeigtukų lapo pavidalo galvute topografija rodo, kad jie plačiausiai buvo paplitę rytų baltams skiriamoje srityje, t. y. Dniepro aukštupio baseine, Volgos ir Okos aukštupių teritorijoje[16]. Netenka abejoti, kad šioje rytų baltų srityje ir buvo pagrindiniai tokių smeigtukų gamybos centrai. Iš rytų baltų teritorijos tokie smeigtukai, kaip matyti, pasiekdavo ir tolesnes rytų baltų gentis (Moškėnų radinys).

Galimas daiktas, kad Paalksnių V pilkapio smeigtukas į Lietuvos teritoriją taip pat buvo atgabentas iš tolimų rytų baltų žemių. Taigi Paalksnių smeigtukas yra dar vienas Lietuvos gyventojų tolimų prekybos ir kultūrinių ryšių liudininkas. Šiuos ryšius liudija ir kai kurie kiti archeologiniai dirbiniai, aptikti tiek Lietuvos, tiek tolimų rytų baltų žemių paminkluose[17].

Išvados

Paalksnių V pilkapyje aptiktas smeigtukas yra unikalus dirbinys tiek Lietuvos, tiek kaimyninių kraštų archeologinėje medžiagoje. Nors šis daiktas nepilnai išlikęs, jį galima sąlygiškai skirti smeigtukams lapo pavidalo galvute ir geležine adata.

Paalksnių smeigtukas datuojamas I a. viduriu – antrąja puse ir yra vienas ankstyviausių krūtinės papuošalų Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose. Pagal savo pagaminimo būdą (stora geležinė adata, tikriausiai gana didelė galvutė) jis greičiausiai buvo naudojamas viršutiniams drabužiams (gal būt kokiam nors apsiaustui) susegti. Tai kartu buvo ir gražus papuošalas, matyt, išskiriantis jo savininką iš aplinkinių.

---

14 Алихова, А. Е. Древние городища Курского Посеймья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва, 1962, № 113, с. 129.

15 Розенфельдт, Р. Л. Селище Певкин Бугор. *Советская археология*, Москва, 1963, № 3, с. 225.

16 Седов, В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа. *Acta Baltico-Slavica*, Białystok, 1967, t. 5, s. 140–141, рис. 2–3; Ginters, V. *Min. veik.,* p. 175–177, pav. 4; Шмидт, Е. А. *Min. veik.,* p. 120–131.

17 Michelbertas, M. *Min. veik.,* p. 220–221.

Paalksnių radinys išplečia smeigtukų lapo pavidalo galvute paplitimo teritoriją ir rodo Lietuvos gyventojų prekybos ir kultūrinius ryšius su tolimų rytų baltų žemėmis. Šis smeigtukas yra pirmasis tokio pobūdžio radinys vakarų baltų (šiuo atveju – pražemaičių) žemėse.

UNIQUE ARTEFACT FROM THE BARROW SITE OF PAALKSNIAI (KELMĖ DISTRICT)

Summary

The article presents the data on the unique artefact – a pin found in 1996 during the investigation of the barrow site of Paalksniai (Kelmė District) by the archaeological expedition of Vilnius University. Several artefacts were found in quite a disfigured Barrow V, which were originally placed in the disfigured graves of the Old Iron Age. One of them is a fragment of a bronze-headed pin with an iron needle (picture 1). The pin is attributed to the end of period B1 – the beginning of period B2, i.e. the middle/second half of the 1st AD. The pin resembles leaf-headed pins, which were most widely spread during the last centuries BC – the first centuries AD in the areas inhabited by Eastern Balts – the upper reaches of the Dnieper River, the basins of the Upper Volga and the Oka River. It is possible that the pin of Paalksniai reached the territory of Lithuania from the remote lands of Eastern Balts.

Ilona VAŠKEVIČŪTĖ

ADATOS ŽIEMGALIŲ MOTERŲ KAPUOSE

Įvadas

Priešistorės laikotarpio Baltų kultūrose ir gentyse egzistavo paprotys mirusiuosius laidoti su įkapėmis – ginklais, papuošalais ir darbo įrankiais. Tačiau ne visi naudoti ar turėti darbo įrankiai tapdavo įkapėmis. Kiekvienoje gentyje egzistavo savas požiūris į šią dirbinių grupę. Moterų kapuose randama ir su namų ūkio darbais susijusių daiktų – verpstukų, juostų audimo įrankių, adatų. Beje, juostų audimo įrankiai būdingi tik kuršių moterų kapams. Dažniausiai tai tik tikrų juostų audimo miniatiūros. Kartais prie tokio komplektėlio pridedama normalaus dydžio žalvarinė adata ir geležinė yla[1]. Ženkliai gausiau kapuose randama verpstukų. Jie būdingi beveik visų genčių moterų kapų komplektams, o ypač gausiai randami lietuvių moterų kapuose, kur sudaro net 67 % visų darbo įrankių[2]. Šiuo požiūriu išimtis būtų Žiemgala. Nors ir nekyla abejonės, kad ir žiemgalių moterų gyvenime verpimas ir audimas užėmė svarbią vietą, tai buvo ne tik gyvenimo būtinybė, bet, kaip pažymi tyrinėtojai, ir kiekvienos moters garbės reikalas[3], – papročio dėti verpstukus mirusiajai į kapą nebuvo. Čia randama tik pavienių palaidojimų su šiomis įkapėmis, pavyzdžiui, Jauneikių (Joniškio r.) kapinyne, kuriame ištirta 100 moterų kapų, su verpstukais palaidotos tik 2, Šukioniuose (Pakruojo r.), Stungiuose (Joniškio r.), Linksmučiuose (Pakruojo r.) ar Pamiškiuose (Pasvalio r.) nerasta nei vienos, kiek daugiau – net 7 verpstukai rasti tik Pavirvytėje (Mažeikių r.)[4].

Dar rečiau geležies amžiaus kapuose aptinkama adatų. Pati ankstyviausia geležinė adata žinoma iš Rūdaičių II (Kretingos r.) kapinyno degintinio k. Nr. 1, datuojama laikotarpio pr. Kr. – po Kr. riba[5]. Senuoju geležies amžiumi datuotų adatų turime 12 vienetų. Jos iš Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Šiaurės ir Centrinės

---

1 Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 178; Stankus, J. Bandužių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 12, Vilnius: Diemedis, 1995, p. 89.

2 Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos pilys, 1996, p. 123.

3 Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Lietuviai IX–XII amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1970, p. 82.

4 Vaškevičiūtė, I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, p. 45.

5 Michelbertas, M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 166.

Lietuvos laidojimo paminklų[6]. Šio laikotarpio tyrėjų nuomone, taip yra dėl to, jog paprotys dėti jas į kapą nebuvo paplitęs[7].

Ne ką gausiau adatų ir vėlesnio laikotarpio moterų kapuose. Viena kita geležinė yra rasta Karmazinuose (Vilniaus r.), Neravuose (Trakų r.), Reketėje (Kretingos r.), ar žalvarinė Kašučių (Kretingos r.) VIII a. kape Nr. 20[8]. Krinta į akis tai, kad net ir plačiai tyrinėtuose paminkluose (pavyzdžiui, žemaitiškame Žvilių (Šilalės r.) kapinyne ištyrus 303 kapus, Pagrybio (Šilalės r.) – 217 ar aukštaitiškame Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyne – 375 kapus) neaptikta palaidojimų su adatomis. Galbūt čia reikėtų paminėti kuršišką Laivių (Kretingos r.) kapinyną, kuriame adatų rasta net 19-oje (iš 373) kapų[9]. Pastarieji yra įvardyti kaip moterų darbo įrankiai[10]. Kapų su adatomis padaugėja tik nuo XV a. XV–XVII a. kapuose adatos įdėtos į kaulines ar žalvarines adatines ir pritvirtintos prie diržo buvo dedamos į vyrų kapus. Tokie vyrų kapai tyrinėtojų yra įvardyti siuvėjų kapais[11]. X–XI a. kapuose gausiau adatinių tik lybių moterų kapuose. Šis paprotys atėjo į lybių žemes iš Skandinavijos. Vienas toks palaidojimas surastas ir žiemgališkame Pavirvytės kapinyne X–XII a. datuotame kape 17.

Nors ir retai, bet adatų randame X–XI a. žiemgalių moterų kapuose. Pastebėta, jog kapai, kuriuose mirusiosios palaidotos su adatomis, išsiskiria iš aplinkinių įkapių gausa ir jų netradiciškumu. Literatūroje vyrauja nuomonė, jog kapai su didesniu nei vidutiniu įkapių skaičiumi ir įvairove priklausė aukštesnį statusą įgijusiems bendruomenės nariams[12]. Taigi atrodo, jog adata kape turėjo kitą prasmę, susijusią ne su moters įprastu užsiėmimu, o greičiau simbolinę.

Kadangi adatos retai aptinkamos tiek laidojimo paminkluose, tiek ir geležies amžiaus gyvenvietėse, be to, tai radinys perdėm „kasdieninis“, beveik nepakitęs išliko iki šių dienų ir, matyt, nebus patraukęs didesnio tyrinėtojų dėmesio. Atskirų archeologų darbų, skirtų šiai dirbinių grupei aptarti, beveik nėra. Retkarčiais vienas ar kitas tyrėjas, rašydamas apie geležies amžiaus namų ūkio darbus ar kitus užsiėmimus, užsimena, jog be jokios abejonės, visų genčių moterys siuvo drabužius ir, kaip tokio

6 Michelbertas, M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 166.

7 *Ten pat*, p. 166.

8 Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos pilys, 1996, p. 122.

9 Gintautaitė-Butėnienė, E., Butėnas, E. Laivių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 22, Vilnius: Diemedis, 2002.

10 *Ten pat*, p. 23–24.

11 Urbanavičienė, S. XV–XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* A serija, 1988, t. 4 (105), p. 58.

12 Antanaitytė, I. Vyrų ir moterų socialinė padėtis akmens amžiuje (lyčių archeologijos požiūriu). *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“*, Vilnius, 2005, p. 155.

darbo liudininkai, yra minimos adatos[13]. Adatos minimos ir skelbiant atskirų paminklų medžiagą. Kiek daugiau dėmesio susilaukė jau vėlesnio laikotarpio (XV–XVII a.) adatos[14]. Minėtuose darbuose yra įvardyta ir adatos paskirtis kape – adatos kartu su kitais siuvėjo įrankiais vyrų kapuose žymi vyro – amatininko-siuvėjo kapą, adatos moterų kapuose susijusios su jų namudiniais verslais (verpimas, audimas, siuvimas, kaip ir valgio gaminimas per visą proistorės laikotarpį išliko namų ūkio darbais) arba yra susietos su tikėjimais – dėtos į kapus „pomirtiniam siuvimui“[15].

Adatos, kaip dirbinys, turintis ne tik darbo įrankio statusą, yra pastebėtas ir aptartas kitų sričių mokslininkų – etnografų, literatūrologų, tautosakininkų, mitologijos ar religijos tyrėjų[16].

Šio darbo tikslas – aptarti kapus, kuriuose mirusieji palaidoti su adatomis žiemgalių gyventoje teritorijoje, pabandyti išsiaiškinti šio reiškinio priežastis ir reikšmę. Siaura teritorija pasirinkta dėl kelių priežasčių – tai lėmė ir šio darbo apimtis, ir minėtos teritorijos ištirtumas. Išsiaiškinus reiškinį, kuris galbūt egzistavo vienoje gentyje ar jos dalyje, sąsajų galima ieškoti ir kituose.

Palaidojimai su adatomis

Taigi kapų, kuriuose mirusiosios (tai išskirtinai moterų kapai[17]) palaidotos su adatomis Pietinėje Žiemgaloje, žinome 4: Jauneikiai k. 58, Kurmaičiai–Linksmėnai (Joniškio r.) k. 11, Linkuva (Pakruojo r.) k. 1, Šukioniai k. 119 ir Pavirvytė, kur k. 17 rasta adatinė. Be to, Šiaulių Aušros muziejuje yra pavienė adata, rasta Ringuvėnų (Šiaulių r.) kapinyne, ir dar viena rasta 2009 m. Žvelgaičio (Joniškio r.) piliakalnio papėdės gyvenvietės XV a. židinyje (E. Vasiliausko informacija).

Prieš pradedant plačiau nagrinėti palaidojimus su adatomis, reikėtų aptarti patį terminą. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas adatą apibūdina taip: „smailus

---

13 Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 184, 186, 306; Michelbertas, M. *Min. veik.,* p. 166; Tautavičius, A. *Min. veik.,* p. 122; Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 299; Vaškevičiūtė, I. *Min. veik.,* p. 46.

14 Urbanavičienė, S. XV–XVI a. I pusės Lietuvos kaimo siuvėjai. *Jaunųjų istorikų darbai.* Vilnius, 1987, t. 6, p. 96–98; Urbanavičienė, S. XV–XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai..., p. 51–63.

15 *Ten pat*, p. 59.

16 Vyšniauskaitė, A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, t. 3, p. 132–157; Razauskas, D. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: adata. *Liaudies kultūra*, 2009, t. 6 (129), p. 15–17; *Patarlės ir priežodžiai.* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958; *Menų mįslę keturgyslę*: *Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.

17 Antropologiniai tyrimai dėl griaučių fragmentiškumo aptariamuose palaidojimuose neatlikti, lytis nustatyta remiantis įkapėmis.

metalinis virbalėlis su siūlo įveriama ausele“[18]. Literatūroje dar yra vartojamas ir ąselės terminas[19]. Reikėtų įvardyti ir dar vieną adatos dalį – smaigalį, kuris dažnai vadinamas „galvute“.

1 lentelė. **Adatos ir adatinės pietinėje Žiemgaloje**

Paminko pavadinimas	Medžiaga	Dydis	Radimo vieta	Kitos įkapės	Datavimas
Jauneikiai k. 58	žalvarinė	7,5 cm	prie galvos	4 antkaklės, apgalvis, smeigtukų pora, gintaro karolis, yla	X–XI a.
Kurmaičiai–Linksmėnai k. 11	žalvarinė	8,5 cm auselė išplota	prie galvos	5 antkaklės, smeigtukų pora, 2 apyrankės, peiliukas.	X–XI a.
Ringuvėnai (atsitiktinė)	žalvarinė	5,9 cm, dalis prie auselės „taisyta“			?
Linkuva k. 1	geležinė	6 cm	?	peiliukas lenkta nugarėle, yla	IX–XI a.
Šukioniai k. 119	žalvarinė	4,3 cm	?	gintaro karolis, liejimo formelė, yla	X–XI a.
Pavirvytė k. 17	tošinė adatinė		ant alkūnės	apgalvis, antkaklė, karolių vėrinys, smeigtukų pora, yla, 2 meškos iltys	X–XII a.

Taigi adatos dalys būtų – galvutė ir auselė. Pastarasis pavadinimas tautosakoje turi ir keletą kitų pavadinimo atitikmenų – frazeologizmų[20].

Nors Žiemgaloje rasti 4 palaidojimai su adatomis, tačiau gerai išlikusių kapų turime dar mažiau. Linkuvos kapas suardytas visiškai. Iš kitų įkapių, rastų šiame kape, aišku, kad čia palaidota moteris (kartu kape rastos moterų kapams būdinga įkapė – geležinis peiliukas lenkta viršūnėle bei yla). Neaiški ir adatos buvimo

[18] *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 2.

[19] Urbanavičienė, S. XV–XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai..., p. 53.

[20] Razauskas, D. *Min. veik.*, p. 15–16.

vieta šiame kape. Kiek geriau išlikęs Šukionių kapas su adata – čia likusi nesuardyta galvos sritis, kur gulėjo akmeninė liejimo formelė bei yla, prie apatinio žandikaulio rastas gintaro karolis, o viršutinėje krūtinės dalyje – adata. Kadangi krūtinės dalis suardyta, adatos tikslesnė vieta šiame kape nėra informatyvi. Kiti du palaidojimai Jauneikių ir Kurmaičių–Linksmėnų – nesuardyti. Jauneikių moters kape adata rasta padėta prie kairiojo peties, išilgai kapo, galvute į palaidotosios galvos pusę, adatos auselė atsukta į kairįjį duobės šoną. Kurmaičiuose–Linksmėnuose adata rasta prie kaukolės, gulėjo padėta skersai kapo duobės, adatos galvutė atsukta į mirusiosios galvą, o auselė – į kairįjį duobės šoną. Šiame kape prie kaukolės gulėjo ir kitas darbo įrankis – geležinis peiliukas. Taigi abiejuose kapuose adatos rastos padėtos beveik identiškai, abiejų adatų smaigaliai – galvutės nukreiptos mirusiųjų galvos link. Jauneikių ir Kurmaičių–Linksmėnų kapus su adatomis sieja dar kai kas. Abu šie kapai išsiskiria iš kitų palaidojimų skaitlingomis įkapėmis ir antkaklių gausa: Jauneikiuose moteris palaidota su keturiomis antkaklėmis, Kurmaičiuose–Linksmėnuose net su penkiomis. Jauneikių moters galvą puošė apgalvis, pagamintas iš 6 ilgesnių įvijų ir jas apkabinančių plonų skardelių. Ant kaklo buvo užsegtos 4 antkaklės – dvi vytinės aukštais kūginiais galais ir dvi užkeistais keturkampiais galais, gintaro karolis, krūtinės papuošalas, kurį sudarė du žalvariniai kryžiniai smeigtukais išplotomis plokštelėmis galuose. Smeigtukų galvutes puoštos koncentriniais rateliais. Į smeigtukų adatas buvo įkabinti pusmėnulio formos kabučiai ilgomis ataugėlėmis bei grandinėle (ji sutraukyta, beveik neišlikusi) (1 pav.). Kurmaičių–Linksmėnų moteris segėjo penkiomis antkaklėmis – dvi vytinės kilpiniais galais, dvi užkeistais plonėjančiais keturkampio skersinio pjūvio galais ir viena balnelinė. Krūtinės srityje virš abiejų rankų žastikaulių gulėjo du žalvariniai smeigtukai išplotomis plokštelėmis galuose. Plokštelės puoštos koncentriniais rateliais. Į jų adatas buvo įkabinti kabučiai ilgomis ataugėlėmis. Ant abiejų rankų buvo uždėta po žalvarinę įvijinę apyrankę (2 pav.). Kapai datuoti X–XI a. Beje, Šukionių kapas 119, kuriame rasta adata, taipogi datuotas X–XI a.[21].

Viena antkaklė kape jau rodo palaidotojo asmens aukštesnį statusą[22], o kapų, kuriuose mirusieji segėtų daugiau nei vieną antkaklę, Žiemgaloje žinome nedaug: kapai su dviem antkaklėm rasti Jauneikių (k. 28, 107), Stungių (k. 18, 19) ir Pavirvytės

[21] Vaškevičiūtė, I. Moterų liejikių kapai žiemgalių kapinynuose. *Iš baltų kultūros istorijos*, Vilnius: Diemedis, 2000, p. 92.

[22] Vaitkunskienė, L. *Socialinės nelygybės atspindžiai žemaičių laidojimo paminkluose. (Žąsino kapinynas, Šilalės r.) (X–XI a.). Istorijos metraštis. 1977 metai*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 24.

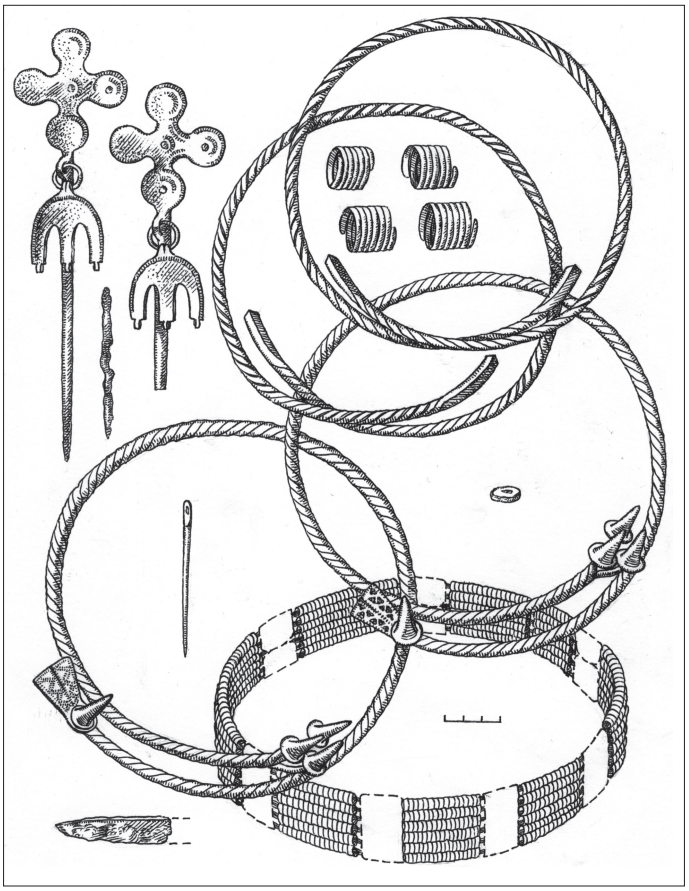

1 pav. Jauneikių k. 58 įkapės

(k. 5 ir 138) kapinynuose, su trimis – moterys palaidotos Stungiuose (k. 14) ir Pamiškiuose (k. 26). Apie šių kapų išskirtinę padėtį literatūroje yra ne kartą rašyta[23].

Palaidojimai, kuriuose rasta adatų, turtingi ne tik antkaklių. Jauneikių moteris palaidota su apgalviu. Ši įkapė taipogi žymi aukštesnį palaidotosios statusą, be to, yra žinoma nuomonė, jog apgalviais galvą dabino jaunos, netekėjusios merginos[24]. Šios mirusiosios kaklą puošė ir gintaro karolis. Žiemgalių kapuose gintaro karoliai retai randami, nešioti po vieną, kaip amuletai. Beje, su gintaro karoliu buvo

[23] Vaškevičiūtė, I. Stungių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, Vilnius: Diemedis, 2000, t. 20, p. 237; Vaškevičiūtė, I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, p. 60;. Vaškevičiūtė, I., Cholodinskienė, A. *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Diemedis, 2008, p. 114.

[24] Vaškevičiūtė, I. IV–XI a. įvijiniai pagalviai. *Lietuvos archeologija*, Vilnius: Mokslas, 1992, t. 8, p. 128.

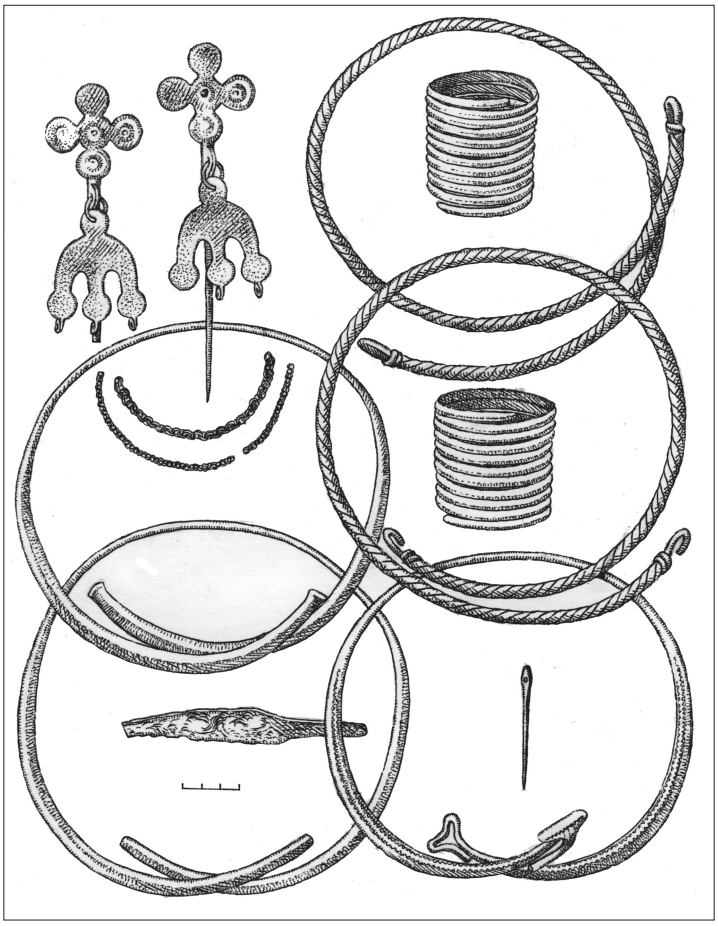

2 pav. Kurmaičių–Linksmėnų k. 11 įkapės

palaidota ir Šukionių k. 119 adatos savininkė. Šis palaidojimas skiriamas taip pat neeilinei bendruomenės narei. Tiesa, kapas suardytas, žalvario papuošalai neišlikę. Visgi liejimo formelė ir dvigubo nupjauto kūgio gintaro karolis leidžia teigti, jog čia buvusi palaidota išskirtinė bendruomenės narė (3 pav.). Atkreiptinas dėmesys dar į vieną svarbų faktą – kapuose su liejimo formelėmis palaidotos jaunos individės[25]. Tiek Jauneikių, tiek ir Kurmaičių–Linksmėnų moterų krūtines puošė kryžinių smeigtukų su išplotomis plokštelėmis galuose poros. Smeigtukų galvutės buvusios puoštos balto metalo (sidabro ar jo pakaitalo?) ornamentuota plokštele.

[25] Vaškevičiūtė, I. Moterų liejikių kapai žiemgalių kapinynuose. *Iš baltų kultūros istorijos*, Vilnius: Diemedis, 2000, p. 95.

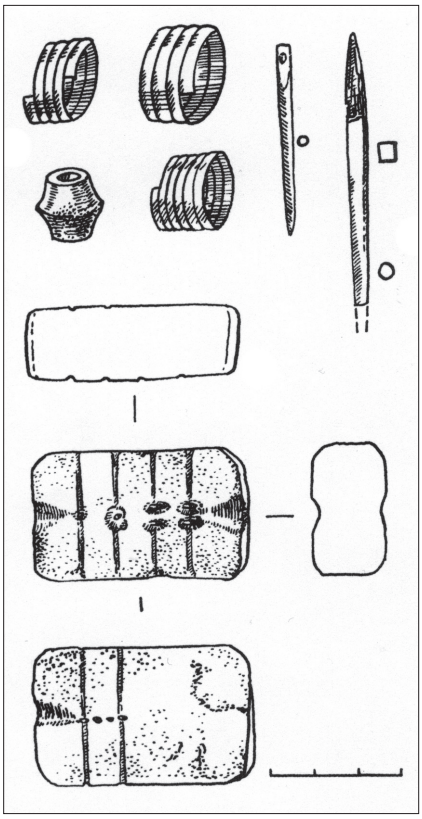

3 pav. Šukionių k. 119 įkapės

Kurmaičių–Linksmėnų kape palaidotoji dar turėjo ir įvijinių apyrankių porą.

Nors Pavirvytės kapinyne k. 17 mirusioji palaidota ne su adata, o su tošine adatine, jos palaidojims šiame straipsnyje taipogi bus aptartas. Manytina, kad šiame kape palaidotoji – turtinga moteris. Ji segėjo balnelinę antkaklę ir žalvarinių karolių apvarą, kurioje būta ir gintaro karolio. Drabužiai buvo susegti kryžinių smeigtukų laibomis galvutėmis pora, smeigtukus jungė V formos kabučiai ir triguba grandinėlė. Mirusiosios galvą puošė audeklo danga su žalvario įvijėlėmis. Ant kairės rankos alkūnės gulėjo dvi gyvūno (meškos?) iltys su pragręžtomis skylutėmis šaknyse. Iš darbo įrankių į kapą buvo įdėtas geležinis peiliukas lenkta viršūnėle ir yla. Kapas datuotas X–XII a.[26].

Kaip matyti, visi kapai, kuriuose mirusiosios palaidotos su adatomis (ir adatine), aiškiai išsiskiria iš kitų kapų ne tik turtingumu, bet ir netradicinėmis įkapėmis. Vienu atveju, tai būtų gausesnis nei įprasta antkaklių skaičius, kitur – liejimo formelė, apgalviai ar gyvūno iltys. Todėl versija, jog adata į kapą įdėta eilinei namų ūkio darbininkei, kurios prigimtinė priedermė siuvimas, atkrenta. Belieka pasitelkti kitus šaltinius ir pabandyti atskleisti šios įkapės prasmę.

Paprotį, kai į kapus dedamos adatos, yra užfiksavę rašytiniai šaltiniai. „Užbaigus raudą, numirėliui duodamos dovanėlės – moteriai siūlai su adata“[27]. Dar įdomesnis įrašas yra paliktas Aleksandro Guanjinio. Jis apie prūsų, kuršių (ir lietuvių) laidotuves rašo: „<...> o kai moterį (*niewiastę*) laidoja, jai į kapą deda adatą ir siū-

[26] Vaškevičiūtė, I., Cholodinskienė, A. *Min. veik*., p. 86.

[27] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, II: XVI amžius,* sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 206, 211.

lus“[28]. Žodis „*niewiasta*“ senovės lenkų kalboje reiškia netekėjusią, jauną moterį[29]. Tą paprotį perpasakoja ir kiti XVII a. autoriai[30]. Tiesa, rašytiniuose šaltiniuose neaiškinamos šio papročio priežastys arba jos aiškinamos pažodžiui – „deda, nes neturi daugiau ko įdėti“, arba, kad „nereikėtų pasirodyti Viešpats Dievo, šventųjų angelų ir kitų vėlių akivaizdoje visiškai nuogiems“[31]. Be abejo, svetimos kultūros papročiai atvykėliams galėjo būti sunkiai suprantami. Tačiau šiose žinutėse yra ir ypač vertingų pastebėjimų – adata su siūlu dedama į kapą netekėjusioms, t. y. jaunoms merginoms.

Lietuvių tautosakoje adatai skirta neeilinė vieta – tai daiktas, reiškiantis ne tik kažką labai menką, bet ir nusakantis nemalonią žmogaus fizinę būseną, ir kartu tai įvairių burtų „dalyvis“, galintis ir prišaukti, ir sustabdyti nelaimes; pagaliau adata dėl išskirtinio „moteriško ženklo“ – skylutės siūlui įverti – tiesiog prilyginama moteriai[32].

Paprotį, kad kai kurias adatas merginos naudojo burtams, yra užfiksavusi etnologė A. Vyšniauskaitė „<...> tokią adatą merginos įsegdavo į sijono apačią, kad vakaruškose bernai geriau šokti vestų“[33]. Taigi ši žinia neprieštarautų minčiai, jog ir mirusiai neištekėjusiai merginai adata reikalinga „priešingai lyčiai pritraukti“. Paprotys, jog adata yra svarbus jaunosios kraičio įnagis, padedantis „susiūti“ naują šeimą, yra žinomas Baltarusijoje[34].

Ištirti Žiemgalių kapai su adatomis pagrįstų mintį, jog su šia įkape laidotos jaunos, galbūt dar netekėjusios merginos. Tą liudytų ir kapuose rasti apgalviai bei liejimo formelės – įkapės būdingos beveik tik jaunų individžių kapams. Tai, kad mirusiosios palaidotos išpuoštos ir net su 4 ar 5 (matyt, su visomis turėtomis) antkaklėmis, galėtų liudyti jų sukauptą turtą – kraitį.

---

28 *Ten pat,* p. 483, 495.

29 Prieiga internete: http:pkl.wikipedia.org/wiki/niewiasta, [žiūrėta 2010 02 10] (W języku staropolskim wyraz ten początkowo oznaczał kobietą dorosłą ale niezamężną – Senovės lenkų kalboje šis žodis reiškė suaugusią, bet netekėjusią moterį. Vertimas – straipsnio autorės).

30 Razauskas, D. *Min. veik.,* p. 15.

31 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, III: XVII amžius*, sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 584, 595.

32 *Menų mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970; *Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

33 Vyšniauskaitė, A. *Min. veik.,* p. 139.

34 Беларуская міфалогия: энцыклапедычны слоўник, С. Санько [і інии.], Мінск: Беларусь, 2006, s. 203.

Išvados

Žiemgalos tyrinėtų kapinynų medžiaga rodo, kad adatos kapuose randamos retai ir nors būna padėtos darbo įrankiams būdingoje vietoje, tačiau negali būti priskiriamos darbo įrankių grupei.

Kapai su adatos datuojami X–XI a., su adatomis laidotos jaunos individės, išsiskiriančios įkapių gausa ir jų netradiciškumu.

Lyginamoji medžiaga (istorijos ir etnografijos šaltiniai) leistų daryti prielaidą, kad kapuose su adatomis gali būti palaidotos netekėjusios merginos, o gausios įkapės – sukauptas turtas – kraitis.

NEEDLES IN THE GRAVES OF SEMIGALLIAN WOMEN

Summary

Needles can occasionally be found in the graves of the Semigallian females dating back to the 10th–11th centuries (four such graves are known in Southern Semigallia; another one was found by accident). The graves distinguish by a great number of grave goods and their untraditional type. We may presume that a needle in the grave is not merely associated with the usual female occupation but carries a symbolic meaning. Other grave goods found along with the needles indicate a superior social status of the deceased; certain of them testify a young age of the dead. The custom of placing needles into graves is recorded in the written sources. They provide hints that this custom may be associated with young unmarried maidens. Ethnographical data show that the needles attached to the outfit of a young woman helped to "lure a young man". The custom highlighting the importance of the needle as a significant tool of a bridal dowry, which may help to "stitch" a new family, is known in Belarus. The Semigallian graves including needles as part of grave goods do not reject the idea that the deceased buried along with this grave good were young, possibly unmarried girls. The females buried in fancy clothing and wearing 4 or even 5 neck-rings (probably the entire collection of such items at once) could speak about their accumulated property – their dowry.

Arvydas MALONAITIS

GELEŽINIŲ KIRVIŲ „GADINIMO“ APRAIŠKOS LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE

Įvadas

Archeologinių laidojimo paminklų tyrinėjimo metu aptinkami metaliniai, ypač geležiniai, dirbiniai dažniausiai būna daugiau ar mažiau paveikti korozijos. Kartais jos poveikis būna toks žymus, kad iš smulkesnio dirbinio lieka tik rūdys, o stambesnį sunku ir atpažinti. Kita vertus, randama ir įvairiai apgadintų dirbinių. Pasitaiko, kad trūksta kokios nors dirbinio dalies arba kape jos būna padėtos atskirai ir pan.

Žvelgiant į Lietuvos archeologinę medžiagą nesunku pastebėti, kad įvairaus pobūdžio dirbinių „gadinimas“ nėra vienodai paplitęs įvairialaikiuose paminkluose. Apskritai paėmus daugiausia tokių dalykų pastebime vėlyvojo geležies amžiaus laidojimo paminkluose, o ypač kuršių genties areale. Čia nemažai randama apyrankių, antkaklių, žiedų fragmentų, sulaužytų ir sulankstytų kalavijų, ietigalių, peilių, kirvių ir t. t.

Bene daugiausia dėmesio užsienio autorių darbuose yra skirta žalvarinių dirbinių, ypač žalvario amžiaus ginkluotės laužymo pažinimui, nors ir geležiniams dėmesys nemenkas. Ne paskutinį vaidmenį čia vaidina metalo savybės, mat žalvaris koroduoja kiek kitaip nei geležis, todėl ir atpažinti kai kuriuos laužymo aspektus, taip pat smūgių žymes žalvariniuose ginkluose tam tikra prasme yra lengviau. Štai geležiniai dirbiniai koroduoja žymiai intensyviau, todėl kai kuriuos aspektus nustatyti yra žymiai sunkiau, o kai kuriais atvejais ir iš viso neįmanoma.

Tenka pripažinti, kad mūsų archeologijos tyrinėjimuose dirbinių „gadinimo“ aspektai iki šiol platesnio dėmesio nesulaukė, išskyrus vieną atvejį. Tai 2004 m. pasirodęs A. Čivilytės straipsnis, skirtas platesniam problemos aptarimui Šiaurės Vidurio Europos žalvario amžiaus kalavijų pavyzdžiu[1]. Autorė ganėtinai plačiai atskleidžia problemos esmę, parodo galimus sprendimo kelius ir kylančius sunkumus. Nors darbas skirtas žalvario amžiaus vienai dirbinių grupei aptarti, daugelis jame aptartų aspektų didžia dalimi tinka ir geležies amžiui. Dėl to šį darbą, be kita ko, galima vertinti ir kaip tam tikra prasme paskatinimą gilintis į baltiškų kraštų metalinių dirbinių „gadinimo“ problemiką.

[1] Čivilytė, A. Sulaužytas kalavijas: tarp karybos ir ritualo. *Kultūros paminklai*, 2004, nr. 11, p. 96–113.

Nepaisant to, kad reiškinys pas mus detalesnių tyrinėjimų nesusilaukė, tačiau neliko nepastebėtas. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie vidurinio geležies amžiaus genčių laidojimo atributus, A. Tautavičius pažymi, kad V–VI a. lietuvių kapuose dalis įkapių sulankstytos ar sulaužytos, dėti nebetinkami naudoti – aplaužyti įrankiai, skalvių kapuose randama sulaužytų kalavijų ir papuošalų, VIII–IX a. kuršių kapuose dalis daiktų sulaužyti[2]. Apie aiškius dirbinių laužymo požymius užsimena ir V. Valatka[3]. Kartais autoriai pastebi kai kurių atskirų dirbinių laužymo niuansų, pavyzdžiui, kad į kapus dėti ietigaliai ir peiliai dar senovėje nulaužtais smaigaliais[4]. Arba nurodoma, kad į kapus kai kurie kirviai buvo dedami nutrūkusiais ašmenimis, o kad to nepastebėtų gentainiai, artimieji apdaužytą įrankio dalį pakišdavo po galva ar koja[5]. Kai kada autoriai pateikia tam tikrų samprotavimų apie dirbinių „gadinimą“; tarkim, kartais tai siejama su pomirtinio gyvenimo vaizdinio kaita, jo tapimu abstraktesniu[6], kartais aplaužyti daiktai laikomi gerų daiktų simboliais[7].

Šiame straipsnyje pamėginsime dėmesį sutelkti į kai kurių kirvių „gadinimo“ apraiškas, t. y. mėginsime pažvelgti į tokius įrankius, kurių defektų atsirado ne dėl natūralaus korozijos poveikio ilgą laiką būnant žemėje, bet buvo padaryti dar prieš įrankiui patenkant į kapą. Aptarsime kai kuriuos ryškesnius geležinių kirvių „gadinimo“ pavyzdžius ir bandysime nustatyti, kiek šie defektai galėtų būti susiję su funkcinėmis priežastimis, o kiek su ritualiniais veiksmais. Terminas „gadinimas“ čia vartojamas sąlygiškai, norint apibrėžti ne tik dirbinio laužymą ar daužymą, bet ir įvairias deformavimo ar kitokio defektavimo apraiškas.

Siauraašmenių kirvių „gadinimo“ atvejai

Rengiant darbą apie geležinius siauraašmenius kirvius muziejuose teko peržiūrėti daugybę kirvių. Tarp jų neišvengiamai pasitaikė ir tokių, kurie numatytai analizei netiko, – dalis jų buvo sunykę, kiti vienaip ar kitaip defektuoti – deformuota ar numušta pentimi, liemens dalimi, nuskeltais ašmenimis ir pan. Visgi kai kurie iš jų buvo paminėti aptariant siauraašmenių pentinių kirvių gamybą[8]. Kaip tik prie jų apsistosime plačiau ir defektų aptarimą pradėsime nuo penties.

---

2 Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 56, 80, 84, 89.

3 Valatka, V. Žemaičių žemės tyrinėjimai. Knyga 1. *Archeologija*, Vilnius, 2004, p. 153, 200.

4 Michelbertas, M. *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius, 1997, p. 14, 27, 28.

5 Kazakevičius, V. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija (toliau – LA)*, Vilnius, 1993, t. 10, p. 63.

6 Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius, 1961, p. 518.

7 Michelbertas, M. *Min. veik.,* p. 14.

8 Malonaitis, A. *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius, 2008, p. 145, pav. 4.

Tarp turimų kirvių su vienaip ar kitaip pažeista pentimi išskyrėme trylika tipiškų egzempliorių (1 pav.). Iš jų aštuoni egzemplioriai visiškai arba beveik visiškai numušta pentimi. Tai kirviai iš Dvyliškio (Paraisčių) (Vilniaus r.), Mijaugonių (Elektrėnų sav., VDKM 1186:4), Turlojiškių[9] (Širvintų r.), Vilkiautinio (Varėnos r., LNM AR 506:3), o kitų nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos LNM AR 384:112; VDKM 751:44, 48; RKM 187/267. Obeliuose (Ukmergės r.) rastas kirvis (LNM AR 621:207) numušta viena penties puse. Trys kirviai deformuotomis pentimis: vienas iš Želmeniškių (Utenos r., LNM AR 622:3), o kitų nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos (LNM AR 384:98, 1601). Be to, prie jų galbūt galėtume

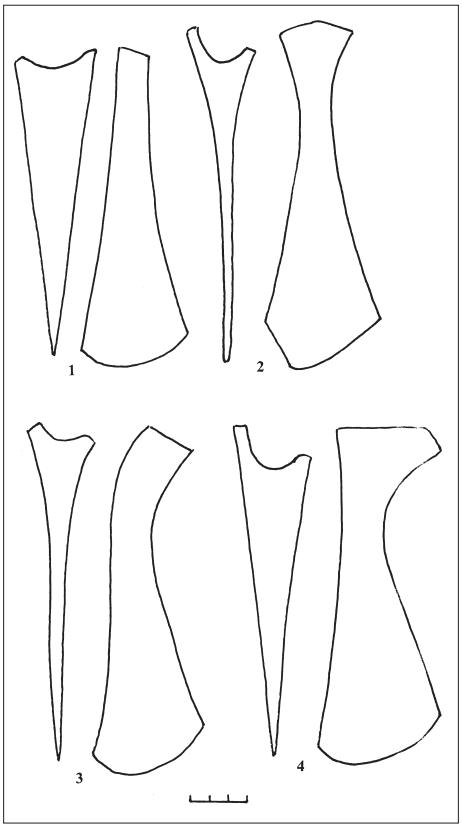

1 pav. Siauraašmeniai pentiniai kirviai numuštomis ir aplaužytomis pentimis (1 – Vilniaus apylinkės, VDKM 751:44; 2 – Mijaugonys (Elektrėnų sav.), VDKM 1186:4; 3 – radimo vieta nežinoma, RKM 187/267; 4 – radimo vieta nežinoma, VDKM 751:48). *A. Malonaičio pieš.*

[9] Vaitkevičius, V. Žvalgomieji tyrinėjimai Turlojiškėse. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau – ATL) 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 488–489, pav. 2:1.

priskirti atsitiktinai Griniūnuose (Panevėžio r.) rastą kirvį (LNM AR 638:91) sugniuždyta pentimi, Stripeikiuose (Utenos r.) rastą kirvį (VDKM 717:4) aukštyn užlaužta ir atitrūkusia užpakaline penties dalimi bei vieną kirvį (VDKM 1130:11) ryškiai žemyn nulenkta užpakaline penties dalimi.

Kitą grupelę sudaro kirviai maždaug per pusę ar arčiau ašmenų perlaužtu liemeniu (2 pav.). Tokių kirvių yra vienuolika. Dalis jų aptikti tyrinėjimų metu: Sargėnuose (Kauno m., VDKM 1780:12), Upytėje (Panevėžio r., VDKM 1231:36) ir Vilkuose (Tauginaičiuose, Panevėžio r.). Rastųjų Glaušiuose (Kėdainių r., KėdKM 5405/713) ir Gudeniškėse (Utenos r., UKM 8258/349) radimo aplinkynės neaiškios, o kitų šešių kirvių nei vieta, nei radimo aplinkybės nežinomos (LNM AR 384:87, 97; PKM 525, 865; BKMS 440/370; RKM 188/268).

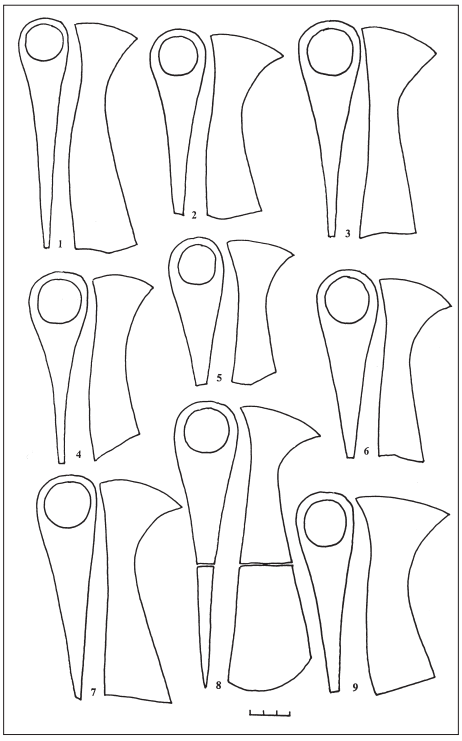

2 pav. Siauraašmeniai pentiniai kirviai nulaužtais liemenimis (1 – radimo vieta nežinoma, PKM 865; 2 – radimo vieta nežinoma, PKM 525/1162; 3 – radimo vieta nežinoma, LNM AR 384:87; 4 – radimo vieta nežinoma, BKMS 370; 5 – Sargėnai (Kauno m.), VDKM 1780:12; 6 – Upytė (Panevėžio r.), kapas Nr. 10, VDKM 1231:36; 7 – Glaušiai (Kėdainių r.), KėdKM 5405/713; 8 – radimo vieta nežinoma, RKM 188/268; 9 – radimo vieta nežinoma, LNM AR 384:97). *A. Malonaičio pieš.*

Trečią grupelę sudaro kirviai apgadintais ašmenimis (3 pav.). Šiuo metu ją sąlygiškai galima suskirstyti į dvi dalis. Vienoje jų atsidurtų kirviai su „atbukintais“, „suplotais“, atšipintais ašmenimis. Tarp turimų kirvių tokių pasitaikė keturi. Vienas jų rastas Šilninkuose (Ukmergės r., LNM AR 515:1), kitas Vainiūnuose (Radviliškio r., KėdKM 5405/712), dviejų nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos (LNM AR 384:121; PKM 1140/537). Kitą dalį sudarytų kirviai su vienaip ar kitaip numušta ašmenų dalimi. Tai bene gausiausia grupė. Tipiški pavyzdžiai galėtų būti kirviai, rasti Dūkšte (Ignalinos r., VDKM 750:24, 29), Karmazinų pilkapyje Nr. I (Vilniaus r., LNM AR 121:108), Pašilėje (Ukmergės r., VDKM 722:2), taip pat keli kirviai, kurių nei radimo vieta nei aplinkybės nežinomos (LNM AR 44:1; AR 384:66, 103, 1600; VDKM 752:19).

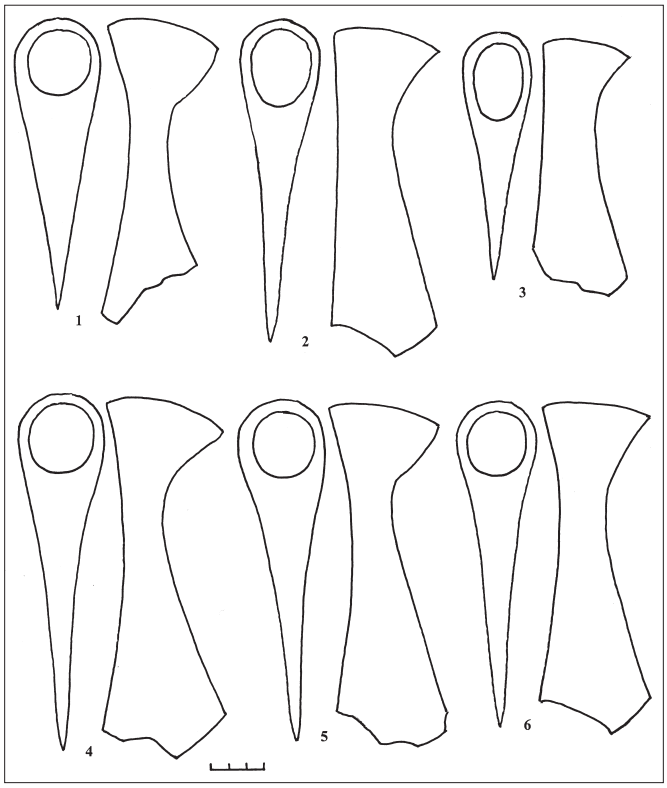

3 pav. Siauraašmeniai pentiniai kirviai aplaužytais ašmenimis (1 – radimo vieta nežinoma, VDKM 752:19; 2 – radimo vieta nežinoma, LNM AR 384:1600; 3 – radimo vieta nežinoma, LNM AR 384:103; 4 – Karmazinai (Vilniaus r.), pilkapis Nr. I, LNM AR 121:108; 5 – Dūkštas (Ignalinos r.), VDKM 750:29; 6 – Dūkštas (Ignalinos r.), VDKM 750:24). *A. Malonaičio pieš.*

Kalbėti apie įmovinių kirvių „gadinimą“ yra kur kas sudėtingiau nei apie pentinių. Nepaisant to, kad tai iš esmės to paties laikotarpio įrankiai, visgi jiems būdingas esminis savitumas, susijęs su koto tvirtinimu ne pentyje, o įmovoje. Nuo to priklauso daugelis jų savybių. Be to, darbo metu krūviai ir įtampos įmovoje pasiskirsto kiek kitaip nei pentyje. Būtent todėl kirvius su aplūžusiomis, ištrupėjusiomis įmovomis sunku vertinti mums rūpimu požiūriu – labai galimas dalykas, kad tai funkcionavimo pasekmė. Žinoma, negalime atmesti ir tikėtinų atvejų, kai kirvis numaunamas nuo koto, o įmova tikslingai apdaužoma ar numušama. Kitas sunkumas yra susijęs su išorinėmis aplinkybėmis: įmoviniai kirviai labiau pažeisti korozijos, ypač iš vakarinių Lietuvos rajonų. Dėl to būna sudėtinga, o kartais ir neįmanoma nustatyti defektų priežasčių.

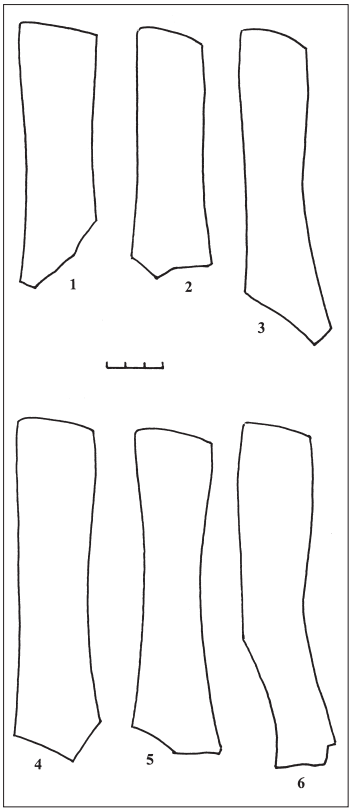

4 pav. Įmoviniai kirviai aplaužytais ašmenimis (1 – Lauksvydai (Kauno r.), VDKM 654:13; 2 – radimo vieta nežinoma, VDKM 2063; 3 – radimo vieta nežinoma, LNM AR 384:34; 4 – Dargaliai (Šilalės r.), LNM AR 560:16; 5 – Šarkai (Šilalės r.), kapas Nr. 18, LNM AR 528:54; 6 – radimo vieta nežinoma, VDKM 710:9). *A. Malonaičio pieš.*

Nepaisant to, būtent šių kirvių aplinkoje derėtų ieškoti geležinių kirvių „gadinimo“ apraiškų pradžios, nes jau nuo pirmųjų amžių po Kr. jų gausiai randama vakarų ir vidurio Lietuvos kapinynuose. Kita vertus, autoriai fiksuoja peilių ir ietigalių laužymą nuo pat I a. po Kr., todėl ritualinis įmovinių kirvių „gadinimas“ abejonių neturėtų kelti. Reikėtų tik atidžiau peržiūrėti esamas kolekcijas. O šio laikotarpio siauraašmenių pentinių kirvių vakarinėje Lietuvos dalyje maža, ir tų pačių dalis labai sunykę.

Tarp apgadintų įmovinių kirvių bene daugiausia yra nuskelta apatine liemens dalimi su visais ašmenimis arba jų dalimi. Numušimai daugiausia susideda iš kelių dalių. Tipiški pavyzdžiai galėtų būti kirviai iš Dargalių (Šilalės r., LNM AR 560:16), Lauksvydų (Kauno r., VDKM 654:13), Šarkų kapo Nr. 18 (Šilalės r., LNM AR 528:54) bei du kirviai, kurių nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos (VDKM 710:9; 2063) (4 pav.).

Kirvių vieta kapuose

Pravartu pažvelgti, kokiuose kompleksuose randami turimi apgadinti kirviai, kaip jie būna padėti kapuose, ar apgadintų kirvių radimo vieta kape kuo nors išsiskiria.

Reikia pasakyti, kad tokių atvejų ne tiek ir daug. Štai 1994 m. tyrinėjant Vilkų (Tauginaičių) kapinyną, perlaužto kirvio dalis rasta 35–40 m. amžiaus vyro kape. Pats kirvis buvo padėtas ties dešinės kojos keliu. Be to, kape dar rasta perpetės liekanų (žalvarinės plokštelės, spurgeliai, kilputės), tarp blauzdikaulių gulėjo geležinė ovalo formos geležinė sagtelė, o po dešine ranka buvo kovos peilis, du apkalai dirželių galams įtvirtinti bei per 20 cilindriukų[10]. Dvyliškio (Paraisčių) pilkapio Nr. 1 (11) kape Nr. 3 kirvio liemuo buvo padėtas ant dešinės kojos šlaunies, o nulaužtoji pentis rasta prie pėdos kaulų. Kape būta ir daugiau daiktų: prie kairiojo peties padėtas ietigalis. Jis surastas 30 cm aukščiau už kitas įkapes. Mirusiojo kairėje akiduobėje gulėjo žalvarinis įvijinis žiedas. Ant krūtinės rasta sulaužyta geležinė lankinė segė aukštu lankeliu. Juosmens srityje įstrižai gulėjo ilga geležinė yla ir peilis. Prie dešinės pėdos kaulų gulėjo titnaginis skiltuvas. Ant dubens kaulų gulėjo dar vienas įvijinis žiedas su piršto nareliu viduje ir maža geležinė ovalo formos diržo sagtis[11]. Numušta liemens dalimi su ašmenimis kirvis rastas ir Upytės suardytame kape Nr. 10. Tiesa, suardyta buvo tik viršutinė griaučių dalis, o abiejų kojų kaulai tebegulėjo savo pirminėje padėtyje. Kirvis buvo padėtas prie kairiosios kojos blauzdikaulio, netoli riešo (čiurnos). Suardytoje kapo dalyje rasti trys geležinės lankinės segės fragmentai[12]. Panašaus kirvio radimo aplinkybės Sargėnuose sudeginto mirusiojo kape Nr. 357 (?) nelabai aiškios. Plinkaigalio kapinyne nuskeltais ašmenimis ar jų dalimi rasti keturi kirviai: kapuose Nr. 37, 211, 212, 228). Kape Nr. 37 buvo palaidotas 8–8,5 m. amžiaus berniukas. Be kirvio, kuris buvo rastas paremtas prie dešinės kojos blauzdos ašmenimis į kapo duobės dugną, buvo rasta kepurės papuošimo detalių, antkaklė tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku, ant dešinės rankos keturios apyrankės (2 storagalės ir 2 vytinės) ir 2 įvijiniai žiedai, ant kairės rankos pirštų 3 įvijiniai žiedai, segė trikampe kojele ir ilgakojė segė, 2 peilio fragmentai ir grandinėlės dalis, žalvarinis kovos peilio makštų galo apkalas[13]. Panašiai, kaip ir Upytės atveju, kape Nr. 211 buvo suardyta viršutinė griaučių dalis,

[10] Tebelškis, P. Vilkų (Tauginaičių) kapinyno 1994 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai. *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 135–137, pav. 17:1.

[11] Šimėnas, V. Dvyliškio (Paraisčių) pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais. *ATL 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 161–164, pav. 15:3.

[12] Kulikauskas, P. Upytės priešistorinio kapinyno tyrinėjimų duomenys. *LA*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 32.

[13] Kazakevičius, V. Plinkaigalio kapinynas. *LA*, 1993, t. 10, p. 62, 143, pav. 109.

pirminėje padėtyje išlikę tik pėdų kaulai ir šeivikaulių dalys. Ant kairio šeivikaulio buvo rastas kirvis numuštais ašmenimis[14]. Kape Nr. 212 kirvis buvo rastas po 45–50 m. amžiaus vyro galva. Be to, dar buvo rasta ilgakojė segė, įvija, peilis, žiedas išplota vidurine dalimi ir diržo sagtis[15]. Kape Nr. 228 buvo palaidotas 30–35 m. amžiaus vyras. Kirvis buvo rastas po dešiniu šlaunikauliu. Be to, kape dar buvo rasta sidabrinė antkaklė tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku, laiptelinė segė, ant abiejų rankų po žiedą išplota vidurine dalimi, kovos peilis su gintaro karoliu, ietigalis, diržo sagtis, įvija bei neaiškus, kabutį primenantis geležinis dirbinys[16]. Obelių kapinyno kape Nr. 41 kirvis numušta penties dalimi rastas vyresnio kaip 55 m. amžiaus vyro kape, po kairės kojos pėdos kaulais. Kitą inventoriaus dalį sudarė peilis, perlūžusi (ar perlaužta ?) storagalė apyrankė, ylos (?) dalis[17]. Želmeniškių pilkapio Nr. 1 griautiniame kape Nr. 2 rastas kirvis deformuota pentimi. Iš kitų įkapių buvo tik peiliukas nulaužta viršūne ir žalvarinė grandelė. Mirusysis buvo palaidotas nemažoje – 250x150 cm dydžio – duobėje, kurios viename krašte rasti du akmenys[18].

Plačiaašmenių kirvių „gadinimo“ atvejai

Pažvelgę į plačiaašmenius kirvius pastebėsime, kad ir tarp šių kirvių yra tokių, kurie buvo vienaip ar kitaip apgadinti dar prieš patekdami į kapus. Tiesa, pats apgadinimo pobūdis šiek tiek skiriasi nuo siauraašmenių kirvių apgadinimo. Kai kuriais atvejais jis ne toks įvairus, o kai kuriais atsiranda naujų aspektų. Tą greičiausiai nulėmė laikmečio aplinkybės, skatinusios vienus dalykus nugrimzti užmarštin, o kitiems teikusios gyvybingumo. Tačiau pati „gadinimo“ idėja gyvavo toliau. Pereidama per vėlyvąjį geležies amžių (X–XII a.) ji nusitęsė į viduramžius ir pasiekė XVI a. pradžią, t. y. kirvių dėjimo į kapus pabaigą.

Tarp ryškesnių vėlyvojo geležies amžiaus pavyzdžių tektų minėti kirvius deformuotomis pentimis iš Miciūnų (Panevėžio r., VDKM 1088:1), Pakapių (Kėdainių r., KėdKM 5310/683), taip pat tris kirvius, kurių nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos (LMN AR 384:166; PKM 12228/1149; RKM 4847). Tarp tokių, kurių numušta penties dalis, čia paminėsime rastuosius Lazdininkuose (Kretingos r., KrM 31/994) ir Kivyliuose (Skuodo r., VDKM 944:1), taip pat Biržų krašto muzie-

14 *Ten pat*, p. 157.

15 *Ten pat*, p. 157.

16 *Ten pat*, p. 159.

17 Urbanavičius, V. Obelių senkapio (Ukmergės raj.) 1980 m. kasinėjimų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas (toliau – LIIR)*, f. 1, b. 995.

18 Butėnienė, E. Želmeniškės pilkapyno, Utenos raj., 1982 m. tyrinėjimų dienoraštis. *LIIR*, f. 1, b. 1032.

juje „Sėla“ saugomą ornamentuotą kirvį (BKMS 445/374), kurio nei radimo vieta nei aplinkybės nežinomos. Lazdininkuose yra rasti dar du kirviai sunykusiomis pentimis (KrM 17712/1536, 1537), tačiau ar jų sunykimas yra korozijos pasekmė, ar pentys buvo numuštos, tvirtai pasakyti negalima. Panaši padėtis ir Rukuižiuose (Joniškio r.) rasto kirvio (VDKM 1685:50). Prie kirvių su neabejotinai numušta visa pentimi šiuo metu priskirtini ir tie, kurie rasti Pajuosčio (Panevėžio r.) pilkapyje Nr. VIII,[19]Kauno apylinkėse (VDKM 747:94), Kelmėje (ŠAM 1944/28:19) ir Klaišiuose (Skuodo r., VDKM 940:32). Beje, pastarasis iš visų išsiskiria dar ir tuo, kad jo liemenyje yra padaryta nedidelė kiaurymė. Kirviams numušta liemens dalimi su ašmenimis atstovauja vienas įrankis, kurio nei radimo aplinkybės, nei vieta nežinoma (LNM AR 384:162). Svarbu tai, kad abi kirvio dalys yra išlikusios.

Plačiaašmeniai X–XII/XIII a. kirviai pasižymi savita forma – žymiai koto pusėn paplatinta liemens dalimi arčiau ašmenų, savita nutįsusia „barzda“. Žvelgiant į tokius kirvius kartais susidaro įspūdis, kad tai pati silpniausia įrankio vieta. Vadovaudamiesi tokia logika turėtume tikėtis rasti nemažai kirvių su vienaip ar kitaip pažeista šia vieta. Visgi toli gražu taip nėra. Vadinasi, funkciniu požiūriu ši kirvio vieta nėra silpnesnė už kitas, todėl jos pažeidimai yra retoki. Mums rūpimu požiūriu galima paminėti tris kirvius su pažeista „barzda“. Vienas jų rastas atsitiktinai tyrinėjant Obelių kapinyną (LNM AR 621:1126), o dar dviejų nei radimo vieta, nei aplinkybės nežinomos (LNM AR 384:155, 231). Galbūt prie jų dar galėtume priskirti ir Pajuosčio pilkapiuose Nr. III ir VIII atsitiktinai rastus kirvius, jeigu jie būtų mažiau apnykę[20]. Ar visų šių kirvių pažeidimus turėtume laikyti funkciniais ar ritualiniais, tvirtai pasakyti negalima.

Saviti vėlyvojo geležies amžiaus kirviai, kurių idėja yra kildinama iš Skandinavijos ir daugiausia randami kuršių gyventose teritorijose, yra vadinamieji M tipo[21] ar vėduokliniais ašmenimis[22] kirviai, sutartinai laikomi kovos įrankiais[23]. Jų savitumas tas, kad, skirtingai nuo visų kitų kirvių, liemuo yra sąlygiškai plonas, primenantis šiuolaikinę keleto milimetrų storio skardą. Panašiai kaip ir kalavijai bei ietigaliai jie buvo laužomi ir lankstomi. Pavyzdžiui, Kukiuose (Mažeikių r.) rastas toks kirvis (ŽAM 20.513) buvo perlaužtas per pusę, o liemuo dar ir sulenktas;

19 Michelbertas, M. *Pajuosčio pilkapynas*. Vilnius, 2004, p. 84, pav. 70:1.

20 *Ten pat*, p. 80, pav. 67:1; p. 87, pav. 72:1.

21 Petersen, J. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Kristiania, 1919, S. 46, Abb. 44–45.

22 Volkaitė-Kulikauskienė, R. Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* A serija, 1964, t. 1 (16), p. 104–106.

23 Kazakevičius, V. Topory bojowe typu M. Chronologia i pochodzenie na ziemiach bałtów. *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, Wrocław, 1996, t. 2, s. 233–241.

žvalgomųjų tyrinėjimų Apuolės kapinyne metu rastas sulenktas kirvis[24]; sudeginto mirusiojo kape Nr. 177 Lazdininkuose tarp kitų dirbinių taip pat rastas sulaužytas ir sulankstytas M tipo kirvis[25].

Viduramžiais kirvių forma dar kartą pakito įgaudama iš esmės artimą šiuolaikiniams pavidalą. Per visą šį laiką gyvavo du pagrindiniai tipai – kirviai kampuotomis ir apvaliomis pentimis, o kiekvieno jų viduje buvo po keletą atmainų. Ir tarp vienų, ir tarp kitų pasitaikė „gadinimo" atvejų, pavyzdžiui, net trys sudaužyti kirviai rasti Jakštaičių (Šiaulių r.) kapinyne. Kapuose Nr. 57 ir 96 jų buvo numušta liemens dalis su ašmenimis (LNM AR 539:94, 158), o suardytame kape Nr. 71 rasto kirvio buvo numušta pentis (LNM AR 539:207). Kape Nr. 57 kirvis buvo padėtas prie kairės kojos pėdos, o kitą inventoriaus dalį sudarė ietigalis, įtveriamasis peilis ir du žiedai sukeistais galais – vienas pinta, o kitas rombo pavidalo priekine dalimi. Kape Nr. 96 kirvio dalis buvo padėta dešinėje kaukolės pusėje, virš peties. Tarp kitų įkapių buvo peilis ir trys žiedai, – du iš jų juostiniai, o vienas rombo pavidalo priekine dalimi ir sukeistais galais[26]. Nulūžusia liemens dalimi su ašmenimis kirvis buvo rastas ir Radikiuose (Kauno r., VDKM 1965:4).

Prie kirvių apvaliomis pentimis numušta liemens dalimi su ašmenimis priskirtini kirviai iš Geniakalnio (Utenos r., UKM 21111) ir Ruseinių (Kėdainių r.) kapinyno kapo Nr. 12 (LNM AR 508:20). Pastarasis aptiktas po mirusiojo blauzdikauliais. Kitą inventoriaus dalį sudarė ietigalis, peilis nulaužta viršūne, žalvarinė sagtis su geležiniu liežuvėliu, dar vienos sagties fragmentai ir paukščio kaulų[27](5 pav).

Lepšiuose (Šiaulių r.) , Obeliuose ir Rumšiškėse (Kaišiadorių r.) rasti per pusę perlaužti kirviai, tačiau visais atvejais abi dalys išlikusios. Obelių kapinyno kape Nr. 142 viena kirvio (LNM AR 621:1285) dalis (pentis) buvo padėta prie mirusiojo dešinio žastikaulio, arčiau alkūnės, o kita dalis (liemuo) prie dubens. Be to, kape dar rasta peilis, sagtis, geležinės grandys, žiedas sukeistais galais ir piniginės liekanų[28]. Rumšiškių kapinyno kape Nr. 48 perlaužto kirvio dalys buvo rastos atskirai, tačiau netoli viena kitos: liemuo po galva, o pentis su koto liekanomis ant kairiojo peties. Kartu dar rasta diržo sagtis, skiltuvas, titnago gabaliukas, galąstuvas, apyrankė storėjančiais ir nežymiai platėjančiais galais, dalis juostinės apyrankės nulaužtais

[24] Baubonis, Z. Apuolės kapinyno ir jo aplinkos žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3861.

[25] Patkauskas, S. 1976 m. Lazdininkų senkapio (Kretingos raj.) archeologinių tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 453.

[26] Urbanavičius, V. Jakštaičių senkapio Šiaulių raj. 1972 m. kasinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 353.

[27] Urbanavičius, V. Ruseinių senkapis Kėdainių raj. 1968 m. tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 345.

[28] Urbanavičius, V., Urbanavičienė, S. Obelių kapinynas. *LA*, 1988, t. 6, p. 51, pav. 89.

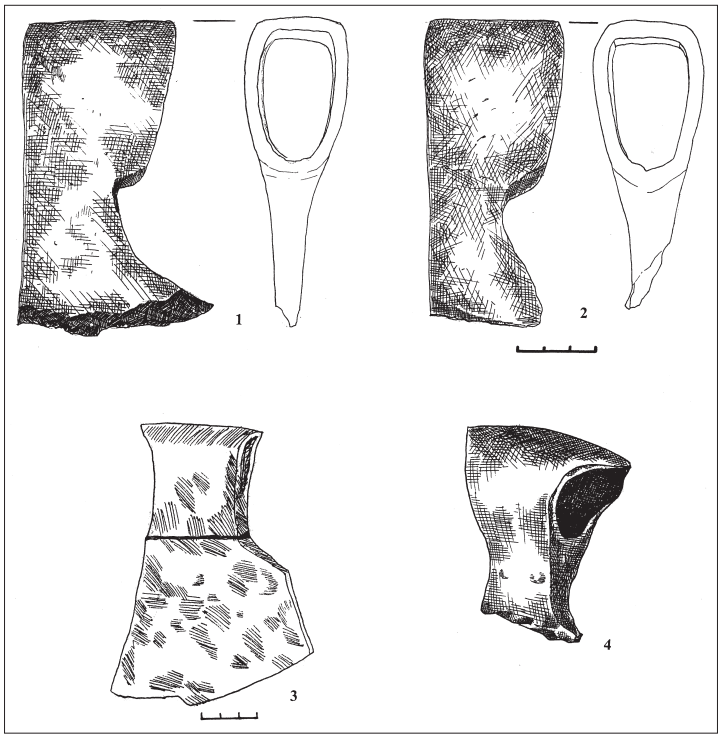

5 pav. Sulaužyti plačiaašmeniai kirviai (XIV–XVI a.) (1 – Jakštaičiai (Šiaulių r.), kapas Nr. 57, LNM AR 539:94; 2 – Jakštaičiai (Šiaulių r.), kapas Nr. 96, LNM AR 539:158; 3 – Rumšiškės (Kaišiadorių r.), kapas Nr. 48, LNM AR 390:119; 4 – Ruseiniai (Kėdainių r.), kapas Nr. 12, LNM AR 508:20). *LNM kartotekos pieš.*

galais, juostinis žiedas, grandis, žalvarinis apkalas bei neaiškios paskirties geležinis dirbinys iš apskritos vielos[29].

Šulaičių (Kėdainių r.) kapinyno kape Nr. 20 rastas kirvis numuštais ašmenimis. Jis buvo padėtas prie dešinio žastikaulio, o kartu dar rasta ietigalis, sagtis, peilis, du juostinio žiedo fragmentai, žalvarinė įvija, diržo sagtelė, pailgas apkalas, piniginės lankelis, puodas ir paukščio kaulų[30]. Obelių kapinyno kape Nr. 151B rasta tik apatinė kirvio liemens dalis su ašmenimis. Ji buvo padėta po vyresnio kaip 55 m. amžiaus vyro alkūne. Kitą kapo komplekso dalį sudarė ietigalis nulaužtu smaigaliu, skiltuvas, titnago gabaliukas, dvi sagtys, grandis, yla, peilis ir skustuvas[31] (6 pav.).

[29] Merkevičius, A. Rumšiškių senkapio (Kaišiadorių raj.) 1962 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 185.

[30] Rickevičiūtė, K. Šulaičių kapinyno (Kėdainių raj.) 1985 metų tyrinėjimų dienoraštis. *LIIR*, f. 1, b. 1226.

[31] Urbanavičius, V. Obelių senkapio (Ukmergės raj.) 1981 m. kasinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 996.

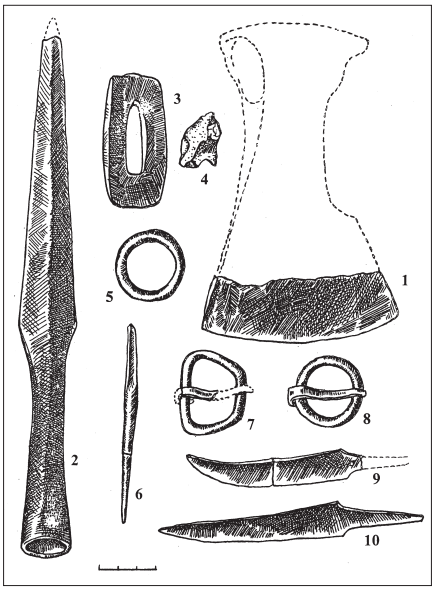

6 pav. Obelių (Ukmergės r.) senkapio kapo Nr. 151B kompleksas (XV a.) (1 – numušta kirvio liemens dalis su ašmenimis; 2 – ietigalis nulaužtu smaigaliu; 3 – skiltuvas; 4 – titnago gabaliukas; 5 – grandis; 6 – yla; 7 – sagtis; 8 – sagtis; 9 – skustuvas; 10 – peilis). *I. Bajorūnaitės pieš.*

Galimos interpretacijų kryptys

Nagrinėjant metalinių dirbinių laužymo ar kitokio „gadinimo“ reiškinį svarbu nustatyti, kaip atsirado defektas, t. y. kokia jo priežastis. Autoriai, nagrinėjantys dirbinių defektus, paprastai įvardija dvi pagrindines jų atsiradimo priežasčių grupes. Pirma, tai funkciniai veiksmai, t. y. kai defektų atsiranda naudojant įrankį pagal paskirtį. Dažniausiai nukenčia ta įrankio dalis, kuri funkcinių veiksmų metu liečiasi su veikiamu paviršiumi. Antra, kai įrankis ar jo dalis sugadinama tyčia, t. y. priklausomai nuo sugadinimo masto tampa nefunkcionalus iš viso arba simboliškai.

Kaipgi reikėtų vertinti jau aptartus kirvių defektus. Matyt, kad iš karto galima pasakyti, jog daugiausia neaiškumų gali kilti tik dėl tų atvejų, kai yra apgadinti ašmenys. Iš tiesų kartais yra sunku ką nors pasakyti tiksliau, – ašmenys ir jų jungtis su liemeniu būna žymiai paveikti korozijos. Kad ir kaip kruopščiai būtų padarytas įrankis, kad ir kaip jis būtų tausojamas, darbo metu įvairios jo dalys patiria didžiulių perkrovimų, todėl neišvengiamai atsiranda mikroįtrūkimų. Visa tai vadinama metalo pavargimu. Dėl jo darbo metu galėjo atitrūkti kuri nors įrankio dalis arba jam būnant kape galėjo tapti korozijos židiniais. Tačiau atvejai, kai atitrūkimo briaunos ašmenų ir liemens jungties srityje akivaizdžios ar jų ne viena, būtų tyčinio gadinimo argumentas.

Gana savitai aptariant defektus atrodo minėti keturi kirviai su akivaizdžiai tyčia atšipintais ašmenimis – lyg būtų kas nors jais keletą kartų sudavęs į akmenį. Neatmestina galimybė, kad jais iš tikrųjų kas nors pamėgino „dirbti“ vėliau. Juo labiau, kad du kirviai rasti atsitiktinai, o apie kitų dviejų radimo aplinkybes ir vietą apskritai nežinoma nieko. Tačiau tai, kad visų jų ašmenys atšipinti gana vienodai ir jų aprūdijimas taip pat panašus, galima įtarti, kad defektų atsirado neatsitiktinai. Be to, Šilninkų pilkapių vietoje rastojo kirvio pentis buvo ornamentuota.

Kita defektų grupė koncentruojasi apie pentį – čia matoma įvairių jos deformacijų, jos dalies išlūžimą arba visišką nutrūkimą. Pentis, kaip ir įmova, yra itin svarbi įrankio dalis. Nuo patikimos koto ir metalinės įrankio jungties priklausė viso įrankio patikimumas, saugumas, didžia dalimi ir efektyvumas, todėl ji turėjo būti padaryta itin kruopščiai, visos virinimo siūlės patikimos; vietos atsitiktinumui čia neturėjo likti. Taigi vargu, ar paprastų darbų metu pentis galėjo kaip nors plyšti ar deformuotis, – nebent buvo skaldomi akmenys.

Tačiau aptariamus kirvių defektus pripažinti vien tik ritualiniais kol kas dar ankstoka. Mažiausiai abejonių kiltų tik dėl kai kurių penties defektų ir liemens lūžių. Kol nėra detalesnių paviršiaus, atitrūkimo vietų bei briaunų tyrimų, išlieka galimybė, kad bent dalis šių defektų visgi yra funkcinės kilmės, t. y. kad šių defektų galėjo atsirasti kovos metu kitam kirviui ar kalavijui pataikius į pentį, ašmenis ar liemenį. Dažnas autorius, kalbėdamas apie kirvius, kovos kirviais laiko tik ornamentuotus ir su atkraštėmis ar kitais ypatingais požymiais, o jei tokių nesama, nurodoma, kad tai darbo įrankis, bet reikalui esant galėjo būti panaudotas ir kovoje. Galbūt aptariamieji lūžiai bei defektai kaip tik ir rodo kirvių naudojimą kovoje. Jei ši prielaida pasirodytų teisinga, gal tuomet liktų mažiau abejonių dėl kirvių paskirties nusakymo.

Taigi lūžio priežasties nustatymas, nors nėra lengvas uždavinys, bet jis iš esmės yra techninio pobūdžio, todėl anksčiau ar vėliau išsprendžiamas. O kas toliau? Pripažinus, kad lūžis yra ritualinio pobūdžio, atsiveria didžiulė erdvė mėginti pasekti, kodėl taip buvo daroma, t. y. suvokti, kas slypi už šio žmogaus elgsenos bruožų. O tai dar viena galimybė gilintis į praėjusių laikų dvasinį pasaulį, geriau pažinti vieno ar kito laikotarpio visuomenėje vyravusius papročius ir pažiūras.

Akivaizdu, kad pats laužymo faktas įrankiui teikia visiškai kitą prasmę, – jis amžinai tampa mažų mažiausiai nefunkcionalus. Ar tai viskas? Gal už to slypi ir kitos, mums nematomos, nesuvokiamos prasmės? Ar įrankiui laužyti skirtingose vietose teikta ta pati reikšmė ir prasmė? Greičiausiai, kad ne. Rasti įtikinamą atsakymą vargu ar dabar galima. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Jakštaičiuose rastus sulaužytus kirvius, V. Urbanavičius pagalbon pasitelkia vėlyvas rašytines žinias apie tai, kad mirusiojo daiktų laužymas buvo didikų privilegija[32]. Ar šitai mes galime tiesiogiai ar bent iš dalies taikyti žymiai ankstesniems laikams? Iškelti klausimai laukia atsakymo, o jį galbūt galėtų duoti tik detalūs viso konteksto tyrimai, pasiremiant ir kitų daiktų laužymo analize.

[32] Urbanavičius, V. Jakštaičių senkapis. *LA*, 1979, t. 1, p. 129–130.

Išvados

Atlikta nedidelė apgadintų kirvių apžvalga parodė, kad reiškinys yra nevienareikšmis ir ganėtinai painus. Pabrėžtinai taisyklingai numuštą kirvių pentį ir liemens dalį su ašmenimis tenka laikyti neabejotinais ritualinių veiksmų metu atsiradusiais defektais. Tam tikras neaiškumas išlieka dėl ašmenų apgadinimo.

Siauraašmenių pentinių kirvių gadinimą trijose įrankio metalinės dalies vietose šiuo metu tinkamai paaiškinti negalima. Įmanoma tik daryti prielaidą, kad tokį pasirinkimą galbūt galėjo lemti savininko statusas, gal tam tikri nuopelnai, mirties pobūdis ar kita. Kad būtų galima tinkamiau paaiškinti, būtina atlikti kur kas detalesnę archeologinio konteksto analizę kapo ar viso paminklo požiūriu, taip pat ir panašiai sugadintų kitų dirbinių požiūriu. Reiškiniui pažinti ypač svarbūs yra daugiasluoksniai paminklai, kuriuose gadinimo apraiškų aptinkama ilgą laiką.

Peržvelgus apgadintų kirvių padėtį kapuose bei juose randamus kompleksus matyti, kad nei kirvių padėtis, nei patys kompleksai iš esmės niekuo ypatingu neišsiskiria. Viskas greičiau priklauso nuo vadinamųjų smulkmenų, kurių pastebėti ne visuomet pavyksta arba joms neskiriama deramo dėmesio.

Nepaisant to, kad šiuo metu nustatyti pačių ankstyviausių kirvių gadinimo atvejų negalima, tačiau, turint omenyje, jog su kitų dirbinių (peilių, ietigalių, kai kurių papuošalų) gadinimo atvejais susiduriama nuo pat senojo geležies amžiaus pradžios, tikėtina, kad ir kirvių gadinimas taip pat nebuvo išimtis. Tokiu būdu išeitų, jog reiškinys kaip toks gyvavo ilgai, apie pusantro tūkstančio metų, iki pat kirvių dėjimo į kapus pabaigos.

Santrumpos

BKMS – Biržų krašto muziejus „Sėla“
KėdKM – Kėdainių krašto muziejus
KrM – Kretingos muziejus
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
PKM – Panevėžio kraštotyros muziejus
RKM – Rokiškio krašto muziejus
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
VDKM – Vytauto Didžiojo Karo muziejus
ŽAM – Žemaičių „Alkos“ muziejus

MANIFESTATIONS OF "DAMAGING" IRON AXES IN THE DATA OF LITHUANIAN ARCHAEOLOGY

Summary

The article discusses the manifestations of "damaging" iron axes in the data of Lithuanian archaeology. The term "damage" is used conditionally to define not only the breaking or smashing of an axe but also the manifestations of deformations and other types of axe defects. More prominent examples are discussed in the article. The review has shown that this phenomenon is ambiguous and rather complex. Fragments of axe butts and cheeks with blades split off in deliberately regular shapes imply obvious defects, which originated at the time of rituals. The damage of blades provokes certain ambiguities. The defects of the axe in as many as three places of the metal part – butt, cheek and blade – cannot yet be properly explained.

The phenomenon of axe "damaging" existed for nearly one-and-a-half thousand years until the final manifestations of the custom of placing axes into graves.

Rimantas JANKAUSKAS, Indrė ČEPLIAUSKAITĖ

SENOJO GELEŽIES AMŽIAUS BENDRUOMENĖS SOCIALINĖS STRUKTŪROS KLAUSIMU (MARVELĖS KAPINYNO DUOMENIMIS)

Įvadas

Pastaraisiais metais Lietuvos archeologijoje suaktyvėjo priešistorės ir proistorės bendruomenių socialinės struktūros tyrimai. Tokiose studijose dažnai keliami klausimai: ar individo socialiniam statusui, kiek apie jį galima spręsti iš laidosenos, turėjo reikšmės jo amžius ir lytis? Kaip priklausomai nuo amžiaus keitėsi vyro ir moters statusas bendruomenėje? Kada ir kaip vaikas tampa pilnavertis bendruomenės narys?

„Lyties archeologijos“ pagrindinis tyrimų objektas yra bendruomenės narių socialinė lytis, – lietuviškas terminas, savo reikšme maždaug atitinkantis anglų kalbos sąvoką „*gender archaeology*“[1]. Lietuvos archeologinėje literatūroje taip pat vartojama sąvoka „giminė“, nors ji ir ne visiškai atitinka „*gender*“ sąvoką. Priešingai nei biologinė lytis („*sex*“), ji yra nulemta politinių, socialinių, kultūrinių ir simbolinių veiksnių, o ne suteikta biologiškai. Todėl „*gender*“ nėra nuspėjama, stabili ar statiška[2]. Archeologės L. Gibs apibrėžime yra teigiama, kad „*gender*“ – tai vyrų, moterų ir vaikų padėties ir identiteto tam tikroje bendruomenėje suvokimas[3]. O biologinė lytis – tai gamtos nulemtos vyrų ar moterų savybės[4], priešingai nei socialinė lytis, ji nėra veikiama socialinių ir kultūrinių procesų, todėl yra stabili ir nekintanti. „Lyties archeologijos“ tyrimams svarbu socialinės ir biologinės lyties santykis bendruomenėje.

„Lyties archeologija“ atsirado dėl tarp 1960 ir 1970 m. prasidėjusios antrosios feministinio judėjimo „bangos“, kai kilo susidomėjimas moters padėtimi priešistorinėse bendruomenėse. Feminizmo archeologai siūlo patyrinėti lyties konstrukcijos variacijas, užuot manant, kad terminas „moteris“ turi universalią kultūrinę charakteristiką[5]. Pirmieji „Lyčių archeologijos“ tyrimai pradėti Skandinavijoje apie 1970 m. Nors „lyties archeologijos“ atsiradimas ir siejamas su feministiniu judėjimu,

---

1 Dommasnes, L. H. Gender as a factor in the study of prehistoric societies. *Archaeologia Baltica*, 1998, t. 3, p. 193.

2 Sørensen, M. L. S. *Gender archaeology*. Cambridge, 2000, p. 10.

3 Gibbs, L. Identifying gender representation in the archaeological record: a contextual study / *Reader in gender archaeology*. London and New York, 1998, p. 232.

4 Gilchrist, R. *Gender and archaeology: contesting the past*. London, 1999, p. XV.

5 Hodder, I. *Praeities skaitymas*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 203.

moters vaidmuo nėra vienintelis jos tyrimų objektas. Jos pagrindinis tikslas yra pačios bendruomenės struktūros analizė, todėl visų bendruomenės narių – tiek vyrų, tiek moterų bei vaikų – vietos yra vienodai svarbios[6]. Šiuo metu „lyties archeologija" yra perspektyvi, auganti ir besiplečianti archeologijos mokslo sritis ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje. Ypač informatyvi yra laidosenos materialinio palikimo analizė. Laidojimo papročiai priklauso nuo pačios bendruomenės požiūrio į mirusįjį, todėl atliekami ritualai, kapo įrengimas ir dedamos įkapės atspindi jos narių tarpusavio santykius ir jų užimamą padėtį visuomenėje[7], t. y. kapas yra laikmena kultūrinio kodo, kuris išreiškia priešistorinės bendruomenės struktūrą[8]. Įkapės yra ir individo tam tikrų gyvenimo tarpsnių atspindys, ypač kai socialinė lytis kinta priklausomai nuo amžiaus ar kitų biologinių ir socialinių veiksnių[9]. Suprantama, kad įkapių vertė, o kartu ir jomis išreiškiama socialinė padėtis, turi būti interpretuojama atsargiai. Be to, būtina pažymėti, kad viešas socialinio statuso demonstravimas įkapėmis būdingas ne tokioms stabilioms bendruomenėms, kuriose statusą reikia įtvirtinti[10],[11]. Galimos įvairios interpretacijos; viena jų – įkapės ir kapo konstrukcija gali būti suvokiamos kaip priemonės, sustiprinančios socialinius santykius būtent per laidojimo ritualus[12]. Tokiu atveju laidojimo paminklai yra tiesioginis socialinės padėties atspindys. Lietuvos archeologija yra veikiama vokiečių požiūrio, kuris remiasi principu, kad socialinis susiskaldymas realybėje tiesiogiai perkeliamas į laidojimo papročius, t. y. laidosena yra tiesioginis bendruomenės sanklodos atspindys[13]. R. Volkaitė-Kulikauskienė teigia, jog baltams būdingas požiūris į pomirtinį gyvenimą remiasi principu aprūpinti mirusįjį būtiniausiais jo paties reikmenimis, kurių jam prireikės „kitame pasaulyje"[14].

Lietuvoje vienas pirmųjų archeologų, kuris tirdamas bendruomenę rėmėsi „lyties archeologijos" principais, yra E. Jovaiša. Jis straipsnyje „Senojo geležies amžiaus

6 Sørensen, M. L. S. *Min. veik.,* p. 7.

7 Dommasnes, L. H. Late Iron Age in Western Norway. Female roles and ranks as deduced from analysis of burial customs. *Norwegian archaeological review,* 1982, vol. 15, p. 70.

8 Diinhoff, S. *The custom of sacrifice in Early Iron Age burial tradition / Burial and society.* Aarhus, 1997, p. 111.

9 Brumfiel, E. M. *Methods in feminist and gender archaeology: a feeling for difference – and likeness / Handbook of gender in archaeology.* Oxford, 2006, p. 40.

10 Randsborg, K. Women in prehistory: the Danish example. *Acta Archaeologica*, 1984, vol. 55, p. 150.

11 Jørgensen, L. Family burial practices and inheritance systems. The development of an Iron Age society from 500 B.C. to A.D. 1000 on Bornholm, Denmark. *Acta Archaeologica*, 1987, vol. 58, p. 44.

12 Evans, T. L. *Quantitative identities: a statistical summary and analysis of Iron Age cemeteries in North-Eastern France 600–130 BC*. Oxford, 2004, p. 34.

13 Matuzevičiūtė, S. *Lytis, socialinis ir biologinis statusas bei jų ryšiai, remiantis Plinkaigalio kapinyno duomenimis.* Magistro darbas, Vilnius, 2002, p. 12.

14 Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001, p. 156.

visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose“ pabrėžia, kad lyčių skirtumai lemia įkapių gausumą bei jų paskirtį: „<...> skirtinga buvo istoriškai susiklosčiusi gyvenimiškoji veikla, skirtinga, amžiams slenkant, vyrų ir moterų vieta šeimoje bei visuomenėje“[15]. Šiame straipsnyje archeologas nagrinėjo Dauglaukio kapinyną palikusios bendruomenės socialinę diferenciaciją, ir remdamasis kapų topografijos, įkapių gausumo ir įkapių paskirties kriterijais išskyrė tris socialines grupes. M. Michelbertas, analizuodamas Paragaudžio senojo geležies amžiaus bendruomenę, taip pat išskiria socialines grupes pagal kapuose aptinkamą įkapių skaičių: neturtingų, vidutinio turtingumo ir turtingų kapų grupes bei nagrinėjo atskirai minėtoms grupėms būdingus įkapių kompleksus[16]. A. Astrausko daktaro disertacijoje yra išsamiai analizuojama Marvelės bendruomenės socialinė struktūra. Šis darbas reikšmingas tuo, kad autoriaus pagrindinis tikslas yra bendruomenės, kaip visumos, pažinimas, jos genezės apžvalga. Archeologas disertacijoje išskiria keturias bendruomenės narių socialines grupes: neturtingųjų, eilinių, pasiturinčiųjų ir turtingųjų bei atskirai nagrinėja vyrų, moterų ir vaikų kapus šiose grupėse. Deja, A. Astrauskas išskiria minėtas socialines grupes, remdamasis kapuose aptinkamų dirbinių kiekio kriterijumi, bet neatsižvelgia į radinių kokybinį rodiklį. Archeologas teigia, jog buvo atsisakyta kokybinės analizės dėl to, kad tam tikri aukštą vertę turinys dirbiniai randami kapuose, kurių įkapių kiekis santykiškai nėra didelis[17].

Kitas minėtinas darbas yra R. Švelniūtės 2005 m. straipsnis apie Plinkaigalio kapinyną, kuriame siekta nustatyti bendruomenės socialinę sąrangą bei atsekti galėjusias egzistuoti socialines normas, taip pat nagrinėtos vyrų, moterų ir vaikų bendruomenės vaidmenys[18]. Taip pat dėmesio vertas L. Kurilos indėlis į bendruomenių tyrimus, ypač Rytų Lietuvos kontekste: jis nagrinėjo lyties ir amžiaus sąsajas su pilkapio konstrukcija bei įkapių kompleksu[19], išsamiai analizavo kūdikių ir vaikų socialinį statusą geležies amžiaus bendruomenėse[20]. Minėtinas yra S. Matuzevičiūtės magistro darbas[21], kuriame nagrinėti tarpusavio ryšiai tarp biologinės ir

---

15 Jovaiša, E. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 18.

16 Michelbertas, M. *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius, 1997.

17 Astrauskas, A. *Marvelės bendruomenė (II a. pabaiga – V a.)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 1998.

18 Švelniūtė, R. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne. *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 27, p. 9–22.

19 Kurila, L. Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje. *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 122–136.

20 Kurila, L. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos gyventojų demografija. *Istorija*, 2007, t. 66, p. 3–11.

21 Matuzevičiūtė, S. *Lytis, socialinis ir biologinis statusas bei jų ryšiai, remiantis Plinkaigalio kapinyno duomenimis*. Magistro darbas, Vilnius, 2002.

socialinės lyties, socialinio ir biologinio statuso. Kitų autorių darbuose šie klausimai arba visai neanalizuojami, arba tik aptariami trumpai ir bendrais bruožais[22].

Marvelės kapinyno pasirinkimą tyrimo objektu lėmė ilgas jo egzistavimo periodas, apimantis visą geležies amžių. Materialinis kapinyno palikimas atspindi senajame, viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje egzistavusios bendruomenės socialines praktikas, tradicijų kaitą. Nors Marvelės tyrimai dar nebaigti, šiuo metu jau yra ištirta daugiau nei 1528 griautinių ir degintinių kapų, datuojamų nuo II a. pabaigos iki XII a. Per ilgą kapinyno egzistavimo laikotarpį pasireiškia laidojimo tradicijų kaita – senajame geležies amžiuje (SEGA – I–IV a.) vyrauja griautinis mirusiųjų laidojimas, kurį vidurinio geležies amžiaus (VIGA – V–VIII a.) laikotarpiu palaipsniui pakeičia kremacijos paprotys. Jau nuo vėlyvojo geležies amžiaus (VĖGA – VIII a. pabaiga – XII / XIII a. sandūra) Vidurio Lietuvos gyventojai visuotinai taiko tik mirusiųjų deginimo tradiciją. Svarbu pažymėti, jog tik VI–VII a. pasirodo turtingi degintiniai kapai, nes pirmajai kremacijos papročio plitimo fazei būdingos neturtingos įkapės.

Šio archeologinio objekto tyrimų medžiaga yra gausiai publikuota. Vienas išsamiausių darbų yra M. Bertašiaus monografija[23]. Publikuojant Marvelės senkapio tyrimų medžiagą, tai pat labai reikšmingas A. Astrausko indėlis. Jo daktaro disertacijoje pateikta išsamios informacijos apie bendruomenės socialinę sąrangą, taip pat apie patį Marvelės senkapį[24]. Marvelės senkapio antropologinę medžiagą tyrė R. Jankauskas. Atlikti kapinyno medžiagos kraniologiniai, odontologiniai, osteometriniai ir paleopatologiniai tyrimai[25].

Šio straipsnio tikslas – pagal laidojimo duomenis atsekti Marvelės senojo geležies amžiaus (SEGA) bendruomenėje užimamas vyro, moters ir vaiko padėtis. Statistinei archeologinių duomenų analizei naudotasi M. Bertašiaus sudarytu Marvelės senkapio kapų katalogu ir antropologiniais duomenimis bei kapinyno tyrinėjimų ataskaitomis, naudotomis kaip pagalbinis šaltinis. Tirti buvo pasirinkti kapai, kurių aprašai ir datavimas yra patikslinti M. Bertašiaus monografijose[26]. Joje pateikiami išsamūs kapų katalogai nuo 1 iki 577 kapo (1990–1992 m. medžiaga). Iš

22 Vaitkunskienė, L. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. *Archaeologia Baltica*, 1995, p. 94–106.

23 Bertašius, M. *Marvelė*. Ein *Gräberfeld Mittellitauens. I Band*. / *Marvelė. Vidurio Lietuvos aukštaičių II–XII a. kapinynas*. Kaunas, 2005; Bertašius, M. *Marvelė. Ein Bestattungsplatz mit mittellitauischer Pferdegräber II Band* / *Marvelės žirgų kapinynas*. Kaunas, 2009.

24 Astrauskas, A. *Marvelės bendruomenė...*

25 Jankauskas, R. Anthropology of the Iron Age inhabitants of Lithuania. *Ecological aspects of past human settlements in Europe (Biennial Books of EAA 2)* / P. Bennike, E. B. Bodzsar, C. Susanne (Eds.). Budapest: Eotvos University Press, 2002, p. 129–142.

26 Bertašius, M. *Min. veik.*

šių kapų analizei atlikti buvo atrinkti kapai su aiškiu datavimu bei antropologiškai nustatytu mirusiųjų amžiumi ir lytimi. Tokiu būdu statistinei analizei atlikti naudotasi 167 kapais, datuojamais SEGA. Šių duomenų pagrindu buvo sudarytos išsamios kapų ir juose rastų dirbinių apibendrinančios lentelės. SEGA laikotarpio įkapės suskirstytos į 57 tipus.

Darbe remtasi visuotinai įprastais mirusiųjų individų biologinio amžiaus grupių skirstymais: *Infans* (0–12 m.), *Juvenis* (12–20 m.), *Adultus* (20–35 m.), *Maturus* (35–50 m.), *Senilis* (50 m. ir daugiau). *Infans* amžiaus grupė pagal šį skirstymą turėtų apimti kūdikius, tačiau kūdikiai dėl neaiškaus datavimo į statistinę analizę nepateko, todėl *Infans* grupė šiame darbe apima nuo 1 iki 12 m. individus.

Marvelės kapinyno įkapės nagrinėtos pagal kiekybės ir kokybės kriterijus, pastaruosius duomenis lyginant su skirtingų lyčių ar amžiaus grupių individų palaidojimais. Atlikta įkapių kiekybinė analizė, kurios tikslas pagal įkapių kiekio atskirame kape buvimą nustatyti galimai Marvelės bendruomenėje egzistavusią tradiciją dėti tam tikrą įkapių skaičių priklausomai nuo mirusiojo individo lyties ar biologinio amžiaus. Įkapių kokybinei analizei pasinaudota įkapių tipų ir potipių skirtingų amžiaus grupių vyrų, moterų ir vaikų kapų įvairove. Gautų rezultatų patikimumas skaičiuotas naudojant T-testą, kuris patvirtintų arba paneigtų dviejų imčių galimus skirtumus. Patikimumo lygmeniu pasirinkta $p < 0,05$.

Infans ir *Juvenis* amžiaus grupės

Palaidotieji, kurių biologinis amžius nuo 1 iki 20 m., sudaro 27,8 % analizuojamų SEGA kapų. Didžioji dalis šių palaidojimų priklauso *Infans* amžiaus grupės individams – 23,7 %, daug mažesnis nuošimtis tenka *Juvenis* kapams – 2,4 %. Toks vaikų ir paauglių kapų procentinis pasiskirstymas yra artimas ir kitiems SEGA laidojimo paminklams. Pažymėtina, kad dėl neaiškaus datavimo pagal įkapes nenagrinėtas nė vienas kūdikio kapas. Toks kūdikių trūkumas palaidojimuose yra pastebimas ir kituose laidojimo paminkluose. E. Jovaišos nagrinėtame Dauglaukio kapinyne didžioji vaikų palaidojimų dalis priklausė paaugliams, o kūdikių aptikta tik trijuose kapuose[27]. Panaši tendencija yra pastebima Rytų Lietuvos pilkapių degintinių palaidojimų medžiagoje, kurioje iš 78 identifikuotų palaikų tik 1 buvo kūdikis[28]. Tačiau daugeliu atvejų priešistorinių, istorinių ir netgi naujųjų laikų visuomenių kūdikių mirtingumas yra gerokai didesnis. Mažas kūdikių palaidojimų skaičius gali būti interpretuojamas įvairiai. Daugelis tyrėjų teigia, kad kūdikių ar vaikų

[27] Jovaiša, E. *Min. veik.,* p. 15–47.

[28] Kurila, L. Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje. *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 122–136.

trūkumą laidojimo paminklo medžiagoje galima sieti su skirtingomis jų laidojimo tradicijomis, laidojant juos atskirai nuo kitų bendruomenes narių. Kūdikių ir mažų vaikų kapams, priklausomai nuo bendruomenėje egzistavusio požiūrio, galėjo būti skiriamos atskiros kapinyno dalys arba juos laidodavo už paties kapinyno ribų[29],[30],[31]. Kūdikių atskyrimas nuo kitų bendruomenės narių atskleidžia tam tikrą visuomenėje vyravusį požiūrį į naujagimius. Manoma, kad dėl didelio kūdikių mirtingumo bendruomenės narių ryšys su jais nebuvo stiprus[32].

Infans ir *Juvenis* kapams tenka vidutiniškai 3 įkapės (*Infans* – 3,2, *Juvenis* – 2,7, p = 0,5, t. y. bendras įkapių skaičius nepriklausė nuo jo amžiaus). Tačiau pastebėti tam tikri įkapių tipų skirtumai tarp vaikų ir paauglių palaidojimų. *Juvenis* amžiaus grupės individams lyginant su *Infans* būdingesni pavieniai gintaro karoliukai, bronziniai ritiniai smeigtukai bei ylos. Paaugliams būdingų įkapių kompleksas išskirtas remiantis ($p < 0,05$) statistiškai reikšminga tiesiogine priklausomybe (1 lentelė; čia ir toliau lentelėse pateikiami tik statistiškai reikšmingi skirtumai).

***1 lentelė*. Įkapių tipų skirtumai SEGA Infans ir Juvenis amžiaus grupėse**

Įkapės	**Iš viso įkapių (vid. įkapių skaičius), procentas kapų su įkape**		
	***Infans* (1–12 m.)**	***Juvenis* (12–20 m.)**	**P**
Pavieniai gintariniai karoliukai	–	1 (0,3) – 33.33 %	< 0,001
Bronzinis ritinis smeigtukas	–	2 (0,7) – 66.67 %	< 0,001
Yla	1 (1) – 2,5 %	1 (0,3) – 33.33 %	0,01

T-testo analizės rezultatai rodo, kad *Juvenis* amžiaus grupei būdingi pavieniai karoliukai ne tik lyginant su *Infans*, bet kartu su vyrų ir moterų *Adultus*, *Maturus* amžiaus grupėmis. Statistiniai skirtumai tarp moterų ir *Juvenis* įkapių rodo, kad paaugliams būdingesni bronziniai ritiniai smeigtukai bei peiliai. Paaugliams taip pat yra būdingi stiklo karolių vėriniai, ylos, bronziniai ritiniai smeigtukai ir įvijiniai žiedai lyginant su vyrų *Adultus*, *Maturus* įkapių grupėmis (2, 3 lentelės).

29 Jansen Sellevold, B. *Iron Age man in Denmark*. Copenhagen: Det Kongelege Nordiske Oldskriftselskab, 1984.

30 Jørgensen, L. *Min. veik.*, p. 17–53.

31 Česnys, G. Plinkaigalio gyventojų paleodemografija, antropologija ir populiacinė genetika. *Lietuvos archeologija*, 1993, t. 10, p. 182–196.

32 Kurila, L. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos gyventojų demografija. *Istorija*, 2007, t. 66, p. 3–11.

2 lentelė. **Įkapių tipų skirtumai SEGA moterų ir paauglių grupėse**

Įkapės	**Iš viso įkapių (vid. įkapių skaičius), procentas kapų su įkape**		
	Moterys (*Adultus*) (20–35 m.)	***Juvenis* (12–20 m.)**	**P**
Pavieniai gintariniai karoliukai	1 (1) – 3,33 %	1 (0,3) – 33,33 %	0,04
Bronzinis ritinis smeigtukas	1 (1) – 3,33 %	2 (0,7) – 66,67 %	< 0,001
Peilis	–	1 (1) – 33,33 %	< 0,001
	Moterys (*Maturus*) (35–50 m.)	***Juvenis* (12–20 m.)**	**P**
Pavieniai gintariniai karoliukai	–	1 (0,3) – 33,33 %	0,03
Bronzinis ritinis smeigtukas	–	2 (0,7) – 66,67 %	< 0,001
Peilis	–	1 (1) – 33,33 %	< 0,001

3 lentelė. **Įkapių tipų skirtumai SEGA vyrų ir paauglių grupėse**

Įkapės	**Iš viso įkapių (vid. įkapių skaičius), procentas kapų su įkape**		
	Vyrai (*Adultus*) (20–35 m.)	***Juvenis* (12–20 m.)**	**P**
Įmovinis kirvis	11 (1) – 52,38 %	–	0,05
Įmovinis ietigalis	12 (1) – 57,14 %	–	0,05
Stiklo karolių vėrinys	–	1 (0,3) – 33,33 %	< 0,001
Pavieniai gintariniai karoliukai	–	1 (0,3) – 33,33 %	< 0,001
Yla	–	1 (0,3) – 33,33 %	< 0,001
Bronzinis ritinis smeigtukas	–	2 (0,7) – 66,67 %	< 0,001
	Vyrai (*Maturus*) (35–50 m.)	***Juvenis* (12–20 m.)**	**P**
Stiklo karolių vėrinys	–	1 (0,3) – 33,33 %	< 0,001
Pavieniai gintariniai karoliukai	1 (1) – 3,03 %	1 (0,3) – 33,33 %	0,03
Yla	1 (1) – 3,03 %	1 (0,3) – 33,33 %	0,03
Bronzinis ritinis smeigtukas	–	2 (0,7) – 66,67 %	< 0,001
Bronzinis įvijinis žiedas	–	1 (0,3) – 33,33 %	< 0,001
	Vyrai (*Senilis*) (50 + m.)	***Juvenis***	**P**
Įmovinis ietigalis	4 (1) – 48,48 %	–	0,02
Bronzinis ritinis smeigtukas	–	2 (0,7) – 66,67 %	0,03

Moterų kapų statistinė analizė

SEGA laikotarpio moterų kapų skaičius sudaro 31,7 % visų palaidojimų. Dauguma šių kapų priklauso *Adultus* amžiaus grupės moterims – 17,96 %, kitų amžiaus grupių nuošimtis yra kur kas mažesnis – *Maturus* 7,78 %, *Senilis* grupei priklauso tik vienas palaidojimas (0,6 % visų moterų kapų). Panašus moterų kapų skaičius yra aptinkamas SEGA Dauglaukio kapinyne, sudarantis 36 % visų kapų, tačiau Paragaudžio pilkapyne iš 65 kapų tik 9 kapai yra priskiriami moterims, tai sudaro vos 13,85 %.

Moterų *Adultus* amžiaus grupės įkapių vidurkis siekia 4,1, *Maturus* – 3,8 įkapės vienam kapui ($p = 0,8$, t. y. skirtumas nepatikimas), tik vieninteliame *Senilis* grupei priklausančiame palaidojime aptikta 12 įkapių. Todėl galima daryti išvadą, kad SEGA laikotarpiu Marvelės senkapyje neegzistavo tradicija dėti daugiau ar mažiau moterims skirtų įkapių priklausomai nuo mirusiųjų amžiaus. Lyginant moterų *Adultus* ir *Maturus* įkapių tipus, statistiškai nebuvo rasta nė vieno patikimo skirtumo, leidžiančio išskirti būdingus įkapių kompleksus. Tai rodo, kad SEGA įkapių tipai nebuvo griežtai skirstomi moterų kapuose pagal jų amžiaus grupes.

Tačiau atskirai lyginant moterų *Adultus* ir *Maturus* įkapių tipus su vyrų amžiaus grupių įkapėmis buvo gauta statistiškai patikimų skirtumų: moterims būdingi stiklo karolių vėriniai, bronzinės juostinės apyrankės bei ylos. Atskirai *Maturus* amžiaus grupės moterų kapus lyginant su tos pačios grupės vyrų kapais gauti patikimi statistiniai skirtumai tai pat rodo, kad moterims būdinga įkapė yra bronzinis įvijinis žiedas (4 lentelė).

Vyrų kapų statistinė analizė

Vyrų kapai sudaro 40,7 % visų kapų, tai gausiausia analizuojamų SEGA palaidojimų grupė. Nagrinėjant šių kapų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes yra pastebima gausesnė, lyginant su moterimis, *Senilis* grupė (penki vyrai ir tik viena moteris) – tai atspindi ilgesnę vyrų gyvenimo trukmę. Daugiausia Marvelės SEGA palaidojimų sudaro *Maturus* kapai – 19,8 %, *Adultus* – 12,6 % visų SEGA palaidojimų.

Bendras SEGA vyrų įkapių vidurkis siekia 3,7 įkapes vienam palaidojimui, pagal amžiaus grupes – *Senilis* grupės kapams 4,2, *Adultus* – 3,7 ir *Maturus* 3,0 įkapės (skirtumai statistiškai nepatikimi, $p > 0,05$). Vyrų *Adultus*, *Maturus* ir *Senilis* amžiaus grupės aptinkamą įkapių skaičių lyginant su moterų, vaikų ir paauglių palaidojimais taip pat nebuvo aptikta patikimų skirtumų. Taigi Marvelės SEGA bendruomenėje nebuvo tradicijos dėti tam tikrą skaičių įkapių priklausomai nuo mirusio asmens lyties ar amžiaus.

4 lentelė. **Įkapių tipų skirtumai SEGA amžiaus ir lyčių grupėse**

	Iš viso įkapių (vid. įkapių skaičius), procentas kapų su įkape		
***Adultus* (20–35 m.)**	**Moterys**	**Vyrai**	**P**
Stiklo karolių vėrinys	10 (1) – 33,3 %	–	< 0,001
Bronzinė juostinė apyrankė	37 (3,4) – 36,7 %	–	0,01
Yla	11 (1) – 36,7 %	–	< 0,001
Įmovinis kirvis	2 (1) – 6,7 %	11 (1) – 52,3 %	< 0,001
Įmovinis ietigalis	1 (1) – 3,33 %	12 (1) – 57,14 %	< 0,001
Peilis	–	9 (1) – 42,86 %	< 0,001
Maturus	**Moterys**	**Vyrai**	**P**
Stiklo karolių vėrinys	5 (1) – 38,46 %	–	< 0,001
Bronzinė juostinė apyrankė	18 (2,6) – 53,85 %	–	< 0,001
Bronzinis įvijinis žiedas	2 (1,5) – 15,39 %	–	< 0,001
Yla	6 (1) – 46,15 %	1 (1) – 3,03 %	< 0,001
Įmovinis kirvis	–	16 (1) – 45,45 %	< 0,001
Įmovinis ietigalis	–	15 (1) – 48,48 %	< 0,001
Peilis	–	19 (1,2) – 48,48 %	< 0,001

Remiantis kokybine įkapių analize išskiriamas gausus vyrams būdingas įkapių kompleksas (4 lentelė). Lyginant skirtingų amžiaus grupių būdingus dirbinius tarp vyrų *Adultus* ir *Maturus* įkapių tipų nėra statistiškai patikimų skirtumų. Aptikti skirtumai tik *Adultus*, *Maturus* lyginant su *Senilis* palaidojimais. Gauti *Senilis* amžiaus grupei būdingesni dirbiniai – tai bronzinės juostinės apyrankės ir sagtys. Atskirai tarp *Adultus* ir *Senilis* egzistuojantis statistiškai patikimas skirtumas rodo, kad *Senilis* amžiaus grupei būdingi taip pat pavieniai gintariniai karoliukai, o lyginat su *Maturus*, *Senilis* grupei būdingi bronziniai juostiniai žiedai (5 lentelė).

5 lentelė. **Įkapių tipų skirtumai SEGA vyrų amžiaus grupėse**

Įkapės	**Iš viso įkapių (vid. įkapių skaičius), procentas kapų su įkape**		
	***Adultus* (20–35 m.)**	***Senilis* (50 + m.)**	**P**
Pavieniai gintariniai karoliukai	–	1 (1) – 20 %	0,04
Bronzinė juostinė apyrankė	–	2 (2) – 20 %	0,04
Sagtis	1 (1) – 4,8 %	3 (1,5) – 40 %	0,01
	***Maturus* (35–50 m.)**	***Senilis* (50 + m.)**	**P**
Bronzinis juostinis žiedas	5 (2,5) – 9,5 %	1 (1) – 20 %	< 0,00
Bronzinė juostinė apyrankė	–	2 (2) – 20 %	< 0,00
Sagtis	1 (1) – 4,8 %	3 (1,5) – 40 %	0,01

Iš pateiktų statistinių duomenų galima daryti išvadą, kad SEGA laikotarpiu vaikų ir paauglių palaidojimuose randamos įkapės labai nesiskiria iš bendro kapų konteksto lyginant juos su suaugusiais bendruomenės nariais. Tikėtina, kad vaikų ir paauglių palaidojimams priskiriamos būdingos įkapės, analogiškos suaugusiųjų kapams, dėtos priklausomai nuo jų lyties, o ne nuo biologinio amžiaus. Stiklo karolių vėriniai, įvijiniai žiedai ir ylos, randami moterų palaidojimuose ir analogiškai *Infans*, *Juvenis* grupėse, turėjo priklausyti moteriškosios lyties vaikų ir paauglių kapams. Šie dirbiniai visiškai nebūdingi vyrų kapams. Bet peiliai, randami *Infans*, *Juvenis* ir visų vyrų amžiaus grupėse, turėjo priklausyti vyriškos lyties vaikų ir paauglių palaidojimams. Tik *Juvenis* amžiaus grupės kapams yra būdingas bronzinis ritinis smeigtukas.

Vaikų ir paauglių būdingų įkapių kompleksą sudaro tik 2 dirbiniai, kitos jų kapuose randamos įkapės yra būdingos visiems bendruomenės nariams, todėl šie duomenys patvirtina kiekybinės įkapių analizės būdu gautus rezultatus, kad *Infans* ir *Juvenis* amžiaus grupės individai Marvelės bendruomenėje nebuvo „diskriminuojami“, jie buvo laikomi pilnateisiais bendruomenės nariais, kuriems galiojo bendros visuomenėje egzistavusios socialinės normos. Todėl tikėtina, kad vaikai ir paaugliai Marvelės bendruomenėje turėjo paveldėti tam tikrą socialinę, turtinę padėtį iš tėvų ar šeimos, t. y. *Infans* ir *Juvenis* palaidojimuose randami dirbiniai gali atskleisti jų tėvų bendruomeninę padėtį.

Ryškesni įkapių tipų skirtumai išryškėjo tarp skirtingų lyčių suaugusių individų. Tik moterų kapams būdingas dirbinys yra gintarinių karolių vėrinys, o tik vyrams būdingas įkapes sudaro įmoviniai ietigaliai, įmoviniai kirviai, kovos peiliai, diržų

sagtys, pavieniai stikliniai karoliukai, bronziniai statinėliniai smeigtukai, bronzinės laiptinės segės ir bronziniai juostiniai žiedai. Šie duomenys yra artimi Sargėnų SEGA palaidojimų informacijai, kuri nurodo, kad bendruomenėje buvo griežtai nustatyta „vyriškų" ir „moteriškų" įkapių dėjimo tradicija[33].

Statistiškai lyginant moterų *Adultus* ir *Maturus* amžiaus grupėse randamas įkapes nebuvo aptiktas patikimas ryšys, nurodantis, kad egzistavo skirtingos įkapių dėjimo tradicijos tarp amžiaus grupių. Analogiška situacija yra tarp vyrų *Adultus* ir *Maturus* grupių. Statistiškai patikimų skirtumų yra randama tik lyginant su vyrų *Senilis* amžiaus grupe. Tikėtina, kad vyriausieji bendruomenės nariai SEGA užėmė tam tikrą išskirtinę padėtį visuomenėje, be to, tokiems vyrams būdingi dirbiniai kaip įmoviniai ietigaliai (80 %) ir peiliai (60 %) *Senilis* kapuose sudarė didžiausią procentą lyginant su kitų amžiaus grupių vyrų palaidojimais.

Atlikti statistiniai tyrimai atskleidžia SEGA laikotarpio Marvelės senkapio bendruomenėje egzistavusias tam tikras su įkapių dėjimu susijusias tradicijas. Visų pirma buvo atmesta hipotezė, kad su didėjančiu biologiniu amžiumi į kapus buvo dedamas didesnis slaičius įkapių. Vadinasi, vaikai ir paaugliai taip pat galėjo užimti aukštą bendruomenėje padėtį nepriklausomai nuo jų biologinio amžiaus. Kiekybinės analizės rezultatai tai pat neparodė patikimų vyrų ir moterų įkapių skaičiaus skirtumų. Kokybinė analizė patvirtino, kad skirtingas įkapių kompleksas yra būdingesnis tarp vyrų ir moterų palaidojimų nei tarp varijuojančių amžiaus grupių kapų.

Išvados

Atlikti statistiniai tyrimai atskleidė Marvelės SEGA bendruomenėje egzistavusias tam tikras su įkapių dėjimu susijusias tradicijas, kurios priklausė nuo mirusiojo individo lyties, biologinio amžiaus ir nuo visuomenėje vykusių socialinių procesų.

Atskirai Marvelės bendruomenėje neegzistavo tradicijos išskirti jos visuomenės narių socialinį statusą pagal įkapių skaičių skirtingų lyčių ar amžiaus grupių kapuose. Kiekybinės įkapių analizės būdu gauti rezultatai nepatvirtino prielaidos, kad vyresniems individams buvo dedamas didesnis skaičius įkapių.

SEGA Marvelės senkapyje vyriškosios ir moteriškosios lyties mirusiųjų palaidojimai aiškiai skiriasi įkapių tipais ir potipiais.

Remiantis įkapių kokybinės analizės teikiamais duomenimis galima daryti prielaidą, kad *Infans* ir *Juvenis* amžiaus grupių individų bendruomeninė padėtis

[33] Michelbertas, M. *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius, 1997.

Marvelės visuomenėje turėjo būti artimesnė moterų socialiniam statusui, o per 20 m. vyrų statusas lyginant su vaikais ir paaugliais iš esmės skyrėsi.

Visa tai leidžia manyti, kad SEGA Marvelės bendruomenei buvo būdinga gana stabili socialinė sąranga – asmens padėtis, kiek ją atspindi laidosena, mažai kito per jo gyvenimą. Aiškiai skyrėsi moterų ir vyrų socialiniai vaidmenys.

ON THE ISSUE OF THE SOCIAL STRUCTURE OF THE OLD IRON AGE COMMUNITY (BASED ON THE DATA OF THE BURIAL SITE OF MARVELĖ)

Summary

The aim of the article is to identify the social positions of males, females and children in the Old Iron Age Community of Marvelė based on their biological age and gender in the framework of the data provided by the burial ground. The grave goods have been studied by the criteria of quantity and quality. The reliability of results has been calculated by means of the T-test, where $p < 0,05$ has been chosen as the level of significance. On the basis of the amount of grave goods in the graves of different genders and different age-groups, it has been determined that the community of Marvelė did not observe the tradition of distinguishing the social status of its community members. The hypothesis, according to which more grave goods used to be placed to the graves of senior members of the community, proved to be false. Quality differences between the adult age-groups have not been identified as well. Nevertheless, the grave goods in the graves of the adult males and females clearly diverged. The social position of young children and adolescents in the community of Marvelė resembled the social status of females, whereas the status of adult males was fundamentally different compared to children and adolescents. All that allows to presume that a considerably stable social structure was characteristic of SEGA Marvelė community – as reflected by burial rites, the social status of a person changed very insignificantly in the course of life. Clear differences can only be distinguished in the social roles of males and females.

Birutė Kazimiera SALATKIENĖ

LIEPORIŲ MIKROREGIONO GYVENVIEČIŲ TINKLAS VIDURINIAME GELEŽIES AMŽIUJE CENTRO IR PERIFERIJOS ASPEKTU

Įvadas

Žmonių bendruomenės yra aktyvūs kraštovaizdžio kaitos dalyviai. Dėl socialinio, organizuoto savo veiklos pobūdžio žmonių dalyvavimas formuojant aplinką skirtingais istorijos tarpsniais buvo pastebimas, žymus arba lemiamas. Per pastaruosius penkis dešimtmečius, susiformavus ir paplitus naujoms archeologijos ir proistorės koncepcijoms, žmogaus ir aplinkos santykis tapo viena iš pagrindinių tyrimų krypčių. Kultūrinis kraštovaizdis visą laiką kinta, atspindėdamas tikslingos žmonių veiklos ir jų socialinio elgesio būdus. Kultūrinio kraštovaizdžio elementai yra visos žmogaus veiklos vietos, darančios poveikį gamtinei aplinkai ir keičiančios ją. Tai gyvenvietės, laidojimo, kulto, žaliavų gavybos ir gamybos vietos, dirbami laukai, ganyklos, keliai ir kt. Jų išdėstymas vietovėje visada priklauso nuo reljefo, klimato, gamtinių resursų vietų, gyventojų tankumo, jų ūkinio potencialo, technologijų lygio ir kt.

Ypač svarbus kultūrinio kraštovaizdžio elementas yra įvairių tipų gyvenvietės. Jų išsidėstymo vietovėje struktūros tipai tyrinėjami jau keletas dešimtmečių, jų modeliai pristatomi archeologijos ir antropologijos veikaluose[1]. Socialinės struktūros ir raidos bei kultūrinio kraštovaizdžio tyrimuose naudojami koncentruotos ir išsklaidytos gyvenviečių struktūros modeliai, atsitiktinio, taisyklingo, linijinio, grupinio gyvenviečių išsidėstymo tipai[2]. Tiriant istorinę kultūrinio kraštovaizdžio raidą taikoma metodika, padedanti nustatyti gyvenviečių tipus (sodyba, kaimas, miestelis, miestas ir pan.), pasekti, kaip vienas gyvenviečių struktūros modelis keičia kitą, surasti nuolatinius ir kintančius kultūrinio kraštovaizdžio elementus[3]. Tyrinėjant gyvenviečių išsidėstymo vietovėje, jų tarpusavio santykių bei priklausomybės nuo reljefo ir gamtos išteklių dėsningumus, kuriamos teorijos, schemos ir modeliai. Viena populiariausių teorijų yra centro ir periferijos modelis, apimantis

---

1 Renfrew, C., Bahn, P. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London, 2004, p. 181–186; Sharer, R. J., Ashmore, W. *Archaeology. Discovering our Past*. New York, 2003, p. 494–519; *The antropology of landscape. Perspectives on Place and Space*, edited by E. Hirsch and M. O'Hanlon, Oxford, 1995.

2 *Landscapes of Settlements Prehistory to the present*, edited by K. Roberts. Routledge NYork, 1996.

3 *Ten pat*, p. 120–145.

tiek geografinius (erdvė), tiek socialinės raidos (galia, valdžia) procesus[4]. Dėmesio verti archeologų atliekami kultūrinio kraštovaizdžio tyrimai, leidžiantys ne tik nustatyti atskirų regionų proistorės ir istorinio kraštovaizdžio struktūrą, pagrindinius ir šalutinius jos elementus, bet ir istorinę raidą, atrasti tos kaitos priežastis ir dėsningumus[5].

Mūsų dienomis Lietuvoje jau esama šios krypties tyrinėjimų. Ankstyvajam istoriniam kultūriniam kraštovaizdžiui daug dėmesio skyrė R. Jarockis, tyrinėjęs urbanizacijos raidą Žemgaloje[6], Lielupės baseine[7]. Kuršių genties socialinės organizacijos raidai, gyvenviečių tipams ir jų sklaidai nemaža dėmesio yra skyręs V. Žulkus[8]. Kaip proistorės kultūrinio kraštovaizdžio tyrimo pavyzdžius būtų galima paminėti tarpdisciplininių Juodonių ir Jaros apyežerio tyrimus, kurių vienas iš tikslų buvo apibrėžti vietos kultūrinį kraštovaizdį nuo neolito iki XVI a. vidurio, išskiriant kiekvieno proistorės ir istorijos periodo bruožus[9], taip pat A. Simniškytės Sėlos krašto teritorinės struktūros tyrimus[10] ir autorių kolektyvo atliktus Impilties piliakalnio gamtinės ir kultūrinės aplinkos raidos tyrimus[11]. X–XII a. žemaičių bendruomenių teritorinės organizacijos problemos ėmėsi R. Tučas, savo tyrimuose derinęs istorinės geografijos ir archeologijos tyrimų duomenis[12]. Vidurio Lietuvos regiono administracinių, prekybos, apeigų centrų formavimosi problemą aptarė M. Bertašius[13]. Taurapilio archeologinį kompleksą galios ir sakralinio centro aspektu nagrinėjo V. Vaitkevičius[14].

---

4 *Centre and Periphery. Comparative studies in Archaeologic*, edited by T. C. Champion. London and New York, 1995.

5 *Interpreting the Landscape. Landscape archaeology and local history*. London, 1997.

6 Jarockis, R. *Urbanizacijos raida Žemgaloje XI–XVI amžiuje. Centras periferija ir valdžia*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2002.

7 Jarockis, R. Settlement development in the river Lielupe basin C. 500–1200 AD. *Pētijumi zemgaļu senatnē. Rakstu krājums*, sud. R. Ritums. Rīga: Latvijas Vestures muzeja raksti, 2004, nr. 10, lpp. 59–65.

8 Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus aureus, 2004.

9 Daugnora, L., Girininkas, A., Guobytė, R., Kisielienė, D., Simniškytė, A., Stančikaitė, M. Juodonys ir Jaros apyežeris: gamta ir istorija. *Lietuvos archeologija*, 2004, t. 26, p. 111–134.

10 Simniškytė, A. Sėlos kraštas VI/VII–XIII/XIV amžiais: teritorinė struktūra ir hierarchija. *Lietuvos archeologija*, 2004, t. 26, p. 29–48.

11 Jarockis, R., Šinkūnas, P., Stančikaitė, M., Šerienė, V., Blažauskas, N. Impilties piliakalnio gamtinės ir kultūrinės aplinkos raida: kompleksinio tyrimo rezultatai. *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2005, p. 95–124.

12 Tučas, R. Žemaičių bendruomenių teritorinė organizacija X–XII amžiuje. *Geografijos metraštis*, 2005, t. 38 (1), p. 176–187.

13 Bertašius, M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002.

14 Vaitkevičius, V. Interpreting Taurapilis prehistoric site: a landscape revealing power? *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 155–159.

Pastaraisiais metais vis labiau plečiasi lokalinės istorijos tyrimai. Jie apima įvairius laikotarpius ir labai skirtingas žmonių veiklos bei gyvenimo sritis. Šiuo metu įgauna prasmės lokalinių tyrimų metodą taikyti ir proistorei pažinti. Kultūrinio kraštovaizdžio ir lokalinio gyvenviečių tinklo formavimosi problema kol kas mažai tyrinėta. Šiaurės vidurio Lietuvos archeologiniai tyrimai dar tik įsibėgėja. Čia dar nedaug detaliau ištirtų piliakalnių ir laidojimo paminklų, o iš neįtvirtintų gyvenviečių tyrimų kol kas minėtinas tik Lieporių archeologinis kompleksas. Pastarųjų dešimtmečių archeologinių tyrimų plėtra Šiaulių krašte suteikė tą duomenų minimumą, kuriuo remiantis būtų galima bandyti atstatyti detaliau analizuoti agrarinį kultūrinį kraštovaizdį, būdingą geležies amžiui. Šio straipsnio tikslas būtų aptarti Lieporių mikroregiono gyvenviečių tinklą pagal kapinynų ir piliakalnių vietas ir nustatyti jų tarpusavio santykius centro ir periferijos požiūriu. Rašant šį straipsnį buvo naudotasi tik pačiais bendriausiais metodologiniais principais bei metodais, bandant juos pritaikyti konkrečiai vietovei. Be plačių specialiųjų ir tarpdisciplininių tyrimų, apimančių regioną ir artimą Lieporių archeologinio komplekso aplinką, gilesnė kultūrinio kraštovaizdžio analizė neįmanoma. Visgi naudojant sukauptus duomenis, siekiama išskirti apytikrį Lieporių mikroregiono centro ir periferijos gyvenviečių santykį.

Lieporių mikroregiono samprata ir struktūra

Lieporių mikroregiono samprata. Priešistorės tyrimams pasirinkto mikroregiono apibrėžimas visada būna problemiškas dėl aiškių jo apibūdinimo kriterijų (administracinių, ekonominių) nebuvimo. Geležies amžiaus laikotarpio centrais galima įvardyti gyvenvietes arba kompleksus, susijusius su didele gyventojų koncentracija ar galios dimensija. Dauguma atvejų tam labiausiai tinka piliakalniai su papėdės gyvenvietėmis, laidojimo ir sakralinėmis vietomis. Šiuo atveju buvo pasirinktas ne geografinis ir ne socialinės raidos faktorius, o grynai teorinis aspektas. Pagrindiniu kriterijumi laikomas Lieporių archeologinio komplekso ištirtumas nemažo regiono kontekste. Lieporių kompleksą sudaro dvi gyvenvietės ir kapinynas, datuojami viduriniuoju geležies amžiumi (IV–VIII a.). Atskiri jo elementai buvo atrasti 1983, 1992 ir 1993 m., o tyrinėjama 1983, 1990–1998, 2000–2006 m. Tai geriausiai ištirtas archeologijos paminklų kompleksas visoje Šiaurės vidurio Lietuvoje, suteikęs daug naujų išsamių duomenų apie IV–VIII a. gyvenseną, laidoseną, verslus, technologijas ir kt. Taigi Lieporių kompleksą laikysime regiono centru tik pagal šiuolaikinius teorinius kriterijus. Regiono riboms priskirsime artimiausius vienalaikius archeologinius objektus – gyventas ir laidojimo vietas. Gyventos vietos šiuo atveju bus piliakalniai, piliakalnių papėdžių ir neįtvirtintos gyvenvietės, o laidojimo vietos – pilkapynai ir kapinynai kaip gyventų vietų atributai. Tyrinė-

jamam laikotarpiui būdinga laidosenos kaita, Šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos pilkapių kultūrai palaipsniui transformuojantis į atskirų baltų genčių arealus. Tai perėjimas nuo pilkapių prie plokštinių kapinynų, todėl pilkapynų vietos kaip kiek ankstesnių gyvenviečių priklausiniai mums padės atskleisti gyvenviečių tinklo formavimosi bei raidos tendencijas. Svarbiausias tyrimo uždavinys būtų apčiuopti Lieporių mikroregiono centrus ir periferijas, susiformavusius viduriniame geležies amžiuje, ir nustatyti Lieporių komplekso santykį su jais. Priešistorės laikotarpio centrais laikytini tie objektai, kurių struktūra buvo tinkama pagrindinėms funkcijoms – gynybinei, socialinei, ekonominei, komunikacinei, sakralinei – atlikti, o periferijomis tos, kurioms būdingos tik viena ar keletas iš minėtų funkcijų. Šiame straipsnyje pasirinktos chronologinės ribos apimtų I tūkstantmečio pirmąją pusę ir vidurį. Apžvelgus gyvenviečių tinklo formavimąsi pirmaisiais šimtmečiais po Kr. bus galima aiškiau apčiuopti to tinklo raidą ir tendencijas Lieporių komplekso gyvavimo laikotarpiu IV–VIII a.

Geografinės pasirinkto Lieporių mikroregiono ribos gali būti nusakytos tik labai apytikriai. Čia vėlgi nulėmė chronologijos faktorius, į mikroregiono ribas įtraukiant Lieporių kompleksui maždaug vienalaikius archeologijos paminklus, atspindinčius tikėtiną gyvenviečių tinklą IV–VIII a. Straipsnyje aptariama teritorija apima pietinę ir pietrytinę dabartinio Šiaulių rajono dalį.

Lieporių mikroregiono apylinkių gyvenviečių tinklo formavimasis ir struktūra. Prieš keletą metų nagrinėjant Lieporių archeologinio komplekso kultūrinę priklausomybę labai trumpai apžvelgtos vienalaikės archeologinės vietos, buvusios artimose apylinkėse[15]. Jau tuomet buvo minėta, kad paskutiniais šimtmečiais prieš Kr. ir pirmojoje I tūkstantmečio po Kr. pusėje čia būta keleto įtvirtintų gyvenviečių – piliakalnių ir keletas pilkapynų, buvusių šalia atsirandančių neįtvirtintų gyvenviečių. Artimiausias Lieporiams buvo Sauginių[16] piliakalnis, tyrinėtas 1972 m. Jo gyvavimo laikotarpis tęsėsi nuo I tūkstantmečio prieš Kr. antrosios pusės iki I tūkstantmečio vidurio. Kiek toliau į pietus stovėjo Kurtuvėnų piliakalnis. Archeologinėje literatūroje tradiciškai jis buvo datuojamas V–XV a.[17], tačiau neseniai, atliekant jo papėdės archeologinius tyrimus, buvo konstatuota, kad tai būta ankstyvojo bendruomeninio piliakalnio, datuojamo panašiai kaip ir anksčiau minėti

15 Salatkienė, B. Lieporių archeologijos paminklai kaip žemaičių paribio kultūros atspindys. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. *Historical scripts and local culture*, sud. J. Švambarytė-Valužienė, R. Trimonienė, R. Kvašytė. Šiauliai–Ryga: Lucilijus, 2004, p. 138–151.

16 Daugudis, V., Stankus, J. Sauginių (Šiaulių raj.) piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1974, p. 10–12.

17 *Lietuvos TSR kultūros vertybių sąrašas*. Vilnius, 1973.

Sauginiai[18]. Iš artimesnių pilkapynų minėtini Noliškiai[19], Kalneliai[20], Pavėkiai[21], visi datuojami pirmąja I tūkstantmečio puse. Visi minėti pilkapynai ir jų gyvenvietės buvo išsidėstę už 10–15 km į vakarus ir šiaurės vakarus, o II a. po Kr. įsikūrė ankstyviausios gyvenvietės dabartinio Šiaulių miesto vietoje, už 5 km į šiaurės rytus nuo Lieporių[22]. Taigi iki I tūkstantmečio tiriamajame regionas retai gyventa.

I tūkstantmečio viduryje bendruomenės iš piliakalnių viršūnių leidžiasi gyventi į papėdės gyvenvietes, o viršūnėse įsirengia tvirtoves. Tokių piliakalnių tipui priklauso Sauginių ir Kurtuvėnų piliakalniai, tačiau tuo metu statomos ir naujos tvirtovės. Naujausi Bubių piliakalnio papėdės gyvenvietės tyrimai parodė, kad ten rasta grublėtosios keramikos[23], kuri leistų piliakalnį laikyti I tūkstantmečio po Kr. vidurio ir antrosios pusės gyventa vieta. Iš artimesnių piliakalnių minėtinas Jurgaičių piliakalnis, kurio datavimas po tyrinėjimų taip pat gerokai paankstintas. Manoma, kad jame pradėta kurtis nuo III–IV a. po Kr.[24]. Panašiu laikotarpiu gyvavo ir Pakapės apylinkėse esantis Normančių piliakalnis, gyvavęs nuo I tūkstantmečio iki XIV a.[25]. Taigi tvirtoves turinčių gyvenviečių apylinkėse nedaug, daugiau buvo neįtvirtintų. Visoje apylinkėje atrasta ir tyrinėta tik neįtvirtinta Lieporių gyvenvietė, todėl apie kitų gyvenviečių skaičių ir išsidėstymą dabar galima spręsti tik iš kapinynų, kuriuos paliko jų bendruomenės. Labai nedaug ir tyrinėtų kapinynų (Sauginiai), o apie jų buvimą daugiausiai žinoma iš atsitiktinai rastų radinių, patekusių į muziejų rinkinių. Arčiausiai nuo Lieporių buvo Pailių[26] kapinynas, nutolęs apie 2 km į pietvakarius nuo Lieporių, datuojamas VIII–IX a., deja, irgi žinomas tik iš atsitiktinių radinių. Netolimos to laikotarpio bendruomenės buvo įsikūrusios už

---

18 Salatkienė, B. Kurtuvėnų piliakalnio papėdės žvalgomieji tyrimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (toliau – *ATL*) *1998 ir 1999 metais*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 106–109; Salatkienė, B. Kurtuvėnų piliakalnis. *Kurtuva*. *Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1999, t. 5, p. 79–84; *Lietuvos piliakalniai*. Atlasas, t. 2. Vilnius, 2005, p. 440.

19 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. III. I–XII a. pilkapynai ir senkapiai, red. R. Rimantienė. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 73.

20 Salatkienė, B. Kalnelių archeologiniai paminklai. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, Vilnius: Žara, p. 137–161.

21 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. III ..., p. 86.

22 Šapaitė, A., Salatkienė, B., Ostašenkovienė, V. Šiaulių krašto praeitis nuo seniausių laikų iki XVII a. *Archeologinės ekspozicijos aprašas*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2004, p. 15–16.

23 Šapaitė, A. Bubių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1999 m. *ATL 1998 ir 1999 metais*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 123.

24 Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*, sud. B. Salatkienė, S. Tauterienė, V. Šiukščienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2000, p. 16–40.

25 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. II. Piliakalniai, red. A. Tautavičius. Vilnius: Mintis , 1975, p. 117; Dakanis, B. Šiaulių miesto ir rajono archeologinių paminklų žvalgymas. *ATL 1990 ir 1991 metais*, Vilnius: Alna litera, 1992, p. 99–102; *Lietuvos piliakalniai*. Atlasas, t. 2. Vilnius, 2005, p. 444.

26 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. III ..., p. 77.

maždaug 4 km į šiaurę dabartinėje Šiaulių miesto teritorijoje Vilniaus–V. Kudirkos ir Vaisių gatvių vietose[27]. Naujausių tyrimų duomenimis, Vaisių gatvėje buvęs kapinynas datuojamas II–VII a. Kiek toliau į šiaurę nuo Šiaulių žinomi Vinkšnėnų (V–VIII a.)[28] ir Šapnagių (IV–XII a.)[29] senkapiai. IV a. radinių rasta ir Kairiuose[30]. Iš tolimesnių paminklų minėtini Bitėnų (netoli Kurtuvėnų)[31] ir Radvilių[32] (tarp Kužių ir Gruzdžių) senkapiai. Atskirai minėtinas už keleto kilometrų į pietus buvęs Sauginių kapinynas, kadangi jis ištirtas ir tyrinėjimų medžiaga publikuota[33]. Tai yra vienas artimiausių Lieporiams kapinynų, datuojamas V–XII a., o jo laidosena ir radiniai iš esmės sutampa su Lieporių kapinynu.

Minėti senkapiai ir prie jų buvusios gyvenvietės nėra visai vienalaikės, tačiau visos telpa į aptariamąjį laikotarpį ir apima Šiaulių apylinkes. Iš jų išsidėstymo matyti, kad senajame geležies amžiuje Lieporių mikroregionas jau gana tankiai apgyventas, gyvenvietes vieną nuo kitos skiria keletas kilometrų. Kaip jau aukščiau buvo pastebėta, beveik visos jos atviro tipo, neįtvirtintos, apylinkėse tik keletas piliakalnių. Šiam laikotarpiui priklauso ir Šiaulių miesto teritorijos apgyvendinimas, joje būta didelės gyvenviečių koncentracijos. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkinyje sukaupta medžiaga liudija, kad atsitiktinių radinių aptikta Žaliūkių g. (tikėtina, kad II–IV a. pilkapynas), Šilų g. (V–VI a. kapinynas), V. Kudirkos, Vilniaus, Z. Gėlės gatvių rajonas (II–IX a. kapinynas)[34]. Šias radimvietes vieną nuo kitos skiria 1–2 km, todėl manytina, kad jos atspindi tikėtiną I tūkstantmečio pirmosios pusės gyvenviečių tinklą dabartinėje Šiaulių miesto teritorijoje.

Be piliakalnių gyvenviečių kultūrinio kraštovaizdžio elementams priskiriama ir sakralinės, kulto vietos. Mus dominančiose Lieporių apylinkėse tokių vietų nedaug. Mitologiniais akmenimis vadinami Jusaičių akmuo su dubeniu[35], du Jo-

---

27 Naudužas, J. Šiaulių miesto archeologiniai paminklai. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 177–187; Šapaitė, A. Šiaulių II kapinyno (Vaisių g.) tyrinėjimai 1998 m. *ATL 1998 ir 1999 metais*, Vilnius: Diemedis, 2000, p. 271–272; Šapaitė, A. Šiaulių kapinynas. *ATL 2007 metais*, Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2008, p. 189–190; Šapaitė, A. Šiaulių kapinynas. *ATL 2008 metais*, Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009, p. 128–130.

28 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. III ..., p. 124.

29 Tarvydas, B. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos skyrius. *Šiaulių metraštis. Informacinė knyga 1931 metams*, Šiauliai, 1931, p. 87.

30 Tarvydas, B. Jauneikių (Joniškio valsčiaus) senkapis. *Gimtasai kraštas*, 1934, t. 3–4, p. 167.

31 Vaitekūnas, V., Zdzichauskas, V. Atrastas stambus kapinynas. *Leninietis*, 1962, lapkričio 29.

32 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Kn. III ..., p. 94.

33 Merkevičius, A. Sauginių plokštinis kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1984, t. 3, p. 41–63.

34 Šapaitė, A., Salatkienė, B., Ostašenkovienė, V. *Min. veik.*, p. 15–16.

35 Dakanis, B. *Min. veik.*, p. 99–100.

nelaičių dubenuoti akmenys, Raizgių alkakalnis, dėl kurio esama ir abejonių[36]. Į pietus nuo Lieporių gyvenvietės teka Šventupis. Toks upelio pavadinimas leidžia spėti jo sakralinės dimensijos buvimą, tačiau kiek tai turėjo įtakos kultūriniam kraštovaizdžiui, šiuo metu dar nieko negalima pasakyti.

Tarp minėtų gyventų vietų turėjo būti susiklostęs kelių tinklas, apie kurį dabar galima tik spėlioti. Neabejotina, kad būta kelių, jungusių gyvenvietes vieną su kita ir visą apylinkę su Ventos pakrančių gyvenvietėmis, per kurias greičiausiai sklido importo prekės. Tolimų prekybos ryšių buvimą rodo unikali vabzdžio formos sidabrinė segė, rasta Sauginių kapinyne. Tokios segės žinomos V–VI a. Juodosios jūros pakrantėse ir Dunojaus baseine[37], o į Sauginius greičiausiai patekusi Ventos, įtekančios į Baltijos jūrą, prekybos keliu. Beje, Venta ir vėliau buvo svarbus prekybos kelias. Tarp jos pakrantėse įrengtų piliakalnių ir kapinynų radinių esama įvežtinių papuošalų (Papilės kapinyne rasti zoomorfiniai kabučiai[38]) ir pirklių kapų (Ringuvėnų kapinynas, kuriame buvo rasta kapų su svarstyklėmis ir svareliais)[39].

Pažymėtina, kad Lieporių mikroregionas priskirtinas žemaičių ir žemgalių kultūrų paribio sričiai. Tyrinėtų Sauginių[40] ir Lieporių[41] kapinynų medžiaga rodo, kad mikroregioną galima laikyti žemaičių arealo šiaurės rytiniu pakraščiu, kuriame jaučiama žemgalių kultūrinė įtaka.

Lieporių mikroregiono centrinės ir periferinės gyvenvietės

Kaip matyti iš žemėlapio (1 pav.), I tūkstantmečio viduryje ir antrojoje pusėje Lieporių mikroregionas buvo gana tankiai gyventas. Kadangi tyrinėtų paminklų esama nedaug, trūksta duomenų nustatyti, kurios iš gyventų vietų buvo didesnės, o kurios mažesnės. Jeigu taikytume socialinės raidos kriterijų, tai centrais reikėtų laikyti kompleksus, susidedančius iš piliakalnio, gyvenvietės, kapinyno ir sakralinės vietos. Lieporių mikroregione ryškėja keletas tokių centrų. Vienu I tūkstantmečio pirmosios pusės ir vidurio centru galima laikyti Sauginius, kur apie pusantro tūkstančio metų buvo piliakalnis, pilkapynas, kapinynas ir mažiausiai dvi sakralinės vietovės (Jonelaičių mitologiniai akmenys). Gyvenvietės, kapinyno ir kulto vietų koncentracija nedidelėje teritorijoje ir gyvavimas ilgą

36 Vaitkevičius, V. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius, 2003, p. 229.

37 Merkevičius, A. Sauginių plokštinis kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1984, t. 3, p. 55–56, pav. 18:2.

38 Salatkienė, B. Papilės archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai. *Archeologija. Lietuvos lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2002–2005, t. 1 (2), p. 87–88, pav. 29–30.

39 Salatkienė, B. Kuršėnų krašto archeologijos paminklų ir jų tyrinėjimų apžvalga. *Kuršėnai*, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2003, p. 25–29, pav. 15.

40 Merkevičius, A. *Min. veik.,* p. 60.

41 Salatkienė, B. Lieporių archeologijos paminklai kaip žemaičių paribio kultūros atspindys...

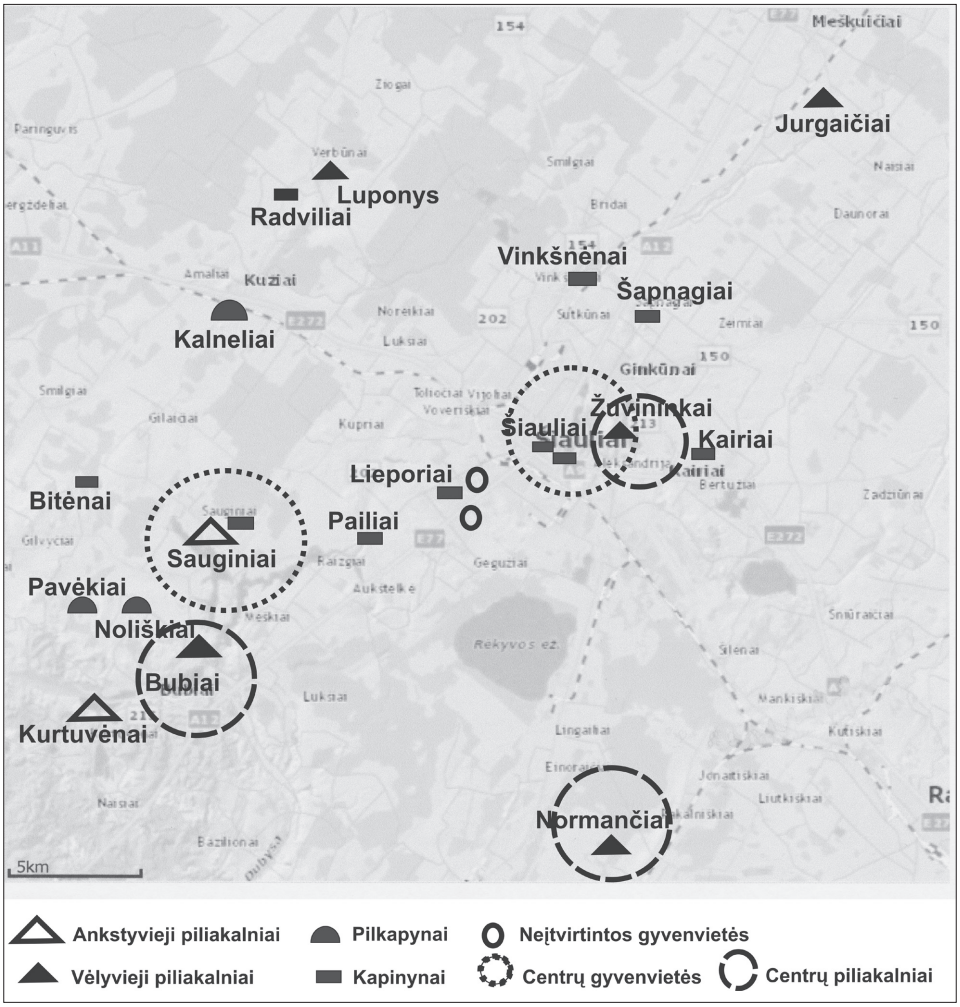

1 pav. Lieporių mikroregiono gyvenviečių tinklas viduriniame geležies amžiuje. Apskritimais pažymėtos centrų gyvenvietės ir piliakalniai

laiką liudija jos svarbą. Sauginių piliakalnis datuojamas I tūkstantmečio prieš Kr. pabaiga – I tūkstantmečio pradžia. Jo bendruomenė savo mirusiuosius greičiausiai laidojo II–IV a. Jonelaičių pilkapiuose[42], buvusiuose už 1 km nuo piliakalnio. Sauginių kapinynas priskiriamas V–XII a., todėl jį bendruomenė turėjo palikti, jau nusileidusi nuo piliakalnio aikštelės ir įsikūrusi jo papėdėje ar netolimoje aplinkoje. Dėl tokios gyvenvietės transformacijos jos kaip centro statusas pakito, prarandama ir gynybinė funkcija.

[42] Urbanavičius, V. Jonelaičių (Šiaulių raj.) švedkapis. *ATL 1972 ir 1973 metais*, Vilnius: Diemedis, 1974, p. 58.

Gynybinę funkciją mikroregione I tūkstantmečio viduryje perėmė kita vietovė. Naujo centro formavimosi pradžia galima būtų laikyti Bubių piliakalnio ankstyvąją stadiją. Šio piliakalnio papėdės gyvenvietę A. Šapaitė datuoja viduriniu geležies amžiumi[43], tai liudija ir piliakalnio egzistencijos pradžią. Tačiau Bubių piliakalnio kaip galios centro laikotarpis yra vėlesnis – bent nuo X a. Su piliakalniu siejamas Jakštaičių–Meškių senkapis, buvęs už 1 km į šiaurės vakarus, datuojamas X–XII a. Tikėtina, kad Bubių piliakalnį įsirengusi bendruomenė čia laidojo savo mirusiuosius.

Kiek tolesnis, tačiau kaimyniniu laikytinas, Normančių piliakalnis, kuriame buvo gyvenama ir ginamasi daugiau kaip tūkstantį metų. B. Dakanis mano, kad taip ilgai gyvavęs Normančių piliakalnis turėjo būti vienas iš svarbiausių regiono centrų, nepraradęs savo reikšmės ir valstybės kūrimosi laikotarpiu[44].

Kito centro formavimasis nuo pirmųjų amžių po Kr. apčiuopiamas dabartinėje Šiaulių miesto vietoje. Vakarinėje miesto dalyje (Kudirkos g.) buvo II–IX a. kapinynas, pačiame miesto centre (Vaisių g.) – kitas kapinynas, datuojamas II–VII a. Taigi I tūkstantmečio I pusėje ir viduryje dabartinių Šiaulių teritorijoje šalimais buvo įsikūrusios dvi gyvenvietės. Į Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinius yra patekę archeologinių radinių iš Žaliūkių (II–IV a.), Šilų (V–VI a.) ir Tilžės gatvių (V–XI a.), tačiau jų radimo aplinkybės nėra aiškios, todėl minėtų vietų įvardyti gyventomis ar laidojimo vietomis dar kol kas trūksta duomenų. Tikėtina, kad gyvenviečių (radimviečių) tankumas Šiaulių miesto teritorijoje galėjo būti jų slinkimo bendruomenės teritorijoje pasekmė. Be detalių tyrimų šis teiginys lieka kaip galima prielaida. Šiaulių mieste esama ir XIV–XVI a. datuojamų kapinynų – šiaurinėje dalyje Varpo g. ir rytinėje (Kapų g.). Tas faktas, kad dabartinė Šiaulių miesto teritorija ilgą laiką, daugiau kaip tūkstantį metų, buvo tankiai gyvenama, leidžia daryti prielaidą, kad čia galėjo būti vienas iš mikroregiono centrų. Skirtingai, nei anksčiau aptartieji centrai, Šiauliai neturėjo piliakalnio, taigi ir ryškiai išreikštos gynybinės funkcijos. Žuvininkų piliakalnis[45], datuojamas I tūkstantmečiu – XIV a., nuo minėtų gyvenviečių yra nutolęs apie 4–5 km, todėl negali būti su jomis siejamas tiesiogiai. Šiuo atveju susiduriame su neįtvirtinta gyvenviete, galbūt su dviejų gyvenviečių (V. Kudirkos–Vilniaus g. ir Vaisių g.) kompleksu, turinčia centro bruožų dėl didelės gyventojų koncentracijos ir ilgo gyvavimo nedidelėje teritorijoje. Centro statusui įgyti ir palaikyti reikšmės galėjo turėti tuometinių kelių tinklas ir dviejų ar keleto kelių susikirtimas dabartinių Šiaulių vietoje.

43 Šapaitė, A. *Min. veik.,* p. 122–123.

44 Dakanis, B. *Min. veik.,* p. 100–101.

45 *Lietuvos piliakalniai*. Atlasas, t. 2. Vilnius, 2005, p. 454–457.

Kokį statusą šiame kontekste galėtų turėti Lieporių kompleksas? Jį sudaro dvi gyvenvietės ir kapinynas, buvęs Lieporių 1-osios gyvenvietės pakraštyje. Nuo jo iki Lieporių 2-osios gyvenvietės yra 0,6 km., pastaroji dar netyrinėta. Ji aptikta 1993 m., pirmiausiai pamatyta iš lėktuvo, vėliau jos buvimo faktas patvirtintas suartos dirvos paviršiuje surinkus grublėtosios keramikos, šlako ir anglių. Gali būti, kad čia susiduriame su gyvenvietės pasislinkimu bendruomenės teritorijoje, o ne su dviem savarankiškomis gyvenvietėmis. Bet kuriuo atveju galima kelti prielaidą, kad Lieporiai buvo ne centro, o periferijos gyvenvietė. Vienas rodiklis galėtų būti palyginti neilgas jos gyvavimo laikotarpis – apie 400–500 m. Kapinyne pastebėta, kad didesnė kapų koncentracija ir jų išdėstymas eilėmis būdingas VII a., tikėtina, pačiu gyvenvietės klestėjimo periodu, trukusiu apie 100 m. Antra, kapinyne aptikta nedaug turtingesnių kapų, o jų inventorius neišsiskiria nei gausa, nei įvairumu, todėl atrodo, kad Lieporių bendruomenė neišsiskyrė dideliu ūkiniu potencialu. Trečias rodiklis galėtų būti Lieporių gyvenvietės vieta. Ji buvo beveik vienodai nutolusi nuo Sauginių (apie 5 km) ir nuo Šiauliuose buvusių gyvenviečių (apie 4 km), kurias galima laikyti centrais. Lieporių gyvenvietėje buvusi nemaža geležies lydykla[46] rodo ją buvus tik gamybos centru.

Taigi apibendrinant galima daryti prielaidą, kad I tūkstantmečio po Kr. viduryje ir antrojoje pusėje Lieporių mikroregione buvo susiformavęs gana tankus gyvenviečių tinklas, kuriama išsiskiria Sauginių ir Šiaulių centrai, taip pat formuojasi Bubių ir Normančių centrai. Lieporiai, o kiek vėliau ir Pailiai, laikytini periferijos gyvenvietėmis. Sprendžiant iš nedidelio atstumo, skyrusio Lieporius nuo Sauginių centro, galima manyti, kad čia žmonės įsikūrė tuo laikotarpiu, kai didžioji Sauginių bendruomeninė, gyvenusi piliakalnyje, ėmė skaldytis į mažesnes ir kurtis ne tik papėdėje, bet ir kitose gyventi patogiose vietose. Gali būti, kad Lieporių gyvenvietės vieta buvo pasirinkta dėl eksploatacijai tinkamo geležies rūdynėlio.

Išvados

Lieporių mikroregionu straipsnyje laikoma teritorija, apimanti pietinę ir pietrytinę dabartinio Šiaulių rajono dalį. Lieporiai regiono centru laikoma tiktai teoriniu požiūriu, išskiriant Lieporių archeologinį kompleksą kaip geriausiai ištirtą viso regiono objektą.

Tiriamuoju laikotarpiu (I tūkstantmečio pirmoji pusė ir vidurys) Lieporių regione susiformavo gyvenviečių tinklas, apimantis Sauginių, Kurtuvėnų, Bubių, Normančių piliakalnius, neįtvirtintas gyvenvietes, buvusias šalia Noliškių, Kalne-

[46] Salatkienė, B. Geležies lydymo ir apdirbimo radiniai Lieporių 1-oje gyvenvietėje. *Istorija*, 2003, t. 56, p. 3–16.

lių, Pavėkių pilkapynų, o viduriniame geležies amžiuje Lieporių kompleksą, taip pat mažiausiai dvi Šiaulių miesto vietoje buvusias gyvenvietes bei gyvenvietes, buvusias šalia Sauginių, Pailių, Šapnagių, Vinkšnėnų, Bitėnų, Radvilių kapinynų.

I tūkstantmečio viduryje Lieporių mikroregione dominavo Sauginių ir Šiaulių centrai, prasidėjo Bubių ir Normančių centrų formavimasis.

Lieporių kompleksas laikytinas aptariamojo mikroregiono periferine gyvenviete kaip ir Pailiai, Vinkšnėnai, Šapnagiai, Bitėnai bei Radviliai.

NETWORK OF SETTLEMENTS IN THE MICRO-REGION OF LIEPORIAI IN THE MIDDLE IRON AGE IN TERMS OF THE CENTRE AND THE PERIPHERY

Summary

The cultural landscape changes all the time reflecting the types of targeted human activities and ways of their social conduct. Elements of the cultural landscape are the locations of any type of human activity – settlements, burial sites, places of cult, mining of raw materials, cultivated lands, pastures, roads and others. The settlements of different types are the element of exclusive importance. The structural types of their arrangement on the territory have been analysed for several decades. The research papers of this type are already available in Lithuania. In the framework of contemporary developments of the local history research, the application of this method to the research of prehistoric times becomes relevant as well. The article discusses the study of the micro-region of Lieporiai, which has been distinguished on the basis of the theoretical criterion of the research level, where the centre of the region is considered the archaeological monument of the region – the archaeological complex of Lieporiai dating back to the 4th–8th centuries – which has been investigated to the largest extent. The same principle has been applied in choosing preliminary chronological limits. The area under analysis covers the southern and south-eastern parts of what is now Šiauliai District. The article attempts to discuss the developing network of settlements in the framework of the remaining mounds, unfortified settlements, barrow sites and burial grounds as the integral elements of formerly inhabited areas. The major goal of research was to determine the central and peripheral settlements of the micro-region of Lieporiai and to define the status of the complex of Lieporiai within the same context.

Manvydas VITKŪNAS

SANITARIJA IR HIGIENA KERNAVĖJE XIII–XIV A.

Įvadas

Sanitarinė ir higieninė būklė visuose kraštuose ir epochose turi labai svarią įtaką epidemiologinei situacijai bei gyventojų sveikatos būklei. Ne išimtis yra ir viduramžių epocha. Šiame straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą – kokia buvo sanitarinė ir higieninė situacija viename ankstyviausių Rytų Lietuvos miestų – Kernavėje XIII–XIV a.[1]. Ar sodybose ir gyvenamosiose patalpose buvo laikomasi švaros? Kokie buvo vandens gavybos šaltiniai? Kokios asmeninės higienos priemonės buvo naudojamos?

Iki šiol sanitarijos ir higienos raida viduramžių Lietuvoje aptarta fragmentiškai. Plačiausia publikacija apie sanitarinių įrenginių raidą Lietuvoje archeologiniais ir istoriniais duomenimis yra paskelbusi Ieva Rėklaitytė[2]. Ši autorė taip pat yra aptarusi Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų asmeninės higienos reikmenis[3]. Apie Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų latrinas (išvietes) paskelbta D. Steponavičienės publikacija[4]. Tačiau visuose minėtuose straipsniuose daugiausia dėmesio skiriama vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų sanitariniams įrenginiams.

I. Kaminskaitė, aptardama XIII–XVII a. medinius dirbinius, aptiktus tyrimų Vilniaus žemutinėje pilyje metu, apžvelgia ir medines šukas bei veidrodžių rėmelius. Bent dalis aptariamų radinių priskirtini šiame straipsnyje aptariamam laikotarpiui[5].

Trumpai apie sanitarinę situaciją XVI–XVIII a. Klaipėdoje užsimena V. Žulkus[6]. Aptardamas medinę statybą viduramžių ir naujųjų laikų Vilniuje, dėmesio

---

1 Šio straipsnio autorius nuoširdžiai dėkoja archeologui doc. dr. Aleksejui Luchtanui, leidusiam publikuoti neskelbtą tyrimų medžiagą ir suteikusiam konsultacijų.

2 Rėklaitytė, I. Sanitarinių įrenginių raida Lietuvoje (archeologiniais ir istoriniais duomenimis). *Istorija*, t. 57, 2003, p. 10–16.

3 Rėklaitytė, I. Asmeninės higienos reikmenys iš Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų archeologinės medžiagos. *Archaeologia Lituana*, 2004, t. 5, p. 121–128.

4 Steponavičienė, D. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų latrinos. *Lietuvos pilių archeologija*, Klaipėda, 2002, p. 184–196.

5 Kaminskaitė, I. XIII–XVII a. mediniai dirbiniai Vilniaus žemutinėje pilyje. *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius, 2007, p. 223–225.

6 Žulkus, V. Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. *Archeologija ir istorija*, Vilnius, 2002, p. 76–77.

sanitariniams įrenginiams skiria V. Vainilaitis[7]. Tačiau specializuotų tyrimų apie XIII–XIV a. Lietuvos miestų sanitarinę būklę iki šiol nebuvo.

Tyrimo metodai: loginis-analitinis, lyginamasis.

Švaros palaikymas

Peržvelgus ilgamečių archeologinių tyrinėjimų XIII–XIV a. Kernavės miesto sodybose duomenis susidaro vienareikšmis įspūdis, jog gyventojų sveikatai tiesioginę įtaką turėjusi sanitarinė būklė buvo gana prasta. Kernavės gatvėse, sodybų pastatuose, o neretai ir namuose buvo gana storas statybinių ir buitinių atliekų sluoksnis. Nė viena tirta sodyba nepasižymėjo didesne švara. Šalia gyvenamųjų namų dažnai buvo įrengiamos ūkinės duobės – šiukšlynai. Tvartai stovėjo vos už kelių metrų nuo gyvenamųjų namų, gardeliai gyvuliams kartais buvo įrengiami netgi gyvenamosiose patalpose. Kernavės žemutinio mieste Pajautos slėnio gyvenamajame pastate (įvardytame pastatu Nr. 15) buvo ne tik gyvenama ir dirbama, bet žiemą laikomi ir gyvulių jaunikliai. Tikriausiai paršeliams skirtas gardelis buvo patalpos kampe. Lentinis gardelis įrengtas žemiau grindų lygio, sutvirtintas kuoliukais. Gardelyje rastas mėšlo, buitinių atliekų, riešutų kevalų sluoksnis[8]. Gyvulių jaunikliai buvo laikomi ir kituose gyvenamuosiuose pastatuose. Tai liudija paršelio griaučiai, rasti pastate Nr. 10. Vasarą mieste buvo jaučiamas mėšlo kvapas, zujo musės. Daug musių lervų tyrinėjimų metu randama mėšlo sluoksniuose.

Bene daugiausia duomenų apie vienos sodybos struktūrą, pastatus ir jos gyventojų kasdienį gyvenimą gauta ištyrus amatininko – kauladirbio sodybą, dviem etapais egzistavusią Kernavės žemutiniame mieste visą XIII–XIV a. laikotarpį.

Pirmasis sodybos egzistavimo periodas – XIII a. – XIV a. pirmoji pusė. Nuo gretimų gatvių sodybą skyrė pinta tvora, o nuo gretimų sodybų baslių tvoros. Sodybos plotas apie 900 m^2 [9]. Sodyboje stovėjo keturi rentiniai pastatai ir, spėjama, stulpinės konstrukcijos pašiūrė gyvuliams laikyti. Atstumas tarp pastatų 2–10 m. Didžiausias sodybos pastatas – gyvenamasis-gamybinis (pastatas Nr. 10), kiti mažesni pastatai gamybinės-ūkinės paskirties (pastatai Nr. 4, 8, 9). Tarp pastatų Nr. 8 ir 9 bei spėjamos pašiūrės buvo gardas, kuriame laikyti gyvuliai[10].

---

7 Vainilaitis, V. *Mediniai pastatai ir sodybos Vilniuje XIII–XVII a.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2001.

8 Luchtanas, A. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje (Širvintų raj.) 1995 m. tyrinėjimų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas*, fondas 1, bylos nr. (*toliau – LIIR*, f. 1, b.) 2498, p. 15.

9 Luchtanas, A. Kernavė. Pajautos slėnio paslaptys. *Kultūros barai*, 1990, nr. 4. p. 58.

10 Luchtanas, A. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1987 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1318, p. 10–15; Luchtanas, A. Kernavė. Pajautos slėnio tyrinėjimų 1988 m. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1536, p. 14–29.

Kiemą dengė 20–40 cm storio kultūrinis sluoksnis, kurį sudarė įvairios statybos bei kuro atsargų ruošimo atliekos – medžių žievės, skiedros, šakos, lentgaliai, taip pat amatininko darbo pėdsakai – kaulo ir rago drožlės, dirbiniai bei jų nuolaužos, odos, ornamentuotos beržo tošies fragmentai. Prie atskirų dirbtuvių daugiau koncentravosi skirtingų medžiagų gamybos dirbinių atliekos. Keramikos šukių ir gyvulių kaulų daugiau rasta prie gyvenamojo namo ir patvoriuose[11]. Daugiausia radinių rasta didelėje, netaisyklingos formos, apie 15 m^2 ploto ūkinėje duobėje, buvusioje prie pat gyvenamojo namo (pastato Nr. 10) pietrytinio kampo. Duobė apie 0,5 m gylio, įkasta iki durpių sluoksnio ir net įgilinta. Į ją buvo metami sulūžę buities daiktai bei gamybos atliekos. Taigi sodybos kieme vos už vieno metro nuo gyvenamojo namo buvo įrengtas nemažas šiukšlynas[12].

XIV a. antrojoje pusėje dauguma sodybos pastatų sudegė. Atstatytas tik vienas pastatas. Tai gyvenamasis-ūkinis vienos patalpos pastatas Nr. 11, pastatytas ant pastato Nr. 10 likučių, naudojant dalį išlikusių seno namo rąstų naujojo pastato statybai. Dalis išlikusių sienų tapo pamatas naujo namo apatiniam vainikui. Naujame, kiek mažesniame pastate, vėl gyveno amatininkas-kauladirbys. Dabar jis jau neturėjo atskirų dirbtuvių, ir visas kasdieninis gyvenimas bei darbas vyko vienoje patalpoje[13]. Kieme vėl susidarė nestoras skiedrų, lentgalių, kaulo ir rago drožlių sluoksnis. Kiemą supo iš lentų pastatyta tvora. Panašiai atrodė ir kitos sodybos. Daugiau pastatų būta iki 1365 m. Priklausomai nuo šeimininko užsiėmimo kultūriniame sluoksnyje susikaupdavo specifinių gamybos atliekų: auksakalio sodyboje – spalvotų metalų skardelių, vielučių, papuošalų dalių, tiglių, kalvio sodyboje – geležinių dirbinių, gargažių, pavienių geležies gabalėlių. Šalia tvartų buvusiuose aptvaruose gausu gyvulių mėšlo. Nei viena iki šiol tirta sodyba švara nepasižymėjo.

Sodybų kiemuose augusių medžių pėdsakų aptikta nedaug. Dviejų vidutinio dydžio medžių (rūšis nenustatyta) likučių rasta Kernavės aukštutinio miesto sodybos kieme[14]. Kernavės žemutinio miesto vakariniame pakraštyje prie takelio tarp pirties ir kūdros augo juodalksnių[15].

---

11 *Ten pat*, p. 29–30.

12 Luchtanas, A. Tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje 1989 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1644, p. 10–11.

13 *Ten pat*, p. 7–9.

14 Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (toliau – *ATL*) *1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 134; Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto (trečio Kernavės piliakalnio „Lizdeikos kalno“ AR 1132 senovės gyvenvietės) 1998 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3147, p. 6.

15 Luchtanas, A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1280, p. 34–35.

Ne visų sodybų aplinka buvo tokia skurdi. Greta sodybų būta ir gėlių darželių. Vienos XIV a. datuojamos sodybvietės tyrimų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje metu buvo paimtas mėginys palinologinei analizei. Jos rezultatai parodė, kad greta pastato gausiai augo karšulinių šeimos augalų, galbūt auginti gėlių darželyje[16].

Dėl prasto organinių medžiagų išlikimo sunku pasakyti, ar buvo bent kiek tvarkingiau ir piliakalniuose stovėjusiose pilyse. Kernavės Mindaugo sosto piliakalnyje bent iki 1365 m. gaisro buvo įvairių šiukšlių pilnų ūkinių duobių. Griovyje tarp Aukuro kalno ir Mindaugo sosto piliakalnių taip pat rastas storas buitinių atliekų (kaulų, šukių, buities daiktų nuolaužų) sluoksnis[17]. Manoma, kad pilių kiemuose buvo laikomasi būtinos švaros ir tvarkos, o šiukšlės buvo surenkamos ir išmetamos už pilies sienų[18].

Išvietės

Ligų plitimą skatino tvarkingų išviečių nebuvimas (geriausiu atveju – trūkumas). Iki šiol aptikti tik vienos spėjamos išvietės, buvusios Kernavės žemutiniame mieste netoli pirties, pėdsakai. Tualeto liekanomis laikytina Kernavės žemutiniame mieste apie 4 m nuo pirties rasta duobė (skersmuo 1,2 m, gylis 0,5 m), kurios pakraštyje rastos dvi apie 25 cm pločio lentos. Duobės užpildas – ruda žemė be jokių radinių. Pasitaikė tik vaisių kauliukų[19]. Kitų numanomų tualetų pėdsakų Kernavėje kol kas nerasta. Tokios paskirties įrenginių trūkumą aiškiai iliustruoja tyrinėjimų Kernavės aukštutiniame mieste duomenys. Tuštinamasi buvo patvoriuose, už pastatų. Atlikus patvoryje ekskrementų koprologinę analizę nustatyta, kad žmogus buvo užsikrėtęs žarnyno parazitu – išmatose rasta žuvinio kaspinuočio kiaušinėlių[20]. Išmatas palikęs žmogus sirgo difiliobotrioze, t. y. jo žarnyne parazitavo platusis arba žuvinis kaspinuotis, galėjęs gyventi žarnyne daug metų ir siekti 10 m ilgį. Ekskrementuose aptikta daug kaspinuočio kiaušinėlių. Difiliobotriozės vystymosi ciklas yra sudėtingas. Žmogus užsikrečia šia liga suvalgęs žalios arba nepakankamai termiškai apdorotos žuvies, nepakankamai sūdytų ikrų, kuriuose yra kaspinuočio lervų. Difiliobotrioze taip pat gali sirgti

16 Steponavičienė, D. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų pietryčių kampo tyrinėjimai (perkasa nr. 4). *ATL 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 349.

17 Luchtanas, A. Kernavės, Širvintų raj., „Mindaugo sosto“ piliakalnio šlaitų atstatymo ir vandens sutekėjimo trasos mechanizuotų žemės darbų, vykdytų 1985 metais, archeologinės priežiūros ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1232, p. 15–16.

18 Zabiela, G. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 115.

19 Luchtanas, A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1280, p. 35.

20 Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai. *ATL 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 133–134.

šunys, katės, lapės[21]. Šias išmatas palikęs viduramžių kernaviškis, labai tikėtina, taip pat sirgo anemija (mažakraujyste). Ši liga buvo labai paplitusi viduramžių Kernavėje ir Vilniuje. Viduramžių žmonės itin dažnai sirgo anemija, kurią sukelia geležies, folio rūgšties ir kitų medžiagų trūkumas organizme. Šį trūkumą lėmė pilnaverčio maisto (pirmiausia mėsos produktų) nepakankamas vartojimas bei įvairios ligos (opaligė, vėžys ir pan.). Dar viena dažna anemijos priežastis – žarnyno parazitai, ypač kirmėlės. Kernavės–Kriveikiškių kapinyno tyrimų duomenimis, anemijos pėdsakų rasta 13,5 % vyrų ir 24,1 % moterų palaikuose. Net 38,5 % palaidotų vaikų sirgo anemija[22]. Sergančiųjų turėjo būti kur kas daugiau, nes ne visada anemijos pėdsakai spėja įsitvirtinti žmogaus kauluose – nusilpęs ligonis miršta pakirstas kitų ligų.

Galbūt išviečių funkciją atliko kai kurios piliakalniuose aptinkamos ūkinės duobės. G. Zabiela spėjamomis tualetų duobėmis laiko aptiktas Varnupių (Marijampolės sav.) ir Narkūnų (Utenos raj.) piliakalnių ūkines duobes, grįstas akmenimis, ir, kaip manoma, nuolat valytas[23].

Iš piliakalniuose stovėjusių medinių pilių fekalijos galėjo būti šalinamos įrengus lataką taip, kad nešvarumai slinktų žemyn piliakalnio šlaitu. Tačiau bent jau kol kas tokių įrenginių pėdsakų neaptikta. Kitas būdas nešvarumams pašalinti – kibirais arba statinėmis išnešti iš pilies arba paprasčiausiai išpilti už pilies sienų.

Pastebima, kad kanalizacijos sistemų pažanga Lietuvoje buvo labai lėta. Netgi XIX a. – XX a. pradžioje lietuvių gyventose žemėse, geriausiu atveju (miestuose), lauko išvietės buvo įrengiamos koridoriumi su gyvenamąja pastato dalimi sujungtuose priestatuose, blogiausiu atveju (ypač kaimo vietovėse) išviečių nebuvo apskritai[24]. XX a. pirmoji pusė, ypač kaimo vietovėse, buvo tik kanalizacijos sistemų plėtros, bet ne vyravimo laikas. Pirmojo pasaulinio karo metais Adutiškio (Švenčionių r.) apylinkėse vokiečių kareivių statomi lauko tualetai vietos gyventojams buvo naujiena[25], todėl tikėtis, kad kanalizacijos sistemos buvo esminis aptariamojo laikotarpio žmonių kasdienio gyvenimo prioritetas (galbūt išskyrus naujomis madomis besivadovavusį valdantįjį elitą) būtų paprasčiausiai naivu.

---

21 Lenkauskaitė, Č. *Žmogaus parazitinės ligos*. Vilnius, 1990, p. 116–118; Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai. *ATL 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 133–34.

22 Jankauskas, R. *Badania antropologiczne szczątków kostnych dawnych mieszkańców Kernavė. Kernavė – Litewska Troja*. Warszawa, 2002, s. 66.

23 Zabiela, G. *Min. veik.*, p. 115.

24 *Ten pat*, p. 15.

25 Vitkūnas, M. Betoniniai karo įtvirtinimai Aukštaitijos miškuose. Prieiga internete: http://kladoiskatel.5bb.ru/viewtopic.php?id=371; http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?t=34&sid=fe4831129cb46af1153c2b88c5e40743, [žiūrėta 2010 03 15].

Pirtys

Svarbi asmens higienos palaikymo priemonė buvo maudynės pirtyse. Vienintelė pirtis rasta Kernavės žemutiniame mieste (pastatas Nr. 2), XIV a. antrosios pusės sluoksnyje (1 pav.). Pastatas surėstas iš pušinių rąstų, užima 4,8 × 4,82 m^2 dydžio plotą. Medinės grindys suklotos iš plačių pušinių lentų. Į kairę nuo įėjimo, kampe, stovėjo 1,6 × 1,3 m dydžio krosnis, sukrauta iš akmenų, be jokio molio skiedinio. Kruopščiai sukrauti įvairaus dydžio akmenys sudarė krosnies skliautą. Iš trijų pusių krosnies konstrukcija sustiprinta papildomomis lentų sienelėmis. Ties pakura vietoj medinių grindų įrengtas plūkto molio ir akmenų grindinėlis. Šalia krosnies rasta masyvaus vertikalaus stulpo liekanų. Šis rąstas prilaikė atraminę sienelę ir tikriausiai buvo plautus. Vienintelis pirties viduje rastas daiktas – medinis kaušelis su rankena-kabliu, skirtas vandeniui iš kubilo semti bei pilti ant įkaitintų akmenų arba atsigaivinti vandeniu pirtimi besinaudojantiems žmonėms. Panašus uosinis kaušelis rastas tyrimų Kernavės aukštutiniame mieste, sodyboje šalia Lizdeikos kalno piliakalnio metu (2 pav.)[26].

1 pav. Pirties (pastato Nr. 2) Kernavės žemutiniame mieste likučiai

[26] *Kernavė – Litewska Troja*. Warszawa, 2002, s. 152–153.

Aplink pirtį buvo degėsių ir nuodėgulių sluoksnis, susidaręs valant iš krosnies degimo produktus. Aplink pirtį rasta daugiau nei dešimt beržinių vantų (ilgis – apie 50 cm), kurių dalis surišta liepos karnomis. Nuo pirties link Kernavės žemutinio miesto vakariniame pakraštyje buvusios užpelkėjusios pievos vedė akmenimis grįstas takelis. Tikriausiai ten buvo iškasta kūdra, kurioje maudėsi pirtyje pasikaitinę žmonės. Šalia takelio rasta čia augusių juodalksnių kelmų[27].

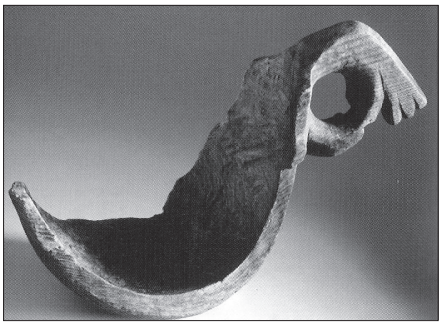

2 pav. Uosinis kaušelis iš Kernavės aukštutinio miesto, sodybos šalia Lizdeikos kalno piliakalnio

Apsirūpinimas vandeniu

Vandenį maistui gaminti gyventojai sėmė iš šulinių. XIII–XIV a. datuojamų šulinių aptikta aukštutinėje bei žemutinėje Kernavės miesto dalyse[28].

Kernavės aukštutiniame mieste rasti du beveik identiški XIV a. datuojami šuliniai. Vieno keturkampio šulinio, kurio sienelės padarytos iš vertikalių lentų, konstrukcija kampuose sutvirtina mediniais stulpais. Šulinio matmenys – 80 × 80 × 80 × 84 cm. Tarp kampinių kuolų į žemę įkastos vertikalios šulinio lentos. Jos sudaro tris sluoksnius. Iš išorinės pusės sujungimų vietose jos pridengtos kitomis siauresnėmis ir trumpesnėmis lentomis. Šulinio gylis 1,74 m, jo dugne – durpės. Prie šulinio suklotas priėjimas iš trijų viena ant kitos perklotų stambių lentų. Šulinio dugne rasta šiukšlių: nemažas kalkakmenio, žiesto puodo šukių, tošinio indo sienelės su dugnu fragmentas, keletas gyvulių kaulų[29]. Kitas Kernavės aukštutiniame mieste rastas šulinys labai panašus į aptartąjį, tik jo sienelės ne iš trijų, bet iš dviejų sluoksnių lentų. Šiame šulinyje rasta paskendęs medinis kibirėlis, iš medžio bei žievės pradėtų gaminti dirbinių fragmentų, keramikos šukių[30].

---

27 Luchtanas, A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1280, p. 32–35.

28 *Ten pat*, p. 37; Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto (trečio Kernavės piliakalnio „Lizdeikos kalno“ AR 1132 senovės gyvenvietės) 2000 metų archeologinių tyrimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3661, p. 7–8; Vaičiūnienė, D. Kernavės (Širvintų raj.) viršutinio miesto archeologinių tyrinėjimų 2001 m. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3792, p. 7–8.

29 Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto (trečio Kernavės piliakalnio „Lizdeikos kalno“ AR 1132 senovės gyvenvietės) 2000 metų archeologinių tyrimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3661, p. 7–8.

30 Vaičiūnienė, D. Kernavės (Širvintų raj.) viršutinio miesto archeologinių tyrinėjimų 2001 m. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3792, p. 7–8.

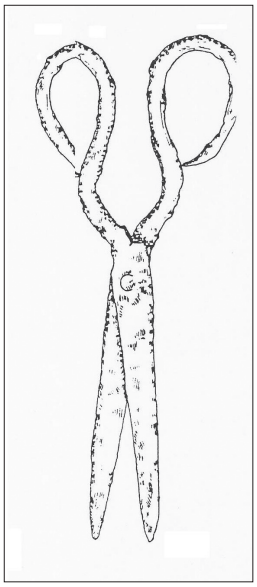

3 pav. Dvinarės geležinės žirklės, rastos Kernavės žemutiniame mieste

Nedidelis, visiškai kitokios konstrukcijos šulinys taip pat buvo netoli pirties Kernavės žemutiniame mieste. Šulinio rentinys – 1 × 0,9 m dydžio, iš trijų pušinių ir vieno juodalksnio rąsto. Rentinys tik vieno vainiko, tačiau jau siekė gruntinio vandens lygį[31]. Tikriausiai šio seklaus šulinėlio vanduo buvo naudojamas tik pirties reikmėms, nes netoli pelkės, pirties ir spėjamos išvietės buvusio šulinio vanduo negalėjo būti labai švarus.

Taigi ne visose sodybose buvo šulinių. Dalis geriamojo bei darbo ir buities reikmėms naudoto vandens galėjo būti gaunama ir iš šaltinių, upelių bei upių. Pavyzdžiui, Kernavėje tikriausiai naudotas Pajautos upelio ir Pilies kalno šlaituose bei gretimose raguvose trykštančių šaltinių vanduo. Galbūt naudotas ir Neries upės vanduo, nes žinoma, kad dar prieš Antrąjį pasaulinį karą vandenį tiesiai iš upės sėmė ir naudojo maistui gaminti kai kurių šalia Kernavės esančių kaimų gyventojai.

Asmens higienos reikmenys

Asmens higienos reikmenų grupei priskirtini šie dirbiniai: žirklės, skustuvai, šukos, veidrodžiai, ausų krapštukai ir pincetai.

Neabejotinai svarbios asmens higienai palaikyti (plaukams ir nagams kirpti) buvo žirklės. Geležinės žirklės, naudotos Pietryčių Lietuvoje XIII–XIV a., buvo dviejų pagrindinių tipų – spyruoklinės ir dvinarės. Spyruoklinės žirklės (3 pav.), savo forma beveik nesiskiriančios nuo dabartinių avikirpių žirklių, rastos Kernavės žemutiniame mieste, amatininko – auksakalio sodyboje. Jų ilgis – 16,1 cm, kilpos skersmuo – 3,2 cm, ašmenų plotis – 1,6 cm, nugarėlių plotis – 0,2 cm[32]. Labai panašios žirklės aptiktos Kernavės Mindaugo sosto piliakalnyje[33]. Vilniaus Žemutinės pilies XIV a. paskutiniojo ketvirčio sluoksnyje rastos spyruoklinės žirklės, kurių ilgis – 10,4 cm[34].

---

31 Luchtanas, A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1280, p. 37.

32 Luchtanas, A. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1987 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1318, p. 48.

33 Kulikauskas, P., Luchtanas, A. „Mindaugo sosto" piliakalnio tyrinėjimas 1979 m. Dienoraštis. *LIIR*, f. 1, b. 700, p. 33; Zabiela, G. *Min. veik.*, p. 134.

34 Ožalas, E. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita, t. 1. *LIIR*, f. 1, b. 4031, p. 67, radinių sąrašas, nr. M 1284; ten pat, t. 5. *LIIR*, f. 1, b. 4035, p. 261, radinių sąrašas, nr. M 1284.

Dvinarės žirklės (4 pav.) labai panašios į dabartines žirkles. Kernavėje tokios žirklės rastos spėjamoje alkvietėje Neries pakrantėje, laužavietėje Nr. 1. Šių žirklių ilgis – 15,1 cm, ašmenų ilgis – 9 cm, plotis – 1 cm, nugarėlių plotis – 0,3 cm, pirštų kilpų skersmuo – 3 cm[35]. Trakų pusiasalio pilies XIV a. pabaiga datuotiname sluoksnyje rastos geležinės dvinarės žirklės, kurių ilgis – 13,2 cm[36]. Nedidelės dvinarės žirklutės taip pat rastos Senųjų Trakų piliavietėje[37].

Vilniuje beveik identiškos dvinarės žirklės rastos Kalnų parko teritorijoje – sodybų Bekešo kalno bei Dainų slėnio tyrinėjimų metu[38], taip pat Vilniaus žemutinėje pilyje. Čia XIV a. paskutiniojo ketvirčio sluoksnyje rastos 12,8 cm ilgio masyviomis geležtėmis dvinarės žirklės[39].

Ir vienanarės, ir dvinarės žirklės turi daug analogų kaimyniniuose kraštuose. Žirklėmis buvo kerpami žmonių plaukai, nagai, avių vilną, juvelyrai abiejų tipų žirklėmis galėjo kirpti plonas skardeles, vielutes, siuvėjai – audinius, odos meistrai – odas ir t. t.

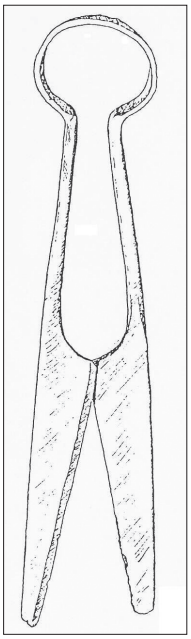

4 pav. Vienanarės geležinės žirklės, rastos Kernavės žemutiniame mieste

Šukos buvo gaminamos iš medžio arba kaulo (5 pav.). Kernavės žemutiniame mieste rastos dvejos dvipusės šukos, kurių vienoje pusėje buvo ilgesni, stambesni, rečiau išdėstyti, o kitoje pusėje – trumpesni, mažesni, tankiau išdėstyti dantukai. Ūkinėje duobėje prie kauladirbio namo rasta sulūžusių šukų dalis[40]. Netoliese rastas nedidelis šukų vidurinės dalies, panašios į kalavijo skersinį, puoštos viengubų akučių ornamentu, fragmentas[41]. Kernavės žemutiniame mieste auksakalio sodybos kieme aptiktos geriau išlikusios

35 Luchtanas, A., Merkytė, I., Abaravičius, G. Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavės valstybinio archeologijos ir istorijos muziejaus – rezervato teritorijoje 1989 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1659, p. 9.

36 Tautavičius, A., Mulevičienė, I., Kuncienė, O., Nakaitė, L. Trakų pusiasalio pilies 1962–1964 m. vykdytų tyrinėjimų radinių sąrašas. *LIIR*, f. 1, b.113, p. 42.

37 Kuncevičius, A. Senųjų Trakų piliavietės ir sen. gyvenvietės tyrinėjimai 1994 metais, t. 1. *LIIR*, f. 1, b. 2325, p. 26.

38 Tautavičius, A. Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities. *Iš Lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1958, t. 1, p. 101; Голубовичь, Е. и В. *Кривой город Вильно. Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР*, Москва–Ленинград, 1945, вып. XI, с. 120–121.

39 Ožalas, E. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita, t. 1. *LIIR*, f. 1, b. 4031, p. 85, radinių sąrašas, nr. M 959; ten pat, t. 5. *LIIR*, f. 1, b. 4035, p. 239, radinių sąrašas, nr. M 959.

40 Luchtanas, A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1280, p. 52.

41 Karnatka, G. Miesto Pajautos slėnyje, Širvintų raj., tyrinėjimai 1992 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 2219, p. 25.

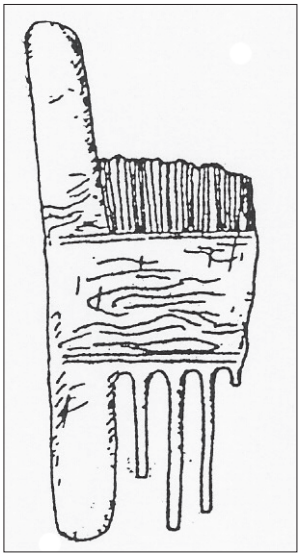

5 pav. Dvipusių medinių šukų fragmentas, rastas Kernavės žemutiniame mieste

šukos lenktais šonais, su išpjova per vidurį[42]. Kernavėje rastų šukų ilgis siekė 6 cm, plotis – 3,5 cm, storis – 1,1 cm. Tikriausiai buvo naudojamos ir didesnės šukos, kurių vidurinė dalis galėjo būti puošta įvairiais apkalėliais. Šukos buvo labai plačiai naudojamos kaimyninių kraštų miestuose. Rygos XII–XIII a. sluoksniuose įvairių šukų buvo rasta per pusantro šimto. Volkovysko X–XIV a. sluoksniuose rasta per pusę šimto kaulinių vienpusių bei dvipusių šukų, taip pat sulankstomos vienpusės šukos su specialia rankenėle[43]. Vitebsko viename XIV a. pradžia datuojamame kultūriniame sluoksnyje rasta net 19 medinių šukų, iš kurių dvejos labai gausiai ornamentuotos akučių bei zoomorfiniais ornamentais[44]. Beveik identiškos puošnios medinės šukos rastos Minske[45]. Todėl galima spėti, kad gerų meistrų kruopščiai padarytos medinės šukos buvo netgi tarpregioninės prekybos objektas.

Geležinių skustuvų fragmentai tyrinėjimų metu kartais būna sunkiai atskiriami nuo peilių liekanų. Kernavėje, Mindaugo sosto piliakalnyje, rasto skustuvo nugarėlė tiesi, ašmenys įgaubti. Įkotė nunykusi. Skustuvo ilgis – 9,4 cm, plotis – 2,5 cm, nugarėlės plotis – 0,4 cm[46]. Dar vienas panašus skustuvas rastas sodybos kieme Kernavės aukštutiniame mieste. Jo ilgis – 9,2 cm, plotis –1,1 cm, nugarėlės plotis – 0,4 cm[47]. Čia taip pat rastas geležinio skustuvo fragmentas[48].

Kur kas retesnės asmens higienos priemonės buvo veidrodžiai, ausų krapštukai ir pincetai. Pincetai galėjo būti įvairios paskirties – kaip higienos reikmenys (pavyzdžiui, nepageidaujamiems plaukeliams nuo kūno pešioti) ar net kaip medicinos priemonės (pincetu galima ištraukti svetimkūnį iš žaizdos). Taip pat pincetų reikėjo

42 Luchtanas, A. Kernavė. Pajautos slėnio tyrinėjimų 1988 m. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 1536, p. 30.

43 Зверуго, Я. Г. *Древний Волковыск X–XIV в.* Минск, 1975, с. 51–53.

44 *Археалогія Беларусі*, Мінск, 2001, t. 4, s. 371.

45 Загорульский, Э. М. *Возникновение Минска*. Минск, 1982, с. 250.

46 Kulikauskienė, R. Kernavė. Piliakalnio „Mindaugo sostas“ tyrinėjimai 1980 m. Ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 789, p. 39.

47 Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto (trečio Kernavės piliakalnio „Lizdeikos kalno“ AR 1132 senovės gyvenvietės) 1999 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3304, p. 12, 15.

48 Vaičiūnienė, D. Kernavės viršutinio miesto (trečio Kernavės piliakalnio „Lizdeikos kalno“ AR 1132 senovės gyvenvietės) 2000 metų archeologinių tyrimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3661, p. 5, 13.

įvairiems amatininkams (pirmiausia juvelyrams), kurie dirba su smulkiomis detalėmis.

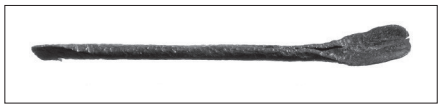

6 pav. Ausų krapštukas, rastas Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmuose

Kernavės aukštutiniame mieste rastas žalvarinis pincetas, kurio matmenys – 48,0 × 47,5 × 0,1 mm[49]. Tiesa, šis pincetas aptiktas sąnašiniame sluoksnyje, kuriame rasta ir vėlyvesnių nei XIV a. radinių. Viena XIII–XIV a. Lietuvos archeologiniuose paminkluose retai aptinkamų pagalbinių asmeninės higienos priemonių yra veidrodžiai. Viduramžių Europoje iki stiklinių veidrodžių išplitimo buvo naudojami poliruoto metalo – sidabro, vario, alavo veidrodžiai. Jie buvo kabinami ant sienų, pastatomi ant baldų, o mažyčiai netgi nešiojami kapšeliuose. Vilniaus žemutinėje pilyje rasta šių metalų skardų, tačiau patikimai identifikuoti kaip veidrodžių likučių negalima[50]. Spėjama, kad neaiškus žalvarinis dirbinys, rastas Maišiagalos piliakalnyje, galėjo būti iš arabų kraštų įvežto veidrodžio fragmentas[51]. Vilniaus žemutinės pilies XIV a. antrosios pusės sluoksnyje spėjamas varinis ausų krapštukas (6 pav.). Tai profiliuotas strypelis, viename gale pasibaigiantis šaukštą primenančiu išplatėjimu. Kitame gale įtvirtinta kniedė. Krapštuko ilgis – 37, plotis – 5, storis – 2 mm[52]. Vilniaus žemutinėje pilyje rasta ir daugiau ausų bei dantų krapštukų[53], tačiau jie datuotini vėlyvesniu nei XIV a. laikotarpiu.

Veidrodžių likučių, ausų krapštukų ir kitų asmens higienos priemonių gausiau randama vėlyvesniuose nei XIV a. Vilniaus archeologiniuose paminkluose. Kernavės miesto XIII–XIV a. sluoksniuose ausų krapštukų bei veidrodžių kol kas nerasta.

Išvados

Sanitarinė būklė XIII–XIV a. Kernavėje buvo komplikuota dėl sodybų užterštumo buitinėmis atliekomis, gyvulių mėšlu. Kai kurie gyventojai gyvulių jauniklius žiemos metu laikė gyvenamosiose patalpose.

---

49 Vaičiūnienė, D. Kernavės (Širvintų raj.) viršutinio miesto archeologinių tyrinėjimų 2001 m. ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 3792, p. 5, 12.

50 Steponavičienė, D. *Lietuvos valdovo Vilniaus dvaro prabanga archeologinių tyrimų duomenimis (XIII a. – XVI a. pradžia).* Daktaro disertacija. Vilnius, 2005, p. 62.

51 Zabiela, G. *Min. veik.*, p. 156.

52 Rackevičius, G. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita, t. 1. *LIIR*, f. 1, b. 4013, p. 94; *Ten pat*, t. 5. *LIIR*, f. 1, b. 4017, p. 68.

53 Rėklaitytė, I. Asmeninės higienos reikmenys iš Viniaus žemutinės pilies..., p.123–126.

Lauko tualetų aptariamuoju laikotarpiu dar nebuvo arba jie buvo labai reti. Žmonės tuštindavosi už tvorų, pastatų, kartais tam išsikasdavo specialias duobes.

Pagrindinė higienos palaikymo priemonė buvo maudynės pirtyse. Pirtį turėjo ne kiekviena sodyba. Veikiausiai pirtys buvo naudojamos kolektyviai.

Šulinius turėjo tik dalis sodybų. Kiti gyventojai maistui naudojo šaltinių bei kitų atvirų telkinių vandenį.

XIII–XIV a. lietuviai naudojo šias asmens higienos priemones: šukas, skustuvus, žirkles ir (retai) veidrodžius, pincetus, ausų krapštukus.

SANITATION AND HYGIENE IN KERNAVĖ IN THE 13TH–14TH CENTURIES

Summary

Based on the data accumulated during the archaeological research of the early Eastern Lithuanian cities Kernavė and Vilnius, the condition of sanitation and hygiene in the aforementioned locations in the 13th–14th centuries is discussed. The archaeological research revealed that the homesteads of that period were rather messy; garbage pits and heaps were straight in the yards of homesteads. Residential buildings, cattle-sheds and stalls for the cattle were located at a distance of several metres from each other only. Some of the residents used to keep the offspring of the cattle in the stalls located in residential premises during the cold season. The research of the medieval Kernavė revealed the traces of only one probable location of a toilet. People used to evacuate near the fence or behind buildings. The major means of personal hygiene was bathing in a bath-house. The remains of one bath-house were located in Kernavė. Most frequent artefacts of personal hygiene are combs, razors, scissors; ear picks and pincettes are occasionally found as well.

Albinas KUNCEVIČIUS

LIETUVA 1009 METAIS ARCHEOLOGŲ IR ISTORIKŲ DARBUOSE

Įvadas

Praeitieji metai – Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetis. Lietuvos, kaip ir kitų šalių istorija, prasideda nuo jos pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose. Lietuvai – tai 1009 m., kada, anot rašytinių šaltinių, Lietuvos pasienyje pagonys nužudė Šv. Brunoną, kuris pabandė pakrikštyti tenykštį „karalių" Netimerą. 1009 m. žymi Lietuvos atėjimą į rašytinę istoriją, tai oficialus Lietuvos vardo gimtadienis. Tačiau XI a. – tai dar ne Lietuvos valstybės laikai. Pirmasis Lietuvos valdovas, neabejotinai ir visiems laikams suvienijęs paskiras baltų gentis, sukūręs Lietuvos valstybę, – Mindaugas. Tai įvyko tik apie 1240 m. 1251 m. Mindaugas krikštijosi, o 1253 m. buvo karūnuotas Lietuvos karaliumi. Pirmasis Lietuvos krikštas buvo trumpas, ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kuri XIII–XIV a. savo teritoriją išplėtė, vaizdžiai sakant, nuo Baltijos jūros iki Juodosios jūros, liko pagoniška. Lietuva krikštijosi tik 1387 m., o žemaičiai krikštą priėmė dar vėliau – 1413–1417 m. Proistorės ir istorijos riba laikydami valstybės atsiradimą, 1009 m. galime laikyti data, kuri žymi valstybės formavimosi pradžią. Šia prasme nevertėtų laikyti archeologų išskiriamą taip vadinamą Vėlyvąjį geležies amžių, datuojamą IX–XIII a. vientisu laikotarpiu ir galima akcentuoti X–XI a. sandūros lūžį, sutampantį su priešvalstybiniu (protovalstybinu) laikotarpiu[1].

Istorikai 1009 m datą irgi atrado, o ypač ją suvokė naujai gan neseniai. Anot istoriko R. Petrausko, „Ją suformulavo istorikas, tarpukario kartos žmogus, – XX a. devinto dešimtmečio pradžioje Edvardas Gudavičius paskelbė trumpą straipsnelį apie Lietuvos vardo ankstyviausius paminėjimus šaltiniuose"[2]. Ir tik vis labiau artėjant jubiliejiniams metams ji tapo svarbi ne tik istorine, bet ir politine šalies data.

Archeologus jubiliejiniai Lietuvos vardo metai užklupo tarsi irgi deramai nepasiruošusius. Archeologinėje literatūroje, ypač publikuotoje dar praeitame amžiuje, 1009 m nebuvo nei įvertinti, nei tapę kokiu nors atskaitos tašku ar riba. Šie įvykiai, jų svarba, jų tikslesnė lokalizacija, o ypač bandymas suvokti, kas buvo ir ką reiškė tuomet paminėtas lietuvių karalius Netimeras, ką ir kur jis valdė, kokia buvo ir

---

1 Kuncevičius, A., Luchtanas, A. Lietuvos proistorė ir Lietuvos istorija: lūžio problematika. *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, t. 4, p. 89–90.

2 Gudavičius, E. „Lietuvos" vardas XI a. – XII a. I pusės šaltiniuose. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* A serija, 1983, t. 3 (84), p. 79–88.

kodėl buvo įvardyta jo kariauna (šiuo atveju ne tiek svarbu, ar skaičiai, minimi šaltiniuose, patikimi) ir kt., nebuvo archeologų tyrimų tema.

Todėl šiame straipsnyje siekiama apžvelgti jubiliejiniais metais pasirodžiusius svarbesnius archeologų darbus, kurie tiesiogiai (bent jau savo darbų pavadinimais) skirti pristatyti ir reprezentuoti Lietuvą 1009 m. Šiuo atveju išskiriami darbai, kuriuose tiesiogiai kalbama apie regioną, kuriame formavosi Lietuvos valstybės užuomazgos, t. y. dabartinė Rytų Lietuva, kuri archeologinėje literatūroje pastaruoju metu vis dažniau vadinama Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Beje, šis kultūros pavadinimas tiesiogiai susijęs su laidojimo paminklų tipu, taip pat netiesiogiai demonstruoja Lietuvos istorijos archeologinį vertinimą. Ši taip vadinama Rytų Lietuvos pilkapių teritorija, kuri nusistovėjo apie V–VI a. ir nekito iki XII a. pabaigos, apima plotus nuo Nemuno ir Šventosios vakaruose iki Svyrių apylinkių rytuose ir nuo Dūkšto apylinkių šiaurėje iki Dieveniškių pietuose. Šioje teritorijoje yra ne tik lietuvių gentiniams junginiams būdingų pilkapių, bet ir įspūdingų piliakalnių, tarp jų ir būsimieji valstybingumo centrai – Kernavė, Vilnius, Trakai ir t. t. Į akis krinta tai, kad kitas šių laikotarpių archeologines kultūras dažniausiai tiesiogiai susiejame su ten gyvenusiomis gentimis – prūsais ar kuršiais, žemaičiais ar jotvingiais ir t. t.; šioje vietoje paliekame tarsi neįvardytą žemę. Ši tradicija ateina dar iš praeito amžiaus, kada toks neutralus laikotarpio ir teritorijos terminas gerai tiko tiek lenkų, tiek ir baltarusių bei rusų archeologams. Šia prasme, manau, kad Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą ir teritoriją būtų logiškiau ir prasmingiau vadinti Lietuvių genčių kultūros vardu.

E. Jovaiša, kalbėdamas apie archeologų darbus ir jų bandymus pateikti proistorę tik kaip materialinės kultūros raidą, taikliai pastebėjo, jog „akivaizdu, kad skaitančiajai visuomenei įdomi bendruomenės istorija, o ne, sakykime, „Miškų neolitu“ įvardytas skyrius. Nesunku suprasti ir istoriką, kuris sėdasi rašyti Lietuvos istorijos. Proistorės tyrinėtojų brukamas periodizacijos modelis, nepasirengimas rašyti visuomenės istorijos, o vietoje jos, kaip tai dažnai daroma, peršama daiktų istorija, sukelia tikrą neviltį. Todėl yra reikalas siūlyti, svarstyti ir nusistatyti visiems Lietuvos istorikams priimtiną proistorės periodizaciją, kurios pagrindu būtų baltų visuomenės istorija. Beje, NE TĖVYNĖS istorijos projekcijoje gimę istorijos laikotarpiai ir pati baltų proistorė gali susilaukti ir dar liūdnesnių interpretacijų. Galime sulaukti teiginių, kad, kalbant apie proistorės laikus, jų apskritai negalima sieti su Lietuvos vardu, kad apie Lietuvos istoriją galima šnekėti nuo XI a. pirmą kartą paminėjus Lietuvos vardą. Tad „Lietuvos istorijoje“ pavadintame veikale gali nebeatsirasti vietos seniausiajai baltų istorijai, kurią reikia suskirstyti į įvairiausių regionų istorijas“[3].

[3] Jovaiša, E. Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 4.

Jubiliejiniais metais pasirodę archeologų ir istorikų darbai, o dar labiau televizinės diskusinės laidos suformavo ir netgi dar labiau išryškino šias problemas: kokia buvo Lietuva 1009 m.?, 1009 m. – ar tai proistorės, suvokiant pastarąją kaip ikivalstybinius laikus, ar jau istoriniai laikai. Kadangi valstybės dar nėra, kaip juos įvardyti, – kaip valstybės užuomazgos, o gal net protovalstybės laikais? Kartu suvokiant ir įprasminant, kad krašto krikšto bandymai (tiek 1009 m., tiek ir 1251 m.) tapo valstybės formavimosi atskaitos datomis, ir itin sureikšminus katalikybės vaidmenį, tarsi prapuolė tūkstantmetė iki tol, o ir po to dar šimtmečius gyvavusi baltų pagoniškoji kultūra. Šį įspūdį gerai iliustruoja „Nepriklausomybės metais subrendusios Vilniaus universiteto istorikų kartos“ įsteigto *Diskusijų* klubo apskrito stalo diskusija: „Proginė istorija. Virtuali Netimero ir Zebedeno dvikova“. Joje dalyvavo „Kultūros barų“, „Naujojo Židinio – Aidų“, Lietuvos istorijos studijų redakcijos, kalbėjosi Europos humanitarinio universiteto prorektorė Irena Vaišvilaitė, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto atstovai – Artūras Vasiliauskas, Rimvydas Petrauskas ir Aurimas Švedas. Kalbėta „apie Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio jubiliejinę programą ir paskiras iniciatyvas, apie istorijos mokslo politikos ypatumus, apie visuomenės istorinę sąmonę ir jos kaitą.“ Diskusija buvo paskelbta „Kultūros barų“ žurnale[4], o vėliau įdėta ir į internetinį „Lietuvos ryto“ portalą. Iš dalyvių pasisakymų akivaizdu, kad istorikai neskaito archeologinės literatūros ir ja nesidomi (aišku, dėl to dalis kaltės tenka patiems archeologams, kurie, matyt, nemoka deramai pristatyti savo pasiekimų, nors, prisimenant pastarųjų metų leidinius ir parodas, labiau krinta į akis istorikų cecho uždarumas). Akivaizdu, kad viduramžių Lietuvos istorikams tapo žymiai svarbiau aiškintis, kaip atrodė X–XI a. Vakarų Europa ir kodėl buvo rengiamos krikščioniškos misijos į pagoniškus baltų kraštus, bet nesukant sau galvos, o kokia gi buvo to meto Lietuva ir ką čia rado misionieriai. Specialiai ar „netyčia“ pamiršus to meto baltų kultūrą ir jos vertinimą, kaip taikliai pastebėjo vienas iš interneto komentatorių, „Netimeras ir Zebedenas tamstų (turima omenyje istorikų) kalbose juokingai primena Lašininį ir Kanapinį...“

Visa tai skatina apžvelgti, kaip kito proistorės periodizacijos, o ypač jos paskutinio periodo pažinimas ir vertinimas archeologų darbuose. Dažnai kartojamas akivaizdus teiginys, kad kiekviena karta rašo (perrašo) savo istorijos variantą. Toks istorijos pervertinimas tiesiogiai priklauso ne tik nuo pažinimo ir tyrimų lygio, bet ir nuo tam tikro teorinio modelio. Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai jau tapo diskusijų objektu[5]. Archeologija, kaip savarankiška specialioji humanitarinių

[4] Proginė istorija, arba Virtuali Netimero ir Zebedeno dvikova. Diskusija. *Kultūros barai*, 2010, nr. 1, p. 4–14.

[5] Bumblauskas, A. Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 17, p. 9–26.

mokslų istorijos mokslo šaka, tirianti archeologinį paveldą – seniausiąją visuomenės istoriją ir jos raidos dėsningumus, neišvengiamai taip pat yra veikiama pasirinktų visuomenės raidos modelių.

Valstybingumo užuomazgų vertinimas 1918–1940 m. Lietuvoje

Tai, kad baltų gentys, o ir Lietuva, kalbant apie 1009 m., yra archeologiniai arba proistorės laikai, dabar jau tapo mums tarsi akivaizdu. Archeologai turi savo periodizaciją, kuri visada buvo paremta materialinės kultūros raida ir skirstoma į atskirus periodus. Dar Lietuvos mokslinės archeologijos pradininkas J. Puzinas paskutinį mūsų proistorės kultūros raidos laikotarpį (800–1250 m. po Kr.) pavadino Naujuoju geležies amžiumi[6]. „Šitame laikotarpyje jau vienur kitur švysteli istorijos spindulys, ir atskiros mūsų giminės kiltys iškyla istoriniuose šaltiniuose. Tačiau tie patys ankstyvieji istoriniai šaltiniai yra negausūs, jie dar neįstengia tinkamai nušviesti mūsų sentėvių gyvenimo. Iš tų ankstyvųjų istorinių šaltinių daugiausia tesužinome apie atskirų kilčių vardus ir apytikres vietas, kur jų tais laikais gyventa; apie jų dvasinę ir medžiaginę kultūrą, apie tos kultūros savybes ir kitus dalykus nedaug tegauname žinių. Vėlyvesnės kronikos, kad ir žymiai platesnės, yra svetimųjų sava šviesa nušviestos. Todėl, beaiškindami vėlyvųjų pagoniškųjų laikų kultūrą, turime kviestis į talką įvairius to meto senovės paminklus, tuos patikimiausius mūsų protėvių kultūros liudininkus, kurių ir Naujajame geležies amžiuje yra gausu. Įvairi šio laikotarpio laidosena mums daug pasako ne tik apie medžiaginę kultūrą, bet taip pat leidžia pažvelgti į mūsų protėvių dvasios pasaulį, laidojimo papročius ir kt. Gausūs šio meto piliakalniai liudija mūsų sentėvių sugebėjimą statytis stiprių tvirtovių, mokėjimą pasirinkti puikias strategines vietas. Piliakalniuose ir buvusių sodybų vietose randami namų apyvokos dirbiniai šį tą pasako apie to meto gyventojų kasdieninį gyvenimą, ūkio formą ir kt. Kiti įvairūs radiniai taip pat padeda nušviesti mūsų tolimąją praeitį“[7]. Aptardamas Naująjį geležies amžiaus periodą J. Puzinas aprašė ir analizavo griautinius ir degintinius kapinynus, žirgų kapinynus ir pavienius jų kapus, Apuolės ir Įpilties piliakalnių tyrinėjimus, o pagal sukauptą to meto archeologinę medžiagą išskyrė kultūrines grupes, apibrėžė baltų gyventas ribas.

Lietuvos valstybės susikūrimo ištakos ir priežastys prieškario Lietuvos istorikų suvoktos kaip išorinės įtakos ir pačių baltų genčių organizuotų karo žygių pasekmė. „Valstybė buvo kurta ne vieną dieną. Ji buvo kuriama ilgai ir palaipsniui. Valstybei susikurti padėjo nuolatinis reikalas kariauti. Jau iš žilos senovės buvo lietuvių šeimų

6 Puzinas, J. *Naujausių proistorės tyrinėjimų duomenys*. Kaunas: Varpas, 1938, p. 107–130.

7 *Ten pat*, p. 107–108.

ir apylinkių sambūrių, kuriuos sudarė gyvas reikalas gintis ar ką nors pulti. Tokių mažų, savo vadus turinčių, apylinkių iš pradžių buvo labai daug... Aišku, kad šitokie dideli žygiai negalėjo apseiti be vadų. Didelius lietuvių būrius vedė kuris nors vienas vadas. Jis iš pradžios buvo renkamas susibūrusių karių. Bet po sėkmingo žygio toks vadas dažnai pasilaikydavo valdžią ir taikos metu. O pasilaikyti ją buvo nesunku, nes po vieno žygio paprastai buvo ruošiamasi kitam, ir dažniausiai tai ruošai vadovaudavo didysis vadas. Taip palengva iš daugybės buvusių kunigaikštėlių išsiskyrė mažesnis jų skaičius... Bet labai greit kunigaikščių skaičius pradėjo mažėti. Daug jų vienoje tautoje negalėjo taikiai sugyventi, ir galingesnieji pradėjo šalinti silpnesniuosius. Pagaliau Mindaugas pašalino visus kitus kunigaikščius ir liko vienas valdovas visame krašte“[8]. Be kitų pokario istorikų būtina paminėti Z. Ivinskio darbus, kuris, anot A. Bumblausko, „pradėjo nuosekliai formuoti krikščioniškojo eurocentrizmo koncepciją, besiremiančią teiginiu, kad Lietuvos visuomenė bei kultūra yra vėluojantis europinis reiškinys ir kad kristianizacija yra esmingas Lietuvos istorijos procesas, rodantis civilizacijos plėtrą“[9]. Akivaizdu, kad Z. Ivinskis puikiausiai žinojo ir įdėmiai sekė archeologinę baltų genčių tyrimų ir vertinimo situaciją, ir tai akivaizdžiai rodo, kad ir jo išsamus bei gausiai citatomis paremtas Lietuvos proistorei skirtas įvadinis straipsnis monografijoje „Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties“[10]. Šiuo atveju svarbu, kad pokario istorikų darbuose tarsi galima išskirti dvi kryptis: pirmoji nuosekliai tęsė S. Daukanto ir A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ viziją, pagrįstą Lietuvos valstybingumo nuoseklia raida nuo pagoniškojo laikotarpio, kai ir buvo sukurti lietuvių kultūros unikalumo ir tautiškumo pradai, ir antroji, kuriai ryškiausiai atstovauja istorikas Z. Ivinskis, suformavęs krikščioniškojo eurocentrizmo koncepsiją ir manęs, kad Lietuvos visuomenė ir kultūra yra vėluojantis Europos reiškinys.

Proistorės ir valstybingumo užuomazgų vertinimas sovietinio laikotarpio archeologų ir istorikų darbuose

Sovietiniais laikais ankstesnis Lietuvos valstybės susiformavimo modelis, kaip ir visa jos istorija, buvo derinta su marksizmo-bolševizmo teorija. Ankstesnis istorikų įvardijimas, kad esminė priežastis Lietuvos valstybei kurtis buvo kaimynų puolimai, marksistinių istorikų buvo pakeistas ir aiškinamas vidinėmis priežastimis. „Susidarius klasėms, vystantis klasių kovai ir atsiradus feodalinei tėvonijai,

8 *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka. Kaunas: Šviesa, 1936, p. 48–49.

9 Bumblauskas, A. *Min. veik.,* p. 25.

10 Ivinskis, Z. *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 93–151.

lietuvių žemėse susiformavo teritoriniai valstybinio pobūdžio junginiai. Atsirado valstybinės valdžios organai, kaip prievartos aparatas, nukreiptas prieš gyventojų daugumą. „Istorija rodo, – rašė V. I. Leninas, – kad valstybė, kaip atskiras aparatas žmonėms priversti, atsirasdavo tik ten ir tada, kur ir kada pasirodydavo visuomenės susiskirstymas į klases, – vadinasi, susiskirstymas į tokias grupes žmonių, kurių vieni nuolat gali savintis kitų darbą, kur vienas išnaudoja kitą." Savo klasės viešpatavimui ginti ir gyventojų daugumai laikyti savo valdžioje auganti feodalinė viršūnė Lietuvoje panaudojo dar gimininėje visuomenėje susidariusius valdžios organus – bendruomenių susirinkimus, seniūnus, kuopos teismą. Tuos organus stambieji žemvaldžiai paėmė į savo įtaką, jų veikimą pakreipdami siaura klasine linkme, priversdami juos ginti žemvaldžių interesus"[11]. Archeologai gal šiek tiek labiau nei istorikai buvo „atleisti" nuo būtinybės aiškinti istorijos, o tuo labiau valstybės atsiradimo schemą, nes „klasinės visuomenės pagrindas – gamybiniai santykiai, paremti gamybos priemonių nuosavybe, apie kurios atsiradimą ir keitimąsi archeologija maža ką tegali pasakyti. Remdamiesi radiniais kapuose ir gyvenvietėse, ji nustato turtinį gyventojų skirtumą, tačiau teisinis ir etinis turto ir nuosavybės supratimas gimininėje ir teritorinėje bendruomenėje nebuvo vienodas. Tą papročių paremtą supratimą aiškinti padeda raštų paliktos žinios, nors labai skurdžios ir ne visada patikimos"[12]. Ir nors archeologai, kartais būdami priversti prisiderinti prie klasinio istorijos modelio, „atsižvelgiant į tai, kad tuo metu Lietuvoje pradeda formuotis feodaliniai santykiai", bandė įvesti naują terminiją, pervadinant Vėlyvąjį geležies amžių (IX–XII a.) į Ankstyvojo feodalizmo laikotarpį[13]; iš esmės kalbėdami apie aptariamąjį laikotarpį, matyt, labiau ginčijosi ne tiek dėl pavadinimo, kiek dėl laikotarpio pradžios, o dar labiau dėl jo bendros charakteristikos. Beje, būtent tuo metu archeologinėje literatūroje galutinai įsitvirtino ir šio regiono, t. y. Rytų Lietuvos savitų laidojimo paminklų – pilkapių išskyrimas[14], kuris jau vėliau pamažu vėlesniuose kitų archeologų darbuose įvardytas kaip Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. A. Tautavičius, vienas žymiausių Lietuvos proistorės tyrinėtojų, savo ilgametėje studijoje „Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)", kuri buvo išspausdinta jau Nepriklausomybės laikais, netgi ilgai svarstė, kaip pavadinti jo nagrinėtą laikotarpį, – Viduriniu geležies amžiumi ar Ankstyvaisiais viduramžiais,

[11] *Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausiųjų laikų iki 1917 metų.* Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 62.

[12] *Ten pat*, p. 30–31.

[13] Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai.* Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 360.

[14] Tautavičius, A. Rytų Lietuvos pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* A serija, 1955, t. 1, p. 87–98.

bet, kaip visuomet, labai argumentuotai teigė, kad „šio laikotarpio pabaigą žymi nauja pakopa – turtingesni bendruomenės nariai, genčių aristokratijos šeimos apsigyvena pilyse. Tai įvyksta tik X a. antrojoje pusėje – XI a. Tuo metu piliakalniuose vėl susidaro ryškus kultūrinis sluoksnis, žymiai išauga jų įtvirtinimai (Nemenčinė, Maišiagala, Narkūnai, Kernavė, Mažulonys ir kt.). Taigi naujas ūkinio gyvenimo etapas prasideda tik X a. antrojoje pusėje“[15]. A. Tautavičius, būdamas gan taupus žodžių, bet kiekvieną teiginį itin pedantiškai apgalvodamas ir argumentuodamas, manė, kad „nei laikotarpio pavadinimas, nei jo chronologinės ribos nėra visuotinai priimtinos. Ir viena, ir kita, kaupiantis medžiagai bei nuodugnesniems jos studijoms, bus tikslinama“[16]. Tai itin svarbu, ypač prisimenant, kad A. Tautavičius savo darbuose nenaudojo 1009 m. kaip svarbios Lietuvos istorijai ar proistorei datos.

Kitokios pozicijos dėl periodų išskyrimo ir datavimo laikėsi kita žymi to meto archeologė R.Volkaitė-Kulikauskienė, kurios pagrindinių darbų (beveik kitų archeologų neliečiama ar net ir negalima paliesti dėl sovietinės akademinės mokslo gradacijos) tema buvo būtent IX–XIII a. Jos vienas iš pastarųjų didelės apimties apibendrinantis darbas pavadintas „Lietuva valstybės priešaušriu“[17]. Autorė rašė, kad ir šiame jos darbe „neatsisakyta jau klasikine tapusios chronologijos skalės ir Vėlyvojo geležies amžiaus chronologijos rėmai paliekami ir šioje knygoje...“, nes jos neįtikino anksčiau paminėti A. Tautavičiaus argumentai[18]. Jos manymu, Vidurinio geležies amžiaus pabaigos, o kartu ir Vėlyvojo geležies amžiaus pradžios data turėtų likti IX a., nes tai labiau dera „visos Europos fone“, o ir „IX a. Europoje jau randame ne tik besikuriančių, bet ir susiformavusių valstybų“; be to, ir vikingai „Baltijos pajūrio gyventojus labiausiai ima siaubti IX a.“[19]. Svarbu ir tai, kad R. Volkaitė- Kulikauskienė jau rėmėsi 1009 m data, kaip galimu archeologijos periodizacijos atskaitos tašku, suskirstydama IX–XIII a. į „du chronologinius tarpsnius, būtent IX–X a., kada gaivališkai reiškiasi ryškus atotrūkis nuo Vidurinio geležies amžiaus, pastebimas įvairiose ūkinio ir visuomeninio gyvenimo srityse, ypač formuojantis ankstyvųjų gentinių valstybių pagrindams. Ir antras tarpsnis būtų XI–XIII a., kada konsolidavosi lietuvių tautybė ir ryškesni bei labiau apčiuopiami tapo Lietuvos valstybės susidarymo veiksniai. Ne veltui XI a. pradžioje (1009 m. Kvedlinburgo analuose jau randame pirmą kartą paminėtą Lietuvos (*Litua*) var-

15 Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje* (*V–IX a.*). Vilnius, 1996, p. 8.

16 *Ten pat*, p. 9.

17 Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, 2001.

18 *Ten pat*, p. 15–16.

19 *Ten pat*, p. 16–17.

dą. O XIII a. viduryje turime jau susiformavusią Lietuvos valstybę“[20]. Įdomu, kad R.Volkaitė-Kulikauskienė, rašydama jau Nepriklausomoje Lietuvoje ir galėdama nebesilaikyti marksistinės visuomenės raidos schemos, Lietuvos valstybės susikūrimo priežastis daugiau siejo su išorinėmis aplinkybėmis ir, skirtingai nei tuomet rašę istorikai, nemanė, kad baltų genčių žemėse jau buvo susiformavęs ar bent jau formavosi individualus ūkis. „Svarbu yra tai, kad politiniai vienetai, kurių pagrindas buvo atskiros gentys, jau formavosi II tūkstantmečio pirmaisiais amžiais. Šio proceso rezultatas – XIII a. politiniai ir administraciniai vienetai, valdomi atskirų kunigaikščių, teritorinių sričių valdovų, to meto feodalų. Reikia manyti, kad baltų srityse iki pat XIII a. žemės nuosavybė dar nebuvo susiformavusi. Ji priklausė kunigaikščiams, arba kilmingiesiems, kartu su jiems ištikimais, kraujo ryšiais susijusiais žmonėmis. Pagrindinė darbo jėga buvo bendruomenininkai ir vergai – karų metu paimti belaisviai. Dalis žemės turėjusi būti valdoma kaimo bendruomenės. Tačiau visuomeninės politinės organizacijos raida buvo labai sudėtinga. Čia lemiamą reikšmę turėjo ne vien tik pagrindiniai vidiniai, bet ir išoriniai veiksniai. Todėl ir Lietuvoje šis procesas nebuvo vienalytis... Tai galima paaiškinti tam tikra išorinių veiksnių įtaka. Vakariniams, ypač pajūrio, Lietuvos rajonams įtakos galėjo turėti Gotlando sala, kur politinę organizaciją sudarė bendruomenės federacijos, atstovaujamos turtingesnės diduomenės viršūnių. Rytiniams Lietuvos rajonams didžiulę įtaką darė kaimynai rusai, kur tuo metu jau būta daugelio kunigaikščių, valdančių pagal tam tikrą hierarchiją. Rytiniuose Lietuvos rajonuose tuo metu jau buvo įsigalėję atskiri kunigaikščiai... Socialinė diferenciacija vyko sparčiau negu vakariniuose Lietuvos rajonuose. Iškylant stambesniems žemvaldžiams čia atsirado daugiau smulkių, nepajėgių ūkių, kurie darėsi priklausomi nuo pirmųjų... Vakarų baltai, kaip ir kitos šaltiniuose minimos gentys, savo atskiros valstybės nesukūrė. Medžiaginė kultūros raida ne visada eina greta valstybingumo formavimosi. Daugiausia lemia išoriniai veiksniai. Ryškus pavyzdys – Lietuvos valstybė...“[21].

Matyt, dėl šių diskusijų archeologams neapsisprendžiant dėl periodizacijos ir, tiesa sakant, akivaizdžiai pripažįstant, kad labiau pažįstame paskutinio proistorės laikotarpio laidojimo paminklus ir ten randamus radinius nei piliakalnius, o tuo labiau senovės gyvenvietes, Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2000 m. atidarytoje naujoje nuolatinėje archeologijos ekspozicijoje laikotarpis nuo I-ojo tūkstantmečio po Kr. buvo suskirstytas tik į du stambius poskyrius – papuošalais bei šešių kultūrinių sričių žemėlapiu pristatyti I– IV a., ir antrajame V–XIII a. ekspozicija,

[20] *Ten pat*, p. 17.

[21] *Ten pat*, p. 384–385.

kurioje rodomi devynių to meto baltų genčių būdingiausi papuošalai ir jų teritorijos. „Visi šios ekspozicijos dalies eksponatai yra iš laidojimo paminklų. Žmonių buities, gyvensenos raida per tūkstantmetę istoriją parodyta atskiromis temomis, neatsižvelgiant į gentinius skirtumus“[22].

Etnogenezė, ypač atskirų didelių gentinių junginių – germanų, slavų, frankų, baltų ir kt. – Vakarų Europoje buvo itin populiari XX a. pirmojoje pusėje. Slavų etnogenezė tapo prioritetine tyrimų sritimi TSRS archeologijoje. Etnogenezė sovietinio lagerio šalyse buvo aiškinama marksistine, klasių kovos teorija ir ja paremta schema, atmetant migracines ir tuo labiau nacionalistines G. Kosinos (1858–1931) teorijas. G. Kosina garsus tuo, kad bene pirmasis siekė ieškoti kultūrinių teritorijų ir, naudodamas lingvistinius bei archeologinius duomenis, jas tiesiogiai įvardijo etniškai. Jis taikliai pastebėjo tokių kultūrų tęstinumą ir jų perėjimą iš apibrėžtų archeologinių kultūrų į rašytinių šaltinių žinomas istorines gentis. Esą, tiksliai apibrėžtos periferinės archeologinės kultūros sutampa visose epochose su konkrečiomis tautomis arba gentimis. G. Kosinos darbai buvo tapę nacių archeologų doktrina, ir būtent tai ilgam atbaidė Vakarų Europos archeologus nuo panašių temų. Lietuvių etnogenezė sovietiniais laikais buvo vienas svarbiausių sovietinio laikotarpio Lietuvos archeologų tikslų. 1977 m. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos sprendimu Istorijos institute buvo sudaryta „probleminė grupė lietuvių etnogenezei tirti, ir pirmą kartą šią svarbią problema imta analizuoti kompleksiškai“[23]. Būtent laidojimo paminklų tyrinėjimas ir analizavimas, kapinynų ir ten surastų radinių kartografavimas, jų tipologinė analizė ir kartu dabartinėje Lietuvos teritorijoje gyvenusių gentinių junginių materialinės ir dvasinės kultūros pažinimas, mano manymu, leido pasiekti geriausių Lietuvos proistorės pažinimo rezultatų. Nustatyta, kad „Rytų Lietuvos pilkapiai apima visą rytinę respublikos dalį. Jų arealas didesnis negu kitų vienalaikių kapų tipų. Tyrinėtojai linkę manyti, kad šiuos paminklus palikę lietuviai, aukštaičiai, arba rytų aukštaičiai. Kartais keliama mintis, kad X–XII a. krivaičiai ir dregovičiai lietuvius, arba rytų aukštaičius, pastūmėję į vakarus, ir tai privertė žiemgalių, kuršių gentis kiek pasistūmėti į šiaurę. Tačiau pilkapynų paplitimas šios minties nepagrindžia, nes iš tikrųjų nepastebėta, kad anksčiau aprašyti pilkapiai būtų paplitę į vakarus nuo Šventosios ar Nemuno vidurupio“[24]. Suradus ir apibrėžus skirtingų archeologinių kapinynų bei radinių paplitimo regionus, pradėta aiškiau

[22] Griciuvienė, E. Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologijos skyrius. – Lietuvos proistorė. *Archeologijos ekspozicijos vadovas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2000, p. 16.

[23] Volkaitė-Kulikauskienė, R. Pratarmė. *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 3.

[24] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai*, par. A. Tautavičius. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 14.

išskirti kultūras, jų įtakos zonas, periferijas. Aptariamajai temai svarbus būtent tuo metu pagrįstas teiginys, kad „Rytinėje Lietuvos dalyje ir vakariniame Baltarusijos pakraštyje galima išskirti sritį, kurioje aptinkami Rytų Lietuvos tipo pilkapiai, išsilaikę čia iki XII a. pabaigos ir palikti greičiausia lietuvių genčių“[25].

Ne viskas taip jau buvo ir tapo aišku. „Baltų visuomenės struktūros rekonstrukcija Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse yra gana sudėtinga. Visų pirma dėl to, jog turimi archeologijos duomenys yra nepakankami – Lietuvos archeologiją šiandien reikėtų vadinti „nekroarcheologija“, nes greta daugelio tyrinėtų (bet beveik nė vieno iki galo neištirtų) laidojimo paminklų nėra nė vienos iki galo ištirtos IX–XIII a. gyvenvietės. Todėl nenuostabu, kad Lietuvos archeologai apie tai, kaip gyveno baltai praeityje, spėja vien iš kapų. Antra priežastis yra ta, jog kapinynų medžiaga tik pastaraisiais metais buvo pradėta analizuoti taikant lyginamuosius-statistinius metodus. Trečia priežastis – tik dabar Lietuvos archeologija atsisuka į regionines atskirų genčių kultūrų problemas. Ketvirta – dar netiksliai datuotos Lietuvos senienos, o tikslumas, siekiant apčiuopti visuomenėje vykusius pokyčius, yra būtinas“[26].

Taigi, mano manymu, galima teigti, kad sovietiniais laikais Lietuvos archeologai, kaip ir to meto istorikai, buvo priversti savo apibendrinimus derinti su marksistine ideologija, pagrista gamybinių jėgų ir gamybinių santykių teorija, o iš esmės evoliucine visuomenės raidos teorija, bet kartu puikiai suvokdami šios schemos politinį atspalvį ir ribotumą, daug dėmesio skyrė ir pasiekė akivaizdžių rezultatų tirdami konkrečius paminklus, juos vertindami etninės genčių raidos požiūriu. Iš esmės šie darbai puikiausiai iliustravo baltų genčių materialinės kultūros lygį ir, nors nebuvo vartojami emigracijoje dirbusios bene garsiausios Lietuvos archeologės M. Gimbutienės pasiūlyti terminai „baltų aukso amžiai“, bet mintyse turėta būtent tai. Beje, atrodo būtent iš M. Gimbutienės buvo perimtas sovietinėje archeologinėje literatūroje tiesiogiai nevartotas, bet dažnai galimai jaučiamas teiginys, kad baltų proistorė buvo „stebėtinai taikūs metai“. Iš kitos pusės akivaizdu, kad vengiant galimų nepageidautinų diskusijų dėl Lietuvos valstybės marksistinės schemos neatitinkančio susidarymo aiškinimo, buvo atiduodama privaloma „citatinė duoklė“ marksistinei teorijai, bet tuo pačiu metu nediskutuojant dėl paskutinio baltų proistorės periodizavimo, nei tuo labiau dėl krikščioniško pasaulio įtakos šiam procesui. Be vidinių materialinės raidos pokyčių kaip esminis stimulas, paskatinęs sukurti Lietuvos valstybę, buvo įvardytos ir išorinės aplinkybės, akcentuojant beveik tei-

25 Tautavičius, A. Žemaičių etnogenezė. (Archeologijos duomenimis). *Iš lietuvių etnogenezės,* Vilnius: Mokslas, 1981, p. 31.

26 Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros regiono erdvėje*. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 148.

giamą rytinių kaimynų įtaką ir palankią tenykštę to meto geopolitinę situaciją bei akivaizdžiai priešišką krikščioniškos Vakarų Europos spaudimą.

1009 m. ir Lietuvos valstybingumo užuomazgų vertinimas archeologų ir istorikų darbuose po Nepriklausomybės atgavimo

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, o ypač artėjant Lietuvos vardo tūkstantmečio jubiliejui, pasirodė visa serija istorikų ir kiek mažiau archeologų darbų, kuriuose tiesiogiai vertinama lietuvių genčių situacija ir priežastys, lėmusios valstybės susiformavimą.

Istorikas E. Gudavičius įžvalgiai pastebėjo, kad lietuvių gentys, sprendžiant iš 1009 m įvykių aprašymo, buvo netgi labiau priartėjusios prie valstybės kūrimo stadijos nei jų kaimynės – kitos baltų gentys. „Šaltiniai, aprašantys šv. Brunono mirtį, vaizduoja genties vadą Netimerą, turintį 300 vyrų kariauną, paveldimą valdžią ir laikantį sargybą šalies pasienyje. Netimeras norėjo apsikrikštyti, o tai rodo gana platų jo politinį akiratį. Jis tai ir padarė, bet būta gana stiprios politinės opozicijos, kuri misionierių nužudė. Apie tai, kas vyko toliau, duomenų neturime. Vis dėlto šv. Brunono istorija atskleidžia tokią lietuvių politinę organizaciją, kokios dar nerandame kitose baltų gentyse net ir XIII a. Tai, žinoma, verčia klausti, kodėl Lietuvos valstybė susidarė tik po 200 metų. Atsakymą pateikia Rusijos veiksmai; XI a. penktąjį dešimtmetį Rusija ir Lenkija sutartinai kariavo prieš mozūrus bei juos remiančias gentis. Būtent 1040 ir 1044 m. Kijevo kunigaikštis Jaroslavas žygiavo į Lietuvą (galbūt tai buvo vienas žygis, skirtingai datuojamas atskirų rusų metraščių). Lietuviai buvo priversti pripažinti Rusijos viršenybę ir mokėti jai duoklę. Tokia padėtis sulėtino gimstančio Lietuvos valstybingumo raidą. Grėsė rimtas pavojus netgi Lietuvos egzistencijai: priklausomybę galėjo pakeisti visiškas įjungimas į Rusijos valstybę, o po to turėjęs sekti stačiatikių krikštas su slavų liturgija lemtų tada dar netapusio tauta lietuvių etnoso surusinimą. Lietuvos laimei, Rusijos valstybė XII a. pradžioje suskilo, ir 1131 m. lietuviai išsivadavo. Atgautas savarankiškumas vėl paspartino Lietuvos raidą. XII a. Lietuvą supo silpni kaimynai: Rusijos ir Lenkijos valstybės buvo suskilusios į atskiras kunigaikštystes, skandinavų ekspansija pasibaigė, o likusios baltų gentys ir toliau liko lietuvių kariaunų plėšimo objektu. XII a. pabaigoje ir XIII a. pradžioje šios kariaunos šiaurėje pasiekdavo Estiją ir Kareliją, pietuose – Lenkijos gilumą ir šių dienų šiaurės Ukrainą. Rusų opinijoje susiformavo „narsiosios Lietuvos“ įvaizdis. Atsiradus galimybei sparčiai plėtotis lietuvių visuomenės elitui ir jo kariniam potencialui, Lietuva pradėjo krapštytis iš atsilikimo duobės, kurioje ją paliko pasaulio istorinės aplinkybės“[27]. Priežastys, kurios

[27] Gudavičius, E. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 28–29.

lėmė Lietuvos valstybės formavimąsi, E. Gudavičiaus manymu, buvo daugiau vidinės, nors ir skatinamos išorinių aplinkybių. „Ekonominę Lietuvos raidą ankstyvaisiais viduramžiais lėmė du vis labiau pasireiškiantys veiksniai – ariamoji žemdirbystė ir balų rūda paremta geležies metalurgija. Arklio traukiami arklas ir žagrė leisdavo apdirbti žemės plotą, galintį aprūpinti grūdais jau nedidelį ūkinį kolektyvą. Tai savo ruožtu leido panaudoti greta esančias pievas vasaros ganiavai ir šienui paruošti žiemai. Žemdirbys galėjo išlaikyti reikiamą arklių, karvių ir smulkesnių gyvulių kiekį, o šiam darbui reikalingas laiko balansas leido suręsti bei remontuoti būtinus pastatus. Jau I tūkstantmetyje, ypač jo antroje pusėje, žemdirbiai įsisavino dvilaukį. Vergų darbu užtikrinta diduomenės buitis ir šių galimybių paveldėjimas įtvirtino didžiūnų sodybų nuosavybę. Aplink ją dirbama vergų žemė bendruomenių perdalose tapo neliečiama. Ėmė išsiskirti diduomenės žemės nuosavybė – didysis odalis (ribotas alodas). Jo išsiskyrimą spartino ryšiai su odaline vikingų visuomene. Įsitraukus į grobiamuosius žygius (lobių ir vergų įsigijimo šaltinį) kariauninkams, šis procesas plito ir jų terpėje, o per juos ėmė daryti poveikį eiliniams bendruomeninkams. Šitaip ėmė klostytis odalis kaip visuomeninis socialinis reiškinys. Didysis odalis baigė susiklostyti XII a., mažasis – XIII a. pirmoje pusėje. Lietuvoje susidarė individualių šeimų ir individualių ūkių odalinė visuomenė. Tai buvo labai svarbus pasiekimas: užsimezgė tas pats visuomeninis modelis, ta pati išeities pozicija, iš kurios prasidėjo feodalinės viduramžių Europos raida... XII a. – XIII a. pradžioje Lietuvoje gyventojų daugumą, kaip ir anksčiau, sudarė eiliniai bendruomenininkai (laukininkai), kuriems individualiai ūkininkaujant nutrūko gamybiniai kraujo ryšiai. Bendruomenės (lauko) struktūrą ėmė lemti jau ne giminystė, bet gyvenamoji vieta, susiklostė teritorinė bendruomenė. Ariamoji žemė, ganomos ir šienaujamos pievos virto paskirų šeimų ūkių nuosavybe. Bendra lauko nuosavybė liko krūmynai, išganos, miškai, ežerai, pelkės. Visu tuo lietuvių laukas pasuko germaniškų, o ne rytų slaviškų bendruomenių raidos keliu“[28]. Manau, svarbu atkreipti dėmesį, kad ypač E. Gudavičiaus darbuose pabrėžiama individualaus ūkio ir odalio (riboto alodo) buvimas ir jo svarba.

Istorikas A. Bumblauskas savo didelio populiarumo sulaukusioje, gausiai iliustruotoje monografijoje „Senosios Lietuvos istorija 1009–1795“, aptardamas 1009 m. Lietuvos visuomenę, rašo, kad „Žymus to meto misionierius šv. Brunonas (Bonifacas) patraukė čia galbūt dėl to, kad kaimynai žinojo Lietuvą turint „karalių“ – Netimerą. Nūdienos supratimu, Netimeras – ne karalius ir ne kunigaikštis: jis valdo ne valstybę, o tik vieną iš lietuvių genčių. Jis turi tik 300 kariauninkų, vadinasi, jo genties teritorija dar gana nedidelė. Be to, Netimeras tebėra priklausomas nuo šių

[28] *Ten pat*, p. 33–34.

kariauninkų. Tačiau žingsniai jau žengti – Netimero valdžia paveldima, genties teritoriją jis laiko savo tėvonija. Tai rodytų, kad jau turi būti pradėjusi formuotis genties vado žemės nuosavybės teisė – didysis alodas. Šis procesas prasidėjęs neseniai – vienas Netimero brolis atsidaliję ir gyvena bei valdo atskirai (taigi Netimero šeima gali dalytis genties teritoriją), o kitas brolis tebegyvena kartu. Ne vienam galbūt norėtųsi paskelbti Lietuvą 1009-aisiais buvus valstybe – atsistotume į vieną gretą su tuomet susikūrusiomis Lenkija ir Vengrija. Istorikams žinomas ir tarpinis etapas tarp genties ir valstybės, ang. *chiefdom*, – deja, kol kas nėra šio termino lietuviško atitikmens. Istorikų nuomone, net palankiausioms aplinkybėms susiklosčius, Netimero Lietuva būtų tapusi valstybe tik maždaug po šimtmečio. Taigi Netimero Lietuva nepriskirtina Lietuvos istorijos pradžiai: proistorės ir istorijos riba laikome valstybės atsiradimą, o valstybę apie 1240 m. sukurs Mindaugas. 1009-ųjų Lietuva – ryškiausias Lietuvos proistorės baigiamojo etapo siužetas“[29]. Beje, viena iš netiesioginių priežasčių, skatinusių lietuvių genčių iškilimą, įvardijama jų karingumas ir plėšikiški žygiai. Įvardydamas lietuvius „sausumos vikingais“, A. Bumblauskas teigia, kad „nebuvo jokios broliškos baltų vienybės – kaip nebuvo ir keltų, slavų ar germanų genčių vienybės... Plėšiamieji žygiai rodė augančią lietuvių jėgą. Ligi šiol neaišku, kodėl lietuvių žygiai kiekiu aplenkė turtingus prūsus ar karingus kuršius. Matyt, lėmė genties vyrų gausumas, ypač svarbus karo žygiams. Lietuvių genties iškilimas padėjo pagrindus santvarkos permainoms ir greitai atsirandančiai Lietuvos valstybei...“[30].

Taigi šiuo atveju, kalbėdamas apie 1009 m., A. Bumblauskas itin akcentuoja buvus tarpinę stadiją tarp genties ir valstybės, kurią siūlo vadinti *chiefdom*, lietuviškai vadintina *vadystės* laikotarpiu. Vadystės terminą, aptariant šį laikotarpį, dar labiau akcentavo istorikas T. Baranauskas, kuris teigia, kad jau Lietuvos proistorės laikais būta „vadystės“ ar net protovalstybės laikai, nes jau tada būta seniūnų, karvedžių ir būtent tokiu „vadysčių formavimosi metu susidarė sąlygos karinę ir civilinę valdžią sutelkti vienose rankose“[31].

Vadystė istoriografijoje suvokiama kaip tarpinė grandis tarp egalitarinės visuomenės ir valstybės. Pagrindiniai klasikinį vadystės modelį nuo primityvesnės socialinės organizacijos skiriantys požymiai yra sėslumas, ūkio specializacija, socialinė nelygybė, nuolatinio vadovaujančio elemento buvimas ir vadovaujamos padėties paveldimumas, visuomeninių darbų organizavimas, aktyvi karinė veikla.

---

29 Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 20.

30 *Ten pat*, p. 32.

31 Baranauskas, T. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 109–111.

Trumpai tariant, tai vado nuolat valdoma, savarankiška politinė teritorinė sąjunga, jungianti kelias (kelioliką) gyvenviečių ir bendruomenių.

Istorikų Jūratės ir Zigmanto Kiaupų darbuose, skirtuose Lietuvos valstybės istorijai, irgi pateikiamas panašus vertinimas. „Nors ir fragmentiškai, šaltiniuose užfiksuota lietuvių ar jų giminaičių baltų visuomenės struktūra. Jos svarbiausias dalis supaprastintai galima taip apibūdinti: daugiausia gyventojų buvo laisvi žemdirbiai, susivieniję į teritorines bendruomenes – laukus. Iš jų į aukštesnę visuomenės pakopą kilo vadinamieji gerieji žmonės, greitai tapę bajorais. Jie valdė savo sodybas (kiemus) ir jiems pavaldžių žmonių gyvenamus kaimus. Karo žygių sėkmė ar kitos aplinkybės iškeldavo karo vadus, turtėjančius, įsigyjančius valdinių, sodinančius juos savo kaimuose, įsikuriančius buvusiose bendruomenės slėptuvėse – pilyse, ar įsirengiančius naujas pilis... Tokia kunigaikščio valda su jo rezidencija – pilimi ir domenu, kaimais, su sodybomis būsimųjų bajorų, įsipainiojančių į vasalinių santykių tinklą, su laisvaisiais bendruomenininkais, kurie yra susiję su kunigaikščių prievolių sistema, su atsirandančiu amatininkų ir prekeivių apgyvendintu papiliu primena nedidelę valstybėlę... Genties organizaciją, genčių sąjungą keitė teritoriniai junginiai, jų sąjungos. XIII a. Lietuvoje šaltiniai mini žemes – naujo tipo teritorinius junginius, kurių ribos toli gražu ne visada sutapdavo su genties žemių ribomis... Antra vertus, negyvenami plotai rodo, kad gyventojų tankumas negalėjo būti didelis, spėjama – 4–5 žmonės 1 km^2. Lietuvių genčių žemėse (arti 80 000 km^2.), valstybei kuriantis, galėjo gyventi per 300 000 gyventojų“[32]. „Lietuviai, kaip ir kiti baltai, buvo įžengę į dinamiškų pokyčių metą. Tarp jų didėjo turtinė nelygybė, greitėjo socialinė skaida, tvirtėjo karinė organizacija, ką rodo minėtos atskirų šeimų / vadų pilys, gausūs kapai su brangiomis įkapėmis ir kartu palaidotais žirgais, kario palydovais. Kitas rodiklis yra karo žygiai į kitus kraštus... Šiems žygiams reikėjo daug karių, jų nedidelė bendruomenė surinkti nepajėgtų. Akivaizdu, kad kūrėsi sąjungos, iš pradžių laikini, bet greitai pastovūs susivienijimai“[33].

Aptariamu laikotarpiu pasirodė gana daug ir archeologų darbų, kuriuose daugiau ar mažiau aptariamas paskutinis baltų genčių proistorės laikotarpis. Vidurio Lietuva yra analizuota M. Bertašiaus[34], pokyčiai Sėlos krašte – A. Strimaitienės[35],

[32] Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Valstybinis leidyklos centras, 1995, p. 62.

[33] Kiaupa, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 19.

[34] Bertašius, M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.

[35] Simniškytė-Strimaitienė, A. *Kultūrinė dinamika Sėlos regione I–XIII a.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.

Nalšios žemė – G. Zabielos[36], žiemgaliai – I. Ivaškevičiūtės[37] ir kitų archeologų darbuose. Ypač išskirčiau V. Žulkaus kuršių genčių raidos analizei skirta monografiją[38]. Ši genčių sąjunga žymiai buvo ir yra geriau archeologų ištirta, ją daug geriau, nei kitas baltų gentis, pažįstame nors ir iš gana padrikų, bet žymiai gausesnių ir įvairesnių istorinių šaltinių. „Atskiros žemės tokiomis sąlygomis buvo palyginti savarankiškos politinės struktūros. Visuomenę kuršių žemėse jungė ekonominis interesas, politinėje struktūroje turėjo būti demokratinės institucijos, o dalis laisvųjų žmonių galėjo būti ekonomiškai nepriklausomi. Prūsų žemėse, atrodo, didesnę reikšmę turėjo gerai išvystyta ir hierarchizuota religinė sistema. Rytų baltų genčių materialinė kultūra IX–XII a. buvo skurdesnė, o ekonominio intereso veiksnys, jungiant žemes, čia buvo silpnesnis nei vakarų regione. Reikia manyti, ir socialinis susiskaidymas čia buvo kontrastiškesnis (archeologinė pilkapių medžiaga yra labai skurdi, ir daryti statistika paremtų išvadų negalima). Čia buvo mažesnės galimybės užsiimti tolimąja prekyba ar jai tarpininkauti. Sujungiant vakarų ir rytų baltų regionus, prekyba Nemunu didesnės reikšmės neturėjo, nors tam, atrodo, buvo geros prielaidos. Tuo metu, XII a. antrojoje pusėje, kai vakarų baltų pajūrio žemių ir su jomis susijusio *hinderlando* ekonomika smuktelėjo, rytų baltuose atsirado priešingų reiškinių. Vėliau atėjusios inovacijos žemės ūkyje čia turėjo geresnę terpę, o trilaukis, įsigalėjęs XII–XIII a. gretimose žemėse, nulėmė ūkio pakilimą. Kitaip nei vakarų baltų gyvenamuose plotuose čia tikriausiai gana greitai buvo pagamintas žemės ūkio viršproduktis, skatinęs amatus, prekybą ir spartų turtingųjų luomo, besisavinančio žemėvaldos teisę, susiformavimą. Teritorijų kunigaikščiai, ko gero, sparčiai formavo savo draugiją kaip instituciją. Šie agrariniu ūkiu paremti ekonominiai pokyčiai lėmė visuomenės susiskaldymą, kuris XII a. antroje pusėje – XIII a. pradžioje pranoko vakarų baltų visuomenės diferenciaciją..."[39].

Išsamiausias pastarojo laiko archeologinis apibendrinamojo pobūdžio, tiesiogiai aptariamam laikotarpiui skirtas ir kolektyvinis Lietuvos istorijos instituto archeologų darbas – „Lietuvos istorija. Geležies amžius. T. II"[40]. Vienas jo skyrius paskirtas paskutiniam proistorės laikotarpiui ir pavadintas „Ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungų laikotarpis" (skyrius parašytas archeologo G. Zabielos). G. Zabie-

36 Zabiela, G. Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1992, p. 12–24.

37 Ivaškevičiūtė, I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.

38 Žulkus, V. *Min. veik.*

39 *Ten pat*, p. 152–153.

40 *Lietuvos istorija. Geležies amžius*, t. 2. Vilnius: Baltos lankos, 2007.

la mano, kad gana bendras XI a. vidurio – XIII a. vidurio ar net antrosios pusės (atskirų genčių) laikotarpis yra atskiras krašto ir visuomenės raidos etapas, bet „šio laikotarpio pavadinimas tebėra diskusinis. Pagal pasibaigusias ar vyravusias kultūrų įtakas šį laikotarpį galima įvardyti kaip povikinginį, slavišką (ar slavų įtakos), ankstyvųjų misijų ar tiesiog ikivalstybinį. Darbiniu, kaip labiausiai istoriškai motyvuotas, pasirinktas pastarasis pavadinimas. Kaip antrinis reiškinys kartu iškeltas ir paskutinis baltų gentinės visuomenės raidos etapas – genčių sąjungų susidarymas." Atskirame poskyryje aptartos ir sąlygos, kurios lėmė Lietuvos valstybės susikūrimą, išskiriant tiek vidines – akivaizdūs žemės ūkio, amatų, prekybos, socialinio gyvenimo pokyčiai, tiek ir pabrėžiant akivaizdžius skirtumus atskirose baltų gentyse, akcentuojama išorinės aplinkybės – „pirmiausia valstybių apsuptis ir jos keliamos grėsmės kraštui", kurios skatino sukurti priešpriešą ir kartu atitinkamą struktūrą, ir drauge vidiniai genčių pokyčiai, kurie leido stipresniosioms gentims pavergti kaimynines. Bent jau taip lietuviai pasielgė su sėliais. Beje, atskirai įvardijama ir dar viena priežastis – tai „to meto žmonių nusiteikimas nuveikti kažką daugiau nei iki tol. Tai vadinamas ideologinis pagrindas, kuris kažkaip turėjo pasikeisti itin konservatyvioje papročių visuomenėje. Tokį pokytį fiksuoti mūsų dienų chronologiniu nuotoliu beveik neįmanoma. Tačiau jo neišvengiamai būta. Vieną pokyčių kryptį signalizuoja sėslumo, kaip tam tikros tradicijos, atsisakymas. Žvelgiant iš šalies lietuvių gentys XI a. antroje pusėje ir XII a. smarkiai sujuda: nutrūksta šimtametės laidojimo tradicijos pilkapynuose, beveik nežinoma didesnių naujai atsiradusių laidojimo paminklų ar gyvenviečių. Vadinasi, pasukta į judresnį gyvenimą, ko nematome kitose gentyse. Kartu mirusiojo kūno deginimo paprotys tampa kone visuotinis tarp baltų. Tai rodo baltų genčių tarpusavio suartėjimą." Ir dar vienas, manau, svarbus pastebėjimas, kad „ir visų anksčiau minėtų sąlygų neužtenka, jeigu prie valstybės slenksčio priartėjusioje visuomenėje neatsiranda katalizatorius – konkretus asmuo, savo veiksmais darantis įtaką integraciniams procesams..."[41].

Šis Lietuvos instituto parengtas darbas kartu yra sudėtinė plataus jų vykdomo projekto, kuriuo siekiama pateikti išsamią ir daugiatomę Lietuvos istoriją, dalis. Tai Lietuvos istorijos instituto prioritetine kryptimi laikomas darbas, kuriuo siekiama – „koncepcijos lygmenyje apibendrinus profesionaliojo Lietuvos istorijos mokslo tyrimų rezultatus, parašyti Lietuvos istorijos sintezę, kurioje istoriškai nuosekliai ir visapusiškai būtų atskleista socialinė, ūkinė, politinė, kultūrinė lietuvių tautos, Lietuvos visuomenės ir valstybės raida Europos istorijos kontekste nuo pirmųjų

41 *Ten pat*, p. 462–465.

gyventojų pasirodymo Lietuvos teritorijoje vėlyvajame paleolite (XI–X tūkst. pr. Kr.) iki suverenios nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. ir pirmojo jos gyvavimo dešimtmečio“, dar nėra baigtas, todėl ir jo bendro įvertinimo nėra. Nors būtent minėto tomo „Geležies amžius“ pateikta periodizacija jau susilaukė ir kritikos. E. Jovaiša, gilindamasis į šią temą, straipsnyje „Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose“ taikliai pastebėjo ir įvardijo tokio periodizavimo keistenybes: „Perskaičius pirmojo skyriaus pavadinimą „Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis“, randi, kad baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis yra romėnų įtakos baltų gentims pasekmė. Antrojo skyriaus akcentai taip sudėti, kad nėra aišku, kas gi čia svarbiausia – tautų kraustymasis ar baltų genčių sklaida? Tačiau niekaip neišeina, kad kalbėtų apie baltų genčių sklaidą tautų kraustymosi laikotarpiu. Įdomiausia, kad tas tautų kraustymasis yra prasidėjęs žymiai anksčiau – dar ankstesniojo laikotarpio antroje pusėje (jei turėsime omenyje, kad ir mūsų istoriją liečiančią didžiąją gotų migraciją). Trečiąjį skyrių prieš mirtį parašė Vytautas Kazakevičius. Nė viename savo darbe jis nėra užsiminęs apie vikingų ir baltų genčių konsolidaciją! Atvirkščiai, aiškiai matė ir skleidė baltų kultūros savitumą ir jos išskirtinumą. Tad laisva redaktoriaus interpretacija vargu ar atspindi šį V. Kazakevičiaus kūrybinį palikimą. Ketvirto skyriaus pavadinimas apskritai prieštaringas. Viename pavadinime sudėti du skirtingi dalykai: „ikivalstybinis“ išreiškia būseną valstybingumo buvimo / nebuvimo požiūriu, o „baltų genčių sąjungų laikotarpis“ išreiškia baltų visuomeninio organizavimosi būseną. Jungtukas „ir“ padaro visišką painiavą. Plačiąja prasme „ikivalstybinis“ apima laikotarpį nuo seniausių laikų iki valstybės susidarymo 1253 m., o baltų genčių sąjungų laikai neapsiriboja vien tik XI–XIII a. Beje, šio skyriaus pirminis pavadinimas buvo kitoks – „Baltų gentys Kijevo Rusios įtakų laikais“. Štai taip! Ir turiu pasakyti, kad toks baltų kultūros vertinimas man buvo šokiruojantis. Apie tai šnekėjau su leidinio redaktoriais. Pakeistas skyriaus pavadinimas, deja, neapgalvotas ir neatspindi aiškesnio baltų visuomeninio būvio baltų valstybės sukūrimo išvakarėse.“ E. Jovaiša, teigdamas, kad „archeologams įprasta ir nuo mokslo atsiradimo naudojama ta periodizacijos sistema, kuri paremta medžiagos rūšimi, iš kurios gaminami darbo įrankiai ir ginklai... niekaip neatspindi visuomenės raidos tarpsnių ir rašant bendrąją istoriją susiduriama su būtinybe periodizuoti seniausiąją istoriją iš istorijos mokslo pozicijų“; pasiūlytas diskusijai kitoks skirstymas, „kurio pagrindu yra baltų kultūros savitumas ir savarankiškumas bei iš jo plaukiantis baltų visuomenės raidos būvio nusakymas, kuris natūraliai susietų praeities epochas su istorinių laikų Lietuvos istorija:

Nr.	Archeologinės epochos	Datavimas	Istorinės epochos
1.	Akmens amžius	XI–III t. pr. Kr.	Senųjų autochtonų laikai
2.	Bronzos ir ankstyvasis geležies amžius	III t. pr. Kr. – 1 m.	Indoeuropiečiai ir ankstyvieji baltai
3.	Senasis geležies amžius	I–V a. vidurys	Baltų kultūrų sklaida
4.	Vidurinis geležies amžius	V a. vidurys – IX a.	Baltų genčių įsikūrimo laikai
5.	Vėlyvasis geležies amžius	IX–XI a.	Baltų protovalstybių laikai
6.	Vėlyvasis geležies amžius	XI–XIII a. pradžia	Valstybės kūrimosi laikai

Remdamasis archeologiniais ir ypač karaliaus Teodoriko laišku baltams, E. Jovaiša teigia, kad jau nuo V a. vidurio iki IX a. „mes turime pagrindą kalbėti ir teigti, kad baltų genčių įsikūrimo laikais jau yra visi požymiai, rodantys apie luominės visuomenės kūrimąsi...“[42]. Vertas dėmesio ir, manau, pagrįstas siūlymas, IX–XI a. įvardyti „Baltų protovalstybių laikais“. Kaip pastebi pats autorius, toks siūlymas „sukels, ko gero, nemažai šurmulio. Jis gali kilti dėl to paties nuolat eskaluojamo baltų kultūros nepilnavertiškumo: kokios gi tos protovalstybės gali būti pasaulio pakraštyje“, – paklaus skeptikas. Greta minėtini Tomo Baranausko, Vlado Žulkaus darbai apie įvairiose gentyse galėjusias būti vadinamąsias protovalstybes. Pagaliau ir E. Gudavičius, nagrinėdamas Netimerą ir jo krikštą, ieško atsakymų į klausimą, kuriai institucijai jis atstovavo – buvo genties vadas, karalius ar dar kažkas...“[43]. Įdomus ir E. Jovaišos siūlymas Lietuvos (Gimtosios) istorijos epochų įvardijimas Pasaulio istorijos įvykių kontekste[44]:

Nr.	Gimtosios istorijos epochos	Datavimas	Pasaulio istorijos epochos
1.	Senųjų autochtonų laikai	XI–III t. pr. Kr	Europos apgyvendinimo laikai
2.	Indoeuropiečiai ir ankstyvieji baltai	III t. pr. Kr. – 1 m.	Senųjų civilizacijų ir graikų antikos laikai
3.	Baltų kultūrų sklaida	I–V a. vidurys.	Romėnų antikos laikai
4.	Baltų genčių kūrimosi laikai	V a. II pusė – IX a.	Tautų (barbarų valstybių) kūrimosi laikai
5.	Baltų protovalstybių laikai	IX–XI a.	Vikingų ekspansijos laikai
6.	Valstybės kūrimosi laikai	XI–XIII a. pradžia	Kryžiaus karų laikai

42 Jovaiša, E. *Min. veik.,* p. 3–4.

43 *Ten pat*, p. 7.

44 *Ten pat*, p. 5.

Tai naujas siūlymas, iš tiesų vertas dėmesio ir diskusijų. Verta priminti, kad yra ir buvo kitokių siūlymų, bandant įvesti Lietuvos proistorės periodus į Vakarų Europos įvykių kontekstą. A. Tautavičius labai rimtai mąstė, ar nepavadinti jo tyrinėtą V–IX a. laikotarpį Ankstyvaisiais viduramžiais, kaip tai padarė M. Gimbutienė[45], bet tokio įvardijimo atsisakė, nors, kiek man asmeniškai žinoma, buvo linkęs taip padaryti. A. Butrimas, mokykloms skirtame Lietuvos istorijos vadovėlyje, be didesnių komentarų vartojo Ankstyvųjų viduramžių terminą visam laikotarpiui nuo proromėniškojo laiko iki pat XIII–XIV a. sandūros įvardyti, o nuo Gediminaičių dinastijos iškilimo Lietuvoje prasideda Brandžiųjų viduramžių epocha[46]. Ankstyvųjų viduramžių terminą, kalbėdamas apie V–XIII a. baltus, vartoja ir V. Žulkus[47]. Aišku, viduramžių terminija atitinka krikščioniškos Vakarų Europos istorijos modelį, bet ar pagrįsta taip tiesmukiškai perkelti krikščioniškų epochų pavadinimus, pamirštant jų turinį, į Lietuvos proistorės ir pagonybės laikus, verta diskutuoti. Jau anksčiau minėta E. Jovaišos pasiūlyta schema toliau nuosekliai plėtojama ir plačiai argumentuojama elektroniniame autorių kolektyvo darbe „Lietuva 1009–2009“[48]. Šia prasme ypač išskirčiau istoriko T. Baranausko parengtą ir šiame leidinyje publikuojamą, itin vaizdžiai parodytą ir argumentuotą Lietuvos kaitą žemėlapiuose bei ten pat E. Jovaišos pristatomą apžvalgą „Baltai ir jų kaimynai Lietuvos susidarymo išvakarėse IX–XIII a.“. Pastarasis leidinys, kuriame įdėta 70-ies žemėlapių serija ir yra beveik 5 valandas trunkančių video pasakojimų apie Lietuvos istoriją, yra bendras Vilniaus pedagoginio universiteto ir kitų tyrėjų produktas, skirtas Lietuvos vardo tūkstantmečiui. Jubiliejiniais 2009 m. Vilniaus dailės akademija taip pat pasistengė ir išleido puikiai parengtos parodos „Baltų menas“ įspūdingo dydžio ir puikiausios kokybės katalogą, kuriame, kaip ir parodoje, taip pat daug vietos skirta ir valstybės kūrimosi periodui[49]. Parodoje, o ypač kataloge, akcentuojant išorines valstybės formavimąsi skatinusias procesų priežastis, teigiama, kad „dėl šios ir daugelio kitų priežasčių baltų gentys ėmė organizuotis į naujo tipo junginius – žemes. Gentinė struktūra nebebuvo pakankamai paslanki tokiems susidūrimams: reikėjo mažesnių, mobilesnių karinių junginių, smulkesnių gynybinių-administracinių centrų. Tuo laikotarpiu jau atsiranda pirmosios ryškiai socialiai susiskaldžiusios bendruomenės, vėliau į istorinius šaltinius patekusios žemių, karalysčių ir pana-

45 Gimbutienė, M. *Baltai priešistoriniais laikais*: *Etnogenezė, materialinė kultūra, mitologija*. Vilnius, 1985, p. 109.

46 Butrimas, A. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Vyturys, 1992.

47 Žulkus, V. *Min. veik.,* p. 148.

48 *Lietuva 1009–2009*. Elektroninė knyga: Elektroninės leidybos namai, Vilnius. 2009.

49 *Baltų menas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

šiais pavadinimais. Taigi ankstyvųjų viduramžių pabaigoje, formuojantis Lietuvos valstybei, suskirstymas administraciniais politiniais junginiais – žemėmis – tapo svarbesnis nei gentinis, o laikotarpio pabaigoje formavosi žemių konfederacijos, kurios jau XIII a pradžioje pasirašinėjo sutartis su kitomis valstybėmis“[50]. Žinant ir pritariant tokiai apžvalgai, gerokai nustebino jau kitas reprezentacinis taip pat Vilniaus dailės akademijos ir vėlgi labai puošnus ir didelis, jubiliejui skirtas ir reprezentuojantis Lietuvos istoriją, leidinys „Lietuva 1009–2009“[51]. Manyčiau, kad vėl ir ne itin argumentuotai sugrįžta prie siekių įrodyti apie „stebėtinai taikų baltų priešistorės gyvenimą“. Proistorei skirtuose skyriuose, kuriuos parašė archeologas V. Vaitkevičius, kalbama apie baltų genčių kultūrinius arealus ir ten išryškėjusius kultūrinius skirtumus, ir nors kalbama apie „nekeliantį pagrindo abejoti“ to meto visuomenės suskirstymą, visgi labiau akcentuojama, kas „šiandien ypatingo dėmesio nusipelno keli institutai, paveldėti iš ikivalstybinio laikotarpio. Tai visų pirma *krivės* (kitaip – *krivulės*, *kuopos*, *vaidės*), *bičiulystė* – pasidalytomis bitėmis pagrįsta ne kraujo giminystės forma ir *talka* – savitarpio pagalba pagrįsto kolektyvinio darbo forma“[52]. Neneigiant tokių tradicijų ilgaamžiškumo, o tuo labiau svarbos, tampa neaišku, kodėl baltų genčių laidojimo paminkluose gausu ginklų, kodėl atsirado būtent šiuo metu didžiulių piliakalnių, arba kam Netimerui reikėjo kariaunos, arba su kuo kariavo Kijevo Rusios kunigaikščiai, kurie jau nuo 1041 ir 1049 m. pradėjo žygius į Lietuvą (kartu aiškiai palikdami priminimą, kad buvo ne tik tokia gentis, bet ir žemė). Manau, kad kalbant apie Lietuvos valstybės, anot rusų šaltinių „lietuvių pajudėjimą iš miškų ir pelkių“, svarbus momentas buvo tai, kad „lietuviai atėjo iš ryškią individualią alodinę nuosavybės struktūrą turinčios visuomenės. Individualiu ūkininkavimu ji skyrėsi nuo rytų slavų: kuo toliau į rytus, ypač Maskvos valstybėje ir Rusijoje, dar ilgai ryški bendruomeninė žemėvalda“[53]. Dar keistesnis minėtoje studijoje „Lietuva 1009–2009“ istoriko D. Barono gana originalus, bet, manau, niekuo neargumentuotas teiginys, kad „mūsų Netimeras buvo vienas iš nepriklausomų vikingų valdovų, įsikūrusių netoli nuo Baltijos jūros, bet gana atokiai nuo besikuriančios Rusios centrų. Jo atikmenys galėtų būti dar X a. pabaigoje Turovą ar Polocką valdę konungai Turijus ar Rogvolodas. Jiems nepasisekė ta prasme, kad jie buvo įsikūrę pernelyg strategiškai svarbiuose centruose, ir juos

50 Butrimas, A., Aleksiejūnas, V. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenės juvelyriška XIII–XV a. *Baltų menas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 514.

51 *Lietuva 1009–2009*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

52 Vaitkevičius, V. Baltų kultūros kontūrai. *Lietuva 1009–2009*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 23.

53 *Ukraina: Lietuvos epocha (1320–1569)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklos centras, 2010, p. 19.

pakankamai greitai galėjo likviduoti aplink Riuricho dinastiją susibūręs valdžio elitas. Netimeras buvo įsikūręs periferijoje, pasienyje tarp Rusios ir Lietuvos, čia nebuvo nei „tikroji" Lietuva, nei Rusios valdžia. Taigi Netimeras valdė „niekieno žemę". Jis buvo valdovas, netelpantis į šiuo metu žinomų valstybių praeities veikėjų nomenklatūrą..."[54]. Gal ir galima, dėliojant mintis, kad baltai buvo draugiškai, krivulėse tarpusavyje bendraujantys bičiuliai, be to, dar ir atsilikėliai, nutolę nuo civilizacijos, logiškai pradėti spėlioti, kad ir Netimeras buvo vikingas, o pratęsiant kai kuriuos populiarius Baltarusijos istorikus ir Mindaugo ar net Gediminaičių dinastiją kildinti iš slavų. Visgi nuostabą kelia, kad profesionalus istorikas taip lengvai „pamiršta", kas rašoma jo kolegų, tuo labiau, kad jokiame nei mūsų, nei aplinkinių kraštų archeologo darbe nėra net užuominos, kad šiame baltų genčių, o ypač lietuvių gyventame regione, būta ar rasta vikingiškų paminklų, ar net jų pavienių radinių.

Manau, kad, svarstant šį laikotarpį, svarbu paminėti ir dar dvi 2009 m. Vilniaus universitete parengtas ir apgintas archeologų daktaro disertacijas. R. Vengalis išnagrinėjo Rytų Lietuvos gyvenviečių I–XII a. raidą[55], o L. Kurilos disertacija apie Rytų Lietuvos pilkapius ir šio regiono socialinę organizaciją[56]. Jos labai svarbios tiek dėl faktų analizės, tiek ir dėl siūlomo interpretavimo ar problemų įvardijimo. Abu šie darbai iš esmės teigia, kad archeologinė pažinimo situacija šiame regione gana prasta. Tarkim, L. Kurila, kurdamas akivaizdžius pokyčius pilkapių konstrukcijoje ir pirmą kartą pabandęs antropologiškai identifikuoti ten surastus degintinius palaidojimus, savo studijoje pripažįsta, kad nors Rytų Lietuvos pilkapynai tyrinėjami daugiau nei pusantro šimtmečio, ir yra kasinėta maždaug 180 laidojimo paminklų, o ištirta mažiausiai 1450 pilkapių ar jų liekanų bei mažiausiai trys dešimtys plokštinių (?) kapų, iš esmės daryti išvadas apie socialinę raidą trūksta duomenų arba jos kelia abejonių. Tarkim, teigiama, kad „pilkapynuose mirusiuosius laidojo nedidelės bendruomenės. Daugumos bendruomenių dydis greičiausiai buvo 5–15 žmonių. Mažesnius pilkapynus galėjo palikti vienos mažosios (porinės) šeimos dydžio žmonių grupės. Vidutinio dydžio ar didesniuose pilkapynuose mirusiuosius veikiausiai laidojo kelios artimai giminystės ryšiais susijusios mažosios šeimos, sudarančios išplėstinę šeimą. Šį išplėstinį darinį galima sieti su iš istorinių šaltinių žinomu lauku[57]. Manau,

[54] Baronas, D. Pasaulio pabaigos nuojauta ir Lietuvos pasirodymas. *Lietuva 1009–2009*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 42–43.

[55] Vengalis, R. *Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

[56] Kurila, L. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis).* Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

[57] *Ten pat*, p. 86.

abejotini disertanto teiginiai, kad esą dalis pilkapių galėjo būti supilti vergams. Jų buvimas lyg ir netiesiogiai fiksuotas rašytiniuose šaltiniuose, bet, ar vergams buvo pilami pilkapiai, kurie jau patys savaime rodo išskirtines mirusiojo pagerbimo apeigas, labai abejotina. Darant toli siekiančius apibendrinimus, akivaizdu, kad, deja, iki šiol Lietuvos archeologai nėra iki galo ištyrę nei vieno šios kultūros pilkapyno, kartu negali argumentuotai kalbėti apie viso pilkapyno struktūrą; nėra ištyrę ir nė vieno taip vadinamojo „didžiojo" pilkapio, kurie savo dydžiu akivaizdžiai rodo jų išskirtinumą pilkapyne, o tai sukelia problemų interpretuojant tokio palaidojimo vieno struktūrą. Dėl tokio tyrimų bazės skurdumo ir neturint svarbių atskaitos taškų, kyla abejonių ir dėl kitų dalykų. Jau minėjau neįtikinamą teiginį, dėl esą vergams supiltų pilkapių, arba, manau, diskutuotinas teiginys, kad bendruomenės populiacijos dydis tuo metu buvo tik „5–6 žmonės" ir kad „pilkapynuose laidojosi nedidelės (5–15 žmonių) bendruomenės...". Disertantas mano, kad „visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje galėjo egzistuoti, žinoma, ne vienu metu, apie 100–150 junginių, kuriuos būtų galima laikyti paprastosiomis vadystėmis"[58]. To meto žmonių tankumas, be abejo, reikalauja papildomų tyrimų. Priminsiu, kad dabartiniai siūlomi skaičiai yra labai menkai argumentuoti. Dar istorikas Z. Ivinskis taikliai pastebėjo, kad „nors nėra aiškesnių įrodymų, tačiau pasigaunant kaimynų šaltinių ir vėlesnių Lietuvos ploto duomenis, prieš pat valstybės susidarymą yra bandoma daryti išvadas. (H. Lovmianskio manynu, jog 58 000 km^2 latvių gyvenamame plote tebuvę apie 145 000 gyventojų, t. y. po 3,5 gyventojo 1 km^2. Prūsų teritorija (42 000 km^2) buvusi tirščiau gyvenama – 4 gyventojai 1 km^2 – apie 170 000 gyventojų. 58 000 km^2 plote lietuvių taip pat gyvenę apie 170 000, t. y. 3 gyventojai 1 km^2.) Tačiau atrodo, kad tie skaičiai yra per maži, nes kitaip tada būtų sunku paaiškinti, kaip po intensyvių ir per nemažai generacijų daug aukų reikalavusių karų su ordinu, tuo pat laiku vykstant stipriai ekspansijai į rytus, būtų galėjusi tuojau prasidėti vidaus kolonizacija. Atkreipiant dėmesį ir į šitas istorines aplinkybes, negalima samprotauti, kad lietuvių gyvenamame plote tada būtų daugiau kaip 5 gyventojai 1 km^2. Jeigu lietuvių skaičius nebūtų siekęs nė poros šimtų tūkstančių, badmečiai, marai ir žiaurūs to laiko karai būtų galėję tautą privesti prie sunykimo, kaip yra su jotvingiais"[59]. Tikėtina, kad lietuvių genčių žemėse (arti 80 000 km^2) valstybei kuriantis galėjo gyventi per 300 000 gyventojų[60].

58 *Ten pat*, p. 76–77.

59 Ivinskis, Z. *Min. veik.,* p. 136–137.

60 Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. *Min. veik.,* p. 62–63.

Archeologas R. Vengalis savo disertaciją skyrė būtent taip vadinamos Rytų Lietuvos pilkapių kultūros gyvenviečių, kurių dabar Rytų Lietuvoje žinoma apie 200, raidos analizei. Anot disertanto, surinkta medžiaga akivaizdžiai parodė ir šių tyrinėjimų spragas. „Vienas rimčiausių šiuo metu turimų duomenų trūkumas yra tai, kad iki šiol neturime nei vienos plačiau tyrinėtos gyvenvietės... Kitas didelis trūkumas yra tai, kad beveik nieko nežinoma apie geležies amžiaus gamtinę aplinką...“, neišsami ir paviršutiniška „pačių gyvenviečių lokalizacija.“ Todėl, nors disertacijoje daug darbo įdėta tikslinant surastos keramikos datavimą, išskirta net 7 atskiri jos laikotarpiai, siekiama nustatyti gyvenviečių tipus, jų tinklo ir vidinės veiklos zonų struktūra, paminklų kompleksų išskyrimas, socialiniai pokyčiai liko menkai teatskleisti. Teigiama, kad, „žymiai sunkiau ką nors konkretesnio šiuo metu pasakyti apie gyvenviečių ir pilkapynų santykį“, o ir viena darbo išvada konstatuoja, kad „vertinant padėtį Rytų Lietuvoje, galima analizuoti tris geriausiai pažįstamus objektų tipus – piliakalnius, pilkapynus ir gyvenvietes. Tikslesnis žinomų objektų reprezentatyvumo įvertinimas yra atskiro darbo verta problema, tačiau bendra situacija rodo, kad jis yra labai žemas...“[61].

Išvados

Taigi kad ir prabėgom apžvelgus pastarojo meto archeologų ir istorikų 1009 m. vertinimą, manau akivaizdu, kad krinta į akis bent keli verti dėmesio teiginiai.

Archeologinių epochų, kultūrų išskyrimas, o tuo labiau etninis jų įvardijimas buvo ir yra gana nevienodas ir nevienareikšmiškas, nulemtas ne tik pažinimo lygio, bet ir pasirinktų ar, ypač sovietiniais laikais, primestų teorinių schemų. Archeologai iš pirmo žvilgsnio tarsi turėdami „diktuoti“ madas proistorės reiškiniams ir procesams vertinti, savo, dažnai tarpusavyje neaptartais teiginiais, sukelia terminijos, kuri tampa neaiški ne tik istorikams, kurių dalis ne itin domisi archeologų darbais, bet ir plačiajai visuomenei, painiavą.

Archeologų išskiriamame Naujojo geležies amžiaus periode (IX–XII / XIII a.) galima ir, matyt, verta išskirti X / XI a. kaip lūžio momentą materialinėje kultūroje, kuris gražiai sutampa ir su istorijoje fiksuotais 1009 m., kai pirmą kartą pabandyta apkrikštyti Lietuvą. Tada pirmą kartą paminėtas Lietuvos vardas, o labai greitai – jau 1040 ir 1044 m. įvardijamas kaip teritorinis vienetas ir puolimo objektas Senosios Rusios rašytiniuose šaltiniuose. Todėl akivaizdu, kad valstybingumo procesai prasidėjo gerokai iki Mindaugo valstybės sukūrimo, ir tai buvo Lietuvos valstybės kūrimosi laikai.

61 Vengalis, R. *Min. veik.,* p. 186, 190–191, 194.

Archeologų išskiriama Rytų Lietuvos pilkapių kultūra tiesiogiai susijusi su lietuvių genčių gyventu plotu ir turėtų būti vadinama Lietuvių genčių kultūra. Tuo labiau, kad šie pilkapiai paplitę teritorijoje, kuri nėra nei dabartinė Rytų Lietuva, nei tik Lietuva (dabartinėje geopolitinėje situacijoje ji apima labiau pietrytinę Lietuvos ir vakarinę Baltarusijos dalį), o ir pilkapiai yra tik laidojimo forma, bet ne kultūra, galinti ir privalanti atspindėti to meto gyvenseną.

Lietuvių gentinio junginio, arba lietuvių pilkapynų teritorija, archeologų tebėra labai menkai ištirta ir pažinta. Beveik nėra išsamiau ištirtas nei vienas pilkapynas, todėl neaiški ir atskiro pilkapyno raida, jų supylimo eiliškumas ir kt., neištirtas nei vienas „didysis“ pilkapynas, kurie, kaip spėjama, galėjo turėti išskirtinę prasmę ir vietą tokiame kapinyne, kasinėjami pavieniai ir dažniausiai tik ardomi ar suardyti pilkapiai neatskleidžia net ir laidosenos papročių visumos. Dar mažiau tyrinėta šio regiono piliakalniai ir beveik visiškai netirtos senovės gyvenvietės bei atskiri mikroregioniai kompleksai (laukai, žemės ir pan.). Šiuos uždavinius turėtų siekti spręsti patys archeologai, rengdami ir įgyvendindami ilgalaikes, kompleksines mokslinių tyrimų programas.

LITHUANIA OF 1009 IN THE RESEARCH PAPERS OF ARCHAEOLOGISTS AND HISTORIANS

Summary

The article discusses the development of terminology of the last prehistoric period of Lithuania in the research papers of archaeologists and historians. It attempts to show how and why the evaluation of the 9th–13th centuries has changed and what decisive factors and conditions of the formation of Lithuania's state have been highlighted. The scientific community is invited to discuss and find appropriate terms and dates for the periods reflecting the historical past of the ancient Lithuania, which would be acceptable to both – archaeologists and historians. The period of the 10th/11th centuries may be located within the New Iron Age (9th–12th/13th centuries) distinguished by archaeologists as the turning point in the material culture, which nicely overlaps with the events of 1009 recorded in history and testifying the first attempts to bring Christianity to Lithuania. The East Lithuanian Barrow Culture distinguished by archaeologists is directly related to the area inhabited by the Lithuanian tribes and thus should be referred to as the Culture of Lithuanian Tribes.

Jonas MARDOSA

LIETUVIŲ TREMTINIŲ SIBIRE GEGUŽINĖS PAMALDOS (XX A. PENKTO DEŠIMTMEČIO VIDURYS – ŠEŠTO DEŠIMTMEČIO PABAIGA)

Įvadas

Religinė žmonių elgsena tiesiogiai susijusi su juos supančia aplinka. Vienokia yra įprastinio kasdienio būvio ir kitokia – ekstremaliomis gyvenimo sąlygomis, kuriomis religinė veikla gali tapti viena iš žmonių egzistencijos prasmės ir išsaugojimo sąlygų. Šią dimensiją atskleidžia po II pasaulinio karo į Sibirą ištremtų Lietuvos kaimo gyventojų religinės veiklos nagrinėjimas. Iki XX a. vidurio lietuviai kaimo gyventojai, o jų tremtyje buvo dauguma, pasižymėjo ypatingu religingumu[1]. Todėl tremtyje atsidūrę lietuviai (1946–1952 m. buvo deportuoti 111308, daugiausia kaimo ir mažų miestelių gyventojai[2]), kurie Tėvynėje pasižymėjo intensyviu religiniu gyvenimu, išlaikė ir netgi sureikšmino įvairias religinės veiklos formas. Viena svarbiausių religinio pobūdžio švenčių tremtyje buvo gegužės mėnesį atliekamos gegužinės pamaldos (Lietuvoje pagal vyksmo laiką vadintos *mojinėmis, mojavomis* ir pan.), kurių tyrimą pasirenkame kaip straipsnio objektą. Tikslas – išnagrinėti gegužines pamaldas, kaip vieną ryškiausių tremtinių apeigų gyvenimo formą ir jos ypatybes.

Straipsnyje siekiama aptarti gegužinių apeigų tremtyje ypatybes; atskleisti gegužinių pamaldų rengimo vietos parinkimą ir apeigas lydėjusius papročius; nustatyti apeigų religinę, socialinę bei politinę reikšmę tremtyje, jų sąsajas su Lietuvoje vykusiomis gegužinėmis pamaldomis.

Objekto ir uždavinių pasirinkimą lėmė temos aktualumas ir tyrimų stoka. Trėmimai ir tremtinių gyvenimas Atgimimo metu ir po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje tapo plačiai ir įvairiais aspektais nagrinėjama tema. Tačiau pagrindinė visus tyrimus ir atsiminimus jungianti gija yra trėmimo, būties ir darbo sąlygų nagrinėjimas bei nuolat tremtinių gyvenimą lydėjusios tragedijos atskleidimas. Pasigendame platesnės visuomeninio, kultūrinio ir religinio gyvenimo analizės.

---

1 Antai 1928 m. Žiobiškio parapijoje (Rokiškio raj.), klebono duomenimis, kuriuos jis pateikė vyskupijai, rašoma, kad parapijoje iš viso yra tik 5, kurie save priskiria netikinčiųjų kategorijai, ir žmonės juos niekina ir neklauso jų kalbų. Žr. Žiobiškio apylinkų istorijos šaltiniai, par. Kazys Misius. *Žiobiškis.* Vilnius: Versmė, 2000, p. 680.

2 Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais.* Vilnius: Mintis, 1996, p. 330; *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras. Vilnius, 2005, p. 301.

Neturime darbų, skirtų kalendorinėms, šeimos ir kitokio pobūdžio šventėms, apeigoms ar papročiams. Tik V. Rimkus, pasinaudodamas tremtinių atsiminimais, aptardamas katalikiškas apeigas tremtyje, pažymi išskirtinę gegužinių pamaldų reikšmę[3]. Apskritai knygose ir straipsniuose apie tremtinių gyvenimą gegužinės pamaldos minimos tik kalendorinių ir šeimos švenčių bei įvairių papročių teminiu požiūriu. Pirmasis etnologinį žvilgsnį į tremties temą pabandė nukreipti V. Milius, sudarydamas schematišką klausimyną, skirtą etnologinei medžiagai rinkti apie politinių kalinių ir tremtinių dvasinį gyvenimą[4]. Paskelbus šį klausimyną, keletą metų VPU studentai istorikai (daugiausia neakivaizdininkai) XXI a. pradžioje apklausė buvusius tremtinius (medžiaga saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje ir autoriaus asmeniniame archyve). Interviu būdu apklausus keliasdešimt tremtinių atsiskleidė išsamesnis, menkai nušviesto politinių kalinių ir tremtinių gyvenimo puslapis. Tiesa, sukaupti gausesnės medžiagos kliudė objektyvios aplinkybės – galimybės rasti medžiagos galinčių pateikti asmenų, tremtinių amžiaus, jų asmeninio pobūdžio problemos. Šie duomenys, papildyti mokytojų persikvalifikavimo programos klausytojų surinkta medžiaga, sudaro straipsnio šaltinių pagrindą[5].

Šventės kilmės ir apeigų tremtyje klausimai

Katalikų liturgijoje gegužinės pamaldos, skirtos Švč. Marijai, gyvuoja nuo XIX a. vidurio. Marijos garbei skirtus atlaidus popiežius suteikė 1822 m., o katalikų bažnyčiose apeigos plačiai paplito nuo 1859 m. Tačiau Lietuvoje gegužinių litanijų giedojimas iš pradžių atsirado Seinų katedroje 1853 m. Seinų vyskupijos valdytojo B. Butkevičiaus iniciatyva. Žemaitijoje imtos švęsti M. Valančiui paskatinus, o Vilniaus katedroje – nuo 1884 m.[6]. Kadangi kaimuose gyvenantiems žmonėms dėl pavasario darbų ir atstumų iki bažnyčios dalyvauti bažnytiniame giedojime

[3] Rimkus, V. Katalikiškos apeigos tremtyje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* Vilnius, 1997, t. 11, p. 59–63.

[4] Milius, V. Sovietmečio politinių kalinių ir tremtinių etnologija. *Mūsų kraštas,* 1999, nr. 11, p. 159–160.

[5] Šia tema medžiagą rinkusi R. Rumbutytė-Muchlia parašė bakalauro darbą tema: *Švenčionių krašto gyventojų kalendoriniai bei šeimos švenčių papročiai tremtyje*. Bakalauro darbas, Vilnius, 2003. p. 60. Paskelbė nedidelės apimties straipsnį apie gegužines apeigas tremtyje. Rumbutytė-Muchlia, R. Gegužinės apeigos. *Tremtinys,* 2003. nr. 22, p. 6. Dalis šios medžiagos pristatyta mokslinėse konferencijose, žr. Мардоса, Й. *Некоторые особенности религиозной жизни сосланных в Сибирь литовцев (середина 40-х – конец 50-х гг. XX вв.). Конгресс этнографов и антропологов России. Саранск 9–14 июля 2007 г.* Саранск, 2007, с. 101; Мардоса, Й. Религиозные практики как средство адаптации в экстремальных условиях жизни: литовские ссыльные в Сибири (1945–1960 г.). *Социально-психологическая адаптация личности в изменяющемся обществе. Материалы Международной научно-практической конференции (г. Балашов, 19–20 марта 2009 г.),* Балашов, 2009, с. 125–130.

[6] Žr. Vaišnora, J. *Marijos garbinimas Lietuvoje.* Roma: Lietuvių katalikų MA, 1958, p. 6; Mardosa, J. Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje. *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška,* Vilnius: Mokslo aidai, 1999, p. 141.

dažnai sudėtinga, todėl pradėjo formuotis litanijų giedojimo kaimuose tradicija. Pirmąja žinia apie kaime vykusias apeigas laikytini V. Miliaus pateikti duomenys iš etnografo J. Vitarto autobiografijos, kurioje jis aprašo 1863 m. vykusias gegužines pamaldas prie Pauslajo kaimo (Kėdainių r. Truskavos apyl.) pakraštyje esančio kryžiaus, kai buvo pranešta apie sukilėlių prie Biržų patirtą pralaimėjimą ir Z. Sierakausko areštą[7]. Taigi jau nuo pradžios gegužinių litanijų giedojimas kaime klostėsi be Bažnyčios pastangų, nes ji reglamentavo rytinį arba vakarinį bažnytinį ypatingų maldų giedojimą ištisą gegužės mėnesį[8]. Ilgainiui kaimuose gegužinės pamaldos tapo viena esminių kaimo bendruomeninio religinio gyvenimo formų, todėl neatsitiktinai tremtyje išliko bene svarbiausia religine šventė.

Lauko tyrimų medžiaga leidžia teigti, kad religija ir religinio turinio apeigos užėmė nevienareikšmę vietą skirtingais tremties periodais. Svarbiausią vietą tarp tremtinių turėjo apeigos ir papročiai, kuriuos galima skirstyti į dvi grupes – vykstančias namų aplinkoje ir turinčias viešą pobūdį. Pagal formą jos turėjo individualią, šeiminę ir kolektyvinę išraiškas[9]. Šią apeigų ir papročių funkcionavimo schemą tremtyje dažnai keitė tremties gyvenimo ypatybės, koregavusios jų vykimo vietą ir eigą. Trėmimo metu ešelonuose ir pradiniu gyvenimo tremtyje laiku svarbiausią vietą užėmė individualios ir kolektyvinės maldos, kurios prasidėdavo dar Lietuvoje pačiomis tragiškiausiomis trėmimo pradžios akimirkomis. Apie Kaune buvusią tremtinių laikymo vietą prisimenama taip: „Mes ateidavome prie aukštos medinės tvoros ir klausydavomės giedojamų giesmių. Sargybiniai mus vaikydavo. Sužinojome, jog tie žmonės buvo vežami į Šančių rampą. Ten būdavo sugrūdami į gyvulinius vagonus ir tremiami į Sibirą. Ir šiandien, kai išgirstu giesmę „Marija, Marija“, aš prisimenu tuos nelaimingus žmones“ (Jurgita, g. 1930 m.). Jau vežant į tremtį pavasarį traukiniuose be kitų giesmių skambėjo ir gegužinės litanijos[10]. Apie maldas trėmimo metu ir vėlesniu laiku 1941 m. į Krasnojarsko kraštą ištremta Jadvyga, g. 1919 m., taip pasakoja: „Daug kartų mane gelbėjo malda, ja mes buvome

---

7 Milius, V. Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, 1997, t. 11, p. 213. Tiesa, po 1863 m. sukilimo dar ne vieną dešimtmetį pamaldų organizavimas namuose buvo problemiškas dėl caro valdžios draudimų rengti bet kokias bažnytines procesijas, eisenas ir giesmių giedojimus ne bažnyčioje. Vėbra, R. *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas (XIX a. antroji pusė)*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 33.

8 Kas visą mėnesį bažnyčioje ar namie garbins Mariją (be specialių giesmių ir maldų, gieda Loretiškę litaniją, skirtą jos garbei), atliks išpažintį, priims Komuniją ir pasimels, Bažnyčios intencija gaus visuotinius atlaidus. Žr. Čibiras, K. *Liturgika*. Kaunas, 1942, p. 125.

9 Мардоса, Й. Некоторые особенности религиозной жизни сосланных в Сибирь литовцев..., с. 101.

10 Juciūtė, E. *Igarkos naujamiestis*. Putnam, CT, 1983, p. 37. „...tarsi silkės statinėje suslėgti, dusdami nuo oro stokos giedojome šventas giesmes, kurių graudi melodija priminė laidotuvių apeigas.“ Matulkaitė, A. *Igarkos tremtiniai*, Vilnius: Atkula, 1998, p. 25. Dirvianskienė, J. Nuojauta pasitvirtino. *Ešelonų sesės*. Vilnius: Vyturys, 1994, p. 24.

sotesni nei duona. Daug kartų mes vėliau įsitikinome, kiek daug žmogui reiškia tikėjimas." Kiek apklausų medžiaga leidžia atkurti trėmimo vaizdą, ešelonuose buvo praktikuojamos įvairios maldų formos. Žmonės melsdavosi pavieniui, šeimomis, o giesmes giedodavo bendrai, todėl gegužinės litanijos įsikomponuodavo į šį kontekstą. Tiesa, svarbu pabrėžti, kad maldos būdingos bet kokiam trėmimo laikui, o gegužinės litanijos tik pavasarinio trėmimo metu.

Svarbus tremtinių dvasinio gyvenimo aspektas buvo namuose įrengti religinės paskirties kampeliai. Tačiau Lietuvoje krikštasuolėje esantys šventi paveikslai, kryžius, žvakės bei šventinti daiktai buvo vien altoriaus replika, nes nebuvo religinių apeigų rengimo vieta. Sibire lietuviai gyvenamose patalpose įrengdavo altorėlius, kurie buvo gegužinių pamaldų ir sekmadieninių kolektyvinių maldų vieta. Prie jų spalio mėnesį kalbėdavo rožančių, atlikdavo birželines apeigas. Kaip liudija išlikusios nuotraukos, prie tokių altorėlių krikštijo vaikus, tuokė jaunavedžius. Taigi altorėliai buvo daugiafunkciai. Žinoma, laikytis kasdienių tikinčiojo priedermių buvo galima ir be altorėlių. Antai Elena iš Pilviškių, ištremta į Krasnojarsko kraštą, teigia, kad visuomet ryte prieš darbą giedodavo giesmę „Šventas Jėzau gimusis". Paplitusios buvo ir kolektyvinės religinio gyvenimo formos. Gavėnios metu šeštadieniais tremtiniai rinkdavosi barake giedoti Kryžiaus kelių (Aldona, g. 1936 m., ištremta į Krasnojarsko kr. Mansko r.). Juozo, g. 1931 m. (1949 m. ištremto į Krasnojarsko kr. Motigino r.), teigimu, lietuviai prie vieno lietuvio namuose įrengto altorėlio rinkosi gegužinių pamaldų, o prie jo spalio mėnesį kalbėjo rožančių, sekmadieniais giedodavo „Pulkim ant kelių", „Marija Marija". Nepaisant viešai ateizuotos ir prieš tremtinius nukreiptos didžiosios Sibiro gyventojų dalies, religingumas ir maldos tremtiniams padėdavo išlikti ir pagerinti santykius su vietiniais rusais, kurie, teigiama, širdyje buvę religingi. Antai Vitalija, g. 1930 m. (1951 m. ištremta į Irkutsko sr.), pasakoja, kad „Kalėdų rytą vežami traukinukais į darbą lietuviai užgiedojo giesmę „Sveikas Jėzau gimusis", prie jų prisidėjo ir kitų tautybių žmonių – lenkų, ukrainiečių. Rusai, stebėdami giedančius tremtinius, nusiemė kepures nuo galvų ir sveikino tremtinius." Lietuvių religingumas, dvasingumas pralaužė nepasitikėjimą ir nuo tos dienos rusų požiūris į tremtinius pastebimai pasikeitė. Tokiu būdu gegužinės pamaldos įsikomponavo į religinių apeigų įvairovę, tačiau iš lauko medžiagos matyti, kad jos tapo religinio gyvenimo dominante. Teresė, g. 1922 m. (ištremta į Krasnojarsko kr. Didyjį Ungutą), teigia, kad gegužinės pamaldos ir Joninės Sibire buvo didžiausios šventės. Maldos suteikdavo vilčių Dievo pagalba grįžti į Tėvynę, melsdavosi už likusius Lietuvoje[11].

[11] Rumbutytė-Muchlia, R. *Švenčionių krašto gyventojų kalendoriniai bei šeimos švenčių papročiai tremtyje...*, p. 27.

Nykstant gegužinių pamaldų tradicijai XX a. penktajame – šeštajame dešimtmetyje, Lietuvoje giedojimo tradicijos patyrė modifikaciją ir atsirado giedojimai šeimose. Šį pamaldų atlikimą tremtiniai perkėlė ir į naujas sąlygas, nes viešas religinis veiksmas tremties pradžioje buvo gana pavojingas, todėl tremties pradžioje gegužinės pamaldos vykdavo slaptai ir nereguliariai. Tam įtakos turėjo tai, kad sunkiai ir ilgą darbo dieną dirbantys tremtiniai negalėjo nuolat dalyvauti apeigose. Bet svarbiausia buvo valdžios spaudimas ir negatyvumas religinių apeigų požiūriu. Gražina (g. 1940 m., gyv. Vilniuje) su tėvais ištremta iš Rokiškio į Krasnojarsko kraštą atmena, kad jų namuose tremtiniai giedojo Marijos litaniją, kitas giesmes, dėl ko tėvą suėmė ir pritaikę straipsnį už antitarybinę propagandą uždarė į kalėjimą. Aktyvesnės buvo motinos, kurios į apeigas atsivesdavo vaikų[12]; jaunimui kaip ir Lietuvoje svarbios buvo komunikacinės apeigų funkcijos. Gegužę galėjo susirinkti vien moterys ir suklaupusios melstis bei giedoti, tikintis Dievo Motinos pagalbos[13]. Moterys buvo pagrindinės pamaldų organizatorės ir giesmininkės bei religingumo, tautiškumo saugotojos. Pagaliau tarp tremtinių per 70 % sudarė moterys ir vaikai[14]. Tačiau vyrai padėdavo įrengti altorėlį, dalyvaudavo kaip giesmininkai, kartais vesdavo giesmes. Tiesa, šeimos galvoms buvo didesnis pavojus tiesiogiai nukentėti. Į moterų veiklą žiūrėta liberaliau. Kaip iliustracija yra Pranės Vileitaitės (1925–2000 m.) iš Švenčionių rajono Adutiškio apylinkės Linkonių kaimo (ištremtos 1945 m. į Komių-Permės apyg. Verkuči, 1947–1951 m. kalėjusios) pasakojimas apie 1951 m. gegužines apeigas: „Gegužė – Švč. Mergelės Marijos garbinimo metas. Nuostabiai skambėjo litanija ir giesmė „Sveika Marija Motina Dievo, Dangaus mums duota Naujoji Ieva…“. Kartą mūsų name susirinko tiek daug žmonių, kad netilpo kambaryje, klūpėjo ir koridoriuke. Staiga įlėkė piktas tremtinių komendantas Retkinas. Atrodė, kad visus maldininkus be gailesčio išvarys. Pamatęs mano motiną, suriko: „Kokios čia agitacijos vyksta? Ko čia susirinkote? Kas leido, Vileitiene. Tu iš namo padarei cerkvę! Žinok, aš tave išvešiu ten , kur nieko nenorėsi.“ Mama pasakė: „Ar už meldimąsi irgi baudžia?“ Pasakęs, kad melstis gali ji viena, jis išlėkė. Tada broliai Belickai paklausė mano mamos, ar dar galės ateiti pagiedoti. Mano mama sutiko. Kitą vakarą vėl visi susirinko ir meldėsi. Melstis visada rinkosi daug tremtinių, vos tilpdavo bute. Kartą išgirdęs stiprų giedojimą, įvirto rūstus komendantas ir barėsi. Žadėjo motiną su visa šeima išvežti į dar blogesnę vietą. Nieko nepadėjo, nė vienas neišsigando, dar uoliau lankė

[12] Vaikai taip pat būdavo gegužinėse pamaldose giedotojai. Žr. *Lietuviai prie Manos upės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 133 (Biriusuk gyvenvietė, Krasnojarsko kraštas).

[13] Goberienė, A. Sibiro universitetai. *Ešelonų sesės*..., p. 88.

[14] *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*..., p. 302.

Gegužines. Nuėjus į komendantūrą (ten reikėjo kas mėnesį registruotis), jis tik piktai pasižiūrėdavo, bet nieko nesakydavo. Melstis rinkosi kiekvieną sekmadienį ir per metines šventes“ (užrašė R. Rumbutytė 1998 m. Adutiškyje).

Gegužines litanijas slaptai giedojo tik tremties pradžioje, o po Stalino mirties, lengvėjant tremties sąlygoms, švęsti galėjo netgi viešai. Vietą altorėliui su Švč. Marijos paveikslu paskirdavo barake arba troboje didžiausią kambarį, kartais sugebėdavo įrengti net klube. Apskritai religingumą ir religijos ypatingą reikšmę tremtyje rodo tai, kad tremtiniai pasigamindavo religinės artibutikos. Be kryžiaus, kurį sutverdavo dažnas savo namams (netgi tie, kas buvo nutolę nuo aktyvesnės religinės veiklos, – Albina, g. 1933 m., ištremta 1952 m. į Kazachijos TSR Kustanajaus sr.), altorėliui iš medžio išdroždavo Švč. Marijos, Kristaus skulptūrėles (Ona, g. 1926 m., ištremta į Tomsko sr. Kirovo r.). Šventų paveikslų, žvakių atsiųsdavo giminės. Žinoma, buvo ir laikini altorėliai, kuriuos iš kryžiaus, žvakių, žalumynais papuošto Švč. Marijos paveikslo arba skulptūrėlių, kaip ir Lietuvoje, pasidarydavo vien gegužinėms pamaldoms. Igarkoje tremtiniai melsdavosi prie vieno iš barakų įsirengę Dievo Motinos altorėlį, o Sovetsko gatvėje turėjo įsirengę „bažnytėlę.“ Kėdė su užuolaidomis šonuose buvo klausykla, už stalo kabojo Dievo Motinos paveikslėlis. Šioje „bažnytėlėje“ kunigas laikė šv. Mišias, klausė išpažinčių, atliko vestuvines apeigas, o būdamas visą mėnesį kartu su tremtiniais giedojo gegužines litanijas[15]. Tokių altorėlių ir juos atstojančių vietų paieškos buvo padiktuotos ir kitų aplinkybių. Po Stalino mirties dalis kunigų, išėjusių iš lagerių, neturėjo teisės grįžti į Lietuvą, kiti atliko misionierišką veiklą tarp tremtinių. Tačiau rengti apeigas nebuvo kur ne vien dėl tremtinių gyvenviečių išsidėstymo dispersiškumo. Antai XX a. pradžioje lenkų tremtiniai buvo išsirūpinę leidimą Jenisiejaus gubernijoje pastatyti keletą bažnyčių. Gyvenvietėse būta šešių, dar pastatė Krasnojarske, Ačinske ir Kanske, tačiau XX a. trečiame dešimtmetyje prasidėjusi antireliginė kompanija turėjo tragiškų padarinių bažnyčioms, kurios buvo uždarytos ir galiausia sunaikintos[16]. Kadangi poreikis religinėms paslaugoms per keliolika metų buvo susikaupęs nemažas, atvažiavus kunigui tremtiniai ieškodavo išeičių. Kambariuose, gale barako, įrengdavo altorių. 1955 m. į Igarką iš įkalinimo

[15] Juciūtė, E. *Igarkos naujamiestis*..., p. 169; 173. Prie barako altorėlis ir Rešiotų krašte. *Istorijos paženklinti likimai,* Švenčionys, 1999, p. 29. Krasnojarsko krašte barake įrengus altorėlį, tekdavo atidaryti duris, nes visi netilpdavo ir negirdėdavo giesmių. Ateidavo ir kitataučių: Černiauskienė, J. Švęsdavome ir Sibire. *Kaimų istorijos*, t. 2. Vilnius, 1997, p. 317.

[16] Леончик, С. В. Религиозная жизнь поляков-переселенцев юга Енисейской губурнии конца XIX – начала XX веков. *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития*, Омск, 2008, ч. 1, с. 388.

vietos atvykus kunigui Mykolui Buožiniui, lūšnelėje net įrengė bažnytėlę, bet tai neilgai truko, nes po metų jam teko palikti miestą[17].

Ekstremalios tremties sąlygos padiktavo ir nevisai įprastų apeigų vietų paieškas. Teresė (g. 1922 m., ištremta į Krasnojarsko kr. Didyjį Ungutą) teigia, kad gegužines litanijas visą mėnesį giedodavo beveik visas kaimas prie gyvenvietės centre pastatyto kryžiaus. Apeigoms naudodavo ir kapinėse esančius kryžius. Kaip minėta, pirmosios žinios apie litanijų giedojimą kaime iš XIX a. vidurio pasiekė būtent apie apeigų buvimą prie kryžių. XX a. tokia praktika gana dažna Vilniaus krašte, kuriame giedojimas prie kaimo kryžių paplitęs plačiausiai[18]. Galima manyti, kad tai yra pirminės giedojimo formos liekana, t. y. pradžioje prie kryžių buvo giedota plačiau, tik kitose Lietuvos dalyse apeigos persikėlė į patalpas. Tremtyje tokia apeigos eiga yra tiesioginė lietuviško kaimo tradicijos transformacija naujoje realybėje, nes kryžių altoriaus simboliu pasirinkdavo ne Vilniaus krašto gyventojai.

Lietuvoje žinoma pamaldų vieta – kapinių koplytėlės[19]. Sibire kapinės kartais vasarą, savaitgaliais tapdavo tarsi bažnyčia. Irkutsko srities Kvitoko gyvenvietėje lietuviai įsirengė kapines šalia lenkų kapinių. Jose į pušį vyrai buvo įkėlę šventą paveikslą ir sekmadieniais, jei nedirbdavo, lietuviai rinkdavosi pagiedoti, pasimelsti, net padainuoti. Kapinės atstojo bažnyčią (Stasė, g. 1923 m., tremtyje buvusi 1948–1958m.). Nijolė (g. 1944 m.) pasakoja, kad to paties krašto tremtiniai nesitenkino namuose įrengtu altorėliu ir kai būdavo geras oras, eidavo į prie kapinių esančią laukymę ir ten giedodavo[20]. Vadovavo tremtinys Matulis, Lietuvoje buvęs zakristijonu. Kapinės netgi tremtyje buvo šventinta (nors ir ne visada, tačiau mokėjo pagal žinomas arba sukurtas formules pašventinti apeigoms reikalingą vandenį[21]) vieta, čia gausu kryžių, todėl sakralumas suprantamas. Lauko medžiagoje, taip pat ir leidiniuose pasitaiko nuotraukų, rodančių, kaip sekmadieniais šalia kapinių arba jose vykdavo pamaldos. Tai ne mirties fakto ar amžinybės akivaizdoje atsidūrusio

---

17 Matulkaitė, A. *Igarkos tremtiniai*..., p. 118; Putna, V. *O mes ar sugrįšim*..., Kaunas, 2008, p. 153.

18 Mardosa, J. *Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje*..., p. 141.

19 Gegužinės pamaldos žinomos tiesiog kapinėse arba prie kapinių koplytėlių ir Papilės apylinkėse. Kiršinaitė, A. Gimė žmogus, gyveno žmogus, mirė žmogus. *Papilė*, d. 1, 2. Vilnius: Versmė, 2006, p. 221. Netoli Kairiškių esančiuose Apžadų kapeliuose, žr. Masiulienė, R. Apžadų kapeliai, *ten pat*, p. 245. Šiliališkiai prieškaryje vakare rinkdavosi į kaimų kapinaites, prie koplytėlės ar koplytstulpio su Marijos Mojavos skulptūra, žr. Statkevičius, V. Šiliališkių pavasario ir vasaros švenčių papročiai. *Mūsų kraštas,* 1993. nr. 2 (3), p. 106. Juostininkuose XX a. ketvirtame dešimtmetyje į kapinėse pastatytą koplyčią iš namų persikėlė litanijų giedojimas. *Juostininkai*: *kaimas ir žmonės.* Pagal juostininkiečių rašinius ir pasakojimus sudarė Zenonas Mačionis. Vilnius: VU leidykla, 2001, p. 20.

20 Gana įdomu, kad JAV lietuvių jaunimo vasaros stovyklose vakarinės mišios rengiamos laukymėje prie miško. XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje mišios vykdavusios už partizanus ir visas sovietinio režimo aukas (Elena).

21 Rimkus, V. *Katalikiškos apeigos tremtyje*..., p. 61.

žmogaus baimės išraiška (mirtis ypač tremties pradžioje dažna). Pirmiausia tai gilus, įsisąmonintas religijos prasmės ir poreikio suvokimas, plačiai būdingas XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimui.

Tremtyje gegužinės pamaldos nebuvo vien religinis veiksmas. Kaip ir Lietuvoje, po jų tremtiniai pakalbėdavo, pasidalydavo naujienomis, skaitydavo laiškus (Bronius, g. 1928 m., Krasnojarsko kr. Mansko r.). Iš to išryškėja svarbi integracinė bei komunikacinė apeigų funkcija, ypatinga tapusi pokario Lietuvoje[22]. Neatsitiktinai netgi politiniai kaliniai giedojo patriotines dainas, religines giesmes, „Marija Marija", gegužines litanijas. Tokiuose veiksmuose išryškėja vienybės idėja, ryšys su Tėvyne. Etnologai siekius aktualizuoti tautinius ir religinius simbolius vertina kaip priešinimąsi politiniam režimui, etninės ir tautinės identifikacijos argumentus[23]. Taigi kolektyvinės namų ir viešoje erdvėje vykusios apeigos stiprino religinį bei tautinį tremtinių identitetą, tapo viena jaunimo patriotinio auklėjimo priemonių. Kad tai nėra vien prielaida, rodo turima faktinė medžiaga, liudijanti, kad tautiškumo išsaugojimo reikšmė suvokta ne tik vyresnės kartos tremtinių. 1955 m. penkiolikametė Angelė, ištremta 8 m. amžiaus ir tapusi Abakano pedagoginės mokyklos pirmakursė, rašė 35 m. pusbroliui Broniui, kuris po kalėjimo Karlage buvo specialiai ištremtas į Karagandos sritį Saranj miestą. Gyvendama viltimi ir tikėdamasi sugrįžti į Tėvynę, guodė vienišą pasijutusį pusbrolį. Gražia lietuvių kalba jam rašė: „Mes turime neužmiršt saviškumo, nes jeigu užmirši Tėvynę, jos įpročius ir kalbą, tada negali būt tautietis."

Mintį apie religinių tradicijų gaivumą ir svarbą paryškina duomenys apie moterų lageryje Šiaurės Urale barake įsirengtą koplytėlę su altorėliu, kur kalinės melsdavosi ne tik gegužės mėnesį, bet ir sekmadieniais. Įdomu, kad tai buvo tarsi ekumeninis altorėlis, pagamintas iš popjė mašė, Marijos stovyla buvo pastatyta ant gaublio, simbolizuojančio visų tikinčiųjų Kristų pasaulyje vienybę (Liudmila, g. 1930 m.,Vilniuje, evangelikė reformatė). Lageryje gegužės mėnesį moterys susirinkdavo ir džiovykloje, kur vienai saugojant melsdavosi (Elena, g. 1926 m., kalėjusi 1946–1958 m. Archangelsko sr.). Gegužines giesmes moterys kas vakarą giedodavo ir Intos lageryje (Stasė, g. 1928 m., iš Šilutės, įkalinta 1946 m.). Taigi atsidūrusiesiems ekstremaliose sąlygose gegužinės pamaldos nebuvo vien lietuviško religinio gyvenimo tąsa. Tremtyje apeigos be religinių siekių integravo bendruomenes,

[22] Politinių sukrėtimų ir kataklizmų laiku ir Lietuvoje gegužinės pamaldos vaidino svarbų psichologinį ir integracinį vaidmenį. Žr. Mardosa, J. *Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje...*, p. 141–142.

[23] Čepaitienė, A. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos,* 2001, nr. 1 (10), p. 182.

ugdė jaunimo patriotinius jausmus ir padėjo išgyventi Sibiro kančias, todėl buvo vertinamos ir puoselėjamos. 1949–1958 m. Irkutsko srityje Kostino gyvenvietėje tremtyje buvusi Ona (g. 1913 m., ištremta iš Pakruojo r. Paliešių k.) teigia labai nustebusi, kad tremtyje ekstremaliomis sąlygomis šventę katalikiškas šventes, grįžę į Lietuvą rado nei Velykų, nei Kalėdų nešvenčiančių tautiečių.

Išvados

Gegužinių pamaldų tradicija, susiformavusi Lietuvos kaime XIX a. antroje pusėje, iki XX a. vidurio užėmė ypatingą vietą tarp Lietuvos kaimo gyventojų. Todėl tremtiniai tradiciją tęsė ir plėtojo kaip ypatingą dvasinio jų gyvenimo išraišką. Institucionalizuota religinė veikla Sibire nesant bažnyčių ir kunigų persikėlė į tremtinių bendruomenes, kurios tapo pagrindinė religinių apeigų atlikimo sfera. Apeigų ir papročių funkcionavimo schema atitiko Lietuvos kaimo gyventojų religinėms apeigoms būdingą pavidalą, kurį koregavo politinės ir ideologinės tremties sąlygų ypatybės.

Gegužines litanijas tremties pradžioje giedojo slaptai, o postalininiu laikotarpiu, lengvėjant tremties sąlygoms, atlikdavo viešai. Pamaldoms naudojo nuolatinį, įvairioms religinėms apeigoms suręstą ir vien gegužinėms apeigoms skirtą altorėlį su Švč. Marijos paveikslu. Šiam tikslui paskirdavo barake arba troboje didžiausią kambarį. Sąsajų su Lietuvoje atliekamomis apeigomis atskleidžia pamaldų vykimas prie kryžių. Kapinės tremtiniams įgaudavo bažnyčios pavidalą ir tapdavo religinėms ceremonijoms skirta vieta, todėl gegužinės pamaldos prie kapinių reiškė savitą jų atlikimo formą.

Tremtiniams gegužinės apeigos padėjo išsaugoti dvasinį ryšį su prarasta Tėvyne, tapo ir viena pasipriešinimo sovietiniam ateizmui bei režimui forma. Pamaldos be religinių tikslų stimuliavo tremtinių solidarumo idėjų sklaidą, padėjo kompensuoti prarastas gyvenimo vertybes. Lauko tyrimų medžiaga atskleidžia komunikacinius ir socialinius apeigų siekius bei jų svarbą religiniam ir tautiniam identitetui puoselėti. Todėl gegužinės pamaldos buvo palaikomos pačių žmonių ir buvo aktyvios visą tremties laiką. Tremtinių apklausų medžiaga leidžia daryti išvadą, kad ekstremalioje aplinkoje tarp tremtinių praktikuotų įvairių religinės veiklos formų gegužinės pamaldos tapo svarbi išgyvenimo Sibire sąlyga.

SACRED SERVICE OF LITHUANIAN EXILES IN SIBERIA ON THE OCCASION OF THE FEAST OF *GEGUŽINĖ* (MID-1940S – LATE 1950S)

Summary

The article analyses the sacred service of *Gegužinė* (Lith. *May Feast*) among the Siberian exiles. It attempts to discuss the peculiar features of the sacred service of Gegužinė in exile; to identify the selection of places for the service and its customs; to determine religious, social and political meaning of the rituals in exile and their links to analogue rituals in Lithuania.

The scheme of rituals and customs corresponded to the form of rituals characteristic of the Lithuanian villagers. However, the peculiarities of the life in exile often changed the place and proceedings of rituals. Little altars in Siberia used to acquire a multifunctional character and served as the place of multiple rituals. The altar with the image of the Blessed Virgin Mary used to be placed in barracks or a residential house. The sacred services held near crosses reveal the links with the services in Lithuania, whereas the sacred service organised near the cemetery shows their peculiar form. Collective services of family or public type expressed the communicative and social aspirations in exile and served as the powerful means of preserving religious and national identity. The sacred service of Gegužinė in exile contributed to the preservation of the link with the Homeland and manifested as one of the forms of resistance against the Soviet atheism and regime.

Alfonsas MOTUZAS

MOSĖDŽIO KALVARIJOS LIETUVOS KALVARIJŲ KONTEKSTE: KOPIJA AR SIEKINYS?

Įvadas

Katalikišką pamaldumą sudaro šv. Mišios ir pridedamųjų pamaldų apeigos, arba liaudies pamaldumo praktikos, kurios viešai atliekamos ne per šv. Mišias vietos žmonių kalba[1]. Tai religinės apeigos, susiformavusios Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų lankymo pagrindu. Pridedamosios pamaldų apeigos, arba liaudies pamaldumo praktikos, yra skirtos liaudžiai. Remiantis Lietuvos Katalikų Bažnyčios Liturginiu maldynu, jas sudaro Švč. M. Marijos valandos, Švč. M. Marijos kalbamasis ir giedamasis bei Švč. Jėzaus vardo rožiniai, Žemaičių Kalvarijos *Kalnai*, Kryžiaus kelias, Graudūs verksmai, Gedulinės valandos (psalmės) bei šermeninės giesmės[2]. Prie jų priskiriamos gegužinės ir birželinės pamaldos bei namuose atliekamos įvairios pamaldumo praktikos, taip pat Užtarimo maldos ir giesmės.

Iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios liaudies pamaldumo praktikų išsiskiria kalvarijos, kurias sudaro Kristaus ir Marijos kančiai pagerbti skirtų vietų, arba stočių („stacijų“), esančių atviroje erdvėje ar bažnyčių šventorių bei jų arkadų koplytėlėse su įtaisytais paveikslais, skulptūromis, lankymai, apmąstant jų kančią, kalbant tam tikras maldas, giedant giesmes, grojant muzikos instrumentais bei atliekant tam tikras apeigas.

Pastarieji straipsnio autoriaus atlikti tyrimai atskleidė, kad Lietuvoje kalvarijų būta dešimties. Chronologiškai tai Vilniaus bernardinų vienuolyno bažnyčios šventoriaus arkadų kalvarijos, įkurtos 1610–1617 m.; Žemaičių Kalvarijos – 1639 m.; Vilniaus Verkių – 1664–1669 m.; Beržoro – 1759–1600 m.; Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios šventoriaus arkadų kalvarijos – 1771–1779 m.; Skapiškio – 1810 m; Mosėdžio – 1823 m.; Paparčių domininkonų vienuolyno bažnyčios šventoriaus – 1824 m.; Veprių – 1846 m. ir 1994 m. Berčiūnuose. Šiandien Vilniaus bernardinų vienuolyno bažnyčios šventoriuje, Skapiškyje bei Paparčiuose kalvarijų nebėra (žr. 1 il.)[3].

---

1 *Liturgijos apžvalga*, knygą parengė: O. Baliūnaitė ACJ; E. Bedalytė ACJ.; papildė kun. V. Šimkūnas SJ. Kaunas, 1996, p. 74.

2 *Liturginis maldynas*. Ketvirtas pataisytas leidinys, Lietuvos Vyskupų Konferencija, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996, p. 311–450.

3 Motuzas, A. Kalvarijų Kryžiaus keliai Lietuvoje. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, Kaunas, 2009, nr. 2, p. 100–111.

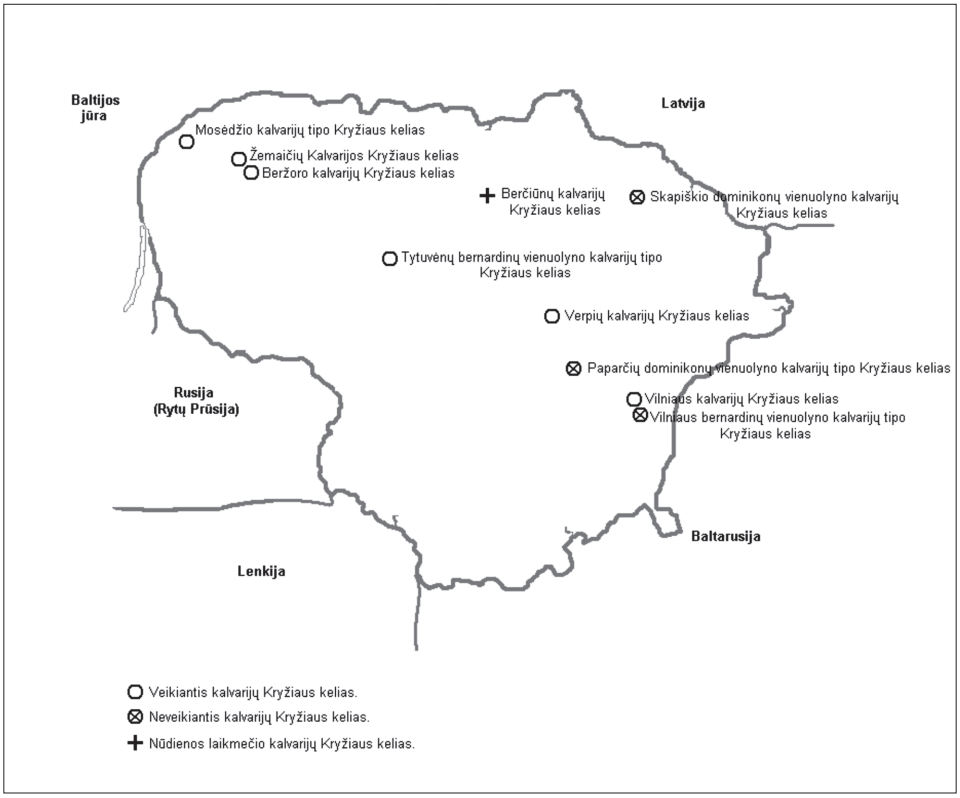

1 il. Kalvarijų Kryžiaus kelių paplitimo Lietuvoje arealo žemėlapis

Be nepažymėtų žemėlapyje kalvarijų Lietuvoje yra bažnyčios šventoriuje apvaikštomi 14-os stočių Kryžiaus keliai vadinami Kalvarijomis, nes jose tuo pat metu, kaip ir Žemaičių Kalvarijoje švenčiami Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidai. Tai Tverų Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčios šventoriaus 14-os stočių Kryžiaus kelio Mažosios Kalvarijos.

Šiandien gyvuojančios septynios kalvarijos Lietuvoje yra skirtingų tipų. Tipus formuoja kalvarijose pristatomas Kryžiaus kelio turinys.

Kalvarijų Kryžiaus kelias tai 14-os stočių Kryžiaus kelio (*Via Crusis*) – Išganytojo kelionės į Golgotos kalną, suklupimų, nukryžiavimo ir palaidojimo bei daugiau nei 14-os stočių daugiaplanės Kristaus suėmimo kelio (lotyniškai *Via Captivitatis*) stotys. 14-os stočių Kryžiaus kelias (*Via Crusis*) dar vadinamas Mažosiomis kalvarijomis, o daugiau nei 14-os stočių – Didžiosiomis. Pirmosios Europoje įsteigtos kalvarijos buvo daugiaplanės (*Via Captivitatis*). Jos 1423 m. vienuolių dominikonų įkurtos Ispanijoje, kalvotose Kordobos vietovėse, kurias 1489 m. popiežius Inocen-

tas VIII oficialiai pripažino, suteikdamas joms Šventųjų Kalvarijų Kryžiaus kelio statusą bei dominikonišką kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktiką. Mažųjų kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumas yra pranciškoniško tipo.

Krikščionims brangią Šventosios žemės vietą nuo 1219 m. paties šv. Pranciškaus valia pradėjo saugoti pranciškonai, tačiau tikrasis šventovių saugojimo organizatorius buvo pirmasis Pranciškaus įpėdinis brolis Elijas Kortonietis[4]. 1312 m. popiežius Klemensas V pranciškonams pavedė saugoti ir globoti šventoves bei šventąsias vietas Palestinoje. Sicilijos karalius Robertas Jeruzalę ir kitas jos šventas vietas 1333 m. taip pat pavedė globoti pranciškonams[5]. XVII a. ėmus mažėti maldininkų į Šventąją Žemę, 1628 m. Sardinijoje, Varverdo kalne, pranciškonai kapucinai įrengė 14-os stočių Kryžiaus kelią, o jį lankantiems maldininkams Šventasis Sostas 1628 m. suteikė visuotinius atlaidus[6]. 1686 m. popiežius Inocentas XI ypatingu raštu suteikė teisę pranciškonų ordinui įkurti stotis visose jų bažnyčiose. Šią privilegiją popiežius Inocentas XII 1695 m. dar kartą patvirtino ir paaiškino, kad viso pasaulio pranciškonai turi teisę savo bažnyčiose steigti stotis ir skatinti tikinčiuosius jas apvaikščioti. Popiežius Benediktas XIII 1726 m. suteikė Kryžiaus kelio atlaidus visiems tikintiesiems, ypač tiems, kurie meldžiasi už sielas, t. y. už mirusiuosius. Popiežius Klemensas XII 1731 m. leido įrengti 14-os stočių Kryžiaus kelią, tačiau su sąlyga, kad jį įsteigs pranciškonai, be to, jis turi būti vyskupo patvirtintas. 1741 m. popiežius Benediktas XIV ragino visus kunigus įrengti savo bažnyčiose stotis, nes daug bažnyčių, taip pat ir Romos, jų dar neturėjo. Ir vienuolynuose jos ne visur buvo įsteigtos. Pirmasis tai padarė šv. Leonardas, kurio rūpesčiu Romoje, Šv. Bonaventūros vienuolyno bažnyčioje, buvo įsteigtos stotys. Popiežiaus Benedikto XIV rūpesčiu ir šv. Leonardo pastangomis 1750 m. gruodžio 27 d. Koliziejaus arenos viduryje pastatytas milžiniškas medinis kryžius ir aplink jį įrengtas 14-os stočių Kryžiaus kelias, kurį pašventino popiežiaus delegatas (Kortonietis)[7]. Už tai šv. Leonardui suteiktas 14-os stočių Kryžiaus kelio Apaštalo vardas. 14-os stočių Kryžiaus kelio įsitvirtinimas susijęs ir su atlaidais, kuriais popiežiai apdovanojo pranciškonus – šio kulto saugotojus ir propaguotojus. Turėdami popiežių leidimą 14-os stočių Kryžiaus kelius (*Via Crusis*) steigti ne tik bažnyčiose, pranciškonai reformatai (observantai) ėmė prie vienuolynų ir bažnyčių šventorių sienų bei jų arkadų, kapinėse ar netoli esančiose kalvose įrenginėti kalvarijų tipo Kryžiaus

4 Ramanauskas, B. *Aš savo dalį atlikau…,* Brooklyn, 1983, p. 261.

5 Ramanauskas, B. *Kryžiaus keliai ir jų istorija. Šv. Pranciškaus varpelis*. Brooklyn, 1953, p. 108.

6 Kopec, J. *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1987, s. 38.

7 Ramanauskas, B. *Aš savo dalį atlikau…,* p. 262–263.

kelius, t. y. sujungė Kristaus kančios kelio ciklus *Via Captivitatis* ir *Via Crusis* į vieną[8]. Lietuvoje tokius kalvarijų tipo kryžiaus kelius 1771–1779 m. įsteigė Tytuvėnų bernardinai savo vienuolyno bažnyčios šventoriaus arkadų koridoriuje įrengę 14-os stočių (*Via Crusis*) ir 25-ių stočių (*Via Captivitatis*) Kryžiaus kelius.

Anksčiau atlikti tyrimai parodė, kad Žemaičių Kalvarijos, Vilniaus Verkių bei Veprių kalvarijos yra Didžiosios ir dominikoniško tipo. Beržoro ir Berčiūnų – Mažosios bei pranciškoniško tipo. Tytuvėnų bernardino vienuolyno bažnyčios šventoriaus arkadų ir Mosėdžio bažnyčios šventoriaus – kalvarijų tipo[9].

Mokslinio žvilgsnio, kur Mosėdžio Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelias būtų nagrinėjamas lyginant su prototipais Lietuvoje, nėra. Tad darbas aktualus ne vien Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijai, bet ir visuotinei Lietuvos istorijai.

Ankstesnių tyrinėtojų darbuose daugiausiai dėmesio skirta Kalvarijų Kryžiaus keliams pristatyti.

Istoriniu aspektu pirmasis apie Mosėdžio bažnyčios istoriją 1848 m. prakalbo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje“ (*Žemaitjiu wiskupisteje*). Istoriniu, etnologiniu bei etnomuzikologiniais aspektais apie Mosėdžio kalvarijų tipo Kryžiaus kelio pamaldumą rašė šio straipsnio autorius 1999 m. mokslinėje publikacijoje „Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos kalvarijų Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas“, išspausdintoje Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio 15 tome, 2003 m. monografijoje „Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika“ bei 2009 m. straipsnyje „Kalvarijų Kryžiaus keliai Lietuvoje“, išspausdintame praeities ir dabarties kultūros metraštyje „Gimtasai kraštas“. 2009 m. apie Mosėdžio Šv. Arkangelo bažnyčios šventoriaus Kryžiaus kelio įsteigimą naujų istorinių šaltinių pateikia menotyrininkė Asta Giniūnienė mokslo straipsnyje „Bernardinų įnašas į Kryžiaus kelio sklaidą XVIII a. vid. – XIX a. vid.“, išspausdintame Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslo straipsnių ir studijų rinkinyje „Tridento Visuotinio Bažnyčios Susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai“. Šio fenomeno tyrinėjimą skatina ypač nūdieną aktuali religinės dvasinės etninės kultūros paveldo išsaugojimo problema. Tyrimo objektas – Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelias. Darbo tikslas – atskleisti, ar Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelias yra Lietuvos analogų kontekste kopija ar siekinys. Tyrimo uždaviniai: pirma, nustatyti galimas Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio kilmės ištakas; antra,

[8] Kopec, J. *Min. veik.,* s. 57–58.

[9] Motuzas, A. Kalvarijų Kryžiaus keliai Lietuvoje..., p. 108.

pristatyti pirmtakų, arba turinčių panašumų analogų Lietuvoje kilmes, bei trečia, surinktos medžiagos kontekste palyginti ir nustatyti, kas yra bendra tarp analogų ir Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio.

Tyrimui pasitelkiami retrospekcijos, analizės bei lyginamasis metodai.

Tyrimų rezultatų hipotezė: Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijų Kryžiaus kelias yra pirmtako Lietuvoje Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo siekinys.

Anksčiau autoriaus atlikti tyrimai atskleidė, kad Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio koplytėlės apvaikštomos identiškai kaip ir Žemaičių Kalvarijoje: per Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidus (liepos 2–9 d.) bei meldžiantis ir giedant Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio (*Kalnų*) maldas ir giesmes. Mosėdžio bažnyčios šventoriuje dėl nedidelių atstumų tarp koplyčių giesmininkai gieda tik po kelis Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio (*Kalnų*) giesmių posmus[10].

Žemaičių Kalvarijos ir Mosėdžio kalvarijų tipo Kryžiaus kelių istoriografiniai aspektai

Kyla klausimas, iš kur šis fenomenas atėjo į Mosėdį? Remdamiesi Lietuvos Bažnyčios istorine medžiaga, vyskupo Motiejaus Valančiaus istoriniu veikalu „Žemaičių vyskupystė“ bei anksčiau atliktais tyrimais, bandysime į šį klausimą atsakyti.

Manome, kad šios pamaldumo tradicijos Mosėdyje ištakos siekia ankstesnius laikus nei jos buvo įsteigtos Mosėdyje. Istoriniai šaltiniai mini, kad jos pirmtakas yra Žemaičių Kalvarijoje. Trumpai pažvelkime į pirmtako – Žemaičių Kalvarijos kryžiaus kelio kilmę.

Vieta, kur šiandien yra Žemaičių Kalvarija, senovėje buvo vadinama Gardais. Kalvotas Gardų žemes Lietuvos Didysis kunigaikštis Vytautas užrašė Žemaičių vyskupui. Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška apie 1619 m. ant dabartinio Šv. Jono kalno, apjuosiančio Varduvos ir bevardžiu upeliu, pastatė koplyčią, o 1637–1639 m. vyskupas Jurgis Tiškevičius Gardų kalnuose pastatė bažnyčią ir 19-oje koplyčių įkūrė 19-os stočių, arba 20 vietų (vienoje koplyčioje / stotyje yra dvi vietos – aut. past.), Kryžiaus kelią, o pačią vietovę pavadino Naująja Jeruzale, kiek vėliau – Žemaičių Kalvarija. Vyskupas atvežė iš Jeruzalės (iš tų vietų, kur Kristus ėjo paskutinę kelionę) smėlio, atmatavo tiek žingsnių, kiek Išganytojas nuėjo Jeruzalėje, ir barstė šį kelią, taip pat vietas, kur turėjo atsirasti koplyčios, smiltimis. Koplyčios turėjo priminti Jeruzalėje esančios Golgotos (Kalvarijos) kelią. Jas pašventino pats vyskupas, gavęs specialų popiežiaus Urbono VIII leidimą (žr. 2 il.).

[10] Motuzas, A. *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija...*, p. 126.

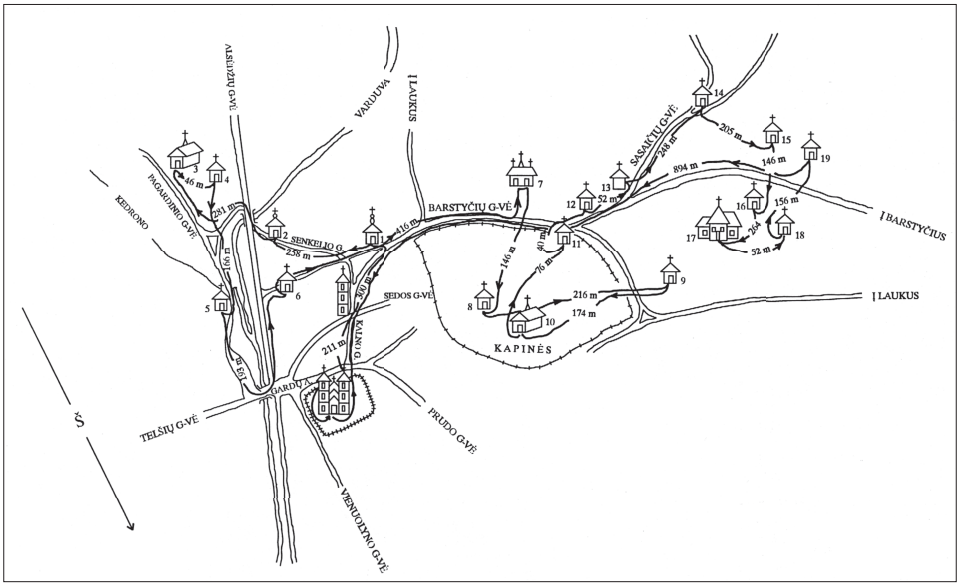

2 il. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelias

Vyskupas dovanojo švento kryžiaus, ant kurio buvo nukryžiuotas Viešpats, medžio skiedrelę, iš Italijos atgabeno stebuklingą Švč. M. Marijos su Kūdikiu paveikslą, pakvietė iš Lenkijos vienuolių dominikonų, kad lankantiesiems Kryžiaus kelius jie atpasakotų Atpirkėjo kančią ir mirtį, bei liepęs vienam iš vienuolių, sudaryti maldyną ir giesmyną[11], kurį ir šiandien maldininkai naudoja, apvaikščiodami *Kalnus* (kadangi liaudyje taip vadinamas Žemaičių Kalvarijų Kryžiaus kelias). 1889 m. carinė rusų valdžia dominikonų vienuolyną uždarė. Nors domininkonų vienuolynas buvo ir uždarytas, bet kalbant apie liaudies pamaldumą Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelias nebuvo sunaikintas net sunkiu sovietmečio (1944–1990 m.) laikotarpiu ir išliko iki pat šių dienų, pasireiškiantis savita liaudies ir akademinių (dūdų) muzikos instrumentų kapelų maldoms ir giesmėms pritarimo arba palydėjimo kultūra.

Kad muzikos instrumentai skamba apvaikštant Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelią lauke ir vietos bažnyčioje, akivaizdu tiek iš literatūrinių (*Grzmią trąby, bebny, I organ w kosciele*)[12], tiek iš istorinių šaltinių: „Žmonių, keliaujančių į Žemaičių Kalvariją melstis jos gražioje bažnyčioje ir eiti Kryžiaus kelius jos kalnuose, kas metai būna iš visos Lietuvos. <…> Eina į ją ne tik atskiri žmonės ar neorganizuoti

11 Valančius, M. *Žemaičių vyskupystė. – Raštai,* d. 2. Vilnius: Vaga, 1972, p. 299.

12 *Festyna Wielkiej Kalwaryi na Żmudzi*, opr. Koroliny Proniewskiej. Wilno, 1856, s. 15–21.

būriai, bet ir organizuotos maldininkų kompanijos. <…> Kai kurios jų turi orkestrą, kuris pritaria jų giesmėms, arba bent žemaičių mėgiamą būgną. Bažnyčios bokšte budi budėtojai, kurie, pamatę tolumoje atvykstančią kompaniją, duoda ženklą, kad rengtųsi vietinė procesija pasitikti atkeliaujančius maldininkus. Iš bažnyčios procesija su kryžium, dviem vėliavom, kunigu ir būgnu priešakyje pasitinka atvykstančią kompaniją“[13].

XIX a. pradžioje senuosius Žemaičių krašto muzikos instrumentus keitė variniai pučiamieji, kurių pagrindu kūrėsi pirmieji dūdų orkestrai ir kapelos: „<…> į miestelį įeinat jaunikaičiai paparčius virpino, būgnus mušė, patrūbočius pūtė ir iš šaudyklių šaudė, o seniai su moteriškomis atsispirdami giedojo ir šaukė, nes juo katra parakvija su didesniu triukšmu ir trenksmu į miestelį įėjo, tuo didesnė buvo garbė“[14].

Taip pat yra žinoma, jog Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio įkūrėjo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus giminaitis vyskupas Antanas Tiškevičius palankiai vertino pirmtako 1637–1639 m. įkurtas Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio susiformavusias apvaikščiojimo tradicijas. Jis 1742 m. Mosėdžio, Skuodo, Palangos, Gargždų, Kartenos, Salantų, Žagarės, Akmenės, Papilės, Kuršėnų, Šaukėnų bažnyčių klebonams ir visiems arčiau Žemaičių Kalvarijos gyvenantiesiems liepė kasmet su visa parapija lankyti Žemaičių Kalvariją (liepos 2–9 d. – aut. past.). Kiek vėliau, 1753 m., norėdamas, kad Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidai būtų iškilmingesni, vyskupas įsakė kiekvienai parapijai atsivesti dvi dešimtis dailiai aprengtų berniukų ir tiek pat mergaičių, kad tie su kunigais (išrikiuoti dviem eilėmis) iškilmingai apvaikščiotų Kryžiaus kelią[15]. Laikydamiesi vyskupo nurodymų, žmonės ištisomis parapijomis keliaudavo į Žemaičių Kalvariją. Kelionių metu jiems tekdavo apsistoti miškuose ir smuklėse, kur įvykdavo įvairių nelaimingų atsitikimų[16]. 1762 m. balandžio 19 d. vyskupą Antaną Tiškevičių pakeitęs vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis (1762 04 19–1778 01 11), žinodamas apie kelionėse nutinkamas nelaimes, 1765 m. uždraudė klebonams su parapijomis keliauti į Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidus[17] ir dėl tos priežasties, matyt, leido savo parapijose steigti Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio kopijas bei švęsti Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidus. Tokie centrai tapo Tytuvėnų bernardinų vienuolyno šventorius, jo sienų arkadose bernardinai 1771–1779 m. įrengė 25-ių ir

13 Totoraitis, J. *Žemaičių Kalvarija*. Marijampolė, 1927, p. 5–6.

14 Valančius, M. *Min. veik.*, p. 350.

15 *Ten pat*, p. 358–360.

16 Matusas, J. *Motiejus Valančius kaip istorikas*. Kaunas, 1938, p. 10.

17 Valančius, M. *Min. veik.*, p. 168.

14-os stočių Kryžiaus kelius, o šventoriaus viduryje pastatė Šventųjų laiptų koplyčią bei Tverų Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčią su bažnyčios šventoriuje įrengtu 14-os stočių Kryžiaus keliu. Šiai šventovei popiežius Pijus VI 1787 m. gegužės 13 d. breve suteikė visuotinius atlaidus per Švč. M. Marijos Apsilankymo šventę ir visą oktavą, taip kaip švenčia Žemaičių Kalvarija.

Nelaimės kelionėse galėjo tapti vienu iš motyvų 1823 m. Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus tvoroje įrengti Kryžiaus kelią, analogišką stotimis ir tematika Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus keliui.

Mosėdis, viena seniausių žemaičių gyvenamų vietovių, yra įsikūręs prie Bartuvos upės. Jo vardas pirmą kartą paminėtas 1253 m. kryžiuočių raštuose. Nuo 1421 m. Mosėdžio gyvenvietė (dvaras) tapo Žemaičių vyskupo valda[18], nors pirmoji bažnyčia pastatyta 1551 m.[19]. Tais pačiais metais vyskupas Vaclovas Virbickis įsteigė Mosėdžio parapiją. Šv. Arkangelo Mykolo mūrinė bažnyčia pastatyta 1783 m.[20]. Kiekvienas, pirmą kartą įžengęs pro didingus bažnyčios šventoriaus vartus, pamato gana neįprastą reginį: aplink šventorių išdėstytos koplyčios, kurios pristato 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelią (žr. 3 il.).

Kitas motyvas gali būti sietinas su katalikišku pamaldumu. Tuo metu Žemaičių vyskupijai vadovavo vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis (1802 05 13–1838 07 17). Kaip teigia istoriniai šaltiniai, vyskupas J. A. Giedraitis labai rūpinosi žmonių religiniu švietimu ir ragino klebonus taip pat tai daryti[21].

Be vyskupo šį Kryžiaus kelią įsteigti, matyt, taip pat lėmė ir Žemaičių vyskupijoje veikusios bernardinų vienuolija bei parapijos brolijos. Menotyrininkė Asta Giniūnienė, išnagrinėjusi bernardinų provincijolo Henriko Skačkausko 1823 m. rugsėjo 3 d. dokumentą, patvirtintą žemaičių vyskupo Juozapo Giedraičio (Juozapo Arnulfo Giedraičio (1802–1838) – A. G.), teigia, kad tų pačių metų rugsėjo 26 d. Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriuje įsteigtas Kryžiaus kelias[22] ir pastatytos medinės koplytėlės.

1850 m. vizitacijos akte rastas įrašas liudija, kad „Mosėdžio bažnyčios šventoriaus Kryžiaus kelias būdavo nuolat apvaikščiojamas tikinčiųjų, o per Viešpaties Žengimo į dangų, Rožinio Švč. M. Marijos Apsilankymo ir Švč. M. Marijos

---

18 Misius, K., Šinkūnas, R. *Lietuvos Katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993, p. 396.

19 Šileikis, G., Visockis, A. *Lietuvos istorijos datos, įvykiai, faktai, asmenybės* (*nuo I amžiaus iki 1795 metų*). Kaunas, 1998, p. 176.

20 Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios. Telšių vyskupija*. Chicago, 1980, t. 1, p. 222–223.

21 *Ten pat*, p. 35.

22 Mosėdžio bažnyčios 1850 m. vizitacijos aktas. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 669, ap. 2, b. 311, l. 44; Giniūnienė, A. Bernardinų įnašas į Kryžiaus kelio skaidą. XVIII a. vid. – XIX a. vid. *Tridento Visuotinio Bažnyčios Susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Vilnius, 2009, p. 422–423.

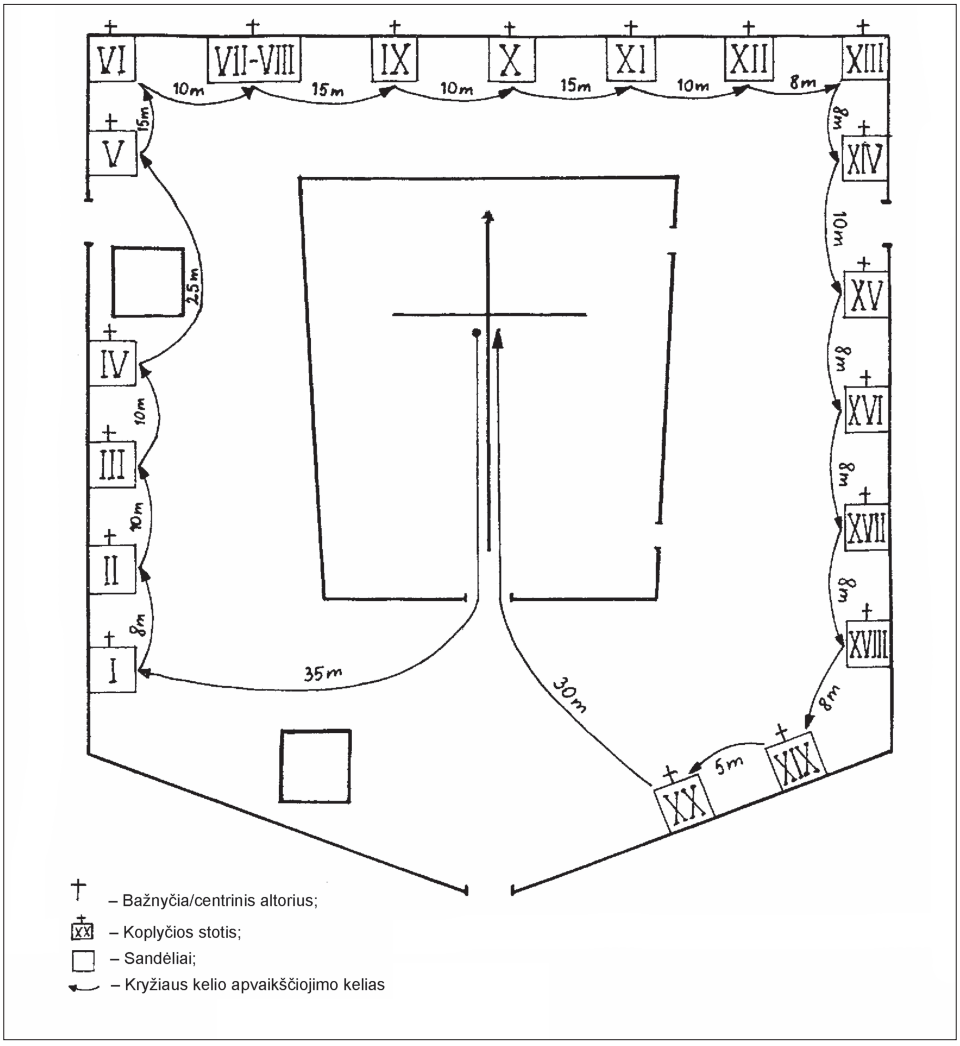

3 il. Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio apvaikščiojimo schema

Ėmimo į dangų, taip pat per brolijų šventes vykdavo iškilmingos procesijos kartu su vadovu“[23]. Nūdienos vietos gyventojų teigimu, šis Kryžiaus kelias buvo ir yra apvaikščiojamas per mirusiųjų paminėjimus, giedant Žemaičių Kalvarijos *Kalnų* maldas ir giesmes[24]. Tiek bernardinų vienuolija, tiek ir brolijos rūpinosi katalikišku

[23] Mosėdžio bažnyčios 1850 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 311, l. 37 v, 38 v.; Giniūnienė, A. *Min. veik.*, p. 422–423.

[24] 1995–2004 m. vasaros lauko ekspedicijų medžiaga, Kretinga. *Šv. Antano religijos studijų instituto prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete Folklorinio kabineto archyvas*.

mirusiųjų palaidojimu. Yra žinoma, kad jau 1726 m. popiežius Benediktas XIII yra suteikęs Kryžiaus kelio atlaidus visiems tikintiesiems, ypač tiems, kurie meldžiasi už sielas, t. y. už mirusiuosius[25].

1901 m. Mosėdžio bažnyčios šventoriuje Kryžiaus kelio medinės koplytėlės buvo perstatytos – sumūrytos naujos, jų viduje vietoj paveikslų po stiklu įmontuotos gražios bareljefinės Kristaus Kryžiaus kelio gipsinės figūrų grupės. Žmonių teigimu, jos pagamintos Italijoje ir arkliais pargabentos iš Rygos. Čia daug prisidėjo parapijos žmonės, aukoję tam pinigus[26], tačiau įrašas ant bareljefų: „SZPETKOWSKI / POSEN (Špetkovskis (Szpetkowskis) / Poznanė) liudija, kad jie įgyti Poznanėje, Špetkovskio dirbtuvėje[27].

Šis daugiaplanis Kryžiaus kelias buvo paskutinis Žemaičių vyskupystėje (1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI paskelbta Apaštališkąja konstitucija „*Lituanorum gente*“ Žemaičių vyskupystė tapo Telšių vyskupija – aut. past.).

Anksčiau atlikti tyrimai atskleidė, kad tarp Mosėdžio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriaus Kryžiaus kelio apeiginių papročių svarbus Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio (*Kalnų*) maldų ir giesmių giedojimo Žemaičių Kalvarijos *Kalnų* maldų ir giesmių melodijomis bei grojimas muzikos instrumentais[28]. Per atlaidus kaimyninės parapijos atvykdavo su savo orkestrais, o XX a. pradžioje Mosėdžio Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriuje skambėjo tautiniai muzikos instrumentai. Mosėdžio Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios kraštotyros muziejaus medžiaga atskleidžia, kad 1895–1897 m. čia vikaraujant kunigui Juozui Tumui-Vaižgantui liaudies muzikos instrumentų orkestrėlis grodavo ir pritardavo giesmėms per visas bažnytines šventes[29].

Tai rodo, kad Mosėdžio Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriaus Kryžiaus kelio giesmių giedojimas pritariant muzikos instrumentais atskleidžia Žemaičių krašto kultūros tradicijas.

Žemaičių Kalvarijos ir Mosėdžio kalvarijų tipo Kryžiaus kelių savastis

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio kultūrinio aspekto tyrinėjimų problemiką išprovokuoja tai, kad jo pirmtako Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelio koplyčios pa-

25 Ramanauskas, B. *Aš savo dalį atlikau…*, p. 110; 262–263.

26 Motuzas, A. Mosėdžio ir Žemaičių kalvarijos kalvarijų Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1999, t. 15, p. 345–403.

27 Giniūnienė, A. *Min. veik.*, p. 423.

28 Motuzas, A. *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija...*, p. 143.

29 *Mosėdžio bažnyčios inventoriaus ir vyskupų vizitacijų knyga*. Mosėdis: Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios muziejus, 1922.

statytos atviroje erdvėje ant kalvų, šalia vandens telkinių, bažnyčios, dominikonų vienuolyno, apsirūpinta sakralinėmis vertybėmis (stebuklingas Švč. M. Marijos su kūdikiu paveikslas, švento Kryžiaus relikvija) bei čia atliekamomis įspūdingomis tik šiai vietovei skirtomis *Kalnų* maldomis ir giesmėmis, kurioms pritaria liaudies ir akademinių (dūdų) muzikos instrumentų kapelos.

Mosėdyje kalvarijų 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelio koplyčios pastatytos uždaroje, Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus tvoroje, šventoriuje nėra vienuolyno, vandens telkinių (išskyrus tai, kad per miestelį teka Bartuvos upelis – aut. past.) bei sakralinių vertybių, kaip antai stebuklingas Švč. M. Marijos su kūdikiu paveikslo ar švento Kryžiaus relikvijos. Čia tik stovi bažnyčia bei analogiškos Žemaičių Kalvarijai skaičiumi ir tematika 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelio koplyčios, prie kurių atliekamos analogiškos Žemaičių Kalvarijai *Kalnų* maldos ir giesmės su analogiškomis jų melodijomis, kurioms pritaria liaudies ir akademinių (dūdų) muzikos instrumentų kapelos.

Pažvelgę į pateiktus pavyzdžius matome, kad Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelias yra Didžiųjų Kalvarijų bei dominikoniško tipo. Jos įsteigtos vietos vyskupo ir yra palaimintos popiežiaus Urbono VIII bei globojamos vienuolių dominikonų.

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelias yra kalvarijų tipo. Jos (patvirtina vienuolių bernardinų ir vietos vyskupo vardu raštai) įsteigtos parapijos.

Išvados

Atliktas tyrimas leidžia formuluoti šias išvadas:

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelią su pirmtaku Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus keliu sieja tai, kad čia yra vienos tematikos 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelias.

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelias įkurtas dėl pakankamai aukšto bažnyčios vadovų supratimo, išprusimo lygio patvirtinančio fakto, kad buvo sudaryta galimybė Mosėdžio maldininkams gauti Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidus savo šventovėje, o ne kaimyninėje Žemaičių Kalvarijoje.

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelią ir jo pirmtaką Žemaičių Kalvarijoje sieja 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelio (*Kalnų*) maldos ir giesmės, jų melodijos bei joms pritarimas liaudies ir akademinių (dūdų) muzikos instrumentų kapelomis; kitų Žemaičių Kalvarijos *Kalnų* maldų ir giesmių atitikmenų Mosėdyje nėra.

Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelias, nors ir pristato Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelią, tačiau nėra Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių, arba 20-ies vietų, Kryžiaus kelio kopija, nes nėra priskiriama Didžiųjų Kalvarijų ir dominikoniškam tipui.

Atlikto tyrimo rezultatai pagrindžia darbo pradžioje iškeltą hipotezę, kad Mosėdžio kalvarijų tipo kryžiaus kelias yra pirmtako Lietuvoje Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo siekinys, o ne kopija. Mosėdžio ir aplinkinių parapijų maldininkų siekta gauti Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidus savo šventovėje, o ne kaimyninėje Žemaičių Kalvarijoje.

CALVARY OF MOSĖDIS IN THE CONTEXT OF THE LITHUANIAN CALVARIES: A COPY OR A GOAL?

Summary

The Catholic piety consists of two elements: the Holy Mass and the practices of folk piety, which are publicly performed in the language of local residents at the time other than the Holy Mass. The Calvary Ways of the Cross distinguish among the practices of folk piety of the Lithuanian Catholic Church. The uniqueness of the Calvary-type Way of the Cross of the churchyard of Mosėdis, which has become the object of research, distinguishes by the piety of the Way of the Cross. The goal of the study is to reveal whether the Calvary-type Way of the Cross of the churchyard of Mosėdis in the context of its analogues in Lithuania is a copy or a goal.

The research enabled to make the following conclusions: first, the Calvary-type Way of the Cross of the churchyard of Mosėdis St. Archangel Michael Church bears links with the Way of the Cross of Žemaičių Kalvarija, for instance, it features the Way of the Cross of 19 chapels or 20 stations of the same theme, prayers, chants and their melodies with the accompaniment of folklore and academic (pipe) choirs and the festivals of the Visitation of the Blessed Virgin Mary; second, though the Calvary-type Way of the Cross of the churchyard of Mosėdis St. Archangel Michael Church features the Way of the Cross of 19 chapels or 20 stations, it is not a copy of the Way of the Cross of 19 chapels or 20 stations of Žemaičių Kalvarija since it does not belong to the Great Calvary and Dominican type.

The research results provide evidence to the hypothesis raised in the beginning of the study – the Calvary-type Way of the Cross in Mosėdis embodies the goal of piety rather than a copy of the first Way of the Cross of Žemaičių Kalvarija in Lithuania. The church-goers of Mosėdis and the neighbouring parishes sought to hold the festivals of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in their own sanctuary rather then the neighbouring Žemaičių Kalvarija.

Grasilda BLAŽIENĖ

PRŪSŲ VARDYNO TYRIMO PROBLEMOS

Įvadas

Prūsų vardą istorijos šaltiniuose pirmą kartą IX a. paminėjo Bavarų geografas. Šiame šaltinyje prūsai pavadinti *Bruzi*. Apie 965 m. Ispanijos keliautojas Ibrahimas ibn Jakubas arabų kalba rašytame veikale taip pat paminėjo prūsus. Vėliau pateikiamos sulotynintos formos *Pruzzi*, *Pruzze* ir t. t.[1]. Pačiuose prūsų kalbos paminkluose nėra žodžio prūsams įvardyti. Trečiajame katekizme užfiksuotas būdvardis *prūsiskan* „prūsišką" ir prieveiksmis *prūsiskai* „prūsiškai" Tų žodžių buvimas leidžia daryti prielaidą, kad egzistavo ir prūsiškas etnonimas **prūsis* arba * *prūsas*[2].

Prūsai XII–XIII a. gyveno dabartinės Lenkijos ir Kaliningrado srities teritorijose. Jų žemės šiaurėje ribojosi su Baltijos jūra ir Nemunu, rytuose su Nemunu ir sūduvių-jotvingių ir lietuvių žemėmis, pietuose su Lenkija ir vakaruose su Vysla. Išsamesnę informaciją apie to laikotarpio Prūsiją pateikė Petras Dusburgietis, apie 1326 m. Karaliaučiuje parašęs „Prūsijos žemės kroniką". Garsusis kronikininkas nurodė prūsų gyvenamo krašto ribas: Vyslą, Sūriąją (Baltijos) jūrą, Nemuną, Rusios žemę, Mazovijos kunigaikštystę, Dobrynės kunigaikštystę ir tai, kad Prūsijoje buvo vienuolika sričių[3].

XIII a. prūsų žemes negailestingai siaubė Vokiečių kryžiuočių ordinas, įsitvirtinęs Pamedėje 1233 m., 1240 m. Varmėje, po Kristburgo sutarties – Notangoje ir Bartoje, 1264–1265 m. Semboje, po 1274 m. Nadruvoje. Į nukariautas prūsų žemes XIII a. pabaigoje – XIV a. pradeda plūsti ir pagrindinai kolonistai – vokiečių valstiečiai, pagal metrikas ir dokumentus iš Žemutinės Vokietijos ir Vidurio Vokietijos. Prūsai taip pat buvo perkeliami, pvz., sūduviai į Šiaurės vakarų Sembą, į taip vadinamąjį „Sūduvių kampą". Taip pat prūsų žemėse gyveno lenkų ir lietuvių.

XIII a. viduryje prūsų kalba pradėjo kontaktuoti su vokiečių kalba. Taip prasidėjo prūsų kalbos išstūmimo ir šalies germanizavimo procesas. Prūsų kalba galutinai išnyko XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje. Anoniminis kronikinin-

---

1 Mažiulis, V. *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius: Mintis, p. 13–15.

2 Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 360–361.

3 Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius: Vaga, 1985. p. 84–85.

kas 1709 m. pranešė apie prūsiškai kalbančius valstiečius Semboje[4]. Prūsų kalbos paminklų sąrašas negausus. Jį sudaro rankraštiniai paminklai: Bazelio fragmentas (apie XIV a. vidurį), Elbingo žodynėlis (apie XIV a.), Grūnavo žodynėlis (XVI a. pr.) ir spausdinti: trijų vokiškųjų katekizmų vertimai į prūsų kalbą (1545–1561 m.). Kalbinę medžiagą būtina papildyti gausiais prūsų vardyno duomenimis, t. y. asmenvardžiais ir vietovardžiais ir reliktiniais prūsų tarmių žodžiais, glosomis, posakiais, užfiksuotais istorijos dokumentuose prieš pagrindinių prūsų kalbos paminklų pasirodymą ir po jų pasirodymo. Šiandien sunku įsivaizduoti, kad gali būti aptikta naujų iki šiol nežinomų prūsų kalbos paminklų, todėl prūsų tikriniai vardai yra svarbi prūsų kalbos tyrimo medžiaga. Per šimtmečius užfiksuoti tikriniai vardai yra renkami ir aiškinami. Straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas prūsų gyvenamųjų vietų vardams, arba oikonimams, kuriais pradėta domėtis XVI a. pabaigoje. Pirmiausia minėtinas K. Henenbergerio veikalas „Erclerung der Preüssischen grösseren Landtaffel oder Mappen“[5]. Autorius pateikė daug prūsų toponimų, savotišką XVI a. pabaigos prūsų toponimų sąrašą, skirtą praktikos reikmėms. K. Henenbergeris bandė aiškinti kai kurių vietovardžių kilmę. Pvz., *Komstegallen*, pirmą kartą užfiksuotą 1460 m., jis aiškino *ein zimliches Dorf Camstigall soll einen Schaffskoppf bedeuten* („didelis kaimas *Camstigall* turėtų reikšti avies galvą“) (Hennenberger 1595, 43). Šis paaiškinimas parodo, kad autorius buvo susipažinęs ir su pačia prūsų kalba. Iš keleto paaiškinimų tvirtinti, kad jis ją būtų mokėjęs, pernelyg drąsu, tačiau jam buvo žinomi tokie žodžiai, kaip pr. *camstian* „avis“ ir prūsų vartota *galwo* „galva“. XVIII a. prūsų toponimų I knygoje „Prūsijos onomasija“ ir III knygoje „Prūsijos topografija“ paskelbė M. Pretorijus, kuris rėmėsi ir to paties K. Henenbergerio surinkta empirine medžiaga[6]. Jie abu užfiksavo apvokietėjusias prūsiškų toponimų formas, kurios sukėlė sunkumų M. Pretorijaus vertėjams, komentarų autoriams, lokalizavusiems toponimus ir kartais aiškinusiems jų kilmę. Iš akių išleistas labai svarbus istorinio vardyno tyrinėjimo aspektas – norint patikimai atstatyti autentiškas toponimų lytis, aiškinti jų kilmę, reikia remtis seniausiais toponimų užrašymais.

1794 m. prūsų toponimus kilmės ir darybos atžvilgiu bene pirmasis aptarė G. C. S. Henigas straipsnyje „Versuch ůber einige Ueberreste der Altpreussisschen Sprache vorzůglich in der Benennung einiger noch jetzt vorhandenen Stådte und

[4] Blažienė, G. *Die baltischen Ortsnamen im Samland*. (= Hydronymia Europaea, Sonderband II). Stuttgart: Franz Steiner, 2000, S. 8. (Tekste – Blažienė 2000 ir puslapis).

[5] Hennenberger, C. *Erclerung der Preüssischen grösseren Landtaffel oder Mappen*. Königsperg in Preussen: Bey Georgen Osterbergern, 1595. (Tekste – Hennnenberger 1595 ir puslapis).

[6] Pretorijus, M. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*, t. 1. Vilnius: Pradai, 1999; t. 2. Vilnius: LII leidykla, 2004.

Dȏrfer in Ostpreussen und Litthauen“ („Bandymas paaiškinti kai kurias prūsų kalbos liekanas pirmiausia remiantis šiuo metu turimais miestų ir kaimų pavadinimais Rytprūsiuose ir Lietuvoje”)[7]. Autorius užsiminė, kad prūsų oikonimai turėję galūnę *-ow,* kuri tapo švelniau skambančia vokiška *-au* (Hennig 1794, 626–627). Oikonimas *Keimkallen*, G. C. S. Henigo (1794, 631) nuomone, reiškia kaimą ant kalno. Taip pat autorius išskiria priešdėlį *po-* laikydamas jį „tikru prūsišku“ (Hennig 1794, 633).

XIX a. prūsų toponimus gana aktyviai rinko ir analizavo vokiečių kalbininkai V. Piersonas[8], G. H. F. Neselmanas[9], F. F. Hopė[10], A. Becenbergeris[11], geografas M. Tėpenas[12] ir istorikas L. Vėberis[13], taip pat lenkų istorikas V. Kentšynskis[14].

XX a. pr. prūsų asmenvardžius aprašė E. Levis[15]. Žymiausias XX a. pirmosios pusės prūsų vietovardžių tyrėjas yra J. Gerulis, 1912 m. paskelbęs savo daktaro disertaciją „De Prussicis Sambiensium locorum nominibus“[16] ir po dešimtmečio 1922 m. garsųjį prūsų vietovardžių rinkinį „Die altpreussischen Ortsnamen“[17].

Į išsamiausią prūsų asmenvardžių rinkinį „Die altpreussischen Personennamen” J. Gerulio nenagrinėtų gyvenamųjų vietų vardų yra įdėjęs R. Trautmanas[18]. Tai pr. vv. *Kayszekaym*, kurio pirmasis sandas siejamas su pr. avd.[19] *Peter Kayse*, o antrasis su pr. *caymis* „kaimas“ (Trautmann 1925, 41), pr. vv.[20]. *Tustyenen* ir

---

7 Hennig, G. C. S. Versuch ůber einige Ueberreste der Altpreussisschen Sprache vorzůglich in der Benennung einiger noch jetzt vorhandenen Städte und Dȏrfer in Ostpreussen und Litthauen. *Preußisches Archiv,* 1794, Bd. 5, S. 611–654. (Tekste – Hennig 1794 ir puslapis).

8 Pierson, W. Altpreussischer Namenkodex. *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde*, 1873, Bd. 10, S. 483–744.

9 Nesselmann, G. H. F. *Thesaurus linguae Prussicae*. Berlin: Harwitz & Grossmann, 1873.

10 Hoppe, F. F. Ortsnamen der Provinzen Ost- und Westpreussen. *Altpreussische Monatsschrift*, 1875, Bd. 12, S. 289–298, 548–564; 1876, Bd. 13, S. 563–586; 1877, Bd. 14, S. 38–46, 399–419; 1878, Bd. 15, S. 578–609; 1881, Bd. 18, S. 245–270.

11 Bezzenberger, A. Die Bildung der altpreussischen Personennamen. Ein Versuch ihrer Deutung. *Altpreussische Monatschrift*, 1873, Bd. 13, S. 385–435.

12 Toeppen, M. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha: Justus Perthes, 1858.

13 Weber, L. *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung nebst Spezialgeographie*. Danzig: Theodor Bertling, 1878.

14 Kętrzyński, W. *Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemeckich*. Lwów: Nakładem zakładu Nar. im Ossolińskich, 1879.

O ludności polskiej w Prusiech niegdyś Krzyżackich. Lwów: Nakładem zakładu Nar. im Ossolińskich, 1882.

15 Lewy, E. *Die altpreussischen Personennamen*. Inaugural – Dissertation. Breslau: Buchdruckerei H. Fleischmann, 1904.

16 Gerullis, G. *De Prussicis Sambiensium locorum nominibus*. Phil. Diss. Tilsis: Ex officina Mauderodiana, 1912.

17 Gerullis, G. *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1922.

18 Trautmann, R. *Die altpreussischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1925.

19 avd. – asmenvardis.

20 vv. – vietovardis.

Tustegarben, dėl kurių plg. pr. avd. *Tustim,* **Tuste* (Trautmann 1925, 110). Prūsų toponimikos tyrimams nusipelnė K. Būga[21] ir J. Endzelynas[22]. Naujos prūsų vardyno medžiagos, oikonimų ir asmenvardžių, 1939 m. paskelbė I. Matusevičiūtė[23]. Beveik visus prūsų tikrinius vardus iki raidės M savo penkiatomyje tezaure „Prusskij jazyk. Slovar'" nagrinėjo V. Toporovas[24]. V. Mažiulis į „Prūsų kalbos etimologijos žodyną" atskirais straipsniais yra įdėjęs prūsų tikrinių žodžių[25]. Prūsų vardynas buvo ir yra lietuvių kalbininkų ir onomastų A. Vanago[26], B. Savukyno[27], F. Daubaro[28], V. Pėteraičio[29], latvės V. Dambės[30], ukraino A. Nepokupno[31], vokiečių E. Frenkelio[32], H. Krajės[33], V. P. Šmydo[34], J. Udolfo[35], bulgaro I. Duridanovo[36] atidaus dėmesio objektas. Prūsų vardyno duomenimis remiasi ir V. Smočinskis savo monografijoje „Untersuchungen zum deutschen Lehngut im Altpreussischen" samprotaudamas apie vokiečių kalbos skolinius prūsų kalboje[37]. Labai aktyvūs

21 Būga, K. *Rinktiniai raštai*. I–III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

22 Endzelīns, J. *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika* [1943]. Darbu izlase IV, 2. Rīga: Zinātne, 1982, lpp. 9–351.

23 Matusevičiūtė, I. Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui. *Archivum Philologicum*, 1939, t. 8, p. 10–18.

24 Топоров, В. Прусский язык. *Словарь*. 1–5. Москва: Наука, 1975–1990.

25 Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. I. Vilnius: Mokslas; II–III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; IV Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1988–1997.

26 Vanagas, A. Dėl vietovardžio Labguvà darybos ir kilmės. *Baltistica*, 1965, t. 1 (2), p. 185–199; *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.

27 Savukynas, B. К проблеме западно-балтийского субстрата. *Baltistica*, 1966, t. 1 (2), p. 165–176; Ežerų vardai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1960, t. 3, p. 289–299; 1961, t. 4, p. 216–226; 1962, t. 5, p. 191–198; 1966, t. 8, p. 183–194.

28 Daubaras, F. *Prusskaja gidronimija*. Daktaro disertacija (rus. k.). Vilnius, 1990.

29 Pėteraitis, V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992; *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

30 Dambe, V. Соответствия в топонимии Латвийской ССР с древнепрусским языком. *Baltistica*, 1972, I priedas, p. 55–62.

31 Nepokupnyj, A. Балто-*северославянские языковые связи*. Киев: Наукова Думка, 1976; Сербско-литовская изоглосса *лùпāр*„lipnjak"*/Лùпāр–Liẽporas* и прусский ороним *Lepare*. *Baltistica*, 2000, t. 35 (1), p. 91–101.

32 Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 2 Bd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1962–1965.

33 Krahe, H. *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1964; Alte Gewässernamen zwischen Weichsel und Memel. *Beiträge zur Namenforschung*, 1965, Bd. 16, Ht. 1, S. 1–8.

34 Schmid, W. P. *Linguisticæ scienticæ collectanea*. Berlin; New York: de Gruyter, 1994.

35 Udolph, J. *Die Stellung der Gewärssernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1990; Baltisches in Niedersachsen? *Florilegium linguisticum*. Festschrift für Wolfgang P. Schmid, hrsg. von E. Eggers, J. Becker, J. Udolph, D. Weber. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Wien: Peter Lang, 1999, S. 493–508.

36 Duridanov, I. *Thrakisch-dakische Studien. Erster Teil: die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*. Sofia: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1969.

37 Smoszyński, W. *Untersuchungen zum deutschen Lehngut im Altpreussischen*. Kraków: Wydawnictwo

buvo ir yra lenkų onomastai G. Leidingas[38], H. Gurnovičius ir M. Biolik, daugiausia nusipelnę prūsų vandenvardžių tyrimui. H. Gurnovičius[39] ir M. Biolik[40] garsiojoje *Hydronymia Europaea* serijoje, kurios iniciatorius ir leidėjas buvo indoeuropeistas ištikimas lietuvių tautos bičiulis V. P. Šmydas, paskelbė savo monografijas, skirtas, prūsų upių, ežerų ir pelkių vardams. Rytprūsių pietinės dalies oikonimus toje pačioje *Hydronymia Europaea* serijoje yra išsamiai aptarusi R. Pšybytek[41].

H. Gurnovičius išnagrinėjo Gdansko pavyslės toponimus[42], o M. Biolik buvusios Ostrudos apskrities toponimiją[43]. Varmės gyvenamųjų ir negyvenamųjų vietų vardams yra skirtos A. Pospišylovos studijos[44]. Negalima nepaminėti ir Lenkijos mokslų akademijos Lenkų kalbos instituto leidžiamo lenkų oikonimų žodyno „Nazwy miejscowe polski“, kurio yra pasirodę 7 tomai[45]. Žodyne aptariami ir Lenkijos teritorijoje buvę prūsų gyvenamųjų vietų vardai.

Prūsų oikonimams skirtos lenkų M. Biolik, H. Gurnovičiaus, A Pospišylovos studijos ir serijos *Hydronymia Europaea* 3 atskiri tomai, vienas R. Pšybytek ir du straipsnio autorės[46].

Prūsų vardyno kaip objekto problema

Lenkų onomastai rinkdami medžiagą savo darbams daugiausia rėmėsi J. Gerulio veikalu ir spausdintais šaltiniais, nuošalyje palikdami vertingiausią prūsų vardyno šaltinį – rankraštinius dokumentus. R. Pšybytek pirmame atskirame serijos *Hydrony-*

Universitetu Jagiellonskiego, 2000. (Tekste – Smoszyński 2000 ir puslapis).

38 Leyding-Mielecki, G. *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*. Olsztyn: Druk. Spółdz. Wydawn „Zagon" w Olsztynie, 1947; Leyding, G. *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Część II. Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*. Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959.

39 Górnowicz, H. *Gewässernamen im Flußgebiet der unteren Weichsel* (= Hydronymia Europaea 1). Wiesbaden GMBH; Stuttgart: Franz Steiner, 1985.

40 Biolik, M. *Zuflüsse zur Ostsee zwischen unterer Weichsel und Pregel* (= Hydronymia Europaea 5). Stuttgart: Franz Steiner, 1989; *Namen der stehenden Gewässer im Zuflußgebiet des Pregel und im Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel* (= Hydronymia Europaea 8). Stuttgart: Franz Steiner, 1993; *Die Namen der fliessenden Gewässer im Flußgebiet des Pregel* (= Hydronymia Europaea 11). Stuttgart: Franz Steiner, 1996.

41 Przybytek, R. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens* (= Hydronymia Europaea, Sonderband). Stuttgart: Franz Steiner, 1993.

42 Górnowicz, H. *Toponimia Powisła Gdańskiego*. Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich wydawnictwo, 1980.

43 Biolik, M. *Toponimia byłego powiatu Ostródzkiego*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1992.

44 Pospiszylowa, A. *Toponimia południowej Warmii: nazwy miejscowe*. Olsztyn: Pojezierce, 1987; *Toponimia południowej Warmii: nazwy terenowe*. Olsztyn: Wydawnictwo Wyszei szkoły w Olsztynie, 1990.

45 *Nazwy miejscowe polski*. I–VII. Red. K. Rymut, Kraków: Wydawnictwo Institutu Języka Polskiego PAN, 1996–2007.

46 Žr. 4 nuorodą ir Blažienė, G. *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen* (= Hydronymia Europaea, Sonderband III). Stuttgart: Franz Steiner, 2005. (Tekste – Blažienė 2005 ir puslapis)

mia Europaea tome „Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens“ surado 284 J. Gerulio ir kitų prūsų vardyno tyrėjų neaptartus prūsų oikonimus[47]. Straipsnio autorės monografijoje „Die baltischen Ortsnamen im Samland“ surasta 215 (Blažienė 2000, 8), o monografijoje „Baltische Ortsnamen in Ostpreußen“ (Blažienė 2005, 9–10) – 454 kitų tyrėjų neužfiksuoti oikonimai. Kaip jau ne kartą buvo minėta, po J. Gerulio darbo paskelbimo įvyko dvejopo pobūdžio pasikeitimų – viena, išaugo rytų baltų vardyno rinkimas, publikavimas ir tyrimas ir antra, surasta nemažai J. Gerulio ir kitų prūsų vardyno tyrėjų neužfiksuotų prūsų oikonimų. Šie motyvai ir vis didėjantis susidomėjimas prūsistika ir lėmė, kad iš naujo būtų imtasi prūsų vardyno tyrimų[48]. Be to, žymiai išplėsta tyrimų chronologija, apimanti ir XVI–XVIII a., nes J. Gerulis savo surinktam vardynui buvo nustatęs griežtą chronologinę ribą – 1525 metus, motyvuodamas tuo, kad XVI a. pradžioje nusistovėjo vokiškos prūsiškų vietovardžių tarimo lytys. Šią J. Gerulio poziciją 1976 m. griežtai sukritikavo A. Nepokupnas monografijoje „Balto-severo slavjanskije jazykovyje svjazi“, pareikšdamas „*prinjatoje im (Gerullisom) chronologičeskoje ograničenije prusskoj toponimii svidetel'stvovami do konca pervoj četverti XVI veka nel'zja sčitat' priemlemym. Rasširenie isledovatel'skoj bazy prusskoj onomastiki (antropo- i toponimii) dolžno proischodit' za sčet vključenija v chronologičeskije ramki poiskov takže i takich pamjatnikov, kotoryje otnosjatsja k XVI i posledujuščim vekam*.“(„Gerulio nustatyta prūsų toponimijos riba, besiremianti XVI a. pirmojo ketvirčio duomenimis, nėra priimtina. Prūsų onomastikos (antroponimijos ir toponimijos) tyrimo bazė turi būti išplėsta įtraukiant į chronologinius rėmus ir tokius paminklus, kurie priklauso XVI ir vėlesniems amžiams.“) (Nepokupnyj 1976, 119–120). V. P. Šmydas jau minėtos R. Pšybytek monografijos leidėjo įžangos žodyje pabrėžė, kad „vietų vardų istorija nesibaigia 1525 m. ir turi būti aptarta iki dabarties” („weil die Namengeschichte nicht mit dem Jahr 1525 abbricht, sondern bis in die Gegenwart verfolgt wird“). Pati R. Pšybytek (1993, 9) įvade pritardama A. Nepokupno minčiai pasakė, kad ir jos tyrimai ir pastebėjimai rodo, kad būtina peržengti J. Gerulio nustatytą chronologinę ribą ir papildyti prūsų oikonimiją XVI–XVIII a. duomenimis[49].

Kaip rodo rankraštiniai ir spausdinti šaltiniai, tuo laikotarpiu pirmą kartą užfiksuoti prūsų oikonimai taip pat yra reikšmingi prūsų vardyno tyrimui. Tai yra nustačiusi ir šio straipsnio autorė bei ne kartą nurodžiusi tuose šaltiniuose surastos onomastinės medžiagos svarbą, pavyzdžiui, *Karplauke* 1540 (Ostpr. Fol.

47 Žr. 41 nuorodą, p. 9.

48 Blažienė, G. Oikonimai su **kaim-* Rytų Prūsijoje. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 10.

49 Žr. Blažienė, G. Stand und Aufgaben der altpreussischen Onomastik. *Namenkundliche Beiträge. Wolfgang P. Schmid zum 70. Geburtstag*, hrsg F. Debus, Stuttgart; Franz Steiner, 2001, S. 49–50.

911a 4 60r)[50] vėliau *Karplauken* Karaliaučiaus apskrityje, kurio antrojo sando prūsiškumas nekelia jokių abejonių ir sietinas su pr. *laucks* „laukas“. Pirmasis sandas veikiausiai asmenvardinės kilmės, plg. liet. avd. *Kárpis* (Blažienė 2005, 78). 1785 m. pirmą kartą užfiksuotas *Kattlack* (Goldbeck 1785, 78)[51] vėliau *Kattlack* Prūsų Ylavos apskrityje. Tai pr. oikonimas **Kat-lauk-*, kurio pirmasis sandas sietinas su pr. *catto* „katė“, antrajame sande yra paplitusi topoleksema pr. *laucks* „laukas“ (Blažienė 2005, 79).

Darbai iš prūsistikos yra sudėtingi daugeliu aspektų. Sudėtingas yra prūsų kalbos tyrinėjimas ir apskritai onomastikos tyrimas, nes žodžiai nebeturi savo vidinės formos, tik nominacinę reikšmę. Dabar pasigirsta balsų, kad prūsistikos tyrimai yra daug lengvesni negu kitų baltų kalbų, nes visi tekstai telpa į vieną knygą[52]. Straipsnio autorės manymu, prūsų vardyno tyrėjams ši nuostata netinka, nes prūsų vardyno duomenys yra užfiksuoti daugybėje rankraštinių ir spausdintų šaltinių, o be kruopščios šaltinių analizės neįmanomi ir patikimi vardyno tyrimai. Prūsų vardyno tyrėjas turi būti susipažinęs su šaltiniais, gebėti juos perskaityti ir iššifruoti pavadinimus, suvokti, kad, tarkim, Ordino foliantai Nr. 99 ir 100 yra vadinamosios Handfestenbücher (pagal prasmę verčiant Privilegijų dokumentų knygos) ir jų turinys sutampa, tačiau Ordino folianto Nr. 100 dokumentai yra Ordino folianto Nr. 99 dokumentų vertimai iš lotynų kalbos į vokiečių kalbą ir juose pasitaikančius vietų vardų užrašymų iškraipymus galima paaiškinti ir vertėjų neatidumu. Ordino foliante Nr. 161[53], kuris vadinamas „Pfennigschuldbuch der Komturei Christburg“ („Kristburgo komturijos skolų knyga“) užfiksuota daugybė Kristburgo srities oikonimų. Jų užrašymai įvairuoja, pvz.: *Lowpin, Luepin villa*, *Loypin, Luppin* apie 1400 (OF 161 152r, 153r, 161r, 174r), tai pr. **Lup-ĭn-* (?), vėliau *Koiten*, lenk. *Chojty*. Beje, antrasis vardas taip pat užfiksuotas tame pačiame Ordino foliante *Koyten adir Leupyn, Koyten Lowpin ader Koyten, Otto von Koyten* apie 1400 (OF 161 31, 31r, 179, 208). Pirmasis vardas pr. **Lup-ĭn-* (?), kuris galėtų būti asmenvardinės kilmės ir sietinas su liet. avd. *Lupéika*, *Lupa*. Kita galimybė būtų sieti šį oikonimą su tokias vardais, kaip liet. upėvardis *Lupõnė*, plg. dar liet. *lupà*, *lùpti*. Antrasis vardas pr. **Kait-* sietinas su pr. avd. *Koyte* (Blažienė 2005, 353–354).

---

[50] Ostpr. Fol. – Ostpreussischer Foliant (Rytprūsių foliantas), saugomas Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas*. Pirmas skaičius reiškia folianto numerį, antras – tomą, trečias – puslapį.

[51] Goldbeck, J. F. *Vollständige Topographie des Königreichs Preußen*. I. Königsberg: Kanter und Gelehrten, 1785.(Tekste – Goldbeck 1785 ir puslapis).

[52] Žr. Vykypěl, B. Zwei altpreussische Bemerkungen. *Baltistica*, 2007, t. 39 (1), p. 145.

[53] Tekste OF – Ordino foliantas, saugomas Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas*. Pirmas skaitmuo reiškia folianto numerį, antras – puslapį.

Galima teigti, kad šiame foliante atsispindi Ordino sričiai būdingas vokiečių žemaičių, vokiečių aukštaičių ir vidurio vokiečių kalbų mišinys, turėjęs įtakos prūsų vardyno duomenims.

Prūsų vardyną užrašė vokiečiai, kuriems prūsų kalba XIII ir XIV a. buvo svetima ir nesuvokiama. Oikonimai ir kita vardyno dalis buvo užrašoma iš gyvosios kalbos taip, kaip juos tarė vietiniai gyventojai ir kaip juos išgirdo užrašinėję metraštininkai. Prūsų vardynui išlikti ypatingą reikšmę turėjo tas faktas, kad vokiečiai ne tik jį perėmė sakytinės vartosenos forma, bet ir užfiksavo tūkstančiuose dokumentų, o tai turėjo lemiamą įtaką prūsiškiems toponimams gyvuoti ir išlikti. Seniausi užrašymų variantai rodo, kad tikriniai vardai buvo užrašomi taip, kaip raštininkai buvo įsitikinę, kad juos išgirdo. Žinoma, tie prūsiški garsai, kurie neturėjo tinkamos išraiškos vokiškais rašmenimis, turėjo būti išreikšti vokiečių kalbai įprastu rašytiniu būdu. Nė kiek neabejotina, kad raštininkai ir ne tik jie, skaitė kitų raštininkų užrašytus dokumentus ir juose esančius prūsiškus tikrinius vardus ir, jeigu jie nebuvo girdėję, kaip jie tariami, tai galėjo būti daugelio iškraipymų priežastis, o būtent tie iškraipymai ir sukelia daugiausia sunkumų, analizuojant prūsų vardyną. Šiuos pokyčius lengva pastebėti, palyginus užrašymų variantus, pvz., apie 1400 m. užfiksuotas *Sketerithen*, *Cleyne Sketerithyn* (OF 111 95) tapo *Schöntritten* Frydlando apskrityje (Blažienė 2005, 184–185), o 1307 m. užfiksuotas *Waynegine* (OF 112 18) – *Wannegen* Labguvos apskrityje (Blažienė 2005, 217).

Pirmieji prūsų oikonimai pasirodė XIII a. vidurio dokumentuose, parašytuose lotynų kalba, kuri kaip ir nuo XIV a. Ordino raštuose vartojama vidurio vokiečių kalba (Mitteldeutsch) buvo oficiali Ordino kanceliarijos kalba. Šnekamosios kalbos vartosenoje vyravo vokiečių žemaičių tarmė (Niederdeutsch) ir vokiečių aukštaičių tarmė (Hochdeutsch). Iš šių tarmių (Mittelhochdeutsch ir Mittelniederdeutsch) skirtumų išsivystė vadinamos Hochpreußisch (prūsų aukštaičių tarmė) ir Niederpreußisch (prūsų žemaičių tarmė), taip pat turėjusios įtakos prūsų oikonimams ir visam vardynui užrašyti.

Sembos dokumentų knygoje, kurioje paskelbti 1243–1387 m. dokumentai, pirmasis dokumentas vokiečių kalba užfiksuotas [1331] metais[54]. Jame nustatoma riba tarp Sembos vyskupijos ir *Laukstyčių* (*Lochstädt*) srities. Dokumente užfiksuoti 4 Sembos oikonimai: *Lochsteten* (3x) – vėliau *Laukstyčiai* (*Lochstädt,* rus. *Pavlovo*); *Fischhausen*, *Fischhauszen* – vėliau *Fišhauzenas* (*Fischhausen*); *Laygeen, Legeen, Lageyn, Laygeen, Leygeen* – vėliau *Legehnen*; *Dargnen, Darrygen, Darrigen, Dargen* – vėliau *Dargen*. *Laukstyčių* kilmė nėra aiški. P. Dusburgietis siejo šį

[54] *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, hrsg. von C. P. Woelky und H. Mendthal. Leipzig: Dunker & Humblot, 1898, S. 197–198.

vardą su pr. avd. *Laucstiete... Sambite*, *dicti Laucstiete*[55]. Toks siejimas veikiausiai remiasi liaudies etimologija. V. Toporovo nuomone, vardas galėtų būti hibridinis dūrinys, kurio pirmasis sandas sietinas su pr. laucks „laukas", o antrasis su vok. Stätte (-stete) „vieta"[56]. Po 6 metų V. Mažiulis atstatė autentišką lytį pr. **Lauksētā* ir kildino vv. iš upės **Lauksētā,* kurios reikšmė būtų „švysčiojanti upė", vardo[57]. Šis vietovardis veikiausiai vokiškos kilmės ir sietinas su vvž.[58] *lôch-* „vieta, bažnytkaimis" (įmanomas ryšys ir su vž.[59] *lōk* „česnakas") ir vva.[60] *stat* „vieta" (Blažienė 2000, 86–87)[61]. *Fišhauzenas* (rus. *Primorsk*) paminėtas 1268 m. kaip *Schonewik*. Gal tai pr. vv. **Skanev-īk-*, kilęs iš upės vardo **Skanevīs*. 1326 m. jau užfiksuotas vok. *Vischusen*, o 1327 m. *Bischoveshusen*, tai „vyskupo namai". *Fišhauzenas* buvo Sembos vyskupijos centras (Blažienė 2000, 35–36). *Legehnen* (rus. *Popovka*) taip pat turėjo du vardus. 1299 m. kaimas pavadinamas *Singoren* vardu. Tai pr. vv. **Zingur-*, kuriame slypi pr. avd. *Singor* arba pr. apeliatyvas *singuris* „dagilis". Taip pačiais 1299 m. užfiksuotas kitas kaimo vardas *Laygayne*. Tai pr. vv. **Laig-ain-*/**Laig-ein-*, asmenvardinės kilmės iš pr. avd. *Layge* (Blažienė 2000, 81). *Dargen* (rus. *Lunino*) vardas paminėtas 1327 m. kaip *Dargowayn*, vėliau *Dargen*. Vv. **Darg-vain-* arba **Darg-* kilęs iš avd., plg. liet. dvikamienį asmenvardį *Dárgvainis* ir pr. avd. *Darge* (Blažienė 2000, 27). Šis dokumentas yra verstas iš lotynų kalbos. Vietovardžių įvairavimas gali būti atsiradęs ir dėl vertėjo sugebėjimų. 1340 m. jau atsiranda pirmas vokiečių kalba, kaip originalo kalba, parašytas dokumentas (p. 233–234). Iš viso Sembos dokumentų knygoje yra 544 dokumentai, 16 parašyti vokiečių kalba ir vienas verstas iš lotynų kalbos į vokiečių.

Rytprūsių vardynas buvo rašytas ne vieną šimtmetį. Kaip buvo minėta, Rytprūsiai buvo bendra prūsų, vokiečių, lenkų ir lietuvių kalbų erdvė. Prūsų vardyną veikė tos kalbos, žinoma, ir Ordino kanceliarijos kalba. Be to, reikia turėti galvoje tą faktą, kad vieną Ordino dokumentų rinkinį dažniausiai rašė ne vienas raštininkas. Labai svarbus prūsų vardynui yra Ordino foliantas Nr. 105, kurį sudaro 2 knygos. Pirmąją knygą rašė 2 raštininkai, joje yra XV a. dokumentai, kelių Prūsijos žemių privilegijų nuorašai. Antroji to paties folianto knyga parašyta kelių

55 *Scriptores rerum Prussicarum,* Bd. 1. Leipzig: Hirsel, 1861, S. 109.

56 Žr. 24 nuorodą, 1990, t. 5, p. 153 ff.

57 Žr. 25 nuorodą, 1996, t. 3, p. 77–78.

58 vvž. – vidurio vokiečių žemaičių.

59 vž. – vokiečių žemaičių.

60 vva. – vidurio vokiečių aukštaičių.

61 Plg. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 514.

raštininkų lotynų ir vokiečių kalbomis. Kai kurie gyvenamųjų vietų vardai labai sunkiai įskaitomi, gal todėl jie ir nebuvo iki šiol įtraukti į prūsų vardyno rinkinius, pvz. [x]†*Bruten campus* [62] Notangoje [1338?] (OF 105 243[r]) (Blažienė 2005, 37). Šiame Ordino foliante užfiksuoti du vėlesni *Kukehnen*, Frydlando (*Friedland*) ir Šventapilės (*Heiligenbeil*) apskrityse. *Kukehnen* Frydlando apskrityje šiame foliante užfiksuotas 7 kartus kaip *Kucayn, Kukayn* ir *Kukeyn* 1348–1401 (OF 105 83, 94, 94[r], 93[r], 156, 154[r]–155). Tai pr. vv. **Kuk-ain-*, sietinas su pr. **kukas* „kaukas“ (Blažienė 2005, 97). *Kukehnen* Šventapilės apskrityje užfiksuotas 1339 m. kaip *in campo Cevkaynen* (OF 105 231). Autentiška lytis pr. **K'auk-ain-*. Oikonimas asmenvardinės kilmės, plg. liet. avd. *Kiáuka*, *Kiáukė* (Blažienė 2005, 97–98). Šiuo atveju galima kalbėti apie prūsų oikonimijai būdingą reiškinį, kai gyvenamųjų vietų vardai, ypač apvokietėjusios formos, sutampa, nors autentiškos lytys skiriasi ir istoriniai užrašymai įvairuoja. Tas reiškinys ypač būdingas Sembos oikonimijai[63]. Dar kartą minėtinas OF Nr. 161, iš kurio J. Gerulis nėra užfiksavęs visų vieno oikonimo užrašymo variantų, pavyzdžiui, jis užfiksavęs tik *Kothelauken* apie 1400 (Gerullis 1922, 68), o foliante pateikiami *Kothelauken vel Polex, Koytelawken ader Poleytz, Woyseten, Koythelauken, Kothelauken vel Polex, Christan von Polex, Kolmenen Koitelauken, Koytelauken* apie 1400 (OF 161 179, 180, 23[r], 165[r], 168[r], 178, 176[r]) dabartinės Lenkijos teritorijoje, Elbingo vaivadijoje. Atidesnis žvilgsnis į dokumentą būtų leidęs konstatuoti faktą, kad gyvenvietė turėjusi tris vardus: *Koitelauken*, pr. **Kait-lauk-*, dūrinys, kurio pirmasis sandas kildinamas iš avd. pr. *Koite*, o antrasis siejamas su pr. *laucks* „laukas“; *Woyseten*, pr. **Vaiset-* siejamas su pr. avd. *Waysete* ir *Polex,* pr. **Paleks* (?), kildinamas iš pr. avd. *Polexe, Polex*, vėliau *Polixen*, lenk. *Poliksy* (Blažienė 2005, 376–377). J. Gerulis aptaria tuos oikonimus kaip trijų gyvenviečių vardus, neatkreipdamas dėmesio į tai, kad daugelis gyvenamųjų vietų buvo pavadintos dviem, o kartais ir trimis vardais, tarkim, vėlesnieji *Schölen* Šventapilės apskrityje 1377 m. buvo pavadinti *Assakaym* (XXVI 127)[64], pr. **Asa-kaim-*, sudurtinis pr. vv., pirmasis sandas siejamas su pr. avd. **Assa*, arba **Asse*, plg. pr. avd. *Assune*, antrasis su pr. *caymis* „kaimas”. Tame pačiame dokumente atsirado ir antras vardas *Schyle*, pr. **Sīlē*, sietinas su pr. *sylo* „šilas“ (Blažienė 2005, 184). Tokių gyvenamųjų vietų, pavadintų keliais vardais, nemažai būta Pamedėje, pa-

[62] [x]† Pirmuoju ženklu žymimas straipsnio autorės surastas vietovardis. Antruoju ženklu žymima išnykusi nebeegzistuojanti gyvenvietė.

[63] Blažienė, G. Sembos oikonimų variantai ir jų santykis su krašto raidos istorija. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 34–39.

[64] XXVI 127 – dokumentai iš vadinamųjų dokumentų stalčiukų, saugomų Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas.* (Tekste romėniški skaitmenys rodo stalčiuko numerį, o arabiški – dokumento numerį.)

vyzdžiui, vėlesnieji apvokietinti *Linken*, lenk. *Linki* 1298 m. vadinami *Broiden* (OF 100 92); pr. **Braid-*, kildinamas iš pr. *braydis* „briedis“. 1330 m. atsiranda *Lynken* (OF 100 96) vardas, kurio autentiška lytis pr. **Link-* siejama su pr. avd. *Linke*. Abu šie vardai pramaišiui užfiksuoti rankraštiniuose ir spausdintuose šaltiniuose nuo 1330 m. iki 1437/38 m. Apie 1400 m. kaimas pavadinamas dar vienu jau vokišku vardu *Czum Felde* (OF 161 34[r]), pažodžiui lietuviškai būtų *palei lauką* ar net *lauko link*. Istoriniuose dokumentuose vok. vardas užfiksuotas, kiek pavyko nustatyti, 3 kartus (Blažienė 2005, 365).

Taigi onomastinė medžiaga padeda rekonstruoti ir aptariamo krašto istoriją. Ji yra indėlis į istorinius vardų atsiradimo, kitimo ir, žinoma, krašto raidos procesus.

Galima parodyti, kaip vyko vietovardžių kitimo, darybos ir kilmės procesai. Pavyzdžiui., *Genslack* (rus. *Prudy*) Vėluvos apskrityje užfiksuotas 1357 m. kaip *Geyzelauken, Gaysalaukin* (OF 105 75[r]) ir iki 1400 metų 11 kartų rankraštiniuose šaltiniuose oikonimas fiksuojamas panašiai: *Gayselauk*, *Geyzelauk*, *Geyselawken*. Apie 1400 m. rankraštiniuose šaltiniuose įrašytas *Geizelauken* (OF 110 70). 1502 m. jau pasirodo *Genszlacken* (Gerullis 1922, 40), J. Gerulio aptariamas kaip nuo *Geyzelauken* nepriklausomas vv. Nuo 1508/09 iki 1628 m. užfiksuoti *Geselauken* (OF 135 40), *Geslacken* (Ostpr. Fol. 10859 69). [1660–1676] J. Naronskio žemėlapyje įrašytas *Genselaken*[65], vėliau *Genslacken* 1785 m. (Goldbeck, 1785, 52), o XIX a. pabaigoje *Genslack* [1893][66] (Blažienė 2005, 63). Vardas identifikuojamas kaip dūrinys pr. **Geisē-lauk-* / **Geizē-lauk-*, kurio pirmasis sandas siejamas su pr. *geeyse* **geise, *geize* „garnys“, o antrasis su pr. *laucks* „laukas“. Tokios nuomonės yra J. Gerulis (1922, 39), E. Frenkelis[67], V. Toporovas[68], V. Urbutis[69], V. Mažiulis[70]. Tiesa, minėti autoriai taip traktavo *Geyzelauken*, *Gaysalaukin*, neaptardami apvokietėjusio varianto *Genslack*. Straipsnio autorės surinkta rankraštinė medžiaga rodo, kad reikia į mokslinį aprašą šalia neabejotinų prūsiškų variantų įtraukti ir apvokietintą formą *Genslack*, jos atskirai nenagrinėjant. Prūsų *Geyzelauken* neturi rytų baltų paralelių. Prūsų vardyne buvo ežero vardas *Geserich*, siejamas su pr. *geeyse* (Gerullis 1922, 40–41). V. Smočinskis (2000 22, 190) remiasi 1502 m. įrašu

65 Naronski, J. Rankraštiniai žemėlapiai, saugomi Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas*, [1660–1676].

66 *Orts-Verzeichnis nebst Entfernungstabelle der Provinz Ostpreussen.* Bonn: Bon's Buch- und Kunst-Handlung, [1893], S. 136 .

67 Žr. 32 nuorodą, p. 137.

68 Žr. 24 nuorodą, 1979, t. 2, p. 184 ff.

69 Urbutis, V. *Baltų etimologijos etiudai*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 24.

70 Žr. 25 nuorodą, 1988, t. 1, p. 333–335.

Genszlacken ir traktuoja, neabejodamas antrojo sando prūsiškumu, pirmąjį sandą kaip kilusį iš vokiečių kalbos *Gans* „žąsis" < *Gäns(e)lauk*. Šio teksto autorės supratimu, vokietinant pirmąjį sandą lemiamą vaidmenį suvaidino liaudies etimologija. Kai pažeidžiamas istorinio vardyno nagrinėjimo principas – nagrinėti oikonimą, remiantis istoriniais užrašymais, atsiranda nepagrįstų kilmės aiškinimų

Tikriniai prūsų vardai turi ypatingą reikšmę prūsų leksikai. Tikrinė leksika iš esmės papildo mūsų žinias apie prūsų kalbos leksiką, nes iš tikrinių vardų atstatomi apeliatyvai, kurių nėra užfiksuota prūsų kalbos paminkluose. V. Toporovas atstato pr. **alka, alk(a)s* „alkas" iš tokių oikonimų kaip *Alkayn*[71], *V. Mažiulis* – pr. **baltan* „pelkė" iš *Namuynbalt*, pelkė, *Rythobalt*, pieva[72]. Straipsnio autorės surinkta medžiaga, pvz., oikonimas [x]†*Lusynelauken* 1447 (OF 97 169[r]–170) Olštyno vaivadijoje, leidžia manyti, kad galėjo egzistuoti pr. apeliatyvas **lūsinē* „lūšynė", plg. pr. *luysis* „lūšis" (Blažienė 2005, 296). Oikonimas *Reystekaym* 1429 (OF 95 170[r]–171[r]), *Raistekaim* 1429 (OF 94 170–171), *Raistekaym* 1447 (OF 97 167) Olštyno vaivadijoje (Blažienė 2005, 322) patvirtina V. Mažiulio hipotezę, kad prūsai galėjo turėti ir apeliatyvą **raistā* „raistas", kurį V. Mažiulis atstatė tik iš vieno toponimo, pelkės vardo *Raystopelk*[73].

Išvados

Nagrinėjant prūsų vardyną būtina atsižvelgti į tai, kada buvo užfiksuoti oikonimai, kokia buvo dokumentų kokybė, kaip oikonimai ir apskritai tikriniai vardai buvo užrašomi tame pačiame foliante, neišleidžiant iš akių to fakto, kad vieną foliantą sudarė daug dokumentų, kurių kalba ir autorystė, sprendžiant iš rašysenos, įvairavo. Būtina pagal išgales pačiam vardyno tyrėjui išrinkti iš rankraštinių šaltinių visus vieno oikonimo užrašymo variantus, nes istorijos dokumentus spaudai dažniausiai rengė istorikai, kurie būdami patyrę paleografai, kartais neatkreipdavo dėmesio į vieną ar kitą raidę, kuri onomastui galėjo turėti lemiamą reikšmę nustatant etimologiją.

Prūsų oikonimai, ir apskritai tikriniai vardai, turi būti traktuojami ne tik kaip įrodomoji medžiaga prūsistų, baltistų, indoeuropeistų hipotezėms patikrinti arba paneigti, bet ir kaip savarankiškų tyrimų objektas. Gyvenamųjų vietų vardai, kaip kalbos ženklai, yra įtraukti į kalbos raidos procesą, jame dalyvauja ir ne tik

[71] Žr. 24 nuorodą, 1975, t. 1, p. 72.

[72] Žr. 25 nuorodą,1988, t. 1, p. 132.

[73] Žr. 25 nuorodą, 1977, t. 4, p. 86.

gali, bet ir suteikia žinių apie jau nebeegzistuojančią kalbą ir nebeegzistuojančios tautos istoriją.

ISSUES OF INVESTIGATION OF PRUSSIAN PROPER NAMES

Summary

The article based on the report delivered in the 14th World Lithuanian Symposium on Arts and Sciences in Lemont on 26–30 November 2008 elaborates on the issues of investigating the oiconyms of the collection of Prussian proper names. The manuscript and printed sources of the 13th–16th centuries recorded Prussian personal names and place names, which were further intensively collected and investigated in the 19th–20th century (until 1925). The collection of the Prussian proper names did not include the proper names from the 16th century (after 1525) onwards – it was believed that the fixed German forms of pronunciation of Prussian place names had already been established until the early 16th century. This attitude was rejected after the investigation of the Prussian place-names recorded after 1525 until the early 19th century. The research of the Prussian proper names was resumed in the 1970s–1980s, when the onomastic studies of the living Baltic languages advanced significantly and a number of new Prussian place names, which were not known to previous researchers, were identified on the basis of the expanded chronology of empirical.

Danguolė MIKULĖNIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS PLOTAS TARMIŲ POŽIŪRIU SENOSIOSE GRAMATIKOSE: NUO KLEINO IKI KURŠAIČIO

Įvadas

„Tarmių įvairumą pripažįstame. Mat vienokia yra kuršių tarmė, kitokia žemaičių ir klaipėdiškių, dar kitokia Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių, o ši pastaroji vėl įvairiose vietose skirtinga“, – šia Danieliaus Kleino gramatikos (1653) ištrauka paprastai pradedami lietuvių tarmių aprašai[1].

Taip norima parodyti, kad į tarmių įvairovę buvo atkreiptas dėmesys jau pirmosiose Rytų Prūsijos lietuvių kalbos gramatikose, ir pagrįstai tuo didžiuojamasi. Nors senųjų gramatikų autorių pastabos akivaizdžiai padarė įtaką lietuvių tarmių klasifikacijai, tačiau iki šiol ši tema plačiau nenagrinėta, nors yra svarbi lietuvių tarmėtyros istorijai. Tiesa, apie tai rašyta Zigmo Zinkevičiaus monografijose ir straipsniuose[2], Algirdo Sabaliausko biografijose[3], Vincento Drotvino darbuose[4] ir kitų autorių straipsniuose[5], tačiau kitokiu tyrimo aspektu – dažniausiai aptariant gramatikų autorių indėlį į lietuvių kalbotyrą.

Senųjų gramatikų temos paskatino imtis ir neseniai paskelbtas Zinkevičiaus straipsnis[6], akivaizdžiai rodantis, kad, tinkamai neišnagrinėjus senųjų gramatikų

---

1 *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 405. Cit. iš: *Lietuvių dialektologijos skaitiniai,* t. 1, sud. Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999, p. 23.

2 Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: Lietuvių kalba XVIII–XIX a. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 249–326; Zinkevičius, Z. *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 106–116, 119–126, 159–179, 199–205, 222–228; Zinkevičius, Z. Buvusios Mažosios Lietuvos tarmės. Zinkevičius, Z. *Rinktiniai straipsniai*, t. 1. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2002, p. 444–448 ir kt.

3 Sabaliauskas, A. Augustas Schleicheris. *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas,* t. 1, sud. I. Lemeškin, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 25–62; Sabaliauskas, A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, *d. 1: iki 1940 m*. Vilnius: Mokslas, p. 12–26, 63–71, 153–160; Sabaliauskas, A. Fridrichas Kuršaitis ir jo „Lietuvių kalbos gramatika“. *Kalbos kultūra*, 1977, sąs. 33, p. 83–89; Sabaliauskas, A. Augustas Šleicheris. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1969, t. 11, p. 257–269; Sabaliauskas, A. Prof. Augustas Schleicheris ir Lietuva. *Tautosakos darbai*, 1997, t. 6–7 (13–14), p. 211–212 ir kt.

4 Drotvinas, V. *Augustas Šleicheris lituanistas*. Vilnius: Mokslas, 1979. Fridrichas Kuršaitis ir jo „Lietuvių kalbos gramatika“. *Žmonės ir kalba*, sud. B. Savukynas. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 134–141 ir kt.

5 Eckert, R. Faktai apie Schleicherio ir kitų mokslininkų keliones į Lietuvą. *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas,* t. 1, sud. I. Lemeškin, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 909–913; Bacevičiūtė, R. Lietuvių kalbos garsynas Augusto Schleicherio „Liauische Grammatik“. *Baltistica* , 2009, t. 44 (2), p. 335–346.

6 Plačiau žr. Zinkevičius, Z. Senųjų lietuvių kalbos gramatikų duomenys ir ano meto tarmės. *Lituanistika*, 2009, t. 55 (1–2), p. 52–57.

medžiagos šių dienų geolingvistikos kontekste, gali rastis klaidingų mokslinių teiginių ar net interpretacijų.

Lietuvių kalbos ploto skirstymas tarmėmis

Kas būdinga senosioms gramatikoms? Kaip minėta, apie lietuvių tarmes jose dažniausiai tik užsimenama. Bet senųjų tarmių su dabartinėmis be atodairos lyginti negalima.

Rytų Prūsijos autorius Danielius Kleinas skyrė kuršių, žemaičių, klaipėdiškių ir Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių tarmes (o šias – į Vilniaus, Kauno, Kėdainių patarmes). Aptariami klaipėdiškių, kuršių, tilžėnų, ragainėnų, įsrutėnų, žemaičių, vilniškių ir kauniškių kalbos skirtumai. Tačiau šių dienų skaitytojams ne visada bus aišku, kurias tarmes minėjo Kleinas. Ir ne tik todėl, kad, gyvendamas Rytų Prūsijoje, su Kėdainių krašto tarme, kaip ir su Vilniaus ar Kauno tarmėmis, Kleinas galėjo būti pažįstamas tik iš ten išleistų knygų[7].

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tuo metu vartotų ir iki šiol tebevartojamų kai kurių pavadinimų dvilypumą. Štai, pavyzdžiui, žemaičių tarmės terminas. Per beveik penkis šimtus metų pavadinimas išliko nepakitęs, tačiau smarkiai pasikeitė sąvokos turinys: dabartiniams žemaičiams Zinkevičius priskiria Kleino kuršius, o žemaičiais, jo nuomone, galėjo būti vadinami Žemaičių kunigaikštijos gyventojai aukštaičiai ar žemaičiuojantys šiaurinės dalies Prūsijos lietuviai aukštaičiai[8].

Šiandien vyraujančią nuomonę, kad žemaičių ir aukštaičių vardai pirmiausia reiškė tik geografines sąvokas, tam tikrais laikotarpiais gavusias ir administracinę bei politinę reikšmes, labiausiai remia Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto 1420 m. rašytas laiškas Vokietijos imperatoriui Zigmantui, kuriame sakoma, kad Žemaičiai ir Aukštaičiai „visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės [...]. Žemaičiai likusią Lietuvą vadina Aukštaičiais, nes šioji žemė, palyginti su Žemaičiais, yra aukščiau“ [9].

Teofilio Šultzo išleistoje Kristupo Sapūno parašytoje gramatikoje „*Compendium Grammaticae Lithvanicae*“ (1673) Žemaičių Kunigaikštystės gyventojai aukštaičiai ar žemaičiuojantys šiaurinės dalies Prūsijos lietuviai aukštaičiai pavadinti pusiau žemaičiuojančiais. Kaip įrodomąjį argumentą Zinkevičius cituoja šių autorių pasakymą: „Žemaičių tarmė nuo vilniečių smarkiai skiriasi, o nuo kauniečių ir mūsų – maža“[10].

---

7 *Ten pat*, p. 55.

8 *Ten pat*, p. 56.

9 Morkūnas, K. *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis.* Vilnius: Mokslas, 1980, p. 14.

10 Zinkevičius, Z. Senųjų lietuvių kalbos gramatikų duomenys ir ano meto tarmės. *Lituanistika*, 2009, t. 55 (1–2), p. 56.

Šioje gramatikoje skiriamos trys tarmės – Žemaičių (t. y. Žemaičių Kunigaikštystė), Karališkosios Lietuvos (t. y. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės) ir Kunigaikštiškosios Lietuvos (t. y. Prūsijos Kunigaikštystės). Pastaroji tarmė, autoriaus liudijimu, suskilusi smulkiau – į grynąją, pusiau žemaičiuojančią ir į pusiau kuršiuojančią.

Remdamasis Sapūno gramatika, tris pagrindines lietuvių tarmes – 1) Žemaičių, 2) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir 3) Prūsijos – „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimuose“ („*Betrachtung der Littauiſchen Sprahe in ihrem Urſprunge, Weſen und Eigenſchaften*“, 1745) nurodo ir Pilypas Ruigys.

Remdamasis graikų, turėjusių daugybę dialektų, iš kurių penki svarbiausi atsiradę jonėnų ir dorėnų kolonijose, pavyzdžiu, Ruigys pastebi, kad „lietuvių kalba irgi pasiskirsto į tarmes ne tik tolimose viena nuo kitos vietose, bet ir artimose vietovėse, kuriose įvairuoja balsių ir priebalsių kitimas, jų atmetimas, pridėjimas (taip pat kirtis), akcidentinių kalbos dalių ir net atskirų žodžių vartojimas“[11].

Povilo Ruigio gramatikoje („*Anfangsgrůnde einer Littauiſchen Grammatick...*“, 1747) aiškinama, kad lietuvių tarmės viena nuo kitos skiriasi tartimi, kirčiavimu ir žodžių daryba[12]. Čia jos suskirstytos kiek smulkiau. Skiriami: 1) Lenkų lietuviai – žemaičiai ir didžialietuviai; 2) Prūsijos lietuviai – žemininkai, Prūsijos žemdirbiai, žvejininkai (arba žvejai) ir kuršiai, Kuršių Nerijos bei pamario gyventojai. Kaip matyti, šioje klasifikacijoje šalia administracinio skirstymo jau esama ir tarminio skirstymo užuomazgų. Tiesa, į smulkesnius apibūdinimus autorius nesileidžia ir plačiau aptaria tik Klaipėdos (Mėmelio) apylinkių gyventojų kalbą, nes „tarmių nuokrypiai leidžiant gramatiką nebūtini“.

To paties skirstymo laikomasi ir vėlesnėje Kristijono Gotlibo Milkaus išleistoje gramatikoje („*Anfangs–Gründe einer littauischen Sprach-Lehre*“, 1800), parašytoje Povilo Ruigio gramatikos pagrindu[13].

Gotfrido Ostermejerio gramatika „*Neue littauische Grammatik*“, 1791) taip pat iš esmės atkartoja ankstesnių autorių teiginius[14].

---

[11] Ruigys, P. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*. Vertė V. Jurgutis, K. Eigminas. Red. V. Mažiulis. Vilnius: Vaga, 1986, p. 147.

[12] *Anfangsgrůnde einer Littauiſchen Grammatick, in ihrem natůrlichen Zuſammenhange entworfen* von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Befliſſenen, zur Zeit Docenten im littauiſchen Seminario zu Kőnigsberg. Kőnigsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1747, S. 130.

[13] *Anfangs=Grůnde einer Littauiſchen Sprach=Lehre, worinn zwar die* von dem jůngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit ſtarken Zuſåern und neuen Ausarbeitungen verbeſſert und vermehrt worden von Chriſtian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen, Kőnigsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey, S. 162–165.

[14] *Neue Littauiſche Grammatik ans Licht geſtellt von Gottfried Oſtermeyer, der Trempenſchen Gemeine Paſtore Seniore und der Kőniglich=Deutſchen Geſellſchaft zu Kőnigsberg Ehren=Mitglied*. Kőnigsberg, 1791. Gedruckt bey G. E. Hartung, Kőnigl. Preŋ. Hofbuchdrucker und Buchhåndler, S. 130–131.

Pastebėtina, kad pirmųjų gramatikų autoriai iki Šleicherio tarmių neklasifikavo, rašė tik tai, ką patys pastebėjo ar iš kitų buvo girdėję. Pirmosiose Rytų Prūsijos lietuviškose gramatikose buvo akcentuotos pačios ryškiausios tarmių ypatybės, vėliau tapusios skiriamaisiais lietuvių tarmių klasifikacijos požymiais.

Todėl galima sakyti, kad pirmą kartą apie tikslesnį lietuvių tarmių skirstymą į aukštaičius ir žemaičius užsimenama Augusto Šleicherio gramatikoje „*Litauische Grammatik*“ (1856). Čia aiškiai pasakoma ir tai, apie ką šiandien galima formuluoti kaip tam tikrą problemą: „Žemaičiu paprastai vadinamas kiekvienas Rusijos lietuvis, bet ši sąvoka netiksli, nes ir Rusijos teritorijoje lietuvis (pietuose) skiriasi nuo žemaičio (šiaurėje), o aukštaičiais vadinami tik mažoje savo teritorijos dalyje (pietuose) gyvenantys Prūsijos lietuviai, šiaurėje visi kalba žemaitiškai. Prūsijoje šių abiejų tarmių riba galėtų būti Nemunas“.

Išaugus susidomėjimui, atsirado poreikis ne tik plačiau tirti lietuvių kalbą, kaip sistemą, bet ir tikslinti jos išplitimo ribas, giminystę su kitomis kalbomis. Pirmą kartą išsamesnių žinių apie lietuvių kalbos plotą, tuo metu priklausiusį kelioms valstybėms, suteikė Fridrichas Kuršaitis („*Grammatik der littauischen Sprache*“, 1876)[15].

Čia lietuvių kalbos plotas taip pat apibūdinamas pagal to meto politinę ir istorinę administracinę priklausomybę, tačiau tiksliai nusakomos jo ribos: 1) šiaurinė Rytprūsių dalis (Labguvos, Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Pilkalnio, Stalupėnų, Gumbinės, Įsruties, Darkiemio, Galdapės apylinkėse iki pat Unguros); 2) Rusijai priklausanti Kauno gubernija (autoriaus dar vadinama *Samogitija*, arba *Źemeiten*, liet. *Źemaĩcźiai*) ir dalis Vilniaus bei Gardino gubernijų; 3) Augustavo, arba Suvalkų, gubernija, ilgiausiai buvusi susijusi su Lenkija, ir, autoriaus nuomone, apimanti lenkiškąją Lietuvą[16] (žr. pav).

To meto lietuvių kalbos plotą Kuršaitis apibūdina, jo paties žodžiais tariant, maksimaliai tiksliai. Pradėjęs šiauriausiu tašku prie Baltijos jūros, nuo Palangos, Kuršaitis lietuvių kalbos ploto ribą brėžia jūros krantu pietų kryptimi iki Klaipėdos, Kuršių mariomis ir Deimės upe iki Tepliavos. Iš čia – Priegliumi žemyn iki Vėluvos, link Įsrūties, paskui į pietryčius ir Galdapės apylinkėse kerta Lenkijos sieną. Suvalkų, Augustavo ir Gardino apylinkės lieka į pietus nuo lietuvių kalbos ribos, tarp Perluomo ir Hočos miestų kertančios Nemuną ir šiaurės rytų kryptimi einančios iki Daugpilio[17].

---

15 *Grammatik der littauischen Sprache* von Dr. Friedrich Kurschat, Professor zu Königsberg i. Pr. Mit einer Karte des littauischen Sprachgebiets und einer Abhandlung über littauische Volkspoesie nebst Musikbeilage von 25 Dainosmelodien. Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1876. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

16 *Ten pat*, p. 1–2.

17 *Ten pat*, p. 2.

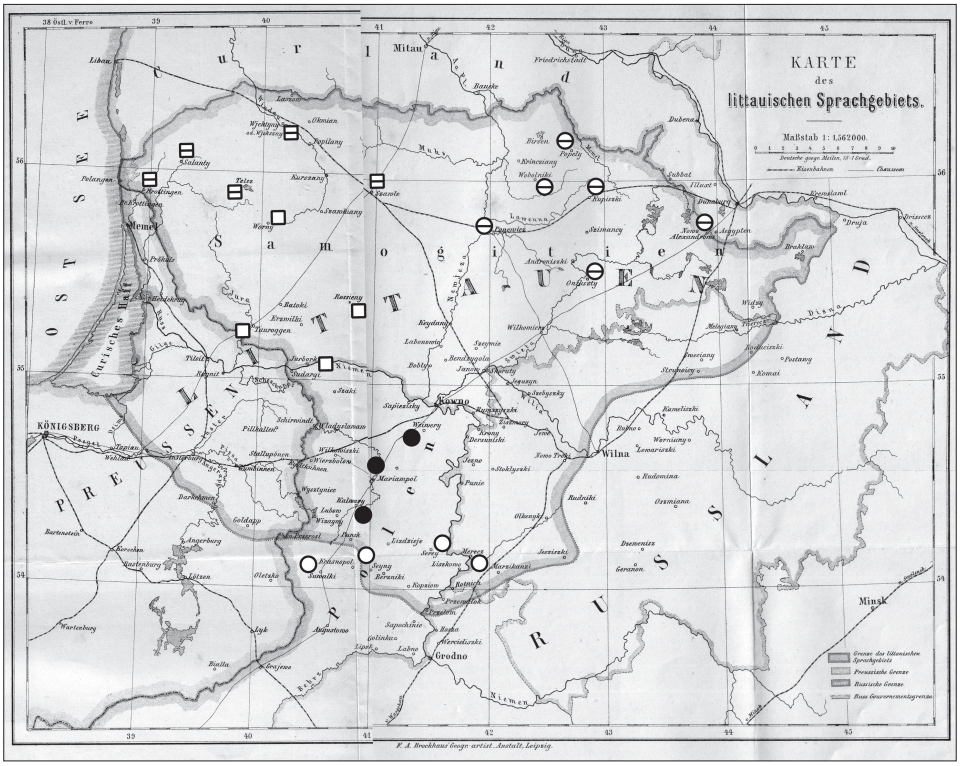

Pav. Fridricho Kuršaičio paminėtos vietovės Kuršaičio lietuvių kalbos ploto žemėlapyje (Aukštaičiai: ● – vakarų, ○ – pietų, ⊖ – rytų; žemaičiai: □ – pietų, ⊟ – šiaurės)

Autorius nurodo kalbas, vartojamas kaimyninėse valstybėse: už šiaurinės lietuvių kalbos ploto ribos, taip pat Kuršių nerijos šiaurėje kalbama latviškai, pietinėje Kuršių nerijos pusėje – vokiškai. Jo liudijimu, nuo Labguvos maždaug iki Darkiemio lietuvių kalba ribojasi su vien tik vokiškai kalbančiais gyventojais, o nuo ten pietiniai lietuvių kaimynai kalba lenkiškai. Prūsijoje dėl tenykščiams lenkams (mozūrams) būdingos tarmės šnekama mozūriškai. Pačioje Lenkijoje ir į rytus nuo Nemuno lietuvių kaimynų kalba yra grynai lenkų, toliau į šiaurę, maždaug nuo Vilniaus – baltarusių[18]. Kuršaičio nuomone, baltarusių kalba – tai rusų ir lenkų kalbų mišinys.

Nurodomas ir apytikris lietuviškai kalbančių žmonių skaičius –nuo 1,5 iki 2 milijonų žmonių: iš jų – Prūsijoje apie 150 tūkstančių lietuvių, Kauno gubernijoje – apie milijoną[19].

18 *Ten pat*, p. 2.

19 *Ten pat*, p. 3.

Prūsijos lietuvių kalbos plotą Kuršaitis suskirstė į tris dalis. Tai: 1) pietinė dalis – Stalupėnų apylinkė iki Galdapės; 2) vidurio – Tilžės, Ragainės, Pilkalnio ruožas; 3) šiaurinė dalis – Priekulės, Klaipėdos, Kretingos ruožas. Savita tarme pastaroji skiriasi nuo kitų dviejų[20].

Carinei Rusijai priklausiusį lietuvių kalbos plotą Kuršaitis tradiciškai vadino apibendrintu Žemaičių pavadinimu (*Samogitia*). Riba laikydamas Nevėžį, jis skyrė vakarų ir rytų plotus, kuriuos savo ruožtu dar padalijo į šiaurinę ir pietinę dalis. Jo žodžiais tariant, „turime šiaurės rytų, šiaurės vakarų, pietryčių ir pietvakarių *Samogitijas*“[21].

Taigi Kuršaitis gana tiksliai, nors ir neįvardydamas, atskyrė aukštaičius nuo žemaičių. Sprendžiant iš nurodytų vietovių, žemaičių plote jis skyrė šiaurės žemaičius (Kretinga, Salantai, Viekšniai, Šiauliai, Telšiai) ir pietų žemaičius (Varniai, Raseiniai, Tauragė, Jurbarkas), žr. pav. Aukštaičių plote rytų aukštaičiai (Panevėžys, Papilys, Vabalninkas, Kupiškis, Zarasai, Anykščiai) atskirti nuo vakarų ir pietų bei pietinių rytų aukštaičių (Kaunas, Ukmergė, Vilnius), žr. pav.

Skirtinga administracinė priklausomybė sutrukdė Kuršaičiui tiksliau apibūdinti dabartinį vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių plotus, tačiau akivaizdžiai jų tarminius skirtumus jautė. Tai rodo vadinamojo Lenkijos lietuvių kalbos ploto suskirstymas. Tuometinėje Suvalkų, arba Augustavo, gubernijoje, Kuršaitis skyrė dvi dalis: šiaurinę (Veiveriai, Marijampolė, Kalvarija) ir pietrytinę (Suvalkai, Seinai, Seirijai, Merkinė)[22] (žr. pav).

Pasak paties Kuršaičio, pateiktieji duomenys apie tarmių ribas „gali būti tik apytikriai“, nes, norint tiksliau jas nustatyti, „būtų reikėję tose vietose pabūti ilgiau nei leido galimybės“[23]. Taigi Kuršaitis laikytinas lietuvių geolingvistikos pradininku. Tiesa, ne visose nurodytose vietovėse šiandien kalbama nurodyta tarme: kai kurios jų (Šiauliai, Jurbarkas...) ir anais laikais buvo tarmių paribyje. Be to, ir pačios lietuvių tarmių ribos yra kintamos – tuo akivaizdžiai įsitikinta dabartines tarmių ribas palyginus su XIX a. pabaigos – XX a. pradžios ribomis, aprašytomis Kazimiero Jauniaus[24].

---

20 *Ten pat*, p. 10.

21 *Ten pat*, p. 10–11.

22 *Ten pat*, p. 11.

23 *Ten pat*, p. 11.

24 Mikulėnienė, D., Trumpa, E. Naujas žvilgsnis į Kazimiero Jauniaus tarmių klasifikaciją. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos,* t. 2, sud. S. Ambrazas, D. Mikulėnienė. Vyr. red. D. Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 128–146.

Kuršaičiui buvo gerai žinoma Antano Baranausko klasifikacija pagal garsų tarimą, tačiau, pastebėjęs, kad Baranauskas lietuvių kalbos plotą „skirsto į kur kas daugiau dalių, pavyzdžiui, vien tik rytų *Samogitiją* jis skaido į septynias šiaurines dalis ir tiek pat pietinių", – autorius mano, kad praktinėms ir pažintinėms reikmėms jo pateikto skirstymo „turėtų pakakti"[25]. Taigi Baranausko tarmių skirstymu jis nepasinaudojo.

Išvados

Iš šios Rytų Prūsijos senųjų lietuvių kalbos gramatikų apžvalgos matyti, kad:

Senosiose Rytų Prūsijos gramatikose aprašant tarmes nuosekliai laikytasi administracinio-teritorinio lietuvių kalbos ploto skirstymo.

Apytikrį XIX a. pabaigos lietuvių tarmių vaizdą galima susidaryti iš Kuršaičio žemėlapio, jame pažymėjus autoriaus paminėtas vietoves. Tai liudija, kad Kuršaitis gana gerai buvo susipažinęs ne tik su Rytų Prūsijos, bet ir likusio lietuvių kalbos ploto tarmėmis.

Nors Kuršaičio lietuvių tarmių apraše jau galima įžvelgti ne tik iki jo vyravusį tarmių administracinio-teritorinio skirstymo principą, bet ir tarmių bendrybių bei skirtybių paiešką, skiriamieji jų požymiai šioje gramatikoje dar nenurodyti.

Detalesnei tarmių klasifikacijai atsirasti galėjo trukdyti tuometinis administracinis-teritorinis lietuvių kalbos ploto susiskaidymas ir, svarbiausia, paties autoriaus nuostata – parašyti ir išleisti lietuvių kalbos gramatiką ne mokslui, o praktinėms reikmėms.

AREA OF THE LITHUANIAN LANGUAGE USAGE IN THE OLD GRAMMARS IN TERMS OF DIALECTS: FROM KLEIN TO KURSCHAT

Summary

The article analyses the data of the old grammars in the context of geolinguistics. It elaborates on the position of Zigmas Zinkevičius, according to which we cannot compare the descriptions of the old dialects with present-day without caution since certain terms of dialectology have acquired different meanings.

The review presented in the article shows that administrative-territorial principle of dialect description dominated until the grammar of Friedrich Kurschat (1876). The map of area of Lithuanian language usage and its description provided by Kurschat gives a sketchy

[25] *Grammatik der littauischen Sprache* von *Dr. Friedrich Kurschat...*

picture of the Lithuanian dialects of the late 19th century. That shows that Kurschat was considerably well aware of both the dialects of Eastern Prussia and the dialects of the remaining area of the Lithuanian language usage. However, the distinctive features were not yet indicated.

The administrative-territorial division of the Lithuanian language area and possibly the determination of Kurschat himself to write a grammar for practical instead of scientific needs could have impeded the emergence of a more detailed classification of dialects in Eastern Prussia.

Tomas BARANAUSKAS

KUR BUVO ŽIEMGALIŲ SILENĖS ŽEMĖ?

Įvadas: kodėl istoriografijoje buvo „pamesta“ pietinė Žiemgala?

Politinio ir pažintinio pobūdžio priežastys lėmė, kad įvairių baltų genčių vaidmuo ankstyvojoje Lietuvos istorijoje buvo nepakankamai įvertintas ar net dirbtinai sumenkintas. Nemažą įtaką čia padarė vokiečių istoriografija, kuri buvo linkusi savintis baltų gentis, kurias vokiečiams viduramžiais visiškai ar bent iš dalies pavyko nukariauti. Dėl to pasireiškė ir tendencija tų nukariavimų suformuotas ribas tapatinti su ankstesnėmis baltų genčių ribomis ir siekis pabrėžtinai atskirti tas gentis nuo lietuvių.

Augustas Bylenšteinas padėjo mokslinės XIII a. šiaurės baltų genčių istorinės geografijos pagrindus, bet kuršių, žiemgalių ir sėlių pietines ribas jis beveik sutapatino su Livonijos (Latvijos) ir Lietuvos siena. Net į išsamius 1253 m. Kuršo dalybų aktų duomenis, rodančius nemažą Kuršo teritorijos dalį buvus Lietuvoje, jis tiesiog numojo ranka, – esą Kuršo sąvoka vokiečių buvo išplėsta, o etnografinės ribos, kurias jis nustatė daugiausia pagal savo laikų padėtį, esą visada buvusios kitokios, maždaug atitinkančios ilgametę Livonijos sieną[1]. Fragmentiškiau aprašytas žiemgalių ir sėlių gentis A. Bylenšteinas tiesiog stengėsi sutalpinti Livonijoje. Lietuvai jis priskyrė tik vieną, bet pačiame pasienyje esantį, žiemgalių centrą – Žagarę su Raktės pilimi – nedidelis nukrypimas nuo Livonijos sienos, kurį autorius pasistengė minimalizuoti.

Po Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos ir prijungimas prie Lietuvos sukėlė ant kojų visą pulką politizuotų vokiečių istorikų (Hansas ir Gertruda Mortensenai, Paulas Kargė ir kiti), kurie puolė įrodinėti, kad Vokietijos sudėtyje buvusi Mažoji Lietuva nieko bendro su lietuviais neturinti, kad tai esančios prūsų ir kuršių žemės, istorinio likimo susietos su vokiečiais, o lietuviai ten esantys tik atvykėliai kolonistai. Tokia radikali propagandinės vokiečių istoriografijos pozicija kai kuriems lietuvių tyrinėtojams sukėlė tam tikrą „nelietuviškų“ baltų genčių fobiją. Stoję į gynybinę poziciją jie ėmė „stumti“ įvairias baltų gentis, visų pirma kuršius, iš Lietuvos Respublikos teritorijos, tarsi jos būtų pavojingas priešas, galintis išklibinti Lietuvos teritorinį vientisumą[2].

---

1 Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes und der Lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg, 1892, S. 255–256.

2 Pryšmantas, V. Ne kuršiai, bet žemaičiai. *Vairas*, 1933, t. 5, nr. 1, p. 100–109; nr. 2, p. 223–232; Pakarklis, P. Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš Vok. ordino atėjimą. *Mūsų žinynas*, 1933, t. 26, nr. 101, p. 171–185.

Nepriklausomai nuo šių propagandinių kovų A. Bylenšteino autoritetas darė ir tam tikru mastu tebedaro įtaką mokslinei istoriografijai: jos pagrindu didžiausią kuršių žemę Ceklį į Žemaitijos sudėtį įtraukė Henrikas Lovmianskis[3], o jo pateiktas XIII a. baltų žemių etninės ir politinės struktūros įvaizdis ilgam įsitvirtino istoriografijoje[4]. Šiame vaizdinyje ir Žiemgalos pietinė riba nedaug tesiskyrė nuo dabartinės Lietuvos ir Latvijos sienos.

Vien rašytiniais šaltiniais paremta diskusija dėl etninių Kuršo ribų pateko į aklavietę, o Žiemgala apskritai neatrodė problemiška. 1254 m. dviejuose Žiemgalos dalybų aktuose buvo išvardytos tik 7 žiemgalių žemės: Silenė, Žagarė, Duobė, Sparnenė, Tervetė, Duobelė ir Upmalė. Visų jų centrus, išskyrus pačiame Lietuvos ir Latvijos pasienyje esančią Žagarę, A. Bylenšteinas lokalizavo Latvijos teritorijoje[5]. Tai tarsi suponuotų, kad didžioji Žiemgalos dalis buvo dabartinės Latvijos teritorijoje, o Lietuvoje reikėtų ieškoti nebent nereikšmingų jos periferinių pakraščių.

Archeologinis iššūkis

Pamažu besikaupiant archeologiniams duomenims, situacija pasikeitė. Kažkada daug aistrų kėlusi diskusija dėl kuršių išsisprendė tarsi savaime: didžioji 1253 m. Kuršui priskirtos teritorijos dalis pripažinta kuršiška[6], o kai kurie vis dar nekuršiški atrodantys pakraščiai negali būti pagrindas atmesti tų žemių priklausymą Kuršui bent jau XIII a. viduryje[7]. Apskritai archeologinių duomenų kaupimas ir analizė kaskart pateikia naujų staigmenų: sužinome vis apie didesnį, nei iki tol manyta, įvairių baltų genčių išplitimą dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Geras pavyzdys gali būti Eugenijaus Jovaišos tyrinėjimai Vėluikių kapinyne (Tauragės raj.), leidę iškelti idėją, kad skalvių IV–V a. teritorija galėjo siekti net Skaudvilės apylinkes – gerokai toliau į šiaurę nei tradiciškai manyta[8]. Panaši situacija klostosi ir kitų genčių tyrinėjimuose, neišskiriant ir Žiemgalos.

Archeologiniai tyrinėjimai pietinėje („lietuviškoje“) Žiemgalos dalyje reikšmingai papildė mūsų žinias apie žiemgalių gyventą plotą. Dabartinėms Lietuvai ir Latvijai priklausančios Žiemgalos dalys iš esmės susilygino. Skaičiuodamas Lielupės

3 Łowmiański, H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. Wilno, 1932, t. 2, s. 58, 76–77.

4 Maksimaitienė, O. *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*. Vilnius, 1991, p. 16, 23.

5 Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes*..., S. 102–145.

6 Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 51–52.

7 Baranauskas, T., Zabiela, G. Ceklis 1253 metais: istorinė-archeologinė analizė. *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sud. A. Ivinskis. Vilnius, 2004, p. 9–55.

8 Jovaiša, E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 3–20.

baseine esančius žiemgalių kapinynus, Romas Jarockis įvardijo, kad iš 146 žinomų II–XIII a. žiemgalių (ir pražiemgalių) kapinynų 82 (56 %) yra Latvijos, o 64 (44 %) – Lietuvos teritorijoje[9]. Tačiau šį santykį reikėtų pakoreguoti, nes čia neatsižvelgta į Ventos baseine gyvenusius žiemgalius. Ilonos Vaškevičiūtės tyrinėjimai Pavirvytės kapinyne parodė, kad šis ir grupė kaimyninių kapinynų, esančių Ventos baseine, taip pat priklausė žiemgaliams[10], o ir anksčiau tyrinėtas Papilės kapinynas jau laikytas žiemgališku[11]. I. Vaškevičiūtė iš viso suregistravo 127 žiemgalių kapinynus, datuojamus V–XII a, iš kurių 75 (59 %) yra Lietuvoje ir 52 (41 %) – Latvijoje[12]. Pietinę žiemgalių ribą I. Vaškevičiūtė žymi linija, kuri prasideda į pietus nuo Ventos ir Virvytės santakos ir eina Kuršėnų, Šiaulių, Panevėžio miestų šiauriniu pakraščiu[13]. Ernestas Vasiliauskas panašiai apibrėžia ir XII–XIII a. Žiemgalos ribas[14].

Taigi naujausių tyrimų duomenimis, Žiemgalos svorio centras krypsta į dabartinę Lietuvos teritoriją – čia koncentruojasi didžioji dalis žiemgalių archeologinių paminklų. Tačiau istoriniai duomenys tarsi tam prieštarautų: iš 7 istorinių žiemgalių žemių, tik vienos centras lokalizuojamas dabartinės Lietuvos teritorijoje. Kaip tai paaiškinti?

Ką mes žinome apie žiemgalių žemes?

XIII a. vidurio Žiemgalos teritorinį padalijimą atspindi du 1254 m. balandžio mėnesio Žiemgalos dalybų aktai. Pirmuoju aktu tarp Vokiečių ordino ir Rygos arkivyskupo buvo pasidalyta Vakarų Žiemgala su 6 žemėmis (Silene, Žagare, Duobe, Sparnene, Tervete ir Duobele)[15]. Antruoju aktu padalyta Rytų Žiemgala, arba Upmalė. Jos viduje taip pat būta žemių, bet dalytasi ne pagal jas, o aprašant dalijamų teritorijų ribas, vestas daugiausia upėmis. Atsitiktinai paminėta tik viena Upmalės žemė – Plonė (*ad terram, quae Plane dicitur*)[16]. Tad iš esmės Upmalė gal yra net ne žemė, o kelių žemių junginys, bet jos struktūros tokio sistemingo aprašymo kaip Vakarų Žiemgaloje neturime.

---

9 Jarockis, R. Settlement development in the River Lielupe Basin c. 500–1200 AD. *Pētījumi zemgaļu senatnē: rakstu krājums*. Rīga, 2004, lpp. 61.

10 Vaškevičiūtė, I., Cholodinskienė A. *Pavirvytės kapinynas* (*X–XIII amžiai*). Vilnius, 2008.

11 *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, red. R. Rimantienė. Vilnius, 1977, t. 3, p. 18, 82–83 (nr. 488), žemėl. 8.

12 Vaškevičiūtė, I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius, 2004, p. 29–30.

13 *Ten pat*, p. 92.

14 Vasiliauskas, E. Žiemgala XII–XIII a. *Žiemgala*, 2003, nr. 2, p. 3–10.

15 *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Reval, 1853, Bd. 1, Col. 345–346 (nr. 264); Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes*..., S. 430.

16 *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*..., Bd. 1, Col. 347–348 (nr. 265); Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes*..., S. 430–431.

Pastaruoju metu XIII a. Žiemgalos žemes tyrinėjantis Ernestas Vasiliauskas atkreipė dėmesį į šį žinių apie žiemgalių žemes fragmentiškumą. Jis pasistengė ne tik surinkti atsitiktines žinias apie 1254 m. nepaminėtas žiemgalių žemes, bet ir susieti jas su konkrečiomis archeologinių paminklų grupėmis, išaiškinti jų vietą Žiemgalos teritorinėje struktūroje[17].

Remdamasis rašytinių šaltinių ir archeologiniais duomenimis E. Vasiliauskas įvardijo ir lokalizavo dvi 1254 m. nepaminėtas Upmalės žemes: Mežuotnės (Upmalės centras, pirmą kartą paminėtas 1219 m.) ir Nuogailienos (1416 m., šaltinyje vadinama pilies apygarda), taip pat, jo manymu, Plonės žemei priklausiusias Šiurpės bei Guostagalio apygardas (abi paminėtos 1259 m.) ir Mežuotnės žemei priskirtą Putelenės apygardą (1272 m.)[18]. Daug dėmesio E. Vasiliauskas paskyrė Sidabrės žemei, kurią laiko savarankiška žeme tarp Žagarės ir Upmalės (Sidabrė – paskutinė 1289–1290 m. vokiečių paimta žiemgalių pilis)[19]. Pagal archeologinių paminklų grupes jis apibrėžė ir keturias šaltiniuose neminimas žemes, kurias sąlygiškai pavadino Kruojos–Daugyvenės, Kūros–Kulpės, Lėvens–Pyvesos ir Ventos žemėmis[20]. Tai – labiausiai į pietus nutolusios žiemgalių žemės, kurios dar tik neseniai, remiantis archeologiniais duomenimis, imtos laikyti žiemgališkomis.

Šiuose E. Vasiliausko samprotavimuose, nepaisant to, kad jie gana įdomūs, vis dėlto liko neįvertinta, kur šaltiniai pateikia fragmentiškus duomenis, paliekančius daugiau erdvės interpretacijoms, o kur jų duomenys yra sistemingi ir pildyti juos laisvomis interpretacijomis nepageidautina.

Vakarų Žiemgalos 1254 m. balandžio mėnesio dalybų akte iš tiesų turime sistemingą šios žemės struktūros aprašą, o tuo pačiu metu sudarytas Rytų Žiemgalos (Upmalės) dalybų aktas jo stokoja. Tad sutinkant su E. Vasiliausko argumentais, įrodančiais Sidabrės žemės egzistavimą, negalima sutikti, kad ji priklausė Vakarų Žiemgalai (t. y. nepriklausė Upmalei). Juo labiau, kad Upmalė, kaip rodo jos 1254 m. dalybų aktas, driekėsi „iki Upytės ir Šiaulių žemių ribų“ (*ad terminos terrarum Opiten et Saulen*). Iš tiesų Sidabrės (pilis lokalizuojama Kalnelio piliakalnyje prie Joniškio) priklausymas Upmalės žemei lengviausiai paaiškina Upmalės ribojimąsi su Šiaulių žeme. Kartu nekyla abejonių, kad sąlygiškai E. Vasiliausko įvardytos Kūros-Kulpės, Kruojos-Daugyvenės ir Lėvens-Pyvesos žemės dėl savo geografinės

---

17 Vasiliauskas, E. Žiemgalių žemės XII–XIII a. *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje: mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. R. R. Trijonienė, R. Jurgaitis. Šiauliai, 2007, p. 34–62.

18 *Ten pat*, p. 44–47.

19 Vasiliauskas, E. Ar buvo žiemgalių Sidabrės žemė? *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*, Klaipėda, 2005, p. 191–206.

20 Vasiliauskas, E. *Žiemgalių žemės XII–XIII a...*, p. 54–58.

padėties taip pat turi priklausyti Upmalei (jų savarankiškumas ar priklausymas kitoms Upmalės sudėtyje buvusioms žemėms – atskira problema).

Iš E. Vasiliausko naujai išskirtų žemių vienintelė Ventos žemė dėl savo geografinės padėties negali būti siejama su Upmalės žeme. Tai žemė, kurios žiemgališką identifikaciją pagrindė minėti I. Vaškevičiūtės tyrinėjimai Pavirvytės kapinyne, taigi jos atsiradimas Žiemgalos žemėlapyje nėra atsitiktinis ir juo abejoti būtų sunku.

Kadangi visos Vakarų Žiemgalos žemės buvo išvardytos 1254 m. dalybų akte ir dar A. Bylenšteino lokalizuotos, istoriškai interpretuoti šią sąlygiškai įvardytą žemę (nekvestionuojant jos priklausomybės žiemgaliams) galima tik dviem būdais: 1) manyti, kad ji nėra savarankiška žemė, o kurios nors iš šešių Vakarų Žiemgalos žemių apygarda; 2) manyti, kad ji yra viena iš Vakarų Žiemgalos žemių, kurią A. Bylenšteinas neteisingai lokalizavo. Bet kuriuo atveju reikia vadovautis nuostata, kad Vakarų Žiemgalos žemių sąrašas neturi keistis, nes 1254 m. buvo atliktas sistemingas jų surašymas. Pagal nusistovėjusią tvarką tai būdavo daroma sušaukus viso krašto žemių bei apygardų seniūnus, kurie gerai žinojo realią padėtį[21].

Geografiškai „Ventos“ žemę galima būtų sieti su jos artimiausiomis kaimynėmis – Duobės arba Žagarės žemėmis. Tačiau laikyti ją bet kurios iš jų dalimi būtų sunku, nes nuo abiejų ji yra pernelyg nutolusi. Duobės dalimi ją laikyti būtų sunku dar ir dėl to, kad Duobės žemės sudėtis yra plačiau apibūdinta atskirame 1272 m. spalio 7 d. Duobės ir Sparnenės žemių dalybų akte, kuriame išvardyta 16 Duobės žemės „provincijų“, leidžiančių tiksliau apibrėžti šios žemės ribas.

Taigi lieka viena galimybė. Reikia atsakyti į klausimą, ar visas Vakarų Žiemgalos žemes A. Bylenšteinui pavyko teisingai lokalizuoti?

Silenė: A. Bylenšteino argumentai

Dauguma Vakarų Žiemgalos žemių lokalizuotos patikimai. Ne tokios žinomos Duobės ir Sparnenės (*Dobene et Sparnene*) žemės, kaip minėta, aprašytos atskirame 1272 m. spalio 7 d. dalybų akte, kuriame išvardyta 16 Duobės ir 19 Sparnenės „provincijų“ bei 3 ežerų pavadinimai[22]. Netgi nepaisant daugelio šių vietovardžių lokalizavimo problemų, bendrą šių žemių lokalizaciją pakeisti faktiškai būtų neįmanoma. Vargu, ar gali sukelti abejonių ir tokių žinomų centrų, kaip Duobelė (*Dubelone*), Tervetė (*Tervethene*) ir Žagarė (*Sagera*) lokalizavimas. Tai – akivaizdžios lokalizacijos, kurios niekada nekėlė problemų ar abejonių.

[21] Baranauskas, T., Zabiela, G. *Min. veik.,* p. 36.

[22] *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*..., Bd. 1, Col. 545–548 (nr. 432); Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes*..., S. 437.

Visai kitaip atrodo Silenės žemės lokalizacija. Iš esmės A. Bylenšteinui nepavyko rasti rimtesnių argumentų jai pagrįsti[23]. Nerasta nei atitinkamo upėvardžio, nei gyvenvietės pavadinimo, su kuriuo būtų galima susieti Silenės vardą.

A. Bylenšteinas išvedžiojo, kad šaltinių duomenys neva verčia Silenės ieškoti tarp Tervetės ir Žagarės. Mat 1271 m. rugpjūčio 27 d., planuodamas Žiemgalos nukariavimą, Livonijos magistras Valteris Nordekas sudarė sutartį su Rygos arkivyskupu Albertu, pagal kurią, jeigu kryžiuočiai per metus pastatys Tervetės arba kitą pilį, arkivyskupas įsipareigojo kryžiuočiams atiduoti savo Silenės arba Žagarės pilį. Esą perduodama pilis turėjusi būti netoli Ordino valdų, vadinasi, netoli Tervetės pilies, o tai esą reiškia, kad Silenė turėjusi būti tarp Žagarės ir Tervetės.

Šių išvedžiojimų logiką suprasti sunku, nes jos čia paprasčiausiai nėra. Iš šešių Vakarų Žiemgalos centrų, kurie buvo pasidalyti 1254 m., po du atiteko Ordinui (Tervetė ir Duobelė), Rygos arkivyskupui (Žagarė ir Silenė) ir Rygos kapitulai (Duobė ir Sparnenė). Visos žemės, kurios neatiteko Ordinui, 1271 m. jam ir buvo siūlomos, kaip galimas atlygis už kovą su žiemgaliais (tą pačią dieną išduotu aktu Rygos katedros kapitula taip pat siūlė Ordinui savo Duobės arba Sparnenės pilį). Apie kokio nors konkretaus centro ypatingą artumą Tervetei iš tos situacijos spręsti negalima.

Kita A. Bylenšteino samprotavimų grupė susijusi su vietovardžio *Silenė* etimologija. Jis teisingai pastebėjo, kad šis pavadinimas susijęs su žodžiu „šilas“ (latviškai „sils“), bet čia pat ėmėsi ieškoti šio pavadinimo variacijų. Pasigavęs 1271 m. akte esančią skirtybę *Syrene*, ėmė samprotauti, esą vietovė vadinosi ir Girėnais (*Syrene* esanti *Dzirenė*, iš žodžio „giria“), nors akivaizdu, kad šiuo atveju galime kalbėti tiktai apie raštininko klaidą, o ne iš gyvosios kalbos užrašytą naują pavadinimo variantą (1254 m. dokumento „*Silene et Sagera*“ atitinka 1271 m. dokumento „*Syrene scilicet aut Saghare*“). Tačiau šitokio pavadinimo varijavimo A. Bylenšteinui prireikė ruošiantis tolimesniam minties šuoliui. Tarp Tervetės ir Žagarės radęs miestelį, latviškai vadinamą *Mežamuiža* (pažodžiui, „miškadvaris“, vokiškai *Grenzhof*, dabar – *Augstkalne*), padarė išvadą, kad tai dar vienas šio su mišku susijusio vietovardžio variantas. Paskutiniu, ir, regis, „tvirčiausiu“ argumentu tapo šalia *Mežamuižos* esantis miškas, vadinamas Šilo kalno mišku (*Sila kalna mežs*). Jame esantis kalnas, vadinamas Aukštuoju kalnu (*Augstais kalns*), esą galėjęs būti tas miškui pavadinimą davęs *Silakalns*, o kartu ir Silenės pilies vieta.

Minėtas Aukštasis kalnas, tiesa, šiandien žinomas kaip piliakalnis, tačiau jo chronologiją dar reikėtų patikslinti – aiškių XIII a. piliakalnio bruožų jis neturi.

[23] Bielenstein, A. *Die Grenzen des Lettischen Volksstammes*..., S. 108–110.

Taigi po ilgų išvedžiojimų liekame iš esmės tik su Šilo kalno miško pavadinimu, kurį A. Bylenšteinu sekantys tyrinėtojai sieja su tame miške esančiu piliakalniu. Kadangi piliakalnis iš tiesų yra šile, toks pavadinimas dar nerodytų aiškesnio ryšio su Silenės vietovardžiu, net jei būtų įrodyta, kad jis tikrai vadintas Šilo kalnu.

Konstatavus, kad A. Bylenšteino pasiūlyta Silenės lokalizacija liko plačiau neargumentuota, reikia atkreipti dėmesį ir į bendrą geografinę situaciją, kuri susidaro sutikus su tokia lokalizacija. Kiekvienas stambus centras, koks neabejotinai turėtų būti ir Silenės pilis, turi turėti ir tam tikrą tam centrui pavaldžią teritoriją. Tačiau šitaip lokalizuotai Silenei pakankamos teritorijos paprasčiausiai nelieka. Ji įsprausta tarp Žagarės ir Tervetės, tarp kurių tiesia linija tėra 16 km. Tai šią lokalizaciją daro dar mažiau įtikinamą.

Silenė ir Šilėnai

Ištyrus Pavirvytės kapinyną, žiemgaliams buvo priskirti ir kaimyniniai kapinynai, esantys ties Ventos ir Virvyčios santaka bei į pietus nuo jos: Viekšnių, Kairiškių, Balsių, Papilės (žiemgališku pripažintas jau po 1955 m. J. Naudužo tyrinėjimų), Būriškės, Klaišių, Ringuvėnų, Kaubrių[24]. E. Vasiliauskas į tą pačią archeologinių paminklų grupę jungia ir greta esančius 6 piliakalnius: Gyvolių, Papilės I ir II, Rekčių, Romučių, Šilėnų[25]. Pastarasis piliakalnis, esantis į vakarus nuo Kuršėnų, yra labiausiai nutolęs (28 km) nuo patikimai identifikuoto Pavirvytės kapinyno, tačiau bendras paminklų išsidėstymas leidžia visus juos logiškai jungti į vieną grupę, kuri, kaip minėta, vienintelė iš Vakarų Žiemgalos teritorinių darinių iki šiol nesusieta su istoriniu pavadinimu. E. Vasiliauskas pagal didžiausią šios žemės upę sąlygiškai pavadino ją Ventos žeme.

Aukščiau palei Virvyčią ir į vakarus nuo jos yra dar keletas kapinynų (Tryškių, Staurylų, Čibirikų), iš kurių du (Tryškių ir Čibirikų) be platesnių tyrinėjimų buvo priskirti Centrinės Žemaitijos archeologinei kultūrai[26]. Tačiau kylant dar aukščiau palei Virvyčią pasiekiami kuršiški Sebų ir Biržuvėnų piliakalniai, kuriuose stovėjusios kuršių Ceklio žemės Žąsūgalo ir Biržinėnų pilys minimos 1253 m. dalybų akte[27]. Geografiniu požiūriu mažai tikėtina, kad tarp kuršių Ceklio ir žiemgalių Silenės žemių siaura juosta įsiterptų keli žemaičių paminklai, todėl juos, kaip ir jų kaimynystėje esantį Buišų piliakalnį, turbūt reikėtų laikyti žiemgališkais ir skirti

[24] Vaškevičiūtė, I. *Min. veik.,* p. 29–30.

[25] Vasiliauskas, E. *Žiemgalių žemės XII–XIII a...*, p. 56.

[26] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 3, p. 16, 29–30, 114 (nr. 77, 733), žemėl. 8.

[27] Baranauskas, T., Zabiela, G. *Min. veik.,* p. 29–30, 35.

Silenės žemei, bet šią prielaidą patvirtinti arba paneigti gali tik ateities archeologiniai tyrimai.

Vienas iš šios žiemgalių žemės piliakalnių, kaip matome, yra Šilėnų kaime. Šios gyvenvietės pavadinimas pagal prasmę ir kalbinę formą idealiai atitinka 1254 m. akto vietovardį *Silene*. Piliakalnis vidutinio dydžio, gerai įtvirtintas, datuojamas I tūkstantmečiu – XIV a. Jis įrengtas Ventos kairiojo kranto kalvoje, stačiais, 11–12 m aukščio šlaitais. Turi ovalią 28 × 22 m dydžio aikštelę, kurią iš pietų, vakarų ir šiaurės juosia 70 m ilgio, 2 m aukščio, 10 m pločio pylimas[28].

Akivaizdu, kad didžiausia kliūtis susieti šį piliakalnį su Silenės žemės centru buvo tai, kad ilgą laiką ši teritorija apskritai nesieta su Žiemgala – ji atrodė esanti per toli į pietus. Net ir dabar, šį kraštą jau priskirdamas žiemgaliams, E. Vasiliauskas nesiryžta čia lokalizuoti Silenės žemės ir renkasi sąlygišką „Ventos žemės“ pavadinimą. Preliminariai reaguodamas į tokią Silenės lokalizacijos idėją (ją su E. Vasiliausku buvau aptaręs 2006 m. vasarą), jis teigia, neva šios žemės „atokumas nuo kitų Vakarų Žiemgalos žemių leidžia abejoti kronikininkų žiniomis apie šią žiemgalių žemę, o tuo labiau ją susieti su Silene“[29]. Nežinia, kuo čia dėtas žemės atokumas. Jeigu vokiečiams tiko už 85 km nuo Rygos (tiesia linija) esanti Žagarė, kodėl jie turėtų nežinoti apie už 128 km nuo Rygos esančius Šilėnus? Juo labiau, kad 1254 m. jie dalijosi visą Žiemgalą, o žinias apie jos struktūrą ėmė iš pačių pasidavusių žiemgalių (1 žemėl.).

Šilėnai XIV–XVI a.

Šilėnų piliakalnyje stovėjusios pilies pavadinimas greičiausiai vėl iškyla 1348 m. kovo 9 d., kai Livonijos kryžiuočiai, vadovaujami Livonijos magistro Gosvino, naikino Šiaulių žemės pilis.

Žygį neišlikusioje Naujojoje eiliuotojoje Livonijos kronikoje (1315–1348 m.) išsamiai aprašė Baltramiejus Hionekė. Ji yra žinoma tik iš atpasakojimų, iš kurių plačiausias pateiktas Johano Renerio „Livonijos istorijose“ (apie 1580 m.). Jo teigimu, žygis prasidėjo nuo Švėtės upės (*beke Swente*, turbūt ties Mintauja, dabar Jelgava). Kovo 8 d. į Lietuvą įsiveržę kryžiuočiai pirmiausia užėmė Kulių pilį (*dat hus Kulen*), kuri, manoma, stovėjo Jurgaičių piliakalnyje, paskui – Businės pilį (*ein ander hus Businne*) ir Dubysą – stipriausią pilį šiame Lietuvos regione (*Dobisen, dat was dat vasteste slott in Littouwen disses ordes*). Pastaroji stovėjo Dubysos aukštupyje, Bubių piliakalnyje.

---

28 *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. Vilnius, 2005, t. 2, p. 452.

29 Vasiliauskas, E. *Žiemgalių žemės XII–XIII a...*, p. 51.

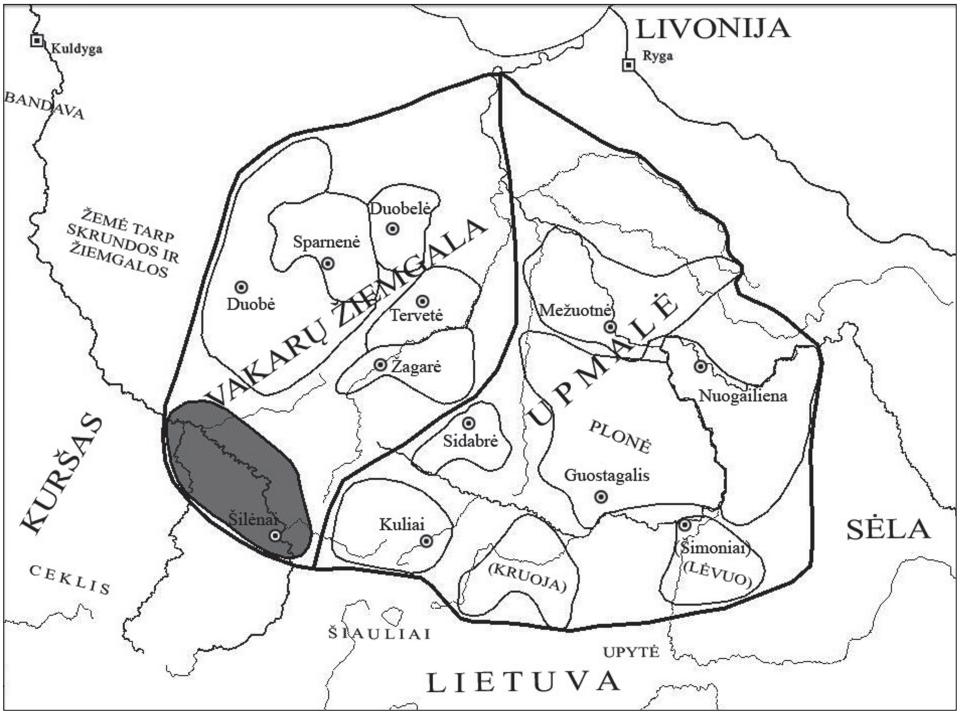

1 žemėlapis. Silenės (Šilėnų) žemės lokalizacija Žiemgalos teritorinės struktūros kontekste

Kalbant apie minėtas 3 pilis daugiausia ginčų iki šiol kyla dėl Businės pilies. Mano manymu, sekant žygio maršrutu, jos reikia ieškoti tarp Jurgaičių ir Bubių. Tiesiausiame kelyje tarp šių piliakalnių yra tik vienas piliakalnis – Žuvininkų (Šiaulių, Salduvės). Esu išsakęs prielaidą, kad pilies vardas taisytinas į Bulinę ir sietinas su Šiauliuose fiksuojamu mikrotoponimu Buleinė, kuriame išliko senasis Salduvės piliakalnyje stovėjusios pilies vardas[30]. Su šiuo piliakalniu tradiciškai siejamo Šiaulių žemės centro reikėtų ieškoti prie Šiaulėnų stovinčiame Kudinų piliakalnyje, kuris vadinamas Šiaulės kalnu.

Mums šiuo atveju svarbiausia paskutinė pultoji pilis. Kitą dieną magistro pasiųsti kuršiai užėmė Ceilos tvirtovę (*eine vestinge genomet Ceila*), kurioje slėpėsi šiauliečiai (*Sauler*) su žmonomis ir vaikais[31]. 1348 m. pultų pilių pavadinimus pamini ir 1578 m.

30 Baranauskas, T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis. *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 63–64.

31 *Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348*, hrsg. v. K. Höhlbaum. Leipzig, 1872, S. 37; *Johann Renner's Livländische Historien*, herausgegeben von R. Hausmann und K. Höhlbaum. Göttingen, 1876, S. 97.

Livonijos kroniką išleidęs Baltazaras Riusovas (*de Schlöte Kula, Basyne, Dobbesyne, unde Zela*)[32] bei XVII a. pradžioje – Dionisijus Fabricijus (*eorum munitiones... Kula, Basin, Dobesin et Zela*)[33]. Šie autoriai paskutinę pilį vadina *Zela* vardu.

Komentuodamas pavadinimų *Ceila* ir *Zela* variantus Romas Batūra kėlė prielaidą, kad tai yra iškraipytas Šiaulių pavadinimas – iškreiptas *Seula* ar *Seule* užrašymas[34]. Pritardamas šiai interpretacijai, straipsnyje apie Lietuvos medines pilis šią pilį siejau su Kudinų piliakalniu, su kuriuo sieju Šiaulių žemės centrą[35]. Tačiau pasirodžiusi nauja Roberto Jurgaičio studija verčia peržiūrėti šią išvadą.

R. Jurgaitis atsispyrė nuo plačiau neargumentuoto Henriko Lovmianskio spėjimo, kad pilis Ceila gali būti Šilėnai (į pietryčius nuo Šiaulių). Visai greta jų – Bacionių kaimas, su kuriuo H. Lovmianskis siejo pilį *Businne*[36]. Mintis galėjo pasirodyti visai neproduktyvi, nes nei viename, nei kitame kaime ar netoli jų nežinomas joks piliakalnis. Tačiau R. Jurgaitis, iškeldamas tik pilies pavadinimo rekonstrukcijos idėją, atkreipė dėmesį į Šilėnų piliakalnį prie Kuršėnų, pateikdamas svarių argumentų, kad būtent su juo reikia tapatinti Ceilos–Zelos pilį: 1) XIV a. žodžio pradžios *c*, *z* gali atitikti *s*, *š* (argumentas sutampa su R. Batūros argumentacija dėl pilies tapatinimo su Šiauliais, bet R. Jurgaitis Zelos pavadinimą rekonstruoja į **Šila* arba **Sėla*); 2) Šilėnų (anksčiau vadinamų ir Seleniais) vietovardis yra XVI a. prie Ventos buvusių dviejų dvarų, priklausiusių atitinkamai Beržėnų ir Didžiųjų Dirvėnų valsčiams, pavadinimas (R. Jurgaitis atkreipia dėmesį į 1596 m. Didžiųjų Dirvėnų valsčiaus Selenių ir Pašilės dvarų ir 1599 m. Beržėnų valsčiaus Selenių dvaro inventorių[37]); 3) suprantamesnis tampa kuršių žygio tikslas: Ceilos–Zelos pilį savo jėgomis sunaikino žygio pabaigoje nuo pagrindinių Livonijos jėgų atsiskyrę kuršiai – vargu, ar jie galėjo skverbtis gilyn į Lietuvą ir imti stipresnę pilį[38].

Čia verta patikslinti, kad kuršių žygį galima lengvai interpretuoti kaip nedidelį nukrypimą kariuomenės atsitraukimo kelyje. Johanas Reneris nemini, kad jie būtų grįžę prie Dubysos pilies, kaip mano R. Jurgaitis[39], o tik pasako, kad, sudeginę Ceilos

[32] Russow, B. Chronica der Provintz Lyfflandt. *Scriptores rerum livonicarum = Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland*, Riga, Leipzig, 1848, Bd. 2, S. 27.

[33] Fabricii, D. Praepositi pontificii Felinensis, Livonicae historiae compendiosa series. *Scriptores rerum livonicarum*, Bd. 2, S. 458.

[34] Batūra, R. *Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m*. Šiauliai, 2005, p. 83.

[35] Baranauskas, T. *Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis...*, p. 63.

[36] Łowmiański, H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. Wilno, 1931, t. 1, s. 77.

[37] *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, surinko K. Jablonskis. Kaunas, 1934, t. 1, p. 427–430, 527–530.

[38] Jurgaitis, R. Šiaulių žemė viduramžiais. Sunaikintų pilių lokalizacijos problemos. *Darbai ir dienos*, 2005, t. 44, p. 72.

[39] *Ten pat.,* p. 75.

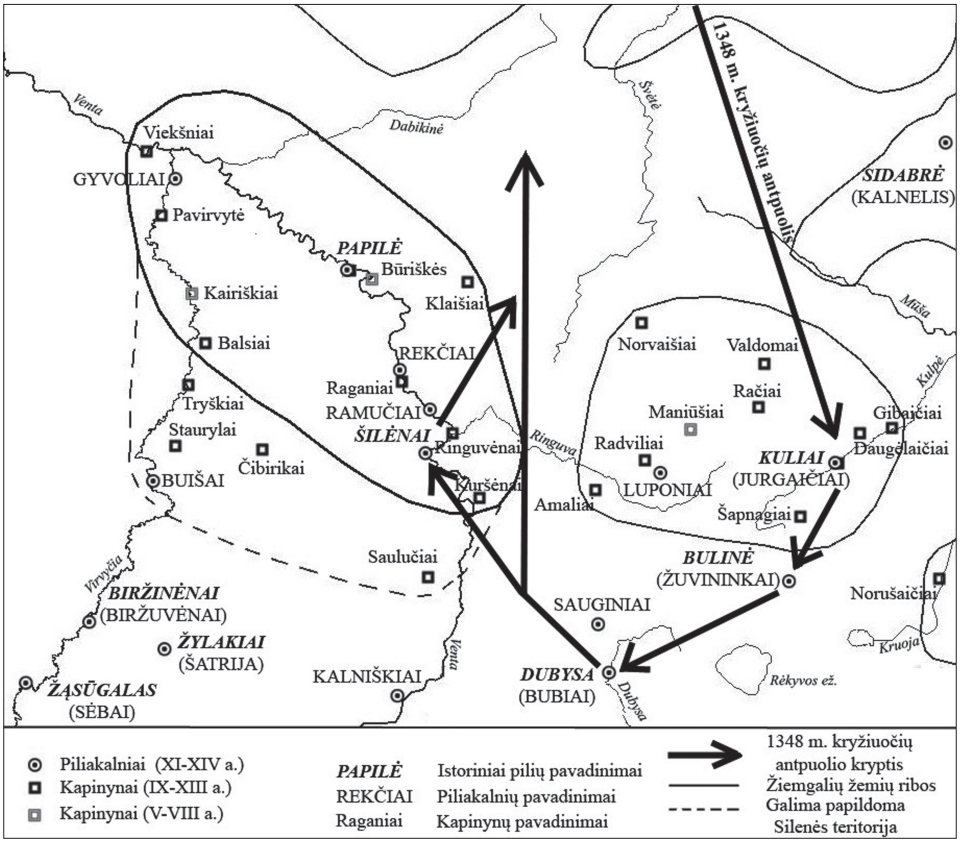

2 žemėlapis. Silenės žemė ir 1348 m. kryžiuočių pultos Šiaulių žemės pilys

pilį, kuršiai „grįžo pas magistrą ir patraukė su dideliu grobiu namo“[40]. Magistrui nebuvo jokios prasmės laukti kuršių prie sudegintos Dubysos pilies – jis greičiausiai jau buvo kelyje į Livoniją, o kuršiai, atlikę jiems pavestą užduotį, pasivijo tiesesniu keliu atsitraukiantį magistrą. Geografiniu požiūriu Šilėnų piliakalnis labai gerai įsikomponuoja į tokį pasidalijusios kariuomenės atsitraukimo maršrutą (2 žemėl.).

Iš dviejų Šilėnų (*Селяны*) vardu minimų XVI a. dvarų prie Ventos (Didžiųjų Dirvėnų ir Beržėnų valsčiuose) su mūsų aptariamais Šilėnais (kaimu ir piliakalniu) reikėtų sieti dvarą, buvusį Didžiųjų Dirvėnų valsčiuje, nes Beržėnų ir Didžiųjų Dirvėnų valsčių riba ėjo maždaug vakariniu Kuršėnų miesto pakraščiu[41]. 1584–1598 m. Didžiųjų Dirvėnų valsčiaus Selenių (Šilėnų) dvaras ne kartą minimas

[40] *Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348*, S. 37.

[41] Jakubowski, J. *Mapa wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku. I. Część północna*. Kraków, 1928.

Raseinių žemės teismo knygose, kur apibūdinamas, kaip „dvaras (*дворецъ*) prie Ventos upės“, taipogi nurodoma, kad jis išsidėstęs „abipus Ventos upės“[42]. Beje, Selenių pavadinimo variantą (su šaknimi *Sel-*) vargu ar reikia išskirti kaip artimesnį 1348-aisiais užrašytam pilies pavadinimui *Zela*, kaip tai daro R. Jurgaitis, nes tai yra tik suslavintas Šilėnų pavadinimo variantas. Bet kuriuo atveju esmės tai nekeičia.

Įvertinus visus šiuos duomenis galima teigti, kad Šilėnų piliakalnio pavadinimas ne tik sutampa su XIII a. žiemgalių žemės pavadinimu, bet yra minimas ir XIV bei XVI a. rašytiniuose šaltiniuose, o tai suteikia papildomą argumentą teigti, jog piliakalnio pavadinimas yra paveldėtas iš viduramžių. Žiemgalių pilies įtraukimas į XIV a. Lietuvos gynybinę sistemą neturėtų stebinti, nes joje buvo ir kita tuo pačiu metu aktyviai naudota, o XIII a. tai pačiai žiemgalių žemei priklausiusi, Papilės pilis[43]; taip pat ir minėta Kulių pilis, jeigu ją lokalizuojame Jurgaičių piliakalnyje, stovi žiemgališkoje aplinkoje ir kažkada galėjo būti vienos iš Upmalės žemių, kurią E. Vasiliauskas vadina Kūros–Kulpės žeme, centras.

Išvados

Archeologinių tyrinėjimų pakoreguotas Žiemgalos teritorijos vaizdas leidžia patikslinti istoriniuose šaltiniuose, visų pirma 1254 m. dalybų aktuose, minimų jos žemių lokalizaciją. Aiškėja, kad dar 1892 m. pasiūlytai ir menkai pagrįstai A. Bylenšteino hipotezei, siejančiai Silenės žemę su Augstkalne (tarp Žagarės ir Tervetės), atsiranda pagrįstesnė alternatyva naujų tyrinėjimų išplėstame Žiemgalos plote. Tai – Šilėnų piliakalnis prie Kuršėnų, apie kurį telkiasi ir žiemgališkų archeologijos paminklų grupė, dėl savo išsidėstymo lengvai identifikuojama kaip savarankiška žemė.

Silenė yra vienintelė Vakarų Žiemgalos žemė, kurios lokalizacija iki šiol buvo abejotina, tad jos perkėlimas į naujai atrastą žiemgalių teritoriją viską sustato į savo vietas: archeologiniai duomenys įgyja istorinę interpretaciją, o istorinių duomenų interpretacijoje užpildoma „balta dėmė“.

Kartu nauja Silenės lokalizacija iš dalies panaikina tam tikrą disproporciją tarp pietinei bei šiaurinei Žiemgalos dalims tenkančių istorinių centrų ir archeologinių paminklų santykio: pietvakarių (lietuviškoje) Žiemgaloje lokalizuojami 2 žiemgalių politiniai centrai – Silenė ir Žagarė, o šiaurės vakarų (latviškoje) Žiemgaloje – 4 centrai. Santykis tampa 1:2 vietoj ankstesnio 1:5, o tai geriau dera su

[42] Спрогис, И. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составленный по 40 актовым книгам Россиенского земскаго суда*. Вильна, 1888, с. 288–289.

[43] Baranauskas, T. *Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis*..., p. 62, 86.

bendra archeologinių paminklų statistika, rodančia, kad „lietuviška“ ir „latviška“ Žiemgalos dalys yra apylygės.

Kartu galima sakyti, kad Silenė – vienintelė iš rašytinių šaltinių žinoma žiemgalių žemė, kuri buvo įtraukta į Lietuvos gynybinę sistemą ir XIV a. funkcionavo kaip integrali Lietuvos valstybės dalis.

WHERE WAS SEMIGALLIAN LAND SILENE?

Summary

Archaeological research has corrected the borders of the Semigallian territory and created preconditions to make a more precise localisation of its historical lands recorded in the sources, primarily in the acts of partition of Semigallia of 1254. It seems that a poorly grounded hypothesis of August Bielenstein proposed in 1892, which localised the centre of the Silene Land at Augstkalne (Mežmuiža, Grenzhof) between Žagarė and Tērvete, has already got a better alternative in the extended territory of Semigallia identified thanks to the recent research. That is the Hillfort of Šilėnai (near Kuršėnai) surrounded by a group of Semigallian archaeological monuments; its situation implies that it was a separate land (Map 1).

The Castle of Šilėnai was also mentioned in 1348 (as the Castle of Ceila or Zela, Map 2) and in the sources of the 16th century, which provide an extra argument to prove that the hillfort name originated in the medieval period.

Silene is the only land of Western Semigallia, localisation of which has been doubted, therefore, its identification with a newly discovered Semigallian territory puts everything into order supplementing archaeological data with historical interpretation and filling the gap within historical interpretations as well.

In addition to that, new localisation of the Land of Silene evens considerable disproportion between historical centres and archaeological monuments of Northern and Southern Semigallia. Presently, the number of Semigallian archaeological monuments discovered in Lithuania and Latvia is almost the same, yet out of 6 historical centres of Western Semigallia only 1 (Žagarė) used to be localised in Lithuania. Now the south-western (Lithuanian) part of Semigallia receives 2 Semigallian political centres, namely Silene and Žagarė, whereas north-western (Latvian) part of Semigallia remains with 4. Cross-ratio 1:2 is more coherent with general statistics of archaeological monuments than the previous 1:5.

We can also say that Silene was the only Semigallian land known from the written sources, which got integrated into Lithuanian defence system and functioned as an integral part of the Lithuanian state in the 14th century.

Zigmantas KIAUPA

XVI–XVII A. ALEKSOTO LAIVŲ STATYKLA KAUNE

XV a. pradžioje, rimstant Lietuvos ir Vokiečių ordino karams, prekyba darėsi vis gyvesnė. Į ją įsitraukė abiejų valstybių miestai, bet iš esmės vyravo Vokiečių ordino valstybės miestų, pirmiausiai Dancigo / Gdansko pirkliai, kitaip – Hanzos pirkliai. Dauguma į Lietuvą įvežamų prekių (druska, silkės ir kitos žuvys, audiniai, geležies gaminiai ir kt.) ir iš Lietuvos išvežamų (padarinis miškas, medienos šulai, pelenai, vaškas, odos, nuo XV a. pabaigos – grūdai, linų ir kanapių pluoštas bei sėmenys, potašas, dirbiniai iš medienos, odos ir kt.) buvo gabenama vandens keliu, jungiančiu Nemuną su Vyslos žiotyse buvusiu Dancigu. Gabenant prekes, kaip ir kituose prekybos reikaluose, XV a. pradžioje vyravo hanzeatai. Kauną, pagrindinį prekybos tašką Lietuvoje, daugiausiai aplankydavo jų laivai.

XV a. Kauno istorijoje – itin spartaus miesto augimo amžius. 1408 m. jauna Kauno miestiečių bendruomenė gavo savivaldą suteikiančią Vytauto privilegiją. Miestas stiprėjo, XV a. viduryje Kauno pirkliai kartu su Vilniaus pirkliais jautėsi tiek stiprūs, kad įsitraukė į konkurencinę kovą su Hanzos pirkliais Lietuvoje[1]. Pagal prekybos apimtis, matyt, vis dėlto vyravo hanzeatai, o štai prekių gabenimo verslas jiems, regis, slydo iš rankų.

1492 m. Hanzos kontoros Kaune laiške Dancigo miestui guodžiamasi, kad tarp šių miestų daugiausia plaukiodavę dancigiečių laivų, bet dabar juos nustelbę kauniečių. Upinių laivų statyba ir prekių gabenimas į Kauną ir iš jo duodavę pragyvenimą šimtams Dancigo amatininkų ir upeivių, dabar jie prarandą pajamas[2]. Kas tas pajamas iš dancigiečių paveržė, kur buvo statydinami laivai prekėms gabenti Kauno–Dancigo vandens keliu?

XV a. ir XVI a. pradžios šaltiniai tiesioginio atsakymo į šį klausimą neduoda. Nuo XVI a. vidurio tokios informacijos jau atsiranda Kauno miesto savivaldos

---

1 Pagrindinė literatūra apie Lietuvos ir Hanzos prekybos istoriją: Hirsch, T. *Danzigs Handels- und Gewerbegeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Leipzig, 1858; Stein, W. Vom deutschen Kontor in Kowno. *Hansische Geschitsblätter.* 1916, Jh. 22, S. 225–266; Remeika, J. Der Handel auf der Memel von Anfang der 14. Jahrhunderts bis 1430. *Tauta ir žodis*, kn. 5, 1928; Forstreuter, K. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931; Ivinskis, Z. *Lietuvos prekyba su Prūsais*. Kaunas, 1934; Remeika, J. Prekyba Nemunu iki 1430. *Tautos praeitis*, t. 1, kn. 4. Chicago, 1962; Kiaupa, Z. „Šviesaus atminimo didžiojo kunigaikščio Vytauto laikai" Lietuvos prekyboje. *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius, 1993, p. 178–188. Plačiai Kauno prekybos santykiai su Dancigo ir kitų Hanzos miestų pirkliais aptarti: Kiaupa, Z. *Kauno istorija*, t. 1. Vilnius: Versus aureus, 2010.

2 1492 m. Hanzos kontoros vyresniųjų laiškas Dancigo miestui. *Hansisches Urkundenbuch*, Bd. 11: 1486 bis 1500, bearbeitet von W. Stein. München und Leipzig, 1916, S. 369–370.

institucijų aktų knygose (ankstyviausia tarp išlikusių yra 1522–1545 m. knyga[3]) bei kituose XVI a. dokumentuose. Informatyviausias iš jų yra 1595 m. Kauno miesto nekilnojamojo turto, pajamų iš jo bei kai kurių miestiečių mokesčių sąrašas[4].

Jame kaip vienas miesto pajamų šaltinių nurodyti miesto aleksotai (*Alextoty mieskie maią takie pożytki*). Tų pajamų aprašymas prasideda mokesčių už statomus laivus vardijimu. Taigi Kauno miestui priklausė aleksotais vadinama laivų statykla. Prie 1595 m. Kauno miesto turto sąrašo dar grįšime, o dabar tenka pasiaiškinti, kas buvo tie aleksotai.

Bene pirmą kartą išlikusiuose šaltiniuose aleksotas minimas 1554 08 17 įraše Kauno vaito aktų knygoje, kai Andrius Oršuliškis skundė laivavedį Motiejų Žydelį, kad šis neįvykdė dar praėjusį rudenį duoto nurodymo iškelti pergą į *lixthatą*[5]. Šiuo atveju taip vadinama vieta, į kurią žiemą apsaugoti nuo ledų pavojaus buvo iškeliami laivai. 1606 m. Kauno miestietis Laurynas Kojalavičius kaltino Petrą Tomaševičių, kad tas paėmęs jo laivo vairą (*rudel*, vairinis irklas), nuo praeitų metų gulintį Aleksote (*w Alextacie*)[6].

Kitais atvejais ši vieta siejama su vytinių statyba ir susisieja su 1595 m. sąrašu. Štai 1568 m. Kauno vaitui Kauno miestietis Petras Smetona aiškino, kad rado lentas su savo žymeniu Aleksote (*na Alekstaczie*) pas dailides Andrių ir Povilą. Šie aiškino, kad tas lentas vytinei statyti davė Martynas Manukaitis[7]. 1580 m. Kauno miestietis Stanislovas Andruškavičius užstatė namą, stovintį tarp Masiulio ir Kaspero Kukiečių namų galu į Lekštatą, kur stato vytines (*tylem do Aleksztatu, gdzie wiciny robią*)[8]. 1625 m. Kauno miesto suolininko Danielio Šeperio našlė Margarita Manikaitė perleido žentui, miestiečiui ir vaistininkui Hanusui Kalovui daržą

---

3 Apie Kauno miesto savivaldos institucijų aktų knygas žr. Kiaupa, Z. Kauno miesto senojo archyvo likimas. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1973, t. 2 (43) , p. 125–140; Kiaupa, Z. Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI a. – XVII a. pirmojoje pusėje. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sud. Z. Kiaupa ir E. Rimša. Vilnius, Mokslas, 1988, p. 25–46.

4 Išliko 1940 m. Konstantino Jablonskio padarytas nuorašas – *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 256 – Konstantinas Jablonskis, b. 2160. Kaip nurodo K. Jablonskis, tuo metu Kauno suolininkų antspauduotas sąrašas, kurį jis nurašė, buvo saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje tarp Šv. Kryžiaus bažnyčios Kaune dokumentų. Tačiau jo aptikti nepavyko, tenka naudotis K. Jablonskio nuorašu.

5 *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f, *Senieji aktai*, b. 13842 – 1552–1555 m. Kauno vaito aktų knyga, l. 272v.

6 1606 06 17 įrašas 1606–1608 m. Kauno miesto vaito aktų knygoje. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 7, 1606–1608 m., l. 14.

7 1568 06 02 įrašas 1564–1568 m. Kauno miesto vaito aktų knygoje. *VUB RS*, f. 7, 1564–1568 m. Kauno miesto vaito aktų knyga, l. 221v.

8 1580 04 27 įrašas 1580–1583 m. Kauno miesto vaito aktų knygoje. *VUB RS*, f. 7, 1580–1583 m. Kauno miesto vaito aktų knyga, l. 37.

anapus Nemuno pakalnėje palei kelią, netoli lekštato, kur vytines stato (*nedaleko leksztatu*, *gdzie wiciny buduią*)[9].

Matyti, kad šaltiniuose Aleksoto vardas buvo rašomas skirtingai, dažnai buvo užrašomas mažąja raide, jis XVI–XVII a. dar nebuvo nusistovėjęs. Todėl sunku pasakyti, ar tai jau vietovardis, ar dar bendrinis žodis, kuriuo įvardijama tam tikra vieta, kurioje vyko to meto žmonėms suprantami veiksmai.

Ieškant šio žodžio kilmės ir prasmės, reikia atkreipti dėmesį, kad Baltijos jūros pakrančių miestuose, kuriuose vyravo vokiečių kalba ir su kuriais kauniečiai palaikė įvairialypius santykius (Dancigas / Gdanskas, Karaliaučius, Ryga), buvo vietos, vadinamos Lastadija (*Lastadie*). Čia laivai iškraudavo balastą, pasikraudavo prekių, būdavo iškeliami į krantą. Ten, t. y. Dancige, 1361 m.[10] buvo pradėta statyti laivus. Vokiečių *Lastadie* yra išvestinis žodis iš lotynų kalbos žodžio *lastagium, lastadium* – balastas, apkrovimas[11].

Lastadijų ir Kauno *lixthat, Alekstacz, Aleksztat, Alextat, leksztat* paskirtis buvo tokia pati – ten žiemą buvo iškeliami laivai ir statomos vytinės. Peršasi mintis, kad tai vokiečių kalbos žodžio skirtingos formos, tačiau visiškai tokio teiginio pagrįsti šiuo metu negalime. Bet akivaizdu, kad *Aleksotas* yra sulietuvinta minėtų vardų forma.

Aleksote kūrėsi nuolatiniai gyventojai (1580 m. minimi trys kaimynystėje stovėję namai, 1625 m. – daržas) ir ėmė formuotis Kauno priemiestis. 1595 m. anapus Nemuno pakalnėje buvo surašyti 7 apmokestinami sklypai. Dviejuose buvo miestiečių daržai. Kitur gyventa žmonių. Vienas iš jų buvo keltininkas Gregoras, kito įvardijimas neaiškus, nes rankraštis defektuotas. Išlikusios raidės *Sz...del...* leidžia manyti, kad kalbama apie *škultodelį*, t. y. škultodailį – laivų statytoją. Dar 2 sklypai priklausė Andriui Švenčiui. Viename iš jų gyveno pats Švenčius, kitame – škultodailis Šimkus[12].

Svarbiausia šito priemiesčio dalis buvo laivų statykla. 1595 m. sąraše išvardytos joje statomų laivų rūšys ir nurodyti mokesčiai, kuriuos miestui turėjo sumokėti užsakovai. Tai nebuvo statomų laivų kaina, bet rinkliava už naudojimąsi miesto turtu – laivų statykla. Kauno miestietis už naujos vytinės statybą mokėjo į miesto

---

9 1625 07 05 įrašas 1603–1628 m. Kauno miesto aktų knygoje. *VUB RS*, f. 7, 1603–1628 m. Kauno miesto aktų knyga, l. 163.

10 *Historia Gdańska,* t. 1, pod. redakcją E. Cieślaka. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1978, s. 414.

11 Sondel, J. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków.* Kraków, Uniwersitas, 1997, s. 559; Adelung, J. Ch. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart,* Bd. 2. Leipzig, 1796, S. 1919; Schweiger, J. Ch. *Wörterbuch zur Erklärung fremder- aus andern Sprachen in die Deutsche aufgenommener Wörter und Redeusarten.* Zürich, 1811, S. 453. Už konsultacijas dėkoju dr. Mintautui Čiurinskui.

12 Žr. 4 išnašą.

iždą 12 gr. Vytinės remontas kainavo 6 gr., už naujos škutos (škulto) statybą reikėjo mokėti 60 gr., už strugo ar bato – 30 gr., už pergos – 3 gr. Aleksote laivą statydinęsis ne kaunietis turėjo mokėti dvigubai.

Čia išvardytos Nemunu ir toliau iki Dancigo ar Karaliaučiaus plaukiojusių laivų rūšys. Vytinė įvardyta pirmoji, nes buvo labiausiai paplitęs laivas Nemuno upyne. Jo lietuviškas pavadinimas[13] patvirtina vietinę kilmę. Kalbamo laikotarpio šaltiniuose neliko laivo aprašymo, todėl vytinę apibūdinti galime tik bendrais bruožais. XIX a. vytinių ilgis buvęs 45–67 m, plotis 6–8 m, grimzlė neviršijusi 1,2 m, keliamoji galia buvusi iki 240 tonų[14]. Tačiau dėl laivų kaitos tie duomenys ne visada perkeltini į XVI–XVII a.

Vytinė buvo plokščiadugnis laivas smailiais galais. Laivo viduryje buvo įtvirtintas stiebas su didele bure. Priekyje būdavo patalpos keliolikos upeivių laivo įgulai, laivo įrangos reikmenims ir virtuvė. Laivagalyje tvirtinamas irklinis vairas ir būdavo patalpos laivavedžiui (vairininkas, *styrnik*), kartais ir patalpa laivo ar prekių savininkui. Laivo vidurinė dalis buvo skirta prekėms sukrauti, ją dengdavo storlenčių stogas, kuris pakraunant ar iškraunant prekes būdavo nuimamas. Plaukiant Nemunu, Nerimi ar kitomis upėmis pasroviui vytinę varydavo vėjas ir upės tėkmė. Jei to nepakakdavo, vytinės įgulai tekdavo irkluoti. Plaukiant prieš srovę dažnai vytines tekdavo vilkti einant krantu.

XVI a. kauniečiai skyrė vytines ir šku(l)tus, mokestis už pastarųjų statybą buvo 5 kartus didesnis už vytinės. Aleksoto laivų statytojai dažniausiai buvo vadinami šku(l)tų statytojais. Visgi kiti šaltiniai apie šku(l)tus mažai ką sako; XVII a. pradžios Lietuvos muitinių knygose[15] šku(l)tas neminimas, vyrauja vytinė, retkarčiais pasitaiko strugas, botas ar perga. O Vyslos baseine škutas buvo paplitęs laivas, naudojamas grūdams gabenti.

Numanu, kad šku(l)tas buvo tokios pat paskirties laivas kaip vytinė, tik didesnis ir prabangiau įrengtas. Galimas dalykas, kad laikui bėgant šie du Nemuno laivų tipai susiliejo į vieną, išlaikydami vytinės vardą. Tą galimybę patvirtina lietuvių kalbos duomenys. Konstantino Sirvydo žodyno *Dictionarium trium linguarum*

---

13 Jablonskis, K. *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. I dalis: Tekstai*. Kaunas, 1941, p. 264–267, 347.

14 Samalavičius, S. XVII–XVIII a. prekybinis laivynas Lietuvoje. *Mokslas ir technika*, 1987, nr. 8, p. 26; Litwin, J. Die Memel, Wittinen und die Binnenschiffahrt nach Königsberg. *Deutsches Schiffahrtsarchiv. Zeitschrift des Deutschen Schiffahrtsmuseums*. 2000, Bd. 23, S. 375.

15 1600 m. Kauno muitinės rejestras. *VUB RS*, f. 4, b. A 1736; 1600 m. Gardino muitinės rejestras. *Ten pat*, b. A 2106; 1605 m. Gardino muitinės rejestras. *Ten pat*, b. A 372; 1606 m. Jurbarko muitinės rejestras. *Ten pat*, b. 1699; 1613 m. Jurbarko muitinės rejestrai. *Ten pat*, b. 1698,1700; [1601 m.] Kauno muitinės rejestro fragmentas. *Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею,* t. 14: *Инвентари имений XVI -го столетия,* Вильна, 1887, с. 645–655.

I-ajame leidime, pasirodžiusiame apie 1620 m., yra toks straipsnis: *wicina – navigium ex arbusto factum – witine*[16]. 1642 m. išleistame III-iajame žodyno leidime rašoma: *szkuta – navis frumentaria fluuiatilis – witine*[17]. Taigi žodyno autorius skirtumo tarp vytinės ir šku(l)to nematė.

Pagal krovinio dydžius numanytina, jog vytinės skyrėsi keliamąja jėga. Vytinė gabendavo įvairias prekes, dažniausiai grūdus, pelenus ir druską, matuojamus laštais (apie 2 000 Kg) arba statinėmis (labiausiai paplitusi Vilniaus statinė – apie 400 litrus). Iš XVII a. pradžios Lietuvos muitinių knygų[18] matyti, kad plaukiant aukštyn vytinėje būdavo 11–16 laštų druskos, žemyn apie 20–30 laštų pelenų arba 300–400 statinių grūdų. Pasitaikydavo didesnių vytinių; 1589 m. viena vytinė į Karaliaučių plukdė 500 statinių avižų ir 8 statines miltų. Vis dėlto, XVII a. pradžios vytinių keliamoji galia buvo mažesnė negu XIX a. vytinių.

Aleksote buvo statomi ir strugai (strug, Strusse). Tai buvo ne vietinės kilmės laivai, perimti iš Dauguvos baseino. Jie būdavo didesni už vytines, bet gremėzdiškesni, įrengti paprasčiau, pritaikyti miško verslų gaminiams gabenti. XIX a. strugų ilgis būdavęs iki 60 m, plotis iki 11 m, aukštis 1,6–2 m, grimzlė 1–1,2 m, keliamoji galia 100–160 t.[19]. Kartais teigiama, kad jie būdavo statomi vienam reisui ir nuplaukus į Dancigą ar Karaliaučių parduodami kaip mediena. Taip galėjo būti, tik ne visada, nes minimi ir seni strugai.

Atneštinis laivų tipas Nemune buvo ir į Aleksoto laivų statyklos kainininką įrašyti botai. Tai buvo daugiausia Prūsijoje naudoti laivai, atplaukdavę su prekėmis į Kauną iš žemupio. Mažiausias Aleksote statomas laivas buvo lietuvišku vardu perga[20] – didelė valtis.

Laivus Aleksote statė amatininkai, kurie kitakalbiuose šaltiniuose dažnai vadinami lietuviškai – *witindailiai, szkutodirbiai, szkultodailiai, szkultodoilydai*[21]. Kai kurie iš jų gyveno Aleksote, kiti – pačiame Kaune. Kiek jų buvo, nežinia, bet į cechą susivieniję nebuvo, todėl numanu, kad jų daug būti negalėjo. Be vitindailių ar škutodailių Aleksote buvo naudojamas ir kitų amatininkų darbas. Čia dirbo lentpjoviai ir storlenčių pjovėjai (*delinikai*), naudojami lynininkų gaminiai, audėjai

---

16 *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas.* Parengė K. Pakalka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 408

17 *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas. Dictionarum trium linguarum*. Parengė K. Pakalka. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 534.

18 Žr. 15 išnašą.

19 Samalavičius, S. *Min. veik.,* p. 26.

20 Jablonskis, K. *Min. veik.,* p. 347.

21 Kiaupa, Z. Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai. *Kultūrų sankirtos*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas: Diemedžio leidykla, 2000, p. 80–81. Taip pat žr. 12, 22 išnašas.

audė burių drobę, kalviai kalė inkarus ir kitus geležinius laivo elementus. Laivų statykla buvo reikšminga Kauno miesto gyvenime.

Apie laivų statytojus daug sako ir tai, kad jų pastatytais laivais prekes gabeno Vilniaus, Gardino, Merkinės, Kėdainių miestiečiai, panemunių miestelių gyventojai, į prekybą įsitraukiantys bajorai. XVI a. – XVII a. pirmojoje pusėje Kauno laivų statytojai būdavo samdomi laivams statyti mažne visame Nemuno upyne. Štai 1607 01 18 Kauno *witindailiai* Andrius Janavičius ir Urbonas Nascevičius sudarė sutartį su Nemunaičio miestelėnu Jonu Rozanavičiumi. Jiedu iki artimiausio vandens, t. y. iki laivybos Nemunu pradžios turėjo Seredžiuje J. Rozanavičiui pastatyti vytinę. Už darbą jiems priklausė 17 kapų lietuviškų gr., 2 statinės rugių, statinė žirnių, statinė kruopų, pusė statinės salyklo, paltis lašinių[22]. 1624 m. Kauno laivų statytojas Ambrožėjus Mikalojevičius buvo pastatęs bajorui Kaštelai vytinę[23]. Tais pačiais metais kitas Kauno laivų statytojas Jokūbas Židonis dirbo Vilniaus pirkliui, o Marekas remontavo bajoro Jono Oginskio vytinę[24].

Išvados

Taigi XVI a. – XVII a. pirmojoje pusėje laivus Kauno pirkliams ir kitiems užsakovams statė laivų statytojai, susitelkę Kauno priemiestyje kairiajame Nemuno krante – Aleksote. Įmanoma, kad laivų statykla sėkmingai veikė dar XV a., nes iš kur kitur kauniečiai galėjo įsigyti tiek laivų, kad Kauno–Dancigo vandens kelyje nustelbė hanzeatus.

Laivų statykla bei kita Nemuno kranto paskirtis – ištraukti ten žiemai laivus, davė ir kalbamo Kauno priemiesčio vardą. Tai buvo iš vokiškos *Lastadie* ir kitos dar neišaiškintos pereinamosios formos išvestas *Aleksotas*. Šis vardas iš pradžių nebuvo nusistovėjęs, buvo vartojamos įvairios jo formos, kol XVIII a. nusistovėjo moteriškoji šio vardo forma *Aleksota*, vėliau suvyriškėjusi į *Aleksotas*.

Po XVII a. šeštojo dešimtmečio didžiosios suirutės, kai Kaunas buvo kelis metus okupuotas Rusijos kariuomenės, patyrė didžiulę maro epidemiją ir keliems dešimtmečiams prarado ūkinę galią, šaltiniuose apie Aleksoto laivų statyklą žinių neaptinkame. 1782 m. Kauno dekanato vizitacijoje rašoma: „Už Nemuno upės, ant Nemuno kranto yra dvi koplyčios. Viena Aleksote, prie pat miesto, kita šalia

22 1607 01 18. Įrašas apie J. Rozanavičiaus ir Kauno vitindailių Andriaus Janavičiaus ir Urbono Nascevičiaus sutartį. *VUB RS*, f. 7, 1606–1607 m. Kauno miesto vaito aktų knyga, l. 139v.

23 1624 11 16. Įrašas apie Ambrožėjaus Mikolajevičiaus ir Greiterio ginčą. *VUB RS*, f. 7, 1603–1629 m. Kauno miesto aktų knyga, l. 74v.

24 *Ten pat*, l. 44, 63.

Marvos dvaro“[25]. Kitoje vizitacijos akto vietoje Aleksotas įvardytas kaip kaimas, priklausantis Kauno miesto palivarkui Fredai[26]. Po poros metų 1784 m. Kauno dekanato parapijų aprašyme užrašyta: „Aleksotas su karčema ir dviem miestui priklausiančiais keltais ant botų per Nemuno upę“[27].

XVI–XVII a. besusidarantis Kauno priemiestis XVIII a. pabaigoje jau buvo nusmukęs iki Kauno miesto valdų kairiajame Nemuno krante – Fredos kaimo lygmens. Iš įvardijimo, kad tai kaimas, galima spręsti, kad Aleksote pramonės veiklos, t. y. laivų statyklos nebuvo. Juolab, kad XVII–XVIII a. Nemuno baseine laivų statyba susitelkė Nemuno ir Neries aukštupių miesteliuose ir kaimuose, Radvilų ir kitų stambių žemvaldžių valdose[28].

Laivų statyklos vieta šaltiniuose tiksliai neįvardijama, archeologams jos aptikti dar nepavyko. Iš ankstyvų laikų išliko tik Aleksoto vardas, beje, praeityje aiškintas kitaip. 1835 m. išleistame „Lietuvių tautos istorijos“ (*Dzieje starożytne narodu litewskiego*) I-ajame tome Teodoras Narbutas, aprašydamas senąją lietuvių tikėjimą, mini deivę Mildą, jos sūnų Kaunį bei Antikos laikų nimfą *Alexothe.* Mildos šventykla ir buvusi Aleksote[29]. Šis romantiškas, bet nepagrįstas teiginys pasirodė gajus dar ir 1930 m. išleistoje Kauno istorijos apybraižoje Vytautas Bičiūnas pakartojo jį[30].

T. Narbuto ir jo pasekėjų teigtas Aleksoto vardo aiškinimas neišlaikė mokslo kritikos[31]. Tarsi kaip savotiška kompensacija Aleksoto ribos XX a. išsiplėtė, Aleksotu vadinama ne tik priešais Kauno senamiestį esanti kairiojo Nemuno kranto žemutinė terasa, kurioje buvo laivų statykla ir nedidelis Kauno priemiestis. Aleksotas pakilo į viršutinę Nemuno terasą, išplėtė savo ribas. Bet laivai ten nestatomi.

---

25 *Za samym Niemniem na brzegach Niemna kaplicy 2. Jedna w Aleksocie pod samym miastem, druga pode dworem marwieńskim* ... 1782 m. Kauno dekanato vizitacija. *Vyskupo Ignoto Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782.* Parengė V. Jogėla. Vilnius: Katalikų akademija, 2001, p. 52–53.

26 *Ten pat*, p. 86–87.

27 *Aleksota z karczmą i dwoma na batach przewozami przez rzekę Niemen do miasta kowieńskiego należące, na południu, staj dwie* ... 1784 m. Kauno dekanato parapijų aprašymas. *Ten pat*, p. 650–651.

28 Samalavičius, S. *Min. veik.,* p. 28.

29 Narbutas, T. *Lietuvių tautos istorija*. Vertė R. Jasas. Vilnius: Mintis, 1992, p. 94–95, 115–117.

30 Bičiūnas, V. *Kaunas 1030–1930.* Kaunas: Dirvos bendrovė, 1930, p. 252.

31 Išdėstyta medžiaga nepagrindžia ir *Aleksoto* vardo kildinimo iš asmenvardžio *Aleksas*, žr. Butkus, A. Kai kurių Kauno vietovardžių kilmė. *Kauno istorijos metraštis*, t. 2. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000, p. 147–148.

SHIPYARD OF ALEKSOTAS IN THE 16TH–17TH CENTURY IN KAUNAS

Summary

The shipyard specialising in the manufacture of river ships functioned in Kaunas in the 16th–17th centuries. It was located on the left bank of the Nemunas River facing the very core of the city. The place gradually developed into a suburb of Kaunas named after the shipyard Aleksotas. It may be that the shipyard successfully pursued its activities as far back as the 15th century because that was the time when the ships manufactured in Kaunas surpassed the Hanseatic ships in the water-way Kaunas-Gdansk.

The types of ships manufactured in Aleksotas were *vytinės* (a type of rafts), *šku(l)tai* (largest ships), *strugai* (flat-bottomed freighters) and *pergos* (small boats, skiffs). Besides, the ships used to be stored in the shipyard during wintertime to protect them from the ice of the Nemunas River. The shipyard employed the ship-builders, who in the sources are referred to as *witindailiai, szkutodirbiai, szkultodailiai, szkultodoilydai*. They not only built ships to the residents of Kaunas but also Vilnius, Hrodna, Merkinė; the residents of the small towns located on the banks of the Nemunas River and the nobles involved in commerce activities. The residents of Kaunas used to settle in Aleksotas thus developing the suburb of Kaunas.

The shipyard and another designation of the riverbank – to store the ships during wintertime – gave a name to the suburb of Kaunas. The name *Aleksotas* originated from the German form *Lastadie* and another unknown transitional form. In the beginning, the name did not have a fixed form, thus, its different variants were used (*lixthat, Alekstacz, Aleksztat, Alextat, leksztat*) until the 18th century, when a female form of the name *Aleksota,* which gradually evolved into a male form *Aleksotas,* became fixed.

No information can be found on the shipyard of Aleksotas after the wars and turmoil of the 1650s, when Kaunas City was severely devastated. In the 18th century, Aleksotas was known as a small suburb of Kaunas with a chapel and a saloon.

Raimonda RAGAUSKIENĖ

DU *ŽINOMI NEŽINOMI* 1566 M. ANTROJO LIETUVOS STATUTO RENGIMO KOMISIJOS NARIAI – POVILAS OSTROVICKIS IR MARTYNAS VOLODKEVIČIUS

Įvadas

1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas (toliau – LS) sustiprino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) valstybę, atliepė joje vykstančius visuomenės kaitos procesus. Išplėtus bajorijos teises, teisiškai buvo sumažintas diduomenės viešpatavimas, o į Statutą įrašius žemės privilegijas, atspindėtos valstybėje tuo metu vykdytos reformos. II LS taip pat buvo labiau išplėtotas nei ankstesnysis ir gerokai patobulintas, 14-oje jo skyrių sistemiškiau ir aiškiau pateikti 367 civilinės ir baudžiamosios teisės straipsniai, remiantis ne tik vietiniais teisės šaltiniais, bet ir romėnų, Lenkijos ir Magdeburgo teise. Šį sudėtingą II LS rengimo darbą atliko speciali komisija. Išsamiausiai jos darbą aptarė ir personalinę komisijos dalies sudėtį nustatė Ivanas Lappo[1], naujomis detalėmis tyrimus papildė Vytautas Raudeliūnas ir Juliuszas Bardachas[2], o vėlesni autoriai dažniausiai tik kartojo jau žinomas tiesas.

Nustatyta, jog komisijai priklausė dvasininkai – Žemaitijos vyskupas Jonas Domanovskis, Vilniaus kanauninkas Stanislovas Gabrijalavičius, pasauliečiai – Vilniaus vaitas ir karaliaus sekretorius Augustinas Rotundas, Vilniaus teismo teisėjai Povilas Ostrovickis bei Martynas Volodkevičius. Taigi žinomi 5 tikrieji II LS rengimo komisijos nariai, arba, kaip spėjama, katalikiškoji jos dalis. Pasakytina, jog apskritai išlikę duomenys apie komisijos veiklą, II LS rengimo aplinką ar atskiras komisijos narių personalijas itin lakoniški ir fragmentiški, todėl ir istorikų dėmesio sulaukė tik žymesni asmenys: J. Domanovskis[3], S. Gabrijalovičius ar A. Rotundas[4].

---

1 Lappo, J. *1588 m. Lietuvos Statutas*. Kaunas, 1934, t. 1, p. 40–90.

2 Raudeliūnas, V. Romėnų teisės recepcija Lietuvoje. *Socialistinė teisė*, 1974, nr. 3, p. 45–51; Bardach, J. Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym. *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 33; Bardach, J. Uczone prawo w II Statucie Litewskim. *Antrasis Lietuvos Statutas*, Vilnius, 1993, p. 17–18; Bardach, J. Geneza romanizacji II Statutu litewskiego. *Dawne prawo i myśl prawnicza*, pod. red. J. Malca i W. Uruszczaka, Kraków, 1995, s. 191–206; Bardach, J. *Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa, 1999, s. 38, 74, 40–58.

3 Žr. naujausią J. Domanovskio biografiją: Błaszczyk, G. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój,* Poznań, 1993, s. 57–62.

4 I. Lappo studijoje pateikta nemažai duomenų apie S. Gabrijalavičių, P. Roizijų, Lappo J. Min. veik. Daugėja duomenų apie A. Rotundo asmenybę: Baryczowa M. Augustyn Rotundus Mieleski-pierwszy historyk i apologeta Litwy. *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*, Wrocław etc., 1976, s. 77–156 (Monografie z dziejów nauki i techniki, t. 99); Baryczowa, M. Rotundus Mieleski Augustyn. *Polski Słownik Biograficzny*, 1990, t. 32, zesz. 133, s. 315–318; Ragauskas, A. Augustinas Rotundas ir kiti. *Knygų Aidai*, 2000,

Dar du minėtieji komisijos nariai P. Ostrovickis bei M. Volodkevičius kol kas iš tiesų yra *žinomi nežinomieji*. Todėl šiame straipsnyje siekiama pateikti naujų faktų apie šias asmenybes, kiek leidžia galimybės akcentuojant jų religines pažiūras, teisinę veiklą bei ne mažiau svarbią detalę – mokėtas kalbas. Tai svarbu tikslinant bendrą II LS rengimo komisijos sudėtį, taip pat aiškinantis, kokiais šaltiniais turėjo remtis komisijos nariai.

Kaip minėta, žinoma tik katalikiškoji komisijos dalis, o, anot I. Lappo, kitų jos narių – stačiatikių pavardžių nustatyti nėra galimybių. Tačiau egzistuoja ir dar viena galimybė. Galbūt tos dalies komisijos narių iš viso nebuvo paskirta? O gal kai kurie iš išvardytų narių tuo metu ar savo veiklos pradžioje buvo ne katalikai, o stačiatikiai? Duomenys apie kol kas mažai žinomus minėtus du komisijos narius gali padėti patvirtinti tokią hipotezę arba ją atmesti.

Komisijos sudarymo aplinkybės

Dar 1544 m. buvo iškeltas I LS taisymo klausimas, tačiau tuo tikslu komisija turėjo būti sudaryta tik 1551 m. spalio mėn. Vilniaus seime. Buvo numatyta, jog 10 asmenų (5 katalikai ir 5 stačiatikiai), Statuto taisymo darbą atliks iki kito seimo. Visgi tiksliai pasakyti, ar jau 1551 m. iš tiesų ėmė veikti komisija, ir kokia buvo jos pradinė sudėtis (laikui bėgant ji keitėsi) trūksta duomenų. Aišku, jog darbas dar nebuvo baigtas 1554 m., prasidėjus naujam seimui. Šaltiniai taip pat neleidžia nušviesti Statuto rengimo darbo seimuose, išskyrus 1565–1566 m. Vilniaus seimą, nors žinoma, jog komisijos nariai negalėjo visiškai laisvai veikti, nes seimai patys priimdavo įstatymus, kuriuos reikalavo įtraukti į teisyną. Neišliko jokių komisijos posėdžių protokolų ar aktų[5].

Pirmą kartą tikslią komisijos sudėtį sužinome tik iš 1558 m. algaraščio bei vėlesnių 1564 m. duomenų. Jau minėta, kad komisijai neabejotinai priklausė J. Domanovskis, S. Gabrijalavičius, P. Ostrovickis, M. Volodkevičius bei A. Rotundas. 1558 m. už sudėtingą darbą komisijos nariams buvo numatytas labai geras atlyginimas: kas mėnesį komisijos vadovas Žemaitijos vyskupas turėjo gauti po 20 kapų grašių, o likę nariai savo pajamas galėjo papildyti po 15 kapų grašių[6].

I. Lappo nuomone, komisijos veikloje dar turėjo dalyvauti teisininkas Petras Roizijus kaip J. Domanovskio patarėjas, o po jo mirties 1563 m. ir pakeisti jį komi-

nr. 1, p. 9–15; Ragauskienė, R., Ragauskas, A. Vieną ar dvi žmonas turėjo Augustinas Rotundas Meleskis (apie 1520–1584 m.)? Nauji duomenys įžymiojo Vilniaus vaito biografijai. *Lietuvos istorijos metraštis. 2000 metai*, Vilnius, 2001, p. 20–54; Ragauskienė, R. Karaliaus sekretoriaus ir Vilniaus vaito Augustino Meleskio Rotundo (apie 1520–1582 m.) turtas. *Istorija*, 2003, t. 55, p. 12–21.

5 Lappo, J. *Min. veik.*, p. 30–31, 46, 144.

6 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564 (1553–1567). Viešųjų reikalų knyga 7*, par. A. Baliulis. Vilnius, 1996, p. 33.

sijoje, kaip ir dar vienas J. Domanovskio pagalbininkas – valdovo teismo teisėjas Stanislovas Narkuskis. Kilmės požiūriu komisijos sudėtis buvo įvairi. Trys asmenys buvo LDK piliečiai: J. Domanovskis, kilęs iš Palenkės, kuri tuo metu dar priklausė Lietuvai, ir abu teisėjai – P. Ostrovickis bei M. Volodkevičius, o A. Rotundas ir S. Gabrijalavičius atvyko iš Lenkijos. Tikėtina, kad II LS rengimo komisijai vadovavo J. Domanovskis. Šaltiniai patvirtina jo veiklą 1558–1559 m. komisijos darbe. Antai 1559 m. gegužės 26 d. Vilniaus kapitulos aktuose apie J. Domanovskį nurodyta, jog „išėjo iš [kapitulos] sesijos žemės Statuto reformavimui“[7]. Reikšminga Statuto rengimo klausimu tai, jog vyskupas nemažai laiko praleido Vilniuje: 1556 m., 1558–1559 m., o iš dalies 1560–1563 m. Taip pat maždaug aišku ir dėl A. Rotundo bei S. Gabrijalavičiaus veiklos Vilniuje panašiu laikotarpiu. O kaip buvo su dar dviem komisijos nariais – P. Ostrovickiu ir M. Volodkevičiumi?

Povilas Ostrovickis – nuo valdovo dvarionio iki valdovo maršalkos

Duomenys apie P. Ostrovickio kilmę ir jo jaunystę itin negausūs. Sprendžiant iš išlikusių su juo susijusių teismo bylų matyti, jog P. Ostrovickio tėvonija buvo Ašmenos paviete, Astravicos valsčiaus regione (dab. Baltarusija). Matyt, kilo iš vidutiniosios bajorijos. Tačiau nieko negalima pasakyti nei apie jo gimimo datą, nei apie išsilavinimą. Jaunystėje, neaišku kieno užtartas, pateko į karaliaus dvarą. Čia, galbūt dėl sugebėjimų ar neblogo išsilavinimo, jį ėmėsi globoti karalienė Bona Sforza – valdovė rėmė jaunus, gabius ir išsilavinusius žmones. Būdamas Bonos protektorate, P. Ostrovickis atsidūrė tuomet savo įtaką Lietuvoje didinusių didikų Radvilų priešininkų stovykloje. Penktojo dešimtmečio pradžioje fiksuojami pirmieji jo susidūrimai su Radvilomis, nežadėję nieko gera. Sprendžiant iš 1542 m. gruodį karalienės rašyto laiško Vilniaus kaštelionienei Barborai Radvilienei, tarp Vilniaus kaštelionaičio Mikalojaus Radvilos Rudojo ir Bonos įvardijamo „mūsų tarnautojo Ostrovickio“ kilo nemenkas konfliktas. M. Radvila Rudasis su savo tarnais grasino netgi fiziškai susidoroti su šiuo valdovės tarnautoju[8]. Greičiausiai tokią neapykantą sukėlė nesutarimai dėl valdų tame pačiame Ašmenos paviete. M. Radvilai Rudajam čia priklausė stambūs Medilo, Valažino, Žiupronių ir kiti pavieto valdų masyvai, o vėliau, 1576–1582 m., didikas buvo Ašmenos seniūnas, iš čia dalijo nemažai įvairaus dydžio valdų savo klientams[9]. Aštrų 1542 m. konfliktą

7 Błaszczyk, G. *Min. veik.,* s. 60.

8 1542 12 16, Krokuva, karalienė Bona – Vilniaus kaštelionienei B. Radvilienei. *Listy polskie XVI wieku*, pod. red. K. Rymuta, Kraków, 1998, t. 1: *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, nr. 112, s. 298.

9 Ragauskienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.),* Vilnius, 2002, p. 230, etc.

užglaistė Bonos įsikišimas, abi pusės susitaikė ir „rankas vienas kitam padavė“[10]. Neaišku, kiek šis veiksmas tuomet buvo nuoširdus, bet iš tiesų labai greitai P. Ostrovickis ėmė bendradarbiauti su Radvilomis.

Nuo 1550 m. jį jau matome ne tik sėkmingai tęsiantį savo veiklą valdovo, šį sykį – Žygimanto Augusto dvare, bet ir buvusio priešininko – Radvilos bei jo pusbrolio Mikalojaus Radvilos Juodojo stovyklose. Tiesa, atrodo, kad tvirtesni ryšiai karjerą darantį bajorą pradžioje siejo su M. Radvilos Rudojo stovykla. 1550 m. kovą Žygimantas Augustas laiške svainiui įsakmiai nurodė sudrausminti didiko klientelai priklausantį „Ostrovickį, taip pat Volmenskį“, liautis daryti žalą karaliaus arklidininko Jarošo Korickio valdose bei kenkti jo valdiniams[11]. Nors laiške netikslinamos aplinkybės, iš arklidininko 1565 m. surašyto testamento aiškėja, kad kalba kaip tik sukosi apie J. Korickiui priklausiusias Astraveco valdas, kur savo interesų turėjo ir laiške paminėti bajorai – P. Ostrovickis bei ilgametis M. Radvilos Rudojo klientas Jonas Volmenskis[12]. Tas pats testamentas paaiškina, jog P. Ostrovickis sugebėjo susitvarkyti reikalus su J. Korickiu ir abu tapo artimais bičiuliais – tuometinis Ašmenos vėliavininkas dalyvavo surašant paskutinę arklidininko valią ir ją patvirtino savo parašu.

Tiksliau nėra žinoma nuo kada, bet jau nuo 1551 m. pradžios P. Ostrovickis dirbo reformuojamame Vilniaus pilies teisme tuometinio Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo pašonėje, pradžioje kaip bylų stebėtojas-tarėjas. Didikas šio bajoro teisės žiniomis naudojosi tiek spręsdamas bylas Vilniuje, tiek išvykęs į jam duotas valdyti seniūnijas. Pavyzdžiui, 1551 m. liepos 29 d. Bresto teisme greta M. Radvilos Juodojo ar Utenos laikytojo Nikiforo Bobojedo ir kitų matome taip pat P. Ostrovickį[13]. Ypač aktyvus vienam iš naujojo II LS rengėjų buvo 1551 m. rudens ir žiemos laikotarpis. Žinia, jog 1551 m. spalį Vilniuje, matyt, prasidėjusio seimo metu, P. Ostrovickis kartu su dar keturiais žinomais asmenimis įtraukiami į II LS rengimo komisiją. Tokį valdovo sprendimą galėjo nulemti tuometinio LDK kanclerio M. Radvilos Juodojo protekcija.

Nuo spalio mėn. šaltiniai fiksuoja apskritai itin aktyvią P. Ostrovickio praktinę teisminę veiklą. Jis vos ne kiekvieną dieną kaip įvairių ieškovų arba atsakovų įgaliotinis (prokuratorius) dirbo Vilniaus teisme, prisidėdamas prie savo klientams

[10] 1542 12 16, Krokuva, karalienė Bona – B. Radvilienei. *Listy polskie XVI wieku*..., s. 298–299.

[11] 1550 03 14, Nepalomicai, Žygimantas Augustas – M. Radvilai Rudajam. *Listy polskie XVI wieku*, pod. red. K. Rymuta, Kraków, 2001, t. 2: *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza,* nr. 352, s. 462–463.

[12] *Lietuvos Metrika. Российский государственный архив древних актов,* f. 389, ap. 1, d. 1–2 (toliau – *LM*; naudotasi *Lietuvos valstybės istorijos archyve* saugomais mikrofilmais), kn. 38, l. 552–558v.

[13] *Ten pat,* kn. 243, l. 17 etc.

naudingų sprendimų. Ginti savo pozicijas tuo metu jam patikėjo valdovo dvarionys (Jurgis Petkovičius, minėtas J. Korickis), didikai ir bajorai (valdovo maršalkienė Ona Koptevaitė-Bogovitinovičienė, kunigaikštis Jurgis Sluckis, Grigas Valavičius). Štai mėnesį apimanti darbo chronologija: 1551 m. spalio 2 d. P. Ostrovickis atstovavo dvarionio J. Petkovičiaus interesams šio byloje su Kameneco vaiskiene Marina Voganovska dėl valdų; spalio 10 d. jis buvo valdovo maršalkienės O. Koptevaitės-Bogovitinovičienės prokuratoriumi bylinėjantis su didikės posūniu dvarioniu Steponu Bogovitinovičiumi dėl jaunesniųjų jo brolių ir jų valdų Palenkėje bei Voluinėje globos; spalio 17 d. atstovavo LDK arklidininkui J. Korickiui jo byloje su kunigaikštiene Nastasija Sanguškaite-Odincevičiene dėl Onos Davainaitės-Korickienės Bytino valdos; spalio 19 d. buvo kunigaikščio J. Sluckio atstovu šio byloje su M. Volodkevičiumi; spalio 22 d. kaip įgaliotas dvarionio J. Petkovičiaus atstovas į teismą kvietė žemionį Rapolą Prokulį dėl pusės Litvinovičių valdos; dar po dviejų dienų spalio 24 d. teisme gynė jau kito bajoro interesus; lapkričio 11 d. jį įgaliojo M. Radvilos Juodojo tarnautojas Grigas Valavičius bylinėtis su kunigaikščiu Ivanu Palubinskiu dėl likusios kunigaikščio tėvo 200 kapų grašių skolos ir pan.[14].

Svarbu paminėti, jog bylose P. Ostrovickis labai dažnai rėmėsi I LS straipsniais, pasirodė kaip puikus šio teisyno žinovas, ir tai dažnai garantavo jo ginamiesiems sėkmę. Vos prasidėjusi J. Petkovičiaus byla su Kameneco vaiskiene galėjo iš karto nutrūkti: atsakovės vyras jau buvo miręs, o jaunesnieji sūnūs išvykę mokytis į užsienį. Statutu rėmdamasis P. Ostrovickis pasiekė, kad bylą tęstų LDK likęs vyresnysis sūnus. Be to, jam pavyko sutrukdyti perkelti teismą į kitą vietą, kadangi ankstesniuose bylos svarstymuose Kameneco vaiskis nenurodė tikslios vietos, o tuo atveju, anot P. Ostrovickio „*gdy što otec u prava upustit, togo syn popraviti nie možet*“[15]. Nepavyko išsisukti ir N. Odincevičienei. Ieškovams atstovaujantis P. Ostrovickis pareikalavo pateikti dokumentus, įrodančius kunigaikštienės teises, ir byla buvo palyginti nesunkiai laimėta. Panašiai jam sekėsi atstovauti kunigaikščiui J. Sluckiui – pagal LS svarbūs, tačiau jo ginamajam priešiški dokumentai buvo paskelbti niekiniais, kai P. Ostrovickis pastebėjo netinkamą jų surašymą. Iš anksčiau minėtų spalio mėnesio bylų II LS komisijos narys iš esmės pralaimėjo, ir tai tik iš dalies, vieną bylą – valdovo maršalkienė O. Bogovitinovičienė turėjo atsisakyti teisių į Šumsko pilį savo posūnio Stepono naudai. Tačiau kartu su pilimi posūniui teko prisiimti visų penkių nepilnamečių seserų globą ir jas ištekinti.

[14] *Ten pat,* kn. 239, l. 41–42; kn. 242, l. 108v, 125, 136v, 145v, 149, 150v.

[15] *Ten pat,* kn. 242, l. 118v.

Šių kelių bylų eiga leidžia daryti išvadas apie tvirtas P. Ostrovickio teisės žinias: puikiai žinojo I LS straipsnius, juos sumaniai naudojo praktikoje. Taigi jo pakliuvimas į II LS rengimo komisiją, nors greičiausiai ir nulemtas protekcijų, nebuvo atsitiktinis ir netinkamas. Greičiau atvirkščiai. O kiti komisijos nariai, pavyzdžiui, teoretikas ir praktikas A. Rotundas iš jo galėjo tikėtis rimtos pagalbos. Sunku spręsti, ar ligtolinė sėkminga teisminė praktika, ar įsitraukimas į komisijos darbą pasitarnavo tolesnei šio teisininko karjerai. Matyt, ir viena, ir kita.

Gana greitai P. Ostrovickio sugebėjimai buvo panaudoti valstybės tarnyboje. 1551 m. gruodžio pabaigoje jis, kaip LDK pasiuntinys su diplomatine misija išvyko į Maskvą. Delegacijos tikslas buvo nustatyti dviejų valstybių pasienio komisijos sudarymo terminą ir vietą bei taip bandyti sureguliuoti LDK ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienio konfliktus. Nors Maskvos didysis kunigaikštis sutiko siųsti pasiuntinius į komisiją ir net paleido kelis LDK belaisvius, tačiau pareikalavo iš Žygimanto Augusto nurodyti padarytos žalos dydį. O tokio sąrašo lietuviai tuomet neturėjo. Be to, atsakomajame rašte Ivanas IV Žygimantą Augustą titulavo tik Ldk, o ne karaliumi. Pasikartojo ankstesnės Motiejaus Giedraičio diplomatinės misijos istorija. Tačiau jei M. Giedraitis neišdrįso iš maskviškio nepriimti tokio rašto, tai P. Ostrovickis buvo žymiai drąsesnis. Anot paties Maskvos valdovo, jis atsisakė imti taip adresuotą raštą ir grįžo į Lietuvą be jo[16]. Taigi nors pasiuntinybė iš esmės baigėsi nesėkmingai, tačiau šį sykį P. Ostrovickio dėka pavyko išvengti savotiškos diplomatinės diversijos. Diplomatinė teisėjo veikla rodytų, jog turėjo gerai mokėti ne tik rusėniškai, bet ir maskvėniškai[17].

Neatsitiktinai grįžusio į Lietuvą šio teisininko jau laukė darbas Vilniaus teisme, pradžioje vaivados stebėtoju. Nors paskirtųjų teisėjų teismo galimybė buvo užfiksuota I LS, tačiau jis faktiškai veikti pradėjo tik nuo 1551 m. vidurio. Taigi P. Ostrovickis buvo tarp pirmųjų laipsniškai reformuojamo teismo pareigūnų. Ir, ko gero, čia vėl atsidūrė neatsitiktinai. Į Lietuvos Metrikos archyvą pakliuvę ikireforminės Vilniaus teismo knygos leidžia atsekti nuolatinį stebėtojo-tarėjo P. Ostrovickio darbą teisme 1553–1555 m. Keli vienos teismo knygos pavyzdžiai: valdovo dvarioniu įvardijamas P. Ostrovickis teismo posėdžius stebėjo 1553 m.

16 Jasnowski, J. *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*. Warszawa, 1939, s. 85–86; taip pat žr. Banionis, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*. Vilnius, 1998, p. 221, 318.

17 Simptomiškas rusėnų ir maskvėnų kalbų atskyrimas pažymėtas 1580 m. Livonijos karo epizode. Prieš Usviatės pilies šturmą LDK kariams pavyko perimti kažkokį maskvėnų raštą, tačiau, anot amžininko, tarp karių neatsirado nei vieno „kuris ne tik lietuvių (turimas galvoje rusėnų – R. R.) raštą, bet ir maskvėnų pažintų“ (któryby nie tylko litewskie pismo, ale i moskiewskie znał). *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacyje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. I. Polkowski. Kraków, 1887, s. 192.

kovo 4, 7 d., 1554 m. vasario 20, liepos 30 d., 1555 m. balandžio 29, gegužės 20, 26 d., birželio 1, 8 d.[18].

1555 m. gegužės 2 d., ir šį sykį ne be M. Radvilos Juodojo protekcijos, gavęs Vilniaus teisėjo vietą, ir juo buvęs iki 1562 m. spalio 17 d.[19], tokį darbą jau atliko nuolat. Aiškėja jo pagalbininkų, kartu su P. Ostrovickiu teisėjavusių asmenų ratas. Tad iš esmės turime pagrindinių teisininkų, dirbusių ikireforminiame Vilniaus teisme, sąrašą. Svarbu, kad teisininkas Vilniaus teisme dirbo ir 1558 m., kai jo pavardė aptinkama II LS rengimo komisijos darbo algaraštyje. Kartu su įvairiais stebėtojais-tarėjais, arba vieni, bylas 1558–1559 m. Vilniaus pilies teisme be P. Ostrovickio sprendė M. Radvilos Juodojo parinkti teisėjai – Vilniaus vietininkai: Janas Novickis, o pastarajam susirgus, vietininko pareigas ėjęs Stanislovas Hamšėjus. Nuo 1559 m. pradžios parinktų teisėjų teisme pasirodo dar vienas asmuo – Stanislovas Kosinskis, teisėjaujantis kartu su P. Ostrovickiu. Nuo 1559 m. pavasario–vasaros tarp jų matome dar vieną figūrą – M. Volodkevičių. Atskirais retais atvejais visas teisėjavimo krūvis tekdavo vienam P. Ostrovickiui[20].

Dar kartą galima neginčytinai patvirtinti pagrindinės tuometinės teismo kalbos – jo puikų rusėnų kalbos mokėjimą. Šio teismo teisėjai nagrinėjo bylas ir juridiškai formino visus notarinio įforminimo reikalavusius veiksmus. Kartu P. Ostrovickis laisvai kalbėjo ir rašė lenkiškai: 1565 m. spalį patvirtindamas arklidininko J. Korickio testamentą pasirašė lenkiškai. Taigi dirbdamas II LS rengimo komisijoje galėjo naudotis didžiule teismine praktika, taip pat rusėnų, lenkų kalbų žiniomis. Kaip matyti, P. Ostrovickis praktiškai nuo 1551 m., nežiūrint trumpalaikių išvykų, pavyzdžiui, į Brestą ar Maskvą, nuolat dirbo Vilniuje, to iš jo reikalavo einamos Vilniaus teisėjo pareigos.

Būdamas teisėjas P. Ostrovickis turėjo galimybę nuolat bendrauti su žymiausiais Vilniaus vaivadijos asmenimis, tarp jų ir su pačiu M. Radvila Juoduoju, neretai asmeniškai sprendusiu vieną ar kitą bylą vaivadijos teisme. Priklausymą Radvilos klientų grupei rodytų šaltiniuose nuo penktojo dešimtmečio jo įvardijimas Radvilos tarnautoju. Teisėjas, reikia manyti, pateisino Vilniaus vaivados lūkesčius, juo šis galėjo pasitikėti ne tik teismų darbe, bet ir dirbant valstybės naudai – 1563 m. vėlgi,

18 *LM,* kn. 246, l. 31–31v, 174v, 299, 437, 439, 447, 452 etc.

19 *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego,* Spisy, t. 1: Województwo wileńskie XIV-XVIII wiek, pod. red. A. Rachuby. Warszawa, 2004, s. 166.

20 Kiaupienė, J. XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos-kopijos Lietuvos Metrikoje struktūrinė ir informacinė analizė. *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, p. 54–57. Čia aptarta ankstesnė literatūra apie parinktus teisėjus Vilniaus vaivados teisme.

reikia manyti, ne be M. Radvilos Juodojo noro, P. Ostrovickis Vilniaus seime buvo įtrauktas į delegaciją Varšuvos seime derėtis dėl LDK sąjungos su Lenkija[21].

Radvilų protekcijos ir darbas teisme – buvo tie pamatai, tvirtinę P. Ostrovickio karjerą, leidę sukaupti pakankamą materialinį pagrindą. 1554 m. spalio 17 d. jis paskirtas Ašmenos vėliavininku. Juo buvo iki 1565 m., o vėliau, greičiausiai dėl administracinės ir teismų reformos 1566 m. pavasarį, tapo valdovo maršalka, taip pat jam numatyta Ašmenos maršalkos vieta[22].

Laipsniškai didėjo teisininko pajamos. Vienas didesnių jo pirkinių – 1559 m. iš Vilniaus miestiečių Petro ir Jono Keniškių pirktas Kenos dvaras[23]. Žinoma, jog Vilniaus vaivadijoje P. Ostrovickiui M. Radvila Juodasis apie 1564 m. dovanojo Aukštadvario dvarui priklausančius du 16 valakų kaimus: Sakalininkus ir Bursuniškes. Stabilią teisėjo materialinę padėtį rodytų solidūs skolinimai. Žygimantas Augustas jam už 1800 kapų gr. 1564 m. davė valdyti stambią Anykščių valdą, jo žinioje buvusią dar 1566 m. pradžioje[24]. Berods, vėliau Anykščių valda perėjo greičiausiai į sūnaus Stanislovo Ostrovickio rankas. O jau iš jo 1570 m. valdą išpirko Minsko kaštelionas Jonas Hlebavičius[25]. Anot I. Lappo, P. Ostrovickis pagal turtinę padėtį priklausė palyginti stambios bajorijos grupei: 1565 m. kariuomenės surašyme išrengė 8 raitelius husarus nuo turėtų valdų, dar 4 tokios pat ginkluotės paskirdamas valdovo malonei ir 6 pėstininkus. Su tokiu būriu karių jis buvo pirmoje vietoje tarp kitų Ašmenos vėliavos bajorų[26].

Tikslinant religinę P. Ostrovickio priklausomybę, svarbios būtų žinios apie jo vedybinį gyvenimą. Sprendžiant iš Lietuvos Metrikos knygose užfiksuotų žinučių, teisėjas vedė du kartus. Pirmoji žmona – kunigaikštytė Marina Ozerecka, mirė 1565 m. Greičiausiai su ja susilaukė sūnaus, jau minėto Stanislovo, nedaug pergyvenusio tėvą. Su antrąja žmona Nastasija Oginskaite nesusilaukė palikuonių, arba jie mirė ankstyvoje vaikystėje. 1588 m. jau antrą kartą ištekėjusi už valdovo dvarionio Gabrieliaus Gurskio, ji su vyru prašė patvirtinti P. Ostrovickiui priklausiusius kaimus Aukštadvario dvare ir minėjo, jog pirmasis jos vyras nepaliko palikuonių[27]. Greičiausiai abi P. Ostrovickio žmonos buvo stačiatikės. Abejonių tikrai nekyla

21 Lappo, J. *Min. veik.,* p. 46.

22 *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego,* Spisy, t. 1: Województwo wileńskie…, s. 166, 212, 238; *LM,* kn. 48, l. 402.

23 *LM,* kn. 40, l. 417.

24 *LM,* kn. 38, l. 453v; kn. 48, l. 300v; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Spisy, t. 1: Województwo wileńskie…, s. 75.

25 *LM*, kn. 59, l. 93v.

26 Lappo, J. *Min. veik.,* p. 44.

27 *LM,* kn. 73, l. 420v–421.

dėl M. Ozereckos: 1565 m. savo testamente ji išreiškė valią palaidoti ją Vilniuje Šv. Trejybės cerkvėje[28]. Taip pat antrosios žmonos kilmė iš Oginskių giminės teikia daugiau argumentų dėl jos priklausomybės stačiatikiams negu katalikams.

Galbūt netiesioginis argumentas dėl P. Ostrovickio religinių pažiūrų galėtų būti jo pasiuntinybės į Maskvą detalė ar kilmė iš daugiau stačiatikių krašto – Astravicos. Kita vertus, tai nėra neginčijami įrodymai. Antai jau minėtame teisėjo bičiulio J. Korickio testamente 1565 m. aiškiai išvardyti užrašymai arklidininkui priklausiusio Astravicos dvaro klebonui kunigui Saliamonui Miliovskiui, testamentą liudijo taip pat Žygimanto Augusto pamokslininkas kunigas Janas iš Tarčino. Greta jų dokumentą liudijo ir P. Ostrovickis. Nors tai galėjo reikšti tiesiog tuometinės religinės tolerancijos išraišką. Aišku viena, jog II LS rengimo komisijai priklausiusio nario P. Ostrovickio aplinkoje, tarp jam artimų žmonių būta tiek stačiatikių, tiek katalikų.

Martynas Volodkevičius – nuo kunigaikščio Jurgio Sluckio dvaro maršalkos iki Minsko žemės teismo teisėjo

Ankstyvoji šio komisijos nario biografija lieka paslaptis. Pirmosios žinios taip pat tik iš XVI a. penktojo dešimtmečio pradžios[29]. Teisininkas savo karjerą pradėjo kunigaikščių Olelkaičių Sluckių aplinkoje. Jo pasiekimai buvo kiek kuklesni negu P. Ostrovickio. Pradžioje M. Volodkevičiui pavyko įgyti Slucko kunigaikštienės Elenos Radvilaitės Sluckienės palankumą. Greičiausiai už atsidavimą ir patikimą tarnybą jau po jos vyro Jurgio Sluckio mirties našlė tarp 1542–1546 m. su sūnaus, irgi Jurgio, žinia dovanojo tuomet jaunojo kunigaikščio dvaro ochmistru (maršalka) buvusiam M. Volodkevičiui nemažą duotį – Savičių dvarą Slucko paviete. Taip pat šis Sluckių dvariškis naudojosi kunigaikščių namu Slucke, kur laikė svarbiausius savo daiktus, dokumentus ir pan.

Bent jau karjeros pradžioje, dirbdamas kunigaikščiams Sluckiams, M. Volodkevičius buvo stačiatikis. Tą netiesiogiai liudija žinios apie Savičių dvaro tvarkymą. Dvare M. Volodkevičius pastatė nemažai įvairių statinių. Vienas tokių jo statytų, ar naujai pertvarkytų statinių buvo „Dievo šlovinimui pastatyta cerkvė“. Ją būsimasis II LS rengimo komisijos narys papuošė paveikslais ir kitais cerkvei reikalingais daiktais. Tačiau religinės pažiūros galėjo ir keistis, ypač dėl tokios svarios priežasties kaip darbas pas evangelikų lyderius Lietuvoje – didikus Radvilas. Tam tikrų klausimų kelia ir M. Volodkevičiaus įvardijimas. Šaltiniuose dėl neaiškių priežasčių

28 *Ten pat,* kn. 260, l. 930.

29 *Ten pat*, kn. 239, l. 41–42.

nusižengiant vietos raštvedybinei tradicijai, šis pareigūnas vadinamas vien tik vardu ir pavarde, nenurodant tėvavardžio. Nors jau jo sūnus Adomas 1588 m. Lietuvos Metrikos įraše vadinamas Adomu Martynaičiu Volodkevičiumi.

Dėl konflikto su kunigaikščiu J. Sluckiu 1551 m. M. Volodkevičiui teko kreiptis į valdovo teismą. Reikšminga, jog teisme, tačiau skirtingose pusėse, susitiko du būsimieji komisijos nariai – J. Sluckiui atstovaujantis P. Ostrovickis ir M. Volodkevičius. Greičiausiai pirmas ir paskutinis toks jų susidūrimas baigėsi P. Ostrovickio pergale. Nors M. Volodkevičius teismui pateikė paties kunigaikščio pasirašytą raštą dėl dvaro jam suteikties, kur netgi numatyta, jog paėmus iš jo Savičius, privalėjo aprūpinti kitu tokio pat dydžio dvaru Volkolatuose, Dolginove ar Mankevičiuose, arba kompensuoti pinigais, šį raštą remdamasis I LS užprotestavo P. Ostrovickis. Jo argumentai buvo tokie: „kunigaikštienė negalėjo užrašyti valdos, nes pati nebuvo jos paveldėtoja, rašto surašymas kunigaikščio ranka nėra jokia pagalba“, nes jis pernelyg jaunas, dar tik trisdešimties, o „Martynas tuo metu buvo jo ochmistru.“ Taip pat pažymėta, jog rašte nenurodyta jokia konkreti pinigų suma, o svarbiausia, – dokumente tebuvo tik vienas antspaudas. Taigi raštas surašytas visai ne taip, kaip nurodyta I LS, kai „ponas turi savo tarnui ką nors užrašyti.“ Remdamasis šiais argumentais ir patikslinus I LS straipsnius spalio 19 d. Vilniuje valdovas turėjo pripažinti, kad trūksta liudytojų ir jų parašų bei antspaudų, taip pat svarbios ir kitos išvardytos detalės, todėl M. Volodkevičiaus pateiktas raštas paskelbtas niekiniu, o dvaras pripažintas kunigaikščio J. Sluckio nuosavybe. Sėkmingiau M. Volodkevičiui pavyko išspręsti tik Savičiuose ir name Slucke laikyto turto problemą. Nors kunigaikštis teigė, kad visą turtą iš M. Volodkevičiaus kaip tėvonis turėjo teisę pasiimti, suteikė jam galimybę išsikraustyti pačiam per 4 savaites, o jei kas liktų, surašyti sąrašą. Tačiau M. Volodkevičius, neva, to nepadarė. Visgi pastarajam pavyko pasiekti, kad būtų nedelsiant sugražintas visas nusavintas jo turtas, o dėl statinių – per 12 savaičių kompensuota už jo sąskaita atliktus darbus[30].

Teisingumo dėlei verta pastebėti, jog, berods, šioje byloje tiesa buvo M. Volodkevičiaus pusėje. Vos po mėnesio Žygimantas Augustas sprendė dar vieno kunigaikščio J. Sluckio tarnautojo Fiodoro Jesmano analogišką bylą. Iš kliento patronas, „apimtas pykčio“ atėmė valdą, kadangi F. Jesmanas atsisakė vykti į žemės tarnybą. Tačiau paaiškėjo, jog iš tiesų kunigaikštis vyko visiškai ne į karą, o į medžioklę Petrikovičiuose, o jokių karų tuo metu su totoriais nebuvo. Taigi F. Jesmanas, kaip bajoras, turėjo teisę atsisakyti vykti į medžioklę. Šį sykį priimtą naudingą klientui, o ne kunigaikščiui valdovo sprendimą lėmė ne tiek dvaro atėmimo neteisėtumas,

30 *Ten pat*, l. 57–59.

kiek tvirtai dokumentuoti įrodymai apie to dvaro neginčijamą priklausomybę F. Jesmanui ir jo protėviams[31].

M. Volodkevičius 1551 m. rudenį, patyręs minėtų nuostolių, netruko sulaukti kompensacijos. Reikia manyti, kad jau keldamas bylą J. Sluckiui, jis buvo susiradęs naujų, dar įtakingesnių globėjų. Bent jau vėlesniuose dokumentuose, nors dar kartais pasitaiko M. Volodkevičiaus įvardijimų kaip „buvusio kunigaikščio Jurgio Sluckio tarnautojo“[32], praktiškai visur jis priskiriamas Radvilų stovyklai. Iš pradžių M. Volodkevičiui pavyko papildyti M. Radvilos Rudojo klientų būrį, o vėliau bajoras sulaukė ir kito Radvilos – Juodojo – paramos. Tų pačių 1551 m. pabaigoje gruodžio 20 d. matome, kaip šiam bajorui Žygimantas Augustas Trakų vaivados, tai yra M. Radvilos Rudojo, prašymu suteikė žmonių Trakų paviete, Čerėjos valsčiuje Michalevičiuose ir Debeikiuose bei davė 3 tuščias žemes iki gyvos galvos[33]. Be to, 1553 m. sausį M. Radvila Rudasis jau savo ruožtu leno teise davė jam žmonių ir žemių Čerėjos valsčiuje, Kaniūkuose. Šią duotį karalius patvirtino dėl abiejų Radvilų užtarimo[34]. Įvairaus pobūdžio Radvilų užtarimų bajoras sulaukė ir vėliau, kaip, pavyzdžiui, 1565 m. vasarą, M. Volodkevičiui besiteisiant su Ukmergės klebonu[35].

Taip po truputį, tačiau stabiliai gerėjo materialinė būsimojo pavieto pareigūno padėtis. Nuo savo valdų 1567 m. jis išrengė 9 raitelius[36]. Taip pat jau 1563 m. Vilniuje prie Vilnelės, greičiausiai Užupyje, greta valdovo dvarionio Vasilijaus Ragozos namo, M. Volodkevičius turėjo dvarą[37]. Tai rodytų jo priklausymą bajorams, gaunantiems vidutines pajamas. Turto reikalai turėjo gerėti laipsniškai darant pareiginę karjerą, primenančią P. Ostrovickio gyvenimo kelią. Istoriografijoje nurodoma, jog 1559 m. M. Volodkevičius minimas kaip LDK kanceliarijos djakas[38]. Neabejotina, jog į kanceliariją galėjo pakliūti su tuometinio kanclerio Radvilos Juodojo žinia ir, matyt, jo protekcija. Kaip minėta, tais pačiais 1559 m. M. Volodkevičių jau matome ir tarp M. Radvilos Juodojo paskirtųjų teisėjų Vilniaus teisme. Tai buvo bene pirmasis aukštesnis karjeros laiptelis. Be to, ši data leidžia preliminariai daryti išvadą, kad II LS rengimo komisija uoliausiai darbavosi kaip tik minėtu laiku, praktiškai visi jos nariai tuo metu buvo Vilniuje.

---

31 *Ten pat,* l. 76v –78.

32 *Ten pat,* kn. 248, l. 49v.

33 *Ten pat,* kn. 35, l. 90.

34 *Ten pat,* kn. 41, l. 90v.

35 *Ten pat,* kn. 262, l. 210v.

36 *Литовская Метрика. Книги публичных дел,* Юрьев, 1914, т. 30, Петроград, 1915, т. 33, с. 254.

37 *LM,* kn. 260, l. 426v–427.

38 Lappo, J. *Min. veik.,* p. 46.

1559 m. teisėjui buvo kaip reta įtempti. Jis ne tik ėjo minėtas pareigas kanceliarijoje ar Vilniaus teisme, bet ir vyko į pirmąją savo pasiuntinybę į Maskvą. Antrą kartą Maskvoje kaip diplomatas jis lankėsi 1560 m. gruodį – 1561 m. pradžioje. Jis kartu su LDK maršalka Jonu Šimkovičiumi ir Gardino arklidininku Jonu Gaika buvo LDK pasiuntinys, Maskvoje turėjęs atlikti atsakingą misiją – sudaryti taiką ir derėtis dėl Ivano IV vedybų su Kotryna Jogailaite[39]. Nors pasiuntinybė nebuvo sėkminga, žlugo dėl Livonijos, Maskvos didžiojo kunigaikščio laikytos savo tėvonija, vien M. Volodkevičiaus dalyvavimas joje rodo jo padėties stiprėjimą, pagaliau jo kompetencijos pripažinimą. 1565 m. jis paskirtas Minsko žemės teismo raštininku. 1566 m. lapkritį M. Volodkevičių matome dalyvaujantį Minsko pavieto seimelyje. O svarbiausia, kad 1569 m. jis dalyvavo istoriniame Liublino seime, kurio metu buvo išrinktas į II LS taisymo komisiją. Dar po metų 1570 m. jis tapo Minsko žemės teismo teisėju ir šias pareigas ėjo iki mirties – 1592 m.[40] Tokiems paskyrimams neabejotiną reikšmę turėjo juridinė M. Volodkevičiaus patirtis, nors apie ją duomenų šaltiniuose žymiai mažiau nei apie kito komisijos nario – P. Ostrovickio.

Žinomi ir vėlesni, devintojo dešimtmečio, M. Volodkevičiaus pasirodymai viešajame LDK gyvenime. Reikšmingas jo dalyvavimas 1576 m. rudenį per bekaralmetį vykusiame Mstibogovo suvažiavime renkant būsimąjį valstybės vadovą. Šį sykį, matyt, kaip jau įprasta, M. Volodkevičius dar kartą patvirtino savo palankumą Radviloms. Jis buvo tarp tų tuometinio Vilniaus vaivados M. Radvilos Rudojo bičiulių ir klientų, kurie pasirašė 1575 m. gruodžio 18 d. datuotą imperatoriaus Maksimilijono II rinkimų aktą, skirtingai nuo Žemaitijos seniūno Jono Chodkevičiaus stovyklos, atidavusios savo balsus už Ernestą Habsburgą[41]. Tiesa, nei vienas iš lietuvių siūlomų kandidatų taip ir netapo Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tačiau valdovu išrinkus vengrą Steponą Batorą, M. Volodkevičius dėl to nepatyrė sunkumų. Pvz., 1580 m. gegužės 10 d. Vilniuje karalius jį kartu su lenku valdovo sekretoriumi Janu Kosmovskiu paskyrė į komisiją, turėjusią ištirti Mogiliave ir jo apylinkėse įsikūrusio lenkų rotmistro Marcino Kazanovskio pulko raitelių vietos gyventojams daromas skriaudas[42].

---

39 Sucheni-Grabowska, A. Starania Iwana Grożnego o rękę Katarzyny Jagiellonki a konflikt z Rosją o Inflanty (1560–1561). *Studia et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Poznań, 1997, s. 220–223; Banionis, E. *Min. veik.,* p. 223, 322.

40 Lappo, J. *Min. veik.,* p. 47; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Spisy, t. 1: *Województwo wileńskie…*, s. 751; Vilimas, D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564-1588).* Vilnius, 2006, p. 155.

41 Lulewicz, H. *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*. Warszawa, 2002, s. 228.

42 *Ten pat,* s. 333.

Šeiminė M. Volodkevičiaus padėtis netiesiogiai patvirtina jo sąsajas su daugiau stačiatikiška negu katalikiška LDK visuomenės dalimi. Sprendžiant iš minėtos 1551 m. bajoro bylos su kunigaikščiu J. Sluckiu matyti, jog jau tuo metu jis buvo vedęs: nurodoma Savičių dvare likusi konkrečiai neįvardyta M. Volodkevičiaus žmona. Kas ji tokia buvo, leidžia nustatyti 1560–1561 m. dokumentai. Aiškėja, jog Minsko žemės teisėjo žmona buvo kunigaikščio Grigorijaus Fiodorovičiaus Gorskio ir jo žmonos Tomilos Žeslavskos dukra Ovdotija. Jo svainiai buvo Povilas Jesmanas, greičiausiai iš tos pačios kunigaikščių Sluckių dvaro aplinkos, vedęs Gorskio dukrą Bagdoną, ir Bagdonas Steckovičius, Fedinos Gorskaitės vyras. M. Volodkevičius ne kartą teismuose atstovavo savo žmonos šeimai kaip liudytojas ar tiesiogiai gindamas įvairius turtinius interesus[43]. Neaišku, ar su O. Gorskaite, ar su kita žmona M. Volodkevičius susilaukė palikuonių. Vienam iš jų – Adomui Volodkevičiui 1588 m. vasarį valdovas, prašant jo tėvui Martynui ir užtarus Trakų vaivadai Jonui Hlebavičiui, perdavė M. Volodkevičiaus turėtą Minsko pilininkystę[44]. Sprendžiant iš vardo ir einamų pareigų – XVII a. pradžioje šaltiniuose minimas Minsko pateisėjas ir mokesčių rinkėjas Martynas Volodkevičius taip pat buvo minėto II LS rengimo komisijos nario M. Volodkevičiaus sūnus. Jam 1615 m. kelta byla dėl nemažos dalies surinktų mokesčių negrąžinimo į iždą[45].

Išvados

Nauji duomenys apie du iki šiol mažai žinomus II LS rengimo komisijos narius P. Ostrovickį bei M. Volodkevičių papildo informaciją apie Statuto rengimo aplinką.

Abu LDK kilmės komisijos nariai P. Ostrovickis bei M. Volodkevičius, skirtingai nuo kitų komisijos narių, apgynusių teisės daktaratus, greičiausiai niekur nestudijavo ar bent nebuvo teisininkai profesionalai, o tiesiog patyrę, aukštos profesinės kvalifikacijos praktikai.

Dviejų teisininkų praktikų patekimą į II LS rengimo komisiją nulėmė geras teisinės sistemos išmanymas, nemaža praktinė tokio pobūdžio veikla bei glaudūs klienteliniai ryšiai su Radvilomis, ypač tuometiniu LDK kancleriu ir Vilniaus vaivada M. Radvila Juoduoju. Intensyviausiai prie II LS visi komisijos nariai dirbo 1558–1559 m.

---

43 *LM*, kn. 254, l. 115v–116, 260–260v.

44 Lappo, J. *Min. veik.*, p. 47–48.

45 *LM*, kn. 295, l. 48v–49.

Abu komisijos nariai – tiek P. Ostrovickis, tiek M. Volodkevičius kurį laiką prijautė stačiatikiams, o M. Valadkevičius greičiausiai ir liko šio tikėjimo atstovas. Tačiau šaltiniai neleidžia tvirtai teigti, jog pastarieji du komisijos nariai ir buvo stačiatikiams atstovaujanti komisijos dalis.

TWO *KNOWN-UNKNOWN* MEMBERS OF THE COMMISSION FOR THE DRAWING-UP OF THE SECOND STATUTE OF LITHUANIA OF 1566 – POVILAS OSTROVICKIS AND MARTYNAS VOLODKEVIČIUS

Summary

The article discusses two barely known members of the Commission for the Drawing-up of the Second Statute of Lithuania – Povilas Ostrovickis and Martynas Volodkevičius. Based on the new sources, certain facts of descent, legal practice, marital status, linguistic knowledge and other facts of the afore-mentioned members of the commission have been identified. They are significant in the determination of a more general environment of the drawing-up of the Second Statute of Lithuania, which can hardly be restored on the basis of scarce information in the sources.

P. Ostrovickis and M. Volodkevičius came from the Grand Duchy of Lithuania; in contrast to other members of the commission, who had earned doctoral degrees in law, the afore-mentioned personalities did not acquired higher education, or at least were not professional lawyers. Nevertheless, they were highly experienced practitioners of high professional qualifications. They started their careers in the positions of lower rank – an ordinary courtier in the royal palace and a marshal at the estate of the prince Jurgis Sluckis. Under unknown circumstances both practitioners found their way to the protectorate of the noble Radvila family. Good knowledge of law, considerable practical experience of such type and close clientele relations with the Radvila family, especially the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania and the Voivode of Vilnius Mikalojus "The Black" Radvila, served as the reasons of their membership in the Commission for the Drawing-up the Second Statute of Lithuania. This type of activity as well as the jobs in courts and the protectorate of the Radvila family guaranteed their stable wellbeing. P. Ostrovickis became a wealthy nobleman, whereas M. Volodkevičius became the nobleman of moderate wealth. They both married; however, their children did not exceed the achievements of their parents. P. Ostrovickis and M. Volodkevičius for the time being were devoted Orthodox believers and M. Volodkevičius probably remained the follower of this religion. However, the sources do not provide sufficient evidence to assert that the two members of the commission formed the part of the commission representing the Orthodox interests.

Aivas RAGAUSKAS

MIDAUS BROLIJOS – VILNIAUS STAČIATIKIŲ KULTŪROS FENOMENAS (XV A. VIDURYS – XVII A. VIDURYS)

Įvadas

Miestuose visuomenė organizavosi, dirbo ir ilsėjosi įvairiai. Ji gali būti pagrįstai vadinama korporacine, t. y. grupine. Įvairios – religinės, profesinės (cechai ir gildijos), elitarinės – karaliaus Artūro ir kt. brolijos buvo svarbios jos organizacijos formos. Pavyzdžiui, Lenkijos miestuose – Krokuvoje ir kitur veikė paramilitarinės organizacijos – „Šaudymo į gaidį brolijos" (lenk. *Kurkowe Bractwa Strzeleckie*). Paplito Vakarų Europos, konkrečiai Vokietijos pavyzdžiu. Jų nariai – įtakingiausi miestiečiai – ir kt. šaudydavo į metalinį gaidį ant kuolo ir taip mokydavosi karybos. Nugalėtojas būdavo paskelbiamas „gaidžio karaliumi". Taigi tokios brolijos atlikdavo svarbią miestietijos karinio parengimo funkciją[1]. XVI a. pabaigoje Vilniuje prie parako malūno vokiečiai miestiečiai irgi šaudydavo į taikinius – skydus[2].

Šiame straipsnyje norėčiau trumpai aptarti gan specifinę XV a. vid.–XVII a. vid. Vilniaus stačiatikių miestiečių socialinės organizacijos formą – midaus brolijas. Tai palyginti unikalus stačiatikių ir midaus istorijos puslapis, susijęs su Rytų Europoje, daugiausia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), tuomet egzistavusiomis taip vadinamomis midaus brolijomis (rus. *медовые брацтва*, lenk. *bractwa miodowe*)[3]. Pavyzdžiui, Lenkijos teritorijoje jos egzistavo tik ten, kur kompaktiškiau gyventa stačiatikių (apie tai žr. toliau). Analogiškai Rusijos atveju – jos, atrodo, veikė arčiau LDK buvusiose vietose arba tose, kurios priklausydavo tai vienai, tai kitai valstybei. Niekur kitur Europoje tokio reiškinio neaptinkame. Šiame straipsnyje tebus naujai aktualizuoti kai kurie Vilniaus stačiatikių midaus brolijų istorijos aspektai, o išsamus tyrimas paskelbtas rengiamoje atskiroje publikacijoje.

---

1 Jakubiak, T. A. *Kurkowe bractwa strzeleckie w Wielkopolsce*. Poznań, 1986; Lichończak-Nurek, G., Satała, M. *Kraków i jego Bractwo Kurkowe przez 750 lat*. Kraków, 2007.

2 Vorbek–Lettow, M. *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, oprac. E. Galos i F. Mincer. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968, s. 25.

3 Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь: религиозные братства киевской митрополии в конце XVI в.* Prieiga internete: http://www.bractwo.narod.ru/Libraries/Lukasz/LulLaik/LukLaiks1211.htm, [žiūrėta 2008 09 06]. Taip pat žr. recenziją: Капраль, М. „У своєму соку" або чи є вартісним дослідження без архівних джерел. *Український гуманітарний огляд*, Київ, 2007, вип. 13, с. 133–144; Варонін, В. Брацтвы мядовыя, Вялікае княства Літоўскае. *Энцыклапедыя ў двух тамах*, Мінск, 2005, т. 1, с. 348.

Verta pastebėti, jog negausioje ligšiolinėje Vilniaus cerkvių brolijų, cechų ir midaus istoriją aptariamoje literatūroje šios brolijos mažai yra tirtos, jomis domėjosi daugiausia XIX a. rusų autoriai[4]. XX a. istoriografijoje, išskyrus trumputę Władysławo Łukszos publikaciją[5], jos atskirai nebuvo tirtos, o daugiausia minėtos stačiatikiškų religinių brolijų[6] ar cechų istorijos[7] kontekste. Todėl lieka įvairių probleminių klausimų, kaip antai midaus brolijų santykis su cerkvinėmis bei cechais ir kt. Šiame straipsnyje bus remiamasi daugiausia publikuotais šaltiniais ir istoriografija.

Midaus brolijos LDK

Kodėl stačiatikių? Sukurtos jos buvo stačiatikių, buvo glaudžiai susijusios su cerkvėmis, dominavo jose stačiatikiai, nors svečiams kitatikiams kelias irgi nebuvo užkirstas. XVI a. jų privilegijos irgi buvo surašytos rusėnų k. Tiesa, brolijų pavadinimas skamba kiek apgaulingai, jos tikrai nebuvo, pavyzdžiui, šiandien gausiai paplitusių tabako ar alkoholio – alaus, vyno ir kt. mėgėjų klubų atitikmuo. Tai pirmiausia pasauliečių organizacijos, paplitusios tarp stačiatikių religijos išpažinėjų, steigtos miestuose prie cerkvių jų narių religiniams, ekonominiams bei filantropiniams poreikiams tenkinti. Antra vertus, midaus gamyba ir gėrimas joms turėjo esminę reikšmę[8]. Tad jokiu būdu negalima atmesti ir rekreacinės, glaudžiai susijusios su komunikacine, funkcijos svarbos šių brolijų veikloje. Todėl vadinti jas įprastomis „bažnytinėmis“ (cerkvinėmis) brolijomis būtų ne visiškai tikslu. Midaus gėrimas korporaciją sutelkdavo, palaikydavo jos vienybę. Pagaliau ir pats specifinis brolijų pavadinimas atkleidžia būtent midaus gėrimo svarbą, jį savotiškai išskiria iš kitų alkoholinių gėrimų, netgi tam tikra prasme sakralizuoja. Dėl to kažin ar prasminga, kaip siūlo Svetlana Lukašova, midaus brolijos pavadinimą rašyti kabutėse – „midaus“ brolijos. Amžininkams ir, matyt, mums keistai atrodytų, nebūtų įprasta, pavyzdžiui, bažnytinės degtinės ar alaus brolijos. Reikia spėti, kad pastarieji gėrimai buvo labiau siejami ne su *sacrum*, o su *profanum* sfera. Analogiškai, Józefo Morzio nuomone, jų negalima vadinti ir cechais.

---

4 Зилитинкевич, И. *Виленские филантропические или медовые братства*. Вильна, 1887.

5 Łuksza, W. W sprawie prawosławnych bractw miodowych. *Ateneum Wileńskie*, 1938, t. 13, zesz. 2, s. 288–290.

6 Naujausią tokio pobūdžio studiją žr. Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь*...

7 Morzy, J. Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. *Historia*, 1959, zesz. 4, s. 7–8, 11–15, 22. Aptaria ir ankstesnę Vilniaus midaus brolijoms skirtą istoriografiją.

8 *Ten pat*, p. 11.

Apskritai silpnų alkoholinių gėrimų vartojimo krikščioniškuose religiniuose ritualuose – laidotuvėse, šv. Mišiose, atminimo apeigose bei religinių švenčių metu paplitimas gerai žinomas. Jis pastebimas įvairiuose – romanų, germanų, slavų, baltų ir kt. kraštuose ir išliko per visus viduramžius[9]. Stačiatikių brolijų tyrinėtoja S. Lukašova teigia, jog Polocke XII a. viduryje, Naugarde XIII a., Blagoveščenskoje vienuolyne XV a. viduryje ir t. t. buvo tokios pat, kaip ir LDK midaus vartojimo religinių švenčių proga tradicijos (nors midaus brolijų egzistavimo juose savo knygoje konkrečiai nepagrindė)[10], o iš dalies ir per naujuosius laikus. Šiuo požiūriu esminio skirtumo su pagonybe nebuvo. Tiesa, šv. Mišių aukos prasmė krikščionybėje buvo visiškai kitokia – vynas simbolizavo tai, ko pagoniškoje nebuvo, – Jėzaus Kristaus kūną ir kraują. Ar šiam ritualui kokioje nors šalyje ar laikotarpiu buvo vartojamas koks nors „midaus vynas“, duomenų neturime, bet būta ir kitokių veiklų, kuriose jis buvo vartojamas. Pažymėtina, jog kilniais, religiniais tikslais perkamo medaus ir iš jo gaminamo alkoholio – daugiausia midaus ir alaus – gamyba bei prekyba būdavo atleidžiama ir nuo įprastų rinkliavų, vadinamų „vidaus muitų“; būtent taip 1561 m. Žygimantas Augustas pasielgė su kailiadirbių brolija – midų, kurio neišgerdavo per 3 dienas, leido parduoti už pinigus, kapščiznos – karčiampinigių, kaip kitų gėralų pardavėjų atveju, – per metus 1 kapos grašių, gėralų mokesčio, už tai mokėti nereikėjo. Rašte pasakyta, kad brolija kasmet cerkvėms duoda žvakių, aprūpina kuru špitoles, o jų gyventojus – maistu.

Tyrinėtojai midaus brolijas apibrėžia gan įvairiai. Tarkim, S. Lukašovos nuomone, jomis vadinama bet kokia pasauliečių sąjunga, gavusi privilegiją iš pasaulietinės valdžios bemuitei midaus gamybai ir gėrimui. Šiai nuomonei reikėtų pritarti, ji ypač pravarti midaus istorijos kontekste, kadangi leidžia atsiriboti nuo bažnytinių brolijų ar cechų, kurie neturėjo midaus brolijos statuso, teisės gaminti, gerti ir parduoti midaus. Tiesa, yra žinoma atvejų, kai brolijos, cechai ar kitos organizacijos organizuodavo midaus puotas, nors jų statutuose tokia teisė ir nebūdavo užfiksuota. Vis dėlto, matyt, jie tam gaudavo atskirus raštus ar tokią teisę įgydavo tiesiog *de facto*. Pažymėtina ir tai, jog midaus brolijos iš esmės buvo vyriškos organizacijos. Tai suprantama – religinių švenčių metu juk buvo gausiai geriamas midus, o pagal stačiatikių tradicijas tokiais atvejais vyrai daugiausia švęsdavo atskirai. Jų metu dažnai pasitaikydavo padauginti, o tai sukeldavo barnių, o kartais ir muštynių. Manytina, jog tai stebėti ar dalyvauti moterims nepriderėjo. Apskritai pasakytina, kad netgi įprastų stačiatikių bažnytinių brolijų nariai buvo visų pirma vyrai. Mo-

[9] Лукин, П. В. *Праздник, пир и вече: к вопросу об архаических чертах общественного строя восточных и западных славян. Одиссей, 2006*; Москва, 2006, с. 134–150.

[10] Plg. Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь...*

terys negalėjo dalyvauti susirinkimuose, vykdyti kokių nors funkcijų, tik mokėti mokesčius (per atstovą), dalyvauti laidotuvėse[11].

Midaus brolijos „svetimiesiems" bent formaliai palyginti buvo atviros – jų nariais formaliai galėjo tapti dvasininkai, apskritai „pašalaičiai". Tyrinėtojai nesutaria dėl konfesinio midaus brolijų pobūdžio. Vieni teigia, kad jos buvo multikonfesinės, – remiamasi Vilniaus miesto cechams suteiktomis midaus virimo teisėmis, kai kuriems miestams suteiktomis tokiomis privilegijomis. Kitų nuomone, midaus brolijos buvo savotiški iš pirklių ir amatininkų sudaryti stačiatikių cechai ir nepanašėjo į bažnytines brolijas. Antai Ivanas Sprogis įrodinėjo, kad XVI a. pradžioje ir XVII a. viduryje kailiadirbių brolija (*братство кушнерское, скорняжское*), t. y. „древнее русское скорняжское братство" ir „скорняжский цех" – tai vienas ir tas pats. Tai nebuvusi kokia religinė ar labdaringa brolija[12].

Midaus brolijų ryšys su cerkvėmis nebuvo toks glaudus kaip bažnytinių brolijų, todėl kartais siūloma midaus brolijas vadinti tik „prijaučiančiomis" cerkvėms organizacijomis, nors yra žinoma atvejų, kai jos identifikuodavo save su konkrečiomis cerkvėmis[13]. Dėl labiau į rekreaciją orientuotos, nors ir glaudžiai susietos su cerkve, veiklos midaus brolijos jokiu būdu neprilygo bažnytinėms (cerkvinėms) brolijoms pagal savo indėlį į kultūrą, švietimą ir pan.[14] Kitaip ir būti negalėjo, kadangi, kaip minėta, jų tikslai buvo kitokie, – tikrai ne knygų spausdinimas ar mokyklų steigimas. Beje, išliko žinių, kad neabejotinai stačiatikių bažnytinėse brolijose midaus gėrimo, vadinamų „bratčinų", tradicijos nebuvo visiškai pamirštos netgi XVII a. Tai buvo daroma vaško žvakių, kurių įvairiausių dydžių – nuo iki 1,5 iki 4 m ilgio – privalėjo turėti kiekviena brolija, liejimo proga. Paprastai prieš Kalėdas (senuoju kalendoriumi) brolijos nariai susirinkdavo kurio nors nario namuose ir gamindavo žvakes – senas išlydydavo, o gautą vašką lydydavo su nauju. Tuomet ir būdavo geriami įvairūs gėrimai. Štai 1680 m. stačiatikių Šv. Trejybės brolija Peremislyje (Lenkija) prieš Kalėdas gamindama žvakes už daugiau kaip 2 auksinius nupirko duonos, silkių, 1 gorčių midaus ir 5 gorčius alaus. Dėl pokalbių, kurių metu buvo geriami už brolijos pinigus nupirkti gėrimai, buvo kaltinama Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo brolija Javore (Lenkija). XVIII a. visi brolijų susirinkimai atsidūrė dvasininkijos kontrolėje, kuri kovojo su alkoholio gėrimu žvakių liejimo

[11] Lorens, B. Konfraternie cerkiewne diecezji przemyskiej w XVII wieku. *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, pod. red. A. Jankowskiego i A. Klondera. Bydgoszcz, 2004, s. 214.

[12] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею,* Вильна, 1879, т. 10, с. VIII–XIII (toliau – *AVAK*).

[13] Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь*...; Варонін, В. *Братства мядовые*..., с. 348.

[14] Tai pastebėjo dar I. Zilitinkevičius, žr. Зилитинкевич, И. *Виленские филантропические или медовые братства*..., с. 56–57.

metu[15]. Be abejo, midaus vartojimas šiais atvejais neturėjo ritualinio atspalvio, bet svarbus pats jo gėrimo faktas.

LDK, skirtingai nei anksčiau minėtuose bei kaimyninėse Lenkijos ar Rusijos žemėse, veikė labiau institucionalizuotos ir ilgaamžiškesnės, įtakingesnės organizacijos – jau minėtos midaus brolijos. S. Lukašova teigia, jog tai, kad XVI a. „ką tik iš Rusijos atkariauti" Dysnos ir Veližo miestai tuoj pat gavo privilegijų įprastu papročiu virti midų „сытить мед", įrodo, jog analogiškos tradicijos egzistavo tiek „didžiarusiškose" žemėse, tiek „ukrainiečių ir baltarusių" žemėse. Tačiau minėti miestai LDK, o ne Lenkijos karūnai, kaip teigia autorė, priklausė jau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais. Dysna LDK priklausė iki pat 1793 m. – 1569 m. gavo Magdeburgo privilegiją, o Veližą prie Dauguvos užėmė po 1500–1503 m. karo. Galiausiai Livonijos karo metu 1580 m. miestas pasidavė Abiejų Tautų Respublikos kariuomenei[16].

Nustatyta, jog midaus brolijos veikė tokiuose miestuose kaip Polocke, Vitebske, Minske, Mogiliove ir kt.[17].

Midaus brolijos Vilniuje

Iš šiuolaikinėje Lietuvoje esančių miestų, kuriuose veikė midaus brolijos, galima nurodyti tik Vilnių. Priežastis yra paprasta – tik Vilniuje gyveno didelis skaičius stačiatikių, XVI a. veikė apie 20 cerkvių. Istoriniai šaltiniai liudija, kad midaus brolijos atsirado labai anksti – pirmoji apie 1458 m. Tačiau atskirti, sujungti ar kaip kitaip elgtis su šiais specifiniais socialiniais dariniais, nėra paprasta. Gyvenimas buvo dinamiškas, kito patys dariniai ir santykiai tarp jų. Pakaks paminėti tokį specifinį darinį kaip elgetų cechas, kuris, deja, nebuvo joks cechas[18]. Cechų, kaip žinoma, Vilniuje pradėjo rastis XV a. pabaigoje. XVI a. pabaigoje jų buvo apie 15 su 27 specialybėmis, XVII a. viduryje – apie 25 su 44 specialybėmis. Administraciniu požiūriu šios brolijos buvo susijusios su cerkvėmis, kurios priklausė Kijevo stačiatikių cerkvės metropolijai. Didžioji jos teritorijos dalis įėjo į LDK sudėtį – didysis kunigaikštis tvirtindavo metropolitus, kitus cerkvės hierarchus, taip pat midaus brolijų nuostatus. Grynai cerkvių brolijos – Šv. Trejybės, o vėliau garsioji Šv. Dvasios atsirado tik XVI a. pabaigoje. Iš 1584 m. gegužės 31 d. Stepono Batoro

15 Lorens, B. Konfraternie cerkiewne diecezji przemyskiej w XVII wieku..., przyp. 46, s. 221–222

16 Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь...*; *Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах*, Мінск, 2005, т. 1, с. 400, 587.

17 Лукашова С. С. *Миряне и Церковь...*; Варонін, В. *Братва мядовые..*, s. 348.

18 Ragauskas, A. Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapio XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis. *Istorija,* 2007, t. 67, p. 15–23.

sprendimo gėralų mokesčių administratorių ir midaus brolijų byloje sužinome, kad gėralų mokesčio už trejus metus nesumokėta iš viso 300 auksinių. Tas pats karaliaus komisarų ir asesorių teismo patvirtinta 1591 m.[19], Zigmanto Vazos – 1597 m. lapkričio 7 d.[20] Galima daryti išvadą, kad tuomet midaus brolijos (*burmistrzowskie i radzieckie*, *kupieckie* (*garbarskie skórnicze*), *kuśnierskie*, *roskie*) buvo susitelkusios jau prie Šv. Trejybės cerkvės. Jos vadinamos „братства русские"[21]. Pavyzdžiui, 1538 m. ir kt. kailiadirbių midaus brolijos privilegijas Vilniaus cechų aktų leidėjai (nežinia kodėl – jie to nepagrindė) publikavo savo leidinyje, taigi laikė ją cechu[22]. Tačiau šiuolaikiniai stačiatikiškų brolijų tyrėjai tokio tipo organizacijų nelaiko cechais, o specifinėmis brolijomis.

Lietuvos sostinėje veikė 4 midaus brolijos:

1) Kailiadirbių brolija (rus. *братство кушнерское*, lenk. *bractwo kuśnierskie*). Kailiadirbiai ne tik išdirbo, bet ir prekiavo kailiais – dar vadinami „pirkliais". Jų brolija formaliai buvo įsteigta 1538 m. gruodžio 31 d., tačiau privilegijoje teigiama, kad ji veikianti jau 80 m. – „отъ осмидесятъ летъ свободне а добровольне ажъ до того часу вжываютъ". Taigi apytiksliai ji veikė nuo 1458 m. Brolija midų virė 3 kartus per metus – nuo 1561 m. – 6 kartus, vašką atiduodavo cerkvei, turėjo namą – 1582 m. atleistas nuo svečių apgyvendinimo prievolės, o parduodamas midus nuo karčiampinigių mokėjimo[23], ir teisminį imunitetą, savo antspaudą. XVII a. pradžioje mokėjo mokesčius cerkvės Šv. Dvasios brolijai, tiesa, tai 1609–1611 m. valdovo raštais buvo uždrausta daryti. Štai kaip 1538 m. gruodžio 31 d. Žygimanto Senojo privilegijoje apie brolijos atsiradimą sakoma: „Били намъ чоломъ подданые нашы, мещане места Виленъского, всего братства кушънерского о томъ, ижъ перед тымъ нэкоторыи кушънеры виленъскии на имя Климъ, а Янушъ з ыншых людеи помочъю зволили и въстановили собе брастъво свое кушънерское в томъ месте Виленъскомъ мети и за свои властныи накълад меды куповали, и сычывали на урочыстыи свята, то естъ, ко дню Святого Духа и ку Святому Николе, и ку Божъему нароженью. И свечы восковыи до церковъ Божыхъ завжды на тыи свята даивали. А оныи мед розсычоныи братстъвомъ своимъ пивали. А потомъ, якъ ся оное братстъво

[19] *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, СПб., 1865, т. 2, с. 106, nr. 85; с. 106, nr. 86 (toliau–*AJZR*); *Археографический сборник документов,относящихся к истории Северо-Западной Руси,* Вильна, 1874, т. 10, с. 245 (toliau – *AS*).

[20] *AJZR*, т. 2, с. 126–127, nr. 100; *AVAK*, т. 10, с. 14–15, nr. 4; *AS*, т. 10, с. 212, nr. 16.

[21] *AJZR*, т. 2, с. 101, nr. 76; *AVAK*, т. 10, с. 12, nr. 3.

[22] *AJZR*, т. 2, с. 22, nr. 18–19.

[23] *Ten pat,* с. 86–88, nr. 66.

ихъ розмножыло, тогъды они особъныи домъ братскии в томъ месте Виленъскомъ справили и хотечы его добре а слушъне вести и розмножыти нэкоторыи артыкулы тому брастъву ихъ потъребные зложыли и выписали.“ Verta pastebėti, jog brolijos privilegija valdovo dar buvo patvirtinta Žygimanto Augusto 1561 m.[24], Stepono Batoro 1582 m.[25], Zigmanto Vazos 1590 m. (aktuotas miesto knygose 1608 m.)[26] – patvirtino atleidimą nuo gėralų mokesčio. Tas pats pasakytina ir apie 1618 m. balandžio 11 d.[27] Mykolo Višnioveckio privilegijos įrašymą 1669 m. Vėliau jau tik 1749 m. bazilijonų unitų vienuolyno prie šv. Trejybės cerkvės vyresnysis aktavo tekstą tarybos teismo knygose.

Dešimt privilegijos punktų ganėtinai gerai atsispindi brolijos veiklos, kurioje midaus gėrimas ir bendravimas užėmė bene svarbiausią vietą, pobūdis: išrinkti metiniai seniūnai turi saugoti brolijos pinigus, turtą bei dokumentus, jiems padėti turi raktininkai; seniūnai su pagalbininkais turėjo prižiūrėti, jog susirinkimų metu vyresni ir jaunesni brolijos nariai ir svečiai deramai elgtųsi: „К тому старосты годовые пры беседахъ ихъ братъскихъ мають, якъ сами, такъ и через ключъники свои пильне того смотърети, же бы вся братья в оное братстъво вписаные и гости прыходячые в почътивости в дому братъскомъ седели, словъ збытънихъ межы собою не мовили, на столъ не взлегали и меду ихъ братъского не розливали, одъно бы слушъне, а подлугъ меры пили, а никоторыхъ шкод не делали. А пакъ ли бы ся хто впивъшы якие збытъки почыналъ, слова непочътивые мовилъ, або на столъ взлягалъ и питье розливалъ, тогъды старосты такового мають первеи словы скарати, а естъ ли хто упорныи будеть и отъ того ся неповъстягънеть, такового, яко упорного, виною братскою мають карати, чымъ братья объложать. Пры томъ, естъ ли бы хто в дому ихъ братъскомъ ростыркъ, або шкоду тамъ вчынилъ и кому на кого жаль будеть, таковыи маеть того жъ часу речъ, а жаль свои старостамъ тамошънимъ объжаловати. А старосты жалобы его выслухавъшы, мають на завътрешънии ден отъложыти. А потомъ вся братья оного братъства на заутърыя ся до дому братъского сшодшы, того дела судовънымъ обычаемъ межы ними мають досмотърети и правого перед судомъ братъскимъ обложыти. А винъного виною братскою карати.“ Patyręs skriaudą – iškeiktas ar sumuštas brolijos narys turėjo pasiskųsti seniūnams, o byla turėjo būti sprendžiama kitą

[24] *Ten pat,* c. 60, nr. 51.

[25] *Ten pat,* c. 86–88, nr. 66.

[26] *Ten pat,* c. 105–106, nr. 84.

[27] *Ten pat,* c. 163, nr. 152.

dieną; buvo draudžiama nuosprendį kam nors apskųsti; raktininkai, neklausantys seniūnų žodžiu turėjo būti „nubausti“, o nepasitaisius – baudžiami; buvo numatyta, jog dvasininkai – katalikų ir stačiatikių, priklausantys ar ne brolijai, pakviesti kieno nors į šventę ar išsipirkę leidimą dienai „su broliais pabendrauti“ ir susikivirčiję neturėjo skųstis savo valdžioms, analogiškai, brolijai nepriklausančių bajorų atveju, kurie dar privalėjo nesipūsti ir tenkintis jiems seniūnų skirta vieta, be to, ateiti be ginklų ir tarnų. Numatyta ir galimybė pereiti į kitą midaus broliją – toks turėjo pranešti seniūnams ir broliams, gauti išrašą, – jeigu asmuo būdavo įsirašęs į kitą, bet neišsibraukęs iš kailininkų brolijos, vis tiek neturėjo būti laikomas jos nariu, ji neturėjo prisidėti prie jo laidotuvių, t. y. duoti aksomo medžiagos ir žvakių, lydėti kūną kaip įprastai; svečiams buvo draudžiama per daug apie savo reikalus kalbėti; miesto valdžiai – stačiatikiams ir katalikams buvo daudžiama į minėtą broliją įsirašiusius asmenis versti patarnauti jų pačių brolijose, daryti kokių nors kliaučių brolijai.

Kailiadirbių brolija telkė turtingus žmones, nes brangiųjų žvėrelių – sabalų ir kt. – kailiukų išdirbimas ir prekyba jais buvo pelninga. Todėl minėtoji brolija sugebėjo sėkmingai apsiginti, pavyzdžiui, nuo miesto valdžios kišimosi į jos vidaus reikalus 1539 m., kai miesto valdininkas pažeidė jos narių teisminį imunitetą, t. y. neleido patiems nubausti prasikaltusiojo (iškeikė metinius seniūnus), – pirmiausia neleido jo uždaryti iki ryto ir išsivedė jį iš brolijos susirinkimo[28]. Tada jai pagelbėjo netgi Vilniaus vyskupas. Betgi aiškiai matyti, jog apie gamybą ar prekybą brolijos statute nieko nekalbama. Galiausiai tų pačių kailiadirbių paprašytas 1669 m. rugsėjo 16 d. magistratas[29] jiems patvirtino tikro cecho statutą, aptariantį gamybos, prekybos ir kt. klausimus[30]. Dabar jau apie midų tekste nėra nė žodžio, religiniu požiūriu jis tampa mišrus ir pan. Visgi 1669 m. spalio 1 d. Mykolo Višnioveckio privilegijoje vėl pridedamas 1590 m. gegužės 14 d. Zigmanto Vazos raštas dėl midaus[31].

2) Ponų brolija (rus. *братство панское*, *бурмистровско радецкое*, lenk. *burmistrzowsko radzieckie*, *Pańskie*), kuriai priklausė daugiausia magistrato nariai stačiatikiai[32] – burmistrai, tarėjai, suolininkai ir raštininkai, kiti pareigūnai. Veikė jau 1509 m., kada įsteigta neaišku. Midų virė 6 kartus per metus po tris dienas. Įsteigta

28 *Ten pat,* c. 26–29, nr. 20–23.

29 *Ten pat,* c. 366–367, nr. 353.

30 *Ten pat,* c. 362–365, nr. 349.

31 *Ten pat,* c. 369–370, nr. 362.

32 Kartais teigiama, kad jos nariai buvo ir katalikai, bet tai sunkiai tikėtina, plg. Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь*... Tačiau joje būdavo ir stačiatikių bendruomenės atstovų, pvz., 1614 m. vienas brolijos seniūnas atstovavo bendruomenei (lenk. *pospólstwo*), Łuksza, W. W sprawie prawosławnych bractw miodowych..., przyp. 6, s. 290.

prie Švč. Dievo Motinos (*Пречистое Богоматери*) cerkvės. Prie jos laidodavo savo narius, ją išlaikė ir valdė, perduodavo jai vašką – skirdavo provizorius iš stačiatikių magistrato dalies špitolei prie šv. Išganytojo (Spaso) cerkvės. 1509 m. gavo teisę turėti savo kilnojamą antiminsą, nuo 1522 m. globojo šv. Grigorijaus cerkvę Rasose. XVII a. pradžioje mokėjo mokesčius Šv. Dvasios brolijai, bet 1609–1611 m. valdovo raštais tai buvo uždrausta daryti. Paskui galutinai pateko į Šv. unitiškos Trejybės cerkvės ir brolijų įtaką. Tai specifinės elitarinės, kurią sudarė miesto valdininkai, religiškai apribotos – nariai stačiatikiai, midaus brolijos pavyzdys. 1584 m. jos seniūnas buvo stačiatikių tarybos raštininkas Ivanas Andrejevičius Kurjanas, 1649 m. Ivanas Žyčevskis[33]. 1611 m. brolijos seniūnas iš magistrato stačiatikių buvo Grigorijus Glinskis, o iš kitų miestiečių stačiatikių – Afanasijus Filonovičius. 1611–1614 m. iš viso buvo pagaminta 3569 dubenys midaus[34]. Beje, katalikai miesto valdininkai buvo susibūrę į analogišką elitarinę, tik ne midaus, Dievo kūno broliją prie parapinės Šv. Jono bažnyčios. XVII a. antroje pusėje jau nebeveikianti Ponų brolija dokumentuose vadinama „senąja brolija“[35], o jos turtas – namas Savičiaus g. skersgatvyje ir pirtis prie Vilnelės perėjo šv. Spaso špitolei, kurią kontroliavo unitiškoji magistrato pusė.

Pažymėtina, kad panašių „poniškų“ brolijų būta ir kituose miestuose. Antai Slucke XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pradžioje veikė dvi bažnytinės (cerkvinės) brolijos, kurioms vadovavo vaitai ir magistrato nariai[36].

3) Pirklių odminių brolija (rus. *купеческое кожемяцкое*, lenk.*kupieckie kożemiackie, skórnicze garbarskie*), paminėta prieš 1582 m. kovą. „Pagal seną savo stačiatikių paprotį“ turėjo namą, teisminį imunitetą, midų virė 8 kartus per metus. Pinigai už parduotą midų ir vašką tekdavo Švč. Dievo Motinos cerkvei ir šventikams, špitolei, vargšų išmaldai. Prie minėtos cerkvės laidojo savo narius. 1584 ir 1590 m. brolija laimi bylas dėl gėralų mokesčio nemokėjimo. Paskutinis valdovo sprendimas pateiktas įrašyti miesto knygose 1619 m.[37].

4) Rasų brolija (rus. *братство Росское*, lenk. *bractwo Rosskie*) paminėta 1582 m. gegužės 10 d., veikė prie šv. Jurgio cerkvės Rasose, midų virė 4 kartus per metus. Šios brolijos namas buvo Rasų priemiestyje prie Chomos Roskio namo. Jis irgi buvo

---

33 Ragauskas, A. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius, 2002, p. 336–337; *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau–*LVIA*), f. SA, b. 5113, l. 130–130v.

34 *AS*, т. 10, c. 234, nr. 9. Medaus dubuo (медница)–apie 25 kg.

35 Pvz., 1700 05 18 dokumente rašoma: „Inwentarz kamienicy Starego bractwa do cerkwi Świętego Spasa ruskiej należącej...“. *LVIA*, f. SA, b. 5121, l. 34. Dar 1646 m. brolijos burmistrai posėdžiavo su metropolitu A. Seliava, žr. Зилитинкевич, И. *Виленские филантропические или медовые братства...*, с. 72.

36 Грицкевич, А. П. *Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI–XVIII в.в.)*. Минск, 1979, с. 123–129.

37 *AJZR*, т. 2, с. 100–101, nr. 75, с. 105, nr. 83.

atleistas nuo svečių apgyvendinimo prievolės[38]. Prie cerkvės laidojo savo narius, atiduodavo cerkvei vašką, skirdavo pinigų altoriui ir kitoms išlaidoms, špitolei, šventikui. XVII a. pradžioje mokėjo mokesčius Šv. Dvasios brolijai, bet 1609–1611 m. valdovo raštais tai buvo uždrausta. Įdomu, kad pirmojoje 1582 m. gegužės 10 d. miesto valdžios suteiktoje privilegijoje („*bratstvo i cech*“) ir stačiatikių tarybos raštininko Ivano Andrejevičiaus Kurjano – tai irgi simptomiška – pasirašytame statute apie midų nieko nepasakyta, tik gegužės 21 d. Stepono Batoro privilegijoje, patvirtinančioje miesto valdžios duotą statutą, yra papildymas, kad brolijos narių prašymu yra nustatytos 4 šventės, per kurias po 3 dienas leidžiama gerti midų, vašką atiduoti minėtai cerkvei, brolija atleista nuo karčiampinigių ir kt. mokesčių už midų[39]. Tiesa, visos brolijos narių pavardės rusėniškos. Dvidešimt ketvirtame straipsnyje aiškiai pasakyta, jog visi nariai yra graikų tikėjimo[40]. Ar nebus taip, kad miesto valdžia priešiškai žiūrėjo į midaus gamybą ir vartojimą – dėl kylančių barnių, dalies mokesčių netekimo? O miestiečiai galiausiai valdovo pagalba miesto valdžią kažkiek apgavo?

Kaip matyti, šios midaus brolijos turėjo savo namus, pavyzdžiui, 1561 m. kailiadirbių namas[41] buvo atleistas nuo svečių apgyvendinimo prievolės, vašką perduodavo cerkvėms, globodavo špitoles ir t. t.

Midaus brolijų nuostatuose būdavo nustatoma, koks bemuičio midaus kiekis galėjo būti pagamintas, per kiek dienų jis turėjo būti išgertas, kaip turėjo būti panaudotas „šalutinis“ produktas, vaškas, bei kaip turėjo būti naudojamos lėšos, gautos pardavus neišgertą midų. Midui pagaminti reikalingą medų midaus brolijų nariai pirkdavo. Midui virti tai būdavo daroma švenčių išvakarėse, naudojamas specialus inventorius. Midus kartais būdavo geriamas cerkvėse ir jų artimiausioje aplinkoje – cerkvių valgomuosiuose, varpinėse, pagostuose, taip pat pasaulietiniuose pastatuose, – kurie kaip ir midus būdavo specialiai pašventinami. Brolijos turėdavo specialius vyresniuosius, kurie tvarkė pinigus, prižiūrėjo tvarką švenčių metu, kad jų dalyviai „nereikalingų žodžių nekalbėtų, ant stalo nekniubtų ir jų broliško midaus nelaistytų.“ Taip pat buvo fiksuojami brolijų narių rejestrai. Brolijų nariai tam tikru laiku galėdavo ir „atsipirkti“ nuo dalyvavimo jų puotose. Tai buvo

[38] Зилитинкевич, И. *Виленские филантропические или медовые братства*...; Łuksza, W. W sprawie prawosławnych bractw miodowych..., s. 288–290 (remiasi 1584 05 31 valdovo sprendimu ir kitais to laikotarpio dokumentais). Teigiama, kad brolijos nariai buvo stačiatikiai ir katalikai.

[39] *AJZR*, т. 2, c. 95, nr. 69; *AS*, 1867, т. 1, c. 159–165, nr. 57.

[40] *AJZR*, т. 2. c. 89–95, nr. 68.

[41] Medinis namas, aprašytas 1636 ir 1639 m.: jame buvo vienas kambarys, kambarėlis, bravoras, rūsys. Mūrnamis, aprašytas 1639 m., žr. Paknys, M. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*. Vilnius, 2006, p. 120.

daroma, matyt, tuomet, kai asmuo būdavo labai užsiėmęs, tarkim, verslo reikalais; pavyzdžiui, Vilniuje midaus puotos trukdavo maždaug 8 kartus per metus, be to, po keletą dienų, taigi užimdavo pakankamai laiko. Brolijos midaus gėrimo metu įgydavo teisminį imunitetą – bet koks kilęs konfliktas turėjo būti sprendžiamas brolijos vyresniųju, nepriklausomai nuo konflikto dalyvių luomo ar konfesijos. Vaškas (žvakėms) bei už parduotą midų pinigai būdavo paliekami brolijoms (joms dar aukodavo ir nariai), cerkvių poreikiams, taip pat špitolėms – vargšų prieglaudoms, išmaldai[42].

Deja, ligšioliniuose midaus brolijų tyrimuose beveik neskirta dėmesio pačiam midui – jo gamybos technologijai. S. Lukašova nurodo, kad „virtas" midus – jis taip pat vadinosi „midumi" ar „midumis" – buvo ne visiškai subrendęs su nedideliu alkoholio kiekiu, tačiau dėl didelio gliukozės, kitų lengvai organizmo pasisavinamų cukrinių medžiagų žmogus greitai apgirsdavo[43].

Įgyvendinant Brastos uniją 1609 m. visos cerkves, išskyrus Šv. Dvasios, buvo atimtos iš stačiatikių ir perduotos unitams – taigi ir Šv. Trejybės cerkvė, todėl midaus brolijos palaipsniui pradėjo nykti. Jos tapo unitiškos[44], o unitai daugelio stačiatikių tradicijų nebepuoselėjo. O midaus brolijos apskritai, kaip matėme, buvo glaudžiai susijusios su cerkvėmis.

Minėtos brolijos kovoje tarp unitų ir stačiatikių stojo pastarųjų pusėn, pavyzdžiui, unitų metropolitas Hipatijus Pociejus skundėsi, kad brolijos vašką ir kt. neteisėtai duoda Šv. Dvasios cerkvei, o turėtų Šv. Trejybės. Zigmantas Vaza 1609 m. rugpjūčio 17 d. įsakė miesto valdžiai užtikrinti, kad taip ir būtų[45]. 1610 m. rugpjūčio 20 d. ir 1611 m. rugpjūčio 1 d. jis paliepė, kad brolijų (*bractwa miodowe ruskie*) pajamos būtų skirtos sudegusioms cerkvėms atstatyti, o paskui Šv. Trejybės vienuolyno vienuoliams išlaikyti; vienuolynas turįs kitas cerkves žvakėmis aprūpinti, ką anksčiau minėtos brolijos darydavo[46]. 1614 m. rugpjūčio 7 d. nurodė pusę pajamų skirti cerkvėms atstatyti, o pusę vienuoliams. Unitų metropolitui pavedė brolijų priežiūrą[47]. Kita brolijų problema – nuolatinis mokesčių rinkėjų reikalavimas mokėti mokesčius. Vienas jų – tūlas Aleksandras Replinskis teigė, kad brolijos ne tik midų, bet ir alų ir degtinę gaminančios ir parduodančios, dėl to valstybės iždas

42 Лукашова, С. С. *Миряне и Церковь*...

43 *Ten pat*.

44 Łuksza, W. W sprawie prawosławnych bractw miodowych..., przyp. 10, s. 290.

45 *AJZR*, т. 2. с. 147–148, nr. 131.

46 *Ten pat*, с. 150, nr. 134; с. 150–151, nr. 135; *AS*, т. 10, с. 213.

47 *AJZR*, т. 2, с. 157, nr. 142, с. 157, nr. 143.

1613 m. patyręs kelių tūkstančių auksinų nuostolio.[48] Pavyzdžiui, 1618 m. valdovas priteisė kailininkų brolijai sumokėti už 1612 m. 400 kapų gr.[49].

Dėl midaus išties galima sutikti. Kaip minėta, vien 1611–1614 m. Ponų brolija pagamino 3569 medines, kailiadirbių – 1206, pirklių odminių – 2748 medines midaus[50]. Kita vertus, tai, matyt, buvo spaudimo priemonė brolijoms, kad atsisakytų stačiatikybės. Galiausiai taip ir nutiko – buvo susitarta 1618 m.[51] Brolijų vyresnieji apginti juos nuo mokesčių rinkikų prašo ir unitu metropolito Veljamino Rutskio[52]. Nepaisant to, 1620 m. valdovo sprendimu brolijos gėralų mokestį mokėti privalėjo[53]. 1633 m. liepos 9 d.[54], 1635 m. vasario 26 d., 1652 m. rugpjūčio 26 d.[55] aktai rodo, kad minėtų keturių brolijų (*pańskie*, *kupieckie*, *kuśnierskie*, *Roskie*) pajamos turėjo tekti vienuoliams, tačiau brolijos su tuo nenorėjo sutikti, naudojo jas savo nuožiūra. Galiausiai klausimai buvo sureguliuoti 1646 m. rugpjūčio 26 d.[56] – unitų metropolitas Antonis Seliava suteikė minėtoms brolijoms naują statutą, kuriame buvo apibrėžtos jų pareigos vienuolynui ir unitų cerkvėms. Tas pats patvirtinta 1661 m. birželio 3 d.[57] – iš miesto valdžios brolijos provizorius turėjo būti 1 asmuo ir t. t. Galiausiai Vilniuje mažėjant unitų, o brolijoms vis labiau tampant priklausomomis nuo cerkvių midaus brolijos dvasia jose išnyko. Galiausiai XVIII a. neliko ir jų pėdsakų.

Išvados

Lietuvos sostinėje XV a. pradžioje – XVII a. viduryje veikė šios midaus brolijos: profesinė Kailiadirbių brolija, socialinė Ponų brolija (vadovaujama stačiatikių burmistrų tarėjų), profesinė Pirklių odminių brolija ir teritorinė profesinė Rasų brolija.

Vilniaus midaus brolijos – unikalus, daugiausia stačiatikių XV–XVII a. Lietuvos sostinės istorijos fenomenas. Iš šiuolaikinėje Lietuvoje esančių miestų midaus brolijos veikė tik Vilniuje.

48 *Ten pat*, c. 153, nr. 137, c. 153, nr. 138.

49 *Ten pat*, c. 163-164, nr. 153.

50 *AS*, т. 10, c. 234.

51 *Ten pat*, c. 245.

52 *AJZR*, т. 2, c. 164, nr. 154.

53 *Ten pat,* c. 166, nr. 158.

54 *Ten pat,* c. 182–183, nr. 180.

55 *Ten pat,* c. 194, nr. 192; *AS*, т. 6, c. 319–321, nr. 130.

56 *Ten pat,* c. 235, nr. 237.

57 *Ten pat,* c. 259, nr. 267.

Šios organizacijas jų klestėjimo metu (iki XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios) nelaikytinos cechais ar bažnytinėmis (cerkvinėmis), o labiau specifinėmis brolijomis. Midaus brolijose daugiausia buvo susitelkę vilniečiai stačiatikiai.

Vilniaus stačiatikių midaus brolijų istorija dar nepakankamai ištirta ir nusipelno atskiros studijos.

MEAD SOCIETIES – PHENOMENON OF THE ORTHODOX CULTURE IN VILNIUS (THE MID-15TH – THE MID-17TH C.)

Summary

The societies of mead in Vilnius are a unique phenomenon of the Orthodox history of the capital of Lithuania in the 15th–17th centuries. Among the cities and towns of contemporary Lithuania, mead societies only functioned in Vilnius. These organizations should not be referred to as guilds or ecclesiastical fraternities, but rather specific societies, though some of them, for instance curriers-tanners, gradually performed the functions of the guild as well. The following mead societies functioned in the capital of Lithuania from the mid-15th century to the mid-17th century: Society of Tanners, Society of the "Lords", Society of Merchants (Curriers) and Society of Rasų.

Deimantas KARVELIS

PROTESTANTIZMO ISTORIJOS ŽEMAITIJOJE FRAGMENTAS: EVANGELIKAI REFORMATAI LINKUVOJE IR PLONĖNUOSE XVI–XVIII A.

Įvadas

Linkuvos konfesinei praeičiai istoriografijoje skirta nemažai vietos. Daugiausia nagrinėta vietos katalikų bažnyčios ir karmelitų vienuolyno istorija. Vienintele jos spraga laikytume protestantiškos Linkuvos istorijos epizodą – vietos evangelikų reformatų bendruomenės, XVI–XVIII a. sudariusios integralią lokalinės visuomenės dalį, rekonstrukciją. Pastarąją galima laikyti Reformacijos Žemaitijoje ir antros, t. y. kalvinistiškos Reformacijos bangos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) istorijos dalimi. Linkuvos situacija tik primena, jog lietuvių istoriografija, turinti pakankamai sintetinio pobūdžio darbų apie Reformaciją LDK, netgi specialiai skirtų Žemaitijos regionui[1], stokoja regioninio žvilgsnio, t. y. lokalinių protestantiškų bažnyčių (išskyrus gal tik Biržus (R. Ragauskienė, D. Karvelis), Kėdainius (P. Šinkūnas, S. Tvorekas, P. Jakubėnas, H. Visneris), Dubingius (R. Ragauskienė, D. Karvelis), Birštoną (R. Ragauskienė), Kurtuvėnus (R. Ragauskienė), Paparčius (P. Spurgevičius) studijų. Viena to objektyvių priežasčių yra šaltinių bazės specifika: šaltiniai arba išblaškyti, arba iš viso neišliko. Ne išimtis ir Linkuvos evangelikų reformatų bažnyčia, kurios šaltinių bazė ypač menka. Pirma, XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios archyvinių dokumentų beveik neišliko dėl 1611 m. Vilniaus reformatų bažnyčios, kurioje saugoti Vienetos dokumentai, gaisro. Antra, Linkuvos evangelikų reformatų bažnyčia, nebuvusi vienu iš pagrindinių Žemaitijos distrikto protestantizmo centrų, nepaliko jokio lokalinio archyvo, o duomenys apie Linkuvos bendruomenę ir joje tarnavusius dvasininkus Lietuvos evangelikų reformatų sinodų protokoluose labai fragmentiški. Nepaisant to, šaltiniuose išlikusi partikuliarinė informacija leidžia bent kiek praskleisti uždangą ir pažvelgti į protestantiškos Linkuvos istoriją. Kalbant apie Linkuvą, tenka tuo pat metu kalbėti ir apie Plonėtų reformatų bendruomenę, kadangi abiejose minėtose bažnyčiose dažnai tarnaudavo tie patys kunigai. Plonėnų bendruomenės istorija apskritai yra *terra incognita* ir iki šiol neturėjo nė vienos istoriografinės pozicijos. Fragmentinių žinių apie Plonėnų protestantus aptinkame tik lenkų istoriko V. Kriegseiseno monografijoje, skirtoje Lenkijos ir LDK evangelikų

[1] Vaivada, V. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.* : *esminiai raidos bruožai*: *esminiai raidos bruožai.* Klaipėda, 2004.

reformatų teisinei padėčiai, organizacijai ir tarpkonfesiniams santykiams Vetinų dinastijos laikotarpiu[2]. Šio tyrimo tikslas – remiantis išlikusiais nepublikuotais šaltiniais rekonstruoti Linkuvos ir Plonėnų evangelikų reformatų bendruomenių gyvavimą XVI–XVIII a., ypač kontrreformaciniu laikotarpiu, kai pastarosios Žemaitijoje veikė kaip konfesinės mažumos.

Linkuvos protestantų bendruomenės genezė

Reformacijos judėjimo apraiškų Linkuvoje pradžia datuotina XVI a. devinto dešimtmečio pabaiga ir sietina su bajorų Belozarų, išpažinusių kalvinizmą, gimine. Literatūroje apie konfesines Linkuvos grupes teigiama, kad 1593 m. Belozarai netoli medinės katalikų bažnyčios pastatė mūrinę kalvinistų koplyčią[3]. Visgi labiau tikėtina, jog pirmoji evangelikų reformatų bažnyčia Linkuvoje atsirado konversijos būdu, t. y. valdos savininkui vietinę katalikų bažnyčią pavertus kalvinistiška, o katalikams 1593 m. pastačius tik koplyčią[4]. Tai reikštų, jog Linkuvos bažnyčia priskirtina privačios koliacijos[5] protestantiškų bendruomenių tipui. Taip teigti leidžia išlikęs XVI a. pabaigos Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio sudarytas *Žemaičių vyskupystės aprašymas*, fiksuojantis Žemaičių vyskupijos katalikų ir protestantų bažnyčios sąrašą, tyrinėtojų datuojamas 1592–1596 m.[6]. Jame aptinkame tokį įrašą – „bedieviška eretikų klebonija Linkuvoje 1589 metais“ (*Haereticus plebanatus in Linkowo Anno 1589 profanatus*)[7]. M. Giedraičio dokumentuose, pateiktuose Upytės pavieto teismui, teigiama, kad vietinė katalikų bažnyčia užgrobta dar 1564 m., tai yra iškart po Onos Sangailovaitės-Belozarienės mirties. A. Miškinis, remdamasis minėtu teisminiu aktu, teigia, jog tikėtina, kad pradžioje evangelikų reformatų apeigos atlikinėtos medinėje katalikų bažnyčioje ir tik vėliau pastatyta nauja mūrinė[8]. Sunku galutinai teigti, ar Linkuvos kalvinistų bažnyčia atsirado Lietuvos didžiajam kunigaikščiui perdavus Belozarams valdas su koliacijos teise, ar šiems ėmusis iniciatyvos dėl savo tikybinių poreikių. Remiantis visos Žemaitijos regiono realios bažnyčių būklės tyrimų analogija la-

2 Kriegseisen, W. *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej* (*1696–1763)*. Warszawa, 1996.

3 Didžpetris, V. *Linkuvos karmelitų bažnyčia ir vienuolynas*. Vilnius, 1993, p. 31.

4 Merczyng, H. *Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1904, s. 90.

5 Koliacija (*lot. collatio*) – žemvaldžio teisė pasiūlyti, parinkti savo dvasininką.

6 Vaivada, V. Reformacija Žemaitijoje XVI a. II p. Vilnius, 1995. *Lietuvos Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LNB RS*), f. 132, b. 180, p. 127.

7 Vaivada, V. Bažnyčių tinklas Žemaitijoje (Descriptio dioecesis Samogitiensis duomenimis). *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, 1994, p. 45.

8 Miškinis, A. *Linkuva. Istorinė urbanistinė raida* (*iki 1939 m.*), Kaunas, 1999, p. 14–15.

biau tikėtinas antrasis variantas[9]. Tokį aiškinimą patvirtina ir 1599–1601 m. kilęs teisminis procesas tarp katalikų ir protestantų dėl Linkuvos bažnyčios pastato priklausomybės, labai primenantis garsiąsias, istoriografijoje apžvelgtas bylas dėl Kėdainių (1600–1627 m.), Kelmės (1606–1609 m.), Vyžuonų (XVII a. antroji pusė), Dubingių (1642–1672 m.) bažnyčių priklausomybės[10]. Žemaitijos vyskupas Merkelis Giedraitis buvo atvykęs į Linkuvą ir prašė Belozarų grąžinti bažnyčią katalikams. Nepavykus susitarti, katalikai kreipėsi į Upytės pakamarės teismą, kuris 1606 m. gegužės 5 d. nusprendė, jog bažnyčia turi būti grąžinta katalikams ir atstatytos jos teisės į funduotas žemes. Šį teismo sprendimą vėliau patvirtino valdovas Jonas III Sobieskis[11]. Tada kalvinistai pasistatė naują mūrinį bažnyčios pastatą.

Bažnyčių funkcionavimas XVII a.

Ryškus Linkuvos evangelikų bendruomenės egzistencijos šiuo laikotarpiu bruožas – bajorų Puzynų giminės patronatas. Pastarojo tradiciją pradėjo Jeronimo Puzynos, karšto kalvinizmo atstovo ir protektoriaus XVII a. ketvirtą–šeštą dešimtmečiais, vieno svarbiausių LDK lauko etmono Kristupo II Radvilos (1585–1640 m.) dvaro klientų Upytės paviete, tėvas Jeronimas, vėliau – motina. Upytės paviete Puzynos turėjo keliolika kaimų; nuo 1633 m. Plonėnus, nuo 1649 m. nupirko (iš Smeltynės seniūno Kasparo Švabo) – 6 kaimus, kurių du vėliau tapo Linkuvos evangelikų bendruomenės donacijų pagrindu[12]. Puzynos brolis Paulius, vėliau tapęs katalikų dvasininku, pardavė jam Linkuvos dvarelį su dviem kaimais ir, tikėtina, su bažnyčia. Kitą Linkuvos dvarelį, H. Lulevičiaus manymu, jis įsigijo iš savo uošvio (turbūt K. Skrobovičiaus)[13].

XVII a. pirmojoje pusėje pagrindinė vietinės bažnyčios problema – kad nebuvo nuolatinio pamokslininko, gyvenančio Linkuvoje. Tai perša mintį, jog kalvinistų bendruomenė nebuvo labai gausi ar bent organizaciškai buvo kiek pakrikusi. Pas-

9 Lukšaitė, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 276–280.

10 Seredyka, J. Dzieje zatargów i ugody o kościół kiejdanski w XVI–XVII w. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce,* 1976, t. 21, s. 81–109; Lukšaitė, I., *Min. veik.*, p. 436–439; Karvelis, D., Ragauskienė, R. *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m*. Vilnius, 2009, p. 250–255; Rimša, E. XVII a. Radvilų karstai Kėdainiuose. *Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai*, Vilnius, 1985, p. 28–30; Evangelikų reformatų sinodo archyve saugoma tyrinėtojų dėmesio dar nesulaukusi 1634–1644 m. byla dėl Balbieriškio bažnyčios užpuolimo ir jos priklausomybės. *LNB*, f. 3, b. 117–120, 122–126.

11 Krasauskas, R. Linkuva. *Lietuvių Enciklopedija,* Boston, 1958, t. 16, p. 244 ; Didžpetris, V. *Min. veik.,* p. 31.

12 1670 III 3. Linkuva. E. Puzynienės valdų užrašymo aktas. *LNB RS,* f. 93, b. 782, l. 1.

13 Rachuba, A. Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1635 roku. *Kwartalnik Historyczny,* 1991, zesz. 4, s. 99; Lulewicz, H. Puzyna Hieronim. *Polski słownik biograficzny*, 1986, t. 29, zesz. 122, s. 487–488.

tarąją mintį patvirtina faktai, jog Linkuvoje tuo metu neaptinkama evangelikų reformatų mokyklos ir špitolės pėdsakų. Mokyklos buvimo galimybę eliminuoja bažnyčios sinodų protokolai, kuriuose nėra nė vieno atvejo, kad į Linkuvą būtų siųstas katechetas, bakalauras ar kitoks tarnas, galintis atlikti religines ir edukacines funkcijas. Špitolės stygių buvimą leidžia teigti ilgamečio bažnyčios globėjo testamentas, kuriame jis, palikdamas pinigų sumas Vilniaus ir Biržų špitolėms, net neužsimena apie analogišką instituciją Linkuvoje. Išlikęs 1635 m. Upytės pataurininkio Jeronimo Puzynos laiškas Vilniaus evangelikų reformatų provinciniam sinodui vaizdžiai iliustruoja gana provincialią šios bendruomenės padėtį[14]. Urėdininkas laiške prašė paskirti Linkuvai nuolatinį pamokslininką, paremdamas savo nerimą trimis argumentais. Pirma, jis teigė, jog kunigas, aptarnaujantis iškart kelias bendruomenes, negali deramai atlikti dvasinės tarnystės (aliuzija į keliaujančių, o ne reziduojančių dvasininkų praktiką). Antra, baiminosi, kad Linkuvos bažnyčios neištiktų Gėluvos bažnyčios likimas, kur, anot jo, „žvirbliai gieda“. Aiškino, jog be pamokslininko bus priverstas uždaryti bažnyčią, nes „ne tam pastatyta, kad stovėtų tuščia, bet tam, kad joje būtų garbinamas Viešpats“. Trečia, tvirtino, kad dėl ganytojo nebuvimo racionaliai nepanaudojami keli šimtai auksinų, kurie pajamų pavidalo plaukė iš klebonijai priklausančios žemės. Be to, prašė skirti papildomą pinigų kvotą naujam pamokslininkui[15]. Puzynų santykis su Linkuvos bažnyčios dvasininkijos kadrais tik patvirtina Reformacijos tyrinėtojų teiginį, jog evangelikų reformatų bažnyčiose patronavimo sistema skiriant bendruomenių kunigus reiškėsi tik iš dalies, t. y. dvaro savininkas galėjo tik prašyti sinodo paskirti tą ar kitą asmenį į jo globojamą bažnyčią[16]. Beje, dažniausiai Puzynos savo prašymų nepersonalizavo, nes Linkuvos atveju apskritai laimėjimas buvo turėti bent kokį ganytoją.

XVII a. pirmosios pusės provincinių sinodų protokolai patvirtina apverktiną Linkuvos bažnyčios padėtį dėl kadrų. 1622–1625 m. laikotarpiu Linkuvos bažnyčia nuolatinio kunigo neturėjo, ją aptarnaudavo pamokslininkas, tarnaujantis Plonėnų bendruomenėje. Pastarąją galimybę patvirtina keletas aspektų. Pirma, Plonėnai taip pat buvo Puzynų valda, kuriai jie teikė fundacijas. Kita vertus, vėliau šaltiniai aiškiai nurodo, jog ganytojai, aptarnaujantys abi minėtas bažnyčias, buvo skiriami tie patys. Sinodų medžiaga nurodo tokius potencialius 1622–1625 m. Linkuvą lankiusius kuni-

14 „na szpital birżański kop 10, na szpital wileński kop 20“, 1655.VI.1. Linkuva. J. Puzynos testamentas. *LNB RS,* f. 93, b. 779, l. 2.

15 1635 VI 19. Joniškis. J. Puzyna Vilniaus provincinio sinodo senjorams. *LNB RS,* f. 93, b. 778, l. 1–1v.

16 Lukšaitė, I. Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba XVII a. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* A serija, 1971, t. 1, p. 115.

gus: Jokūbas Rychlickis, Aleksandras Kameneckis, Paulius Salinarijus[17]. J. Rychlickis Plonėnų kunigu tarnavo jau nuo 1614 m. Tai reiškia, kad reformatų bendruomenė susidarė ten dar iki valdos atitekimo Puzynų giminei. 1616 m. J. Rychlickis patarnavo ir Švobiškio bendruomenei, kurios bažnyčia tuo metu sudegė[18]. 1622 m. kilo konfliktas dėl Plonėnų fundacijos vykdymo. Vietos kunigas J. Rychlickis pasiskundė sinodui, jog bajorai Puzynos ne tik kad nemoka jam patvirtintos metinės algos, bet ir sumažino išlaikymą apskritai. Sinodas pavedė Užnerio distrikto superintendentui B. Krosnevičiui nuvykti į Plonėnus, viską išsiaiškinti, surašyti ir perkelti J. Rychlickį į Pamūšį, bet nepalikti Plonėnų bendruomenės be ganytojo. Tačiau J. Rychlickis, nesulaukęs vizitacijos, pats paliko Plonėnus ir išvyko. 1623 m. sinodas konstatavo, jog jis metams nušalinamas nuo dvasinės tarnystės ir aprūpinimo, be to, įpareigotas pranešti, kur padėjo Plonėnų bažnyčios sidabrinius ritualinius indus. 1623 m. į Plonėnus paskirtas kunigas A. Kameneckis, o 1625 m. – P. Salinarijus[19]. 1634 m. į Linkuvą ir Plonėnus sinodas skyrė kunigą Joną Vitunskį. 1637 m. jis paskirtas jau į Pamūšį, iš kur turėjo lankyti Linkuvą ir Plonėnus[20]. Plonėnų bendruomenėje kunigo vieta dar dažniau vakuodavo nei Linkuvoje. 1629 m. Jeronimas Puzyna laiške sinodui aiškino, jog „dvasinė Plonėnų ekonomija“ nebeturi ganytojo. Aiškino tai teologinėmis priežastimis, teigdamas, jog „Dievas atėmė ganytoją dėl mūsų nedėkingumo ir neteisumo“ ir prašė skirti kunigą Teodorą Rasijų[21], kuris galėtų bent kas trečią sekmadienį lankyti bendruomenę[22]. 1630 m. sinode svarstant kunigų, neturinčių bažnyčių klausimą, šalia Orlės, Žeimelių, Čiobiškių, Rykantų bendruomenių minėti ir Plonėnai[23]. 1638 m. Lietuvos vienetos sinodas konstatavo, kad Plonėnų bažnyčią reikia restauruoti. Tam planuota Užnerio superintendento kelionė į Plonėnus, kur jis kartu su bažnyčios patronais turėjo apskaičiuoti remonto išlaidas[24]. 1642 m. kunigu tarnavo Konradas Nuberus, nuo 1644 m. – Samuelis Ceraskis. 1645 m. S. Ceraskiui išvykus į Nemunėlio Radviliškį, Plonėnų kunigu tapo Steponas Kluentijus Bačkovskis, katechetu nuo 1646 m. – Tatranskis. 1651–1655 m. Plonėnų ir Linkuvos pamokslininku buvo Martynas Rogala Golembiovskis[25].

17 Garsaus kalvinistų teologo Vaitiekaus Salinarijaus (1616 m.), Ašmenos pamokslininko, Vilniaus superintendento sūnus.

18 *Monumenta reformationis Polonicae et Lithuanicae* (toliau – *MRPL*), Wilno, 1915, ser. 4, zesz. 2, s. 27–28, 38–40, 44–45, 54.

19 1622 m., 1623 m., 1625 m. Vienetos sinodų protokolai. *MRPL*, s. 68, 76, 80, 106.

20 1611–1637 m. provincinių sinodų aktai. *MAB RS*, f. 40, b. 1557, l. 101–102, 115, 140, 423, 463.

21 Garsaus kalvinistų pedagogo ir dvasininko Adomo Rasijaus, Biržų gimnazijos rektoriaus, sūnus.

22 1629 VI 20. Plonėnai. J. Puzyna sinodui. *LNB RS*, f. 93, b. 1129.

23 *MAB RS*, f. 40, b. 1557, l. 61–61v.

24 *Ten pat*, l. 101.

25 *Ten pat*, l.111, 116, 119v, 121v, 133, 146.

1655 m. Upytės maršalkos Jeronimo Puzynos testamentas bei tų pačių metų jo laiškas sinodui suteikia daugiau duomenų apie Linkuvos bažnyčią XVII a. pirmojoje pusėje ir viduryje. Pirma, matyti, jog tuo metu Linkuvos bažnyčios patronavime išsiskyrė giminystės ryšiais tarpusavyje susijusios, kalvinizmą išpažįstančios bajorų Puzynų iš Kozielsko ir Skrobovičių giminės. Antra, ryškėja bažnyčios funkcionavimo ekonominis pamatas. J. Puzyna testamentu nuo savo turimų valdų atskyrė du Upytės pavieto kaimus (Jaciūnus ir Burniškes) ir skyrė juos Linkuvos bažnyčiai, kad iš jų gaunamų pajamų būtų išlaikomas vietos pamokslininkas. Ankstesnio Upytės iždininko K. Skrobovičiaus[26] fundaciją skirti nuo minėtų kaimų Linkuvos bažnyčiai ir pamokslininkui kasmet 600 auksinų (savaite anksčiau rašytame laiške sinodui minėjo 500 auksinų sumą Linkuvai ir 100 auksinų Plonėnams) J. Puzyna pavedė savo žmonai. Testamente suformuluota tendencija išsaugoti minėtą fundaciją ir ateityje, net jeigu valdos atitektų kitos giminės atstovui, svarbiausia, – kad tik būtų evangelikas reformatas[27]. Trečia – statybiniai darbai. J. Puzina pavedė savo žmonai „pagal jos motinos, uolios Dievo garbei, Jadvygos Skrobovičienės, pavyzdį" pastatyti naują klebonijos pastatą, taip pat mūrinius bažnyčios skliautus. Atskirai nurodė dvaro teritorijoje, savo nuožiūra parinkus vietą, pastatyti medinę bažnytėlę, kurioje kas trečią sekmadienį pamokslininkai galėtų patarnauti apeigomis vaikams, kurie dažnai kartu su suaugusiaisiais negalį sutilpti pagrindiniame bažnyčios pastate[28]. Laiške sinodui apgailestavo, jog dėl ligos negalįs pats dalyvauti. Išreiškė savo nerimą dėl netoliese esančios Plonėnų bendruomenės reikalų, teigdamas, kad „ten tarnavimu Dievui nesirūpinama". Iš laiško konteksto aiškėja, jog kalbama apie kunigo nebuvimą minėtoje bažnyčioje. J. Puzyna, „išsigandęs ir įspėtas šio pavyzdžio bei paakintas Šv. Dvasios", nusprendė savo valdoje Linkuvoje neleisti kažko panašaus. Prašė sinodo atsiųsti į jo valdose esančias bažnyčias, taigi ir į Linkuvą, kunigą Pupgievičių. Greičiausiai buvo pažįstamas su pastaruoju, nes laiške mini, jog vertina jo mokymą ir gyvenimo būdą. Žadėjo jam ne tik greitu laiku pastatyti mūrinę bažnyčią bei kleboniją su tinkama vieta kunigui apsigyventi, aprūpinti jurgeltu, bet „kaip Dievo tarną laikyti visokeriopoje pagarboje" [29].

---

[26] K. Skrobovičius mirė 1640 V 27 žento valdoje Plonėnuose, kūnas nugabentas į Linkuvą, velionio valdą; laidotuvių data nežinoma.

[27] 1655 VI 1. Linkuva. J. Puzynos testamentas. *LNB RS*, f. 93, b. 779, l. 1.

[28] „żeby i na tym gruntiku naszym chwała Boża u dziatek naszych kwitnęła", 1655 VI 1. Linkuva. J. Puzynos testamentas. *LNB RS*, f. 93, b. 779, l. 1v.

[29] 1655 V 25. J. Puzyna provinciniam sinodui. *LNB RS*, f. 93, b. 1130.

1664–1668 m. Linkuvos kunigu paskirtas Andriejus Putiata Rajevskis[30]. J. Puzynos žmona Estera savo testamentu 1669 m. patvirtino, jog liko ištikima vyrui ir puoselėtam šeimos tikėjimui Jaciūnų ir Burniškių kaimus amžinai užrašydama Linkuvos bažnyčiai. Tais pat metais Vilniaus ir Žemaitijos distriktų superintendentas Jonas Božimovskis ir Mozyriaus pavieto taurininkas bei LDK bažnyčių prižiūrėtojas Jonas Rimvidas, apsilankę Linkuvoje, konstatavo, jog, atsižvelgiant į Puzynų ir Skrobovičių giminių „nepaprastai dievotus veiksmus“, vietinės Linkuvos bažnyčios kunigo išlaikymui bus naudojama tik 200 (vietoj skirtų 600) auksinų[31]. Minėtų hierarchų misija, matyt, buvo susijusi su Linkuvos bažnyčios statuso pakitimu – tais metais ji iš filialinės tapo parapine bažnyčia[32]. 1670 m. užrašymo aktu E. Puzynienė patvirtino testamente išsakytas nuostatas Linkuvos bažnyčios atžvilgiu: „trokšdama, kad Dievo šlovė evangelikų arba Sandomiro konfesijos pagrindu Linkuvos bažnyčioje kiltų nuolatos, dovanoju ir užrašau minėtus kaimus (…) Dievo tarno, reziduojančio Linkuvoje, išlaikymui bei kitiems bažnyčios poreikiams“. Be anksčiau jos pirmtakų dovanotų dviejų kaimų Linkuvos bažnyčiai, ji pridėjo dalį dvaro ganyklų, valaką žemės Šikšnių kaime, jau kuris laikas naudojamą Linkuvos kunigo, teisę naudotis Linkuvos giria apsirūpinant malkomis bei dvi valdeles Upytės paviete (Podberestų kaimą, pirktą 1635 m., ir Serafiniškių palivarką, pirktą 1667 m.). E. Puzynienė įpareigojo anūkus tol, kol išliks evangelikais, būti Linkuvos bažnyčios patronais ir gynėjais, kad „bažnyčia niekada neprarastų tų valdų“. Akte valdų savininkė išvardijo visus tuometinius bažnyčios patronus pažymėdama, jog kurio nors mirties atveju evangelikų reformatų generalinis sinodas skirs kitą evangelikų tikėjimo globėją[33]. 1674 m. naujas E. Puzynienės testamentas dar labiau sustiprino perspektyvų Linkuvos bažnyčios finansinio egzistavimo pamatą[34]. Testamento autorė išreiškė valią po neilgų šermenų „pagal evangelikų tikėjimo papročius“ būti palaidota Linkuvos bažnyčioje. Iš kitų užuominų testamente galima teigti, jog Linkuvos bažnyčia buvo tarsi Puzynų giminės mauzoliejus[35]. Valdos savininkė, vardydama pavedimus dėl savo palikimo, pradėjo nuo dėmesio Linkuvos bažnyčiai. Pavedė sūnui J. Puzynai ir anūkams kartu su bažnyčios patronais, t. y. distrikto

30 *MAB RS*, f. 40, b. 1557, l. 156v, 167, 180v.

31 1669 XI 2. Linkuva. J. Božimovskio ir J. Rimvido raštas. *LNB RS,* f. 93, b. 781.

32 Merczyng, H. *Min. veik.*, p. 90.

33 LDK patauriniknis K. Potockis, Lydos pavieto maršalka T. D. Rajeckis, Žemaitijos vėliavininkas J. Gruževskis, Naugarduko pav. vėliavininkas S. F. Radziminskis, Žemaitijos pilies teisėjas M. Bilevičius, Upytės pav. seniūnas J. Vizgirdas, Kauno pav. taurininkas J. Solohubas, Mozyriaus pav. taurininkas J. Rimvidas; 1670.III.3. Linkuva. E. Puzynienės valdų užrašymo aktas. *LNB RS*, f. 93, b. 782, l. 1v–3.

34 1674 IX? Linkuva. Esteros Puzynienės testamentas. *LNB RS*, f. 93, b. 784.

35 „jakobyście tak wielu zacnych i pobożnych ciał kości spokojnie na miejscu swym wyleżeć mogły“, *min. veik.*

senjorais, rūpintis turėti dievotą pamokslininką bendruomenėje ir išsaugoti fundacijų bažnyčiai funkcionalumą, sukurtą dar jos vyro ir tėvo. Bažnyčios fundacijų veiksnumo klausimas pirmą kartą komplikavosi 1688 m., kai tuometinis Puzyna (greičiausiai Jeronimo anūkas) kaimus, priklausančius klebonijai, panoro susigrąžinti. Provincinis sinodas netgi kreipėsi į Kijevo stalininką Gordoną, prašydamas, kad šis tarpininkautų „taikiai primenant Puzynai, jog kaimai anksčiau priklausė Linkuvos bažnyčiai." Nepavykus susitarti, ruoštasi pradėti teisminį procesą[36]. 1670 m. Plonėnų bažnyčioje Putiata jau nebetarnavo, nes protokoluose minimas tik kaip Linkuvos kunigas, o sinodas įpareigojo Švobiškio kunigą S. Tčeciaką kas ketvirtą sekmadienį lankyti bendruomenę[37]. 1672 m. E. Puzynienė dar patvirtino savo vyro fundaciją Plonėnų bažnyčiai, suteikiančią išlaikymą klebonijai, kaimą ir žemes. Sprendimas aktu patvirtintas Upytės pilies teismo knygoje. Tais pat metais Linkuvos bažnyčią vizitavo Užnerio superintendentas Tomas Kšivienskis, pateikęs Vienetos archyvui Vilniuje net keturių bažnyčios fundacijų kopijas. Jis, beje, nuo 1673 m. iš Biržų kas trys savaitės ir lankė Linkuvą, nes bendruomenė nebeturėjo savo ganytojo. 1674 m. kunigu paskirtas Jonas Muzonijus[38].

Nuo 1680 m. Linkuvos evangelikų reformatų bendruomenė turėjo nuolatinį kunigą. Juo sinodas skyrė Petrą Gnatovskį[39]. 1676–1679 m. P. Gnatovskis tarnavo kunigu Gėluvos ir Žeimelio bažnyčiose[40]. Gyvendamas Linkuvoje jis aptarnaudavo ir Plonėnų bažnyčios tikinčiuosius (bent nuo 1685 m.)[41]. Taip buvo dėl to, kad Plonėnai kaip ir Linkuva priklausė Puzynų giminės patronato arealui. 1689 m. P. Gnatovskis kažkuo neįtiko tuometiniam Upytės pataurininkiui, tačiau sinodas, priešingai urėdininko nuomonei, paliko kunigą gyventi Linkuvoje[42]. 1690 m. Linkuvos ganytojas vėl pasikeitė – į Plonėnus ir Linkuvą sinodo buvo paskirtas Važeckis. P. Gnatovskis išvyko tarnauti antruoju kunigu į Biržus; kitais metais jį sutinkame jau kaip provincinio sinodo raštininką[43]. 1691 m. Linkuvoje jau tarnavo Boguslovas Rubelskis. Sinodas netgi išreiškė pageidavimą, kad jis gyventų ne Plonėnuose, bet Linkuvoje ir rūpintųsi Puzynų

36 „tedy pan actor ma via iuris procedere", 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 224.

37 *MAB RS*, f. 40, b. 1557, l.186, 189.

38 1672 V 24. Linkuva. E. Puzynienės raštas LDK evangelikų-reformatų bažnyčių prižiūrėtojams. *LNB RS*, f. 93, b. 1133; *MAB RS*, f. 40, b. 1557, l. 195, 199, 202.

39 „Missia (…) do Linkowca X. Piotr Lazarowicz Gnatowski", 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 80.

40 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 17, 46.

41 1685 VII 26. Linkuva. M. Minvydo ir D. Kosciuškos raštas. *LNB RS*, f. 93, b. 781, l. 3.

42 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 242.

43 *Ten pat*, l. 268.

užrašytomis bažnyčiai žemėmis[44]. Tiesa, pastarųjų nebuvo daug. 1690 m. padūmės mokesčių, surinktų Upytės pavieto evangelikų reformatų bažnyčiose, inventorius Plonėnų bendruomenės turimą žemėvaldą fiksuoja kaip vieną mažiausią palyginti su Naujamiesčio (4 dūmai), Švobiškio (2) ar net Pamūšio (5) bendruomenėmis[45]. 1694 m. Linkuvos ir Plonėnų ganytoju paskirtas Užnerio distrikto konsenjoras Krapinskis, o 1695 m. – Lisieckis, kuriam išlaikyti distriktas skyrė 100 auksinų[46].

1696 m. Linkuvos bažnyčią ir jai priklausančius kaimus sudrebino negirdėtas kriminalinis ekscesas. Gegužės 26 d. Užnerio distrikto senjoras Samuelis Bitneris kartu su totorių poručiku Kristupu Bucholcu ir būriu raitų kareivių užpuolė bažnyčią ir Jaciūnų bei Burniškių kaimus. Pastaruosius apiplėšė, sumokėdami kareiviams po keliasdešimt auksinų per savaitę, iš valstiečių atėmė gyvulius, kuriuos Bitneris nuvarė į Biržų klebonijos valdas, o Bucholcas – į savo dvarelį Žvinakalius (*Zwinokole*) Upytės paviete. Šventvagystė tuo nesibaigė. Buvo apiplėšta pati Linkuvos bažnyčia, pavogti sidabriniai ritualiniai indai. Garsusis reformatų dvasininkas S. Bitneris[47] savo „dvasiškumą“ parodė vėlesniais veiksmais: pagrobtus bažnyčios indus pardavė vienam „krikščioniško tikėjimo priešininkui žydui“, be to, kviečiamas į teismo, nagrinėjusio konfliktą, posėdį neatvyko, nepranešdamas savo nedalyvavimo priežasties, nors asmeniškai buvo gavęs kvietimą „į rankas, išeidamas iš Biržų bažnyčios“[48]. Teismas Upytės pataurininkiui J. Puzynai, kaip Linkuvos bažnyčios patronui, priteisė 3570 auksinų žalai atlyginti. 1697 m. pradžioje galop buvo pasiektas susitarimas tarp Puzynų (Jeronimo, Upytės pataurininkio, ir Jeronimo, Upytės kardininko) ir LDK vienetos. Susitarimo raštą Panevėžyje evangelikų vadovybės vardu pasirašė Vilniaus senjoras Martynas Nieverskis, Žemaitijos senjoras Adomas Volkas, LDK bažnyčių prižiūrėtojas, Kauno pateisėjis Zabiela ir praėjusių įvykių „didvyris“ Užnerio senjoras Samuelis Bitneris. Jaciūnų ir Burniškių kaimai užstato teise trejiems metams (4000 auksinų) perėjo Puzynoms. Be to, konstatuota, jog iš minėtos sumos šie neprivalo mokėti 200 auksinų Linkuvos pamokslininkui, kaip buvo anksčiau, tol, kol užstato suma bus visiškai sumokėta[49].

---

44 *Ten pat*, l. 278.

45 „z plebanii ploniańskiej dym 1“, 1690 VIII 9. Panevėžys. Išrašas iš Upytės pilies teismo knygos. *LNB RS,* f. 93, b. 63, l. 6.

46 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 332, 347.

47 Žymiausias Bitnerių giminės atstovas, 1701 m. išspausdinęs Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą.

48 1696 X 5. Panevėžys. Upytės pavieto kaptūrinio teismo sprendimas. *LNB RS*, f. 93, b. 787, l. 1–12.

49 1697 II 12. Panevėžys. Susitarimo dėl Linkuvos bažnyčiai priklausančių kaimų raštas. *LNB RS,* f. 93, b. 788; 1697 II 12. Vienažindžiai. Jeronimo ir Jono Puzynų raštas dėl Linkuvos bažnyčios kaimų užstatymo. *LNB RS*, f. 93, b. 1652, l. 1.

H. Merčingas, nepateikdamas šaltinių nuorodų, aptartą istoriją interpretavo šiek tiek kitaip, teigdamas, kad J. Puzyna, būdamas konvertitas, pats sugriovė evangelikų bažnyčios pastatą ir sufabrikavo teismo dekretą prieš protestantų pastorius, apkaltindamas juos bažnytinio sidabro vagyste[50]. Pabrėžtina, jog XVII a. pabaigoje tai nebuvo vienintelis atvejis, bažnyčių užpuldinėjimų šiame regione pasitaikydavo ir daugiau. 1692 m. valdovas Jonas III Sobieskis išleido raštą Jeronimui ir Jonui Puzynoms, kaltindamas šiuos dėl Linkuvos, Švobiškio, Plonėnų bažnyčių antpuolių, apie kuriuos sužinojęs iš Užnerio superintendento Samuelio Bitnerio, tuometinio Linkuvos kunigo Jokūbo Skrockio ir Plonėnų kunigo Stanislovo Latovskio[51]. Šis oficialus dokumentas ir jame aprašytos realijos duoda pagrindą teigti, jog tarp 1696 m. įvykio interpretacijų labiausiai tikėtina H. Merčingo.

Linkuvos bažnyčia XVIII a.

1698 m. Linkuvos bažnyčios lektoriumi paskirtas J. Skrockis[52]. Iš šios žinios galima spręsti, jog Linkuvoje tuo metu buvo nedidelė mokyklėlė. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje sinodas taip pat kreipė dėmesį į Linkuvos bažnyčios fundacinio pamato išsaugojimą: rūpintasi bažnyčios fundacinių raštų buvimu sinodo archyve, bažnyčiai priklausomų Jaciūnų ir Burniškių kaimų galutiniu perėmimu iš bajorų Puzynų rankų, Užnerio senjorų žinia paskiriant šių valdų prižiūrėtoją, būtinai evangeliką[53]. 1704 m. Linkuvos bažnyčia buvo priskirta Švobiškio parapijai. 1713–1715 m. atsinaujino ginčas dėl fundacinių kaimų. Situaciją paaštrino Minsko kaštelionas Juozapas Puzyna, nepanoręs vykdyti giminės fundacinių įsipareigojimų ir atiduoti bažnyčiai aukščiau minėtų dviejų kaimų. 1715 m. lapkričio 9 d. Kauno pavieto pilies teisėjas Mykolas Jokūbas Estka raštu įspėjo J. Puzyną dėl fundacinių raštų pažeidimo. Reakcija buvo kraštutinė: J. Puzyna kartu su nemažu būriu ginkluotų dvaro žmonių jėga neįsileido teismo atstovų ir pats nesiteikė atvykti į teismą[54]. Byla pasiekė Vyriausiąjį Lietuvos tribunolą, kurio sprendimu J. Puzyna turėjo sumokėti 9010 auksinų nuostoliams Linkuvos bažnyčios valdose atlyginti bei 410 auksinų teismo išlaidų. 1716 m. Užnerio distrikte tarp dešimties bažnyčių buvo dvi, neturėjusios nuolatinių pamokslininkų, – Svėdasų ir Linkuvos. Pastarojoje netgi nebevyko pamaldos. Linkuvoje tuo metu nebuvo normaliai funkcionuojančios

50 Merczyng, H. *Min. veik.,* p. 90.

51 1692 I 23. Švobiškis. J. Sobieskio raštas Puzynoms. *LNB RS,* f. 93, b. 1533.

52 1676–1709 m. Lietuvos evangelikų-reformatų provincinio sinodo protokolai. *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 390.

53 „żeby i zbór był w dozorze i fundatia nie ginęła". *LNB RS*, f. 93, b. 20, l. 345, 430, 493, 575.

54 „z różnym do boju należącym orężem, niemałą gromadą ludzi (...) pomienionych dóbr (...) fortiter bronili i niedopuścili", 1716 I 9. Vilnius. Lydos regento S. Taraškevičiaus byla su J. Puzyna. *LNB RS,* f. 93, b. 789, l. 1–2.

evangelikų reformatų parapijos, turinčios ne tik tikinčiųjų, bet ir nuolatinį ganytoją bei bažnyčios pastatą. Garsaus lenkų reformacijos tyrinėtojo J. Lukaševičiaus teiginys apie 1732 m. vis dar veikiančią Linkuvos evangelikų reformatų mokyklą nėra patvirtintas šaltiniuose, todėl gana abejotinas. Žinoma, kad iki tų metų veikė bažnyčia[55]. 1748 m. LDK bažnyčių sąraše Linkuva figūruoja kaip filialinė bažnyčia. Tiesa, sąrašo autorius neapibrėžė, kaip dažnai tokiose bažnyčioje vyko pamaldos ir kas joms vadovavo. 1754 m. parapinių ir filialinių bažnyčių sąraše Užnerio distrikte Linkuva nebeminima net kaip filialinė bažnyčia[56].

Plonėnų bažnyčia XVIII a.

Motiejus Valančius, nenurodydamas šaltinio, tvirtino, kad Plonėnų reformatų bažnyčią 1729 m. trumpam buvo uždarę katalikai, po to turėję ją vėl atidaryti, o ilgainiui ji pati sugriuvusi. Nepatvirtintais duomenimis, tai galėjo nutikti 1746 m.[57]. 1743 m. Plonėnų bažnyčios žemė priklausė Livonijos žemės teisėjui Janui Borchui. Tais metais buvo kilęs konfliktas tarp jo ir bajorės Žukienės Predikantovos. Šis kreipėsi į Upytės pilies teismą su ieškiniu, tvirtindamas, jog Plonėnų valdos valstiečiai buvo užpulti ir apiplėšti minėtos bajorės, turinčios žemių kaimynystėje, valdinių. Upytės pavieto teismo seniūnas Antonis Puzyna bylą išsprendė Plonėnų bažnytinės valdos naudai[58]. Nuo 1754 m. Plonėnų bažnyčia administraciškai priklausė Švobiškio parapijai. Bendruomenės žemė buvo nuomojama įvairiems asmenims. Nuomos pinigai ėjo Vienetos dispozicijai arba buvo skiriami finansuoti Užnerio distrikto alumnų studijoms. Taip 1766 m. buvo mecenuotos alumno Jono Mėjerio studijos Kėdainių gimnazijoje. Beje, jis buvo Starodubo sargybininko Jono Mėjerio, trejiems metams išsinuomojusio šią valdą, sūnus. Vienetos komisoriai iš Švobiškio buvo atvykę sudaryti Plonėnų valdos inventoriaus. Rezultatyviai administruoti Plonėnų bažnyčios žemę Vienetai tuo metu buvo gana problemiška. Pirma, žemė buvo pakankamai toli nuo artimiausios evangelikų reformatų bendruomenės, nes pačiuose Plonėnuose jos jau nebuvo. Antra, dažnai buvo puldinėjama bajorų, laikiusių valdelių kaimynystėje. 1768 m. Vienetos sinodas konstatavo, jog dėl to Krasnagališkių ir Plonėnų bažnytiniai palivarkai „Dievo bažnyčiai atneša daugiau sunkumų ir išlaidų nei naudos". Planuota minėtas valdas pakeisti kitomis, kurios būtų netoli

55 Lukaszewicz, J. *Dzieje kosciołów wyznania helweckiego w Litwie*. Poznań, 1842, t. 1, s. 384; Merczyng, H. *Min. veik.,* p. 90.

56 Kriegseisen, W. *Ewangelicy polscy i litewscy...,* s. 100–107; Merczyng, H. Linkuvos bažnyčios gyvavimo pabaigą datuoja 1732 m., žr. Merczyng, H. *Min. veik.,* p. 90.

57 Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 700; Merczyng, H. *Min. veik.,* p. 95.

58 1743 VIII? Višlincas. A. Puzynos iš Kozelsko raštas. *LNB RS*, f. 93, b. 1134.

kokios nors Žemaitijos distrikto bažnyčios. Jonas Mėjeris įpareigotas ekonomiškai nenuostolingai bažnyčiai atlikti tokią žemėvaldinę rokiruotę. To, matyt, nepavyko padaryti, nes J. Mėjeris laikė Plonėnus bent iki 1786 m. Tada J. Mėjerio pajamos iš Plonėnų nuomos, atskaičius mokesčius, sudarė 658 auksinus[59]. Paskutinės žinios šaltiniuose apie Plonėnuose stovinčią evangelikų reformatų bažnyčią yra 1791 m. Tų metų Plonėnų fundacinio palivarko inventoriuje pateiktas bažnyčios aprašymas, iš kurio aiškėja, jog čia evangelikų tikėjimas jau merdėjo. „Einant nuo Plonėnų dvaro per Plonėnų miestelį, už to miestelio ant kalvos už Ploniankos upelio stovi Viešpaties Dievo bažnyčia, medinė, tašyto medžio, sena, aptrūnijusi, didžia dalimi susmigusi į žemę. Stogas senas, šiaudinis, skylėtas ir supuvęs. Dvigubos durys, išdrožinėtos, apmuštos lentelėmis, prikalinėtos vinių, sugadintos, be vyrių, penki langai be stiklų. Viduje – sunykę suolai, sakykla, Viešpaties stalas, pakyla. (…) Šalia bažnyčios neaptvertos kapinės." Bažnyčios žemė dar galėjo teikti tam tikrų pajamų: inventorius mini, jog palivarkui priklausė trys sodai, be to, šešios valstiečių šeimos, gyvenančios palivarko žemėje, atlikinėjo kažkiek prievolių, tarp jų – net pastotes į Rygą[60]. 1797 m. LDK vienetos ekonominė komisija už 1600 auksinų penkeriems metams išnuomojo Plonėnų (Noreikių) valdą Steponui Grotkovskiui[61].

Išvados

Evangelikų reformatų bažnyčios Linkuvoje ir Plonėnuose atsirado XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje (Linkuvos bažnyčia konversijos būdu – XVI a. dešimtajame dešimtmetyje, Plonėnų bažnyčia naujoje vietoje pirmą kartą paminėta – 1614 m.). Bažnyčių raidai XVII a. būdingos tos pačios tendencijos kaip ir kitoms Žemaitijos regiono bažnyčioms (Gėluvai, Švobiškiui, Kelmei): nedidelės fundacinės žemėvaldos turėjimas, teisminės bylos su katalikais dėl bažnyčių pastatų priklausomybės (1599–1601 m. Linkuvos) bei regiono bajorais dėl bažnyčių ir jų valdų apiplėšimų (1692 m. Linkuvos, Plonėnų, 1696–1697 m. Linkuvos), permanentinis nuolatinių kunigų stygius, probleminis fundacinio aprūpinimo vykdymas.

Linkuvos bažnyčia, taigi ir bendruomenė, buvo didesnė nei Plonėnų (buvo mūrinė, o ne medinė; XVII a. antroje pusėje buvo tapusi parapine; Linkuvos kunigai dažniau vykdavo patarnauti į Plonėnus, o ne atvirkščiai). Tarp bažnyčių raidos ypatumų XVI–XVII a. minėtinas bajorų Belozarų, Puzynų ir Skrobovičių giminių patronatas, reiškęsis įvairiomis formomis (fundacinių raštų teikimu, tes-

[59] "któremu benefitium naznacza się z auctii arendownej płoniańskiej", 1766–1785 m. Lietuvos vienetos sinodo protokolai. *LNB RS,* f. 93, b. 21, l. 11, 26, 42, 48, 106, 148; *MAB RS*, f. 40, b. 1034, l. 44v.

[60] 1791 X 25. Plonėnų (Noreikių) palivarko inventorius. *LNB RS,* f. 93, b. 1142, l. 1–9.

[61] 1797 IV 23. Vilnius. Plonėnų dvaro nuomos sutartis (26 punktų). *LNB RS*, f. 93, b. 1137 (spaudinys).

tamentų užrašymais, rūpesčiu bažnyčių dvasiniais kadrais ir dažnais kontaktais su Vienetos sinodais). Minėtina, jog XVIII a. pradžioje Puzynų giminės palikuonys nebenorėjo vykdyti protėvių suteiktų fundacijų bažnyčioms. Evangelikų reformatų bendruomenės Linkuvoje ir Plonėnuose sunyko XVIII a. pirmoje pusėje. Amžiaus viduryje bažnyčios jau nebeveikė (1746 m. Plonėnų, 1754 m. Linkuvos).

FRAGMENT OF THE PROTESTANT HISTORY IN SAMOGITIA: EVANGELICAL REFORMERS IN LINKUVA AND PLONĖNAI IN THE 16TH–18TH CENTURIES

Summary

Based on unpublished sources, the article elaborates on the existence of evangelical reformer communities in Linkuva and Plonėnai in the 16th–18th centuries, especially during the period of counter-reformation, when the afore-mentioned communities made up the confessional minority in Semigalia. It has been determined that the protestant churches in Linkuva and Plonėnai originated in the late 16th century – the early 17th century. The development of the church in the 17th century could be characterized by a small-scale land-ownership granted in the form of endowment, lawsuits with Catholics over the ownership of church buildings and with the nobility of the region over the robberies of churches and their domains, a continuous shortage of permanent priests and problematic provision of endowment-type benefits. It has been determined that the church of Linkuva had a broader land-ownership in disposition than the church of Plonėnai; the development of the two churches was highly influenced by the patronage of the noble families of Belozarai, Puzynai and Skrobovičiai, which manifested in the issue of endowment documents, testament-based successions, care for ecclesiastical staff and frequent contacts with synods. It has been revealed that in the early 18th century, the descendants of the Puzynai family did no longer want to continue the endowment policy commenced by their ancestors. Thus, the communities of Evangelical Reformers in Linkuva and Plonėnai completely declined in the mid-18th century.

Robertas JURGAITIS

VILNIAUS SEIMELIO VEIKLOS INTENSYVUMAS 1717–1795 M.

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) seimelių veikla susilaukia vis daugiau dėmesio[1] – parengta monografijų, skirtų tiek LDK seimelių sistemos funkcionavimui[2], tiek atskirų seimelių veiklos pavyzdžiams[3] aprašyti, apginta disertacijų, rengiamos specializuotos šios institucijos veiklos tyrimams skirtos konferencijos, o visa tai neabejotinai signalizuoja apie kokybiškai naują tyrimų etapą.

Lenkijos teisės istoriko Andrzejaus B. Zakrzewskio XX a. pabaigoje konceptualizuota LDK seimelių tyrimų strategija neabejotinai išlieka aktuali iki šiol. Įvertindamas XVI–XVIII a. LDK seimelių veiklos tyrimų situaciją, šis tyrinėtojas pateikė ir tolesnių tyrimų strategiją: „Realiai žiūrint reikėtų darbą pradėti nuo monografijų – Lenkijos pavyzdžiu – centrinių seimelių ir poros kitų. Pirmiausia siauresnėse chronologinėse ribose, po to – visu jų funkcionavimo laikotarpiu. Po to šių monografijų pagrindu būtų galima galvoti apie sintezę“[4]. Nors kiek naivu artimiausiu metu tikėtis visų LDK seimelių veiklos monografinių tyrimų, o juolab sintezės pasirodymo, tačiau bent svarbiausiems seimeliams skirtų tyrimų parengimas tiesiog būtinas. Juolab, jog tokie tyrimai svarbūs siekiant suvokti LDK bajoriško parlamentarizmo ir savivaldos svarbiausias raidos tendencijas, institucijų funkcionavimo modelį[5]. Tad pirmiausia žvilgsnis krypsta į centrinį LDK – Vilniaus seimelį, – kuriam istoriografijoje skiriama vis daugiau dėmesio. Šis straipsnis skirtas Vilniaus seimelio veiklos intensyvumui XVIII a. atskleisti; straipsnis taip pat parengtas kaip sisteminių tyrimų išraiška.

---

1 LDK seimelių veiklos tyrimų apžvalgos žr. Zakrzewski, A. B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego (połowa XVI – koniec XVIII w.). *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, Warszawa, 1995, s. 100–106; Kosman, M. Parlamentaryzm Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle najnowszych badań. *Zapiski Historyczne*, 2005, t. 70, zesz. 4, s. 100–105.

2 Rachuba, A. *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002.

3 Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*. *Warszawa*: Liber, 2000.

4 Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego (połowa XVI – koniec XVIII w.)*..., s. 104.

5 Lietuvos istoriografijoje vis dažniau akcentuojamas poreikis tirti LDK valstybinių institucijų funkcionavimą, bet ne konstatuoti jų egzistavimą, žr. Jučas, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija*. [Vilnius]: Aidai, 2000, p. 368.

Vertėtų neužmiršti, jog seimelis, kaip institucija, vykdė daugelį funkcijų ir tai lėmė skirtingu laiku sušaukiamų sesijų pavadinimų įvairovę. Tokia „specializacija“, užkoduota seimelių pavadinimuose, neretai yra apgaulinga, nes LDK seimelių veiklos praktika rodo, kad aktualūs klausimai buvo svarstomi skirtinguose seimelio posėdžiuose. Todėl atsižvelgdami tiek į istoriografinę patirtį[6], tiek į pirminių šaltinių teikiamą informaciją[7], nepertrūkstamai vykstančių seimelio posėdžių visumą vadinsime *sesijomis*.

Tad šio straipsnio tikslas – atskleisti Vilniaus seimelio veiklos intensyvumą 1717–1795 m. laikotarpiu didžiausią dėmesį skiriant seimelio sesijų laikui ir trukmei nustatyti bei sesijų sušaukimo praktikai išryškinti. Atliekant Vilniaus seimelio sesijų skaičiaus analizę pasitelkti sisteminių tyrimų duomenys ir sudarytas 1717–1795 m. sesijų chronologinis sąrašas[8]. Apibendrinimai grindžiami Vilniaus vaivadijos pilies[9] ir žemės[10] teismų knygų kompleksinių tyrimų duomenimis.

Vilniaus seimelio sesijų sušaukimo praktika

Siekiant atskleisti Vilniaus seimelio sesijų sušaukimo laiko ir jų trukmės aplinkybes, vertėtų prisiminti LDK seimelių sušaukimo mechanizmą. Dar 1588 m. Lietuvos Statute buvo nustatytas nuolatinis tribunolinių seimelių rinkimosi laikas – vasario 2 d., per Grabnyčias. Situacija kiek pasikeitė XVII a. antrojoje pusėje, kai 1685 m. tribunolinių seimelių rinkimosi laikas buvo nukeltas į pirmą pirmadienį po Grabnyčių. Taigi šių bene periodiškiausiai besirenkančių seimelių papildomai sušaukti nereikėjo, nes teisinis jų veiklos pagrindas buvo pakankamai tvirtas. Tai buvo akcentuojama ir tribunolinių seimelių nutarimuose[11]. Visų rūšių ikiseiminius[12] seimelius sušaukdavo arba Respublikos valdovas, arba tarpuvaldžiu jo

6 Kriegseisen W. *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*. Warszawa, 1989, s. 9.

7 1791 m. seimelių įstatyme dažnai vartojama sesijos sąvoka (*sessya*), žr. Sejmiki, *Volumina Legum* (toliau – *VL*), Kraków, 1889, t. 9, s. 233.

8 Jurgaitis, R. *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.* Daktaro disertacija, Kaunas, 2007, p. 220–237.

9 *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 21, ap. 1, b. 73–151. Pagal I. Sprogio katalogą numeracija f. SA, b. 4731–4808, žr. Sprogis, I. *Inwentarz do akt Archiwum akt dawnych*, Wilno, 1929, s. 162–164.

10 *LVIA*, f. 20, ap. 1, b. 8–40. Pagal I. Sprogio katalogą numeracija f. SA, b. 4213–4241 žr.: Sprogis, I. *Inwentarz do akt Archiwum akt dawnych*..., s. 143–144.

11 „(...) *ad normam tak prawa statutu WKL* jako konstytucji Sejmowych (...)“, žr. 1731 II 6 Vilniaus seimelio lauda. *MAB RS*, f. 264, b. 1085, l. 1; „(...) *in fundamento legum* (...)“, žr. 1744 II 4 Vilniaus seimelio lauda. *LVIA*, f. 21, ap. 1, b. 99, l. 94(a).

12 *Ikiseiminių* seimelių terminas vartojamas apibendrinant prieš Respublikos seimą vykusių visų seimelių rūšių (priešelekcinio, prieškarūnacinio, prieškonvokacinio, priešseiminio ir kt.) veiklą. *Ikiseiminių* seimelių terminas jau įvestas į istoriografinę apyvartą, žr. Raudeliūnas, V. Seimeliai, *Tarybinė Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1987, t. 3, p. 644; Kalvinskas, R. Kauno pavieto seimelio veikla Šiaurės karo metu. *Mūsų praeitis*, 1997, nr. 5, p. 29.

funkcijas vykdęs Gniezno arkivyskupas. Tiesa, tarpuvaldžiais ikiseiminių seimelių datą nustatydavo Respublikos seimas[13].

Su bajoriška savivalda glaudžiausiai susijusius seimelius (pvz., elekcinius, ūkinius) savo universalais sušaukdavo Vilniaus vaivada ar kiti pareigūnai. Antai 1747 m. spalio 23 d. prasidėjusį elekcinį Vilniaus seimelį sušaukė Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Radvila, tačiau įdomiausia tai, kad šis seimelis sušauktas net 5 universalais[14] ir atskirų Vilniaus vaivadijos pareigūnų rinkimai numatyti skirtingomis dienomis (pakamario rinkimai – spalio 23 d., vėliavininko – spalio 24 d., Vilniaus žemės teismo teisėjo – spalio 25 d., pateisėjo – spalio 26 d., Vilniaus žemės teismo raštininko – spalio 27 d.). Netradicinis atvejis susiklostė 1735 m., kai savo universalais sušaukęs seimelį Vilniaus vaivadijos vėliavininkas Jonas Benediktas Volskis tapo ir jo direktoriumi[15]. Tiesa, gana komplikuotas šio seimelio pobūdžio nustatymas, nes jis instrukcijoje yra vadinamas kongresu (*kongres*), tačiau šį seimelį, matyt, reikėtų traktuoti kaip privatų seimelį. Istoriografijoje užfiksuotas faktas, kad Vilniaus seimelį sušaukė ir jokių pareigų neturintis bajoras[16], tačiau kitų tokių atvejų tiriamuoju laikotarpiu nepavyko užfiksuoti. Keletas netradicinių atvejų sušaukiant seimelius pasitaikė ir XVIII a. pabaigoje. Antai 1794 m. vasario 3–7 d. tribunolinis Vilniaus seimelis sušauktas Nuolatinės tarybos universalu, prie kurio buvo pridėtas 1793 m. LDK seimelių įstatymas, o 1794 m. gegužės 5 d. prasidėjęs Vilniaus seimelis buvo sušauktas sukilėlių sukurtos institucijos – Tautinės aukščiausios tarybos universalu[17].

Dar prieš seimelių sesijos pradžią buvo pradedami derinti politiniai sprendimai. Antai iki 1748 m. priešseiminio seimelio likus beveik trims savaitėms, t. y. liepos 29 d., Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Radvila, norėdamas, kad jo vyriausias sūnus būtų išrinktas į seimą, pasitarti pas save pasikvietė Vilniaus pakamarį Joną Antaną Horainą ir vėliavininką Pranciškų Leoną Tyzenhauzą[18]. Prieš 1751 m. tri-

13 Łaszewski, R. Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej problemy organizacji i porządku obrad. *Acta universitatis Nicolai Copernici, Prawo, Nauki humanistyczno-społeczne*, 1977, t. 15, zesz. 83, s. 102–103.

14 1747 IV 20 Vilniaus vaivados M. K. Radvilos universalas. *LVIA*, f. 21, ap. 1, b. 102, l. 679–679v.; 1747 IV 20 Vilniaus vaivados M. K. Radvilos universalas. *Ten pat*, l. 680–680v.; 1747 IV 20 Vilniaus vaivados M. K. Radvilos universalas. *Ten pat*, l. 681–681v.; 1747 IV 20 Vilniaus vaivados M. K. Radvilos universalas. *Ten pat*, l. 682–682v.; 1747 IV 20 Vilniaus vaivados M. K. Radvilos universalas. *Ten pat*, l. 683–683v.

15 1735 VI 4 Vilniaus seimelio instrukcija. *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов* (toliau – *AVAK)*, т. 13, с. 168–171.

16 1710 m. išrinkti pasiuntiniams į Liublino tarybą Vilniaus seimelį sušaukė Kristupas Mintautas Čyžas, žr. Rachuba, A. *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej*…, s. 79.

17 Z Wilna dnia 7 Maja, *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 V 7, nr. 2.

18 „(...) miałem z nimi consilium o przyszłych sejmikach antekomicialnych (...)“, žr. M. K. Radvilos dienoraštis, *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – *AGAD)*, *Archiwum Radziwiłłów* (toliau – *AR*), II–80a, s. 1524.

bunolinį seimelį net keletą dienų pas Vilniaus vyskupą Mykolą Joną Zienkovičių, Vilniaus koadjutorių Juozapą Sapiegą ir Baltarusijos sufraganą Antaną Juozapą Žolkovskį buvo tariamasi ir rengiamas būsimo seimelio scenarijus. Šiame pasitarime dalyvavo ir Bresto kaštelionas Bužynskis, pataurininkis Pžezdzieckis, taip pat pavaivadis, pakamaris, žemės teismo raštininkas ir daugelis kitų vietinių pareigūnų[19]. Keletą dienų prieš 1754 m. tribunolinį seimelį į Vilnių atvykęs Vilniaus tijūnas Juozapas Skuminas Tiškevičius taip pat rengė būsimo seimelio scenarijų, vaišino bajorus[20]. Būsimų seimelių scenarijui rengti ir šalininkams telkti buvo išleidžiama ir nemažai pinigų. Antai prieš 1756 m. Vilniaus tribunolinį seimelį Radvilų politinė grupuotė skyrė apie 14 tūkstančių auksinų[21], o prieš tų pačių metų priešseiminį seimelį Abramavičiai burdami apie save šalininkus išleido apie 10 tūkstančių auksinų[22]. Siekiant suburti kiek įmanoma didesnį šalininkų būrį, kai kada buvo pasitelkiami plikbajoriai iš gretimų pavietų. Keletą savaičių prieš 1779 m. tribunolinį seimelį Radvilų klientas Švykovskis plikbajorius į seimelį verbavo netgi gretimame Ukmergės paviete. Tačiau vargu ar galėjo jų surinkti apie tūkstantį, kaip kad Antanas Tyzenhauzas informavo valdovą[23]. Esant būtinybei buvo pasitariama ir likus keletui valandų iki seimelio sesijos atidarymo. Antai 1752 m. rugpjūčio 21 d. anksti ryte, dar prieš šv. Mišias ir seimelio sesijos atidarymą, Vilniaus vaivada M. K. Radvila nuvyko pas Vilniaus vyskupą M. Zienkovičių, kur tarėsi su bajorija[24]. 1780 m. prieš tribunolinį seimelį buvo tariamasi Vilniaus tijūno Liudviko Skumino Tiškevičiaus rūmuose[25]. Taigi nuo keleto valandų ar dienų iki kelių savaičių užtrukdavęs pasirengimas seimelių darbui neretai turėdavo lemiamą įtaką jų baigčiai.

Be to, seimelių išvakarėse būdavo išplatinami didikų laiškai, įvairūs raštai, kuriais taip pat buvo siekiama paveikti seimelių eigą. Prieš 1780 m. tribunolinį seimelį Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila „Pone Mylimasis“ išsiuntinėjo laiškus pareigūnams, siūlydamas kandidatus į LDK vyriausiojo tribunolo

19 Z Wilna d. 13. Febr., *Kurjer Polski*, 1751, nr. 753.

20 Z Wilna d. 10. Febr., *Kurjer Polski*, 1754, nr. 31.

21 Zakszewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 93.

22 Matuszewicz, M. *Diariusz życia mego*, Warszawa, 1986, t. 1, s. 707; 1756 m. šlėktų grumtynės Vilniaus seimelyje dėl pelningos žemės raštininko vietos. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1955, t. 1, p. 317.

23 1779 III 4 A. Tyzenhauzo laiškas valdovui. *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie* (toliau – *BCz*), 717 IV, s. 334–335.

24 „(...) z rana zjechaliśmy się do Biskupa Wileńskiego, tam naradziwszy się YchMć Wilnianie poszli na Sejmik (...)“, žr.: M. K. Radvilos dienoraštis. *AGAD*, AR, II–80a, p. 1864.

25 „(...) urzędnikom, oraz obywatelom województwa wileńskiego do Pałacu tegoż jaśnie wielmożnego Ciwona zgromadzonym (...)“, žr. 1780 II 7–8 Vilniaus tribunolinio seimelio dienoraštis. *BCz*, 721 IV, l. 375. Galima įtarti, jog Vilniaus tijūno L. Tiškevičiaus rūmuose prasidėjo ir vienas iš skilusio seimelio posėdžių.

deputatus – Vilniaus pilies teismo teisėją Stanislovą Oranovskį, Kukanovo seniūną Mykolą Karengą ir Vilniaus vaivadijos rotmistrą Zigmantą Tomaševičių[26]. 1790 m. priešseiminio seimelio išvakarėse buvo platinami iš Varšuvos atsiųsti spausdinti anoniminiai politinės publicistikos kūrinėliai[27]. Tadas Korsakas, negalėdamas pats dalyvauti 1792 m. tribunoliniame seimelyje, lemiamą įtaką jo rezultatams siekė padaryti savo spausdintu kreipimusi, kuriuo palaikė 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją[28]. Šio seimelio eiga parodė, jog daugelis pritarė konstitucijai ir prisiekę jos laikytis pasirašė specialų priesaikos aktą.

Vilniaus seimelio sesijų laikas

Aptariant Vilniaus seimelio sesijų laiko ir posėdžių trukmę vertėtų atkreipti dėmesį į keletą svarbiausių aspektų: kokią savaitės dieną prasidėdavo seimelio sesija, kokią valandą prasidėdavo ir kokią baigdavosi seimelio posėdžiai, kokiais mėnesiais dažniausiai vykdavo seimelio sesijos.

Gana reikšmingas Vilniaus seimelio sesijos pradžios akcentas buvo šv. Mišios, tradiciškai vykdavusios Vilniaus katedroje. Ir tik nuo 1783 m. prasidėjus Vilniaus katedros rekonstrukcijos darbams iki tiriamojo laikotarpio pabaigos šv. Mišios vykdavo Šv. Jono bažnyčioje[29]. Šio seimelio sesijos pradžios akcento svarbą atskleidžia aplinkybė, kad 1747 m. spalio 23–27 d. vykstant elekciniam seimeliui net penkias dienas, kasdien prieš prasidedant seimelio posėdžiui, buvo laikomos šv. Mišios[30].

Disponuojami šaltiniai rodo, jog dažniausiai Vilniaus seimelio sesijos prasidėdavo pirmadieniais. Šiai tradicijai susiformuoti postūmį davė 1685 m. įtvirtinta norma, kad tribunoliniai seimeliai turi prasidėti pirmą pirmadienį po Grabny-

26 1780 II 7–8 Vilniaus tribunolinio seimelio dienoraštis. *BCz*, 721 IV, l. 375.

27 1790 m. priešseiminio seimelio išvakarėse buvo platinami šie kūriniai: „Co się też to dzieje z nieszczęśliwą Oyczyzną naszą?“, „Informacja dokladna od arbitra Sejmu teraznieyszego dla obywatelów, iakich mają na Sejm teraznieyszy obierać posłów? “, žr. Reliacija apie 1790 m. Vilniaus priešseiminį seimelį. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *MAB RS*), f. 17, b. 59, l. 14. Bent jau pirmuoju atveju tai greičiausiai 1790 m. išleistas 56 puslapių leidinukas „Co się też to dzieie z nieszczęśliwą oyczyzną naszą? Wiadomość poświęcona prawdzie i przyszłości“, plg.: Estreicher, K. *Bibliografia Polska*. Kraków, 1896, t. 3, zesz. 3, s. 310. Šio kūrinio autorystė priskiriama H. Kołłątajui, žr. Butterwick, R. Sprawa wskrzeszenia zakonu jezuickiego w dobie Sejmu Czteroletniego. *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, Kraków–Warszawa, 2004, s. 103.

28 Korsak, T. *Odezwa posła wileńskiego do współbraci województwa swego na zbliżające się sejmiki wileńskie z Warszawy dnia 8 lutego 1792 roku*. Warszawa, [1792]; Szczygielski, W. *Referendum trzeciomajowe: sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź, 1994, s. 300.

29 Drėma, V. *Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius, 1997, p. 177.

30 M. K. Radvilos dienoraštis. *AGAD*, AR, dz. VI, II–80a, p. 1537–1540.

čių[31]. 1717 m. seimo konstitucijoje pirmadienį nustatyta ir priešseiminių seimelių pradžia[32]. Pirmadieniais pradėjus posėdžiauti, net jei ir užsitęsdavo sesija, likdavo nemažas laiko rezervas ir galimybė pratęsti seimelį iki savaitės pabaigos. Nors neretai pirmadienis buvo įvardijamas kaip seimelių diena, o ir seimeliai vadinami „pirmadieniniais“[33], tačiau būta išimčių. Antai 1750 m. Vilniaus priešseiminis seimelis prasidėjo antradienį[34]. 1763 m. tribunolinis seimelis taip pat prasidėjo antradienį[35]. 1727 m. Vilniaus vaivada Liudvikas Konstantinas Pociejus elekcinį seimelį sušaukė penktadienį (*w piątek*)[36], matyt, tikėdamasis greitos jo baigties.

Kiek sudėtingiau nustatyti valandas, kuriomis vykdavo Vilniaus seimelio posėdžiai. 1764 m. seimo konstitucija numatė, jog LDK seimeliai turi prasidėti 8 val. ryte, o štai apie jų pabaigą nieko neužsiminta[37]. 1791 m. seimelių įstatymas nustatė, jog seimeliai turi prasidėti 9 val. ryte ir trukti iki 3 val. popiet, o prieš tai, jau pusę devynių ryte, turi pradėti skambėti bažnyčių varpai, kviesdami išklausyti šv. Mišių[38]. Ši tvarka nepakito ir 1793 m. seimelių įstatyme[39]. Šie pavyzdžiai rodo, jog LDK seimelių veiklos reglamentacijoje seimelių pradžios laikas kito, o tai verčia manyti, jog praktikoje situacijos galėjo būti dar įvairesnės. Antai 1730 m. vasario 6 d. Vilniuje vykęs Smolensko seimelis prasidėjo 8 val. ryte, o tą pačią dieną vykęs Vilniaus tribunolinis seimelis – kiek vėliau[40]. 1794 m. vasario 3–7 d. vykusio Vilniaus tribunolinio seimelio posėdis vasario 4 d. taip pat prasidėjo 9 val. ryte. 1794 m. gegužės 5 d. elekcinis seimelis prasidėjo 10 val. Vilniaus vėliavininkas ir miesto prezidentas Antanas Tyzenhauzas atidarius seimelį perskaitė LDK sukilėlių aktą[41].

---

31 Janulaitis, A. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII a. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime*. Kaunas, 1927, p. 44; Kreigseisen, W. *Sejmiki Rzeczpospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa, 1991, s. 60.

32 Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...,* s. 36.

33 „(...) po Sejmiku poniedziałkowym (...)“, žr. 1738 II 4 Vilniaus vaivadijos bajorų protestas. *Российская Национальная библиотека в Санкт-Петербурге*, Собрание автографов П. П. Дубровского, авт. 150, s. 41, 95; „(...) W Poniedziałek w dzien sejmikowania (...)“, žr. Z Wilna d. 13. Febr., *Kurjer Polski*, 1751, nr. 753.

34 Z Wilna d. 27. Jun., *Kurjer Polski*, 1750, nr. 720.

35 „(...) We wtrorek (...)“, žr. Z Wilna 11 Lutego, *Kurjer Litewski*, 1763 II 11, nr. 7.

36 1727 V 28 Vilniaus vaivados L. K. Pociejaus universalas. *LVIA*, f. 21, ap. 1, b. 85, l. 293.

37 *Sejmiki elekcyjne, deputackie, i ziemskie, 45,* Petersberg, 1860, t. 7, s. 171.

38 Sejmiki, *45*, t. 7, s. 233 (III sk. 1–3 str.).

39 *Sejmiki W. Ks. Litewskiego, 45,* Poznań, 1952, t. 10, s. 128–129 (3 sk. 1–3 str.).

40 „(...) sejmik zaś województwa tutejszego, niebardzo rano zaczął się (...)“, žr. 1730 II 12 pranešimas iš Vilniaus. *AGAD*, *AR*, dz. 34, 335, l. 1.

41 Z Wilna dnia 7 Maja, *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 V 7, nr. 2.

Kur kas sudėtingiau nustatyti Vilniaus seimelio posėdžių pabaigą, nes apie ją šaltiniuose esama dar mažiau informacijos. 1764 m. Vilniaus prieškonvokacinis seimelis, globojamas Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio, vyko iki 3 val. popiet. 1770 m. vasario 7 d. elekciniame seimelyje balsavimas baigėsi dar iki 3 val. popiet[42]. Iš 1794 m. Vilniaus tribunolinio seimelio dienoraščio sužinome, jog vasario 4 d. buvo dirbama gan įtemptai, todėl balsavimas užtruko ir seimelis baigėsi tik 4 val. popiet. Išimtinė teisė seimelių posėdžius užtęsti po 3 val. popiet, ypač užtrukus balsavimams, buvo numatyta 1791 ir 1793 m. seimelių įstatymuose. Vis dėlto randamos užuominos apie Vilniaus seimelių posėdžių trukmę rodo, jog 3 val. po pietų buvo pakankamai svarbus orientyras.

Bene svarbiausia atsakyti į klausimą, kokiais mėnesiais vykdavo seimelio sesijos, ar esama specifikos ir kas turėjo įtakos tam tikriems pokyčiams. Iš identifikuotų 102 Vilniaus seimelio sesijų (vidutiniškai 1,3 sesijos per metus) matome, jog chronologiškai pagal laikotarpius didesnė jų dalis teko pirmajam 1717–1763 m. laikotarpiui, per kurį įvyko 65 sesijos, o per 1764–1795 m. laikotarpį įvyko 37 Vilniaus seimelio sesijos. Nors pavyko identifikuoti kur kas daugiau seimelio sesijų nei lygšioliniuose centrinių Respublikos (Krokuvos[43]) ar LDK (Trakų[44]) vaivadijų seimelių tyrimuose, tačiau tai nereiškia, kad Vilniaus seimelio veikla buvusi intensyvesnė.

Vasario mėnesį pavyko identifikuoti 59 (58,4 %) seimelio sesijas (tribunolinio seimelio – 1717, 1719, 1721, 1724, 1726, 1727, 1730, 1736, 1746, 1748, 1749, 1751, 1753, 1754, 1755, 1758, 1761, 1763, 1766, 1767, 1773, 1774, 1779, 1780, 1782, 1784, 1786, 1789, 1790, 1792, 1794 m.; tribunolinio-ūkinio – 1722, 1725, 1731, 1732, 1734, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1744, 1756, 1757, 1759, 1760, 1771, 1772, 1785, 1786 m.; tribunolinio-ūkinio-elekcinio – 1765, 1768, 1769, 1770 m.; tribunolinio-elekcinio – 1781, 1783 m.; prieškonvokacinio – 1764 m.; ūkinio – 1733 m.). Šios sesijos vykdavo vasario 3–14 dienomis. Į LDK vyriausiąjį tribunolą deputatai nebuvo renkami tik tarpuvaldžiais, todėl praktiškai kasmet vykdavo tribunoliniai seimeliai. Atsižvelgus į šį faktorių galima teigti, kad Vilniaus tribunolinių seimelių, vykusių vasario mėnesį, skaičius gali dar išaugti identifikavus naujus jų veiklos atvejus. Tačiau galima pastebėti ir dar vieną tendenciją, kuri rodo, jog rinkimasis į seimelio sesijas vasario mėnesį Vilniaus vaivadijos bajorijai buvo tapęs svarbia tradicija. Antai tiek 1733 m., tiek 1764 m., kai deputatai į LDK vyriausiąjį tribunolą nebuvo renkami, į Vilniaus

42 „(...) niebyło nad godzinę trzecią z południa (...)“, žr. 1770 II 7 Vilniaus vaivadijos bajorų manifestas. *LVIA*, f. 21, ap. 1, b. 128, l. 27.

43 1717–1763 m. laikotarpiu K. Przybośis Krokuvos vaivadijos seimelio veikloje identifikavo 40 sesijų, žr. Przyboś, K. *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, [Kraków], 1981, s. 175–178.

44 A. B. Zakrzewskis 1717–1763 m. laikotarpiu užfiksavo 51 Trakų vaivadijos seimelį, o 1764–1790 m. laikotarpiu – 38, žr. Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*…, s. 225–235.

seimelį bajorija vis tiek suvažiavo. Pirmuoju atveju į ūkinio[45], antruoju – prieškonvokacinio[46] seimelio sesijas. Taigi galima teigti, jog per visą tiriamąjį laikotarpį vasarį vykstančių Vilniaus seimelio sesijų tradicija nebuvo nutraukta.

Kiek rečiau Vilniaus seimelio sesijos vykdavo rugpjūčio mėnesį. Pavyko identifikuoti 21 (19,8 %) seimelio sesiją (priešseiminio seimelio – 1718, 1722, 1724, 1730, 1732, 1735, 1738, 1740, 1746, 1752, 1754, 1756, 1758, 1760, 1762, 1766, 1767, 1780, 1782, 1788 m.; priešseiminio-ūkinio – 1748 m.), vykusias rugpjūčio 7–25 dienomis. Tenka pastebėti, jog priešseiminio seimelio „sezonas" trukdavo nuo kovo iki lapkričio, tačiau tik rugpjūtį būtų galima pavadinti priešseiminio seimelio mėnesiu. Taigi šiame kontekste, kaip ir buvo minėta, atsiskleidžia dvi ryškios tendencijos – tribunoliniai seimeliai dažniausiai vyko vasario, o priešseiminiai – rugpjūčio mėnesį (žr. 1 schemą).

Kitais mėnesiais tiek pagal seimelio sesijų dažnumą, tiek pagal seimelių pobūdį ryškesnių tendencijų išskyrimas pakankamai komplikuotas. Antai kovą pavyko identifikuoti tik 4 (3,9 %) seimelio sesijas (reliacinio – 1717 m.; prieškonvokacinio – 1733 m.; priešseiminio – 1761, 1773 m.), kurios vyko šio mėnesio 15–22 dienomis. Gegužę identifikuotos 4 (3,9 %) seimelio sesijos (selekcinio seimelio – 1732, 1794 m.; priešseiminio – 1736, 1793 m.), kurios vyko šio mėnesio 5–27 dienomis. Birželį pavyko nustatyti vos 3 (2,9 %) sesijas (elekcinio seimelio – 1727 m.; priešseiminio – 1750 m.; privataus – 1735 m.), kurios vyko šio mėnesio 4–27 dienomis. Liepą identifikuotos 4 (3,9 %) seimelio sesijos (priešseiminio seimelio – 1729, 1776 m.; reliacinio-priešelekcinio – 1733, 1764 m.), kurios vyko šio mėnesio 11–24 dienomis. Spalį nustatytos 2 (1,9 %) seimelio sesijos (selekcinio seimelio – 1747 m.; prieškarūnacinio – 1764 m.), kurios vyko 23–30 dienomis. Po vieną (0,9 %) Vilniaus seimelio sesiją vyko sausį (prieškarūnacinio – 1734 m.), balandį (priešseiminio – 1773 m.), rugsėjį (priešseiminio – 1720 m.) ir lapkritį (priešseiminio – 1790 m.). Tik gruodžio mėn. neįvyko nė vienos seimelio sesijos. Tiesa, vienos seimelio sesijos laiko nepavyko nustatyti.

Vilniaus seimelio sesijų trukmė ir intensyvumas

Aptariant Vilniaus seimelio sesijų trukmės klausimą, pirmiausia reikėtų prisiminti teisinį LDK seimelių veiklos reglamentacijos pagrindą. Dar 1588 m. Lietuvos Statute buvo nustatyta 4 dienų priešseiminių seimelių trukmė[47]. LDK priešseiminių

[45] 1733 II 21 K. Krolikovskio manifestas. *LVIA*, f. 21, ap. 1, b. 91, l. 119–120v.

[46] Szwaciński, T. Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r. *Kwartalnik Historyczny*, 2006, rocz. 113, nr. 1, s. 26.

[47] Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego…*, s. 35.

seimelių veiklos specifika buvo ta, kad ilgiau užtrukus seimelių sesijoms pasiuntiniai galėjo nesuspėti į Respublikos seimo pradžią[48], tačiau likusioms seimelių rūšims analogiško pobūdžio kliūčių nebuvo. Pastarojo meto LDK seimelių veiklos tyrimai atskleidė, jog dažniausiai seimelių sesijos trukdavo 1–2 dienas[49]. Išskirtina viena iš nedaugelio 1764 m. karūnacinio seimo konstitucijų, kuri nustatė ne ilgesnį kaip 3 dienų tribunolinių seimelių veiklos laikotarpį[50]. Įdomu ir tai, kad XVIII a. pabaigoje detaliau seimelių trukmė nebuvo reglamentuota[51].

Analizuojant Vilniaus seimelio sesijų trukmę matyti, jog dažniausiai buvo siekiama darbą baigti tą pačią dieną. Vilniaus seimelio sesija ilgiau užtrukdavo, kai būdavo sujungiamos kelios seimelių rūšys (dažniausiai pastebimos šios jungtys: tribunolinis-ūkinis (21 atvejis), tribunolinis-ūkinis-elekcinis (4), tribunolinis-elekcinis (2), prieškonvokacinis-reliacinis (2) ir kt.), nors ne visada šis faktorius būdavo lemiamas. Neretai seimelio sesijos trukmę nulemdavo politinių jėgų santykis arba spręstinų problemų kiekis. Iškilus nesutarimams ar išryškėjus konfrontacijai, seimelio sesija dažniausiai užtrukdavo ilgiau. Didesnė dalis identifikuotų sesijų truko vieną dieną (58 atvejai, 56,86 %). Dėl pirminių šaltinių stokos apie kai kurių sesijų veiklos aplinkybes žinome pakankamai fragmentiškai, tad neatmestina galimybė, jog dalis jų galėjo trukti ir kiek ilgiau. Pavyko užfiksuoti 27 sesijas (26,47 %), kurios truko 2 dienas (tribunolinio seimelio – 1727, 1761, 1780 m.; tribunolinio-ūkinio – 1722, 1725, 1731, 1732, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1744, 1757, 1759, 1760, 1772, 1785 m.; tribunolinio-elekcinio – 1781, 1783 m.; priešseiminio – 1776, 1782, 1790 m.; reliacinio-priešelekcinio – 1764 m.; prieškarūnacinio – 1764 m.; ūkinio – 1733 m.). 8 seimelio sesijos (7,84 %) vyko 3 dienas (prieškonvokacinio seimelio – 1733 m.; priešseiminio – 1767, 1780 m.; priešseiminio-ūkinio – 1748 m.; tribunolinio-ūkinio-elekcinio – 1765, 1768, 1770 m.; tribunolnio-ūkinio – 1734 m.), o 4 dienas užtruko tik 5 (4,9 %) sesijos (priešseiminio seimelio – 1724 m.; prieškonvokacinio – 1764 m.; tribunolinio-ūki-

48 Šios problemos aktualumą ir nenusistovėjusios praktikos apraiškas XVI a. liudija seimelių reglamentacijos pokyčiai Lietuvos Statutuose. 1566 m. Lietuvos Statute įtvirtinta norma, jog priešseiminiai seimeliai turi prasidėti 4 savaitės prieš seimą, o 1588 m. Lietuvos Statute šis terminas buvo prailgintas iki 6 savaičių; žr. *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: тэксты, даведнік, каментарыі*, Мінск, 1989, с. 116 (III sk. § 6); Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*…, s. 34–35.

49 Rachuba, A. *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*…, s. 90–91.

50 „(…) a jeżeliby się jednego dnia sejmik deputacki nie skończył, tedy drugiego dnia kontynuowany, a koniecznie w trzecim najdalej, konkludowany bydź powinien (…)“. *Sejmiki elekcyjne, deputackie, i Ziemskie, 45*, t. 7, s. 171.

51 Apie 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymus plačiau žr. Jurgaitis R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė. *Praeities pėdsakais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 313–334.

nio-elekcinio – 1769, 1770 m.). Penkias dienas truko tik 3 (2,94 %) sesijos (elekcinio seimelio – 1747 m.; tribunolinio-ūkinio – 1771 m.; tribunolinio – 1794 m.). O 7 dienas užtruko vienintelė (0,99 %) sesija (tribunolinio-ūkinio seimelio – 1792 m.), ir tai yra ilgiausiai, visą savaitę vykusi Vilniaus seimelio sesija. Taigi galima teigti, jog Vilniaus seimelio sesijos tiriamuoju laikotarpiu dažniausiai užtrukdavo tiek, kiek ir daugelio LDK seimelių sesijos.

Siekiant išsiaiškinti Vilniaus seimelio veiklos intensyvumą, svarbu atkreipti dėmesį į metinių seimelio sesijų skaičių. Vilniaus seimelio sesijų chronologinis sąrašas rodo, kad pakankamai dažnai per vienerius metus įvykdavo dvi seimelio sesijos. Antai būtent tokia situacija tiriamuoju laikotarpiu susiklostė 24 atvejais (34,3 % visų sesijų) – 1717, 1722, 1724, 1727, 1730, 1731, 1734, 1735, 1736, 1738, 1740, 1746, 1748, 1754, 1756, 1758, 1760, 1761, 1766, 1767, 1780, 1782, 1790, 1794 m. Dvi metinės seimelio sesijos sudaro daugiau kaip trečdalį visų identifikuotų Vilniaus seimelio sesijų. Kur kas rečiau per metus įvykdavo trys seimelio sesijos. Tokią situaciją pavyko užfiksuoti tik 4 kartus (5,7 % visų sesijų) – 1732, 1733, 1764, 1773 m. Tradiciškai po tris seimelio sesijas įvykdavo tarpuvaldžiais. Tačiau dažniausiai per metus įvykdavo tik vienintelė Vilniaus seimelio sesija (42 atvejai, 60 % visų sesijų) – 1718, 1719, 1720, 1721, 1725, 1726, 1729, 1737, 1739, 1741, 1742, 1744, 1747, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1755, 1757, 1759, 1762, 1763, 1765, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1774, 1776, 1779, 1781, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1792, 1793 m. Taigi Vilniaus pavieto bajorija į Vilniaus seimelį dažniausiai susirinkdavo vieną arba du kartus per metus (žr. 2 schema). Be to, bent jau tiriamuoju laikotarpiu, ypač XVIII a. antrojoje pusėje, pastebima tendencija ilginti seimelio sesijas blokuojant į vieną seimelio sesiją net keletą seimelių rūšių. Tam greičiausiai įtaką darė ne tik pragmatiniai sumetimai, bet ir politinėje publicistikoje gan populiarūs siūlymai pereiti prie vienos, tik ilgiau trunkančios seimelio sesijos[52]. Tenka išskirti ir bene svarbiausią faktorių, nulemdavusį metinį seimelio sesijų skaičių, – Respublikos ir LDK institucijų veiklos intensyvumas. Šias sąsajas atskleidžia ir pagal seimelių rūšis identifikuotų Vilniaus seimelio posėdžių intensyvumas. 1717–1795 m. įvyko 37 ikiseiminiai (priešelekciniai – 2, priešseiminiai – 31, prieškarūnaciniai – 2, prieškonvokaciniai – 2) ir 57 tribunoliniai seimeliai (žr. 1 lentelę).

[52] Šiuos pasiūlymus savo darbuose XVIII a. pirmojoje pusėje išdėstė S. Konarskis. Plačiau apie tai žr. Kriegseisen, W. *Sejmiki Rzeczpospolitej szlacheckiej*…, s. 254.

***1 lentelė*. Vilniaus seimelio veiklos intensyvumas 1717–1795 m.**
(pagal identifikuotas seimelių rūšis)

Seimelio rūšis	1717–1763 m.	1764–1795 m.	Iš viso
Elekcinis	3	7	10
Priešelekcinis	1	1	2
Priešseiminis	21	10	31
Prieškarūnacinis	1	1	2
Prieškonvokacinis	1	1	2
Privatus	1	–	1
Reliacinis	2	1	3
Tribunolinis	34	23	57
Ūkinis	18	9	27
Iš viso	**82**	**53**	**135**

Kadangi pakankamai nuolat ir beveik kasmet rinkdavosi LDK vyriausiasis tribunolas, tai seimelio sesijų skaičius dažniausiai priklausydavo nuo to, ar būdavo sušaukiamas Respublikos seimas, ar ne. Respublikos seimo veiklos intensyvumas dažniausiai ir nulemdavo, kiek įvyks metinių seimelio sesijų, – dvi ar daugiau. Reikia pastebėti, kad jokios kitos valstybinės institucijos nedarė tokio didelio poveikio Vilniaus seimelio metinių sesijų skaičiui ir laikui, kaip minėtos institucijos.

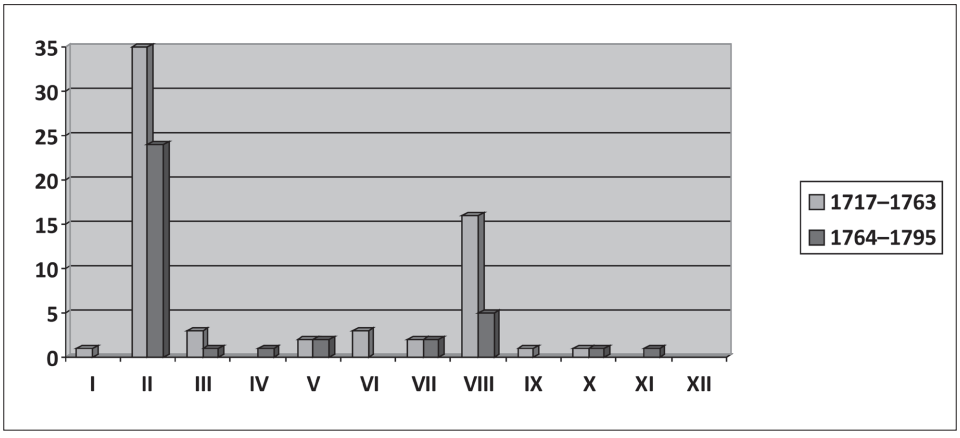

1 schema. Vilniaus seimelio sesijų pasiskirstymas pagal mėnesius 1717–1795 m.

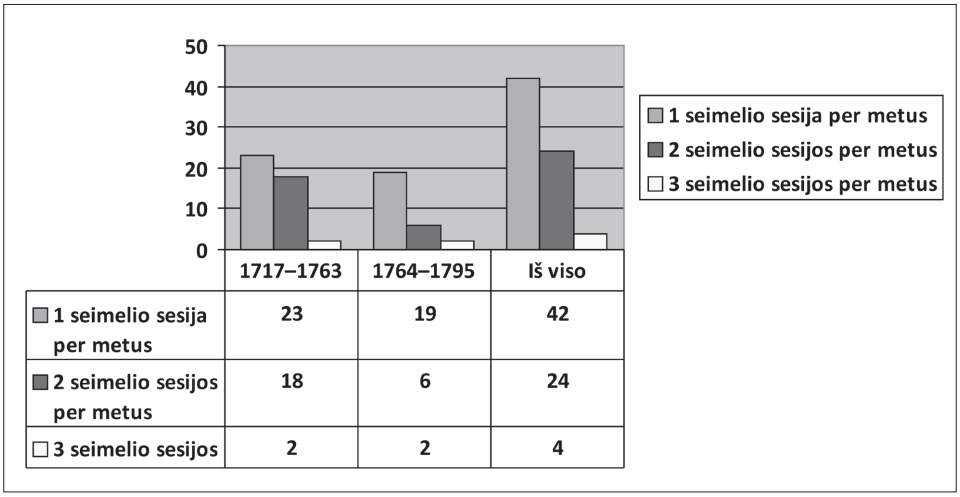

	1717–1763	1764–1795	Iš viso
1 seimelio sesija per metus	23	19	42
2 seimelio sesijos per metus	18	6	24
3 seimelio sesijos	2	2	4

2 schema. Vilniaus seimelio metinis sesijų skaičius 1717–1795 m.

Išvados

Iš identifikuotų 102 (vidutiniškai 1,3 sesijos per metus) Vilniaus seimelio sesijų matome, jog chronologiškai pagal laikotarpius didesnė dalis teko pirmajam 1717–1763 m. laikotarpiui, per kurį įvyko 65 sesijos, o 1764–1795 m. laikotarpiu būta 37 Vilniaus seimelio sesijų. Vasario mėnesį įvyko 59 (58,4 %) seimelio sesijos, kiek rečiau jos vykdavo rugpjūtį – 21 (19,8 %). Kitais mėnesiais seimelio sesijų būta kur kas mažiau: kovą įvyko tik 4 (3,9 %), gegužę – 4 (3,9 %), birželį – 3 (2,9 %), liepą – 4 (3,9 %), spalį – 2 (1,9 %). Po vieną (0,9 %) Vilniaus seimelio sesiją vyko sausį, balandį, rugsėjį ir lapkritį, o gruodį neįvyko nė vienos sesijos. Taigi tyrimas atskleidė dvi ryškias tendencijas – tribunoliniai seimeliai dažniausiai vykdavo vasario, o priešseiminiai – rugpjūčio mėnesį.

Atlikus Vilniaus seimelio sesijų trukmės analizę paaiškėjo, jog didesnė dalis identifikuotų sesijų truko vieną dieną (58 atvejai, 56,86 %). Pavyko užfiksuoti 27 sesijas (26,47 %), kurios truko 2 dienas. Aštuonios seimelio sesijos (7,84 %) vyko 3 dienas, o 4 dienas užtruko tik 5 (4,9 %) sesijos. Penkias dienas truko tik 3 (2,94 %) sesijos, o 7 dienas užtruko vienintelė (0,99 %) sesija.

Vilniaus seimelio veiklos intensyvumą atskleidžia metinių sesijų skaičius, dažniausiai per vienerius metus įvykdavo viena seimelio sesija (42 atvejai, 60 % visų sesijų), kiek rečiau – dvi (24 atvejai, 34,3 % visų sesijų) ir rečiausiai – trys (4 atvejai, 5,7 % visų sesijų). Svarbiausias faktorius, nulemdavęs metinį seimelio sesijų skaičių, – Respublikos seimo ir LDK vyriausiojo tribunolo veiklos intensyvumas.

INTENSITY OF ACTIVITIES OF THE VILNIUS DIETINE FROM 1717 TO 1795

Summary

The article discusses the intensity of the activities of the Vilnius Dietine (Lith. *seimelis*) during the period from 1717 to 1795 highlighting the estimation of the time and duration of its sessions. The total of 102 sessions of the Vilnius Dietine have been identified (on the average 1,3 sessions per year), which used to be held in February (59 sessions or 58,4 proc.) and August (21 sessions or 19,8 proc.) – such a distribution of sessions was mainly influenced by the intensity of activities of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania and the Seimas of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The annual dynamics of the dietine sessions revealed that one session of the Vilnius Dietine was usually held within a year (42 cases, 60 proc. of all the sessions), sometimes two (24 cases, 34,3 proc.); three sessions per year were especially uncommon (4 cases, 5,7 proc.). The research pays attention to the importance of cross-institutional links and reveals the peculiarities of activities of the dietines in the GDL, which have so far received little attention of researchers.

Libertas KLIMKA

ISTORIJOS IR GAMTOS MOKSLŲ ŽINIŲ SKLAIDA „POLITINIUOSE“ XVIII A. VILNIAUS KALENDORIUOSE

Įvadas

Spaudos istorijoje kalendorius – ypatingas reiškinys, turėjęs ne tik visuomenės gyvenimą reguliuojančiąją funkciją, bet taip pat mokslo žiniasklaidos, informacinę paskirtį. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kalendorių leidybos pradžia sietina su kalendorėliu, įdėtu į Pranciškaus Skorinos 1522 m. rusėnų kalba Vilniuje išleistą „Mažąją kelionių knygelę“. Kalendariumą turėdavo taip pat ir lenkiški maldynai, leidžiami Vilniuje. Pavyzdžiui, jis įdėtas į šv. Dvasios brolijos spaustuvėje 1596 m. išleistas „Kasdienes maldas“, 1624 m. – „Liturgijos aiškinimus“[1]. Kalendariumas – taip pat būtina rubrikėlių, skirtų dvasininkams, dalis[2].

Pirmieji atskira knygele mūsų krašte išleisti kalendoriai visuomenei – tai Vilniuje J. Karcano spaustuvėje lenkų kalba išspausdinti 1606 m. kalendoriai: katalikišką kalendorių parengė G. Joanicis, o reformatorišką – A. Moleris. Tačiau tiedu tebuvo skirti religinei praktikai. Visiškai kitokie buvo kalendoriai, kuriuos 1737–1749 m. Vilniaus akademijos – universiteto tipografijoje leido Jonas Antanas Pašakauskis S. J. (1684–1757). Šiose knygelėse įdėta daug politinio ir istorinio pobūdžio informacijos; tad galima tokius kalendorius įvardyti kaip Lietuvos laikraščių pirmtakus[3]. Juolab, kad jų leidybos tradiciją 1758 m. pratęsė Pranciškus Paprockis S.J. (1723–1805), nuo 1760 m. savaitraščio „Kurier Litewski“ leidėjas.

J. A. Pašakauskio ir P. Paprockio politinių kalendorių idėją tuojau pat perėmė Lenkijos leidėjai; jų leidžiami visuomeninio ir mokslinio pobūdžio kalendoriai tuo metu sudarė atsvarą paplitusiems astrologiniams „prognostikams“[4]. Pastaruosius leido Krokuvos ir Zamoscės akademijos profesoriai ir dėstytojai, labai nekritiškai laikydamiesi viduramžių „šimtamečių” kalendorių tradicijos[5].

---

1 Knygotyra. *Enciklopedinis žinynas.* Vilnius: Alma litera, 1997, p. 152.

2 Krakytė, A. Vilniaus universiteto bibliotekos rubrikėlės. *Knygotyra,* 1997, t. 33, p. 92–100.

3 Klimka, L. Politiniai XVIII a. kalendoriai – laikraščių pirmtakai. *Lietuvos dangus '1995*, Vilnius: TFAI, 1995, p. 69–80.

4 Gorczyńska, M. *Popularyzacja wiedzy w polskich kalendarzach okresu Oświecenia* (*1737–1821*). Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999.

5 Rok, B. *Kalendarze polskie czasów saskich.* Wroclaw, 1985.

1780 m. informatyvių kalendorių leidybą perėmė Vilniaus universiteto rektorius įžymusis astronomas Martynas Počobutas-Odlianickis S.J. (1728–1810). Naujo tipo kalendorių pasirodymą lėmė Apšvietos amžiaus procesai: pijorų švietimo reforma, Vilniaus universitete bręstanti mokslų sekuliarizacija ir kt. Po trečiojo valstybės padalijimo kalendoriai iš politinių tapo „ūkiški“. Iki 1829 m. juos vis dar rengdavo Vilniaus universiteto profesoriai, o spausdino J. Zavadskio tipografija.

Šių svarbių leidinių istoriografija tėra fragmentiška, daugiau pristatanti jų kultūrinę reikšmę[6]. Išsamiau yra išnagrinėti tik M. Počobuto leistieji kalendoriai[7]. Lenkijos mokslininkai B. Rok ir M. Gorčinska jų turinį palygino su lenkų leidėjų sudarytais kalendoriais. Šiame straipsnyje „politiniai” kalendoriai analizuojami jų turinio gamtos mokslų ir istorijos žinių požiūriu, vertinant pasaulio pasiekimų kontekste ir atsižvelgiant į politines to meto aktualijas. Taigi taikomas lyginamasis istorinis analizės metodas.

J. A. Pašakauskio kalendoriai

Tai visiškai Apšvietos amžiaus dvasią atitinkantys leidiniai. Šiuose kalendoriuose nėra astrologinių spėjimų, pranašysčių, nežymimos „juodosios” dienos ir „klimakteriniai” (besikartoją kas septyneri ir devyneri) metai. Tokį kategorišką apsisprendimą autorius skelbia jau pirmajame savo sudarytame kalendoriuje. Iš viso žinoma devyniolika J. A. Pašakauskio parengtų kalendorių; vadinti jie skirtingai: iki 1746 m. – politiniais arba istoriniais ir politiniais, vėlesnieji – „ciesoriaus kalendomis”[8]. Rašyti jie lenkiškai – to meto bajorų, aristokratų, miestiečių, kitų išsilavinusių žmonių bendravimo kalba.

Jau pirmajame, labai parankaus formato – 11 × 5 cm – kalendoriuje pateikta nemažai įdomybių. Jų žada jau pats pavadinimas, skambantis taip: „Politinis kalendorius 1737 metams, kuriame yra apie metų laikus ir Mėnulio fazes, Saulės ir Mėnulio užtemimus, visuotinius suvažiavimus, erezijas, brolijas, lenkų karalius, valdovų gimimo dienas ir kitus įdomius dalykus politiniams pašnekesiams”[9]. Smalsus skaitytojas sužino, kad 1737 m. yra 4081-ieji nuo pasaulinio tvano, 168-ieji nuo Lietuvos unijos su Lenkija, 158-ieji nuo Vilniaus akademijos įkūrimo. Greta lotyniško mėnesio pavadinimo paaiškinta, kokia yra šio vardo kilmė. Po kalendariumo

6 Petrauskienė, I. *Vilniaus akademijos spaustuvė 1575–1773*. Vilnius: Mokslas, 1976.

7 Budinaitė, S. M. Počobuto kalendoriai. *Knygotyra,* 1987, t. 13 (20), p. 59–68.

8 Čepienė, K., Petrauskienė, I. *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805*. Vilnius, 1979.

9 *Kalendarz polityczny na rok pański 1737 przybyszowy... zebrane przez J. P. S. J. teologa.* Wilno, 1736.

sudėtos naudingų žinių lentelės: išrašyta valdovų geneologija, išvardyti aukštieji bažnyčios bei valstybės pareigūnai – kardinolai, vyskupai, vaivados, kaštelionai, pateikti vienuolijų steigimo metai. Dar kalendoriuose surašytos Europos monarchų gimimo ir vardo dienos, taip pat trumpos žinios apie valstybes. Ir, žinoma, yra tokių smulkmenų, kurios gali suintriguoti Lietuvos skaitytoją. Antai Genujos valdoma Korsika nebenori klausyti metropolijos – išsirinko sau valdovą Teodorą, kuris, kaip žmonės kalba, yra kilęs iš Žemaitijos.

1737 m. kalendorius baigiasi įdomybių skyreliu. Iš jo skaitytojas sužino, kad pirmasis Saulės ir Mėnulio užtemimus išmoko apskaičiuoti Talis iš Mileto (600 m. pr. Kr.), barzdą pirmasis pradėjo skustis Aleksandras Makedonietis, o Nolano vyskupas Paulinas sugalvojo varpą (410 m.). Venecijietis Paulius – kompaso išradėjas (apie 1260 m.), o Jonas Nikotijus iš Portugalijos į Prancūziją atvežė tabako. 1719 m. imperatorius Karolis VI turkų valdovui dovanojo tokį laikrodį, kuris kartą prisuktas turi eiti 24 metus – tiek, kiek sutarta laikytis taikos.

Vėlesnių laidų kalendoriuose jų sudarytojas nesikartojo, rasdavo savo skaitytojams vis ką nors naujo. 1738 m. įprastinį kalendariumą J. A. Pašakauskis pakeitė skyreliu „Efemeridės, arba svarbiausieji dienos įvykiai". Tai kiekvienos metų dienos istorinių faktų ir žymių asmenybių sukaktys, geografinių atradimų, kultūrinio gyvenimo įvykių, gamtos reiškinių ir stichinių nelaimių datos. Žinoma, čia minimas ir Žalgirio mūšis, ir Kircholmo (Salaspilio) pergalė, ir taikos sutartys su Rusija. Kalendoriuje nurodytos Vilniaus jėzuitų kolegijos įsteigimo (1570 07 18) ir akademijos įkūrimo (1579 10 29) datos, užrašyti didieji Vilniaus gaisrai (1706 05 18 ir 1737 06 07).

1739 m. kalendoriuje jau daugiau dėmesio skirta astronomijos mokslo žinioms. Apie dangaus kūnus kalbama palyginimais: Saulė esanti 140 kartų didesnė už Žemę, kuri per minutę nuskrieja 4320 mylių, o Mėnulis tik 225 mylias (šiuolaikiniai duomenys kiek mažesni: dydžiai skiriasi 109 kartus; vidutiniai orbitiniai greičiai yra apie 1200 ir 40 mylių per minutę). J. A. Pašakauskio pateiktos žinios apie žvaigždes dar tebėra scholastinės – esą jos išsidėsčiusios ant dangaus sferos, vadinamos firmamentu, iki kurio yra 1 204 000 mylių. Kiek yra iki empyrėjaus – sferos, už kurios prasideda Dievo ir šventųjų buveinė, – net mokslininkai nežiną… Taigi šiame kalendoriuje nuo Aristotelio kosmologinio modelio dar nedaug tenutolta. Vis dėlto geocentrinė pasaulio sąranga kelia autoriui abejonių: „Kaip gali būti, kad toks didžiulis kūnas kaip Saulė per 24 valandas apeitų visą Žemę?" Belieka pasiguosti: „Tikėjimas yra didesnis negu mūsų protas." Greičiau tai atsargumas, einantis iš oficialaus Bažnyčios draudimo skelbti heliocentrinę pasaulio sąrangą. Koperniko teorija Vilniaus universitete buvo puikiai žinoma: ją dėstė kiekvienas

gamtos filosofijos profesorius, tiesa, diskusine forma[10]. Toliau dėstoma pasaulio istorija nuo jo sutvėrimo ir biblinių patriarchų gyvenimo.

Labai vertingas J. A. Pašakauskio sumanymas – teminiai kalendoriai. 1740 m. jis išleido du tokius: „Didesnįjį jėzuitų kalendorių“[11] ir „Lietuvos provincijos jėzuitų mažesnįjį kalendorių“[12]. Tai proginiai leidiniai, parengti pažymint 200-uosius Jėzuitų ordino įkūrimo metus. Pirmajame pasakojama apie jėzuitų ordino veiklą apskritai, o antrajame pateikta vertingų Lietuvos švietimo istorijos žinių. Pavyzdžiui, išvardyti visi Lietuvos provincijolai bei universiteto ir kolegijų Polocke, Pultuske, Nesvyžiuje rektoriai, fundatoriai ir globėjai. Dar leidėjas nustebino visuomenę, išspausdindamas pirmą kartą atskirą kalendorių moterims. Tai buvo 1741 m. „Kilmingųjų damų kalendorius“[13]. Prie kiekvienos mėnesio dienos įrašytos „žymiausios savo kilme, pamaldumu ir stebuklais“ moterys. Žinoma, pirmiausia ten visų Lenkijos karalienių ir Lietuvos kunigaikštienių vardai.

Romos imperijos istoriją, pasak autoriaus, „ypač naudingą Lenkijos ir Lietuvos jaunimui lavintis“, J. A. Pašakauskis aprašė 1742 m. kalendoriuje. 1748 m. J. A. Pašakauskis išleido atskirą knygelę, sutalpinęs joje istorinius straipsnius, publikuotus kalendoriuose[14].

Kalendorių autoriaus pavardės rašyba literatūroje įvairuoja[15]. Aiškumo suteikia jo gimtoji vieta – viensėdis Šeduvos apylinkėse ant Šakos upelio kranto. J. A. Pašakauskis gimė 1684 m. kovo 1 dieną. Gimnaziją lankė Kaune, o 1700 m. įstojo į jėzuitų novicijatą[16]. Filosofiją ir teologiją studijavo Vilniaus akademijoje – universitete. 1712–1714 m. J. A. Pašakauskis ne kartą minimas Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštyje kaip lietuviškai sakantis pamokslus šv. Jonų bažnyčioje. Metus kitus jam teko dėstyti Kauno ir Kražių kolegijose. Ėjo ir Kauno kolegijos rektoriaus pareigas. 1718 m. jam suteiktas laisvųjų mokslų ir filosofijos mokslų daktaro laipsnis. 1718–1721 m. J. A. Pašakauskis

---

10 Klimka, L. Kopernikiana Lietuvoje. *Lietuvos dangus'1996,* Vilnius: TFAI, 1996, p. 88–98.

11 *Kalendarz jezuicki większy na rok przestępny 1740 Societis Jesu jubileuszowy... przez Jana Poszakowskiego, rektora collegii Neswisiensis.* Vilnae, 1739.

12 *Kalendarz mniejszy jezuicki prowincji litewskiej na rok pański 1740 przestępny... zebrany przez X. Jana Poszakowskiego, rektora coll. Nesvisiensis.* Wilno, 1739. Universiteto bibliotekoje saugomas egzempliorius (PK 17) yra su autoriaus autografu ir dedikacija Aleksandrui Januškevičiui S.J.

13 *Kalendarz prześwietnych dam na rok pański 1741... prezentowany przez X. Jana Poszakowskiego, S.J., rektora colleg. Niesw.* Wilno, 1740.

14 *Summa historyi uniwersalney na dwie częsci roslozona abo index kalendarzykow seu kolend, ktore w Vilnie corocznie wydają.* Wilno, 1748, s. 220.

15 Autorius šiame straipsnyje laikosi tos transkripcijos, kurią pasiūlė redaktoriai leidinio *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai (Darium Collegij Societatis Iesu, Ab anno 1710 ad anni 1723 septembrem exclusive* , Vilnius: Baltos lankos, 2004).

16 Watoński, B. Poszakowski Jan Antoni. *Polski słownik biograficzny,* 1982, t. 27 (1), zesz.112, s. 704–707.

skaitė filosofijos kursą Vilniaus universitete[17]. Po to buvo pakviestas į Radvilų rūmus mokyti jaunojo kunigaikščio Jeronimo Florijono. Intelektuali „nematomo koledžo“ aplinka ir puiki Radvilų biblioteka – štai tos likimo dovanos, nuteikusios mokslininką kūrybiniam darbui. Ten greta kalendorių jis parašė ir teologijos poleminių, nukreiptų prieš reformatus, veikalų[18]. Beje, visiškai naujos, originalios sandaros, atitinkančius laiko dvasią, kaip pats rašo, Apšvietos amžiaus poreikius. Pažymėtini ir jo pasaulio istorijos veikalai, skirti kilmingųjų jaunimui: Romos ir Bizantijos krikščioniškųjų imperatorių chronologija, Kryžiaus karų istorija. 1735–1738 m. J. A. Pašakauskis buvo Slucko, o 1738–1742 m. – Nesvyžiaus kolegijos rektoriumi. Vėliau darbavosi Nesvyžiaus jėzuitų namuose. Parašė svarbų Jėzuitų ordino istorijai Lietuvoje darbą, likusį rankraštyje – 1400 žymesniųjų provincijos vienuolių biografijas[19]. Reikšmingų švietimo leidinių autorius mirė Nesvyžiuje 1757 m. birželio 3 d.

P. Paprockio kalendoriai

Kalendorių leidybos darbą 1757 m. pratęsė Vilniaus universiteto auklėtinis ir dėstytojas jėzuitas Pranciškus Paprockis. Ir pratęsė kūrybiškai, ištobulindamas kalendoriaus struktūrą, dar labiau jį suaktualindamas. Manoma, kad iš viso P. Paprockis parengė apie porą dešimčių kalendorių; spausdintieji 1757–1767 m. laikotarpiu vadinosi „politiniais kalendorėliais”, nuo 1768 m. – „Vilniaus kalendoriais”. Tikslus jų skaičius nėra žinomas; bibliografai nurodo 13, tačiau tarp jų yra išleistų anonimiškai. Pirmųjų leidėjo kalendorių Lietuvos bibliotekos neturi; ankstyviausias yra 1760 m., deja, tai defektinis egzempliorius[20].

P. Paprockio, kaip ir jo pirmtako, kalendoriuose buvo spausdinama informacija apie tuometinius Europos valdovus ir valstybes. Skelbiami taip pat Abiejų Tautų Respublikos bažnyčios bei valstybės pareigūnų sąrašai. Lyginant su J. A. Pašakauskio kalendoriais, pastarieji gerokai papildyti, įtraukiant ir žemesniojo rango – miestų ir žemietijų valdininkus. 1768 m. kalendoriuje pateikti tų metų seimo narių bei derybininkų su Rusija sąrašus. XVIII a. antroje pusėje krašte vyko svarbių permainų, atvedusių į nepriklausomybės praradimą. Rusijai spaudžiant, kiekvienas politinis sprendimas mažino krašto valstybingumą. Tai atsispindi kasmetiniuose seimo nutarimuose, konstitucijose bei valdžios potvarkiuose. Visa ši medžiaga taip

17 Plečkaitis, R. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje.* Vilnius: Mintis, 1975, p. 461.

18 Šidlauskas, A. *Istorija Vilniaus universitete XVI a.pabaigoje – XIX a. pradžioje.* Vilnius: Mokslas, 1989, p. 64.

19 Poszakowski, J. *De viribus illustribus provinciae Lithuaniae* S.J. Rankraštis Krokuvos universiteto bibliotekoje, kopija – VUB.

20 *Kalendarzyk polityczny na rok 1760.* Wilno, druk Akad., 1759.

pat paskelbta P. Paprockio kalendoriuose. Kaip tam tikrą orientaciją į būsimą krašto priklausomybę galima suprasti kalendariume įterptas pravoslavų pagrindines šventes bei vardadienius.

Neabejotinai P. Paprockio leidiniai yra įdomūs ir kaip krašto vidaus ūkinio gyvenimo atspindys. 1766 m. leidinyje nurodyta, kiek kainuoja patvirtinti įvairios svarbos dokumentus antspaudu. 1769 ir 1771 m. kalendorėliuose įdėtos lentelės, nurodančios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seniūnijose surenkamas mokesčių sumas pagal vaivadijas bei pavietus. Vietoj buvusio ankstesniuose kalendoriuose įdomybių skyrelio P. Paprockis rašydavo „Žymesniuosius įvykius”. Ten apžvelgtos maždaug dvejų pastarųjų metų įvairių pasaulio šalių naujienos: valdovų ir didikų šeimų kronika, stichinės gamtos nelaimės, mokslo, technikos naujovės bei išradimai. Skyrelį dar paįvairindavo gyvenimo kuriozai bei sensacingi nutikimai. Pavyzdžiui, 1765 m. kalendorėlyje rašoma, kad Paryžiaus auksakaliai iš tauriojo metalo nukalė nuostabią rožių puokštę, ne tik nesiskiriančią išvaizda nuo tikros, bet ir... kvepiančią. Didžioji Britanija kasmet sunaudoja 12 milijonų svarų arbatos, o vienoje iš Vokietijos žemių uždrausta pardavinėti kavą žemos kilmės žmonėms. Švedijos karalius susirūpinęs jaunimo sveikata – neturintiems 21-erių draudžia vartoti tabaką, šokoladą, kavą, punšą ir vyną, išskyrus baltąjį prancūzišką ir raudonąjį portugališką… Kitų metų įvairenybėse daugiau dėmesio skirta medicinos pasiekimams. Rašoma, kad vienas Getingeno daktarų efektyviai gydo dantų skausmą, prie paciento galvos pridėdamas tam tikru būdu orientuotą magnetą. 1768 m. kalendoriuje jau rimtesnis medicinos patarimas – kaip vaistažolėmis gydyti gyvulių ir pasėlių ligas. Įdomesni tų metų įvykiai: Londone streikuoja 50 000 vilnos audėjų, protestuodami prieš importą; Prūsijos karalius uždraudė azartinius kortų žaidimus; Tobago saloje atrastos mumijos; Danijoje išprotėjo nusikaltėlis, melagingai prisiekęs teisme…

KALENDARZYK
POLITYCZNY
NA ROK PANSKI
1767
NAPISANY PRZEZ XIĘDZA
FRANCISZKA
PAPROCKIEGO
SOC: JESU
Rektora Kowień:
W WILNIE
W Drukarni J. K. M. i R. Akademickiey Soc: Jesu.
R. 1766.

1 pav. P. Paprockio kalendoriaus 1767 m. titulinis puslapis

Beveik kiekviename P. Paprockio kalendorėlyje yra šis tas iš mokslo naujienų. Ypač dažni šviečiamojo pobūdžio astronomijos mokslo žinių straipsneliai. 1770 m. leidinyje rašoma apie kometas, aiškinama jų fizinė prigimtis; kartu išjuokiami žmonių prasimanymai apie kometų atnešamas nelaimes. 1772 m. kalendoriuje pasakojama, kaip astronomai nustato tikslų laiką, kokius naudoja laikrodžius, kaip mechaninį laikrodį prižiūrėti namuose. 1768 m. ir 1771 m. kalendoriuose pateiktos lentelės, kuriose nurodytos Vilniaus astronomų nustatytos įvairių vietovių geografinės platumos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šie duomenys buvo kaupiami kartografijos programai. Jos projektą Vilniaus universiteto astronomai M. Počobutas-Odlianickis ir A. Stržeckis bei matematikas P. Norvaiša 1777 m. pateikė vyriausybei. Apie kalendoriaus leidėjo bendradarbiavimą su astronomijos observatorija kalba ir nuo 1765 m. pateikiamos saulės tekėjimo bei laidos Vilniuje lentelės.

Kas žinoma apie darbštuolį leidėją Pranciškų Paprockį? Gimė jis 1723 m. birželio 2 d. Polocko apylinkėse bajorų šeimoje (turėjo teisę vartoti Vanago herbą)[21]. Iš pradžių mokėsi Polocko kolegijoje; 1740 m. įstojęs į Jėzuitų ordiną, studijas tęsė Vilniuje, Slucke, Nesvyžiuje, Gardine. 1747–1748 mokslo metais jau dėstė poetiką Kražių kolegijoje. Po to P. Paprockis studijavo teologiją Varšuvoje; ten 1751 m. buvo įšventintas į kunigus. Varšuvos kilmingųjų kolegijoje jam teko dėstyti įvairius dalykus: filosofiją, eksperimentinę fiziką, istoriją. Bendraudamas su mokslininkų rateliu, veikusiu garsiojoje Zaluskių bibliotekoje, pradėjo švietėjišką mokslo populiarintojo triūsą. 1754 m. išleido kompiliacinį veikalą „Europa“, kuris vėliau Edukacinės komisijos buvo rekomenduotas kaip vadovėlis vidurinės grandies mokykloms. Nuo 1757 m. P. Paprockis darbavosi Vilniuje, leisdamas aptartuosius kalendorėlius bei kitą istorinę geografinę literatūrą. Lietuvos istorijai skirti du jo veikalai lenkų kalba: „Žinia apie Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystę“ (1759 m.) ir „Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su šios tautos istorija“ (1760 m.; pakartotiniai leidimai 1763, 1771 ir 1775 m.). Paskirtas 1760 m. universiteto spaustuvės prefektu, tų pačių metų balandžio mėnesį išleido pirmąjį Lietuvos savaitraštį „Lietuvos kurjeris“ („Kurier Litewski“). Nors tai buvo kuklus laikraštukas, jis turėjo net tris priedus, skirtus akademinei visuomenei: „Užsienio žinias“, „Literatūrines žinias“ ir „Vilniaus laikraščių papildymą“. Tokie buvo Lietuvos visuomenės labai laukti periodinės spaudos pirmagimiai.

Neilgai P. Paprockiui teko vadovauti spaustuvės darbui, – jau 1763 m. jis skiriamas kolegijų globėju, iš pradžių Vilniuje, po poros metų – Kaune. Nuo 1768 m. gyveno Varšuvoje, paskirtas prokuratoriumi. Eidamas naujas garbingas pareigas,

[21] Aleksandrowska, E. Paprocki Franciszek k. Jastrzębiec. *Polski słownik biograficzny*, 1981, t. 25 (1), zesz. 104, s. 181–183.

nenutraukė nei kalendorių, nei laikraščių leidybos iki pat Jėzuitų ordino panaikinimo 1773 m. Mirė P. Paprockis 1805 m. liepos 2 d. Varšuvoje.

M. Počobuto-Odlianickio kalendoriai

Naujas vilnietiškų kalendorių leidybos etapas prasidėjo 1774 m., kai šio darbo ėmėsi įžymusis mūsų astronomas Martynas Počobutas-Odlianickis (1728–1810). Sunku ir suvokti, kaip mokslininkas gebėjo tiek suspėti: rūpintis observatorijos priestato statyba, astronominių instrumentų įsigijimu, krašto švietimo reforma, universiteto vidine tvarka (nuo 1780 m. M. Počobutas-Odlianickis buvo išrinktas rektoriumi), vykdyti mokslinių darbų programą observatorijoje ir ekspedicijose. O kur dar klebono pareigos šv. Trejybės parapijoje bei miesto ligoninės globa! Išties nepaprasto darbštumo, pareigingumo, gabumų ir užmojų žmogaus būta[22].

Nuo 1768 m. astronomas rūpinosi ir universiteto spaustuvės reikalais. Jo leisti kalendoriai įgijo dar ryškiau apibrėžtą žiniasklaidos pobūdį. Kalendoriuose propaguotos gamtos ir istorijos mokslų žinios, dėta informacija apie Vilniaus universitetą, jo profesorius ir katedras. Be to, tęsdamas J. A. Pašakauskio ir P. Paprockio tradicijas, į kalendorius M. Počobutas-Odlianickis dėdavo politinių krašto aktualijų medžiagą. Kalendoriaus struktūra nepakito, kaip ir pavadinimas – „Kalendarz Wilenski“. Bendra leidinio apimtis padidėjo, bet formatas liko kišeninis, maždaug 6 × 10 cm dydžio. Poligrafinė kultūra vis gerėjo; paskutiniai jau dailiai įrišti oda ir net auksuotais lapų pakraštėliais. Po kalendariumo, saulės tekėjimo ir laidos lentelių buvo dedami skirsniai: „Europos monarchai ir jų šeimos“, „Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių chronologija“. Toliau – sąrašai: valstybės pareigūnai, aukštieji dvasiškiai, valstybinių ordinų kavalieriai bei užsienio valstybių pasiuntiniai. M. Počobuto-Odlianickio įvestos naujovės – priede pateikiama pažintinė ir švietėjiška politikos, istorijos, gamtos mokslų, medicinos sričių medžiaga. Pavyzdžiui, jau pirmajame 1774 m. astronomo išleistame kalendoriuje įklijuotas naujas spalvotas Lietuvos žemėlapis, pateikta intriguojanti ištrauka iš istoriko Šliozerio disertacijos, kurioje įrodinėjamas lenkų karalių dinastijos pradininko Lecho legendiškumas[23]. Kitų metų kalendoriuje įdėtas paties M. Počobuto-Odlianickio grakščiai parašytas populiarus straipsnis: „Astronominės žinios apie Saulę ir planetas“[24]. Pasak autoriaus, žvaigždės – tai „didžiulės saulės, sudarytos iš ugnies arba iš skystos ugningos medžiagos, Sutvėrėjo išdėstytos neaprėpiamose erdvėse ir tolybėse“. Atstumai tarp

22 Baliński, M. *Dawna Akademija Wileńska*. Petersburg, 1862.

23 *Kalendarz Wilenski na Rok 1774.* Wilno, 1773.

24 *Kalendarz Wilenski na Rok 1775.* Wilno, 1774.

kosminių kūnų matuojami pagal paralaksinį poslinkį (tuo metu žvaigždžių paralaksą dar nesugebėta išmatuoti). Žvaigždės esančios „kitų sistemų arba pasaulių centrai“. Saulės sistemos planetos dvejopos – „svarbiausios“ ir „ne tokios svarbios“ (palydovai). O svarstant gyvybės kosmose galimybę, patariama įsiklausyti į prancūzų mokslininko Ž. Ž. Lalando žodžius: „Žemė ir kitos planetos yra tokios panašios, kad jei žemė yra sukurta tam, kad būtų apgyvendinta, tai negalima abejoti, kad ir kitos planetos yra tam sukurtos.“ Beje, garsusis Paryžiaus astronomas susirašinėjo su M. Počobutu-Odlianickiu, o Vilniaus observatoriją aprašė savo fundamentiniame vadovėlyje „Astronomia“[25]. Toliau iškeliami M. Koperniko nuopelnai kosmologijai; pasidžiaugiama, kad jis esąs lenkų tautybės , o vokiečiai nepagrįstai savinasi jį ir jo garbę. Šią M. Počobuto-Odlianickio mintį vėliau įtvirtino jo įpėdinis observatorijos direktoriaus poste J. Sniadeckis, išleisdamas 1802 m. pirmąją mokslinę M. Koperniko biografiją. Straipsnyje taip pat pateikiamos planetų charakteristikos skaičiais: masė, nuotolis nuo žemės, skriejimo greitis, regimasis kampinis skersmuo, pusiaujo spindulio ilgis. O apskaičiavęs Žemės paviršių astronomas atsidūsta: „Kokie plotai! O vis tik ne vienam čia per ankšta…“ Pabaigoje aprašyti tų metų reiškiniai dangaus skliaute: planetų padėtys, užtemimai, okultacijos. Kam visa tai reikalinga žinoti? Pasak astronomo, „kad laimės ieškotume ne astrologinėse pranašystėse, o proto šviesoje, širdingume, geruose darbuose.“

M. Počobutas-Odlianickis savo kalendorius leido labai įtemptų politinių įvykių laikmečiu – kai kaimyninės valstybės ėmėsi Abiejų Tautų Respublikos dalybų, o Lietuva galutinai prarado valstybingumą. Pats astronomas aktyviai dalyvavo pasipriešinime, jo parašą randame po 1794 m. sukilimo lietuvišku „Atsišaukimu į tautą“. Taigi kalendoriai yra ir epochos dokumentas – juose buvo spausdinami valstybės potvarkiai, seimų nutarimai, priimtos konstitucijos. Pavyzdžiui, 1776 m. kalendoriuje pateikti 1773 m. rugsėjo mėnesį Varšuvoje sudarytų sutarčių tekstai, 1778 m. – 1776 m. rugpjūčio–spalio mėnesių seimo priimtų įstatymų sąrašas, Nuolatinės tarybos (faktiškai okupacinio organo) reglamentas, iždo lėšų paskirstymo lentelė, Edukacinės komisijos teisės. Gal tik su pastaruoju dokumentu Lietuva galėjo sieti tam tikras viltis ateityje … Juk Edukacinės komisijos radikali reforma jau buvo bepradedanti duoti vaisių – krašto ekonominio potencialo augimą. Matydamas valstybės agoniją, M. Počobutas-Odlianickis 1779–1784 m. lyg savotišką *in memoriam* paskelbė dalimis teisininko S. Bužinskio darbą „Visų Abiejų Tautų Respublikos seimų įstatymų rinkinys“. Apmąstyti nuteikia taip pat 1793 m. pradėtas publikuoti ir nebaigtas „Trumpas Romos istorijos rinkinys“. Ypač čia iškeliama, net

[25] La Lande. *De astronomie.* Paris, 1771.

idealizuojama diktatoriaus Julijaus Cezario asmenybė. Gal tai atsvara paskutinio karaliaus Stanislovo Poniatovskio neryžtingumui?

M. Počobuto-Odlianickio kalendoriuose pasitaiko įdomios istorikams medžiagos apie krašto vidaus reikalus. Pavyzdžiui, 1778 m. rašoma apie ūkio reformas, paveldimą žemės nuomą, liustracijų (valstybinių dvarų patikrinimo) tvarką, iždo komisijos darbą[26]. 1780 m. skelbiamos datos jomarkų, vykstančių Lietuvos, Lenkijos bei kaimyninių valstybių miestuose ir miesteliuose[27]. Vėlesniuose kalendoriuose aprašoma pašto pristatymo tvarka ir įkainiai. Kasdieninėms reikmėms kalendoriuose skirti „Naudingi patarimai“. Pavyzdžiui, pamokoma, kaip pasigaminti glaisto langams, dažų medvilnei, universalių klijų ir t. t. Įdėta ir ūkininkams naudingų žinių – apie dobilų auginimą, gyvulių šėrimą žiemą. 1795 m. kalendoriuje smulkiau išvardijami pagrindiniai ūkio darbai kiekvieną mėnesį. Tai jau būsimo „ūkiško“ kalendoriaus, kurį redagavo taip pat Vilniaus observatorija, užuomazga. Dažną kalendorių užbaigia trumpos žinutės, pranešančios apie naujas knygas.

Kalendoriai buvo spausdinami ant geresnio ir kiek prastesnio popieriaus, pritaikant skaitytojo kišenei. Pašto popieriaus kalendorius kainavo dvigubai brangiau – net keturis auksinus.

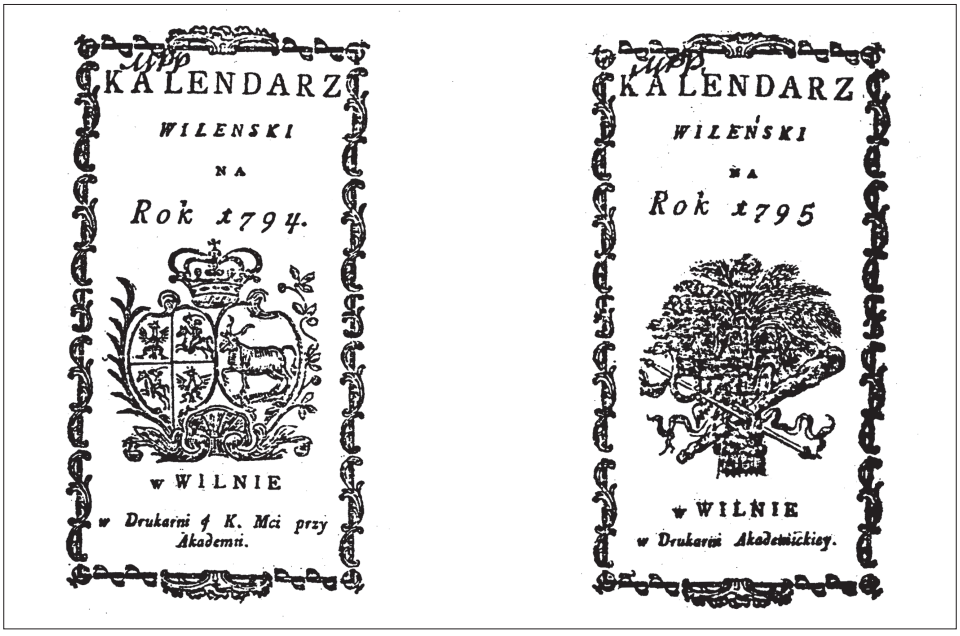

2 pav. M. Počobuto-Odlianskio kalendorių tituliniai puslapiai

[26] *Kalendarz Wilenski na Rok 1778.* Wilno, 1777.

[27] *Kalendarz Wilenski na Rok 1780.* Wilno, 1779.

1795-ųjų m. kalendorius buvo paskutinis iš M. Počobuto-Odlianickio sudarytų[28]. Daug kuo jis skyrėsi nuo ankstesniųjų. Kalendariume atsirado jau dvi skiltys: dienos ir šventės pagal „naująjį Romos“ ir „senąjį“ skaičiavimą, tevartojamą Rusijoje. Nebėra valstybės ir karaliaus herbų, iki tol puošusių titulinį puslapį.

Apskritai kalendoriai dažnai ilgus metus išlaiko tą patį pavadinimą, o kartu ir savo nuolatinius skaitytojus. „Vilniaus kalendorių“ dar buvo bandoma gaivinti 1799 m. pridėjus pavadinime „politinis“[29]. XIX a. antrojoje pusėje „Vilniaus kalendorius“ leido įžymūs spaustuvininkai J. Zavadskis ir M. Romas, o 1925–1937 m. jie pasirodė ir lietuvių kalba.

Atskirai reiktų paminėti M. Počobuto-Odlianickio išleistą „Akademinį kalendorių“, skirtą studentams[30]. Kalendorius apėmė vienerius mokslo metus, pradedant 1787 m. spalio 1-ąja. Kalendoriuje tarp įprastinių švenčių, vardadienių ir karališkosios šeimos atmintinų dienų sužymėtos akademinio gyvenimo svarbiausios datos: iškilmingų susirinkimų, egzaminų ir atostogų metas, praktinių užsiėmimų pradžia, mokymo rezultatų suvestinių – „raportų“ pateikimo terminai, pamaldų šv. Jonų bažnyčioje laikas. Žinoma, čia įrašytos ir studentams labai rūpimos stipendijų, tuomet vadintų pensijomis, mokėjimo dienos. Kalendoriaus lentelių apačioje pateiktos svarbiausios Vilniaus universiteto istorijos datos, valdovų potvarkiai, turėję ypatingą reikšmę aukštosios mokyklos veiklai. Po kalendorinės dalies dedama informacija apie krašto švietimo sistemą, pavaldžią universitetui. Išvardyti Edukacinės komisijos, įkurtos 1773 m., nariai. Toliau kalendoriuje surašyti universiteto, tuomet tituluojamo Vyriausiąja Lietuvos mokykla bei jos struktūrinių padalinių – Fizikos ir Moralės kolegijų vadovai, nurodomi jų garbės vardai, specialybės. Taip pat išvardijami kiti profesoriai bei universiteto mecenatai. Yra ir besirengiančių mokytojo darbui studentų sąrašas. Svarbi kalendoriaus dalis – užsiėmimų tvarkaraščiai. Štai Fizikos kolegijoje tais metais buvo dėstoma aukštoji, taikomoji ir elementarioji matematika, eksperimentinė fizika, astronomija, chemija, praktinė medicina, fiziologija, anatomija, farmacija, chirurgijos teorija ir akušerija. Dar nurodyta, kad sekmadieniais į paskaitas gali ateiti miesto amatininkai mokytis elementariosios matematikos bei mechanikos. O barzdaskučiams pirmadieniais ir ketvirtadieniais lenkų kalba buvo dėstoma žmogaus anatomija. Mat pagal viduramžių tradiciją barzdaskučiai priklausė chirurgų cechui, todėl privalėjo mokėti gydyti žaizdas, nuleisti kraują, įtverti kaulų lūžius. Moralės mokslų kolegijoje paskaitų

28 *Kalendarz Wileński na rok 1795.* W Wilnie w Drukarni Akademickiej, 1794.

29 *Kalendarz politiczny Wilenski na Rok 1799.* W Wilnie w Drukarni Akademickiej, 1798.

30 *Kalendarz akademicki, sluzacy skolom narodowym prowincyi WXL...*1787, 1788. Wilno, 1786.

buvo mažiau. Čia dėstyta bažnytinė teisė, dogmatinė ir moralinė teologija, katalikų bažnyčios istorija bei visuotinė istorija ir literatūra. Penktadieniais būdavo aiškinamas Šv. Raštas.

„Akademiniame kalendoriuje“ daug žinių ir apie Lietuvos vidurines mokyklas, pavaldžias Vilniaus universitetui – surašytos apygardų mokyklų rektorių, prefektų, mokytojų pavardės. Dar pridėtas mokinių, per dvejus pastaruosius metus baigusių mokslus aukso ir sidabro medaliais, vardinis sąrašas. Kalendoriaus pabaigoje paminėti mirusieji pedagogai. Kalendoriaus sudarytojas prof. M. Počobutas-Odlianickis, siųsdamas keletą jo egzempliorių į Varšuvą Edukacinės komisijos nariui J. L. Chreptavičiui, laiške rašė, jog viliasi panašių kalendorių tolesnės leidybos – juose būtų nušviečiama Lietuvos mokyklų padėtis, taip pat rašoma apie mokslo atradimus ir kitus dalykus, dominančius šviesuomenę[31]. Didžiausią XVI–XVIII a. kalendorių rinkinį yra sukaupusi Vilniaus universiteto biblioteka[32]. Kolekcija paranki lyginamiesiems tyrimams.

KALENDARZ
AKADEMICKI
SŁUZĄCY SZKOŁOM NARODOWYM
Prowincyi W. Xięstwa Lit.
NA
ROK SZKOLNY
Rachowany od Dnia 1. 8bra 1747
do dnia 1. 8bra 1748.
W WILNIE
w Drukarni J. K. Mci przy Akademii

3 pav. Akademinio kalendoriaus titulinis puslapis

Išvados

1737–1795 m. Vilniaus akademijos-universiteto spaustuvėje išleisti „politiniai” kalendoriai savo turiniu iš esmės skyrėsi nuo kitų Abiejų Tautų Respublikos tokio tipo spaudinių. Jų leidybai įtakos turėjo Apšvietos amžiaus idėjų sklaida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pasireiškusi pijorų mokyklų reforma, Vilniaus universiteto gamtos filosofijos kurso užpildymu gamtos mokslo žiniomis ir bręstančia sekuliarizacija, „nematomų koledžų” didikų šeimose veikla.

J. A. Pašakauskio sudaromų informatyvių kalendorių leidyba 1737–1745 m. parengė skaitytoją periodinei spaudai. Kalendoriaus leidybą pratęsęs P. Paprockis daugiau dėmesio skyrė Abiejų Tautų Respublikos politiniams įvykiams, spaus-

31 Bieliński, J. *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*. Kraków, 1899–1900, s. 41-42.

32 Balčienė, I. XVI–XVIII a. kalendoriai Vilniaus universiteto bibliotekoje. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 88–91.

dindamas oficialius potvarkius, konstitucijas, seimų nutarimus ir kitą politinės reikšmės medžiagą. Nemažai jo kalendoriuose dėmesio skirta ir gamtos mokslų bei medicinos žiniasklaidai. Tai liudija išaugęs informacijos poreikis bei kalendorių populiarumas visuomenėje; jų leidyba jau susipynė su pirmųjų laikraščių pasirodymu.

Naujas vilnietiškų kalendorių leidybos etapas prasidėjo 1774 m., kai šio darbo ėmėsi įžymus astronomas M. Počobutas-Odlianickis. Jo sudaryti kalendoriai įgijo dar ryškiau apibrėžtą žiniasklaidos pobūdį: propaguotos gamtos ir istorijos mokslų žinios, spausdinta informacija apie Vilniaus universitetą, jo profesorius ir katedras. Studentams skirtas „Akademinis kalendorius“, išleistas 1787 m., pateikia nemažai žinių apie vidinį universiteto gyvenimą. Apskritai „politiniai“ Vilniaus universiteto spaustuvėje išleisti kalendoriai vertintini kaip krašto politinio gyvenimo ir universiteto veiklos istoriografijos šaltiniai.

SPREAD OF THE INFORMATION ON HISTORY AND NATURAL SCIENCES IN "POLITICAL" CALENDARS OF VILNIUS IN THE 18TH CENTURY

Summary

From 1737 to 1795, the printing house of Vilnius University published the "political" calendars of a new type, which refused astrological prognoses and published considerable amounts of the information on natural sciences and history as well as relevant political documents. Their publishing was triggered by the spread of the ideas of Enlightenment in the Grand Duchy of Lithuania and the entire country in the face of important political reforms. The publishing of informative calendars by J. A. Pašakauskis from 1737 to 1745 prepared the reader for periodical press. The publishing works were further continued by P. Paprockis, who paid more attention to the political events of the Polish-Lithuanian Commonwealth by publishing official decrees, constitutions, parliamentary decisions; that intertwined with the emergence of the periodical press. The calendars compiled by the astronomer Marcin Odlanicki Poczobutt from 1774 to 1795 acquired an even more prominent character of mass media; they also included information on Vilnius University, its professors and departments. The "Academic Calendar" of 1787 designed for students provided information on the internal life of the university.

The article elaborates on "political" calendars of the 18th century from the angle of the information on natural sciences and history in the context of the universal scientific achievements and political topicalities of that time.

Rimantas MIKNYS

MYKOLAS RÖMERIS IR 1936 M. „NAUJŲJŲ ROMUVIEČIŲ“ DEKLARACIJA

Įvadas

Pasvarstymai ir nuomonės apie individo ir visuomenės, visuomenės ir valstybės, individo ir valstybės santykius buvo ir yra visada aktualūs. Klausimas, kaip suderinti atskirų individų interesus, kaip surasti tų interesų „aukso vidurį“ – *Bendrą Valią* – nepažeidžiant asmens laisvės, derinant juos su visuomenės reikmėmis, palaikant tos visuomenės funkcionavimo stabilumą iki šiolei neturi galutinio atsakymo, ir aišku, kad neturės, nes interesai nuolatos kinta – vieni nunyksta, atsiranda kitų. Nekintantis yra tiktai pagrindinis – išlikimo, buvimo interesas, užtikrinantis individo veiklą ir savirealizaciją, skatinantis *Bendros Valios* paieškas. Ieškant atsakymo į šį klausimą, dažniausiai susitelkiama ties valstybės, kaip individų interesus reguliuojančios, derinančios institucijos, vaidmens, formos ir funkcijų aptarimu. Ypač daug dėmesio skiriama demokratinės valstybės sampratai. Demokratija, kaip kultūros reiškinys, yra nuolatos kintanti, kūrybiškai ją ugdant ir tobulinant, siekiama kuo plačiau išreikšti *Bendrąją Valią*, surasti tos *Valios* vardiklį.

Kalbant apie pilietinės visuomenės kūrimą[1], ieškant naujų valstybės organizacijos formų[2], Lietuvoje tuo dažnai ir plačiai domimasi ne tik dabar, bet jau ir tarpukaryje. Prisiminkime 1936 m. „Naujosios Romuvos“ žurnalo aštuntame numeryje grupės inteligentų paskelbtą deklaraciją „Į organiškosios valstybės kūrybą“. Kaip žinia, šiuo laikotarpiu ir Europoje, ir Lietuvoje buvo aštriai kritikuojamas liberalizmas – pagrindinė ideologija, teigusi humanizmo, tolerancijos, sąžinės laisvės principus, demokratinės valstybės idėją, kaip neginčijamą vertybę iškėlusi individo, asmens laisvę, valstybę pajungusi individo interesams tenkinti. Buvo atsisakoma demokratijos, parlamentarizmo, pagal nacionalizmo ideologiją dažnai buvo praktikuojamas autoritarizmas, kuris aukojo individo

---

1 Jurgelevičiūtė, D. *Kad demokratija veiktų: pilietinės galios paieškos*. Recenzija: R. Žiliūkaitė, A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, V. Beresnevičiūtė, I. Vinogradnaitė. Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis, Vilnius: Versus aureus, 2006; *Politologija*, 2007, t. 3, p. 135–144.

2 Maniokas, K. Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešoji politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje. *Politologija*, 2005, t. 2, p. 46–68; Jankauskas, A. *Kita demokratijos teorija*. Recenzija: Jozeph A. Schumpeter. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. Vilnius: Mintis, 1988; *Politologija*, 1999, t. 1, p. 134–140.

asmens interesą tautai bei su ja sutapatintai valstybei. Lietuva nebuvo išimtis. Nuo 1926 m. gruodžio tautos išlikimo vardu parlamentinė demokratija buvo paaukota dėl lietuviško autoritarizmo. Deja, gyvenimo kasdienybė rodė, kad trokštamo stabilumo tokiu būdu pasiekti nebus galima. Lietuva išgyveno valstybės vystymosi krizę. Ieškant sprendimų minėtoje deklaracijoje kaip tik ir buvo aptarti filosofiniai ir metodiniai pagrindai krizei įveikti, siūlant naujo tipo – „pilnutinę" demokratiją, kurią turėjo įgyvendinti organiška, korporatyvistiniais pagrindais organizuota valstybė.

Iki šiol tyrinėta tik kai kurių deklaracijai pritarusių asmenų indėlis[3], jų poveikis jos turiniui, koncepcijai[4]. Reikia atkreipti dėmesį, kad deklaracija buvo pateikta kaip visų „Naujosios Romuvos" pasirašiusių bendradarbių, tarp kurių vyravo jaunieji katalikai, nuomonė. Gana ilgokame „Naujosios Romuvos" bendradarbių sąraše tarp kitų yra ir tuometinio Vytauto Didžiojo universiteto profesoriaus, Rektoriaus, konstitucinės teisės žinovo Mykolo Römerio pavardė. Žinant jo parašytus darbus[5], juose išdėstytus teiginius, jo kritišką nuostatą klasikinio, ekonominio liberalizmo bei individualizmo metodologijos atžvilgiu tai lyg ir paaiškintų jo pavardės atsiradimą tame sąraše. Antra vertus, jo darbuose išplėtotos nacionalizmo ir demokratijos dermės paieškos, iš pirmo žvilgsnio, nelengvai suderinamos su deklaracijoje teigiama demokratijos samprata, kai neguojamas politinių partijų vaidmuo, sureikšminamos vykdomosios valdžios funkcijos ir pan., todėl prašosi specialaus paaiškinimo. Tad per Römerio asmenį, pažiūras norėčiau pažvelgti į jo pritarimo deklaracijai motyvaciją – ir asmeninę, ir visuomeninę. Nekeliu sau tikslo ją visapusiškai išanalizuoti. Noriu tik trumpai, kiek leidžia šis leidinys, pasiaiškinti paties M. Römerio motyvus ir bent hipotetiškai apibrėžti esminius deklaracijos teiginius, kuriems jis galėjo pritarti. Tam pakanka aprašomojo-analitinio metodo teikiamų galimybių. Istoriografijoje, kuri vienaip ar kitaip yra konstatavusi M. Römerio sąsajas su šiuo dokumentu, analizuojat demokratijos idėjos sampratos raidą tarpukario Lietuvoje[6], šis klausimas nenagrinėtas.

---

3 Svarauskas, A., Tamošaitis, M. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 52–53.

4 Jokubaitis, A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai. *Politologija*, 2001, t. 2, p. 6–7, 14–15; Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: LII, 2005, p. 232–237.

5 Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, d. 1. Valstybė, 1, 2 tomai, Vilnius, 1995; Rėmeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990.

6 Šiliauskas, S. *Demokratijos reflekcija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940).* Klaipėda, 2002; Šiliauskas S. *Demokratijos samprata Lietuvos Respublikoje (1918–1940).* Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: VU, 1999.

Deklaracijos pagrindiniai teiginiai

Šios deklaracijos koncepcijos esmę sudarė tai, kad buvo atskiriami du žmogaus pradai – individo ir asmenybės. Buvo nurodoma, kad „Liberalizmas valstybę kūrė individui. Autoritarizme individas gyvena valstybei. Organiškosios valstybės koncepcija šitą priešginybę išsprendžia skirdama tam tikra prasme žmogų kaip individą ir žmogų kaip asmenį“[7]. Teigiama, kad tokios valstybės tikslas yra bendrasis gėris, tampantis norma ir tiems, kurie valdo, ir tiems, kurie yra valdomi. Valstybė kitaip santykiauja su žmogumi kaip individu ir su žmogumi kaip asmeniu. Koncepcijoje individas atspindi gamtos pradą, o asmuo – asmenybė – yra kartu ir gėrybių kūrėjas ir nelygstama vertybė. „Žmogus kaip asmuo yra aukštesnis pradas už visuomeninį gyvenimą ir kartu už valstybę“, – tvirtinama deklaracijoje. Kaip individas žmogus yra įsipareigojęs ir visuomenei, ir valstybei. Kaip asmuo jis suteikia dvasinį pradą visuomenės gyvenimui, todėl tiek visuomenė, tiek valstybė pirmiausia yra nukreiptos į jį. „Organiškoje valstybėje pilietis nėra aukojamas valstybei, nė valstybė nėra aukojama piliečiui. Ir valstybė, ir pilietis, kaip individas, čia dirba žmogaus asmenybei. Žmogaus individualybė palenkiama visuomeniniam gyvenimui, kad jis geriau galėtų tarnauti žmogaus asmenybei“[8]. Tačiau, kaip pastebėta istoriografijoje, tokia personalistinės „organinės valstybės“ koncepcija vėrė duris elitarizmui[9]. Deklaracijoje labai aiškiai buvo apibrėžti valstybės ir kultūros santykiai. Kultūros kūrėjas yra asmuo. Tauta duoda konkrečias lytis. Valstybė šias lytis saugo ir globoja. Ypač buvo akcentuojama, kad kiekvienas kultūrinis veiksmas yra autonomiškas. „Kultūrinės kūrybos autonomiškumas yra pagrindinė jos egzistencijos ir jos vertingumo sąlyga“[10], – skelbiama deklaracijoje. Pats didžiausias autonomiškumas turėjo būti pasaulėžiūros srityje. Todėl valstybės pareiga buvo laikoma kiekvienos pasaulėžiūros pripažinimas, o ne kurios nors vienos protegavimas.

Remiantis išvardytais teiginiais buvo išdėstyta organiškos valstybės struktūra:

– korporatyvinės santvarkos įvedimas socialinėje ir ekonominėje srityse;

– kultūrinė autonomija – ideologinėje srityje;

– teisinė valstybė – teisinėje politinėje srityje.

Kiekviena šių struktūrų buvo smulkiai aptarta. Nesigilinant į aptarimo turinį reikia pasakyti, kad tai buvo pateikiama kaip gairės valstybinio gyvenimo platesnei

---

7 Į organiškosios valstybės kūrybą. *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 8, p. 170.

8 *Ten pat*, p. 171.

9 Trimailovas, V. *Lietuvos demokratinis diskursas: politologinės jungtys, istorinės sankirtos*. Recenzija: Šiliauskas, S. *Demokratijos reflekcija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940).* Klaipėda, 2002; *Politologija*, 2006, t. 2, p. 99.

10 Į organiškosios valstybės kūrybą. *Min.veik.*, p. 171.

programai parengti. Į tokios programos parengiamąjį darbą buvo įtrauktos visos „gyvosios tautos kultūrinės ir politinės jėgos“[11]. Antra vertus, svarbu ir tai, kad „deklaracijoje autoritarizmas iš esmės nebuvo smerkiamas, jis laikytinas „pereinamąja“ į organišką valstybę ir net **būtina** (išryškinta autorių) valdymo forma“[12]. Minėtina, kad į akis krintantis deklaracijos bruožas – nenuoseklumas: skelbiamos idėjos dažnai buvo prieštaringos, siūloma valstybės santvarka neišgryninta, neaiški. Tokio įvertinimo šis dokumentas susilaukė kai tik jis pasirodė[13]; tą pripažįsta ir ją nagrinėję autoriai, nes dėl jos teiginių vėliau diskutavo ir patys pasirašiusieji[14]. Kita vertus, tai suprantama, nes vienas iš pagrindinių šio kreipimosi į visuomenę tikslų – išprovokuoti diskusiją.

Mykolo Römerio demokratinė idėja ir deklaracija

M. Römeris buvo paskutinis Bagdoniškio linijos Römerių atstovas. Reprezentavo šios senos ir plačiai po Lietuvą išplitusios bajoriškos giminės dvyliktąją kartą. Giminė kilusi iš Saksonijos, į Lietuvą, tuometinę LDK, atsikėlė iš Kuršo XVII a. Susigiminiavusi su Lietuvos bajorija asimiliavosi perimdama iš jos ir lenkišką LDK kultūrą.

M. Römeris, augęs gana koservatyvioje, patriarchalinėje aplinkoje, auklėtas savo luomo tradicijų bei lenkų kultūros dvasios, baigęs mokslus Imperatoriškojoje teisės mokykloje Peterburge bei studijavęs Paryžiaus laisvojoje politinių mokslų mokykloje jau XX a. pradžioje tampa aktyvus demokratinių idėjų propaguotojas, Lietuvos ir Lenkijos išsivadavimo iš Rusijos priespaudos veikėjas. Studijos Paryžiuje, ten užmegzti santykiai su lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjais (J. Petruliu, P. Rimša bei kitais „Lithuania“ draugijos nariais), veikla lenkų socialistinės pakraipos jaunimo organizacijose, matyt, ir sudarė sąlygas jo liberalioms, demokratinėms pažiūroms formuotis. Jau tuomet jis įžvalgiai perprato to meto Lietuvos visuomenės vystymosi perspektyvą, siedamas ją su demokratizacijos procesais, besivystančiais tautiniais sąjūdžiais buvusios LDK teritorijoje. Šia prasme labai aukštai vertino lietuvių tautinį sąjūdį, iš esmės demokratinį, kaip organizuojantį veiksnį, tarp tautiškai ir politiškai nesusivokusių šios teritorijos gyventojų. Dar 1908 m. savo

11 *Ten pat*, p. 174.

12 Svarauskas, A. Tamošaitis, M. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje. *Min veik*., p. 53.

13 Cesevičius, D. Romuviečių organinė valstybė. *Vairas*, 1936, nr. 5, t. 17, p. 482.

14 Mačiulis, D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais. *Min. veik*., p. 232–238; Jokubaitis, A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai. *Min. veik*., p. 6, 15.

studijoje apie lietuvių tautinį atgimimą[15] jis įrodinėjo, kad lietuvių tautinis sąjūdis yra natūralus ir demokratiškas, o to judėjimo aspiracijos racionaliai pagrįstos. Antra vertus, M. Römeris jau tuomet įžvelgė pavojų, jog tam tikru etapu tautinis sąjūdis gali tapti stabdžiu visuomenės demokratizacijoje, peraugti į nacionalizmų, pirmiausia lenkų ir lietuvių, susidūrimą. Kilo baimių dėl lenkų kultūros raiškos perspektyvų. O tai buvo susiję jau ir juo pačiu. Siekdamas išvengti šio pavojaus jis 1905–1915 m. aštriuose ginčuose su Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių demokratinių pažiūrų veikėjais Liudviku ir Vitoldu Abramovičiais, Tadu Wrublevskiu, Bronislavu Kšyžanovskiu, Jonu Vileišiu, Mykolu Sleževičiumi, Andriumi Bulota, Ivanu ir Antonu Luckievičiais, Vaclavu Lastauskiu ir kt.) leisdamas laikraštį „Gazeta Wileńska“ 1905–1906 m. bandė formuluoti taip vadinamą „krajovcų“ ideologiją. Jos šerdimi tapo požiūris į istorinę Lietuvą (ji buvo tapatinama su tuometinėmis Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijomis) kaip integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu. *Krajovciškumas* buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nė su viena krašte gyvenusia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalistinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Taip buvo iškelta pilietinės visuomenės kūrimo idėja. Pagal Römerį, klasikinė demokratija turėjo padėti susiformuotis Istorinės Lietuvos pilietinei visuomenei[16].

Deja, po 1919 m. susiklosčiusios aplinkybės padėjo tokiai demokratijai kurti tik tautines valstybes. Tai buvo laikmečio ženklas. Nacionalizmas plito Europoje. Jo ideologijos paveikti sąjūdžiai, spręsdami valstybės problemą, ne tik pavertė valstybę teritoriniu junginiu, bet ir „teritorizavo“ nacionalines tautas. M. Römeris tai priėmė kaip logišką etnokultūrinių ir etnopolitinių procesų raidos rezultatą. Anot M. Römerio, valstybė virto vienos tautos namais, kitoms tautoms paliekant tik įnamio statusą[17]. Jo nuomone, sugebėjimą kurti tautinę valstybę buvusiose LDK žemėse teparodė vieni lietuviai, todėl ir negalėjo būti kitokio verdikto dėl valstybės pobūdžio[18]. „Jeigu, pavyzdžiui, kaip Didžiojo Karo padarinys mūsų tapo laimėta nepriklausoma Lietuvos valstybė, tai nėra ir negali būti mažiausios abejonės, kad

---

15 Römer, M. *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów, 1908.; *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Vilnius: Versus aureus, 2006.

16 Plačiau apie tai: Miknys, R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris. Vilnius: Saulabrolis 1996, p. 98–103; Sawicki, J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, Vilnius: Eugrimas 1999, t. 15, p. 31–35.

17 Römeris, M. Nacionalizmas ir valstybė. *Kultūra*, 1932, nr. 5 (103), p. 260; Rėmeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990, p. 45.

18 Römeris, M. *Nacionalizmas ir valstybė*. *Min veik*., p. 261.

ši valstybė yra ne kieno nors dovana, ne nacionalinės teoremos kieno nors padarytas išsprendimas, bet Lietuvių nacionalinės tautos laimėjimas, gyvas jos jėgų vaisius“[19]. Taigi jau tuomet fiksuojamas M. Römerio polinkis ieškoti nacionalizmo ir demokratijos sąveikos variantų, vis labiau toldamas nuo savo įsitikinimo, jog šie reiškiniai modernios visuomenės raidos sąlygomis – nesuderinami.

Lietuvos tautinės valstybės teisėtumas M. Römeriui nekėlė jokių abejonių. Tačiau net ir tautinės valstybės realijų padiktuotoje vertybių skalėje jo akademinė pozicija kito, ypač po 1926 m., nuo klasikinės demokratijos tautinės demokratijos link. Dirbdamas lietuvių politinio, teisinio švietimo darbą, M. Römeris daug įdėjo jėgų, kad tautinėje Lietuvos valstybėje būtų kūriama ne nacionalizmo principais besitvarkanti visuomenė, o demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė. Tokia dvasia atsispindi minėtose studijose, skirtose Lietuvos konstitucinės teisės, tautinių mažumų teisinės apsaugos problemų analizei. Juose daug dėmesio skyrė visuomenės socialinės integracijos ir difereciacijos sistemoms, propagavo santykiškai savarankiškų socialinių junginių buvimą valstybėje. Ir tai buvo daroma tada, kai buvo išrauti pirmieji demokratijos daigai Lietuvos politiniame gyvenime, kai jis buvo tvarkomas ne demokratijos, bet autoritarinių valdžios institucijų.

Pats iš esmės laisvės idėją tapatindamas su tautų išsilaisvinimu, pritardamas tautinių valstybių susidarymui, kritikavo liberalios valstybės koncepciją. Anot jo, ji „pasirodė negyvybinė, priešinga valstybės esmei, socialinei pažangai ir pačiam socialinių jėgų reiškimuisi socialiniame bendravime“[20]. Jis kritikavo liberalios valstybės koncepciją dėl jos atitrūkimo nuo realijų, už siekį mažinti valstybės socialinę funkciją, stengiantis ją nualinti, apriboti teritorine policijos ir krašto apsaugos sritimi[21], todėl ieškojo „formulės, kuri apimtų tai, kas yra, ir neprieštarautų tikrenybei“[22]. M. Römeris konstatavo demokratijos sugyvenimą su nacionalizmu, bet laikė pastarąjį nesuderinamu su demokratija[23]. Jis nurodė, jog yra sugyvenama su demokratine valstybės forma bei demokratinėmis institucijomis, bet keičiamas sąvokų turinys. Anot jo, klasikinė demokratija tampa *nacionaldemokratija,* o prigimtinės žmogaus teisės – prigimtinėmis nacionalinės tautos teisėmis. *Nacionaldemokratija* – nacionalizmo ir klasikinės demokratijos evoliucijos rezultatas. „Demokratinio individualizmo, visuomenę aiškinančio kaip lygių individų visumą, vietą užima kolektyvai – nacionaliniai dariniai, kurie nėra tarpusavyje lygūs: greta

[19] Römeris, M. *Valstybė*, t. 2. Kaunas, 1934, p. 233.

[20] Römeris, M. Tauta ir valstybė. *Akademikas*, 1935, nr. 8, p. 180–181.

[21] Römeris, M. *Valstybė,* t. 2..., p. 321.

[22] Römeris, M. *Valstybė,* t. 2..., p. 334.

[23] *Ten pat*, p. 242.

viešpataujančios tautos, kaip valstybės suverenios šeimininkės, egzistuoja tautinės mažumos, kaip teritorinio darinio įnamiai, turintys atsiminti, kad valstybės funkcija tarnauja ne jų tikslams“[24]. Taigi galima manyti, kad konstatuodamas klasikinės demokratijos krizę, faktiškai atvedusią į autoritarinį režimą, ieškodamas kelių pilietinei visuomenei įgyvendinti Lietuvoje, problemos sprendimą siejo su organinės valstybės koncepcija, kaip išplaukiančia iš to meto Lietuvos politinių realijų, kaip galinčia sukurti galimybes demokratinei, pilietiniais principais pagrįstai valstybei rastis; jai pritarė ir tai patvirtino savo parašu po deklaracija.

Beje, būtina pastebėti, jog M. Römeris 1938 m. yra konstatavęs senų demokratijos tradicijų turinčių kraštų gravitaciją su autoritarizmu. Italijos, Vokietijos atvejus įvardija kaip loginį tokios gravitacijos rezultatą. Lietuvos to meto politiniame gyvenime jis įžiūrėjo daugiau demokratijos apraiškų nei kaimyninėse Latvijoje, o juo labiau Lenkijoje; Lietuvoje matė netgi tam tikrą demokratijos ir autoritarizmo kompromisą[25]. Matyt, kad tuo metu jam dar ir organinės valstybės koncepcija neatitiko „tikrenybės“, kuria gyveno Lietuva, vertinant ją ir išorės, ir vidaus situacijos požiūriu. Todėl jis tam tikra prasme toleravo autoritarinį režimą, pabrėždamas, jog „kalbant apie Lietuvos autoritarinį režimą ir ilgintis demokratijos, reikia atsiminti, kad jeigu Lietuvoje įsigalėtų demokratinė tvarka, tai būtų bene blogiau, nes Lietuvoje yra demokratijos parazitas – klerikalizmas. Demokratija, deja, esanti jau sena, seniai prarado savo karštą temperamentą, liaudišką ir revoliucinį. Demokratinė institucija Lietuvoje – tai vanduo ant klerikalinės spekuliacijos malūno; toji klerikalinė spekuliacija iš esmės esanti autoritarinė. Didžiausi pas mus šiandien demokratijos adeptai – klerikalai. Jei toji „raidė“ gautų valdžią, įsiviešpatautų klerikalai. Tai yra Lietuvos demokratijos tragedija“[26]. Taigi ir tam tikra M. Römerio „tolerancija“ autoritarizmui jį atvedė į pasirašiusiųjų deklaraciją gretas. Juolab, kaip yra pastebėta, „Naujosios Romuvos“ jaunųjų intelektualų simpatijos autoritarizmui kėlė Krikščionims demokratams įtarimų, kad „jaunieji katalikai „glaudžiasi prie tautininkų“ ir ruošiasi steigti atskirą nuo LKDP politinį judėjimą. Įtarimams pagrindo buvo“[27]. Taigi M. Römeris, dažnai tapatinęs klerikalizmą su LKDP aplinka, rado bendrų sąlyčio taškų su „Naujosios Romuvos“ jaunaisiais katalikais.

---

24 *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius, 1997, p. 136.

25 Römer, M. *Dziennik /Dienoraštis/,* t. 36. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 75. M. R. – 12, p. 347.

26 *Ten pat,* p. 348.

27 Svarauskas, A., Tamošaitis, M. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas..., p. 53.

Išvados

M. Römerio pozityvios nuostatos 1905–1919 m. klasikinės demokratijos požiūriu buvo tiesiogiai susijusios su jo Istorinės Lietuvos valstybingumo modelio projekcija, kuri buvo pagrįsta krajovcine pasaulėžiūra bei iš jos išplaukiančia pilietinės visuomenės sukūrimo idėja. Jis buvo įsitikinęs, kad klasikinė demokratija turėjo padėti susiformuoti Istorinės Lietuvos pilietinei visuomenei ir taip išvengti modernių lietuvių, lenkų, baltarusių tautų susidūrimo ir konflikto.

Po 1919 m. žlugus Istorinės Lietuvos valstybingumo atkūrimo planams dėl besiplėtojusių nacionalizmo idėjų Europoje ir kūriantis modernioms tautinėms valstybėms M. Römeris pradeda remti etnografinės Lietuvos valstybingumo modelio, kaip vienintelio realų to meto sąlygomis, įgyvendinimą. Kaip tik tuomet jis, savo veiklos praktikoje įsitikinęs klasikinės demokratijos principų neveiksnumu, pradeda nacionalizmo ir demokratijos sąveikos paieškas. Pastarųjų rezultatas – „nacionaldemokratijos" koncepcija, dėl kurios jis ir papildo deklaracijos „Į organiškosios valstybės kūrybą" autorių sąrašą.

M. Römeris kritikuodamas individualizmą ir liberalizmą, ypač ekonominį, kurie ir buvo tapę klasikinės demokratijos modernaus modelio turiniu, išplėtojo socialinio solidarizmo koncepciją, kurioje derino socialinio solidarizmo ir socialinio liberalizmo idėjas. O tai, iš esmės, sutiko, bent jau neprieštaravo, su deklaracijoje nusakyta organinės valstybės struktūra: korporatyvinės santvarkos įvedimas socialinėje ir ekonominėje srityse.

Toleruodamas tam tikra prasme autoritarizmą, pritardamas bendrai deklaracijos antiliberaliam valstybės modeliui, M. Römeris tikėjosi išsaugoti demokratinės, pilietiniais principais organizuotos valstybės ir visuomenės kūrimo galimybę.

MYKOLAS RÖMERIS AND THE 1936 DECLARATION IN "NAUJOJI ROMUVA"

Summary

The article discusses the ideological links of Mykolas Römeris – a lawyer, publicist, historian, public and political figure – with the declaration "Towards the Establishment of Organic Country" published by the group of intellectuals in the magazine "Naujoji Romuva" No. 8, 1936. It discusses philosophical and methodological principles aimed at the combat of the crisis in the Lithuanian state of that time by proposing the democracy of a new – complete – type, which was to be implemented by a new organic country organized on corporative principles. The paper investigates Römeris' motives of approval of this declaration and provides a hypothetical definition of the statements of the declaration, which

best corresponded to his views. It may be asserted that his practice of 1905–1919 convinced him of the inefficiency of the principles of classical democracy and thus led to the quest for the link between nationalism and democracy. The result of this quest – the concept of the national-democracy – brought him to the list of the undersigned of the declaration. Through the criticism of individualism and liberalism, especially economic liberalism, Mykolas Römeris developed the concept of social solidarity, which combined the ideas of social solidarity and social liberalism. That fundamentally corresponded to the structure of the organic country laid down in the declaration: the introduction of corporate regime to social-economic sectors. Through the approval of the anti-liberal model of the governmental regime promoted in the declaration, he believed to preserve the opportunity of establishing the democratic country and society grounded on civic principles.

Mindaugas TAMOŠAITIS

KOSTAS KORSAKAS ANKSTYVUOJU KŪRYBOS IR VISUOMENINĖS VEIKLOS LAIKOTARPIU

Įvadas

Kostas Korsakas – sovietinėje Lietuvoje žinomas profesorius, akademikas, ilgametis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktorius (1952–1984), be bendro pobūdžio įvairaus žanro darbų[1] iki šiol nėra sulaukęs bent kiek rimtesnės studijos, visų pirma išryškinančios šios asmenybės politinę ir visuomeninę veiklą ankstyvuoju laikotarpiu. Atskirai reikėtų minėti daugiau nei prieš dešimtmetį literatūrologų kolektyvo išleistą serijos „Literatūra ir kalba" paskutinį XXII-tą tomą, skirtą K. Korsakui (jis buvo vienas iš šios serijos leidimo iniciatorius ir redakcinės kolegijos pirmininkas)[2]. Veikale be gausios dokumentinės medžiagos, įvadiniame apžvalginio pobūdžio straipsnyje gana paviršutiniškai pristatoma K. Korsako veikla ankstyvuoju laikotarpiu. Atskiri epizodai, tiksliau paties K. Korsako gyvenimo pabaigoje papasakoti prisiminimai literatūrologui Vladui Žukui, yra publikuoti 2005 m. jo išleistoje knygoje „Kostas Korsakas", kartu pripažįstant, kad K. Korsako veikla 1940 m. vasarą dar nėra sulaukusi objektyvaus įvertinimo[3]. Taip pat reikėtų išskirti literatūroto Vito Areškos straipsnį, publikuotą prieš trejetą metų periodinėje spaudoje[4]. Jame gana plačiai aptartos K. Korsako ideologinės pažiūros, kūryba ir gana taikliai atskleisti jo asmenybės bruožai ankstyvuoju laikotarpiu.

Užpildant K. Korsako ankstyvojo laikotarpio biografijos spragą šiuo straipsniu siekiama išryškinti svarbiausius šios asmenybės politinės ir visuomenės veiklos momentus ketvirame dešimtmetyje bei Lietuvos okupacijos pradžioje. Straipsnis parengtas naudojant aprašomąjį, lyginamąjį ir analizės metodus.

Tyrimo chronologinių ribų pradžia 1930–1931 m. siejama su žurnalo „Trečias frontas" leidimu, o pabaiga – su 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykusia Lietuvos aneksija.

---

1 *Tarybų Lietuvos rašytojai*. Vilnius: Vaga, 1977, d. 1, p. 498–507; Lipskis, S. *Kostas Korsakas*. Vilnius: Vaga, 1983; *Tarybų Lietuvos rašytojai*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 146–148; *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986, t. 2, p. 375; *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*. Vilnius, 1989, d. 1, p. 722–745; Lipskis, S. *Kostas Korsakas*. Vilnius: Vaga, 1989; Korsakienė, M. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991.

2 *Kostas Korsakas. Literatūra ir kalba*. Vilnius, 1995, t. 22.

3 Žukas, V. *Kostas Korsakas. Prisiminimai*. Vilnius, 2005, p. 9.

4 Areška, V. Kiek ir kaip Kosto Korsako autoritetas paveikė lietuvių literatūrą. *Žiemgala*, 2007, nr. 1. Prieiga internete: http://www.ziemgala.lt/z/2007_01_10.html,[žiūrėta 2010 02 26].

Tyrimas paremtas gausia dokumentine medžiaga, iš kurios reikėtų išskirti Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) laikomą Lietuvos saugumo departamento (VSD) surinktą informaciją bei to meto periodinę lietuvių spaudą.

Lietuvos komunistų partijos požiūris į K. Korsaką trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtojo pradžioje

Dar trečiojo dešimtmečio pabaigoje, sėdėdamas kalėjime už komunistinę veiklą, K. Korsakas apie save eilėraštyje „Susipažinimas su sienomis“ rašė: „Sienos, sienos keturios!/ Prašom susipažinti:/ Poetas Kostas Korsakas./ Be paso. be tikybos./ Jokių šventųjų nepripažįstąs./ Žvalgyboj./ Švancas. kuliganas. prochvostas/ Ir komunistas“[5]. Tačiau, save laikydamas komunistu, pogrindinei LKP pasiūlius bendradarbiauti jos spaudoje, K. Korsakas atsisakė. Jam buvo nepriimtina, kad komunistinėje spaudoje reikėtų „viską rašyti agitacinio pobūdžio“, o jis esąs menininkas, darbininkai jo nesuprasią, „rašyti gi darbininkams suprantamai jis nemokąs“[6]. Vėliau sutiko komunistų pasiūlymą priimti su sąlyga, jeigu bus išleista jo atskira knygutė. Tačiau komunistams tokia K. Korsako iškelta sąlyga buvo nepriimtina ir 1929 m. prieita išvada, kad K. Korsakas „darbininkų klasei visai svetimas žmogus“[7].

1930–1931 m. Kaune leisto žurnalo „Trečio fronto“ laikais Lietuvos komunistų partija (LKP) K. Korsaką vertinamo labai prieštaringai. Viena vertus, komunistų vadovybė jį laikė „trečiafrontininkų teoretiku ir poetu“[8], kita vertus, jam prikaišiojo netolimą praeitį, kai šis nuteistas už komunistinę veiklą, kalėjime, praleidęs vos dvejus metus (1928–1930 m.), parašė prezidentui A. Smetonai malonės prašymą ir buvo iš kalėjimo paleistas. Turint omenyje, kad prie K. Korsako išlaisvinimo daug prisidėjo Kauno inteligentai su kanauninku Juozu Tumu-Vaižgantu priešakyje, tai buvo nepriimtina LKP vadovybei, kuri laikėsi nuostatos, kad už komunistinę veiklą nuteistasis negali žemintis ir prašyti vadinamosios „buržuazinės valdžios“, kad ši jam dovanotų skirtą bausmę. Taip pasielgusiam K. Korsakui LKP buvo griežta ir jį pasmerkė[9].

Nors LKP vadovybė norėjo, kad trečiafrontininkai „susirištų su darbininkų klase ir vargingaisiais valstiečiais ir padėtų dalyvauti visokiais galimais jiems būdais jų kovoje“, „tikrai prisidėtų prie SSRS (Sovietų Sąjungos – M. T.) gynimo“[10]; taip ne-

5 M. Šm. [Motiejus Šumauskas]. Kas tas Kostas Korsakas? *Balsas*, 1929, nr. 24, p. 1109.

6 *Ten pat*.

7 *Ten pat*.

8 Kapsukas, V. „Trečio Fronto“ tikrasis veidas. *Priekalas*, 1931, nr. 3–4, p. 93.

9 *Ten pat*.

10 Kapsukas, V. Trečiafrontininkų žingsnis atgal, o ne pirmyn. *Priekalas*, 1931, nr. 6, p. 230.

atsitiko. Po „Trečio fronto“ uždarymo, buvę jo bendradarbiai ėmė bendradarbiauti įvairios ideologijos lietuvių spaudoje. Beje, K. Korsakas jau keletą metų redagavo kairiosios ideologijos žurnalą „Kultūra“, o po „Trečio fronto“ uždarymo buvo bene vienintelis (pvz., P. Cvirka tuo laikotarpiu stengėsi įtikti komunistams), sugebėjęs viešai duoti atkirtį jį ir trečiafrontininkus kritikavusiai LKP vadovybei. 1932 m. pabaigoje žurnale „Kultūra“ paskelbtame straipsnyje „Frontui išsisklaidžius“, mėgindamas paaiškinti, kodėl „Trečias frontas“ nustojo ėjęs, K. Korsakas kaip vieną tų priežasčių nurodė LKP vadovybės griežtą kritiką trečiafrontininkams. K. Korsako teigimu, „Priekalo“ bendradarbiai, „patys nepajėgdami duoti nė trupučio tikrai kūrybinės literatūros, o apsibrėždami vien nevykusių šūkių bei tezių rimavimu ir manydamies tuo sąžiningai įvykdą „literatūros partiškumo“ dėsnį, šie žmonės griebėsi visokių priemonių, pradedant naiviausia nenuovoka bei demagogija ir baigiant sąmoningai išgalvotais šmeižtais, norėdami kaip nors diskredituoti aklai jų piršto nesilaikančią mūsų progresyviąją literatūrą“[11].

Tokia K. Korsako pozicija tik dar labiau užrūstino LKP vadovybę. Todėl 1933 m. antroje pusėje komunistų „Priekalas“, dar kartą prisiminęs „Trečio frontą“ ir jo bendraautorius ir konstatavęs, kad jokio „trečio fronto“ nebuvo, iškėlė klausimą, „koks galėjo būt iš jo kairesnis frontas, jei jis į savo ideologinius vadus statė tokius asmenis, kaip Korsakas“[12].

Atsižvelgiant į tai, sunku kalbėti apie K. Korsako ir LKP kokius nors glaudesnius ryšius ketvirojo dešimtmečio pirmoje pusėje. Primintina, kad ir okupuotoje sovietų Lietuvoje K. Korsakas, nors ir užims aukštas pareigas, į LKP vis dėlto nestos.

„Kultūros“ redaktorius ir literatūros kritikas

K. Korsakas visą ketvirtąjį dešimtmetį dirbo kairiosios pakraipos žurnale „Kultūra“ redaktoriumi (oficialus vyriausias redaktorius buvo Antanas Purėnas). Šiame leidinyje K. Korsakas nemažai rašė literatūriniais klausimais, daugiausia recenzijas lietuvių literatūriniams kūriniams, kuriuos plačiau pristatė V. Areška šio straipsnio įvade minėtame straipsnyje[13]. Nemaža K. Korsako recenzijų buvo paskelbta valstiečių liaudininkų dienraštyje „Lietuvos žinios“[14]. Reikėtų priminti, kad K. Korsakas daug rašė kritikos darbų, pabrėždamas „tikrąją“ kritiką, nors

11 Radžvilas, J. [Korsakas, K.]. Frontui išsisklaidžius. *Kultūra*, 1932, nr. 11, p. 596.

12 *Ten pat*.

13 Areška, V. Kiek ir kaip Kosto Korsako autoritetas paveikė lietuvių literatūrą. *Žiemgala*, 2007, nr. 1. Prieiga internete: http://www.ziemgala.lt/lt/zurnalas-ziemgala/ziemgala-20071/kiek-ir-kaip-kosto-korsako-autoritetas-paveike-lietuviu-literatura, [žiūrėta 2010 03 07].

14 Pvz., Korsakas-Radžvilas K. Romanas apie mokytojus. *Lietuvos žinios*, 1938 m. balandžio 14 d., p. 11.

jo paties kritikai daugiausia įtakos turėjo rusų autorių Belinskio, Černiševskio darbai[15], kuriais (ypač Belinskio) remiantis 1936 m. buvo išleista atskira jo knyga „Kritika“ (pirmoji K. Korsako knyga „Straipsniai apie literatūrą“ pasirodė 1932 m., o 1940 m. pavasarį buvo išleista jo trečioji knyga „Rašytojai ir knygos“). Knyga, kurią išleido Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetui priklausiusi leidykla „Universitas“, sulaukė prieštaringų vertinimų[16]. Kaip gerokai vėliau savo pasikalbėjime su Vladu Žuku prisipažino K. Korsakas, knygoje buvo išdėstytos ne jo, o rusų kritiko Belinskio mintys[17].

Atkreiptinas dėmesys, jog K. Korsako – kritiko – žodis labai palankiai buvo vertinamas literatūriniame Lietuvos gyvenime, pirmiausia tarp kairiųjų pažiūrų rašytojų. Todėl išleidus literatūrinį veikalą buvo labai svarbu sužinoti K. Korsako poziciją. Kaip pavyzdį galima paminėti 1940 m. pradžioje K. Korsako parašytą labai palankią recenziją lietuvių literatūros klasiko Vinco Krėvės-Mickevičiaus (aptariamu laikotarpiu šį rašytoją K. Korsakas itin aukštai vertino[18]) knygai „Raganius“. Net 57 puslapių recenzija buvo išspausdinta tų metų pradžioje pasirodžiusio literatūrinio almanacho „Prošvaistė“ IV knygoje, o valstiečių liaudininkų dienraštyje „Lietuvos žinios“ buvo perspausdinti jos fragmentai, redakcijos teigimu, „ryškiai ir įtikinamai“ iškeliantys didelę V. Krėvės „Raganiaus“, „kaip tikrai tautinio veikalo idėjinę ir literatūrinę reikšmę“[19]. Panašiai K. Korsakas atsiliepė ir apie rašytojus Žemaitę ir Donelaitį, pavadindamas juos „dviem realistinės kultūros stulpais, ant kurių jau drąsiai galima statyti ir didžiausią literatūrinį pastatą“[20]. Įdomu ir tai, jog ketvirtame dešimtmetyje „Kultūros“ redaktorius oficialiai dar nebuvo įgijęs bent kiek solidesnio išsilavinimo, o tebuvo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto laisvasis studentas, dėl sėdėjimo kalėjime netekęs pilietinių teisių! Tačiau jau tada K. Korsakas būdavo kviečiamas į literatūrinių premijų komisijas (pvz., 1937 m. pradžioje priklausė „Sakalo“ leidyklos komisijai kartu su A. Miškiniu ir J. Keliuočiu[21]) ar pats tapdavo tų premijų laureatas. 1936 m. pradžioje K. Korsakui buvo paskirta „Spaudos fondo“ leidyklos literatūrinė 500 litų premija už knygą

15 Radžvilas, J. [Korsakas, K.] Apie kritiką. *Kultūra*, 1936, nr. 8–9, p. 495–507.

16 J. Š. [Šimkus, J.] Literatūros kritika. *Lietuvos žinios*, 1936 m. lapkričio 14 d., p. 5; Valkiniškis, A. [Raila, B.] „Pažangioji“ literatūros kritika. *Vairas*, 1937, nr. 2, p. 202, 204.

17 Žukas, V. *Kostas Korsakas. Prisiminimai.* Vilnius, 2005, p. 29.

18 Radžvilas, J. V. Krėvė – lietuvių literatūros klasikas. *Lietuvos žinios,* 1936 m. gruodžio 23 d., p. 5.

19 Korsakas, K. Vinco Krėvės „Raganius“. *Lietuvos žinios,* 1940 m. vasario 6 d., p. 5, 7.

20 Korsakas, K. Realizmo klasikė. *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 1 d., p. 6.

21 Iš rašytojų gyvenimo (sk. Kronika). *Lietuvos žinios*, 1937 m. sausio 20 d., p. 7.

„Katinėlio malūnas“[22]. Tai tik patvirtina, kad K. Korsako figūra buvo svarbi to meto literatūriniame gyvenime.

Kairiųjų rašytojų gretose

Turint omenyje, jog K. Korsakas „dar būdamas mokyklos suole, jau tvirtai apsisprendė kovoti už socialinę teisybę. Tas tikėjimas buvo nuoširdus, be jokio išskaičiavimo. Dėl politinio, socialinio (į pirmą vietą keliant socialinę lygybę ir realizmą[23] – M. T.) užsiangažavimo susidomėjo ir marksizmu”[24]. Pažymėtina, kad nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios jis kaip ir didieji Vakarų pasaulio rašytojai jautriai pergyveno didžiąją ekonominę pasaulinę krizę (1929–1933 m. jai vykstant pradėta kalbėti apie kapitalistinės santvarkos žlugimą), o ypač hitlerinės Vokietijos pradėtą šovinistinę politiką savo šalies viduje prieš kitaip manančiuosius kultūros atstovus ar žydus, A. Hitlerio siekį viešpatauti Europoje. Todėl 1935 m. birželio 21–25 d. Paryžiuje įvykusiame tarptautiniame rašytojų kongrese kultūrai ginti (idėja sušaukti kongresą kilo įžymiems prancūzų rašytojams – komunistinės Sovietų Sąjungos atviriems „simpatikams“ – Romenui Rolanui, Andri Barbiusui, Andre Malro, Andre Žido, Lui Aragonui. Kongrese iš viso dalyvavo 230 rašytojų iš 38 valstybių) Vakarų žymiems rašytojams pasmerkus nacistinės Vokietijos vykdomą kultūros politiką[25], K. Korsakas vienas pirmųjų Lietuvos rašytojus ragino netylėti, kai Paryžiaus kongresas viso pasaulio rašytojams „pastatė aiškų klausimą“: „už ką jūs – už kultūrą ar prieš kultūrą, už karą ar prieš karą, už kapitalizmą ar už socializmą? (...) Trypimas vietoje, pasidavimas rutinai ir reakcijai, rašymas taip, kaip pageidaujama, visa tat pateisinant sunkiomis sąlygomis ir aplinkybėmis, nėra joks nuopelnas ir jokia teigiamybė“[26].

Reaguojant į vis stiprėjančias nacistinės Vokietijos pozicijas Europoje, Sovietų Sąjungoje 1935 m. vasarą liepos mėnesį sušauktame VII Kominterno suvažiavime buvo priimtas nutarimas, kuriuo į bendrą kovą prieš nacizmą ir fašizmą numatyta įtraukti kuo gausesnius visuomenės sluoksnius ir sudaryti taip vadinamą bendrą liaudies frontą[27]; ne išimtis ir literatai. Todėl LKP iniciatyva 1936 m. vasarą VDU leidykla „Universitas“ pradėjo leisti žurnalą „Literatūra“[28] (oficialusis redaktorius

22 Mūsų literatūros laureatai. *Lietuvos žinios*, 1936 m. vasario 15 d., p. 5.

23 Pvz., Radžvilas, J. [Korsakas, K.] Į akademiją ar į liaudį? *Kultūra*, 1935, nr. 5, p. 327.

24 Areška, V. Kiek ir kaip Kosto Korsako autoritetas paveikė lietuvių literatūrą...

25 Paryžiaus kongresas. *Kultūra*, 1935, nr. 6–7, p. 410.

26 j. r. [Korsakas, K.] Apie Paryžiaus Kongresą ir mūsų rašytojus. *Kultūra*, 1935, nr. 8, p. 487–489.

27 Kas tie „liaudies frontai“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. rugpjūčio 11 d., p. 2.

28 VSD biuletenis nr. 198. 1936 07 28. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 378, ap. 10, b. 88a 2 t., l. 164.

buvo V. Krėvė). Dėl ribotos šio straipsnio apimties paminėsiu tik keletą faktų, susijusių su K. Korsaku.

Anot Juliaus Būtėno, naujo žurnalo atsiradimu iš pradžių buvo nepatenkintas „Kultūros" faktinis redaktorius K. Korsakas: kai pasklido kalbos, kad kažkas žada leisti naują panašų žurnalą, „jis labai išgyveno". Į „Literatūros" sumanymą jis žiūrėjo skeptiškai, pareiškė, kad tuos straipsnius, kurie pateikti „Literatūrai", lengvai buvo galima spausdinti „Kultūroje". Kadangi prie naujo žurnalo dėjosi profesūra, tad ir K. Korsakas neprieštaravo, netgi pirmąjį numerį suredagavo (antrą redagavo P. Cvirka). Panašiai buvo kalbant ir apie „Prošvaistės" almanachą – K. Korsakas aimanavo, kad nepakenktų „Kultūrai", nors taip pat dvi pirmas jo knygas, išleistas 1937–1938 m., suredagavo[29]. (Beje, kairiųjų rašytojų literatūrinis almanachas „Prošvaistė" V. Krėvės iniciatyva pradėtas leisti po metų vietoj 1936 m. uždraustos „Literatūros"[30].) K. Korsako spyriojimąsi patvirtina VSD surinkti duomenys. 1936 m. gegužės pradžioje agentūros pranešime nurodyta, kad K. Korsakas iš karto šiaušėsi ir prikaišiojo komunistų paskelbtus buvusius šmeižtus jam, bet vėliau nusileido ir sutiko bendradarbiauti. P. Cvirka su A. Venclova tuojau sutiko, kai komunistai pasakė, jog jie savo pirmykštę taktiką laiko klaidinga ir toliau mano bendradarbiauti su visais pažangiaisiais rašytojais[31]. Taigi 1936 m. vasarą ir rudenį išleistuose dviejuose „Literatūros" žurnalo numeriuose, VSD direktoriaus Augustino Povilaičio teigimu, rašę bendradarbiai buvo „visi perdėm kairieji – net iki pačių kraštutiniausių"[32].

Bendrą žurnalo kryptį geriausiai atspindėjo poeto Teofilio Tilvyčio eilėraščio „Į visus keturius vėjus" eilutė: „Žmogau, pasuk į kairę žemės profilį!"[33]. Aiškia ideologija išsiskyrė ir K. Korsako straipsnis „Dėl kokybės ir idėjiškumo", kuriame autorius rašė, kad daugumos lietuvių rašytojų protai atrodo rambūs, sustingę ir nelinkę priimti jokių naujesnių, „pažangesnių idėjų, į kurias šiandien yra nukreipti žvilgsniai žymiausių pasaulio rašytojų, drąsiai pervertinančių senąsias vertybes ir aistringai ieškančių atsakymo į esminius klausimus: už ką ir prieš ką". Autorius apgailestavo, kad „reikšmingasis dabarties idėjinis persiorientavimas, pasireiškęs atviromis įžymiųjų pasaulio rašytojų manifestacijomis už žmonijos

29 Būtėnas, J. Kokį Kostą Korsaką aš pažinojau. *Kostas Korsakas*. *Lietuvių literatūra ir kalba*. Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla, 1995, t. 22, p. 29–30.

30 K. Korsako laiškas Stasiui Anglickiui 1937 m. rugsėjo 19 d. *Ten pat,* p. 304. Laiške sakoma, kad „V. Krėvės iniciatyva netrukus išeina literatūrinis almanachas knygos formato".

31 Agento „Baublys" agentūrinis pranešimas 1936 m. gegužės 7 d. *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 43.

32 Čibiras, J. Smetoninė spaudos cenzūra. Dokumentinė medžiaga. *Raštai*, 1940, nr. 2, p. 267–269.

33 Tilvytis, T. Į visus keturius vėjus. *Literatūra*, 1936. nr. 1, p. 5.

taiką ir gyvenimo pažangą“, lietuvių rašytojų daugumai svetimas, neaktualus ir nevertas dėmesio dalykas. K. Korsakas negailėdamas kritikos lietuvių literatūrai pabaigoje pažymėjo, kad „šiandien būtinos knygos, kurios keltų skaitytojų sąmonę, žadintų jos aktingumą, organizuotų ją pažangia kryptimi ir būtų žmonėms gairės gyvenimo kelyje“[34].

Kaip ir buvo galima tikėtis, 1936 m. rudenį dėl anksčiau pateikto A. Povilaičio įvertinimo, Lietuvos valdžia konfiskavo trečią „Literatūros“ numerį bei uždraudė šio žurnalo tolesnį leidimą[35]. Tačiau šis valdžios žingsnis dar nereiškė buvusių „Literatūros“ bendradarbių ryšių išardymą. Kaip tik maždaug nuo „Literatūros“ laikų K. Korsakas kartu su kitais kairiaisiais lietuvių literatais kolegomis dažnai dalyvaudavo bendruose literatūriniuose vakaruose, kuriuose skaitydavo savo kūrinių ištraukas ar pasisakydavo aktualiais to meto gyvenimo klausimais[36]. Tuo metu K. Korsakas idealizavo sovietų rašytoją Maksimą Gorkį ir poetą Vladimirą Majakovskį (K. Korsako teigimu, V. Majakovskio vardas šalia M. Gorkio „iš visų sovietų rašytojų naudojasi gal didžiausiu populiarumu lietuvių literatūriniame pasaulyje“[37]; „kaip žymiausiam socialistinės revoliucijos poetui – Vl. Majakovskiui priklauso pirmaujantis vaidmuo naujojoje rusų literatūroje, kaip ryškiam novatoriui – nemažai svarbi vieta moderniojoje pasaulinėje poezijoje“[38]).

Okupacijos pradžioje

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, po keturių dienų Ministro pirmininko ir laikinai einančio Respublikos Prezidento pareigas Justo Paleckio aktu K. Korsakas buvo paskirtas pagrindinės informacinės agentūros „Elta“ direktoriumi[39]. Atkreiptinas dėmesys, jog „Eltos“ tuo metu daugiausia propagandinio pobūdžio išsiuntinėti straipsniai buvo privalomi visiems šalies periodiniams leidiniams. Be to, „Eltos“ direktorius ypatingais momentais galėjo kreiptis per radiją į visuomenę ir pranešti svarbią informaciją. Greičiausiai K. Korsako pasirinkimą į tokias atsakingas pareigas lėmė jo aprašyta ankstesnė veikla priešokupaciniu laikotarpiu, nusivylimas autoritarine žlugusia A. Smetonos valdžia,

34 Radžvilas, J. [Korsakas, K.]. Dėl kokybės ir idėjiškumo. *Literatūra,* 1936, nr. 1, p. 6.

35 Plačiau: Gudaitis, L. Trečio fronto agonija. Paskutinio numerio paieškos. *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 47, p. 201–234.

36 Paleckis, J. Prancūzų Didžioji revoliucija. *Mūsų jaunimas*, 1939, nr. 9–10, p. 129.

37 Korsakas-Radžvilas, K. V. Majakovskis ir lietuvių literatūra. *Dienovidis*, 1940, nr. 4, p. 237.

38 Korsakas-Radžvilas, K. Vladimiras Majakovkis. *Lietuvos žinos*, 1940 m. balandžio 13 d., p. 4, 13.

39 „Eltos“ direktorius, Radiofono ir Spaudos priežiūros vadovas Kostas Korsakas-Radžvilas. *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 20 d., p. 6.

kultūros, pirmiausia rašytojų darbo sąlygomis[40], viltis, kad nauja sovietų valdžia iš pagrindų gali pakeisti liaudies gyvenimą.

Kaip netrukus paaiškėjo, K. Korsakas naujos valdžios nenuvylė ir savo publikacijomis to meto spaudoje bei kalbomis per radiją svariai prisidėjo prie okupacinės santvarkos įsigalėjimo Lietuvoje. Štai, praėjus daugiau kaip dešimčiai dienų nuo Lietuvos okupacijos, 1940 m. birželio 26 d. naujasis „Eltos" direktorius, kartu tuo metu ėjęs Radiofono ir Spaudos priežiūros vyriausiojo vadovo pareigas, K. Korsakas kreipdamasis per radiją savo kalboje pasmerkė senąjį A. Smetonos valdymą ir, sveikindamas naują santvarką, ragino kovoti su „įvairių gandų, keisčiausių prasimanymų, juokingiausių ir naiviausių samprotavimų, kvailiausių spėliojimų ir nuogąstavimų antplūdžio banga. Ji siekia suteršti, užtemdyti, prislopinti išsilaisvinusios liaudies džiaugsmą ir entuziazmą"[41]. Toje pačioje kalboje K. Korsakas pavartojo ir garsiąją frazę „liaudies priešai", kuria įvardijo naujos valdžios priešininkus, visų pirma buvusius A. Smetonos valdžios rėmėjus. Be to, K. Korsakas ragino „visus piliečius" „parodyti blaivų sąmoningumą, darbo discipliną, punktualų darbo pareigų atlikimą ir šaltakraujiškumą", „su dvigubu spartumu dirbti (...) savo turimą darbą ir su dvigubu pasitikėjimu žiūrėti į šviesią Lietuvos liaudies ateitį, kurios geriausias laidas yra nenutraukiama mūsų (Lietuvos – M. T.) draugystė su galingąja Sovietų Sąjunga"[42]. Maža to, liepos 5 d. marionetinei Liaudies vyriausybei priėmus Liaudies seimo rinkimų įstatymą[43], K. Korsakas ne tik su inteligentų grupe pasirašytame atsišaukime ragino gyventojus dalyvauti rinkimuose[44], bet ta proga liepos 14 d. , t. y. Liaudies seimo rinkimų dieną, per radiją pasakė kalbą, pabrėždamas, kad išrinktasis seimas „vykdys liaudies valią"[45]. Liepos 21 d. K. Korsakas sveikino susirinkusį nedemokratiškai išrinktą[46] Liaudies seimą[47], o šiam priėmus deklaraciją apie Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą[48] ir išrinkus delegaciją, įpareigotą vykti į

40 Pasikalbėjimas su literatūros kritiku K. Korsaku. *Lietuvos žinios*, 1940 m. balandžio 20 d., p. 5.

41 Doriems, iš savo darbo gyvenusiems žmonėms nėra ko nuogąstauti dėl ateities. Bet kokia sauvalė, sabotažas ir smurtas bus griežtai sudrausti. Reikia kovoti su piktais gandais. *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 27 d., p. 1.

42 *Ten pat*, p. 10.

43 Seimo rinkimų įstatymas. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 6 d., p. 1, 8; *Vyriausybės žinios*, 1940, nr. 715, eil. 5634.

44 Į kultūros, mokslo ir meno darbininkus. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 8 d., p. 3.

45 Seimas vykdys liaudies valią. K. Korsako kalba. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 15 d., p. 1–2.

46 Plačiau apie Liaudies Seimo rinkimų organizavimą ir pačius rinkimus žr. Truska, L. 1940 metų „Liaudies" Seimo rinkimai. 1. Politinė padėtis Lietuvoje rinkimų išvakarėse. *Lituanistica*, 1995, nr. 1, p. 14–28; Truska, L. 1940 metų „Liaudies" Seimo rinkimai. 2. Rinkimų rezultatai. *Ten pat*, p. 29–38.

47 Tik Stalino Konstitucija neša darbą, gerovę ir laisvę. K. Korsako vakarykštė kalba, darbo inteligentijai sveikinant Liaudies seimą. *Lietuvos žinios,* 1940 m. liepos 23 d., p. 8.

48 Deklaracija apie įstojimą į Sovietų Sąjungą. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 22 d., p. 1.

Maskvą prašyti, kad Lietuva būtų priimta į sovietinių respublikų šeimą, jis (kaip nebūdamas Liaudies seimo narys į delegaciją nebuvo įtrauktas) vis dėlto kartu su delegacijos nare poete S. Nėrimi ryžosi aplankyti Maskvą. Priešingai nei S. Nėris, K. Korsakas kelionės metu turėjo literatūrinių tikslų, nes norėjo „sueiti į kontaktą su Sovietų Sąjungos literatūros organizacijomis, su rašytojais ir žurnalistais, kad paskui sėkmingiau būtų galima organizuoti mūsų (Sovietinės Lietuvos – M. T.) tas gyvenimo sritis“[49]. Netrukus 1940 m. rugpjūčio 3 d. oficialiai Lietuvai tapus Sovietų Sąjungos valstybės sudėtine dalimi, tokia galimybė ne tik atsirado, bet ji tapo privaloma, vykdant iš Maskvos primestas direktyvas. Deja, vykdant minėtas direktyvas, naujosios okupuotos Lietuvos lietuvių literatūriniame gyvenime išskirtinis vaidmuo teko pačiam K. Korsakui[50].

Išvados

Vieša polemika spaudoje su pogrindžio Lietuvos komunistų partijos vadais leidžia kalbėti apie gana tvirtą K. Korsako charakterį, ginant save ir savo ideologinius įsitikinimus ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio K. Korsakas prisidėjo prie kairėjančių lietuvių rašytojų grupės, kuri, kritikuodama A. Smetonos autoritarinį valdymą ir besilygiuodama į Vakarų Europos rašytojus, atvirai deklaruojančius dideles simpatijas Sovietų Sąjungai, siekė lygiuotis į juos, o kartu nevengė artimiau bendrauti su komunistais. Tai leidžia kalbėti apie išnykusią K. Korsako ir LKP priešpriešą bei K. Korsako dėsningą iškilimą Lietuvos okupacijos pradžioje 1940 m. birželį.

Ketvirtajame dešimtmetyje K. Korsakas tapo žymus nepriklausomos Lietuvos literatūros kritikas, kurio ideologinėms pažiūroms didelį poveikį turėjo marksizmas ir tuo laiku Sovietų Sąjungoje išpopuliarėjęs bei kultu tapęs socialistinio realizmo metodas.

1940 m. vasarą „Eltos“ direktoriaus K. Korsako (jam pačiam greičiausiai nesuvokiant realių pasekmių) veikla ne tik padėjo įteisinti okupacinį sovietų režimą, bet ir svariai pasitarnavo okupantams, sudarant Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą teisėtumo regimybę.

[49] Kaip buvo parašyta poema apie Staliną. Pasikalbėjimas su S. Nėrim. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 29 d., p. 1.

[50] Zaborskaitė, V. Literatūrologija sovietmečiu. Diskusija. *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius: Aidai, 1999, p. 249–256.

EARLY PERIOD OF CREATIVE AND PUBLIC ACTIVITIES OF KOSTAS KORSAKAS

Summary

Based on the numerous documentary data, the article attempts to discuss the peculiarities of activities of the professor and academic of the Soviet Lithuania and a long-lived director of the Lithuanian Institute of Literature and Folklore (1952–1984) Kostas Korsakas during his early period and the first years of the occupied Lithuania.

The study allows to assert that in defence of himself and his ideological views in the first half of the 1930s, Korsakas boldly criticised the managing bodies of the underground Lithuanian Communist Party. From the mid – 1930s, Kostas Korsakas joined the left-winged group of the Lithuanian writers and was one of its leading figures. Korsakas criticised the authoritarian regime of Antanas Smetona and tried to go hand in hand with the writers of Western Europe, who openly declared their deep sympathies to the Soviet Union and did not avoid closer contacts with the communists. That allows to speak about the reduced opposition between Kostas Korsakas and the communists and the gradual rise of this writer at the outset of Lithuania's occupation in June 1940.

Audronė JANUŽYTĖ

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO POLITIKA 1920–1922 M.: AR LIETUVOS UNIVERSITETAS KURIAMAS DĖL TAUTINĖS VALSTYBĖS INTERESŲ AR DĖL VISUOMENĖS POREIKIŲ?

Įvadas

XXI a. pirmojo dešimtmečio pabaiga Lietuvos ateinančioms kartoms bus susijusi ne tik su ekonominiu nuosmukiu ir finansine krize, bet taip pat su sėkmingos ar nesėkmingos aukštojo mokslo pertvarkos pradžia. 2009 m. balandžio 30 d. priimtas Mokslo ir studijų įstatymas sukėlė ne tik Seimo opozicinių mažumos politinių partijų, bet ir akademinės visuomenės nepritarimą šiam įstatymui. Ginčų dėl aukštojo mokslo politikos būta ir XX a. pradžioje, kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę. Pradžioje, Lietuvos Taryba ir Pirmoji Lietuvos Vyriausybė suprasdami, kad be savos aukštosios mokyklos, parengtų įvairaus profilio specialistų bus sunku sukurti pačią valstybę, 1918 m. bandė įsteigti lietuvišką Vilniaus universitetą[1]. Tačiau Lenkijai okupavus Vilnių ir 1919 m. prasidėjus Nepriklausomybės karams, iniciatyvą kurti privačią aukštąją mokyklą – Aukštuosius kursus – perėmė visuomenė[2]. Tai, kad privatūs Aukštieji kursai buvo tik laikina išeitis iki universiteto įsteigimo, suprato ir to meto Vyriausybė ir Steigiamojo Seimo nariai. 1920 m. pasibaigus Nepriklausomybėms karams, Lietuvos universiteto kūrimas tapo Lietuvos vyriausybės vienu iš darbotvarkės klausimu. Tiesa, Lietuvos universiteto Statuto priėmimas užtruko daugiau nei dvejus metus (nuo 1921 m. gruodžio 7 d. iki 1922 kovo 24 d.) todėl, kad Steigiamajame Seime nebuvo bendros nuomonės tarp valdančiosios daugumos (Lietuvos krikščionių demokratų) ir opozicinių mažumos (Lietuvos valstiečių liaudininkų ir Lietuvos socialdemokratų) partijų, koks universitetas reikalingas Lietuvai. Vertindamas tuometinių partijų ginčus seimuose Juozas Purickis teigė, kad „kovojama buvo ne dėl skirtumų užsienių, vidaus arba ūkio politikos problemų, bet dėl pasaulėžiūrų, dėl tikybos dalykų ir viso, kas su jais mažiau ar daugiau jungėsi.

---

1 Žr. Janužytė, A. Tautinio Vilniaus universiteto klausimas lietuvių politikoje (1915 m. ruduo – 1919 m. žiema). *Istorija*, 2009, t. 73, p. 3–16.

2 Žr. Mančinskas, Č. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996; Šenavičienė, I., Šenavičius, A. Universiteto organizavimo pradžia: Aukštieji (vakariniai) kursai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002.

Kovos objektas buvo ne pasaulėžiūra, tikyba bei bažnyčia iš savo esmės, bet tiek, kiek šie dalykai tarnavo ar galėjo tarnauti politikai“[3]. Tuometiniame Steigiamajame Seime išsiskyrė dvi priešingos nuomonės universiteto klausimu. Vienai iš jų atstovavo Seimo dauguma – krikščionys demokratai linkę kurti katalikišką humanitarinio profilio universitetą. Jiems pritarė katalikų kunigai ir dalis katalikiškos visuomenės. Priešingos nuomonės laikėsi Seimo mažuma – valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai, kurie pasisakė už pasaulietinį universalaus profilio universitetą su gamtos ir tiksliųjų mokslų fakultetais. Pastaruosius aktyviai palaikė Aukštųjų kursų administracija, mokslo organizacijos ir didžioji išsilavinusi pasaulietinė Lietuvos visuomenės dalis. Karštos diskusijos dėl universiteto vyko ir tarp intelektualų spaudoje bei mokslininkų, dėstytojų ir studentų sambūriuose. Tai vertė Vyriausybę ir Steigiamojo Seimo narius ieškoti kompromisų dėl Lietuvos universiteto 1921–1922 m. Koks buvo rastas kompromisas tarp Vyriausybės, Steigiamojo Seimo ir visuomenės dėl Lietuvos universiteto bei kokių pozicijų laikėsi to meto intelektualai, tarp jų istorikai Augustinas Voldemaras ir Augustinas Janulaitis dėl Lietuvos universiteto statuto, – nagrinėjama šiame straipsnyje. Atskleidžiant Vyriausybės ir Steigiamojo Seimo pozicijas Lietuvos universiteto kūrimo klausimais naudotasi kolektyviais autorių darbais[4]. Be to, straipsnyje remtasi Reginos Laukaitytės, Česlovo Mančinsko, Ievos ir Antano Šenavičių publikacijomis, kuriose aptariama universiteto ir atskirų fakultetų steigimas, studijų ir mokslo organizavimas bei aptariamos problemos, su kuriomis susidūrė to meto universiteto steigėjai ir organizatoriai[5]. Taip pat naudotasi to meto straipsniais ir kitais archyvų šaltiniais, kurie leido atskleisti Steigiamojo Seimo, Vyriausybės, akademinės visuomenės ir intelektualų, tarp jų minėtų istorikų, nuostatas ir požiūrius Lietuvos universiteto steigimo klausimais.

Katalikiško universiteto idėja

Iniciatyvos dėl naujai steigiamo universiteto ėmėsi Aukštųjų kursų vadovybė. 1920 m. rudenį ji įteikė Švietimo ministerijai Lietuvos universiteto statuto projektą, kuriame buvo siūloma steigti ir Teologijos fakultetą, nors šio skyriaus ir nebuvo Aukštuosiuose kursuose. Tik 1921 m. pavasarį Švietimo ministerijoje buvo sudaryta speciali Lietuvos universitetui organizuoti Steigiamoji komisija. Pirmininku buvo

---

3 Purickis, J. *Seimų laikai. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 130.

4 *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002; *Lietuvos universitetas 1574–1803–1922*, red. Pr. Čepėnas. Chicago, 1972.

5 Laukaitytė, R. Teologijos-filosofijos mokslai. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002; Mančinskas, Č. *Min. veik.*, Šenavičienė, I., Šenavičius, A. Vytauto Didžiojo universiteto struktūra 1922–1950 metais: genezė, raidos metmenys. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: VDU leidykla, 2002.

paskirtas Švietimo ministras Kazys Bizauskas, nariais: profesoriai humanitarai Kazimieras Būga, Augustinas Voldemaras ir Vincas Krėvė-Mickevičius, Aukštųjų kursų vadovas psichologas Jonas Vabalas-Gudaitis, teologas Pranciškus Būčys, veterinarijos gydytojas Leonas Gogelis, chemikas-farmacininkas Jonas Šimkus ir technikas Pranas Jodelė[6]. Iš komisijos sudėties buvo galima spręsti, kad dauguma jos narių neturėjo prieštarauti Steigiamojo Seimo valdančios daugumos nuostatai kurti katalikišką humanitarinio profilio universitetą. 1921 m. rugpjūčio 4 d. ir rugpjūčio 8 d. Lietuvos universitetui organizuoti Steigiamosios komisijos posėdžiuose buvo karštai diskutuojama apie Lietuvos universiteto struktūrą, svarstomi fakultetai, kurie galėjo pradėti darbą nuo 1921 m. rudens, bei aptariamas kai kurių fakultetų mokslinis-pedagoginis personalas. Komisija priėjo prie išvados, kad galima steigti katalikišką humanitarinį universitetą ir pateikė keletą argumentų, kodėl Lietuvai nereikia universiteto su gamtos ir tiksliųjų mokslų fakultetais:

1. Kvalifikuotų dėstytojų trūkumas. Svarstymuose dėl fakultetų mokslinio-pedagoginio personalo paaiškėjo, kad pakankamai kvalifikuotų specialistų su daktaro laipsniais užtektų Teologijos, Humanitarinių mokslų[7], Teisės ir Medicinos fakultetams atidaryti. Iš minėtų fakultetų daugiausiai laipsniuotų mokslininkų galėjo pasirinkti Teologijos fakultetas, Humanitarinių mokslų fakultetas galėjo surinkti mokslininkų branduolį, Teisės fakultete galėjo vietoj profesorių dirbti žinomi teisininkai praktikai, o Medicinos fakultete profesorius galėjo pakeisti žymūs gydytojai praktikai. Komisija vienareikšmiškai pasisakė, kad tuo metu atidaryti Matematikos-fizikos, Gamtos ir Technikos fakultetus nebuvo galimybių, nes trūko kvalifikuotų dėstytojų su daktaro laipsniais. Kaip pavyzdį pateikė Gamtos fakultetą, kuriame galėjo dirbti tik vienas prof. L. Gogelis. Be to, nebuvo tikslinga steigti ir atskirą Gamtos fakultetą. Jis natūraliai galėjo įsilieti į Medicinos fakultetą, nes abiejuose fakultetuose buvo bendrų dėstomų kursų ir disciplinų. Pirmaisiais metais studentai galėjo studijuoti kartu, o nuo trečio kurso jie galėjo specializuotis medicinos ar gamtos mokslų srityse. Komisija neatmetė galimybės ateityje atidaryti atskirą Gamtos fakultetą;

2. Finansinių lėšų trūkumas, o studijos Technikos ir Matematikos-fizikos fakultetuose per brangiai kainuotų valstybės biudžetui;

6 Šenavičienė, I., Šenavičius, A. *Min. veik.*, p. 86.

7 Ar iš tikrųjų buvo pakankama dėstytojų Humanitariniam fakultetui atidaryti, parodo ir šis iškalbingas faktas. 1921 m. rugpjūčio 22 d. antrajame Humanitarinių mokslų faulteto organizuoti Stegiamosios komisijos posėdyje buvo kalbama apie mokslinį-pedagoginį personalą. Komisija aptardama Istorijos katedros dėstytojų kandidatūras pažymėjo, kad kol kas Istorijos katedroje buvo tik vienas prof. A. Voldemaras. Komisija nuomone, A. Janulaitis galėtų skaityti Lietuvos istorijos kursą, o potencialiais dėstytojais galėtų tapti dr. J. Yčas ir P. Klimas. J. Yčas galėtų skaityti Lietuvos ir viduramžių istorijos kursus, o P. Klimas, kaip darbštus ir geras lektorius, galėjo būti kviečiamas skaityti Lietuvos istorijos paskaitų.

3. Rengtų nereikalingų profesijų specialistus. Lietuva – žemės ūkio, o ne pramonės kraštas, todėl Gamtos ir Tiksliųjų mokslų fakultetų parengti specialistai nebūtų reikalingi Lietuvos ūkiui. Todėl Komisija priėjo prie išvados, kad nuo 1921 m. rudens galėjo būti atidaryti tik Teologijos, Humanitarinis-Teisių ir Medicinos fakultetai[8].

Ievos ir Antano Šenavičių nuomone, tokį Komisijos sprendimą lėmė tai, kad posėdžiuose nedalyvavo chemikų bei technikų atstovai J. Šimkus ir P. Jodelė, kurie galėjo turėti įtakos ir pakeisti Komisijos sprendimą dėl gamtos ir tiksliųjų mokslų studijų reikalingumo. Be to, Komisija nebuvo objektyvi teigdama, kad gamtos ir tiksliųjų mokslų fakultetuose nebūtų buvę kam dėstyti, nes Aukštuosiuose kursuose dirbo tokie matematikai kaip Zigmas Žemaitis, Julijonas Gravrogkas, Bernardas Kodatis ir Liudas Daukša; fizikai ir chemikai Vincas Čepinskis, Filypas Butkevičius ir Petras Juodakis; gamtininkai Tadas Ivanauskas, Liudas Vailionis ir Konstantinas Rėgelis; technikos mokslų specialistai Kazimieras Vasiliauskas, Jonas Šimoliūnas, Platonas Jankauskas, Stasys Dirmantas, Jurgis Čiurlys ir kt.[9]. Galima pridurti ir tai, kad iš jų mokslinį ir universitetinį pedagoginį stažą turėjo: F. Butkevičius, P. Juodakis, M. Songaila, P. Jankauskas, K. Vasiliauskas, P. Jodelė ir J. Šimkus. Mokslininkai F. Butkevičius, P. Juodakis ir M. Songaila dirbo Sankt Peterburgo universitete, P. Jankauskas – Sankt Peterburgo kelių institute, K. Vasiliauskas – Kazanės politechnikos institute, P. Jodelė – Kijevo politechnikos institute, J. Šimkus – Maskvos ir Kazanės universitetuose[10]. Be to, Aukštuosiuose kursuose buvo sukurta pradinė materialinė bazė Technikos fakultetui atidaryti: nupirkta įvairių mašinų ir prietaisų mechanikos laboratorijai daugiau kaip už 170 tūkst. auksinų, geodezijos kabinetui nupirkta geodezijos instrumentų, geologijos ir mineralogijos kabinetui nupirkta aparatų ir mineralų kolekcijų, įrengta statybinių medžiagų technologijos laboratorija bei braižyklos su tapybos sale[11]. Galima teigti, kad Komisija tendencingai nepaminėjo nei asmenų, kurie organizavo Aukštuosius kursus ir rūpinosi aukštosios mokyklos steigimu Lietuvoje, nei nemažo skaičiaus dėstytojų, dirbusių Technikos skyriuje ir kitų tiksliųjų mokslų srities mokslininkų ir dėstytojų bei įrengtų laboratorijų ir kabinetų, kurie galėjo būti pagrindas besisteigiantiems Gamtos ir Technikos mokslų fakultetams. Tai tik

8 Komisijos steigiamajam Lietuvoje universitetui organizuoti 1-ojo posėdžio protokolas, 1921 08 04. *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1992, t. 4, p. 17–20.

9 Šenavičienė, I., Šenavičius, A. *Min. veik.*, p. 86.

10 Aukštųjų kursų Technikos skyriaus vadovo raštas Švietimo ministrui, 1922 02 15. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 391, ap. 4, b. 762, l. 25–25 ap.

11 *Ten pat*, l. 26.

dar kartą patvirtina, kad dauguma komisijos narių buvo už katalikiško humanitarinio universiteto steigimą. Komisijos siūlymui atidaryti Lietuvos universitetą su trimis – Teologijos, Humanitarinių mokslų ir Medicinos fakultetais buvo pritarta ir Švietimo ministerijoje ir Ministrų kabinete.

Tačiau tai sukėlė išsilavinusios visuomenės dalies nepasitenkinimą. Spaudoje pasipylė tokį Švietimo ministerijos sprendimą kritikuojančių straipsnių, tačiau buvo ir pritariančių publikacijų. Pavyzdžiui, 1921 m. rugpjūčio 13–14 d. A. Voldemaras paskelbė straipsnį „Aukštosios mokyklos reikalu" laikraštyje „Lietuvos balsas", kuriame atvirai gynė Švietimo ministerijos nutarimus dėl universiteto ir nevengė kritikuoti kitaip manančiųjų. Jo nuomone, Lietuvos visuomenė gali džiaugtis, nes lietuvių valdžia susirūpino aukštosios mokyklos įkūrimu. Tačiau jis nepritarė Aukštųjų kursų vardu pateiktam Švietimo ministerijai aukštosios mokyklos projektui, kuriame siūloma atidaryti universitetą didesnį už Berlyno, t. y. su 8 fakultetais ir su daugybe katedrų[12]. Jis tai vadino fantazija, kurios neturėjo paremti Švietimo ministerija, nes tam nebuvo nei pakankamai mokslininkų, nei reikiamos mokslinės literatūros, trūko net vadovėlių. A. Voldemaras nuosekliai ir ištikimai laikėsi nuomonės, kad Lietuvai reikalingas katalikiškas humanitarinis universitetas, kuris tarnautų valstybės interesams.

Kritika ir pasipriešinimas Švietimo ministerijai

Lietuvos Vyriausybės ir Steigiamojo Seimo daugumos nuostatai pasipriešino Lietuvos intelektualai ir jaunimas. 1921 m. rugsėjo 17 d. visuotiniame Kauno studentų ir abiturientų susirinkime, kuriame dalyvavo 321 jaunuolis, buvo kritikuojama Vyriausybės pozicija atidaryti tik tris fakultetus universitete. Susirinkime buvo kalbama, kad atsisakius steigti Gamtos, Fizikos-matematikos ir Technikos fakultetus būtų sugriautas dvejus metus veikusių šių skyrių darbas Aukštuosiuose kursuose. Lietuva netektų kvalifikuotų lektorių, o studentai prarastų galimybę baigti studijas minėtuose fakultetuose ir tokiu atveju jie turėtų arba pasirinkti kitą studijų kryptį, arba privalėtų tęsti studijas užsienyje. Susirinkimas priėmė nutarimą, kurio esminis reikalavimas buvo atidaryti valstybinį pasaulietinį su autonomijos teise Lietuvos universitetą su visais Aukštuosiuose kursuose veikusiais skyriais[13]. Tą pačią dieną vyko Aukštųjų kursų Technikos skyriaus klausytojų susirinkimas, kuriame buvo kalbama, kad inžinieriai – reikalingi karo sugriautam kraštui at-

[12] Voldemaras, A. Aukštosios mokyklos reikalu. *Lietuvos balsas*, 1921, rugpjūčio 13–14, nr. 48, p. 1.

[13] Visuotino Kauno studentų ir abiturientų susirinkimo, įvykusio 1921 09 17, protokolas. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 5–6.

statyti, ir jų specialybė – viena iš paklausių specialybių vystant Lietuvos ūkį, todėl susirinkusieji pasisakė už Technikos fakultetą Lietuvos universitete[14].

Visuomeninių organizacijų, intelektualų, jaunimo ir Aukštųjų kursų tarybos atkakli pozicija steigti Lietuvos universitete gamtamokslinius ir technikos fakultetus rado pritarimą ir Steigiamojo Seimo Švietimo komisijoje, socialdemokratų bei valstiečių liaudininkų frakcijose. 1921 m. spalio 8 d. Steigiamojo Seimo Švietimo komisija nusiuntė raštą su bendra socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų frakcijų ir atskira Lietuvos socialdemokratų partijos frakcijos Steigiamajame Seime rezoliucijomis dėl Lietuvos universiteto steigimo Švietimo ministerijai. Juose jie vieningai pritarė, kad Lietuvos universiteto atidarymas – neatidėliotinas, ir nelaukiant, kol bus priimtas jo Statutas Steigiamajame Seime, pirmiausia reikia steigti teisių, humanitarinių mokslų, medicinos, agronomijos, gamtos, matematikos-fizikos, technikos fakultetus, kurie pradėtų rengti reikalingų profesijų specialistus krašto ūkiui[15]. Lietuvos socialdemokratų partijos frakcijos rezoliucija buvo dar kategoriškesnė. Lietuvos universiteto atidarymo vilkinimą jie įvardijo kaip žalingą reiškinį krašto ūkiui ir pasisakė už teisių, matematikos, gamtos ir technikos fakultetų steigimą, nes to reikalavo ekonominė, politinė ir kultūrinė krašto padėtis. Be to, Socialdemokratų frakcija buvo pasiryžusi panaudoti visą savo energiją ir visas legalias kovos priemones, kad minėti fakultetai būtų įsteigti universitete[16].

Intelektualų pozicijos dėl Lietuvos universiteto

Opozicinėje spaudoje pasirodė kritiškų straipsnių Lietuvos vyriausybei ir Steigiamajam Seimui. Vieni, kaip A. Voldemaras, laikėsi tvirtos nuomonės, kad nereikia daryti jokių kompromisų ir steigti katalikišką humanitarinį universitetą, kiti laikėsi priešingos nuomonės, kaip A. Janulaitis, ir teigė, kad reikia kurti pasaulietinį plataus profilio universitetą, atitinkantį visuomenės poreikius.

A. Voldemaras, vertindamas sprendimą atidaryti universitetą, teigė, kad Ministrų kabinetui rūpėjo ne mokslo, o politikos reikalai: „prisigerinti visuomenei, kiek tik galima“ ir patraukti ją į savo pusę[17]. Jo manymu, Lietuva galėjo išlikti nepriklausoma valstybė ir „turėdama nevykusią valdžią ir politiką“, bet lietuvių tautai būtų sudėtinga išlikti nepriklausomai be savos laisvos dvasios kultūros, nuo kurios neatsiejama ir aukštoji mokykla[18]. Jis kritiškai vertino mokslininkus, kurie buvo prieš Teologijos

[14] Aukštųjų kursų Technikos skyriaus klausytojų susirinkimo protokolas, 1921 09 17. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 33.

[15] Steigiamojo Seimo Švietimo komisijos raštas Švietimo ministerijai 1921 10 08. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 2–4.

[16] Socialdemokratų frakcijos rezoliucija 1921 09 29. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 765, l. 4.

[17] Voldemaras, A. *Min. veik.*, p. 1.

[18] *Ten pat*.

fakulteto kūrimą, kuris, jų žodžiais, nieko bendra neturi su mokslu[19]. Tam jis nepritarė ir teigė, kad visas Teologijos fakulteto turinys susideda daugiausia iš istorinių ir filologinių mokslų. „Evangelijų teksto kritika nieku nesiskiria nuo Platono teksto kritikos“[20]. Istorikas, filologas, kaip ir teologas, tyrinėja Bažnyčios istoriją ir atskleidžia jos vietą visuomenėje. „Jei [...] mokslo saugotojai kyla prieš teologijos fakultetą, arba, atbulai, nori suteologinti dalį filosofijos fakulteto“, pasak jo, „tai jiems ne mokslas rūpi, tik pašaliniai tikslai, kuriuos nori mokslu pridengti“[21]. Tačiau didžiausią mokslo niekinimą jis laikė ne kovą su Teologijos fakultetu, o Teologijos fakulteto sujungimą su filosofija, kuriam jis kategoriškai prieštaravo. A. Voldemaras nuosekliai laikėsi pozicijos, kad Lietuvos universitete turi būti kuriamas atskiras Teologijos fakultetas, o ne siūlomas kompromisinis Teologijos-filosofijos fakultetas. Atidarius universitetą spaudoje jis kėlė klausimą: ar teisėtai veikia Lietuvos universitetas? Jei Lietuvos universitetas buvo atidarytas laikantis 1918 m. gruodžio 5 d. Lietuvos Valstybės Tarybos priimtu Vilniaus universiteto statuto, tai pagal šį statutą turėjo būti atidarytas Lietuvos universitetas su dviem fakultetais: Teologijos ir Socialinių mokslų. Medicinos ir Gamtos fakultetai turėjo būti atidaryti vėliau. Statute neminėtas Technikos fakultetas, o kiekviena katedra, kuri nebuvo nurodyta statute, galėjo būti įkurta įstatymo numatyta tvarka. Todėl jis darė išvadą, kad Technikos, Medicinos, Gamtos-matematikos fakultetai atidaryti nusižengiant įstatymui. Kaip vieną svarbų organizacinį trūkumą jis nurodė, kad nebuvo skirta jokių lėšų universitetui steigti. A. Voldemaro nuomone, nei buvęs, nei dabartinis Švietimo ministrai nesirūpino finansiniais klausimais. Tai rodė, kad Ministrų kabinetas nemanė rimtai užsiimti universiteto įkūrimu[22].

Valdžios oficiozas laikraštis „Lietuva“ išspausdino aštrius ir A. Janulaičio straipsnius, kuriuose Lietuvos piliečiai buvo įspėjami apie gresiantį pavojų universiteto savarankiškumui ir laisvei, jei visi mokslai būtų spaudžiami katalikų ideologijos ir taptų teologijos tarnaite. Pavyzdžiui, straipsniuose „Universiteto reikalu“ ir „Mūsų universiteto statutas“ A. Janulaitis išsakė abejonę, ar priimtas Statutas nevaržys mokslo laisvės universitete[23]. Jei renkat profesorių Teologijos fakultete turi būti atsiklausiama svetimos institucijos (Lietuvos episkopato – A. J.), tai negalima kalbėti apie fakulteto ir universiteto autonomiją. Jam kėlė abejonių ir pats Teologijos fakulteto pavadinimas, nes pagal išdėstytus Statute paragrafus aišku, kad steigiamas katalikų Teologijos fa-

19 Voldemaras, A. Niekinimas mokslo. *Tėvynės balsas*, 1922, vasario 14–15, p. 2.

20 *Ten pat*.

21 *Ten pat*.

22 Voldemaras, A. Lietuvos universiteto reikalu. *Tėvynės balsas*, 1922, vasario 23–24, p. 1.

23 Janulaitis, A. Universiteto reikalu. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 314–316; Mūsų universiteto statutas. *Lietuva*, 1922 vasario 10, p. 2.

kultetas. Todėl jam liko įvairių klausimų: ar protestantas ir kitos konfesijos žmogus, pavyzdžiui, žydas galės studijuoti Teologijos fakultete? Ar galės laisvai konkuruoti su katalikų teologais ir protestantų ar talmudistų teologai dėl dėstytojo vietos šiame fakultete? Ar moterys galės studijuoti šiame fakultete? Jis buvo už tai, kad būtų steigiama atskira savarankiška Dvasinė katalikų akademija. Jam taip pat kėlė abejonių kai kurie privalomieji kursai Humanitarinių mokslų fakultete. Pavyzdžiui, buvo siūloma steigti krikščionių filosofijos ir krikščionių pedagogikos katedras. Jis klausė, ar šiuos privalomuosius kursus taip pat turės klausytis ir kitų konfesijų studentai? Ar tai neprimena caro laikų, kai mokiniai prievarta buvo varomi klausyti stačiatikių pamaldų per katalikų šventes? Be to, ir pavadinimas krikščionių filosofija, jo nuomone, nebuvo tikslus, nes buvo numatyta dėstyti tik katalikų filosofija. Filosofijos apsiribojimas katalikų filosofija, anot jo, reiškė, kad naujoms mintims nebus vietos universitete. Priešingai, universitete reikia kurti bendrąsias filosofijos, pedagogikos, istorijos, sociologijos katedras, kuriose galėtų dirbti įvairių krypčių ir konfesijų mokslininkai. Mokslas ir laisvė yra tarpusavyje susiję dalykai, t. y. „mokslo laisvė tai yra universiteto gaivalas (varomoji jėga – A. J.). Be laisvės – nebus ir mokslo“[24]. Iš straipsnių matyti, kad krikščionių demokratų padarytos nuolaidos dėl Lietuvos universiteto netenkino tos dalies intelektualų, kurie siekė, kad Lietuvos universitetas būtų pasaulietinis ir universalaus profilio, kuriame būtų laisvai plėtojamas mokslas ir studijos.

Galima daryti išvadą, kad intelektualai taip pat nebuvo vieningi, koks universitetas buvo reikalingas to meto valstybei? Iki pat Lietuvos universiteto atidarymo ir jį atidarius buvo diskutuojama: ar steigti katalikišką humanitarinio profilio universitetą, kuris atitiktų valstybės interesus, ar pasaulietinį universalaus profilio, kuris tenkintų visuomenės lūkesčius ir poreikius.

Kompromisai dėl Lietuvos universiteto

Lietuvos visuomenės pasipriešinimas vertė Vyriausybę ir valdančiąsias partijas koreguoti nutarimus ir ieškoti kompromisų. Reikėtų pripažinti, kad tik demokratinėje valstybėje valdžios institucijos galėjo atsižvelgti į visuomenės reikalavimus. 1921 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje krikščionių demokratų blokas, kuris turėjo daugumą Steigiamajame Seime, laikinai atsisakė steigti katalikišką humanitarinį universitetą. Kilus nesutarimams tarp valdančiųjų partijų, tarp jų ir dėl Lietuvos universiteto, koalicinis Kazio Griniaus Ministrų kabinetas 1922 m. vasario 1 d. atsistatydino. Naujoje sudarytoje Ernesto Galvanausko Vyriausybėje Švietimo ministru tapo nepartinis Petras Juodakis. Siekdamas nuraminti visuomenėje ir Steigiamajame

[24] Janulaitis, A. *Min. veik.,* p. 316.

Seime kilusias aistras dėl universiteto, 1922 m. vasario 13 d. Ministrų kabinetas priėmė nutarimą, kuriuo paskelbė, kad vadovaujantis Vilniaus universiteto 1918 m. gruodžio 5 d. priimtu statutu su tam tikromis pataisomis atidaromas Lietuvos universitetas 1922 m. vasario 16 d.[25] M. Biržiškos nuomone, Lietuvos universitetas Kaune pradėjo veikti Vilniaus universiteto statutu todėl, kad norėta pažymėti atkuriamos vyriausios Lietuvos mokslo įstaigos istorinį tęstinumą ir, Lietuvai atgavus Vilnių, buvo numatyta, Lietuvos universitetą iš Kauno perkelti į Vilnių[26]. Nenorėčiau sutikti su šiuo M. Biržiškos teiginiu ir būčiau linkusi sakyti, kad Lietuvos universitetas buvo atidarytas remiantis Vilniaus universiteto statutu todėl, nes tuo metu vis dar vyko ginčų dėl universiteto struktūros ir profilio Steigiamajame Seime. Nors 1918 m. gruodžio 5 d. Vilniaus universiteto statute ir nebuvo numatyta steigti kai kurių fakultetų, tačiau be juridinio pagrindo buvo įsteigti visi fakultetai, kurie veikė Aukštuosiuose kursuose ir buvo numatyti Steigiamojo Seimo svarstomajame Statuto projekte. Lietuvos universiteto statutas buvo vienbalsiai priimtas Steigiamajame Seime 1922 m. kovo 24 d. 1922 m. balandžio 12 d. Prezidentas patvirtino Lietuvos universiteto statutą dekretu. Statutas suteikė universitetui plačią autonomijos ir savivaldos teisę, kurią vykdė rektorius, universiteto senatas, universiteto taryba ir fakultetų tarybos. Pagal Statutą Lietuvos universitete turėjo būti įsteigti 6 fakultetai: Teologijos-filosofijos fakultetas (Teologijos-filosofijos fakulteto pavadinimas buvo nustatytas balsuojant Steigiamajame Seime: už balsavo 43, prieš 28 seimo nariai[27]. A. Voldemaras spaudoje teigė, kad jis pasitraukęs iš universiteto dėl to, kad buvo įkurtas bendras Teologijos-filosofijos fakultetas, nes jis buvęs už tai, kad būtų atskiras Teologijos fakultetas[28]. R. Laukaitytės teigimu, Statutas patvirtino dvilypį Teologijos-filosofijos fakultetą, kuriame išsilavinimą galėjo gauti ir dvasiškiai, ir pasauliečiai[29]. Tokiu būdu buvo rastas kompromisas.), Humanitarinių mokslų fakultetas, Teisių fakultetas, Matematikos-gamtos fakultetas, Medicinos fakultetas ir Technikos fakultetas[30]. Fakulteto taryboms buvo suteiktos plačios autonomijos teisės[31]. Galima sutikti su Č. Mančinsko teiginiu, kad neribota fakultetų autonomija

25 Švietimo ministerijos Aukštųjų kursų komisijos universiteto statuto pataisos. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 119, l. 96–96; Ministrų pirmininko raštas Švietimo ministrui, 1922 02 14. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 762, l. 23.

26 Biržiška, M. *Senasis Vilniaus universitetas: vardų ir veikalų atranka*. London: Nida press, 1955, p. 146; Biržiška, M. *Vilniaus universitetas 1940–1941 m*. Memmingenas, 1948, p. 3.

27 Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos Steigiamasis Seimas*. New York, 1975, p. 128.

28 Voldemaras, A. Mokslas ir švietimas: atviras laiškas Švietimo ministrui Juodakiui. *Tėvynės balsas*, 1922, gegužės 5, p. 2.

29 Laukaitytė, R. *Min. veik.*, p. 149.

30 Universiteto statutas, 1922 04 12, *Lietuvos archyvai,* Vilnius: Mokslas, 1992, t. 4, p. 76–80.

31 *Humanitarinių mokslų fakulteto regulaminas*. Kaunas, 1938, p. 24, 26.

nebuvo atsitiktinis reiškinys, nes ji buvo tam tikras kompromisas tarp valdančiojo krikščionių demokratų bloko ir opozicijos Steigiamajame Seime, kai valdančiajai daugumai nepavyko Lietuvoje įsteigti katalikiško universiteto. Jie norėjo sudaryti palankias teisines sąlygas Teologijos-filosofijos fakultetui ateityje peraugti į katalikišką universitetą. Todėl ir buvo fakultetams suteikta, anot Č. Mančinsko, neribota valdžia ir autonomija[32]. Tačiau iš esmės buvo sudarytos sąlygos visiems universiteto fakultetams būti savarankiškiems, kuriuose įvairių įsitikinimų ir pasaulėžiūrų mokslininkai galėjo laisvai reikšti savo nuomones ir skelbti mokslo žinias.

Išvados

Galima daryti išvadą, kad dėl aktyvios Steigiamojo Seimo opozicijos, visuomenės ir intelektualų įtakos ir veiklos buvo rastas kompromisas ir patvirtintas Lietuvos universiteto statutas, kuriuo remiantis buvo įsteigtas pasaulietinis valstybinis universalaus profilio universitetas, atitinkantis to meto visuomenės lūkesčius ir poreikius. Tiesa, Teologijos-filosofijos fakultetas turėjo tam tikrų išimčių renkant mokslinį ir pedagoginį personalą.

Teologijos-filosofijos fakultetas buvo kompromisinis sprendimas ir visos disciplinos, susijusios su teologija, buvo įsteigtos šiame fakultete. Tuo būdu Lietuvos universiteto statutas užtikrino toleranciją ir pagarbą įvairių sričių mokslui, taip pat ir teologijos mokslams universitete.

POLICY OF HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA FROM 1920 TO 1922: WAS THE UNIVERSITY OF LITHUANIA ESTABLISHED FOR THE INTERESTS OF THE NATIONAL STATE OR THE PUBLIC NEEDS?

Summary

Policy of Higher Education of the Republic of Lithuania from 1920 to 1922: Was the University of Lithuania Established for the Interests of the National State or the Public Needs? The article analyses the compromise reached between the Government of Lithuania, the Constituent Assembly and the society on the issue of the University of Lithuania and the positions of the intellectuals of that time, historians Augustinas Voldemaras and Augustinas Janulaitis among them, concerning the discussion and adoption of the statute of the University of Lithuania between 1921 and 1922.

[32] Mančinskas, Č. *Min. veik.*, p. 47.

Arūnas GUMULIAUSKAS

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIŲ ATŠILIMO GALIMYBIŲ TARPUKARIU PROBLEMA ISTORIOGRAFIJOJE

Įvadas

Bėgant laikui Lenkija, kaip kaimyninė valstybė, darė didelę įtaką mūsų šalies kultūros bei politikos raidai. Glaudūs kontaktai tarp abiejų tautų užsimezgė dar gerokai anksčiau prieš asmeninių unijų sudarymą. Jie padėjo lietuviams tapti krikščioniškosios Europos dalimi. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos santykių negalima vertinti vienareikšmiškai. Būta įvairių pakilimų bei nuosmukių. Be to, profesionaliems istorikų tyrinėjimams tam tikrais momentais didelę įtaką darė susiklosčiusi politinė atmosfera. Ši tendencija ypač buvo juntama tarpukariu. Ji savotiškai skatinta ir sovietmečiu. Kita vertus, tokių apraiškų galima rasti XXI a. tiek lietuvių, tiek lenkų istoriografijoje. Ar ne politinė situacija turėjo įtakos Abiejų Tautų Respublikos pavadinimo kaitai (Žečpospolita, Respublika, Jungtinė Lenkijos–Lietuvos valstybė)? Teisingumo dėlei vertėtų pažymėti, jog Lenkijos ir Lietuvos mokslininkai rado bendrų vardiklių, vertindami daugumą abiejų šalių istorijos įvykių. Dažniau ginčų kyla dėl tarpukario. Kita vertus, naujausioje lietuvių ir lenkų istoriografijoje, nagrinėjant šį laikotarpį, vis sunkiau įžvelgti kardinaliai priešingų vertinimų.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti ir įvertinti Lietuvos ir Lenkijos santykių atšilimo galimybių tarpukariu problemos tyrinėjimo lygį lietuvių bei lenkų istoriografijoje. Siekiant jį įgyvendinti pasitelkta lyginamasis, aprašomasis, analitinis ir kiti moksliniai metodai.

Lietuvos ir Lenkijos santykių tarpukariu problemos istoriografijoje bendroji istorinė analizė

Rūpima tema pradėta nagrinėti jau iškart po kaimyninių valstybių teritorinio konflikto. Pirmiausia šią problemą bandė analizuoti politikai, teisininkai, visuomenės veikėjai. Dėl pastarosios priežasties į didžiąją dalį publikacijų, nagrinėjančių kaimyninių šalių santykius, negalima žiūrėti moksliniu požiūriu. Be to, tokių darbų autorius veikė valstybės vykdoma politika bei visuomenėje susiformavusios nuotaikos. Ši aplinkybė ir nulėmė, jog lenkų bei lietuvių publikacijų išvados minėtu klausimu kardinaliai skyrėsi.

XX a. trečiajame dešimtmetyje gana aktyviai nagrinėti pokario Europos tarptautinius santykius ėmėsi Varšuvos politinių mokslų mokyklos dėstytojai ir studentai. 1926–1928 m. čia išleista mokslinių darbų, kuriuose tyrinėjamos Lietuvos ir Lenkijos santykių, Gdansko uosto teisinio statuso, Gruzijos valstybingumo juridinių prielaidų bei kitos problemos[1]. Tarp šių leidinių galima išskirti Zdislavo Budeckio atskira knyga išleistą diplominį darbą apie Lietuvos ir Lenkijos santykius 1918–1928 m., taip pat minėtos aukštosios mokyklos mokslininkų būrelio prezidento Voicecho Poleko studiją, nušviečiančią kaimyninių šalių konfliktą dėl Vilniaus priklausomybės. Zdislavo Budeckio knygai įvadinį žodį parašė Varšuvos politinių mokslų mokyklos diplomatinio-konsulinio fakulteto dekanas prof. dr. Julijanas Makovskis. Jis teigė, kad Lietuvos ir Lenkijos konfliktą išprovokavo kaimyninės imperijos, neatsisakiusios savo plėtimo planų įtakos Baltijos jūros regione[2]. Analogišką poziciją Julijanas Makovskis išdėstė ir savo po metų pasirodžiusioje monografijoje[3]. Zdislavas Budeckis, aiškiai demonstruodamas savo sentimentus Abiejų Tautų Respublikai, gana detaliai atskleidė susiformavusius Varšuvos ir Kauno santykius. Autorius, kaip ir Julijanas Makovskis, laikėsi nuomonės, jog kaimyninių šalių konfliktą išprovokavo Vokietija bei Sovietų Rusija. Būtent dėl šių imperialistinių jėgų, anot jo, „Lenkija ir Lietuva liko padalytos, kaip gyvo kūno dalys“[4]. Tad galima teigti, kad lenkų mokslininkai jau praeito amžiaus trečiajame dešimtmetyje kaimyninių šalių konflikto priežasčių ieškojo į problemą žvelgdami besiklostančių tarptautinių santykių Europoje kontekste. Deja, bet lietuvių istoriografijoje tokiu požiūriu Vilniaus konfliktas pradėtas nagrinėti tik XX a. pabaigoje. Kita vertus, Zdislavas Budeckis Vilniaus okupaciją vertino kaip visiškai suprantamą bei logišką Varšuvos politikų žingsnį. Jam neegzistavo lietuvių istorinės sostinės teritorijos priklausomybės problemos. Knygos autorius net nelaikė Vilniaus kaimyninių šalių konflikto santykių paaštrėjimo priežastimi. Panašiai Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu vertino lenkų politikas (priklausė Lenkijos socialistų partijai) ir publicistas Vladislovas Studnickis[5], kurį dar galima pavadinti Abiejų Tautų Respublikos su 1772 m. sienomis atkūrimo šalininku. Pastarąją idėją savo publikacijose propagavo pirmasis antrosios Lenkijos Respublikos užsienio reikalų

1 Budecki, Z. *Stosunki polsko – litewskie po wojnie światowej 1918–1928*. Warszawa, 1928, s. 7.

2 *Ten pat,* p. 9.

3 Makowski, J. *Kwestia litewska. Studium prawne*. Warszawa, 1929.

4 Budecki, Z. *Min. veik.,* p. 102.

5 Studnicki, W. *O Wilno i Lwów: Z powodu projekta Hymansa*. Warszawa, 1921; Studnicki, W. *Współczesne panstwo litewskie i stosunek jego do Polski*. Warszawa, 1922.

ministras, socialistas, diplomatas, ambasadorius Estijoje (1920–1921 m.) Leonas Vasilevskis[6] bei kiti autoriai[7].

Baltarusių, lietuvių, lenkų santykius tyrinėjo Vladislovas Vielhorskis, kuris priklausė *POW* (Lenkijos karinė organizacija), 1920–1924 m. dirbo Kaune laikraščio „Kauno diena" redaktoriumi, o vėliau išvyko į Vilnių. Čia jis 1930–1939 m. ne tik profesoriavo, bet ir vadovavo Politinių mokslų aukštajai mokyklai, buvo Tautybių tyrimo instituto narys. Savo tyrimus Lietuvos tematika pradžioje jis apibendrino nedidelėje brošiūroje[8]. Po to pasirodė žymiai solidesnių publikacijų[9]. Lietuvos ir Lenkijos santykių tarpukariu tematiką Vladislovas Vielhorskis tyrinėjo ir būdamas priverstinėje politinėje emigracijoje[10], tačiau jo požiūris į kaimyninių šalių konfliktą beveik niekuo nesiskyrė nuo oficialiosios Varšuvos pozicijos. Ir negalėjo skirtis, nes Vladislovas Vielhorskis buvo antrosios Lenkijos Respublikos paskutinio seimo narys.

Kauno oficialią poziciją santykių su Lenkija klausimu viešai išdėstė šalies užsienio reikalų ministrai Juozas Purickis[11] (1920–1921 m.) bei Dovas Zaunius[12] (1929–1934 m.). Stebina Lietuvos užsienio politikos vadovų visiškas nesugebėjimas orientuotis tarptautinės padėties užkulisiuose bei vertinti realią situaciją. Tai puikiai iliustruoja Dovo Zauniaus žodžiai: „Lietuvos suverenumo pripažinimas iš Rusijos pusės ir Sovietų Rusijos nuosekliai vykdyta užsienio politika Lietuvos atžvilgiu neleido lenkams vykdyti Lietuvos atžvilgiu vadinamosios laisvųjų rankų politikos. Ir antroji Lenkijos didžioji kaimynė, Vokietija, taip pat buvo pripažinusi Lietuvos suverenumą. Ir jos interesams Lietuvos užgrobimas turėjo skaudžiai atsiliepti"[13]. Sunku suvokti, kad ir toliau taip palankiai vertinta tų šalių, kurios po metų pasidalijo Baltijos valstybes, partnerystė. Nepaisant to, kad 1938 m. buvo užmegzti diplomatiniai santykiai tarp kaimyninių šalių, Kaunas ir toliau viešojoje erdvėje

6 Wasilewski, L. *Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*. Warszawa, Kraków 1925; Wasilewski, L. *Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce*. Warszawa, 1925.

7 Pomian, W. *Polska–Litwa*. Warszawa, 1925.

8 Wielhorski, W., *Państwowość Litwy etnograficznej wobec zagadnien trwałego pokoju w Europie*. Warszawa, 1919.

9 Wielhorski, W. *Litwa współczesna*. Warszawa, 1938; Wielhorski, W. *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*. Wilno, 1932; Wielhorski, W. *Litwa etnograficzna. Przyroda, jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*. Wilno, 1928.

10 Wielhorski, W. *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*. Londyn, 1947; Wielhorski, W. *The importance of the Polish eastern provinces for the Polish republic*. Glasgow, 1943.

11 Purickis, J. Užsienių politika. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, red. sud. J. Barkauskas ir kt., Kaunas, 1990, p. 108–110.

12 Zaunius, D. Du Lietuvos užsienio politikos dešimtmečiai. *Lietuva 1918–1938*, red. sud. V. Kemežys, Kaunas, 1990, p. 31–34.

13 *Ten pat,* p. 33.

naudojo su Varšuva „mes be Vilniaus nenurimsim“ bendravimo taktiką. Panaši pozicija užfiksuota taip vadinamoje Adolfo Šapokos istorijoje[14], kurioje skyrių apie pirmąją Lietuvos Respubliką parašė Petras Klimas[15]. Tradicinis antilenkiškas požiūris į kaimyninių šalių konfliktą atsispindėjo ne tik pastarojo politiko bei diplomato darbuose[16], bet ir kitų žymių mokslininkų, diplomatų, visuomenės veikėjų publikacijose[17].

Lietuvos ir Lenkijos santykių raidos tarpukariu moksliniai tyrimai nenutrūko ir sovietinės valdžios metais. Atvirkščiai, galima sakyti, kad jie įgijo naują pagreitį. Tik pasikeitė metodologija. Dabar istorijos vertinimai turėjo atitikti marksizmo-leninizmo postulatus. Tad kaimyninių šalių konflikto priežasčių ieškota „klasių kovos“ teorijoje. Pradėta aiškinti, jog „imperialistai telkė ir koordinavo Vokietijos, Lenkijos, taip pat ir Lietuvos buržuazijos karines jėgas prieš proletarinę revoliuciją Lietuvoje“[18]. Sovietmečiu didžiausią įdirbį tyrinėjant kaimyninių šalių santykių raidą tarpukariu turėjo Regina Žepkaitė[19] bei Piotras Losovskis[20], tačiau jų požiūriai į rūpimą problemą skyrėsi. Reginos Žepkaitės negalima vadinti sovietinės sistemos apologetu. Ji stengėsi atsikratyti to meto ideologinių štampų ir kiek galima objektyviau vertinti Lietuvos ir Lenkijos santykių susiklostymą tarpukariu. Reginos Žepkaitės monografijoje gana vykusiai atskleistos nevienareikšmiškos lenkų politikų pažiūros į Lietuvos valstybingumo perspektyvas (nuo inkorporacijos iki federalizmo)[21]. Tačiau mokslininkė kiek per daug sureikšmino Sovietų Rusijos poziciją Lietuvos atžvilgiu bei dėl suprantamų priežasčių nenurodė tikrųjų Maskvos kėslų Baltijos regione[22]. Kita vertus, tuo metu dar niekas istoriografijoje

---

14 *Lietuvos istorija*, red. sud. A. Šapoka, Vilnius, 1990, p. 582–585.

15 *Ten pat,* p. 532–587.

16 Klimas, P. *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1323–1923*. Kaunas, 1923.

17 Alseika, D. *Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934 metais*. Vilnius, 1935; Natkevičius, L. *Agresijos sąvokos evoliucija ir jos apibūdinimo reikšmė šių dienų tarptautinei teisei*. Kaunas, 1934; Natkevičius, L. *Lietuvių lenkų administracijos linija tarptautinės teisės atžvilgiu*. Kaunas, 1933; Romeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, d. 1. Kaunas, 1937; Urbšys, J. *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatiniai istorijai*. Kaunas, 1932.

18 *Lietuvos TSR istorija*, t. 3, red. sud. J. Žiugžda, A. Gaigalaitė, R. Šarmaitis, Vilnius, 1965, p. 87.

19 Žepkaitė, R. Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu. *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, Vilnius, 1978, p. 198–222; Žepkaitė, R. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939*. Vilnius, 1980; Žepkaitė, R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*. Vilnius, 1973.

20 Łossowski, P., *Kraje baltyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1919–1934)*. Wrocław, 1972; Łossowski, P. *Po tej i po tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko – litewskie 1883–1939*. Warszawa, 1985; Łossowski, P. *Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920*. Warszawa, 1966.

21 Žepkaitė, R. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939*. Vilnius, 1986, p. 31.

22 *Ten pat,* p. 45.

neeksploatavo 1920 m. liepos 12 d. Sovietų Rusijos ir Lietuvos taikos sutarties antrojo straipsnio priedo[23], ir, anot Roberto Žiugždos, Lietuvos gyvastį palaikė tik Maskvos vykdoma politika[24]. Tai buvo tipiška sovietinės istoriografijos pozicija. Marksistinės-lenininės ideologijos požiūriu nagrinėti ir tarptautiniai ir teisiniai kaimyninių šalių santykių tarpukariu aspektai[25].

Būtina pabrėžti, kad lietuvių išeivijos istoriografijoje Lietuvos ir Lenkijos santykių problemos traktuotė išlaikė tarpukario tradicijas. Ir toliau buvo eskaluojama antilenkiška pozicija kalbant apie Vilniaus konfliktą[26]. Čia lietuviams nenusileido ir lenkų išeivija.

Piotro Losovskio moksliniai tyrinėjimai šaltojo karo laikotarpiu taip pat buvo paremti marksistine-leninine metodologija. Jis privalėjo lenkų ir lietuvių konflikto priežastyse įžvelgti „klasinį" pobūdį[27]. Visgi Piotras Losovskis sugebėjo gan objektyviai įvertinti Juzefo Pilsudskio poziciją Lietuvos atžvilgiu, kuri buvo žymiai nuosaikesnė už Romano Dmovskio pažiūras[28]. Be to, jis labai teigiamai vertino Kauno neutralią poziciją Antrojo pasaulinio karo pradžioje, taip pat lenkų karių bei civilių internavimą[29]. Panašių vertinimų rūpima tema nesunku rasti ir kitų sovietinės Lenkijos istorikų publikacijose[30]. Galima drąsiai teigti, jog sovietmečiu lenkų bei lietuvių mokslininkų pozicijos kaimyninių šalių santykių raidos tarpukariu atžvilgiu tapo nuosaikesnės. Publikacijose vyravo švelnesnės išvados, tačiau lietuvių ir lenkų emigracijos istoriografijoje ir toliau buvo puoselėjamos tarpukario tradicijos. Tęsėsi vienų kitiems kaltinimai dėl nepavykusio istorinio laikotarpio.

---

23 Laurinavičius, Č. *Lietuvos–Sovietų Rusijos sutartis*. Vilnius, 1992, p. 168; Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. *Dokumentų rinkinys*, red. sud. V. P. Plečkaitis, J. Widackis. Vilnius, 1998, p. 30.

24 Žiugžda, R. *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940*. Vilnius, 1983.

25 Miškinis, P. *Lietuvos–Lenkijos santykių tarptautiniai-teisiniai aspektai (1919–1939)*. Vilnius, 1976.

26 Gerutis, A. *Dr. Dovas Zaunius*. Cleveland, 1982; Šapoka, A. *Vilnius Lietuvos gyvenime*. Toronto, 1954.

27 Łossowski, P. *Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920*. Warszawa, 1966, s. 370.

28 *Ten pat,* p. 375.

29 Łossowski, P. *Litwa a sprawy polskie*. Warszawa, 1982.

30 Chlebowczyk, J. *Między dyktatem, realiami a prawem do samostanowienia. Prawo do samookreślenia i problem granic we wschodniej Europie Środkowej w pierwszej wojnie światowej i po jej zakończeniu*. Warszawa 1988; Chlebowczyk, J. *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początku XX w.)*. Warszawa, Kraków, 1983; Czapiewski, E. *Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1920–1926*. Wrocław, 1988; Deruga, A. *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*. Warszawa, 1968; Jurkiewicz, J. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań, 1983; Lewandowski, J. *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego*. Warszawa, 1962; Ochmański, J. *Historia Litwy*. Wrocław, 1967; Skrzypek, A. *Związek Baltycki: Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandie w polityce Polski i ZSSR w latach 1919–1925*. Warszawa, 1972; Terlecki, O. *Pułkownik Beck*. Kraków, 1985; Wisner, E. *Wojna nie wojna. Szkice z przeszlósci polsko–litewskiej*. Warszawa, 1978.

Žlugus komunistinei sistemai, įvyko kardinalių permainų visose Lietuvos bei Lenkijos gyvenimo srityse, kurios negalėjo neatsiliepti ir istorijos tyrinėjimams. Tradicinės žmogaus laisvės demokratijos sąlygos sudarė palankią dirvą platesnėms vieno ar kitos istorinio fakto studijoms. Šiuo laikotarpiu Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu jau nagrinėjo ne tik Regina Žepkaitė[31], bet ir naujoji istorikų karta[32]. Ji išsiskyrė žymiai platesne vieno ar kito istorinio įvykio analize. Dėl Česlovo Laurinavičiaus nuodugnių tyrinėjimų pagaliau objektyviai buvo įvertinta 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartis su Sovietų Rusija, pagal kurią mūsų kraštas buvo paverstas bolševikų karinių veiksmų su Lenkija zona. Remiantis pastarąja išvada galima teigti, kad Varšuvos ir Kauno konfliktą išprovokavo ne tik vidiniai, bet ir išoriniai veiksniai.

Pirmosios Lietuvos Respublikos tematika susidomėjo ir didelė grupė lenkų istorikų[33]. Iš pastarųjų reikėtų išskirti Balstogės universiteto profesorių Kšyštofą Buchovskį, kuris nagrinėja ne tik lenkų tautinės mažumos padėtį Lietuvoje, bet ir Vilniaus ir Kauno santykius tarpukariu. Tai vienas iš nedaugelio moderniosios Lenkijos istorikų, savo darbuose plačiai besiremiančių naujausia lietuvių istoriografija. Antai jo pastarosios monografijos[34] literatūros sąraše galima aptikti Arvydo Anušausko, Alfredo Bumblausko, Zenono Butkaus, Edvardo Gudavičiaus, Sigito Jegelevičiaus, Algimanto Kasparavičiaus, Antano Kulakausko, Česlovo Laurinavičiaus, Alvydo Nikžentaičio ir kitų mūsų krašto istorikų pavardes. Visgi lyderio pozicijų, tyrinėjant kaimyninių šalių santykius tarpukariu, ir toliau neužleidžia Piotras Losovskis[35].

---

31 Žepkaitė, R. *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d*. Vilnius, 1990.

32 Abromaitis, A. Kaip kito požiūris į Lenkiją (Lietuvos viešoji nuomonė 1920–1923 metais). *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, p. 213–226; Butkus, Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1922 metais*. Vilnius, 1993; Kasparavičius, A. Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 49–72; Laurinavičius, Č. Kodėl abejota, bijota ir apsiribota? Lietuvos Vyriausybės požiūris į vidurio Lietuvos problemą. *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, p. 253–276; Laurinavičius, Č. *Lietuvos–Sovietų Rusijos sutartis*. Vilnius, 1992; Laurinavičius, Č. *Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai*. Vilnius, 1997; Prazauskas, A. Vilniaus krašto problema. Etnopolitiniai ir tarptautiniai aspektai. *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, p. 7–20.

33 Cenckiewicz, S. *Tadeusz Katelbach (1897–1977). Biografia polityczna*. Warszawa, 2005; Kosman, M. *Orzel i pogón: Z dziejów polsko–litewskich XIV–XX w.* Warszawa, 1992; Krajewski, Z. *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*. Lublin, 1996; Lenarczyk, Z. Sytuacja polityczna na Litwie okresu międzywojennego w oczach polskich korespondentów w Kownie – Tadeusza Katelbacha i Jerzego Drobnika. *Europa Wschodu i Zachodu*, 1999, nr. 3, s. 66–70; Sawicki, J. *Michał Romer a problemy narodowościowe za ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Toruń, 1998; Sierpowski, S. *Piłsudski w Genewie. Dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*. Poznań, 1990; Srebrakowski, A. Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr. 1363, *Historia* 139, Wrocław, 1995.

34 Buchowski, K. *Litwomani i polonizatorzy*. Białystok, 2006.

35 Łossowski, P. *Konflikt polsko–litewski 1918–1920*. Warszawa, 1996; Łossowski, P. *Litwa*. Warszawa, 2001; Łossowski, P. *Stosunki polsko–litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997; Łossowski, P. *Tragedja państw baltyckich 1939–1941*. Warszawa, 1990.

Lietuvos ir Lenkijos santykių atšilimo galimybių laikotarpio problema

Ilgą laiką lietuvių istoriografijoje rūpima tema buvo nušviečiama kaip lokalinė kaimyninių šalių problema, tačiau antrojoje Lietuvos Respublikoje Lenkijos ir Lietuvos santykiai tarpukariu įgavo platesnį kontekstą[36]. Konstatuota, kad Vilniaus priklausomybės klausimas turi tarptautinį bei lokalinį aspektus[37]. Dėl to lietuvių istorinės sostinės priklausomybės problemos chronologines ribas reikia išplėsti nuo 1920 m. spalio 8 d. Suvalkų sutarties sulaužymo iki 1939 m. rugpjūčio 22 d. A. Smetonos pasirašyto rašto dėl generalinio konsulo pareigybės įsteigimo Vilniuje, Lenkijoje. Tokia išvada atsirado naujausioje lietuvių istoriografijoje, tik aptikus Varšuvos Naujųjų aktų archyve minėto dokumento originalą[38]. Beje, prielaidą apie tokios institucijos atsiradimą Vilniuje savo publikacijoje kėlė Žana Vaščova[39]. Matyt, ji rėmėsi konsulatų steigimo klausimu 1939 m. sausio 25 d. pasirašytu Lietuvos ir Lenkijos susitarimu. Dokumente nutarta, kad lenkai atidarys generalinį konsulatą arba konsulatą Klaipėdoje, o lietuviai pasinaudos ta pačia teise Vilniuje[40].

Ilgą laiką lietuvių istoriografijoje laikotarpis nuo 1920 m. spalio 8 d. iki 1939 m. kovo 19 d. nagrinėtas kaip vientisas. Tiesa, kartais kaip tam tikras lūžis Varšuvos ir Kauno konflikte buvo fiksuojamas 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmas. Būtina pasakyti, kad be nuolatinės abiejų pusių konfrontacijos, nenoro diskutuoti, galima įžvelgti ir šviesesnių momentų. Ypač jų padaugėjo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kada tarptautinėje bendruomenėje Vilniaus priklausomybės klausimas neteko aktualumo. Tokią situaciją puikiai iliustruoja prancūzų diplomato Maskvoje pasakyti žodžiai Jurgiui Baltrušaičiui: „Lietuva su savo Vilniaus reikalais dažnai primena našlę, kuri netekusi vyro visą likusį gyvenimą nešioja gedulą. Iš pradžių tai visiškai natūralu ir turi prasmę, bet metams bėgant tokia gedėjimo forma jokio įspūdžio nebedaro“[41].

---

36 *Prievartos vaisiai. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1920–1940 m.*, red. sud. L. Gudaitis. Kaunas, 2002; Gumuliauskas, A. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu: pirmieji atšilimo požymiai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2008, t. 16, p. 65–73; Gumuliauskas, A. Dar kartą Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimu. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*, Šiauliai, 2006, p. 342–350; *Lietuvos užsienio reikalų ministrai: 1918–1940*, red. sud. A. Gaigalaitė, J. Skirius, A. Kasparavičius. Kaunas, 1999; Žalys, V. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. Vilnius, 2007.

37 Gumuliauskas, A. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 53–59.

38 *Ten pat,* p. 54.

39 Vaščova, Ž. Vienas prieš daugumą. Kazio Škirpos kurta saugios Lietuvos koncepcija. *Prievartos vaisiai. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1920–1940 m.*, red. sud. L. Gudaitis. Kaunas, 2002, p. 85.

40 Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. *Dokumentų rinkinys*, red. sud. V. P. Plečkaitis, J. Widackis. Vilnius, 1998, p. 110.

41 Kasparavičius, A. *Tarp politikos ir diplomatijos*. Vilnius, 2008, p. 399; Gumuliauskas, A. Šventasis Sostas Pirmosios Lietuvos Respublikos politikoje ir diplomatijoje. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 103.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje pasikeitė geopolitinė situacija Europoje. Lenkijos ir Lietuvos politikams teko ieškoti naujų galimybių tarpusavio konfliktui spręsti. Šis laikotarpis siejamas su Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio asmenybe. Jam atsirado reali galimybė išspręsti dviejų kaimyninių valstybių užsitęsusius nesutarimus. Stasys Lozoraitis, suvokdamas naują Lietuvos geopolitinę padėtį, privalėjo baigti ankstesnės Lietuvos politinės orientacijos laikotarpį ir atversti naują užsienio politikos puslapį. Pastarąjį istoriografijoje mini kaip „naujo kurso" politikos pradžią[42]. 1935 m. balandžio 18 d. Stasio Lozoraičio memorandume buvo suformuoti nauji bendravimo su Lenkija principai[43]. Užsienio reikalų ministras konstatavo, kad iki tol lietuvių naudota diplomatijos taktika bei strategija nepasiteisino, Vilniaus klausimas tarptautinėje arenoje nebeaktualus. Šią Stasio Lozoraičio poziciją užsienio politikoje istorikas Vytautas Žalys apibudino devizu – „Nepriklausomybė svarbiau už Vilnių"[44]. Adolfui Hitleriui atėjus į valdžią, Lietuvai iškilo realus Klaipėdos netekties pavojus. Oficialusis Kaunas tuo metu neturėjo diplomatinių ir militaristinių jėgų kovoti dviem frontais. Stasys Lozoraitis manė, kad pirmiausia būtina gelbėti Klaipėdą, nes Vilnius jau seniai buvo prarastas ir tapo lietuvių ir lenkų santykių Gordijaus mazgu. Vytautas Žalys teigė, kad, Stasiui Lozoraičiui tapus užsienio reikalų ministru, šalyje baigėsi „voldemariškosios" politinės orientacijos epocha ir atsirado prielaidų „naujojo kurso" pradžiai[45]. Tačiau lenkai taip vadino savo diplomatijos šefo Juzefo Becko suformuluotą užsienio politikos koncepciją, kuri pradėta realizuoti 1932 m. lapkričio 2 d.[46]. Be to, Kšyštofas Buchovskis savo monografijoje vartoja „tvirto kurso" terminą. Tai buvo Lenkijos politika lietuvių tautinės mažumos atžvilgiu, kuri pradėta realizuoti 1936 m.[47]. Kita vertus, nei lietuviškas, nei lenkiškas „naujas kursas" nebuvo realizuotas. Todėl manytina, jog tokia terminija reikalauja tam tikros korekcijos. Turint galvoje, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu taip ir nenormalizavosi tikrąja šio žodžio prasme, tai laikotarpį nuo 1934 m. birželio 12 d., kada Stasys Lozoraitis tapo užsienio reikalų ministru, iki 1936 m. liepos mėnesio, kai neįvyko jo antrasis susitikimas su Lenkijos diplomatijos šefu Juzefu Becku, galima laikyti Kauno ir Varšuvos santykių atšilimo galimybės laikotarpiu.

42 Žalys, V. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, red. sud. V. Žalys, R. Lopata, Č. Laurinavičius. Vilnius, 1999, p. 37.

43 Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. *Dokumentų rinkinys*, red. sud. V. P. Plečkaitis, J. Widackis. Vilnius, 1998, p. 96–101.

44 Žalys, V. *Min. veik.,* p. 38.

45 *Ten pat,* p. 36–37.

46 Gumuliauskas, A. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 56.

47 Buchowski, K. *Litwomani i polonizatorzy*. Białystok, 2006, s. 176.

Tuo metu svarbią diplomatinę misiją Kaune vykdė „Gazeta Polska“ atstovas Tadeušas Katelbachas, dirbęs laikinojoje sostinėje nuo 1933 m. rudens iki 1937 m. sausio mėnesio pabaigos. Grįžęs į tėvynę jis išleido knygą apie pirmąją Lietuvos Respubliką[48]. Šiuo žymiu lenkų politikos ir visuomenės veikėju susidomėjo ne tik lenkų[49], bet ir lietuvių[50] istorikai. Beje, Slavomiro Cenckievičiaus monografija apie Tadeušą Katelbachą susilaukė gan kritiško Lietuvos istorikų įvertinimo[51]. Analogišką veiklą Varšuvoje nuo 1935 m. pradžios iki 1936 m. liepos mėnesio vykdė „Lietuvos aido“ žurnalistas Valentinas Gustainis. Jis taip pat išleido knygą, kurioje atsispindi jo įspūdžiai apie antrąją Lenkijos Respubliką[52]. Greta Valentinas Gustainis reiškėsi ir kaip filosofas[53]. Tačiau ne visi buvo patenkinti Stasio Lozoraičio vykdoma politika. Dėl savo neordinaraus požiūrio į santykius su Lenkija užsienio reikalų ministras susilaukė didelės visuomenės kritikos. Pastaroji pozicija atsispindi ir lietuvių istoriografijoje[54]. Antai Liudas Truska rašė: „Lozoraičio-Rakštikio doktrina <...> negalėjo būti Lietuvai išganinga jau vien todėl, jog Lenkija buvo silpna valstybė, ir vargu, ar iš jos buvo galima tikėtis veiksmingos paramos; nekalbant jau apie tai, kad Varšuva buvo užkietėjęs Lietuvos nepriklausomybės priešas“[55]. Nepaisant kritikos, Stasio Lozoraičio vadovavimo šalies užsienio politikai laikotarpį galima vertinti kaip vieną šviesesnių momentų kaimyninių valstybių santykių raidoje tarpukariu. Tokia pozicija vis dažniau atsispindi ne tik lietuvių, bet ir lenkų istoriografijoje.

Išvados

Lenkija, kaip kaimyninė valstybė, darė didelę įtaką mūsų šalies kultūros bei politikos raidai, tačiau Lietuvos ir Lenkijos santykių negalima vertinti vienareikšmiškai. Būta įvairių pakilimų bei nuosmukių. Be to, profesionaliems istorikų tyri-

48 Katelbach, T. *Za Litewskim murem*. Warszawa, 1938.

49 Cenckiewicz, S. *Tadeusz Katelbach (1897–1977). Biografia polityczna*. Warszawa, 2005; Lenarczyk, Z. Sytuacja polityczna na Litwie okresu międzywojennego w oczach polskich korespondentów w Kownie – Tadeusza Katelbacha i Jerzego Drobnika. *Europa Wschodu i Zachodu*, 1999, nr. 3, s. 66–70.

50 Gumuliauskas, A. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu: pirmieji atšilimo požymiai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2008, t. 16, p. 65–73; Gumuliauskas, A. Dar kartą Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimu. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*, Šiauliai, 2006, p. 342–350; Gumuliauskas, A. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 53–59.

51 Gumuliauskas, A. T. Katelbacho renesansas, arba mintys apie Slavomiro Cenckievičiaus monografiją „Tadeušas Katelbachas (1897–1977). Politinė biografija“. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2007, t. 15, p. 267–268.

52 Gustainis, V. *Lenkai ir Lenkija*. Kaunas, 1937.

53 Gustainis, V. *Raštai*. Vilnius, 1991.

54 Žalys, V. *Min. veik.,* p. 38.

55 Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 344.

nėjimams tam tikrais momentais didelę įtaką darė susiklosčiusi politinė atmosfera. Ši tendencija ypač buvo juntama tarpukariu. Ji savotiškai skatinta ir sovietmečiu. Lenkų istorikai tarpukariu laikėsi nuomonės, jog kaimyninių šalių konfliktą išprovokavo Vokietija bei Sovietų Rusija. Todėl galima teigti, kad jie jau praeito amžiaus trečiajame dešimtmetyje šios problemos priežasčių ieškojo geopolitinės padėties kaitos Europoje kontekste. Deja, bet lietuvių istoriografijoje toks Vilniaus konflikto vertinimas atsirado tik XX a. pabaigoje.

Lenkų istorikai Vilniaus okupaciją vertino kaip visiškai suprantamą bei logišką Varšuvos politikų žingsnį. Jiems neegzistavo lietuvių istorinės sostinės teritorinės priklausomybės problemos, o Vilniaus konfliktas nelaikytas kaimyninių šalių santykių paaštrėjimo priežastimi. Tradicinis antilenkiškas požiūris į kaimyninių šalių konfliktą atsispindėjo pirmosios Lietuvos Respublikos istoriografijoje. Sovietų Rusija ir Vokietija buvo vaizduojamos kaip mūsų šalies sąjungininkės kovoje su lenkais dėl Vilniaus. Lietuvių išeivijos istoriografijoje Lietuvos ir Lenkijos santykių problemos traktuotė išlaikė tarpukario tradicijas. Ir toliau buvo eskaluojama antilenkiška pozicija Vilniaus konflikto atžvilgiu. Čia lietuviams nenusileido ir lenkų išeivija. Sovietmečiu lenkų bei lietuvių mokslininkų pozicijos kalbant apie kaimyninių šalių santykių raidą tarpukariu tapo nuosaikesnės. Publikacijose vyravo švelnesnės išvados.

Antrosios Lietuvos Respublikos istoriografija pasižymėjo žymiai platesne vieno ar kito istorinio įvykio analize. Po objektyvaus 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutarties su Sovietų Rusija įvertinimo atsirado nuostata, kad Varšuvos ir Kauno konfliktą išprovokavo ne tik vidiniai, bet ir išoriniai veiksniai. Ilgą laiką lietuvių istoriografijoje rūpima tema buvo nušviečiama kaip lokalinė kaimyninių šalių problema, tačiau antrojoje Lietuvos Respublikoje Lenkijos ir Lietuvos santykiai tarpukariu įgavo platesnį kontekstą. Buvo konstatuota, kad Vilniaus priklausomybės klausimas turi tarptautinį bei lokalinį aspektus. Stasys Lozoraitis, suvokdamas naują Lietuvos geopolitinę padėtį, privalėjo baigti ankstesnės Lietuvos politinės orientacijos laikotarpį ir atversti naują užsienio politikos puslapį, kuris istoriografijoje minimas kaip „naujo kurso“ politikos pradžia.

Nei lietuviškas, nei lenkiškas „naujas kursas“ nebuvo realizuotas, todėl tokia terminija reikalauja tam tikros korekcijos. Laikotarpį nuo 1934 m. birželio 12 d., kada Stasys Lozoraitis tapo užsienio reikalų ministru, iki 1936 m. liepos mėnesio, kai neįvyko jo antrasis susitikimas su Lenkijos diplomatijos šefu Juzefu Becku, galima laikyti Kauno ir Varšuvos santykių atšilimo galimybių laikotarpiu.

ISSUE OF THE POSSIBILITY OF IMPROVED LITHUANIAN–POLISH RELATIONS DURING THE INTER–WAR PERIOD IN HISTORIOGRAPHY

Summary

At certain periods, professional historical research is highly influenced by the political atmosphere of that time. This tendency was particularly expressed during the inter-war period and to a certain level promoted during the Soviet times. The Polish historians followed the opinion during the inter-war period that the conflict between the neighbouring countries was provoked by Germany and Soviet Russia. Unfortunately, it was only in the late 20th century when such assessment of the conflict over Vilnius originated in the Lithuanian historiography. Polish historians disregarded the issues of territorial belonging of the historical Lithuanian capital and the conflict over Vilnius was not considered the reason behind the deteriorated relations of the neighbouring countries. Traditional anti-Polish attitude towards the conflict of the neighbouring countries reflected in the historiography of the First Republic of Lithuania. The historiography of the Lithuanian community in emigration preserved the inter-war tendencies of the interpretation of the Lithuanian-Polish relations. During the Soviet times, the positions of the Polish and Lithuanian historians towards the development of the relations between the neighbouring countries during the inter-war period became more moderate. Publications were dominated by milder conclusions. The historiography of the Second Republic of Lithuania included the position that the Warsaw and Kaunas conflict was provoked by internal and external factors. It was concluded that the issue of belonging of Vilnius had both international and local aspects. Stasys Lozoraitis opened a new page in foreign policy, which historiography refers to as the beginning of "the new course". Such terminology requires certain corrections.

Juozas SKIRIUS

JAV LIETUVIŲ KATALIKŲ ORGANIZACIJŲ POŽIŪRIS Į RAPOLO SKIPIČIO VIZITĄ 1935 M.

Įvadas

1934 m. *Draugijos užsienio lietuviams remti* (toliau – *DULR*) pirmininkui Rapolui Skipičiui kilo mintis sušaukti Pasaulio lietuvių kongresą (toliau – *PLK*). Jo tikslas – pagyvinti užsienio lietuvių ryšius su Tėvyne ir jų „lietuvišką sąmonę smarkiau pažadinti“[1]. Kongreso sušaukimo mintį R. Skipičiui greičiausiai padiktavo to meto Lenkijoje 1928 ir 1934 m. įvykę analogiški renginiai. Taigi tokio Kongreso mintis lietuvių padangėje jau brendo. Istorikas Antanas Kučas pastebėjo, kad kai sumažėjo galimybės emigruoti į JAV (įvedus apribojimus – kvotas kiekvienai valstybei), lietuvių emigracija pakrypo į Pietų Ameriką ir kitus kraštus. Tai atsiliepė ankstesnei išeivijai JAV, nes ėmė sparčiau reikštis nutautėjimas. Todėl Lietuvos vyriausybei remiant 1931 m. buvo įkurta *DULR*, kurios tikslas buvo palaikyti santykius su išeiviais, padėti išlaikyti lietuvybę[2]. Be to, išeivijos ryšį su Tėvyne silpnino ekonominės ir politinės priežastys: po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo daug išeivių dėl vietinės valdžios aplaidumo prarado savo kapitalus, o 1926 m. gruodžio 17 d. įvykęs perversmas išeivių buvo sutiktas nepalankiai, o kai kurių ir priešiškai. Visa tai itin atitolino išeiviją nuo Lietuvos reikalų. Būtinai reikėjo rasti efektyvių būdų, kurie padėtų telkti visus lietuvius. Lietuvos vyriausybė tikėjosi gauti iš išeivijos ne tik piniginio, bet ir profesinio bei intelektinio kapitalo. Būtent todėl *DULR* gavo valdžios sutikimą organizuoti *PLK* 1935 m. Kaune.

Plačiausiai apie R. Skipičio vizitą Amerikoje (1935 04 03–06 29) aprašyta jo paties atsiminimuose. Tačiau moksliniu lygiu tik istorikas A. Eidintas yra šiek tiek nušvietęs šį klausimą ir epizodiškai atkreipęs dėmesį į iškilusias problemas su JAV lietuvių katalikais[3]. Buvo aišku, kad nuo gausios JAV lietuvių katalikų bendruomenės priklausys, ar įvyks planuojamas *PLK*. Taigi remiantis aprašomuoju metodu tikslinga išsamiau paanalizuoti JAV lietuvių katalikų organizacijų lyderių pozicijas ir jų santykį su į JAV atvykusiu *DULR* pirmininku R. Skipičiu. Išsiaiškinti, kas lėmė jų teigiamą apsisprendimą. Straipsnio struktūravimas, teiginių ir išvadų

---

1 Skipitis, R. *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai.* Chicago, 1967, p. 316.

2 *Amerikos lietuvių istorija.* Redagavo dr. Antanas Kučas. Boston, 1971, p. 540–541.

3 Eidintas, A. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius, 1993, p. 84–85.

formulavimas remiasi archyviniais dokumentais iš Lituanistikos tyrimų ir studijų centro Čikagoje, prižiūrimo Pasaulio lietuvių archyvo (toliau – *LTSC/PLA*), kuriame yra saugomas gausus Leonardo Šimučio asmeninis fondas. Taip pat naudota medžiaga iš *DULR* archyvo, saugomo Lietuvos MA bibliotekos rankraštyne. Gausi faktinė medžiaga buvo surinkta iš JAV lietuvių laikraščių – „Draugas", „Margutis", „Dirva".

Rapolo Skipičio pasiruošimas bendrauti su JAV lietuviais katalikais

Kongreso sušaukimo būtinumą ir jo esmę reikėjo išaiškinti užsienio lietuviams, ypač Amerikoje, kurioje jie pasižymėjo ne tik savo aktyvumu, bet ir skirtingomis pažiūromis. *DULR* pirmininkas R. Skipitis išsiruošė į JAV kviesti į *PLK* visų srovių atstovų, suderinti programos. Pats būdamas artimas valstiečiams liaudininkams ir turėdamas Lietuvos valdžios pritarimą tikėjosi nesunkiai užmegzti kontaktus su JAV lietuviais tautininkais, sandariečiais, socialistais ir kitais kairesnės pakraipos atstovais; o štai į JAV lietuvių katalikų veikėjus, kaip vienus iš įtakingiausių srovių atstovus ir to meto Lietuvos vyriausybės kritikus, vilčių dėjo nedaug. Dėl šios priežasties R. Skipitis kreipėsi į *Lietuvos Katalikų veikimo centro* Vyriausiąją valdybą savo planuojamos misijos pritarimui gauti. Prieš jam išvykstant į JAV minėto centro valdybos pirmininkas kunigas K. V. Mieleška išdavė ir pasirašė rekomendaciją, kurioje buvo prašoma Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos (toliau – *ALRKF*) Valdybos „p. R. Skipičiui šioje misijoje padėti"[4]. Tačiau iki pat *DULR* pirmininko išvykimo į JAV lietuvių katalikų organizacijos dar nebuvo apsisprendusios dėl savo laikysenos kalbant apie *PLK* rengimą. Tai gerai iliustruoja susirašinėjimas tarp Lietuvos generalinio konsulo Niujorke Povilo Žadeikio, JAV lietuvių *Kunigų vienybės* pirmininko kunigo Juozo A. Karaliaus ir *ALRKF* sekretoriaus L. Šimučio. 1935 m. kovo 18 d. P. Žadeikis laišku kreipėsi į *Kunigų vienybės* pirmininką kunigą J. A. Karalių informuodamas apie R. Skipičio atvykimo į JAV tikslą, kurio esmė – „lietuvių kultūros reikalai Lietuvoje ir išeivijoje", prašė moralinės paramos, kad jo misija vyktų sėkmingai[5]. Kunigas J. A. Karalius tuojau laiško kopiją nusiuntė L. Šimučiui domėdamasis, koks asmuo yra advokatas R. Skipitis, ar jis katalikas, ir kokios pozicijos Kongreso atžvilgiu laikosi Federacija?[6] Iš L. Šimučio atsakymo paaiškėjo: 1) dėl R. Skipičio misijos ir kokia organizacija yra *DULR* jis jau vasario

[4] 1935 03 21 Katalikų veikimo centro Vyriausiosios valdybos rašto ALRKF Valdybai nuorašas. *LTSC/PLA,* L. Šimučio fondas, d. Korespondencija ir rankraščiai, b. 1935 m. Kongreso dokumentai, lapai nenumeruoti.

[5] 1935 03 18 Lietuvos generalinio konsulo Niujorke P. Žadeikio laiško Kunigų Vienybės pirmininkui kun. J. A. Karaliui Šenandone (Pa.) nuorašas. *Ten pat.*

[6] 1935 03 20 Kun. J. A. Karaliaus laiškas L. Šimučiui Čikagoje. *Ten pat.*

15 d. laišku buvo kreipęsis į *Lietuvos Katalikų veikimo centrą*, bet atsakymo iš ten dar negavo; 2) jo manymu, į Kongresą „per daug dėmesio nereiktų kreipti, nes jis šaukiamas, kad būtų galima sustiprinti dabartinį Lietuvos rėžimą"; 3) *DULR* vadovybę sudarė dauguma laisvamanių, kaip ir pats pirmininkas R. Skipitis, kuris buvo liaudininkas, vėliau Ūkininkų partijos narys, o dabar „rodos, tautininkų partijai dirba". Be to, L. Šimutis samprotavo, „ar jis yra katalikas, ar ne, tik tiek galiu pasakyti, kad lig šiol nė vienoj katalikiškoje organizacijoje nėra darbavęsis." Jo nuomone, R. Skipičio atžvilgiu geriausia laikytis pasyviai; jei kas nori, tegul remia; o Kongrese, jeigu nuspręstų *ALRKF*, dalyvauti tik informaciniais tikslais[7]. Taigi JAV lietuvių katalikų vadovybė net 1935 m. pavasario pradžioje ne tik kad neturėjo platesnės informacijos apie rengiamą *PLK*, bet ir mažai žinojo apie *DULR* veiklą; ir visa tai interpretavo kaip bandymą stiprinti išeivijos paramą egzistuojančiam Lietuvos rėžimui. Tokia buvo JAV lietuvių katalikų vadovų pozicija, kuriai jau anksčiau įtakos galėjo turėti *Lietuvos katalikų* organizacijų vadovybė.

L. Šimutis kovo 25 d. gavo iš Lietuvos kunigų laišką. *Lietuvos Katalikų* veikimo centro dvasinis vadas kunigas Povilas Dogelis iš Kauno rašė, kad pasitarę Centre jie priėjo prie išvados, jog katalikiškoms organizacijoms taip pat reikia dalyvauti *DULR* rengiamame Kongrese. Mat *Lietuvos Katalikų veikimo* centras tikisi užmegzti kontaktus su *DULR*, kad ir jai rūpėtų katalikų reikalai[8]. Visiškai suprantama, jog Lietuvoje katalikiškos organizacijos ieškojo legalių būdų, kaip ginti savo interesus, o per *DULR* stiprinti katalikybę išeivijoje. Taigi netrukus, t. y. kovo 25 d., L. Šimutis laišku informavo kunigą J. A. Karalių apie *Lietuvos katalikų* sprendimą ir jau siūlė R. Skipičio misijai nesipriešinti ir tartis su juo dėl Kongreso programos[9]. L. Šimutis kėlė mintį, kad *ALRKF* galėtų duoti įgaliojimą atstovauti Kongrese savo veikėjams, kurie šiais metais planuoja važiuoti į Lietuvą. Tiesa, jis pažymėjo, kad tie veikėjai turėtų atstovauti visoms katalikiškoms organizacijoms, kurios priklauso Federacijai, t. y. veikėjai privalo būti autoritetingi žmonės. O prieš *PLK* atidarymą JAV lietuvių katalikų atstovai „turėtų pasitarti su Lietuvos Katalikų veikimo vadais"[10]. L. Šimučio antras laiškas kunigui J. A. Karaliui nespėjo pasiekti kovo 27 d. sušaukto JAV lietuvių *Kunigų vienybės* Centro valdybos posėdžio, kuriame, atsižvelgiant į pirmąjį L. Šimučio laišką, buvo nuspręsta rezervuotai remti R. Skipičio misiją, kol bus gauta tikslesnių žinių[11]. Su tokiu savo sprendimu Centro valdyba supažindino

7 1935 03 23 L. Šimučio laiško kun. J. A. Karaliui Šenandone (Pa.) nuorašas. *Ten pat.*

8 1935 02 07 kun. P. Dogelio laiškas L. Šimučiui Čikagoje. *Ten pat.*

9 1935 03 25 L. Šimučio laiško kun. J. A. Karaliui Šenandone (Pa.) nuorašas. *Ten pat.*

10 *Ten pat.*

11 Kunigų vienybės Centro valdybos (1935 m. kovo mėn.) biuletenis. *Ten pat.*

JAV lietuvių dvasiškiją, o Lietuvos generaliniam konsului P. Žadeikiui užtikrino, kad *Kunigų vienybė* „entuziastiškai rėmė ir rems kiekvieną tautinę akciją, respektuojančią katalikų teises“[12]. Taigi JAV lietuvių katalikų pozicija aiškiai buvo siejama su Lietuvos vyriausybės ir Katalikų bažnyčios santykiais, kurie buvo gana komplikuoti. Lietuvos generalinis konsulas, padėkojęs kunigui P. M. Jurui už informaciją, diplomatiškai pažymėjo, jog R. Skipičio veiksmai sutampa su *Kunigų vienybės* pozicija, nes jo darbą remia visos Lietuvos politinės srovės. Be to, kaip nurodė konsulas, jis turi ir *Lietuvos Katalikų veikimo* centro rekomendacinį laišką. Vadinasi, P. Žadeikis vylėsi, kad JAV lietuviai katalikai padės R. Skipičiui iki galo atlikti savo misiją, skirtą tautos reikalams[13].

Galime šiek tiek paaiškinti ir minėto *Lietuvos Katalikų veikimo* centro rekomendacinio laiško atsiradimo priežastis. 1935 m. balandžio 2 d. kunigas F. Kemėšis laiške L. Šimučiui apgailestavo, jog JAV lietuvių bažnyčiose sparčiai skverbiasi anglų kalba ir lietuvybė silpnėja. Kunigo įsitikinimu, reikalinga lietuvių pasauliečių, šiuo atveju ne katalikų (pirmiausia tautinės pakraipos), parama bažnyčiai, t. y. juos telkti prie bažnyčių ir parapijų, siekiant išlaikyti lietuvybę. Kunigas F. Kemėšis prasitarė, jog „tą mintį pakišome ir p. R. Skipičiui, išvykstančiam į Ameriką“, ir buvo tikimasi, kad *DULR* pirmininkas tai įtrauks į savo darbų dienotvarkę[14]. Tačiau, susipažinus su dienraščio „Draugas“ 1935 m. balandžio–birželio numeriais, neteko rasti R. Skipičio ištisinio kalbos, sakytos bet kurioje lietuvių kolonijoje, teksto. Tiesa, pats dienraštis gana tolerantiškai, pakankamai teigiamai vertino *DULR* pirmininko misiją Amerikoje. Matyt, jo sakytos kalbos tenkino JAV lietuvių katalikų veikėjus. Pats L. Šimutis savo raštiškame pranešime *ALRKF* XXV kongrese Filadelfijoje pažymėjo, jog kunigo P. Dogelio laiškas ir *Lietuvos Katalikų veikimo* centro rekomendacija leido JAV lietuvių katalikų veikėjams suprasti, kad R. Skipičio misiją reikia remti[15].

Rapolas Skipitis Amerikoje

Pirmoji labai trumpa žinia apie rengiamą Kaune *PLK* ir apie *DULR* pirmininko R. Skipičio planuojamą atvykimą į JAV „Draugo“ skaitytojai buvo informuoti

[12] 1935 03 27 Kunigų vienybės raštininko kun. P. M. Juro iš Laurenco (Mass.) laiško generaliniam konsului P. Žadeikiui į Niujorką nuorašas. *Ten pat.*

[13] 1935 04 05 Lietuvos generalinio konsulo P. Žadeikio laiško kun. P. M. Jurui nuorašas. *Ten pat.*

[14] 1935 04 02 kun. F. Kemėšio laiškas L. Šimučiui. *Ten pat.*

[15] A.L.R.K. Federacijos veikimas 1935 metais. 25 kongreso (įvykusio 1935 m. rugpjūčio 21, 22 ir 23 dd. Philadelphia, Pa.) referatai, protokolai ir raportai. *LTSC/PLA*. L. Šimučio fondas, dėžė – ALRKF referatai ir protokolai 1906–1959 metai, b. 1935 m. ALRKF XXV kongreso protokolo knygelė, p. 21.

1935 m. sausio 11 d.[16]. Platesnė informacija apie *DULR* veikimą pasirodė balandžio 6 d. „Draugo“ numeryje. Čia buvo išspausdintas Karolio Račkausko-Vairo straipsnis pavadinimu „Draugijos Užs. Liet. Remti Veikimas“. Skaitytojus glaustai supažindino su *DULR* programa ir nurodė, jog didžiausias draugijos rūpestis – išeivijos nutautėjimo klausimas. Šiai nelaimei stabdyti numatytos tam tikros priemonės: 1) pradžios mokyklų kūrimas didesnėse išeivių kolonijose; 2) stipendijų skyrimas ir kitokia parama jaunimui, siekiančiam aukštojo mokslo Lietuvoje; 3) lietuviškų bibliotekų ir skaityklų kūrimas užsienyje; 4) vaikų ir jaunimo ekskursijų organizavimas į Lietuvą ir kt.[17]. Už poros dienų „Draugas“ išspausdino R. Skipičio nuotrauką pažymėdamas, kad jis atvyko į JAV pasitarti su lietuvių organizacijų vadovais dėl šaukiamo Kaune viso *Pasaulio lietuvių kongreso*[18]. Praktiškai po to kiekviename L. Šimučio redaguotame laikraščio numeryje (iki pat birželio mėnesio) galima rasti vienokios ar kitokios informacijos, skirtos R. Skipičiui ir rengiamam *PLK*. Balandžio 10 d. laikraštis paskelbė *DULR* Centro valdybos kreipimąsi *Į Viso Pasaulio Lietuvius*, kuriame buvo paaiškinta atstovų į Kongresą rinkimo tvarka bei numatomi svarstyti klausimai. Tekste dominavo Lietuvos ir užsienio lietuvių bendradarbiavimo tematika, kultūros ir švietimo problemika. Diskusijos turėjo vykti ir tokiomis temomis, kaip Užsienio lietuvių ir Lietuvos aspiracijos bei Pasaulio lietuvių sąjunga[19]. Tame pačiame laikraščio numeryje R. Skipitis susilaukė ir kritikos už tai, jog jis pažadėjo JAV lietuviams komunistams, kad jų atstovai taip pat galės dalyvauti Kongrese. Į kritiką atsakė tokia savo pozicija – nepriklausomai nuo to, kokie atskirų partijų įsitikinimai, jeigu jie lietuviai, jeigu jiems svarbu lietuvybė ir jeigu jie nori tartis tuo reikalu, jie gali siųsti į Kongresą savo atstovų, kur nebus jokios politikos[20]. L. Šimutis, rašydamas kritišką vedamąjį JAV lietuvių katalikų vardu, netikėjo konstruktyviu darbu Kongrese su komunistais, kurie neigia lietuvybę ir kovoja prieš Lietuvos nepriklausomybę. R. Skipitis buvo perspėtas, jog „tautiškai nusiteikusi Amerikos lietuvių visuomenė negalėtų sutikti dalyvauti tokiame kongrese, kuriame būtų kviečiami pražūtingą darbą dirbantieji komunistai“[21]. Savo atsiminimuose R. Skipitis rašė, kad jis nevyko į JAV lietuvių komunistų susirinkimus kalbėti apie Kongresą[22]. JAV lietuvių katalikų vadovai buvo nusiteikę ne tik prieš komunistus, bet ir nenorėjo

16 Iš Lietuvos. 1935 m. Kaune bus Pasaulio lietuvių kongresas. *Draugas*, 1935, sausio 11, nr. 9, p. 6.

17 *Draugas*, 1935, balandžio 6, nr. 82, p. 4.

18 *Ten pat*, balandžio 8, nr. 83, p. 3.

19 *Ten pat*, balandžio 10, nr. 85, p. 4.

20 Skipitis, R. *Min. veik.,* p. 323; Pasaulio lietuvių kongresas ir komunistai. *Draugas*, 1935, balandžio 10, nr. 85, p. 2.

21 *Ten pat*.

22 Skipitis, R. *Min. veik.,* p. 324–327.

kartu su liberalais ir socialistais sutikti svečio. Balandžio 8 d. *Kunigų vienybės* susirinkime, vykusiame Dievo Apvaizdos parapijos klebonijoje Čikagoje, buvo svarstytas ir R. Skipičio sutikimo klausimas. Nutarta patarti Čikagos kunigams neiti į Lietuvos konsulo Antano Kalvaičio šaukiamą susirinkimą tartis dėl svečio priėmimo, nes „į tą susirinkimą pakviesti tokie elementai, kurie pastaruoju laiku ypatingu būdu pradėjo pulti katalikų parapijas, vienuolijas ir lietuvių katalikų įstaigas“[23]. Taip pat buvo nutarta, kad patys tinkamai priims svečią ir parems *ALRKF* apskrities rengiamą programą jam pasitikti. Pats R. Skipitis, jausdamas JAV lietuvių kunigų gana šaltoką požiūrį į jo misiją ir į jo bendravimą su įvairiomis srovėmis, kreipėsi į Kunigų vienybės centrą paramos. Kunigas P. M. Juras laišku atsiuntė L. Šimučiui minėtą Lietuvos kunigų rekomendacijos nuorašą, kurį buvo gavęs iš R. Skipičio. Kunigas P. M. Juras pabrėžė, jog *Kunigų vienybės* centras mano, kad „chicagiečiai kunigai išsišoko su savo nutarimu“[24]. Švelnindamas susiklosčiusią situaciją, „Draugo“ redaktorius laikraštyje išspausdino rekomendaciją su prierašu, jog organizuota Amerikos lietuvių katalikų visuomenė rems R. Skipičio misiją ir su juo tarsis dėl būsimojo pasaulio lietuvių kongreso Kaune[25].

R. Skipitis iš Detroito į Čikagą atvyko gegužės 2 d. vakare. Jį pasitiko grupė visuomenės veikėjų: „Draugo“, „Margučio“ ir „Sandaros“ redaktoriai, Tautininkų sąjungos atstovas[26]. Kitą dieną jis dalyvavo gausiame lietuvių susirinkime, kurį organizavo *ALRKF McKinley* parko salėje. Svečią pasveikino *ALRKF* pirmininkas dr. A. Rakauskas, S. Simokaitis, „Draugo“ redaktorius L. Šimutis ir muzikas Antanas Vanagaitis. *DULR* pirmininkas kalbėjo apie įvairius Lietuvos klausimus, apibūdino ekonominę, politinę ir kultūrinę Lietuvos padėtį bei Vilniaus ir Klaipėdos svarbiausius reikalus, aiškino *DULR* pagrindinius tikslus. Gegužės 7 d. kalbėjo Ciceros Šv. Antano parapijos svetainėje, kur dalyvavo didžioji dauguma Ciceros lietuvių. Gegužės 8 d. buvo pakviestas į „Draugo“ radiją, per kurį kreipėsi į platesnes JAV lietuvių mases, gegužės 12 d. dalyvavo dienraščio „Draugas“ surengtame priėmime, kuriame sakė kalbą išeivių jaunimui[27]. Kaip matome, Čikagoje tautinės ir katalikiškos organizacijos bei jų vadovai gražiai priėmė ir sudarė sąlygas svečiui susitikti su vietiniais lietuviais.

---

23 Chicagos kunigų nutarimas. *Draugas*, 1935, balandžio 12, nr. 87, p. 6.

24 1935 04 24 kun. P. M. Juro laiškas L. Šimučiui. *LTSC/PLA,* L. Šimučio fondas, d. Korespondencija ir rankraščiai, b. 1935 m. Kongreso dokumentai, lapai nenumeruoti.

25 Liet. Kat. veikimo centro raštas. *Draugas*, 1935, balandžio 26, nr. 99, p. 2.

26 DULR pirmininkas Chicagoje. *Margutis*, 1935, gegužės 15, p. 5.

27 Prakalbos McKinley parko salėje. *Draugas*, 1935, gegužės 6, nr. 107, p. 1; „Draugo“ radijo valandos aidai. *Ten pat*, gegužės 9, nr. 110, p. 1; Adv. Rapolas Skipitis pakviestas rytoj atvykti į dienraščio „Draugas“ pikniką. *Ten pat*, gegužės 11, nr. 112, p. 2.

Gegužės 7 d. pas kunigą Vaičiūną Ciceroje įvyko *ALRKF* Centro valdybos ir R. Skipičio pasitarimas. Pasitarime dalyvavo valdybos nariai: pirmininkas dr. A. Rakauskas, vyriausias dvasios vadas prelatas M. Krušas, sekretorius L. Šimutis ir kunigas I. Albavičius. Valdyba, išsiaiškinusi kai kuriuos klausimus, priėjo prie išvados, kad reikia „remti *DULR* šaukiamą kongresą, siųsti savo atstovų ir raginti lietuvių katalikų organizacijas ir draugijas taip pat siųsti savo atstovybę“[28]. Šį sprendimą pagarsino dienraštis „Draugas“. Katalikiškos organizacijos pradėjo savo atstovų rinkimus. *ALRKF* sekretorius L. Šimutis prašė organizacijų ir draugijų pranešti Federacijai apie išrinktus delegatus į Kongresą.

Leonardas Šimutis išrenkamas delegatu į *PLK*

Birželio 6 d. įvyko *ALRKF* Čikagos apskrities atstovų susirinkimas. Vienas iš svarstytų pagrindinių klausimų – *Pasaulio lietuvių kongresas* ir delegato siuntimas. Susirinkusiesiems pranešta, kad tarp jau išvažiavusių į Lietuvą yra ir kunigas Antanas Briška, Nekalto prasidėjimo lietuvių parapijos Braiton Parke (*Brighton Park*) klebonas, kuris įgaliotas atstovauti Čikagos Federacijos apskričiai. Tačiau susirinkime kilo mintis reikalauti, kad į *PLK* atstovauti JAV lietuvių katalikams vyktų ir L. Šimutis. Susirinkimas nutarė „daryti spaudimą „Draugui“ ir Federacijos Centrui, kad jis būtų siunčiamas į tą Kongresą“[29]. Birželio 13 d. laiške L. Šimutis prasitarė *ALRKF* iždininkui kunigui M. Kazėnui, jog jis galvoja šiemet važiuoti į Lietuvą, nes yra svarbių reikalų. Tai ne tik *PLK*, bet ir *Pasaulio lietuvių sąjungos* (toliau – *PLS*) organizavimas, santykių su Lietuvos katalikais stiprinimas, skolų iš buvusių Federacijos stipendininkų atgavimas ir kt. Be to, pabrėžė, jog „visi yra vienodos nuomonės, kad man reikėtų važiuoti“. Tiesa, užsiminė, kad jis, būdamas neturtingas, turės prašyti lėšų kelionei apmokėti iš Federacijos[30]. Bet *ALRKF* vadovybė laikėsi nuomonės, kad įgalioti atstovauti katalikiškoms organizacijoms tuos savo veikėjus, kurie tuo metu išvyks ar bus Lietuvoje, nes tokiu būdu pavyks išspręsti kelionpinigių klausimą. Tuo laikotarpiu *ALRKF* iždas buvo apytuštis, anot kun. M. Kazėno, „visa mūsų nelaimė, kad pinigų nėr“[31]. Tačiau jis pritarė Šimėno kandidatūrai į *PLK* ir pažadėjo pasitarti su *ALRKF* pirmininku dr. A. Rakausku. *LRKSA* birželio 25 d. savo atstovą Kongrese išrinko *LRKSA* prezidentą L. Šimutį ir pažadėjo

28 Viso pasaulio lietuvių kongresas ir Federacija. *Draugas*, 1935, gegužės 9, nr. 110, p. 2.

29 Rėkus, V. Federacijos Chicagos apskričių susirinkimo darbai. *Ten pat*, birželio 14, nr. 140, p. 3.

30 1935 06 13 L. Šimučio laiško ALRKF iždininkui kun. M. Kazėnui į Pitsburgą (Pa.) nuorašas. *LTSC/PLA*, L. Šimučio fondas, d. Korespondencija ir rankraščiai, b. 1935 m. Kongreso dokumentai, lapai nenumeruoti.

31 1935 06 16 ALRKF iždininkui kun. M. Kazėno laiškas L .Šimučiui į Čikagą. *Ten pat*.

kelionės išlaidoms iš suaukotų pinigų skirti 350 dolerių[32]. *ALRKF* Centro valdyba taip pat apsisprendė siųsti jį kaip savo specialų atstovą į Lietuvą[33]. Jo kandidatūrai pritarė tuo metu Amerikoje buvęs ir po lietuvių kolonijas važinėjęs vyskupas Teofilis Matulionis. Taigi L. Šimutis atstovavo dviem didžiausioms JAV lietuvių katalikų organizacijoms – *ALRKF* ir *LRKSA* bei katalikiškiems laikraščiams – „Draugui" ir „Garsui". *ALRKF* XXV kongrese buvo paaiškinta, dėl kokių priežasčių siunčiamas tas „specialus atstovas": 1) Vokietijai spaudžiant Lietuvą, reikalinga parodyti tautos vienybę ir solidarumą; 2) Amerikos lietuvių katalikų visuomenė turi būti tinkamai reprezentuojama; 3) turi būti išsiaiškinta katalikų veikimo būklė, o grįžę atstovai apie tai turės informuoti išeiviją; 4) specialusis atstovas turės pajudinti Federacijos skolininkus – buvusius stipendininkus Lietuvoje[34].

Tarp *ALRKF* ir *Kunigų vienybės* vyko tam tikras nesutarimas dėl taktikos ne tik R. Skipičio, bet ir *PLK* atžvilgiu. Štai, pavyzdžiui, birželio 4 d. Kunigų vienybės sekretorius kunigas P. M. Juras rašė pirmininkui kunigui J. Karaliui: „Išrodo, kad Federacijos Valdyba padarė labai skaudžią klaidą *DULR* reikale. Nelaimė, kad jie nesilaikė *Kunigų Vienybės* nustatytos linijos. Moraliai būtume privertę p. Skipitį skaitytis su katalikais"[35]. Mat jie pasisakė už tai, kad *Lietuvos Katalikų veikimo* centro atstovai būtų įtraukti į *DULR* ir galėtų dalyvauti *PLK*. Kunigas P. M. Juras birželio 19 d. R. Skipičiui rašė, jog, *Lietuvos Katalikų veikimo* centrui neleidžiant prisidėti prie Kongreso rengimo, nesuprantama, kodėl JAV katalikai yra į jį kviečiami[36]. Taigi reikėjo suderinti esmines šių dviejų katalikiškų organizacijų pozicijas. Tam reikalui spręsti sumanyta sušaukti liepos 30 d. *ALRKF* Tarybos suvažiavimą Brukline. Į suvažiavimą, kuris vyko Apreiškimo parapijos salėje, atvyko *Kunigų vienybės* atstovai – kunigai J. Karalius ir P. M. Juras; *LRKSA* – L. Šimutis; Lietuvos Vyčių – Antanas Mažeika; Lietuvių darbininkų sąjungos – kunigas Jonas Švagždys; *LRK* Pil. Blaivininkų susivienijimo – kunigas Pranas Juškaitis; Moterų sąjungos – Ona Dobravolskienė; *ALRKF* Centro – kunigai Juozas Simonaitis, Jonas Balkūnas, A. Karužiškis; Filadelfijos federacijos apskrities – kunigai Ignas Valančiūnas ir Juozas Čepukaitis; „Darbininko" laikraščio – A. Kneižys; „Garso" laikraščio – Matas Zujus;

---

32 1935 06 26 LRKSA sekretoriaus Juozo B.Šaliūno iš Vilkes-Berės (Pa.) laiškas L. Šimučiui. *Ten pat*; Kučas, A. *Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimas Amerikoje*. Wilkes-Barre, Pa.,1956, p. 252.

33 A.L.R.K. Federacijos veikimas 1935 metais. 25 kongreso (įvykusio 1935 m. rugpjūčio 21, 22 ir 23 dd. Philadelphia, Pa.) referatai, protokolai ir raportai. *LTSC/PLA*. L. Šimučio fondas, dėžė – ALRKF referatai ir protokolai 1906–1959 metai, b. 1935 m. ALRKF XXV kongreso protokolo knygelė, p. 21.

34 *Ten pat*.

35 1935 06 04 kun. P. M. Juro laiško kun. J. Karaliui į Šenandoną (Pa.) nuorašas. *LTSC/PLA*, L. Šimučio fondas, d. Korespondencija ir rankraščiai, b. 1935 m. Kongreso dokumentai, lapai nenumeruoti.

36 Eidintas, A. *Min. veik.*, p. 84.

„Amerikos“ laikraščio – Kazys Vilniškis; svečiai – kunigai Lumskis (iš Lietuvos), Matulaitis, Kartavičius, Jagminas ir advokatas Grišius[37]. Suvažiavimas priėmė 9 rezoliucijas. JAV lietuvių katalikų atstovai *PLK* privalėjo dėl Lietuvos užsienio politikos pareikšti protestą prieš Vokietijos kėslus atplėšti Klaipėdą; pasisakyti už Vilniaus išvadavimą; prašyti Lietuvos valdžios sureguliuoti Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu. JAV lietuviai katalikai, pasisakydami už tautos vieningumą, per *PLK* turės kreiptis į Lietuvos valdžią ir prašyti, kad „netrukus būt paskelbti Seimo rinkimai ir įvesta tokia tvarka, kokia tinka demokratiškai valstybei“. Prašyti Lietuvos vyriausybės uždrausti savo atstovams užsienio šalyse kištis į vietos lietuvių organizacijų ir jų veikimo reikalus, nes tai didina ideologinių srovių kivirčus. Atskira rezoliucija pageidavo, kad vyriausybė panaikintų muitus užsienio lietuvių siunčiamoms dovanoms į Lietuvą. Taip pat reikalavo, atsižvelgiant į *Kunigų vienybės* pageidavimą, kad *DULR* pakviestų *Lietuvos Katalikų veikimo* centro atstovų į savo valdybą ir kad draugija tikrai būtų nepartinė ir rūpintųsi visais išeivijos reikalais, ypač tikyba. *ALRKF* Taryba pareiškė, kad savo nuomonę dėl *DULR* skyrių organizavimo JAV ir dėl *PLS* pasakys, kai iš Kongreso grįš jos atstovai. Tarybos sprendimu visų JAV lietuvių katalikų atstovų pirmininku, t. y. *PLK* vadovu paskiriamas L. Šimutis[38]. Taigi jis į Lietuvą vyko ne kaip eilinis atstovas, bet kaip didžiausių JAV lietuvių organizacijų patikėtinis, turėdamas konkrečią veikimo programą.

Išvados

DULR pirmininko Rapolo Skipičio vizitas į JAV ir jo lankymasis (1935 04 03–06 29) lietuvių kolonijose lėmė pirmojo *Pasaulio lietuvių kongreso sušaukimą* Kaune. JAV lietuviai tautininkai, sandariečiai ir socialistai gana palankiai, o katalikai bei komunistai rezervuotai palaikė R. Skipitį ir jo platinamą Kongreso idėją.

Vizito sėkmę pirmiausia garantavo Lietuvos katalikų bažnyčios pozicija paremti *PLK* sušaukimą. Bažnyčios atstovų rekomendacija R. Skipičiui palankiai nuteikė didesnę dalį JAV lietuvių katalikų vadovų, kurie taip pat apsisprendė dalyvauti *PLK* ir organizavo delegato iš Lietuvos susitikimus su lietuviškų parapijų nariais.

Katalikiškų organizacijų vadovams nepasitikėjimą R. Skipičiu ir Lietuvos valdžia kėlė suvaržyta Katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje ir jos visuomenės demokratinių teisių nebuvimas. Buvo manoma, kad Lietuvos valdžia siekia pasinaudoti *PLK* labiau įtvirtindama ir įteisindama savo valdžią.

---

[37] A.L.R.K. Federacijos veikimas 1935 metais. 25 kongreso (įvykusio 1935 m. rugpjūčio 21, 22 ir 23 dd. Philadelphia, Pa.) referatai, protokolai ir raportai. *LTSC/PLA*. L. Šimučio fondas, dėžė – ALRKF referatai ir protokolai 1906–1959 metai, b. 1935 m. ALRKF XXV kongreso protokolo knygelė, p. 21–22.

[38] *Ten pat*, p. 22–23.

JAV lietuvių katalikų vadovai dalyvaudami *PLK* siekė iš Kongreso tribūnos reikalauti didesnių teisių Lietuvos katalikiškoms organizacijoms ir visuomenei, užmegzti glaudesnius ryšius su Lietuvos katalikais, stabdyti išeivijos nutautėjimą. JAV lietuvių katalikų delegacijos į Kongresą vadovu buvo paskirtas žymiausių organizacijų – *ALRKF* ir *LRKSA* – veikėjas, dienraščio „Draugas" redaktorius Leonardas Šimutis.

ATTITUDE OF LITHUANIAN AMERICAN CATHOLIC ORGANIZATIONS TOWARDS THE VISIT OF RAPOLAS SKIPITIS IN THE US IN 1935

Summary

The visit of the chairman of the *Society to Aid Lithuanians Abroad* Rapolas Skipitis in the US and the Lithuanian colonies (03 April – 29 June1935) promoted the organization of the first Congress of World Lithuanians in Kaunas. The Lithuanian American nationalists, members of the Lithuanian American party *Sandara* and socialists expressed their open support to the idea of the congress promoted by Skipitis, whereas Catholics and communists remained rather reserved. The success of the visit was first of all guaranteed by the position of the Lithuanian Catholic Church supporting the call of the Congress of World Lithuanians. The recommendation of the church members ensured the positive attitude of larger part of the Catholic leaders of Lithuanian Americans, who also decided to take part in the Congress and organised the meetings of the delegate from Lithuania with the members of Lithuanian parishes.

The confidence of the Catholic organizations of Lithuanian Americans, especially *the Catholic Unity*, in Skipitis and the Lithuanian government was slightly impaired by the restricted position of the Catholic Church in Lithuania and the absence of democratic rights of its citizens. It was believed that the government of Lithuania sought to take advantage of the Congress of Lithuanian Americans to consolidate and legitimate its regime. Nevertheless, the decision of the Catholic leaders of Lithuanian Americans to participate in the Congress was grounded on the aspirations to take advantage of the Congress as the platform for claiming more rights for the Catholic organizations and the society in Lithuania, establishing closer contacts with the Lithuanian Catholics and searching for ways of reducing the loss of national identity within the emigrant community. The leading figure of the Lithuanian American Catholic delegation in the Congress was the activist of the well-known organizations of the Lithuanian Roman Catholic Federation of America (*ALRKF*) and the Lithuanian Roman Catholic Association (*LRKSA*) and the editor of the daily paper *Draugas* Leonardas Šimutis, who was an active supporter of democracy and freedoms.

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ

LIETUVIŲ PABĖGĖLIŲ SPAUDA APIE TAUTIEČIŲ GYVENIMĄ DANIJOJE 1945–1948 M.

Įvadas

Lietuvių pabėgėlių Danijoje (1945–1948 m.) tematika lietuvių istoriografijoje nėra nauja. 1998 m. apie po Antrojo pasaulinio karo į Daniją atvykusius lietuvius yra rašę istorikai – Kęstutis Šalavėjus[1], Eugenijus Peikštenis[2] bei šio straipsnio autorė[3]. Nei vienas iš paminėtų tyrėjų nėra išsamiau nagrinėjęs lietuvių pabėgėlių leistos spaudos, atskleidęs jos vaidmens pabėgėlių gyvenime. Juo labiau – istorikai nebandė rekonstruoti pabėgėlių kasdienybės, savivaldos elementų joje. Lietuvių pabėgėlių spaudos turinio analizė leido suabejoti kai kuriais iki šiol istorikų išsakytais teiginiais, pavyzdžiui, kad „pabėgėliams nebuvo galima apsigyventi už stovyklos ribų"[4], taip pat paskatino ieškoti atsakymų į neatsakytus klausimus (pvz., ar pavyko tautiečiams sukurti demokratišką, lietuviams atstovaujančią instituciją 1946–1948 m.).

Straipsnis parengtas daugiausiai remiantis lietuvių pabėgėlių leidiniais Danijoje – „Lietuvių žinios", „Informacinis biuletenis", „Vikingų žemėje", „Trupiniai". Už galimybę susipažinti su šių leidinių kopijomis dėkoju danų istorikui Diksiui Simonsenui, atgabenusiam jas į Lietuvą. Tyrimas atliktas naudojant aprašomąjį bei šaltinių ir istorinės literatūros gretinimo metodus.

Straipsnyje siekiama keleto tikslų: 1) remiantis periodiniuose leidiniuose pateikta informacija bei istoriografijoje funkcionuojančia faktografija apžvelgti lietuvių atvykimą į Daniją, vidinę migraciją 1945–1948 m. bei darbo vietų geografiją; 2) remiantis lietuvių periodikoje publikuotais įsidarbinusiųjų laiškais supažindinti su pabėgėlių dienotvarke; 3) atskleisti lietuvių pabėgėlių interesų atstovavimo ypatybes ir savivaldos elementus stovykloje; 4) aptarti lietuvių pabėgėlių periodinius leidinius ir atskleisti jų vaidmenį tautiečių gyvenime.

---

1 Šalavėjus, K. Lietuvių dipukai Danijoje. Prieiga internete: http://www.lietuva.dk/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=57, [žiūrėta 2010 01 21].

2 Peikštenis, E. Lietuvos karo pabėgėlių paminklų kompleksas Danijoje. Prieiga internete: http://www.genocid.lt/Leidyba/13/danijoje.htm, [žiūrėta 2010 01 21].

3 Grigaravičiūtė, S. *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Saulabrolis, 2002, p. 227; Grigaravičiūtė, S. *Lietuvos konsulatai Skandinavijoje 1921–1940 metais*. Vilnius: VPU leidykla, 2007, p. 146–147.

4 Šalavėjus, K. Lietuvių dipukai Danijoje...

Apgyvendinimas, vidinė migracija, darbas

Lietuviai pabėgėliai baigiantis Antrajam pasauliniam karui į Daniją atplaukė laivais iš Rytprūsių, Dancigo, Gdynės. Juos ėmėsi globoti Danijos Raudonasis Kryžius (toliau – DRK), o nuo 1947 m. spalio 26 d. – Pabėgėlių administracija[5]. 90 % į Daniją atvykusių lietuvių buvo apgyvendinti Niumindegabo stovykloje, o 10 % – Kopenhagoje ir prie jos esančiose stovyklose: Vedbeke, Koldinge, Holstebro ir Horsense[6]. 1945 m. gegužės mėnesį suregistravus lietuvius paaiškėjo, kad Danijoje jų yra 2149. Lietuviams buvo priskirti ir Klaipėdos krašto gyventojai ir karo pradžioje iš Lietuvos repatrijavę Lietuvos vokiečiai[7].

1945 m. vasarą Niumindegabe gyveno apie 1800 lietuvių pabėgėlių, kitose stovyklose – apie 200–300. Niumindegabo stovykloje apie 20 % pabėgėlių buvo mokyklinio amžiaus moksleiviai[8]. Vedbeke stovykla buvo skirta lietuvių akademiniam jaunimui ir profesūrai. „Lietuvių žiniose" visi jie buvo vadinami vienu žodžiu – „akademikai". Šioje stovykloje buvo apgyvendinta ir dalis latvių inteligentų[9]. Kopenhagoje iki persikėlimo į Niumindegabą gyveno apie 240 lietuvių, po persikėlimo – 70[10]. Kopenhagoje liko tiktai „akademikai" ir tie, kurie turėjo darbą. Lietuvių akademinį jaunimą ir profesūrą (kaip ir estų bei latvių) buvo planuojama perkelti į Vedbeką[11].

1945 m. rugsėjo 5 d. į Niumindegabo stovyklą buvo perkelti lietuviai pabėgėliai iš kitų stovyklų. Nemaža dalis jų buvo repatrijantai ir Klaipėdos krašto gyventojai – lietuviai ir vokiečiai. Pastarieji 1946 m. kovo mėnesį buvo iš stovyklos iškeldinti. Tada joje liko apie 900 lietuvių[12]. 1946 m. rugsėjo mėn. lietuviai pabėgėliai buvo iš Niumindegabo perkelti į Dragsbeko stovyklą. Joje apsigyveno apie 700 lietuvių pabėgėlių[13]. 1947 m. pabaigoje Dragsbeko stovykloje liko 488 lietuviai[14]. 1947 m. pabaigoje Danijoje iš viso gyveno 1051 Lietuvos pilietis: 621 – stovyklose, 430 – pri-

5 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1947 10 30, nr. 43 (67), p. 2.

6 Lietuviai Danijoj. *Min. veik.,* p. 7.

7 Šalavėjus, K. Lietuvių dipukai Danijoje...

8 Lietuviai pabėgėliai Danijoje. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 02 15, nr. 11, p. 20.

9 *Ten pat,* p. 19.

10 Rubrika „Danijos lietuvių pabėgėlių žinios". *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1945 09 15, nr. 1, p. 11.

11 *Ten pat*.

12 Nymindegabas – lietuviškas miestas. *Ten pat,* 1946 07 25, nr. 14, p. 4–7.

13 Lietuviai Dragsbaeko stovykloje. *Vikingų žemėje. Danijos lietuvių vienkartinis leidinys minint trečiuosius metus tremtyje*, red. G. Seibutis, il. B. Bričkus. Kopenhaga: Kultūrinis sambūris „Romuva", 1947, p. 11.

14 Lietuviai Danijoj. *Vikingų žemėje. Danijos lietuvių vienkartinis leidinys minint trečiuosius metus tremtyje*, red. G. Seibutis, il. B. Bričkus. Kopenhaga: Kultūrinis sambūris „Romuva", 1947, p. 8.

vačiai. Kopenhagos dirbančiųjų stovykloje „*Ballonparken*“ gyveno 48 lietuviai, o laikinojoje „*Prags Boulevard*“ – 28[15].

1947 m. rugsėjo mėn. lietuviai iš Dragsbeko stovyklos ėmė išvažinėti į britų zoną Vokietijoje. Nuo 1947 m. rugsėjo iki 1948 m. kovo į Vokietiją išvyko 103 lietuviai[16]. 1948 m. vasario–kovo mėn. į Didžiąją Britaniją iš Dragsbeko išvyko 64 lietuviai, o iš Kopenhagos – 46[17].

Nuo 1946 m. gegužės 25 d. (DRK aplinkraštis įsigaliojo birželio 1 d.) pabėgėliai buvo įpareigoti dirbti. Kiekvienas pabėgėlis, turintis darbo leidimą, gavo darbo kortelę. Be jos buvo draudžiama privačiai gyventi ir dirbti. Pabėgėliai suskirstyti į 4 kategorijas: 1) gyvenantys ir dirbantys už stovyklos ribų; 2) asmenys dirbantys už stovyklos ribų, bet gyvenantys stovykloje; 3) asmenys, negalintys dirbti, liekantys stovykloje ligtolinėmis sąlygomis; 4) nenorintys dirbti ir laikytis potvarkių – uždarose stovyklose[18]. 1946 m. vasarą apie 200 Niumindegabo pabėgėlių stovyklos lietuvių dirbo įvairiose Danijos vietovėse – Odensėje, Hileriode, Holbeke, Holstebro, Tistede, Niukiobinge, Randerse, Roskildėje, Tastrupe, Maribe ir kitur. Vyrai dažniausiai dirbo kaime pas ūkininkus bei smulkiose miestelių įmonėse, moterys – tarnaitėmis pas ūkininkus, miestų ligoninėse, skalbyklose. Dirbantys lietuviai turėjo mokėti tokius pačius mokesčius kaip ir danai. 1947 m. vasarą visiems pabėgėliams išduotos daniškos pirkimo kortelės drabužiams ir avalynei[19], tačiau dėl sudėtingos prašymų rašymo sistemos buvo sunku jomis pasinaudoti.

Pabėgėlių dienotvarkė

Negausioje lietuvių istoriografijoje, skirtoje lietuvių pabėgėlių Danijoje tyrimams, labai mažai dėmesio skirta pabėgėlių kasdieninei veiklai atskleisti. Pabėgėlių Danijoje buitis ir dienotvarkė skyrėsi: vienokia ji buvo tų, kurie gyveno stovykloje, kitokia – kurie dirbo darbo stovykloje ar išvykdavo dirbti už stovyklos ribų.

Gyvenančių Niumindegabo stovykloje diena prasidėdavo 7 val. ryto[20]. Pusę aštuonių būdavo pusryčiai, jiems duodama juoda kava be cukraus (cukrus buvo išduodamas atskirai). Iki pietų buvo tvarkomasi kambariuose ir rajone, vaikai ėjo

15 *Ten pat*.

16 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1947 09 18, nr. 37 (61), p. 2; *ten pat,* 1947 10 23, nr. 42 (66), p. 1; *ten pat,* p. 3; *ten pat,* 1947 12 11, nr. 49 (73), p. 2; *ten pat,* 1948 01 15, nr. 2 (78), p. 2; *ten pat,* 1948 03 11, nr. 10 (86), p. 2.

17 Be pavadinimo (informacija). *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1948 02 26, nr. 8 (84), p. 4; *ten pat,* 1948 03 11, nr. 10 (86), p. 2.

18 Pabėgėliams ne vokiečių tautybės leidžiama dirbti. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 06 15, nr. 13, p. 3.

19 Lietuviai Danijoj. *Min. veik.,* p. 8.

20 Šalavėjus, K. Lietuvių dipukai Danijoje...

į mokyklą, dirbančių tėvų mažamečiai vaikai – į darželį. Pietų nuo 12–14.30 val. duodama sriubos. Po pietų jaunimas eidavo į choro ir tautinių šokių repeticijas, kad savaitės gale stovyklos gyventojams bei vietos danams galėtų parodyti per savaitę parengtą programą. Norintieji pramokti užsienio kalbų eidavo į užsienio kalbų kursus. 17 val. į kambarius buvo pristatomas kitos dienos sausas maisto davinys. Jį sudarė: duona, pyragas, sviestas, cukrus, dešra, sūris, kiaušiniai, pienas. Kiekvienas pabėgėlis savo porciją gaudavo tiesiai į rankas. 18 val. virtuvėje vėl duodavo kavos. Ilgais rudens ir žiemos vakarais mėgstantys dainuoti rinkdavosi įvairiuose stovyklos blokuose padainuoti[21]. Pusryčius, pietus ir vakarienę visi pabėgėliai valgydavo savo kambariuose. Valgykloje pietaudavo tik viengungiai[22].

Kiek kitokia buvo pabėgėlio diena Beritsgordo (prie Sakskiobingo) darbo stovykloje. Joje gyvenusieji kasdien ravėjo ir retino cukrinius runkelius danų ūkiuose. Iš pradžių per dieną buvo uždirbama nuo 4,50 iki 10 kronų, o vėliau – nuo 7,20 iki 18 kronų. Už išlaikymą kasdien iš uždirbtų pinigų buvo atskaičiuojama 3–3,5 kronos[23]. Beritsgordo stovyklos gyventojų diena prasidėdavo apie pusę šešių ryto. Šeštą val. ryto buvo pusryčiai – avižinė koše be pieno ir be cukraus ir arbata be cukraus. Pusę septynių atvažiuodavo į stovyklą keli sunkvežimiai (juose tilpdavo po 20 darbininkų) ir veždavo pabėgėlius dirbti į danų ūkius, nutolusius 30–40 km nuo stovyklos. Pabėgėlius grupelėmis po 5–15 žmonių išskirstydavo ūkininkams, o 6 val. vakaro surinkdavo ir parveždavo atgal į stovyklą. Septintą val. vakaro buvo duodama vakarienė. Pabėgėlis gaudavo porciją mėsos ar mėsiškos sriubos, kelias neluptas bulves ir retkarčiais rabarbarų su sacharinu arba pasukų. Kitos dienos pietūs buvo išduodami apie 9 val. vakaro. Juos sudarė – 4 plonos riekutės juodos duonos, 2 plonos riekutės pyrago, gabaliukas margarino, 2 riekutės sūrio, 3–4 plonos riekutės dešros ir truputis kepenų pašteto. Dalis pietų gauto maisto dažniausiai buvo suvalgoma dar vakare. Pabėgėliai galėjo iš pieninės užsisakyti pieno, kuris paįvairindavo sausą davinį[24]. Stovyklos virtuvėje dirbo 2 vyrai latviai ir 3 moterys – latvė, lenkė ir besarabė. Švarą stovykloje palaikė latviai[25].

Stovykloje veikė „vaikų darželis“. Jo patalpos buvo stovyklos salėje. Vaikams prižiūrėti buvo paskirtos keturių tautybių moterys – besarabė, latvė, lenkė ir lietuvė. Dirbančios motinos vaikus į stovyklos salę privalėjo atvesti 6 val. ryto. Vaikai ryte

21 Nymindegabas – lietuvių miestas šiaurės pajūryje. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1945 12 15, nr. 7, p. 32–33.

22 *Ten pat,* 1946 07 25, nr. 14, p. 4–7.

23 Mokėjo už visos grupės padarytą darbą. Grupės kasdien buvo perskirstomos. Už darbą buvo mokama kasdien. Žr. Mums rašo. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1947 06 12, nr. 23 (47), p. 2–3.

24 *Ten pat*.

25 *Ten pat*.

buvo maitinami avižine koše, 11 ir 15 val. – sumuštiniais. Vakarienę savo vaikams turėjo pagaminti iš darbų grįžusios motinos[26].

Gyvenantiems ir dirbantiems pas danų ūkininkus sąlygos buvo skirtingos ir dažniausiai priklausė nuo darbdavio kultūros lygio ir sąžiningumo. Dažniausiai darbo diena trukdavo 9 valandas, o per ją uždirbama nuo 7,5 (dažniausiai moterims) iki 13 kronų.

Lietuvių pabėgėlių interesų atstovavimas ir savivalda stovykloje

Lietuvių pabėgėlių interesams danų ir sąjungininkų įstaigose Danijoje 1945 m. atstovavo kelios organizacijos – Lietuvių komitetas Danijoje, Lietuvių-danų šalpos komitetas ir Pabaltijo komitetas. Lietuvių komitetas Danijoje buvo visų pabėgėlių demokratiškai išrinktas ir jam pavesta rūpintis visais pabėgėlių reikalais[27]. Lietuvių-danų šalpos komitetas buvo sudarytas remiantis Amerikos bendrojo šalpos fondo instrukcijomis. Jo funkcija buvo ieškoti finansinės paramos Danijos įstaigose, tarpininkauti padedant lietuvių studentams patekti į danų mokyklas, universitetus, teikti rekomendacijas[28]. Lietuvių interesams atstovavo ir jais rūpinosi ir lietuvių rinktas BALF'o atstovas Danijoje. Jis kartu su Danijos Raudonojo kryžiaus atstovu bei pabėgėlių stovyklos atstovu spręsdavo pašalpų skyrimo klausimus[29]. Pabaltijo komitetas (taip jį tuomet vadino patys lietuviai) buvo anksčiausiai susikūręs (dar prieš Vokietijos kapituliaciją) ir veikė iki uždarymo 1946 m. vasario 1 d.[30], kaip ir Lietuvių komitetas Danijoje[31]. Jo funkcija buvo išskirti Baltijos šalių pabėgėlius iš vokiečių pabėgėlių tarpo ir atstovauti bendriems visų trijų tautų (estų, latvių ir lietuvių) interesams[32].

Lietuvių komiteto Danijoje būstinė buvo įsikūrusi Vedbeko stovykloje[33]. Komitetas buvo išrinktas 1945 m. birželio pabaigoje[34]. Jo rinkimais rūpinosi 1945 m. liepos 31 d. Kopenhagoje sukurtas 5 narių (vadovas Martynas Brakas) Laikinasis lietuvių komitetas[35]. Lietuvių komiteto Danijoje funkcija buvo kalbėti lietuvių vardu

---

26 *Ten pat*.

27 Lietuviai pabėgėliai Danijoje. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 02 15, nr. 11, p. 19.

28 *Ten pat*.

29 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1948 03 11, nr. 10 (86), p. 2.

30 Danų Raud. Kryžius paleido lietuvių, latvių ir estų Taut. Komitetus. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 02 15, nr. 11, p. 12.

31 Lietuviai pabėgėliai Danijoje. *Min. veik.,* 1946 02 15, nr. 11, p. 19.

32 *Ten pat*.

33 Lietuviai pabėgėliai Danijoje. *Min. veik.,* 1946 02 15, nr. 11, p. 19.

34 Pirmuosius tremtinio metus palydint. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 07 15, nr. 14, p. 1.

35 Šalavėjus, K. Lietuvių dipukai Danijoje...

ir užmegzti ryšius su lietuviais Danijoje. Komitetas veikė 7 mėnesius skaičiuojant nuo sudarymo dienos ir buvo uždarytas 1946 m. sausio pabaigoje[36]. Iki uždarymo komitetas palaikė ryšius su Lietuvos diplomatais bei su britų karine vadovybe; iš jos gaudavo informacijos apie pabėgėlių ateitį.

Kiekvienoje lietuvių pabėgėlių stovykloje buvo sudarytas vietos lietuvių komitetas, palaikantis ryšį su Lietuvių komitetu Danijoje. Iš jo instrukcijos patekdavo į stovyklas[37]. Paleidus Lietuvių komitetą Danijoje stovyklų komitetai liko veikti. Jie ir toliau palaikė ryšį su DRK ir pabėgėlių stovyklos komendantais bei jų pavaduotojais.

1945 m. rugsėjo 5 d. lietuviai pabėgėliai iš įvairių Danijos vietų persikėlė į Niumindegabo stovyklą. Stovyklos viršininku tapo danų atsargos kapitonas Henris Kas-Larsenas. Jis buvo išsilavinęs žmogus, mokėjo anglų, prancūzų, vokiečių ir kitas kalbas[38], skambinti pianinu ir dainuoti. Jis dėstė anglų, prancūzų ir danų kalbas be atlygio stovyklos kursuose[39]. Jo pavaduotoju buvo danų laisvės kovotojas Estergordas. Pastarasis padėjo lietuviams surengti ne vieną koncertą danų laisvės kovotojams.

Lietuvių gyvenimą leista tvarkyti stovyklos gyventojų išrinktam pabėgėlių komitetui. Jis turėjo raštinę, kitas administravimui reikiamas sąlygas ir buvo aukščiausia stovyklos lietuvių atstovybe[40]. Kiekvienas blokas turėjo vedėją, o kambarys – seniūną. Stovyklai saugoti ir tvarkai palaikyti įsteigta Lietuvių policijos nuovada. Ją sudarė 5 policininkai[41]. Ji savarankiškai pradėjo veikti, kai 1946 m. rugpjūčio 16 d. iš Niumindegabo išvyko danų policija, o stovyklos komendantas išleido įsakymą, pagal kurį už tvarkos ir ramybės palaikymą stovyklos blokuose atsakinga stovyklos lietuvių policija bei blokų vedėjai[42]. Lietuvių komitetas Niumindegabo stovykloje leido „Informacinį biuletenį“, jį redagavo redakcinė komisija (apie tai kitame poskyryje)[43]. Stovyklos komitetai tarpininkavo lietuviams, norintiems gauti pašalpas. Į juos pabėgėliai turėjo kreiptis raštu. Komitetas prašymus svarstydavo. Komiteto atstovas dalyvaudavo posėdyje kartu su DRK atstovu ir (nuo 1946 m. kovo) BALF'o atstovu Danijoje sprendžiant, skirti pašalpas ar ne[44].

---

36 Pirmuosius tremtinio metus palydint. *Min. veik.,* 1946 07 15, nr. 14, p. 1.

37 Lietuviai pabėgėliai Danijoje. *Min. veik.,* 1946 02 15, nr. 11, p. 20.

38 Nymindegabas – lietuviškas miestas. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 07 25, nr. 14, p. 4–7.

39 *Ten pat*.

40 *Ten pat*.

41 *Ten pat*.

42 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Nymindegab lietuvių stovyklos), 1946 08 22, nr. 6, p. 1.

43 Informacija be pavadinimo. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 07 25, nr. 14, p. 9.

44 Balfo pagelba. *Vikingų žemėje. Danijos lietuvių vienkartinis leidinys minint trečiuosius metus tremtyje*, red. G. Seibutis, il. B. Bričkus. Kopenhaga: Kultūrinis sambūris „Romuva“, 1947, p. 9.

1946 m. spalio 16 d. Dragsbeko stovykloje didžiojoje salėje įvyko visuotinis gyventojų susirinkimas. Jis išsirinko „Rūbų dalijimo komisiją“ iš BALF'o gautiems drabužiams dalyti. Į komisiją išrinkti: K. Stonkus, P. Žilaitis, J. Anusauskas, J. Sodaitis, A. Kirvaitytė. Spalio 17 d. komisija pradėjo darbą. 1946 m. pabaigoje – 1947 m. pradžioje „Rūbų dalijimo komisija“ padėjo išdalyti BALF'o atsiųstus drabužius, avalynę bei mokymo priemones[45].

Persikėlę į Dragsbeko stovyklą lietuviai organizavo naujo stovyklos komiteto rinkimus. Teisę rinkti turėjo tik stovyklos lietuviai ir palaikantys ryšį su stovykla, gimę iki 1925 m. gruodžio 31 dienos[46]. Dėl rinkimų išvykusiųjų dirbti per „Informacinį biuletenį“ buvo prašoma pranešti tikslius adresus, kad būtų galima informuoti apie rinkimus[47]. Nuo 1946 m. lapkričio 7 d. iki lapkričio 25 d. buvo galima siūlyti kandidatus į stovyklos komitetą ir revizijos komisiją (kandidatus galima buvo siūlyti ir laiškuose). Į komitetą buvo renkami 3 asmenys ir tiek pat – į revizijos komisiją[48]. Rinkimai įvyko 1947 m. sausio 18 d. Visi stovyklos gyventojai balsavimo lapelius su juose pažymėtais kandidatais gavo sausio 17 d. per blokų vedėjus, o už stovyklos ribų gyvenantieji lietuviai siuntė rinkimų komisijai atsakymus su balsuotojų žymomis lapeliuose su kandidatų sąrašais[49].

1946 m. gruodžio pabaigoje surengti rinkimai į BALF'o šalpos komitetą Kopenhagoje[50]. Lietuviai buvo raginami rinkti 3 savo atstovus. Visi dirbantieji už stovyklos ribų ir kitose stovyklose galėjo siūlyti kandidatus į BALF'o atstovus[51]. Kandidatai į BALF'o ir vietos komitetus ir revizijos komisiją buvo pasiūlyti 1946 m. lapkričio 30 d. Dragsbeko stovykloje įvykusiame gyventojų visuotiniame susirinkime; išrinkta rinkimų komisija. Rinkimų komisija, išsiuntinėjusi kvietimus stovykloms (kuriose gyveno lietuviai pabėgėliai), kad siųstų savo kandidatus į BALF'o komiteto atstovus, laukė jų sąrašo iš Jonstrupo, Skodborgo ir Esbjergo stovyklų[52].

Analogiška rinkimų procedūra įvyko po metų. 1948 m. sausio 4 d. Dragsbeko stovykloje vykusiame visuotiniame gyventojų susirinkime išrinkti kandidatai į vietos komitetą, revizijos komisiją ir BALF'o šalpos komitetą Kopenhagoje. Kan-

45 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1946 10 24, nr. 14, p. 1; *ten pat,* 1946 10 31, nr. 15, p. 1–2; *ten pat,* 1947 01 09, nr. 1 (25), p. 3; *ten pat,* 1947 02 27, nr. 8 (32), p. 4.

46 Stovyklos gyvenimas. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1946 10 31, nr. 15, p. 1–2.

47 *Ten pat*.

48 *Ten pat,* 1946 11 07, nr. 16, p. 1–2.

49 *Ten pat,* 1947 01 16, nr. 2 (26), p. 1.

50 *Ten pat,* 1946 11 14, nr. 17, p. 1–2.

51 *Ten pat,* 1946 11 21, nr. 18, p. 1–2.

52 *Ten pat,* 1946 12 05, nr. 20, p. 2.

didatų sąrašai buvo išsiųsti ir dirbantiems už stovyklos ribų[53]. 1948 m. sausio 31 d. įvyko komiteto ir revizijos komisijos rinkimai. Išrinkti tie patys asmenys, kaip ir 1947 metais[54].

Periodiniai leidiniai

1945–1948 m. laikotarpiu lietuviai Danijoje leido tris periodinius leidinius – „Lietuvių žinias", „Informacinį biuletenį" ir „Trupinius".

„Lietuvių žinios" pradėtos leisti Kopenhagoje 1945 m. rugsėjo 15 d. Jos buvo dvisavaitinis lietuviškas laikraštis (iš viso išleista 15 numerių). Laikraštį rengė redakcinė komisija, atsakingasis redaktorius buvo G. Seibutis, jam talkino O. Simonaitytė. „Lietuvių žinios" buvo leidžiamos Vedbeke (Henriksholme) vidutiniškai 12 puslapių apimties. Leidinio tikslas buvo „pasidalinti su mūsų tautiečiais bent turimomis žiniomis apie Lietuvą ir lietuvius"[55]. Laikraštyje buvo šios nuolatinės rubrikos – vedamasis, „Danijos lietuvių pabėgėlių žinios", „Pavergtoje tėvynėje", „Pasaulio įvykių apžvalga", o nuo 9 numerio – „Skautų kampelis". Kiekviename numeryje buvo eilėraščių, apysakų, maldų, ištraukų iš Evangelijos, o leidinio puslapiai puošti piešiniais. Juose vyravo tautiniai ornamentai bei Lietuvos valstybingumą bylojantys simboliai. Laikraščio leidėjai palaikė ryšius su Lietuvos pasiuntiniu Londone Broniu Kaziu Balučiu. Iš jo gaudavo žinių apie esamą padėtį ir aktualiais klausimais (pvz., emigracijos), informacijos apie lietuvių pabėgėlius Anglijos ir JAV užimtose Vokietijos srityse[56].

„Lietuvių žinios" nors leistos ir trumpai – nuo 1945 m. rugsėjo 15 d. iki 1946 m. liepos 25 d. – prisidėjo prie lietuvių tautinio savitumo išlaikymo, padėjo lietuvių pabėgėliams išlaikyti lietuviškus papročius ir tradicijas, nepamiršti gimtosios kalbos, priešintis okupacijai, domėtis kasdieniais Lietuvos reikalais bei aktualijomis, palaikyti laisvos Lietuvos idėją, puoselėti rašytojų ir poetų kūrybines galias[57].

„Informacinis biuletenis" pradėtas leisti Niumindegabo stovykloje. Išvykę į darbus įvairiose Danijos vietose lietuviai „nebegirdėjo lietuviško žodžio", todėl laiškuose ragino pasilikusiuosius stovykloje leisti lietuvišką laikraštį. Jis turėjo

53 *Ten pat,* 1948 01 08, nr. 1 (77), p. 2.

54 *Ten pat,* 1948 02 05, nr. 5 (81), p. 1.

55 Žodis skaitytojams. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1945 09 15, nr. 1. p. 2.

56 Kovoti ir vilties laimėti nenustosime. *Ten pat,* 1945 10 15, nr. 3, p. 1.

57 Patys lietuviai 1946 m. birželio mėnesį taip apibūdino laikraščio paskirtį: „žadinti lietuviuose Lietuvos meilę, gaivinti ir ugdyti lietuvišką dvasią, kuri stiprintų kiekvieno nešamą benamio tremtinio dalią." Žr. Po pertraukos. *Lietuvių žinios* (Kopenhaga), 1946 06 15, nr. 13, p. 1–2.

padėti palaikyti lietuvių tautinį tapatumą ir ryšį su kitais savo tautiečiais svetimame krašte. Iš tiesų laikraščio reikėjo ir stovykloje pasilikusiesiems, nes JAV lietuvių spauda pabėgėlius pasiekdavo pavėluotai[58].

Pirmasis numeris pasirodė 1946 m. liepos 19 d. Jį leido Niumindegabo stovyklos lietuvių komitetas[59], vėliau – nuo 1946 m. rugsėjo 26 d. – Dragsbeko stovyklos lietuvių komitetas. Per 20 mėnesių išleisti 88 laikraščio numeriai. „Informacinio biuletenio" leidėjai įsipareigojo teikti informaciją, susijusią su darbu Danijoje bei naujienas iš užsienio. Laikraštis pasirodydavo kiekvieną ketvirtadienį. Norintieji galėjo užsiprenumeruoti. Mėnesio prenumerata kainavo 1 kroną[60], o nuo 1947 m. sausio – 1,75 kronos[61]. Iki 3-iojo numerio laikraštėlis jau turėjo 76 prenumeratorius ir rėmėjų[62]. Leidinio apimtis buvo 4 puslapiai. Juose būdavo šios svarbiausios rubrikos: vedamasis, kuriame buvo kreipiamasi į skaitytojus, „Stovyklos gyvenimas", „Pabėgėlių reikalai", „Mums rašo", „Savaitinė apžvalga", „Radijo žinios", „Įvairios žinios", „Pranešimai ir skelbimai". Nuo trečio numerio radosi dvi naujos rubrikos – „Pažinkime tolimus kraštus", kurioje lietuviams buvo populiariai išdėstytos imigracijos sąlygos, darbo galimybės ir kita svarbi informacija, ir „Mums rašo", kurioje buvo pateikiamos lietuvių, dirbančių Danijoje, laiškų ištraukos, susijusios su darbu, maistu, atlyginimu, būstu (vardai ir pavardės neminimos). Ketvirtame numeryje pateiktas „Informacinio biuletenio" skaitytojų ir prenumeratorių bei rėmėjų sąrašas[63]. Trumpiausiai laikraštyje gyvavo rubrika „Mokykimės kalbų" – tik 1, 2 ir 4 numeriuose. Joje buvo mokoma danų ir anglų kalbos žodžių. Buvo pateikiamas lietuviškas žodis ar frazė, tada jos rašyba daniškai, tada tarimas, tada rašyba angliškai, ir vėl tarimas.

Laikraštis savo gyvavimą baigė 1948 m. kovo 25 dieną. Redakcija informavo skaitytojus, kad „lietuviams išsivažinėjus labai sumažėjo skaitytojų ir prenumeratorių", todėl nebeužteko prenumeratos pinigų laikraščiui išlaikyti[64]. Atsisveikinant su skaitytojais buvo pasakyta: „visi turime susigyventi su ta mintimi, kad viskas, ką tremties sąlygose esame sukūrę, yra laikino pobūdžio, ir vieną dieną turi pasibaigti"[65].

---

58 Darbą pradedant. *Informacinis biuletenis* (Nymindegab lietuvių stovyklos), 1946 07 19, nr. 1, p. 1.

59 Komiteto adresas: Litauisk Komite, Nymindegab, pr. nr. Nebel. Žr. Darbą pradedant. *Ten pat*.

60 Pinigus galėjo siųsti lietuvių grupė sudėjusi į voką 5 kronas ir asmenų sąrašą su jų adresais arba pašto ženklais „po 20 øre voke", kuriuos stovykloje buvo galima iškeisti į pinigus. Žr. Darbą pradedant. *Ten pat*.

61 Į mūsų skaitytojus. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovykla), 1946 12 22, nr. 23, p. 2.

62 Į malonius skaitytojus. *Informacinis biuletenis* (Nymindegab lietuvių stovyklos), 1946 07 31, nr. 3, p. 1.

63 „Informacinio biuletenio" skaitytojų, tapusių jo prenumeratoriais ir rėmėjais, sąrašas. *Informacinis biuletenis* (Nymindegab lietuvių stovyklos), 1946 08 08, nr. 4, p. 4.

64 „Informacinio biuletenio" skaitytojams. *Informacinis biuletenis* (Dragsbaek lietuvių stovyklos), 1948 03 25, nr. 12 (88), p. 4.

65 *Ten pat*.

Laikraštis be informavimo ir telkimo atliko ir kitą labai svarbią funkciją – mokė nepamiršti demokratijos. Per „Informacinį biuletenį“ lietuvius, dirbusius už stovyklos ribų, pasiekdavo žinios apie rinkimus į stovyklos komitetą, kartu su laikraščiu buvo siunčiami kandidatų sąrašai ir balsavimo biuleteniai. „Informacinis biuletenis“ taip pat palaikė lietuvių tautinę tapatybę, nors jame buvo labai retai spausdinami eilėraščiai ar apsakymai (dažniausiai tik švenčių progomis). Jame buvo gerokai daugiau daniško pragmatizmo nei „Lietuvių žiniose“. Eilėraščiai ir apysakos, netilpę į „Informacinį biuletenį“, buvo leidžiami savaitiniame leidinėlyje „Trupiniai“. Jį redagavo Vytautas Naujenis. „Trupiniai“ buvo siunčiami „Informacinio biuletenio“ prenumeratoriams; atskirai jų užsiprenumeruoti nebuvo galima, nes 0,60 DKR kainuojantį leidinį buvo per brangu siųsti paštu. Pirmas leidinėlio numeris išleistas 1947 m. rugpjūčio 21 d., o paskutinis (straipsnio autorės turimomis žiniomis) – 1947 m. gruodžio 4 d. „Trupiniai“ buvo leidžiami kas savaitę ir džiugino tautiečius tris mėnesius. 1947 m. lapkričio 27 d. Vytautas Naujenis, gavęs Argentinos generalinio konsulo Kopenhagoje kvietimą vykti gyventi į Argentiną, su skaitytojais atsisveikino[66]. „Trupiniuose“ buvo spausdinami Prano Eimučio, Kazio Jankausko, Pulgio Andriušio, Aloyzo Barono, Nelės Mazalaitės, Prano Alšėno, Andriaus Valio, Aleksanderio Sveiko, Jono Sliburio, Simo Urbono, K. Apaščios, Broniaus Gasiliūno, Jono Biliūno, Lazdynų Pelėdos apysakos ir Petro Babicko, Jurgio Baltrušaičio, Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino, Vinco Stašaičio, Bernardo Brazdžionio eilėraščiai. Kelionės į Kanadą įspūdžiais leidinio puslapiuose dalijosi Brunonas Laučys.

Išvados

Apžvelgus lietuvių pabėgėlių imigraciją į Daniją, vidinę migraciją 1945–1948 m. bei darbo vietų geografiją galima daryti išvadą, kad lietuvių pabėgėlių centru Danijoje nuo 1945 rugsėjo iki 1946 m. rugsėjo tapo Niumindegabo, o nuo 1946 m. rugsėjo iki – 1948 m. kovo – Dragsbeko stovyklos. Darbams lietuviai dažniau išvykdavo į Šiaurės vakarų Danijos miestus ir ūkius.

Susipažinus su spaudoje publikuota informacija apie lietuvių pabėgėlių ir pabėgėlių darbo stovykloje dienotvarkę galima daryti išvadą, kad tiek pabėgėlių stovykloje, tiek ir darbo stovykloje maitinimo sąlygos buvo panašios, skyrėsi tik darbų ritmas.

Apžvelgus lietuvių pabėgėlių interesų Danijoje atstovavimo raidą galima konstatuoti, kad nuo centralizuoto atstovavimo (1945 m. rugsėjis – 1946 m. sausis) pereita prie lokalaus (1946 m. vasaris – 1948 m. kovas). Nuo 1946 m. rugsėjo iki 1948 m.

[66] Malonūs skaitytojai. *Trupiniai* (Dragsbaekas), 1947 12 04, nr. 19, p. 2.

kovo ypatingas dėmesys skiriamas stovyklos komiteto, kaip aukščiausios lietuvių pabėgėlių stovyklos atstovybės, rinkimams.

1945–1948 m. lietuvių pabėgėlių Danijoje leisti laikraščiai: „Lietuvių žinios“, „Informacinis biuletenis“ ir „Trupiniai“ konsolidavo lietuvių bendruomenę, padėjo jai išlaikyti tautinį savitumą, mokė nepamiršti demokratijos, informavo apie emigracijos galimybes.

PRESS ON THE LIFE OF COMPATRIOTS IN DENMARK FROM 1945 TO 1948 PUBLISHED BY LITHUANIAN REFUGEES

Summary

Based on the information provided in periodical press and a set of facts functioning within historiography, the article gives a review of the arrivals of Lithuanians in Denmark, their internal migration between 1945 and 1948, the geography of their job places, the daily routine of Lithuanian refugees and the periodical press published by Lithuanian refugees and its role in the lives of compatriots.

The review of the immigration processes of Lithuanian refugees to Denmark, their internal migration between the years from 1945 to 1948 and the geography of their job places enabled to conclude that the camp of Nymindegab was the centre of Lithuanian refugees in Denmark from September 1945 to September 1946, which was later replaced by the camp of Dragsbaek serving as the centre of Lithuanian refugees from September 1946 to March 1948. Many of them worked in the towns and farms of Northwest Denmark.

The analysis of the information on the daily routine of Lithuanians in the camp of Lithuanian refugees and the Lithuanian refugee labour camp published in the press encouraged to conclude that the nutrition in the refugee camp and labour camp was similar; the rhythm of work was the only differing aspect.

The analysis of the development of representation of interests of Lithuanian refugees in Denmark prompts to make a conclusion that the centralized type of representation (September 1945 – January 1946) was replaced by local (February 1946–March 1948). From September 1946 to March 1948, special attention was paid to the elections of the camp committee as the supreme body of representation of the Lithuanian refugee camp.

The press published by Lithuanian refugees in Denmark from 1945 to 1948 – “Lietuvių žinios”, “Informacinis biuletenis” and “Trupiniai” – consolidated the Lithuanian community, helped to preserve national identity, taught to maintain the principles of democracy and provided information on emigration possibilities.

Arūnas GUDINAVIČIUS

ŽENGIANT Į SKAITMENINĮ AMŽIŲ: SKAITMENINĖS KNYGOS LIETUVOS ISTORIJOS TEMATIKA 1998–2008 M.

Įvadas

1997 m. pasaulyje laikomi skaitmeninės informacijos vartojimo eros pradžia[1]. Lietuvoje skaitmeninės informacijos vartojimo ir leidybos tyrimų nėra daug. 2000 m. skaitmeninių periodinių leidinių, platinamų per WWW, leidybą tyrė L. Šarlauskienė[2]. 2001 m. apie elektroninių išteklių leidybą rašė R. Varnienė ir A. Vaškevičienė[3]. 2006 m. P. Pečiuliauskienė tyrė elektroninių vadovėlių naudojimą aukštųjų mokyklų edukacinėje praktikoje[4]. Publikuotų dokumentų statistinę apskaitą fiksuoja Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka[5] (toliau LNB).

Straipsnio tyrimo objektas – Lietuvoje lietuvių kalba išleistų skaitmeninių knygų (neperiodiniai leidiniai) istorinė tematika.

Straipsnio tikslas – apžvelgti skaitmeninių knygų istorine tematika leidybos raidą. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: suformuluoti skaitmeninės knygos apibrėžimą, išanalizuoti leidybai naudojamas laikmenas, tiražų dydžius, piratavimo apimtis, įvardyti didžiausius leidėjus, įvertinti ir nustatyti skaitmeninių leidinių leidybos tendencijas bei perspektyvas.

Tyrimo šaltinis – LNB elektroniniai ištekliai (suregistruoti išleisti skaitmeniniai leidiniai). Tyrime naudojami šaltinių analizės, matematinės statistikos metodai.

Skaitmeninė ar elektroninė knyga?

Lietuvių kalboje terminai elektroninė knyga ir skaitmeninė knyga vartojami kaip sinonimai, nors, anot R. Laužiko, „elektroninis tai ne tas pats, kas skaitmeninis“[6]. Atlikę nedidelį tyrimą matome, kad gerokai dažniau vartojamas, o kartu

---

1 Arnold, S. E., Arnold, E. S. Vectors of change: electronic information from 1977 to 2007. *Online,* 1997, vol. july / august, p. 18–33.

2 Šarlauskienė, L. Lietuvos elektroninių periodinių leidinių, platinamų per WWW, leidyba. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 148–155.

3 Varnienė, R., Vaškevičienė, A. Elektroninių išteklių leidyba ir ilgalaikis išsaugojimas, 2001. Prieiga internete: http://eia.libis.lt/docs/ei2.pdf, [žiūrėta 2010 01 24].

4 Pečiuliauskienė, P. Spausdintinių ir elektroninių vadovėlių naudojimas aukštųjų mokyklų edukacinėje praktikoje. *Pedagogika*, 2006, t. 83, p. 195–199.

5 Interneto svetainės adresas: www.lnb.lt

6 Laužikas, R. Diskusija: Skaitmeninis ar elektroninis? *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 275–279.

ir populiaresnis yra terminas elektroninė knyga. Jis paminėtas maždaug 30800 rezultatų Google.lt paieškos sistemoje, o terminas skaitmeninė knyga pasitaikė tik maždaug 3470 kartų[7].

Tad koks skirtumas tarp elektroninės ir skaitmeninės knygos? Remdamiesi R. Laužiko (2008) pateiktu skirtumu tarp sąvokų elektroninis ir skaitmeninis, galime teigti, kad terminas elektroninė knyga apibūdina knygas, kuriose informacija pateikta analoginiu arba skaitmeniniu būdu ir kurioms perskaityti reikalingas įrenginys, naudojantis elektrą. Skaitmeninė knyga – tai knyga, kurioje visa informacija užkoduota tik skaitmeniniu būdu. Taigi terminas skaitmeninė knyga aprėpia tik dalį elektroninių knygų populiacijos. Nors elektroninė knyga teoriškai gali būti ne skaitmeninė (kai duomenys užfiksuoti analoginiu būdu), šiuolaikiniame technologijų pasaulyje tokių pavyzdžių beveik nepasitaiko. Elektroninės, bet ne skaitmeninės knygos, pavyzdys galėtų būti balsu skaitoma garsinė knyga, įrašyta į jau praktiškai nebenaudojamą kompaktinę garso kasetę arba vinilinę plokštelę. Tokia knyga būtų skaitoma elektroniniu prietaisu – magnetofonu ar patefonu.

Taigi abu terminai yra vartotini ir, nors nėra sinonimai, daugeliu atvejų apibūdina tą patį objektą. Moksliniuose darbuose kalbant apie skaitmenines knygas siūloma vartoti siauresnį ir tikslesnį skaitmeninės knygos terminą.

Skaitmeninės knygos sąvoka

Anglų kalboje apibūdinant skaitmeninę knygą sinonimiškai vartojami terminai *e-book* ir *electronic book*. Aiškinamieji žodynai terminą *electronic book* apibūdina kaip knygą, išleistą elektroninės formos, pavyzdžiui, internete arba kompaktiniame diske ir neaišpausdintą popieriuje[8]. Arba siauresnė prasmė – tai elektroninė spausdintos knygos versija, kuri gali būti skaitoma kompiuteriu arba specialiai tam skirtu nešiojamuoju skaitytuvu[9].

Lietuviškų terminų aiškinamuosiuose žodynuose termino skaitmeninė knyga apskritai nėra. Enciklopedinis kompiuterijos žodynas elektroninę knygą apibūdina kaip knygą, parengtą skaitmeninio pavidalo ir skaitomą kompiuterio ekrane[10].

Lietuvos standartizacijos departamento Terminų duomenų bazėje terminas elektroninė knyga apibrėžiamas taip: „Skaitmeninis licencijuotas arba nelicen-

7 Google.lt paieškos sistema. Prieiga internete: www.google.lt, [žiūrėta 2010 01 13].

8 Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Prieiga internete: http://dictionary.cambridge.org/, [žiūrėta 2010 01 13].

9 *Oxford Dictionary of English*. Antras papildytas leidimas, red. Soanes C., Stevenson A. Oxford: Oxford University Press, 2007.

10 Dagienė, A., Grigas, G., Jevsikova, T. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*. II-as papildytas leidimas. Vilnius, 2008.

cijuotas dokumentas, kuriame vyrauja paieškai tinkamas tekstas ir kuris gali būti laikomas spausdintinės knygos (monografijos) analogu.“ Čia dar randamas terminas elektroninės knygos ir įvairialypės aplinkos priemonės – sukaupta informacija gali būti išreikšta tekstu, vaizdu ir (arba) garsu; multimedijos dokumentas – dokumentas, skirtas interaktyviam naudojimui, kuriame derinama įvairi informacinė medija, tekstas, grafika, fotografija, vaizdas, garsas, skaitmeninė forma“[11].

Vienintelis lietuviškoje mokslinėje literatūroje rastas skaitmeninės knygos apibrėžimas: „Skaitmeninė knyga yra autorių susisteminta, struktūruota, leidybos specialistų suredaguota, apipavidalinta ir pagal tam tikrus reikalavimus skaitmeniniu formatu laikmenoje – plokštelėje, kompiuteryje, specialiame skaitytuve arba kompiuteriniuose tinkluose – pateikta semantinė informacija“[12].

Taigi sąvoka skaitmeninė knyga yra plati, apimanti didelę leidinių populiaciją, aprėpianti ir visiškai skirtingus informacijos teikimo ir supratimo lygius. Šiuolaikines skaitmenines knygas pagal pateikiamos informacijos pobūdį ir peržiūrai reikalingus įrenginius galima suklasifikuoti į du tipus:

1. Skaitmeninė knyga, kaip tekstinė skaitmeninė informacija, skirta skaityti specialiu skaitmeninių knygų skaitytuvu (bet įdiegus specialią programinę įrangą gali būti skaitoma ir kompiuteriu ar išmaniuoju telefonu).

Tokias knygas paprastai sudaro tik statinis tekstas (kartais ir iliustracijos) ir turi vieną tikslą – pakeisti spausdintą laikmeną skaitmenine[13].

2. Skaitmeninė knyga, kaip sudėtinga savarankiška programa, duomenų bazė su multimedijos ištekliais ir tam tikra informacijos pateikimo architektūra, galinti atvaizduoti ir pateikti ne tik tekstą ir iliustracijas (kaip spausdintoje knygoje), bet ir garsus, judančius vaizdus, jų sintezę (hipertekstas), informaciją apie turinį, metaduomenis, taip pat įgalinančią daugybę savitų jos skaitymo būdų ir kelių.

Šio tipo skaitmeninės knygos gali būti skaitomos tik kompiuteryje. Jų tikslas yra ne popierinės laikmenos pakeitimas skaitmenine, o informacijos pateikimo būdų išplėtimas, naudojant ir susiejant tekstą, vaizdą, garsus, judančius vaizdus, hipertekstą ir interaktyvumo galimybes. Tokias knygas galima vadinti ir skaitmeninėmis multimedijos knygomis.

Šiame straipsnyje bus kalbama apie abiejų tipų skaitmenines knygas.

---

11 Lietuvos standartizacijos departamento Terminų duomenų bazė. Prieiga internete: http://www.lsd.lt/standards/term_search.php, [žiūrėta 2010 01 13].

12 Kaunas, D. Skaitmeninė knyga. *Knygotyra: vadovėlis*, red. sud. D. Kaunas ir kt. Vilnius, 2006, p. 215–226.

13 Česnavičienė, B. Elektroninių knygų tipologija. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 14, p. 90–97.

Skaitmeninės knygos istorine tematika

Skaitmeninės knygos istorine tematika tirti buvo atrenkamos naudojantis LNB Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) suvestiniu katalogu[14]. Pasirinktas laikotarpis nuo 1998 m. (tais metais užregistruotos pirmosios kompaktinės plokštelės Nacionalinės spaudos archyve[15]) iki 2008 m. Paieškos sistemos suvestiniame kataloge pasinaudojus filtru „elektroniniai ištekliai" buvo atrinktos tik skaitmeninės knygos. Vėliau peržiūrint paieškos rezultatus buvo paliktos tik neperiodinės skaitmeninės knygos, išleistos nešiojamose laikmenose – kompaktinėse plokštelėse (CD-ROM, DVD-ROM), USB laikmenose ar skaitmeninių knygų skaitytuvams skirtos knygos. Taigi į tyrimą nebuvo įtraukti periodiniai skaitmeniniai leidiniai ir knygos, prieinamos tik internetiniais tinklais (*on-line*). Atrinktos tik lietuvių kalba (filtras: „lietuvių kalba") ir Lietuvoje (filtras: „išleidimo šalis Lietuva") išleistos knygos. Istorinei tematikai buvo priskirtos tokios knygos, kurios bibliografinio įrašo grafoje „tema", turėjo įrašus „istorija" ir „Lietuva".

Pagal anksčiau minėtus kriterijus tirti buvo atrinktos 43 skaitmeninės knygos istorine tematika (žr. 1 lentelę).

***1 lentelė*. Lietuvių kalba 1998–2008 m. Lietuvoje išleistos skaitmeninės knygos kompaktinėse plokštelėse (istorine tematika)**

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
1.	E. Jovaiša	Žvilgsnis į „Aukso amžių". Baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	1998	1 CD-ROM	–
2.	E. Jovaiša, projekto vadovas; A. Gudinavičius, projekto sistema, programavimas; J. Januškevičiūtė, A. Makauskaitė, dizainas ir kompiuterinė grafika; A. Remeikis, piešiniai; L. Martinkėnas, kompiuterinės animacijos; M. Urbaitis, muzika	Lietuva iki Mindaugo	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	1999	1 CD-ROM	–

[14] Suvestinis katalogas – bendra bibliografinė sistema, jungianti į vieną visumą informaciją apie Lietuvos bibliotekose saugomus dokumentus. Prieiga internete: http://www.libis.lt, [žiūrėta 2010 01 24].

[15] Varnienė, R., Vaškevičienė A. Elektroninių išteklių leidyba ir ilgalaikis išsaugojimas, 2001. Prieiga internete: http://eia.libis.lt/docs/ei2.pdf, [žiūrėta 2010 01 24].

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
3.	D. Vildžiūnas (video medžiaga)	1990 kovo 11 d. Lietuvos pasirinkimas: nepriklausomybė	Vilnius: INNA	2000	1 CD-ROM	–
4.	Kūrybinė grupė: K. Firkavičiūtė, P. Lavrinec, I. Lempertas, G. Potašenko (ats. redaktorius)	Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas	Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas	2001	1 CD-ROM	–
5.	Redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša	Gimtoji istorija. Lietuvos istorijos vadovėlis nuo 7 iki 12 klasės	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2002	1 CD-ROM	3000
6.	V. Kavaliauskas	Už nuopelnus Lietuvai	Vilnius: Penki kontinentai	2002	3 CD-ROM	–
7.	Sudarytojas V. Almonaitis	VDU istorijos specialybės studentų lauko tyrimų praktikos darbai atlikti 2000–2001 m.	Kaunas: VDU	2002	1 CD-ROM	–
8.	D. Gibišienė	Baublių kaimo istorija paraštėse	Kretinga; Baubliai: Kretingos raj. savivaldybės M. Valančiaus viešoji biblioteka	2002	1 CD-ROM	–
9.	–	Nepriklausomybės atstatymo akto signatarai	Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija	2003	1 CD-ROM	–
10.	Idėja: V. Reivytis, V. Toleikis; kūrybinė grupė: A. Stankevičius, projekto vadovas; V. Reivytis, koordinatorius; D. Timinskas, dizaineris; A. Peldžius, maketuotojas; J. Čilvinaitė, programuotoja; D. Slavinskas, atmintuko dizaineris; A. Chudinskij, kompozitorius; E. Kučinskaitė, redaktorė	Sovietinė Lietuva. Kaip mes gyvenome: 1953–1985 m.	Kaunas: Terra media	2003	1 CD-ROM	1000
11.	Didaktinės dalies autorius S. Maciulevičius	Istorijos laboratorija. Kompiuterinė mokomoji Lietuvos istorijos priemonė	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2003	1 CD-ROM	2000

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
12.	Redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša	Gimtoji istorija. Lietuvos istorijos vadovėlis nuo 7 iki 12 klasės. 2-asis leidimas	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2003	1 CD-ROM	2000
13.	–	Atstatykime Lietuvos Valdovų rūmus	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2003	1 CD-ROM	2000
14.	–	Imago Lithuaniae. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiai ir dokumentai iš Tomaszo Niewodniczańskio rinkinių	Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka	2003	1 CD-ROM	300
15.	Parengė D. Gibišienė	Baublių kaimo bibliotekos istorija	Kretinga; Baubliai: Kretingos raj. savivaldybės M. Valančiaus viešoji biblioteka	2003	1 CD-ROM	–
16.	J. Jurkynas, G. Jurkynienė	Integruotas istorijos kursas „Lietuva ir pasaulis“ 12 klasei	Kaunas: Šviesa	2004	1 CD-ROM	–
17.	Sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša	Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2004	1 CD-ROM	3000
18.	Sudarytojos: R. Baristaitė, A. Malinauskaitė, A. Tamulienė; redaktorė L. Kazlauskaitė	Spaudos draudimo (1864–1904) ir pogrindžio (1940–1990) leidiniai Šiaulių „Aušros“ muziejuje	Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus	2004	1 CD-ROM	50
19.	Redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša; sistema, programavimas ir animacija: A. Gudinavičius; programavimas: M. Ligeika; dizainas: A. Makovska, M. Pleskas; muzika: M. Urbaitis	Gimtoji istorija. Lietuvos istorijos vadovėlis nuo 7 iki 12 klasės. 3-iasis leidimas	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2004	2 CD-ROM	–

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
20.		Lietuviškos spaudos atgavimui 100 metų: 1904–2004 m. Žaidimai „Knygnešiai“ ir „Labirintas“	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2004	1 CD-ROM	–
21.	Rengėjai: A. Pacevičius (projekto vadovas); J. Makauskas, I. Rimkutė, G. Šinkonis (technologiniai sprendimai); I. Šenavičienė, V. Berenis, V. Garliauskas, A. Krakytė (tekstai); R. Laukaitytė (konsultantė); R. Bernotėnienė (redaktorė)	Žemaičių Kalvarijos mokykla, 1803–1836 m.	Vilnius: Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas	2005	1 CD-ROM	500
22.	Sudarytojos: R. Bedulytė, V. Kazilionytė	Pasvalio krašto knygnešiai	Pasvalys: Pasvalio Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka	2005	1 CD-ROM	50
23.		Istorija: aiškinamasis žodynas lietuvių gestų kalba	Vilnius: Surdologijos centras	2005	2 CD-ROM	300
24.	Projektui medžiagą atrinko ir tekstus parašė J. Vaičenonis; konsultantas A. Pociūnas; fotografas R. Žiemys; medžiagą rengė D. Graibuvienė ir L. Urbonienė	Lietuvos kariuomenė kovose už nepriklausomybę 1918–1920 m.	Vilnius: Versus aureus; Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus	2005	1 CD-ROM	800
25.	E. Bakonis	Lietuva pasaulyje. Mokytojo knyga. Vadovėlio komplekto dalis X klasei	Kaunas: Šviesa	2005	1 CD-ROM	500
26.	Sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša	Įdomioji istorija. Lietuvos meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2005	1 CD-ROM	1500
27.	Pumpėnų bendruomenė; Atviros Lietuvos Fondas; Pasvalio rajono savivaldybė; VĮ „Kompiuterių mokymo centras“	Čia Pumpėnų kraštas. Čia praeitis ir ateitis	Vilnius: Minties vingiai	2005	1 CD-ROM	–

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
28.	Kuratorius J. Rimkus; bendraautoriai: A. Surblys ir V. Šidiškytė; projekto vadovė R. Tamoliūnienė	Kauno savastis Lietuvos tūkstantmečio kontekste	Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka	2005	1 CD-ROM	–
29.	Tekstai ir fotografijos: Varėnos rajono savivaldybė ir Dzūkijos nacionalinis parkas; filmuota medžiaga: V. Plytnikas	Varėnos kraštas	Kaunas: Rodiklis; Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2005	1 CD-ROM	–
30.	Sudarytojas N. Vėlius	Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai	Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas	2006	1 CD-ROM	–
31.		Istorija, 2000–2007 m. Į pagalbą abiturientui	Vilnius: TEV	2006	1 CD-ROM	
32.	G. Kačiuškienė	Lietuvių kalba ir civilizacija. Paskaitų tezės	Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla	2006	1 CD-ROM	30
33.	Sudarytojai: G. Vaitkevičius, O. Valionienė, S. Sarcevičius	Vilniaus archeologijos atlasas	Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. Miestų tyrimų skyrius	2006	1 CD-ROM	40
34.		Trakų pilys. Virtuali laiko kelionė. XIV–XXI amžiai	Vilnius: Naujieji sprendimai	2007	1 CD-ROM	–
35.	M. Drėmaitė, B. Salatkienė, H. Soms, R. Trimonienė; sudarytojas S. Kulevičius	Pramonės paveldo panauda šiandienos poreikiams: gerosios patirties analizė	Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla	2007	1 CD-ROM	200
36.	Teminio plano ir siužetinės schemos autorius V. Laurinavičius; kūrybinė grupė: V. Aleksiejūnas, V. Laurinavičius, V. Ruzas	Pinigai Lietuvoje 1914–1945 m.	Vilnius: Lietuvos bankas	2007	1 CD-ROM	1200
37.	Parengė V. Macienė	Kūlupėnų istorija: 1917–1987 m.	Kretinga; Kūlupėnai: Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešoji biblioteka	2007	1 CD-ROM	–

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidėjas	Metai	Laikmena	Tiražas
38.	Parengė R. Žilinskienė	Kurmaičių istorija – ateičiai	Kretinga; Kurmaičiai: Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešoji biblioteka	2007	1 CD-ROM	–
39.	B. Kerys	Viekšnių kraštas. Bibliografija ir žinios krašto istorijai	Viekšniai (Mažeikių raj.): B. Kerys	2007	1 CD-ROM	–
40.	Parengė A. Danielius, V. Vilčiauskienė; tekstą skaitė D. Kurlienė; skambėjo T. Balkutės, Maironio, V. Palčinskaitės eilės	Joniškio rajono savivaldybės Jono Avyžiaus viešosios bibliotekos istorija	Joniškis: Joniškio rajono savivaldybės J. Avyžiaus viešoji biblioteka	2007	1 CD-ROM	–
41.	Sudarytojas ir redaktorius E. Jovaiša	Įdomioji Lietuvos istorija. Valstybė. Menas. Visuomenė	Vilnius: Elektroninės leidybos namai	2007	3 DVD-ROM	–
42.	Rengėjai: I. Kubilienė, B. Kaluškevičius	Paminklai Lietuvos knygnešiams ir daraktoriams	Vilnius: I. Kubilienė	2008	1 CD-ROM	–
43.		Tauragė: 500 metų rašytiniuose šaltiniuose	Tauragė: Tauragės rajono savivaldybės viešoji biblioteka	2008	1 CD-ROM	–

Leidybos raida

Per analizuojamą 11 metų (1998–2008 m.) laikotarpį buvo išleistos 43 skaitmeninės knygos istorine tematika. Vidutinis aritmetinis vidurkis – 3,91 knygos per metus. Kiekvienais metais išleistų skaitmeninių knygų skaičiaus kitimas pavaizduotas 2 lentelėje.

***2 lentelė*. Išleistos ir LNB LIBIS suvestiniame kataloge įregistruotos skaitmeninės knygos (2010 m. sausio mėn. duomenys.)**

Metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Iš viso
Skaitmeninės knygos istorine tematika	1	1	1	1	4	7	5	9	4	8	2	**43**
Visi LIBIS elektroniniai ištekliai	16	37	84	104	136	163	174	203	245	225	285	**1679**

1998–2008 m. išleistų skaitmeninių knygų procentinis pasiskirstymas (leidybos raida) pavaizduotas 1 iliustracijoje.

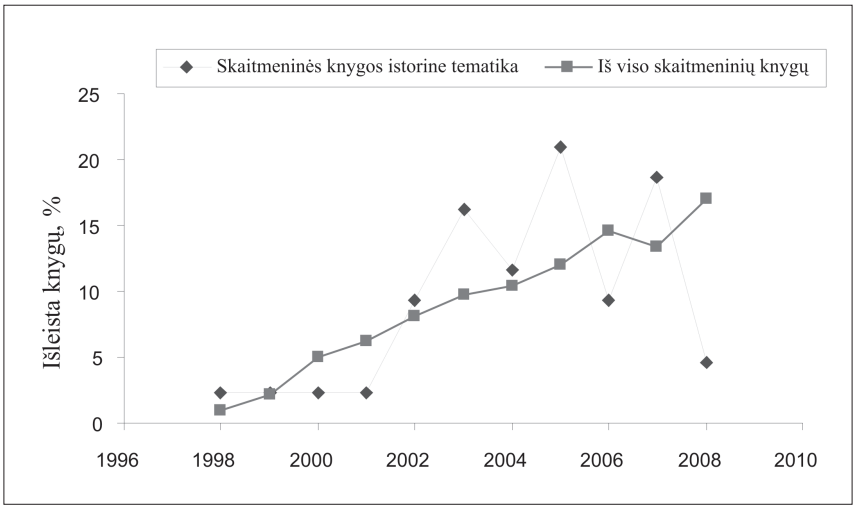

1 il. 1998–2008 m. išleistų skaitmeninių knygų procentinis pasiskirstymas (leidybos raida)

Galima skirti šiuos skaitmeninių knygų istorine tematika leidybos raidos etapus:

1998–2001 m. Tais metais išleistos vos keturios knygos – po vieną kiekvienais metais. Ir nors knygų istorine tematika leidybos raida atsiliko nuo bendro skaitmeninių leidinių leidybos augimo (šiuo laikotarpiu visų skaitmeninių knygų leidyba kasmet paaugdavo beveik po 100 %), tačiau akivaizdu, kad skaitmeninės informacijos naudojimas Lietuvoje prasidėjo tuo pačiu metu kaip ir visame pasaulyje.

2002–2007 m. Per tuos šešerius metus kasmet išleidžiama nuo keturių iki devynių istorinių skaitmeninių knygų, jaučiamas žymus jų leidybos augimas, viršijantis bendras tendencijas. Visa skaitmeninių knygų rinka kasmet paaugdavo vidutiniškai 16 %. Nedidelis sumažėjimas užfiksuotas tik 2007 m.

Nuo 2008 m. 2008 m. pasirodė vos dvi knygos. Panašu, kad tai tik laikinas nuosmukis, nes bendras skaitmeninių leidinių kiekis, palyginti su 2007 m., kai užfiksuotas kritimas, paaugo 27 %. Taip pat tikėtina, kad vis spartėjant interneto ryšiui ir klestint piratavimui nemažai skaitmeninių knygų iš kompaktinių plokštelių persikelia į interneto tinklus.

Tiražai

Tik 18 išleistų knygų iš 43 bibliografiniame įraše turi leidėjų deklaruotą tiražą. Mažiausias tiražas – 30 vienetų, didžiausias 3000 vienetų. Vidutinis tiražas – 1026 vienetai. Deja, dėl nedeklaruojamų tiražų nepakanka duomenų tikslioms jų kitimo tendencijoms prognozuoti. Nors negalima nepastebėti, kad 5 iš 6 leidinių, turinčių didesnį nei vidutinį tiražą, buvo išleisti 2002–2004 m. laikotarpiu.

LNB duomenimis[16], vidutinis vienos spausdintos knygos tiražas 1998 m. buvo apie 3,1 tūkst. egzempliorių. Iki 2003 m. jis tolydžiai mažėjo iki 1,8 tūkst. egzempliorių ir toks stabiliai laikėsi iki 2007 m. taigi tiriamuoju laikotarpiu vidutinis skaitmeninės knygos tiražas yra beveik du kart mažesnis nei spausdintos knygos.

Piratavimas

Kalbant apie skaitmeninę leidybą neatsiejamas dalykas yra piratavimas. Vienas didžiausių skaitmeninių technologijų pranašumų yra paprastas skaitmeninių duomenų kopijavimas ir platinamas interneto tinklais.

Galima kalbėti apie dviejų lygių piratavimą – taip vadinamą buitinį, kai skaitmeninis leidinys yra kopijuojamas pagal poreikį ir tomis kopijomis dalijamasi su draugais, pažįstamais. Tokio piratavimo mąstai yra nedideli ir iš principo jis gali būti lygintinas su spausdintos knygos skolinimusi tam, kad perskaitytume.

Žymiai didesnę įtaką leidėjų pajamoms daro viešas piratinių kopijų skleidimas internetiniais tinklais. Buvo atliktas tyrimas dviejose lietuviškose skaitmeninių laikmenų apsikeitimų svetainėse[17]. Jų paieškos sistemose buvo ieškota visų 43 šiame straipsnyje minimų skaitmeninių knygų istorine tematika. Laisvai parsisiųsti buvo prieinamos 5 knygos. Išsamūs rezultatai pateikti 3 lentelėje.

Iš šių duomenų galima daryti tam tikrus apibendrinimus apie konkrečių knygų populiarumą – populiaresnė knyga atsisiunčiama dažniau. Dėl tam tikrų skaitmeninių laikmenų apsikeitimų svetainių ypatumų (kartais nelegalios laikmenos yra pašalinamos, vėliau vėl įdedamos) bendras atsisiuntimų skaičius taikytinas tik konkrečiu laikotarpiu, nes nėra duomenų apie atsisiuntimus ankstesniais laikotarpiais.

Populiariausios skaitmeninės knygos istorine tematika „Sovietinė Lietuva“ jau daugiau kaip treji metai vidutiniškai kasdien atsisiunčiama po beveik 10 nelegalių kopijų. Knygos prekyboje šiuo metu nebėra. Sunku tiksliai nustatyti, kiek skaity-

16 Prieiga internete: http://www.libis.lt:8088/doc/Lietuvos_2007.pdf

17 Interneto svetainių adresai: www.linkomanija.net ir www.torrent.lt

tojų sutiktų už ją mokėti tam tikrą leidėjo nustatytą kainą ir kartu įvertinti leidėjo negautų pajamų dydį.

Laikmenos

Tik viena skaitmeninė knyga istorine tematika buvo išleista DVD-ROM kompaktinėje plokštelėje (4,3 GB talpos). Visos kitos – CD-ROM tipo kompaktinėse plokštelėse (0,7 GB talpos), iš jų 39 knygos išleistos vienoje plokštelėje, 2 – dviejose, o 1 prireikė trijų.

Neaptikta nei vienos knygos, išleistos skaitmeninių knygų skaitytuvams tinkamo formato.

Leidėjai

Išanalizavus visų 43 istorijos tematikos knygų leidėjus, juos galima suskirstyti į keturias grupes:

1) privačios įmonės (uždarosios akcinės bendrovės);
2) švietimo ir mokslo institucijos (universitetai, institutai, bibliotekos ir muziejai);
3) valstybinės institucijos;
4) privatūs fiziniai asmenys.

Atskirų leidėjų grupių pasiskirstymas pagal išleistų skaitmeninių knygų kiekį istorine tematika pateiktas 2 iliustracijoje.

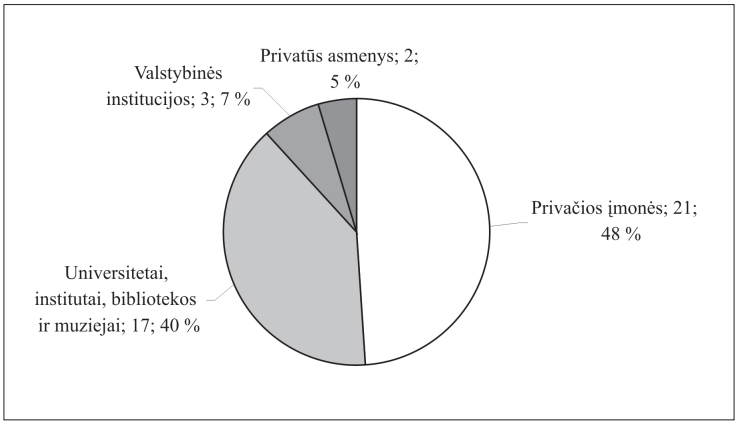

2 il. Leidėjų grupių pasiskirstymas pagal išleistas skaitmenines knygas istorine tematika

3 lentelė. **Skaitmeninių knygų istorine tematika nelegalių kopijų atsisiuntimo statistika**

Pavadinimas	linkomanija.net				torrent.lt				
	Įdėjimo data	Dienos	Atsisiuntimų skaičius (iki 2010 02 13)	Vidutinis atsisiuntimų skaičius per dieną	Įdėjimo data	Dienos	Atsisiuntimų skaičius (iki 2010 02 13)	Vidutinis atsisiuntimų skaičius per dieną	Suminis vidutinis atsisiuntimų skaičius per dieną (populiarumas)
Sovietinė Lietuva. Kaip mes gyvenome: 1953–1985 m. (2003)	2006 09 26	1236	6195	5,01	2009 02 16	362	1630	4,50	9,51
Lietuva iki Mindaugo (1999)	2009 04 16	303	759	2,50	2009 02 16	362	1511	4,17	6,68
Istorija, 2000–2007 m. Į pagalbą abiturientui (2006)	2007 12 11	795	1842	2,32	2008 02 24	720	1509	2,10	4,41
Gimtoji istorija. 1-as leidimas (2002)	2007 07 07	952	1592	1,67	2007 07 07	952	1784	1,87	3,55
Įdomioji Lietuvos istorija. Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų (2004) *, **	2010 01 21	23	167	7,26					

* – skaitmeninė knyga apsaugota nuo kopijavimo.

** – skaitmeninė knyga (prieinama 23 dienas) neįtraukta į suminį atsisiuntimų skaičių per dieną rezultatą.

Galima konstatuoti, kad didžiąją dalį rinkos pasidalija privačios įmonės (48 % leidinių) ir švietimo bei mokslo institucijos (40 %). Valstybinės institucijos ir privatūs asmenys sudaro tik nedidelę dalį. Taip pat pažymėtina, kad skaitmeninėje leidyboje istorine tematika beveik visiškai nedalyvauja spausdintų knygų leidėjai – tiek didieji, tiek mažieji. Tik dvi spausdintų knygų leidyklos („Šviesa" ir „Versus aureus") yra išleidusios vos po vieną skaitmeninę knygą istorine tematika.

Rinkos lyderė – specializuota skaitmeninių knygų leidykla „Elektroninės leidybos namai", išleidusi 12 (arba beveik 28 %) skaitmeninių knygų istorine tematika. Daugiau nei vienas leidėjas nėra išleidęs daugiau kaip dviejų skaitmeninių knygų istorine tematika.

Dešimties iš 12 „Elektroninės leidybos namų" parengtų ir išleistų skaitmeninių knygų istorine tematika sumanytojas, autorius, sudarytojas, redaktorius yra prof. dr. Eugenijus Jovaiša (žr. 1 lentelės 1, 2, 5, 12, 13, 17, 19, 20, 26, 41 pozicijas). Į LNB suvestinį katalogą nėra įtraukti dar du E. Jovaišos skaitmeniniai leidiniai istorijos tematika: „Lietuvos dvarai" (2005 m.) ir „Tauragės kraštas priešistorėje" (2006 m.). Visi minėti leidiniai yra iš humanitarinių ir socialinių mokslų srities taikomosios mokslinės veiklos (eksperimentinės plėtros) E. Jovaišos darbų ciklo „Istorija ir kompiuteriai" (1997–2007 m.), 2008 m. įvertinto Lietuvos mokslo premija. Jo sumanytos skaitmeninės knygos sulaukė plataus atgarsio tarp skaitytojų, besidominčių istorija ir naujomis technologijomis, jos buvo analizuojamos moksliniuose straipsniuose[18]. Tam tikru sėkmės kriterijumi galima laikyti ir piratavimą – net trys knygos iš anksčiau minėto ciklo yra platinamos nelegaliai ir kiekvieną dieną atsisiunčiama daugiau kaip 17 jų kopijų.

Išvados

Skaitmeninių leidinių naudojimas ir leidyba Lietuvoje prasidėjo tuo pačiu metu kaip ir visame pasaulyje.

Tiriamuoju laikotarpiu vidutiniai skaitmeninės knygos tiražai yra beveik du kartus mažesni nei spausdintų knygų.

Skaitmeninių knygų leidėjai – specializuotos įmonės ir švietimo bei mokslo institucijos. Tiek didieji, tiek smulkieji spausdintų knygų leidėjai skaitmeninėje leidyboje kol kas dalyvauja tik epizodiškai.

Absoliučiai populiariausia nešiojama laikmena – CD-ROM standarto kompaktinė plokštelė. Visiškai neaptikta leidinių, išleistų laikmenomis, pritaikytomis skaityti skaitmenines knygas specializuotais skaitytuvais.

[18] Balčytienė, A. Daugialypės terpės kūriniai kaip iššūkis tradicijai. *Istorija*, 2000, t. 45, p. 46–55.

2007–2009 m. duomenimis, populiariausių skaitmeninių knygų dviejose interneto svetainėse nelegaliai atsisiunčiama nuo 4 iki 10 egzempliorių per dieną. Tikėtina, kad toks piratavimas yra viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl spausdintinių knygų leidyklos delsia prisidėti prie skaitmeninės leidybos rinkos.

Skaitmeninių leidinių leidyba 2002–2007 m. padidėdavo po 17 %. Yra ženklų (bendras skaitmeninės leidybos sumažėjimas 2007 m., istorinės tematikos knygų leidybos kritimas 2008 m.), kad 2008 m. yra pasikeitimų skaitmeninėje leidyboje metai – keisis knygų laikmenų formatai, leidybos modeliai.

TOWARDS THE DIGITAL AGE: DIGITAL BOOKS ON THE HISTORY OF LITHUANIA FROM 1998 TO 2008

Summary

The use of the terms *electronic book* and *digital book* is discussed; the definition of the digital book is proposed. The article gives a review on the development of publishing activities and distinguishes two major stages: before and after 2002. It has been determined that the most popular portable media used for digital publishing are the compact discs of CD-ROM type. The volumes of circulations of digital publications are discussed; it has been observed that average circulations of digital books are significantly smaller than those of printed books. It can be concluded that it is to a large extent influenced by the scope of piracy. The distribution of publishers is analysed as well – large publishing houses of printed books tend to remain in the background of digital publishing, whereas a considerable portion of the market is made up of the specialised private publishing houses and institutions of education and science.

Benediktas ŠETKUS

ISTORIJOS MOKYMAS LIETUVOJE: NUO TRADICINIO TEKSTO IKI DAUGIALYPĖS TERPĖS

Įvadas

JAV istorikų asociacijos vykdantysis direktorius L. V. Formvaltas 2002 m. įvardijo septynias taisykles, kaip efektyvinti istorijos mokymą ir kaip pasiekti, kad istorijos mokymasis moksleiviams taptų patrauklus. Pateikdamas minėtus siūlymus jis apibendrino ketverius metus vykdytos istorijos mokytojų nuomonės tyrimo rezultatus. Paaiškėjo, jog svarbiausia sėkmės sąlyga yra paties mokytojo entuziazmas savo dėstomam dalykui. Kitos taisyklės – mažiau remtis vien istorijos vadovėliais, naudoti gerai parašytus istorikų darbus, sieti dėstomą temą su nūdienos aktualijomis, remtis gyvenamosios vietovės istorija. Dar dvi taisyklės, anot Formvalto, yra susijusios su moderniomis technologijomis: siūloma vietoje tradicinės veiklos – teksto skaitymo – naudoti filmus ir muziką, taip pat siūloma istorijos mokytojui dažniau naudotis kompiuterinėmis technologijomis[1].

Pastaraisiais metais beveik visuose Europos valstybių istorijos didaktikos knygose yra apibūdinamos kompiuterinių technologijų taikymo galimybės mokant istorijos bendrojo lavinimo mokyklose. Reikia pažymėti, kad maždaug per tris dešimtmečius, kai istorijos mokytojai pradėjo naudoti kompiuterius, bendro požiūrio dėl kompiuterių vaidmens nebuvo ir nėra. Didelė dalis istorijos mokytojų skeptiškai vertino savo kolegas, kurie pirmieji pradėjo naudoti kompiuterius. Juos vadino keistuoliais ir teigė, kompiuteriai nėra „tikra istorija“, jų nuomone, kompiuteriai yra tik kaip pramoga[2]. Ir atvirkščiai, kompiuterių šalininkai kritiškai vertino mokytojus, kurie kompiuterių nenaudojo. Dar 1995 m. Jungtinės Karalystės savaitraštyje *Times Education Supplement* paskelbtame straipsnyje P. Kochranas pareiškė, kad yra du mokytojų tipai – gebantys taikyti informacines technologijas ir išėję į užtarnautą poilsį[3].

Šiandiena tokios priešpriešos dėl kompiuterių vaidmens mokant istorijos nepastebima, tačiau išsakoma skirtingų nuomonių dėl to, kaip derėtų efektyviai jį naudoti.

---

1 Formwalt, L. W. *Seven Rules for Effective History Teaching or Bringing Life to the History Class*. Prieiga internete: http://www.oah.org?pubs/magazine/ww1/formwalt.html, [žiūrėta 2007 05 27].

2 Haydn, T., Arthur, J., Hunt, M. *Learning to Teach History in the Secondary School*. London and New York: Routledge, 1997, p. 160.

3 *Ten pat*.

Todėl neatsitiktinai Jungtinės Karalystės istorijos mokymo specialistas J. Filipsas kelia klausimą: „Jeigu jūs naudojate IKT, ar tai reiškia, kad jūsų mokymas yra efektyvesnis ir, ar tai turės teigiamą poveikį tam mokiniui, kurį jūs mokote?“ Minėtas autorius kviečia susimąstyti, ar teisinga šiuo metu įsigalėjusi nuomonė – „Jeigu mes naudojame kompiuterius, mes tikrai esame geri [mokytojai]“[4]. Tokios nuomonės laikosi ir žymus Švedijos istorijos vadovėlių autorius H. Almgrenas. Jis pažymi, kad Švedijos politikai ir mokyklos vadovai dažnai kritikuoja tradicinį istorijos mokymą klasėse ir naudojamus vadovėlius kaip viduramžių reliktus bei siūlo keisti mokymo stilių naudojant kompiuterius. Tačiau dauguma mokytojų mano, jog tradicinis istorijos mokymas turi privalumų ir vadovėlis turi išlikti svarbiausiu informacijos šaltiniu[5].

Kompiuterio taikymo galimybės dirbant su moksleiviais per istorijos pamokas ir užklasinėje veikloje yra didžiulės. Viena iš veiklos sričių – kompaktinių plokštelių (CD) naudojimas.

Apie istorijai skirtus kompaktinius diskus Lietuvoje yra paskelbta įvairaus pobūdžio ir apimties straipsnių. Aušra Balčytienė yra glaustai aptarusi Elektroninės leidybos namų išleistą kompaktinį diską „Lietuva iki Mindaugo“[6]. Kompaktinio disko „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“ privalumus ir trūkumus yra analizavęs Rimvydas Laužikas[7]. Minėtos mokymo priemonės taikymo aspektus istorijos mokymo(si) procese yra nagrinėjęs Benediktas Šetkus[8], Edita Škirkaitė[9], Svajūnas Maciulevičius[10]. Apie elektroninį vadovėlį „Gimtoji istorija“ keletą informacinio pobūdžio straipsnių parengė Lidija Laurinčiukienė[11], „Lietuva iki Mindaugo“ – Gediminas Zemlickas[12], „Įdomioji Lietuvos istorija“ – Juozas Skomskis[13] ir kt.

---

4 Phillips, I. *Teaching History: Developing as a Reflective Secondary Teacher*. London: SAGE Publications LTD, 2008, p. 194.

5 Almgren, H. ICT in Swedish history teaching and learning. *After the Wall. History teaching in Europe since 1989,* ed. M. Roberts. Hamburg: Körber-Stiftung, 2004, p. 167.

6 Balčytienė, A. Daugialypės terpės kūriniai kaip iššūkis tradicijai. *Istorija*, t. 45, 2000, p. 46–55.

7 Laužikas, R. Lietuvos istorija – interaktyviai. *Istorija*, t. 55, 2003, p. 65–66.

8 Šetkus, B. Kai kurie kompaktinės plokštelės „Gimtoji istorija nuo 7 iki 12 klasės“ taikymo mokymo(si) procese aspektai. *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje. Straipsnių rinkinys,* sud. B. Šetkus. Vilnius: Mokslo aidai, 2003, p. 55–65.

9 Škirkaitė, E. Informacinės technologijos mokyklinėje istorijos edukacijoje. *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje...,* p. 67–90.

10 Maciulevičius, S. Mokomosios istorinės aplinkos sudarymas pasitelkiant informacines kompiuterines technologijas (IKT). *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje...,* p. 33–36.

11 Laurinčiukienė, L. „Gimtoji istorija“ – originalus elektroninis vadovėlis. *Švietimo naujienos*, 2002, nr. 18, p. 12; Laurinčiukienė, L. Apie Adolfą Šapoką, elektroninę kuprinę ir modernias istorijos pamokas. *Švietimo naujienos.* 2003, nr. 9, p. 8–9.

12 Zemlickas, G. Ilgas kelias į Mindaugo Lietuvą. *Mokslo Lietuva,* 2003, nr. 19; 2004, nr. 1–2.

13 Skomskis, J. Lietuvos istorija visiems. *Šviesa*, 2007 m. spalio 26, p. 1.

Straipsnio tikslas – apibūdinti modernių technologijų taikymo raidą XX a. Lietuvos mokyklose ir Lietuvoje sukurtų kompaktinių plokštelių taikymo istorijos mokymo procese vaidmenį bei išryškinti daugialypės terpės privalumus šiuolaikinių istorijos mokymo priemonių kontekste.

Straipsnis parengtas remiantis Lietuvos ir užsienio autorių istorijos didaktikos autorių parengtomis metodinėmis priemonėmis, mokslo straipsniais periodiniuose leidiniuose, konferencijų medžiaga, taip pat remiamasi istorijai mokyti skirtomis elektroninėmis priemonėmis (CD). Straipsnio autorius naudojo analizės, sintezės ir empirinio tyrimo metodus.

Modernių technologijų kaita istorijos mokymo procese

Daugialypė terpė, dar kitaip vadinamoji multimedija, yra audiovizualinės informacijos ir mokymo priemonių – grafikos, animacijos, fotografuotų ir filmuotų vaizdų – derinys, rodomas vienu metu, kartu skamba ir garsas (kalba, muzika)[14]. Šiandiena visa tai gali būti talpinama vienoje nedidelėje mokymo priemonėje – kompaktiniame diske (kompaktinėje plokštelėje).

Ilgą laiką pagrindinė istorijos mokymo priemonė buvo istorijos vadovėlis ir žinios apie praeitį buvo perduodamos vien tekstu. Nori žinoti istoriją – imk vadovėlį ir skaityk. XX a. pradžioje buvo iškelta mintis, jog Lietuvos istorijos vadovėliai turi būti iliustruoti. Todėl kaip didelė naujovė buvo 1910 m. kunigo Antano Šmulkščio (slap. – Paparonis) vadovėlyje „Lietuvos istorija“ įdėti 30 piešinių, kitaip tariant, iliustracijų[15]. Tik daugiau kaip po pusės amžiaus vadovėliuose pasirodė spalvotos iliustracijos, kurios buvo pateiktos specialiose įklijose. Tokios įklijos buvo įprastas dalykas netgi XX a. devintame dešimtmetyje[16]. Ir netgi 1992 m. pasirodžiusiame vadovėlyje „Senovės civilizacijų istorija“, kuriame buvo daug spalvotų iliustracijų, jos atrodo prastos kokybės[17]. Šiuo požiūriu pirmas gausiai ir kokybiškomis spalvotomis iliustracijomis pasižymintis istorijos vadovėlis pasirodė 1997 m., kurį išleido leidykla „Briedis“[18]. Visa tai rodo, kad vaizdingumo ir patrauklumo požiūriu istorijos vadovėliai modernėjo gana lėtai.

Pakankamai ilgai užtruko modernių technologijų (arba – techninių mokymo priemonių) įsitvirtinimas Lietuvos mokyklose. Pirmosios Lietuvos Respublikoje istorijos mokytojams didelė naujovė buvo epidiaskopas – prietaisas neskaidriems

14 *Tarptautinių žodžių žodynas.* Vilnius: Alma litera, 2003.

15 Stašaitis, S. *Istorija Lietuvos mokykloje* (*XVII a. – 1940 m.*). Vilnius: Mokslo aidai, 2004, p. 50.

16 Agibalova, J., Donskojus, G. *Vidurinių amžių istorija: vadovėlis VI klasei.* Kaunas: Šviesa, 1985, p. 296.

17 Bakonis, E. *Senovės civilizacijų istorija.* Kaunas: Šviesa, 1992, p. 192.

18 Bakonis, E. *Pasaulio istorija: vadovėlis 6 klasei.* Vilnius: Briedis, 1997, p. 186 .

atvaizdams (pvz., piešiniams, nuotraukoms) ekrane po vieną projektuoti. Tuometinės istorijos mokytojos Onos Maksimaitienės žodžiais tariant, „<...> iliustravimas ekrane taip sužadina vaikų dėmesį ir įdomumą, kad gautieji įspūdžiai ilgai palieka atmintyje“.[19] Taip pat tuo metu pradėta propaguoti filmus, kurių buvo labai mažai, ir retas mokinys juos regėjo. Galima numanyti, kodėl minėtų technologijų taikymas sukeldavo didelį įspūdį mokiniams: prieškario Lietuvoje mokiniai istorijos mokėsi beveik vien iš vadovėlio, buvo išleistas vienintelis sieninis žemėlapis, viena chrestomatija, kiek dažniau mokyklose būdavo užtinkamas gaublys.

Taip vadinamas technines mokymo priemones plačiau imta taikyti Lietuvos mokyklose sovietmečiu. XX a. aštuntame–devintame dešimtmečiuose Lietuvoje buvo sukurta mokomųjų diafilmų[20] („Lietuvos piliakalniai“, „Pilys – istorijos ir kultūros paminklai“, „Pirmieji marksistiniai rateliai Lietuvoje“ ir kt.), sukurtos istorijai mokyti skirtos skaidrės („Lietuvos TSR architektūra (nuo seniausiųjų laikų iki šių dienų)“, „Revoliucinis Vilnius“, „Buržuazijos vadovaujamojoje Lietuvoje“ ir kt.), tuo metu sukurta mokomųjų filmų („Revoliuciniai žingsniai Lietuvoje 1926–1940 m.“, „Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 m.“, „Socializmo statyba Lietuvoje 1944–1958 m.“)[21].

Minėtų ir kitų mokymo priemonių naudojimas buvo vertinamas kaip modernus istorijos mokymas. Tačiau jie sukeldavo nemaža organizacinio pobūdžio problemų patiems istorijos mokytojams. Reikalas tas, kad mokomieji kino filmai kiekviename rajone buvo laikomi prie švietimo skyrių įsteigtose specialiuose padaliniuose – filmotekose. Kadangi mokymo procesas visose mokyklose vyko pagal bendrą planą, todėl vienu metu mokytojams prireikdavo to paties filmo. Dėl to tik viena kita mokykla galėdavo gauti pageidaujamą filmą reikiamu laiku – kai dėstoma būtent ta tema. Kitoms mokykloms reikalingas filmas atitekdavo po to, kai jį peržiūrėdavo anksčiau užsisakiusieji mokytojai. Tai galėjo nutikti po mėnesio ar net vėliau, kai mokytojas su mokiniais nagrinėdavo visai kitus įvykius arba laikotarpius.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais techninių mokymo priemonių naudojimas buvo labai skatinamas. Kaip naudoti minėtas priemones per pamokas, buvo pateikiama įvairių rekomendacijų mokytojams skir-

[19] Girčytė-Maksimavičienė, O. Vaizdingumo priemonės istorijos pamokoje. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918–1940 metais*, sud. B. Šetkus, S. Grigaravičiūtė, R. Šetkuvienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 100.

[20] Diafilmas – keliasdešimties (dažniausiai vienos tematikos) kadrų pozityvinė kino juosta, žiūrima filmoskopu.

[21] Bikulčius, R., Stašaitis, S. *Lietuvos TSR istorijos mokymo metodikos tarybinės literatūros bibliografija* (*1940–1985 m.*). Vilnius: Techninės informacijos paslaugų centras, 1986, p. 44–46.

tose knygose, kaip antai „Techninės mokymo priemonės vidurinėje mokykloje“[22], Aleksandro Zavadje „Istorijos ir visuomenės mokslo kabinetas mokykloje“[23], Dmitrijaus Nikiforovo ir Semiono Skliarenkos „Istorijos ir visuomenės mokslo dėstymo vaizdumas: mokytojo knyga“[24] bei kt. leidiniuose. Tačiau, kaip minėta, techninių priemonių naudojimas buvo komplikuotas dėl jų skirtumų: skaidrėms demonstruoti reikėjo turėti specialų projekcinį aparatą, diafimui rodyti tiko tas pats aparatas, norint išdidinti iliustraciją ant ekrano – reikėjo epidiaskopo, siekiant naudotis skaidriomis plėvelėmis, reikalinga turėti grafoprojektorių, norint demonstruoti mokomąjį kino filmą – reikėjo kino aparato, jeigu ketinta klausytis garso įrašo plokštelėje – reikėjo patefono, jeigu garso įrašas magnetinėje juostelėje – reikėjo juostinio magnetofono. Galima numanyti, kad tuo metu nebuvo Lietuvoje istorijos kabineto, kuris būtų buvęs aprūpintas visomis išvardytomis priemonėmis. Taigi ir geriausių ketinimų turint nebuvo galimybių naudoti šias technologijas dažnai.

Tuo metu mokytojai negalėjo numatyti, kad netolimoje ateityje minėtas audiovizualines mokymo priemones pakeis kompiuteriai, o kartu su jais ir kompaktiniai diskai. Pažymėtina, kad masinė garsui įrašyti kompaktinių diskų gamyba pradėta 1982 m., o kompiuterio duomenims įrašyti – 1984 m.[25]. Maždaug tuo pat metu pasirodė ir straipsnių, kuriuose pradėtos nagrinėti kompiuterių taikymo mokant istorijos galimybės. 1986–1989 m. laikotarpiu tokio pobūdžio publikacijų paskelbė lenkų autoriai A. Novakovskis, A. Suchonskis, Z. Rogovskis; 1991 m. – Vokietijos autorius K. Elijas bei kt.[26]; Jungtinėje Karalystėje pirmieji straipsniai ir leidiniai apie kompiuterių naudojimą mokymo procese pasirodė 1990–1993 m. laikotarpiu[27]; JAV 1987 m. buvo išleista knyga apie kompiuterių taikymą socialiniams mokslams mokyti, 1988 m. buvo išleista knyga „Kompiuterių integravimas į pagrindinę ir vidurinę mokyklas“ ir kt.[28] Kaip matome, kompiuterių taikymas istorijai mokyti yra sietinas su XX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečių sandūra.

---

22 *Techninės mokymo priemonės vidurinėje mokykloje*, [originalą redagavo L. Presmanas]. Kaunas: Šviesa, 1975, p. 266.

23 Zavadje, A. *Istorijos ir visuomenės mokslo kabinetas mokykloje*. Kaunas: Šviesa, 1981, p. 171.

24 Nikiforovas, D., Skliarenka, S. *Istorijos ir visuomenės mokslo dėstymo vaizdumas: mokytojo knyga*. Kaunas: Šviesa, 1984, p. 296.

25 Kompaktinis diskas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 10. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 428.

26 Maternicki, J., Majorek, Cz., Suchoński, A. *Dydaktyka historii*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994, s. 434.

27 Haydn, T., Arthur, J., Hunt, M. *Learning to teach History in the Secondary School*. London and New York: Routledge, 1997, p. 288–289.

28 Martorella, P. H. *Teaching Social Studies in the Middle and Secondary Schools*. Upper Saddle River, New Jersey, Columbus, Ohio: Merrill Prentice Hall, 2001, p. 367.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje Lietuvoje pradėta naudoti istorijai mokyti skirtus kompaktinius diskus, kurie buvo pagaminti Vakarų šalyse. Minėtini anglų kalba išleisti diskai „Ancient Lands“ („Senovės kraštai“, 1994 m.), „Global Conflict World War II“ („Pasaulinis konfliktas Antrasis pasaulinis karas“, 1995 m.), „The Great Generals („The Great Wars of the 20th century“) („Įžymieji generolai (Didieji 20 amžiaus karai“), 1998 m.), rusų kalba – „Senovės pasaulio atlasas“ (1998 m.) ir kt.[29]. 1998 m. Elektroninės leidybos namai išleido pirmą lietuvišką kompaktinį diską, skirtą istorijai – „Žvilgsnis į Aukso amžių“ (projekto vadovas Eugenijus Jovaiša). Juo siekta aiškiau ir vaizdingiau atskleisti senąją baltų visuomenę. 1999 m. pasirodė Elektroninės leidybos namų kompaktinis diskas „Lietuva iki Mindaugo“, 2002 m. – „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“, 2003 m. – „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės 2“ ir „Istorijos laboratorija“, 2003 m. – „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės 3“, 2004 m. – „Įdomioji Lietuvos istorija“, 2005 m. – antrasis leidinys iš serijos „Įdomioji Lietuvos istorija“, 2007 m. – trijų diskų rinkinys „Įdomioji Lietuvos istorija“, 2009 m. – „Lietuva 1009–2009“ bei kartu su Vilniaus dailės akademija išleistas kompaktinis diskas „Baltų menas“[30]. Visų minėtų Elektroninės leidybos namų išleistų kompaktinių diskų projekto iniciatorius, vadovas, redaktorius bei daugeliu atvejų ir autorius – Eugenijus Jovaiša.

Apibendrinant glaustai apžvelgtą istorijos mokymo raidą Lietuvoje pereinant nuo tradicinio teksto iki daugialypės terpės (kompaktinių diskų), galima konstatuoti du dalykus. Pirmiausia tai, kad Elektroninės leidybos namų išleisti pirmieji kompaktiniai diskai istorijai mokyti ir mokytis yra vieni pirmųjų Rytų ir Vidurio Europos valstybėse. Antra, jų yra įvairių ir pakankamai daug, ypač turint mintyse tą faktą, kad Lietuva yra nedidelė valstybė ir jos rinka ribota.

Kompaktiniai diskai istorijai mokyti Lietuvoje ir jų inovacijos

Elektroninės leidybos namų parengtuose kompaktiniuose diskuose galima pastebėti daug naujovių, lyginant juos su anksčiau išleistomis mokymo priemonėmis bei analogiškais kitų valstybių elektroniniais mokymo šaltiniais. Šiame darbe išryškinsime tik keletą jų. Vienas jų yra tai, kad 2002 m. pasirodęs kompaktinis diskas „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“ turėjo vadovėlio statusą[31]. Pažymėtina, kad minėtos priemonės pasirodymo metu istorijos vadovėliais buvo suvokiami tik

[29] Mokomosios programos kompaktinėse plokštelėse. Prieiga internete: http://www.ipc.lt/emokykla2/mokymopr/cd/istr.htm, [žiūrėta 2010 02 22].

[30] Elektroninės leidybos namai. Prieiga internete: http://www.eln.lt/darbai.html, [žiūrėta 2010 02 25].

[31] *Gimtoji istorija: nuo 7 iki 12 klasės*. Lietuvos istorijos vadovėlis, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2002.

kaip knygos pavidalo leidiniai. Neatsitiktinai 2003 m. Švietimo ir mokslo ministro Algirdo Monkevičiaus patvirtintose reikalavimuose bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui buvo papildyta vadovėlio samprata, numatant jo elektroninę versiją. Minėto dokumento 3 straipsnis skelbia: „Bendrojo lavinimo dalyko vadovėlis – pagrindinis daugkartinio naudojimo spausdintas mokymo(si) šaltinis (arba jo elektroninis, audiovizualinis atitikmuo), kuris atitinka Bendrąsias programas ir Išsilavinimo standartus; pateikia moksleivių vertybinių nuostatų, gebėjimų, kompetencijų ugdymui(si) reikalingą informaciją ir užduočių sistemą; skirtas konkrečios klasės (klasių, amžiaus grupės) moksleiviams. Vadovėlį gali sudaryti kelios dalys“[32].

Neturint bendro Europos valstybių istorijos vadovėlių katalogo negalima teigti, kad „Gimtoji istorija. Vadovėlis nuo 7 iki 12 klasės“ yra pirmasis elektroninis vadovėlis tarptautiniu mastu, tačiau gali būti, jog taip yra iš tikrųjų.

Minėtas vadovėlis buvo mokinių labai palankiai įvertintas. Antai 2003 m. pradžioje jį pademonstravus Kazlų Rūdos Kazio Griniaus gimnazijos vienuoliktos klasės mokiniams, jie vos ne vienbalsiai nutarė, kad tikrai norėtų vietoj vadovėlio naudotis šia mokymo priemone. Tačiau dauguma mokinių teigė, kad jiems labai neįprasta skaityti tekstą ekrane. Iškilo ir kitų problemų – kai kuriems mokiniams stigo kompiuterinio raštingumo, pagaliau jie daugiau domėjosi žaidimais ir apskritai kompaktinio disko turiniu užuot atlikę mokytojo skirtą užduotį[33]. Visa tai rodo, jog minėta mokymo priemonė tuo metu buvo didelė naujiena istorijos besimokantiems mokiniams.

Dideliu privalumu laikytina tai, kad kompaktiniai diskai yra parengti atsižvelgiant į istorijos programos reikalavimus (vadinamąsias Bendrąsias programas), todėl jie gali būti naudojami nagrinėjant daugelį temų, kitaip tariant, plačiai taikomi per pamokas. Tai taikytina ne tik minėtam vadovėliui „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“ (antro ir trečio leidimo taip pat), bet ir kitiems – „Įdomioji Lietuvos istorija“ (2004 m. leidimas atspindi Lietuvos valstybingumo istoriją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų), „Įdomioji Lietuvos istorija“ (2005 m. leidime vaizduojama Lietuvos meno raida) bei „Įdomioji Lietuvos istorija“ (2007 m. laida, kurią sudaro trys dalys: 1) valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų; 2) meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų; 3) visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų)[34].

---

[32] Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas *Dėl reikalavimų bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui* patvirtinimo, 2003 m. balandžio 9 d. Nr. 452. Prieiga internete: http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2003-04-09-452.htm, [žiūrėta 2010 02 25].

[33] Škirkaitė, E. *Min. veik.*, p. 80.

[34] *Įdomioji Lietuvos istorija: valstybė, menas, visuomenė*, redaktorius ir sudarytojas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2007.

Minėtos mokymo priemonės – „Valstybingumo istorija“ – pirmame diske yra 30 teminių siužetų: 5 skirti Lietuvos istorijai iki valstybės susidarymo, 15 laikotarpiui nuo valstybės susidarymo iki Pirmosios Lietuvos Respublikos, 10 siužetų iliustruoja laikotarpį nuo 1918 iki 2004 m. Antrame diske „Meno istorija“ yra 24 siužetai, o trečiame diske „Visuomenės istorija“ – 35 siužetai. Iš viso yra 89 siužetai, kurių kiekvienas gali būti naudojamas per skirtingos tematikos pamokas. Taigi minėta mokymo priemonė tokiu būdu gali praturtinti net 89 pamokas. Kadangi istorijai skiriama vidurinio ugdymo pakopoje per mokslo metus apie 70 pamokų, išeina, kad trijų dalių kompaktinį diską „Įdomioji Lietuvos istorija“ mokytojai gali naudoti kiekvieną pamoką ilgiau nei vienerius mokslo metus. Visa tai atveria plačias galimybes taikyti minėtą mokymo priemonę per istorijos pamokas.

Manytina, jog vienas didžiausių kompiuterio ir kompaktinių diskų taikymo istorijos mokymo procese privalumų yra dinamiškas vaizdas. Statiškas (kitaip tariant, nejudantis) vaizdas mažiau domina moksleivius, jis yra tradicinis ir matomas kiekviename vadovėlyje, atlase, skaidrėje, plakate ar kt. Statiškas vaizdas neretai sudaro ribotas galimybes praeičiai rekonstruoti ir susikurtą vaizdinį priartinti prie kitados buvusios realybės. Dinamiškas vaizdas nepalyginamai yra pranašesnis, jis leidžia geriau suprasti praeities įvykius ir aiškiau nusako jų vyksmą. Pagaliau yra įdomesnis ir tuo patraukia dėmesį.

Yra nemaža pavyzdžių, kai kompaktinių diskų sudarytojai pateikia vien statišką vaizdą ir tekstus. Pavyzdys – kompaktinis diskas „Holokaustas Lietuvoje“, kuriame pateikti atsiminimai teksto forma bei ištraukos iš kitų leidinių, įdėta nuotraukų, žemėlapių ir archyvinių dokumentų atvaizdų[35]. Beveik vien statiškas vaizdas yra Vokietijos moksleiviams skirtame kompaktiniame diske senovės istorijai mokyti ir mokytis, kur pateikta iliustracijų ir tekstų apie senovės Egiptą, Graikiją ir Romą[36]. Statiškas vaizdas ir tekstai dominuoja Prancūzijoje išleistame ir koledžuose bei licėjuose naudojamame kompaktiniame diske viduramžių istorijai mokyti („Explorer le Moyen Âge“) ir kt.

Kaip minėta, Elektorinės leidybos namų kompaktiniuose diskuose yra daug dinamiško vaizdo ir kai kurie siužetai yra originalūs – tik jie leidžia suprasti reikšmingų įvykių eigą. Ryškiausias pavyzdys – interaktyvus filmas „Žalgirio mūšis“[37]. Siužeto autoriaus sumanymas derinti animaciją su vaidybinio filmo fragmentais

[35] Kompaktinė plokštelė *Holokaustas Lietuvoje*, sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

[36] *Geschichte und Geschehen multimedial: Antike*. Leipzig: Ernst Klett Schulbuchverlag Leipzig GmbH, 2003.

[37] *Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės*. Lietuvos istorijos vadovėlis, redaktorius, sudarytojas ir projekto vadovas E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2002.

ir kitų rūšių iliustracijomis bei visa tai sieti su garso įrašu (diktoriaus skaitomu tekstu) davė puikų rezultatą. Minėtas siužetas yra pirmas ir vienintelis, kuriuo moksleivis ar šiaip istorijos mylėtojas gali suvokti Žalgirio mūšio eigą – Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių taktiką.

Dinamiškumas yra labai svarbus ir istorinei erdvei suvokti. Taip vadinamas dinamiškas žemėlapis yra labai vertingas siekiant atskleisti, kaip keitėsi valstybių sienos ir teritorijos, kaip plito kultūros (civilizacijos) ir pan. Lakštiniame variante (vadovėlyje, atlase, sieniniame žemėlapyje ar kt.) atvaizduoti daug teritorinių pokyčių nėra galimybių, kadangi reikalinga pateikti daug sutartinių ženklų – skirtingų linijų ir kitų simbolių, kuriuos būtina pavaizduoti nedideliame plote. Dinamiškame žemėlapyje juos išskaidome į atskirus fragmentus, o tų fragmentų nuosekli seka leidžia susidaryti vientisą ir aiškų vaizdinį.

Dinamiškų žemėlapių yra nemažai pateikta „Įdomiojoje Lietuvos istorijoje“. Antai siužete „Indoeuropiečiai ir baltai (4000–2000 m. pr. Kr.)“ Europos žemėlapio fone pavaizduotos galimos indoeuropiečių protėvynės vietos. Siužete „Bajoriškoji demokratija ir Respublikos žlugimas (1772–1795 m.)“ yra pavaizduota, kaip vyko Abiejų Tautų respublikos padalijimai – kada ir kurias teritorijas užėmė Rusija, Prūsija ir Austrija.

Ypač vertingas darbas šiuo požiūriu yra elektroninė knyga – „Lietuva 1009–2009“. Čia yra pateikta, autorių žodžiais tariant, „tūkstantmetė Lietuvos sienų kaita.“ Istoriko Tomo Baranausko sudaryta „Trumpa Lietuvos istorija“ supažindina su Lietuvos valstybės teritorijos raida nuo 1009 m. iki 2007 m. Visa parodoma aplinkinių kraštų kontekste. Yra pateikta ir kita versija, pavadinta „Atlasas“. Čia yra demonstruojami teritoriniai pokyčiai nuo 860 m. iki 2009 m.

Minėtame „Atlase“ laiko juosta rodo metus, žemėlapis – to meto teritorijas ir jų pokyčius, o greta esančiame tekste aprašomi tuo metu vykę svarbiausi įvykiai[38]. Šitoks daugialypės terpės derinys yra efektyviausias būdas istorinės erdvės pokyčiams atskleisti ir padeda ją suvokti tiek paaugliui, tiek ir suaugusiam žmogui.

Dinamiško vaizdo ir garso deriniu išsiskiria ir kitų minėtų kompaktinių diskų siužetai. Tai – autentiški kino kadrai (siužetai: „Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas – 1991-ųjų kovo 11“, „Nepriklausomybės kovos – 1991 m. sausis ir rugpjūtis“ ir kt.). Tai – Lietuvos istorikų ir politikų pokalbiai kai kuriais valstybingumo klausimais (R. Ozolas, A. Juozaitis, A. Kulakauskas, J. Skirius, A. Anušauskas ir kt.). Tai – įdomybės, interaktyvūs žaidimai, kryžiažodžiai ir kt.

[38] Elektroninė knyga *Lietuva 1009–2009*. Projekto vadovas, sudarytojas, autorius ir redaktorius E. Jovaiša. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2009.

Apibendrinant minėtų kompaktinių diskų reikšmę istorijai mokyti(s) minėtina istoriko R. Laužiko mintis, kad kritikuoti yra lengviausia, o norint tai daryti, visada galima rasti tam pretekstą. Tačiau jo žodžiais tariant, „geresnę priemonę Lietuvos istorijos populiarinimui visuomenėje, mokytojų kvalifikacijai kelti ir mokiniams, turinčių istorinės pakraipos motyvaciją, ugdyti vargiai ar sugalvotume“[39].

Išvados

Modernių technologijų taikymas mokant istorijos bendrojo lavinimo Lietuvos mokykloje per XX a. labai pasikeitė. Amžiaus pradžioje didelė naujovė buvo istorijos mokymo knygose pasirodžiusios iliustracijos, kiek vėliau – epidiaskopai ir kinas. Sovietmečio pabaigoje pasirodė spalvotos iliustracijos vadovėliuose, plačiau imta naudoti per istorijos pamokas audiovizualines mokymo priemones – skaidres, diafilmus, mokomąjį kiną, garso įrašus. Tačiau modernių mokymo priemonių taikymas buvo ribotas dėl audiovizualinių priemonių stokos ir jų naudojimo procedūros.

Paplitus kompiuteriams, XX a. devinto–dešimto dešimtmečių sandūroje tarptautiniu mastu pradėta raginti istorijai mokyti taikyti kompiuterines technologijas. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje Lietuvoje pradėti naudoti Vakarų šalyse pagaminti kompaktiniai diskai, skirti istorijai mokyti. 1998 m. Elektroninės leidybos namai išleido pirmą kompaktinį diską „Žvilgsnis į Aukso amžių“, kuris buvo vienas pirmųjų tarp panašaus pobūdžio priemonių Rytų Europos regione.

1998–2009 m. laikotarpiu Elektroninės leidybos namai (vadovas E. Jovaiša) išleido daugiausia kompatinių diskų istorijai mokyti ir istorijai populiarinti: „Lietuva iki Mindaugo“, „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“ (trys leidimai), „Įdomioji Lietuvos istorija“ (trys leidimai), „Lietuva 1009–2009“, „Baltų menas.“

Elektroninės leidybos namų kompaktiniuose diskuose yra įdiegta daug naujovių. „Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės“ buvo pirmasis skaitmeninis vadovėlis, gali būti net tarptautiniu mastu. Minėtų mokymo priemonių privalumai: juose yra daug dinamiško vaizdo, animacijos, dokumentinio kino fragmentų, autentiškų garso įrašų ir kt. Visa tai yra įdomu mokiniams ir stiprina jų motyvaciją mokytis istorijos; kai kurie kompaktiniai diskai savo edukaciniu profiliu yra išskirtiniai ne tik mūsų šalyje.

[39] Laužikas, R. *Lietuvos istorija – interaktyviai*..., p. 66.

HISTORICAL EDUCATION IN LITHUANIA: FROM TRADITIONAL TEXT TO MULTIMEDIA

Summary

The article highlights that the 1980s marked the beginning of a wider application of audio-visual means of education in history lessons. The promotion of the computer-aided teaching of history on the international level dates back to the turn of the 1980s and the 1990s. In the 1990s, Lithuania took advantage of the compact discs designed for historical education, which were released in Western Europe. In 1998, the Electronic Publishing House published the first compact disc "A Glimpse to the Golden Age", which was among the first means of similar type in Eastern European countries. During the period from 1998 to 2009, the Electronic Publishing House (led by E. Jovaiša) published a number of compact discs designed for historical education and the promotion of history: "Lithuania before Mindaugas", "Native History. From 7 to 12 Grades" (three publications), "The Engrossing History of Lithuania" (three publications), "Lithuania 1009–2009", "Art of the Balts".

The article elaborates on the innovations introduced to the compact discs of the Electronic Publishing House. "Native History. From 7 to 12 Grades" was the first digital text-book, perhaps even on the international level. The strengths of the afore-mentioned means of instruction are the following: a number of dynamic images, animation, fragments of documentary film-making, authentic sound recordings, etc. All that raises the interest of pupils and strengthens their motivation for learning.

Rūta ŠERMUKŠNYTĖ

KULTŪROS PAVELDO AKTUALIZACIJA LIETUVOS TELEVIZIJOJE

Įvadas

Lietuvoje vis labiau plintančios ir įvairėjančios istorijos edukacijos formos neišsiverčia be kultūros paveldo demonstravimo. Lituanistiniuose moksliniuose tyrimuose prioritetą teikiant kultūros paveldo pateikimui kompiuterinėje terpėje[1], nuošalėje lieka šiek tiek senesnė, tačiau ne mažiau paveiki komunikacijos priemonė – televizija. Kaip žinia, materialaus kultūros paveldo objektų vaizdai – tai viena iš svarbiausių TV dokumentinių filmų ar laidų istorine tematika „statybinių medžiagų", neretai atliekančių istorijos lokalizacijos ar detalizacijos funkcijas. Tačiau esama nemažai filmų / laidų, kurių objektu tampa pats kultūros paveldas. Dažniausiai tai audiovizualiniai kūriniai, kuriuose susipina du laiko matmenys – praeitis ir dabartis. Kinematografinę praeitį juose reprezentuoja paveldo objekto istorijos pristatymas, dabartį – jo šiandieninės būklės, jos pagerinimo bei panaudos klausimų svarstymas.

Šiame straipsnyje ginama tezė, jog aptarto pobūdžio TV filmus / laidas, sukurtus Lietuvoje nepriklausomybės laikotarpiu, galime laikyti paveldosaugos diskurso dalimi, nes tarp filmų / laidų kūrėjų ir paveldo apsaugos specialistų dėmesio atskiroms kultūros vertybėms esama tam tikrų priklausomybės ryšių, kuriuos ir pamėginsime aptarti[2]. Paveldosaugos ir kultūros paveldo aktualizacijos audiovizualinėse komunikacijos priemonėse sąveikos atskleidimas laikytinas nauju lietuviškosios istorijos kultūros (suprantamos kaip istorijos reprezentacijos formų visuma[3]) tyrimo aspektu, nes ligi šiol nebuvo pradėta šių skirtingų sričių bendradarbiavimo analizė. Šio straipsnio uždaviniai yra šie:

---

1 Žr., pvz., Balčytienė, A. Kompiuteriniai kultūros paveldo atspindžiai. *Istorija*, 1998, t. 37, p. 69–76; Balčytienė, A. Daugialypės terpės kūriniai kaip iššūkis tradicijai. *Istorija*, 2000, t. 45, p. 46–55; Kligienė, N. Lietuvos kultūros paveldas skaitmeninėje terpėje. *Informacijos mokslai,* 2004, nr. 31, p. 82–93.

2 Beje, apie paveldosaugos ir dokumentikos sąveiką liudija 2008 m. Kultūros paveldo departamento organizuota edukacinė akcija „Su paveldu – už paveldą", kurios metu kino centre „Skalvija" buvo demonstruojami dokumentiniai filmai paveldo ir jo apsaugos tematika.

3 Apie istorinės kultūros sampratą plačiau žr. Rüsen, J. *Kas yra istorijos kultūra?* Samprotavimai apie naują būdą, kaip apmąstyti istoriją. Rüsen, J. Istorika. *Istorikos darbų rinktinė*, sud. moksl. red. Z. Norkus. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 78–108; Norkus, Z. Jörno Rüseno istorinės kultūros studijų teorinės idėjos. *Problemos*, 2005, nr. 67, p. 33–47; Norkus, Z. Elektroninės istorinės kultūros link. *Kultūros barai*, 2005, nr. 10, p. 80–85.

aptarti televizijos kaip savotiškos paveldo edukacijos priemonės ir tarpininkės įpaveldinimo procese vaidmenis;

tipologizuoti kultūros paveldo aktualizaciją Lietuvos televizijos dokumentiniuose filmuose ir laidose, šį grupavimą susieti su specifiškai lietuviškomis ir bendraeuropinėmis paveldosaugos idėjomis.

Televizija tarp paveldo edukacijos ir tarpininkavimo įpaveldinimo procese funkcijų

Anot muziejininkės Dženifer Šusler, užsienyje muziejų kultūros ir televizijos sąveikai nusakyti vartojama telemuziejaus sąvoka[4]. Ja įvardijamos įvairaus pobūdžio televizijos laidos, pristatančios ir kartu reklamuojančios muziejų veiklą. Būtų netikslu telemuziejų ar kitokią audiovizualinę paveldo mediatizaciją laikyti tik kultūros populiarinimo formomis, nes jos atlieka ir svarbų paveldo edukacijos priemonių vaidmenį. Tokių priemonių reikalingumą lemia kilnojamo ar nekilnojamo kultūros paveldo objektų pobūdis. Jie yra tik praeities fragmentai, patys savaime nesupažindinantys su istoriniu kontekstu. Be to, liekanos ir paminklai (droyseniška prasme), kaip ir vaizdai bei simboliai, anot vokiečių istorijos teoretiko Jorno Riuzeno, neturėdami naratyvios struktūros, nėra istorijos[5]. Turėdami omenyje šių vertybių savitumą praeities pažinimo procese, šiuolaikiniai muziejaus / paveldo pedagogai reikalauja (pasitelkę įvairių priemonių) susieti šį fragmentišką objektų pasaulį ir aiškinti istorinius ryšius, kuriuose šie objektai atsirado ir kurie žiūrovams tik iš objektų regimybės nėra matomi[6]. Greta specifiškai muziejinių priemonių (įvairių eksponavimo ir / ar muziejinės edukacijos formų), paveldo objektų rekontekstualizavimo veiksmus atlieka ir audiovizualinės priemonės. Tačiau, anot Dž. Šusler, televizijos ir muziejaus bendradarbiavimas gali tapti pavojingas, jei televizija, pasakodama apie muziejus, nepritrauks į juos lankytojų arba pati užims muziejaus vietą. Tokiu atveju „vietoj kalbančių etikečių mes turėsime savotišką kalbantį muziejų, kuriame daugiau negalėsime ilgokai stovėti prieš mėgstamą paveikslą ar suvokti ką nors individualiai, o ne taip, kaip sugalvojo programos redaktorius. Ir ar toks telemuziejus bus muziejumi?“[7]

---

4 Шусслер, Дж. Зачем нужны музеям аудиовизуальные средства? *Museum. Ежеквартальный журнал Юнеско*, 1992, № 4 (173–174), с. 42.

5 Žr. Rüsen, J. *Kas yra istorijos kultūra?*, p. 86–87.

6 Žr. Herles, D. *Das Museum und die Dinge. Wissenschaft. Präsentation. Pädagogik*. Frakfurt / New York: Campus Verlag, 1996, S. 65–85.

7 Шусслер, Дж. *Зачем нужны музеям аудиовизуальные средства*?, с. 42.

Jeigu filme ar laidoje, kaip savotiškos paveldo edukacijos pavidalo, slypi pavojus tapti betarpiško susitikimo su paveldo objektu, „prisilietimo“ prie praeities erzacu, tai televizijos, kaip savotiškos apeliacinės instancijos už paveldo vertybių išsaugojimą, vaidmuo, mūsų nuomone, ne tik neproblemiškas, bet atvirkščiai, labai pozityvus. Kaip rodo lietuvių paveldosaugos tyrinėtojos Rasos Čepaitienės tyrimai, tam, kad vertybė taptų atminties vieta, būtinas noras išlaikyti joje glūdinčią atmintį ir visuomenės grupių ar pavienių suinteresuotų žmonių pastangos[8]. Tad objekto kaip kultūros paveldo objekto įvertinimas neatsiejamas ne tik nuo ekspertinio vertinimo, bet ir nuo jo aktualinimo veiksmų, pasireiškiančių įvairiausių diskursų pavidalais. Manome, kad įpaveldinimo procese[9] išskirtinių tarpininkų funkciją atlieka audiovizualinės komunikacijos priemonės. Jos gali geriausiai perteikti apverktiną atskirų paveldo objektų būklę – kamera užfiksuoti vaizdai savaime tampa iškalbingu skundu aukštesnėms instancijoms ar kreipimusi į viešąją nuomonę. Ypač didelę galimybę formuoti viešąją nuomonę paveldo klausimais turi televizija. Ji, kaip itin operatyvi komunikacijos priemonė, gali labai greitai reaguoti į paveldosaugos aktualijas ir jas įtaigiai perduoti gausiam adresatų būriui. Kita vertus, televizija, kaip „kultūrinis forumas“, pateikdama temas visuomenei diskutuoti ir kartu kviesdama ją viešai išreikšti savo poziciją (tam itin parankios vadinamosios atvirosios linijos, įtraukiančios žiūrovus į pokalbį ar balsavimą)[10], neabejotinai prisideda prie paveldo supratimo ugdymo.

Tautos atminties vietos TV filmuose ir laidose

Aktualizuojant Lietuvos dokumentinių filmų ir laidų paveldą galima įžvelgti tam tikrų specifiškai lietuviškų ir europinių[11] paveldosaugos tendencijų. Pasak R. Čepaitienės, nūdienos Lietuvos paveldosaugoje vyrauja elementinė, elitistinė arba simbolinė paradigma, Vakaruose susiformavusi XIX a. ir XX a. jau spėjusi nunykti[12]. Jos pagrindinis bruožas – rūpinimasis unikaliomis ar reprezentacinę

8 Žr. Čepaitienė, R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 43, 46–47.

9 *Įpaveldinimas* (pranc. *patrimonialisation*) – tai Jeano-Michelio Leniaudo sąvoka, kuria apibūdinamas praeities liekanos pripažinimo paveldo vertybe procesas. Plačiau žr. Čepaitienė, R. *Laikas ir akmenys...*, p. 22.

10 Žr. Pečiulis, Ž. *Iki ir po televizijos. Žvilgsnis į XX amžiaus audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną*. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 142.

11 Kalbėdami apie Lietuvos paveldosaugos realijas toliau remsimės R. Čepaitienės moksliniais darbais. Tiesa, reikia pažymėti, kad nors ši mokslininkė paveldosaugos modelį, sudarytą iš antikvarizmo, elementinės paminklosaugos, kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos, paveldo kaip produkto paradigmų, laiko universaliu, visgi Salvijaus Kulevičiaus pradėti tyrinėjimai rodo, kad ši schema taikytina tik Europos šalių paveldosaugos istorijai analizuoti. Plačiau žr. Kulevičius, S. Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, nr. 24, p. 150–166.

12 Čepaitienė, R. Nuo Indianos Džons iki Laros Kroft arba kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje. *Miestų praeitis*, sud. G. Vaitkevičius. Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 14–15.

vertę turinčiomis vertybėmis, kitaip – paminklinė paveldosaugos samprata. Pažymėtina, kad R. Čepaitienė, sugretinusi istoriografijos ir paveldosaugos paradigmų istoriją, įžvelgė tam tikrų šių skirtingų disciplinų panašumų. Tiek XIX a. istorikai, tiek šio šimtmečio paveldosaugos specialistai dėmesį sutelkė į atskirybes: pirmiesiems rūpėjo politinės istorijos personalijos ir įvykiai, antriesiems – išskirtinumo ženklu pažymėtos vertybės, t. y. paminklai. Tokios tendencijos sietinos su ta pačia istoriografijos ir praeities vertybių misija, t. y. tautinio identiteto išteklių, politinės orientacijos paskirtimi[13]. Pažymėtina, kad prancūziškų „Atminties vietų" projekto (1983–1994 m.) iniciatorius Pieras Nora istorinius paminklus apibrėžia kaip tokias atminties vietas, kuriose tauta save atpažįsta kaip bendrystę ir kurias suvokia kaip reprezentuojančias jos identitetą[14]. Taigi paminklinė paveldo samprata susijusi su istoristine istoriografijos paradigma bei „didžiuoju" tautiniu pasakojimu.

Tokį suvokimą plėtoja ir kai kurie dokumentininkai, kuriantys filmus paveldo temomis – jie atvirai deklaruoja, kad tam tikrų vertybių atranką lėmė kokybinės vertės kriterijus. Pavyzdžiui, Lietuvos vardo 1000-mečiui kurtos 25 filmų „Lietuvos kultūros videoantologijos" autorius Aloyzas Jančoras teigia, jog šiuo projektu siekė atskleisti Lietuvos kultūros ištakas, **brandžiausius** (*paryškinta* – R. Š.) meno kūrinius, **įžymius** žmones, siekiant parodyti jų vertę bendrame Lietuvos kultūros kontekste. Elitistinį suvokimą Lietuvoje reprezentuoja filmai ir laidos, skirti Valdovų rūmams, Trakų piliai, Vilniaus katedrai bei kitiems iškiliems šio miesto objektams, Lietuvos gynybiniams įtvirtinimams. Tai, anot lietuvių sociologės Irenos Šutinienės, tautos atminties vietos, kolektyvinio identiteto, „tautos dvasios" apčiuopiami simboliai"[15]. Filmuose / laidose minimi didžiųjų kunigaikščių vardai, svarbūs valstybei įvykiai, kurių liudytojai yra aptariami paminklai, suponuoja pastarųjų vertingumą[16]. Dokumentiniame filme „Vilniaus bažnyčios" poetas Justinas Marcinkevičius taip nusako Vilniaus katedros statusą lietuvio atmintyje: „Katedra,

[13] Čepaitienė, R. Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link. *Kultūros paminklai*, 2001, nr. 8, p. 128.

[14] Нора, П. Эра коммемораций. *Франция – Память*. Санкт Петербург: Издательство С. Петербургского университета, 1999, с. 134.

[15] *Sociologinio tyrimo „Moksleivių istorinės sąmonės struktūra ir formavimosi ypatumai" rezultatai*, vadovė – I. Šutinienė. Vilnius, Viešosios nuomonės tyrimų centras prie Lietuvos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto, 1993, p. 28. (Mašinraštis.)

[16] Kaip pavyzdžiai minėtini šie dokumentiniai filmai: „Vilniaus bažnyčios", LTV, rež. V. Vainoraitė, op. V. Grigonis ir kt., 1993 m.; Ciklas: „Dešimtys iš dešimčių tūkstančių": Vilniaus senamiestis, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 1996 m.; Ciklas „Lietuvos kultūros paveldas": Trakai. Palikimas be testamento, LNK, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 1998 m.; Ciklas „Lietuvos kultūros paveldas": Vilniaus katedra, LNK, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 1998 m.; Ciklas „Lietuvos kulturos paveldas": Sugrįžimas į senuosius Trakus, LNK, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 2000 m.; „Vilnius amžių tėkmėje", A. Jančoro videoantologija, rež., op. A. Jančoras, 2000 m.; Ciklas „Lietuvos kultūros paveldas": Gynybiniai įtvirtinimai Lietuvoje, LNK, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 2001 m.; Ciklas „Lietuvos kultūros paveldas": Valdovų rūmai, LNK, aut. V. Damaševičius, J. Matonis, 2001 m.

man regis, daugiau nei kitos Vilniaus ar Lietuvos vietos perpildyta istorijos. Ji čia tiesiog gyvena. Nėra Lietuvoje kito pastato, kuris tiek būtų sukaupęs savyje mūsų tautos atminties, likimų, skausmo, didingų procesijų, iškilmingų aktų. Lietuva prasidėjo kartu su katedra, ir katedra prasidėjo kartu su Lietuva.“ Aktualizuodami tautos atminties vietas, kinematografininkai ar žurnalistai šių paminklų istoriją laiko valstybingumo istorijos dalimi: pabrėžiama, kad būtent valstybės pakilimo ar galybės laikais šie statiniai buvo sukurti, keitė savo stilistinį rūbą, nuosmukio laikais nyko, o okupacijos epochose jiems arba buvo primesta kita paskirtis (siekiant ištrinti ankstesnį „simbolinį krūvį“), arba jie apskritai sunaikinti. Ryškiausias tokio sureikšminimo pavyzdys – LDK Valdovų rūmų istorija, tiražuojama įvairiais diskursais nuo 1988 m. (ne išimtis ir televizija). Šio statinio istorija gretinama su dramatiška valstybės istorija: XVI a. klestėjo ir rūmai, ir valstybė, XVII a., karų paženklintame, priešai ne tik susilpnino valstybę, bet ir apgriovė Valdovų rūmus, XVIII a. iš Europos žemėlapio dingo ne tik Lietuva, bet ir (po poros metų) jos svarbiausias simbolis – didžiųjų kunigaikščių rūmai, o valstybingumo atkūrimo nuosekli pasekmė turėtų būti šio valstybingumo simbolio atstatymas.

Paminklus tematizuojantys filmai ir laidos nepasižymi probleminiu temos dėstymu (veikiau tai pasakojantis, nušviečiantis diskurso konstravimas). Tai suprantama – juk aptariamų objektų kaip vertybių statusas nekvestionuojamas, juose matomos reikšmės aiškios, suponuojančios garantuotą valstybės apsaugą. Tiesa, kai kuriuose paminklus aktualizuojančiuose filmuose ar laidose pastebimas apeliuojamai pasakojantis pobūdis (šiai kategorijai priskirtinos kai kurios V. Damaševičiaus ir J. Matonio juostos iš Europos paveldo dienoms skirto ciklo „Lietuvos kultūros paveldas“, taip pat režisierės Vandos Vainoraitės filmas „Vilniaus bažnyčios“, kai kurios ciklo „Mūsų miesteliai“ laidos). Jis kyla dėl to, kad ir valstybinės reikšmės paminklų apsauga dažnai yra daugiau „popierinė“ nei praktinė.

„Kitokio“ paveldo atradimai TV filmuose ir laidose

Tačiau esama į „paminklo” sampratą „neįspraudžiamų“ objektų, kurių kaip paveldo objekto vertę reikia pagrįsti. Dėl to kinta ir audiovizualinio diskurso pobūdis – jį galima pavadinti apeliuojamai argumentuojančiu. Kadangi šio praeities palikimo „atradimas“ Lietuvos paveldosaugininkų, po to ir kino / televizijos kūrybinių specialistų siejamas su užsienio idėjų „importavimu“, todėl reikalingas trumpas ekskursas į Vakarų istorinės kultūros realijas.

Atskirų objektų (tiksliau, juose slypinčių atminčių) atradimą Vakarų paveldosaugoje, muzeologijoje ar kitose su kultūros vertybėmis susijusiose žinijos ir praktikos srityse lėmė istorinės kultūros permainos. Šią metamorfozę P. Nora

įvardija kaip posūkį nuo nacionalinės sąmonės prie paveldo sąmonės ir sieja ją su „didžiojo“ tautinio pasakojimo monopolio atsisakymu, atvėrusiu kelią įvairioms praeities aiškinimo perspektyvoms, daugybei decentralizuotų kultūrinių ir gamtinių vertybių išsaugojimo ir panaudos iniciatyvų[17]. Svarbiausias šiuolaikinis praeities siužetų ar liekanų atrankos kriterijus – praeities dabartinė atmintis[18]. Šios muziejifikacijos, muzeofilijos, atminties pramonės, atminties bumo ar kitokiomis sąvokomis ir metaforomis nusakomos tendencijos kultūros vertybių sąrašą papildė ir tebepildo objektais, kuriems terminas paminklas (angl. *monument*, vok. *Denkmal*, pranc. *monument*) netinka, o taikytina universalesnė, demokratiškesnė, didesnę galimų verčių skalę apimanti paveldo (angl. *heritage*, vok. *Erbschaft*, pranc. *patrimoine*) sąvoka. Visų pirma, greta etnografinio paveldo (jo svarba įsisamoninta XIX a.), Europos šalyse buvo atrastas industrinis (vadinamasis „naujasis“) ir miesto paveldas, įkūnijantys „istorijos iš apačios“ subjektų (darbininkijos ir miestiečių) atmintį. Aštuntojo dešimtmečio prancūziškas ekomuziejų fenomenas, glaudžiai susijęs su vietos gamtine ir sociokultūrine aplinka, leido atkreipti dėmesį į atskirų, iki tol tradiciniuose nacionaliniuose muziejuose nereprezentuojamų ir neišgirstų bendruomenių palikimą. Spartūs industrializacijos procesai, naikinantys ne tik tradicinį gyvenimo būdą bei jo materialius liudininkus, bet ir gamtovaizdį, privertė susirūpinti gamtinėmis erdvėmis ir naujai permąstyti pačią „peizažo“ sampratą[19]. Taigi visos šios permainos rodo, kad XX a. paveldosaugai būdingas formų įvairovės, kuriose egzistuoja atmintis, įsisąmoninimas[20].

„Audiovizualinį kultūros vertybių sąrašą“ anksčiau minėtomis pozicijomis pildo ir Lietuvos kinematografininkai bei žurnalistai. Žinoma, laidos ar filmo objektą pasirinkus techninį paveldą, kavines su istorine aplinka, Kauno prieplaukas ar pavienį Vilniaus mikrorajoną, būtina įrodyti, kodėl tai vertybės, kokių reikšmių juose glūdi. Kaip minėjome, todėl keičiasi pats audiovizualinio paveldosaugos diskurso pobūdis. „Audiovizualinio kultūros vertybių sąrašo“ pildymo lyderiais laikytini

---

17 Žr. Нора, П. *Эра коммеморацій*..., с. 118. Anot „Atminties vietų“ projekto autoriaus, vieno teleologinio istorijos modelio netektis „nubloškė mus į susprogusią visatą ir bet kokį objektą iškėlė į istorinės misterijos rangą. Praeityje mes žinojome, kieno mes esame sūnūs. Šiandien mes žinome, kad mes niekieno ir kartu viso pasaulio vaikai. Nežinodamas, iš ko bus sukonstruota praeitis, nepasitikintis nerimas viską verčia pėdsaku, galimu ženklu, istorijos užuomina.“ Нора, П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти. *Франция – Память*. Санкт Петербург: Издательство С. Петербургского университета, 1999, с. 37.

18 Anot P. Noros, nūnai reikšmę įgyja ne tai, ką praeitis mums duoda, bet ką mes į ją įdedame. Žr. Нора, П. *Эра коммеморацій*..., с. 112.

19 Žr. *ten pat*, p. 135.

20 Plačiau žr. Jeudy, H. P. Erinnerungsformen des Sozialen. *Das historische Museum. Labor, Schaubühne, Identitätsfabrik*, Hg. G. Korff, M. Roth. Frankfurt / New York: Campus Verlag, 1990, S. 108.

1999–2000 m. televizijos laidų ciklas „Tūkstantmečio akimirkos“ (sc. aut. Inga Berulienė, Vytautas Kalinauskas, rež. Lolita Ilginienė) bei didžioji dalis V. Damaševičiaus ir J. Matonio filmų iš ciklo „Lietuvos kultūros paveldas“ (1996–2001 m.). Abu ciklai, aktualizuodami identišką palikimą, atkreipė dėmesį, kad tai kol kas „gyvos“ kultūros vertybės, bet, jei jomis nesirūpinsime, ilgainiui jas galima bus išvysti tik nuotraukose ar kino / video juostose. Šis nykstantis palikimas – tai objektai ir gamtiniai kultūriniai kraštovaizdžiai, kuriuos paminklinė paveldosauga ilgus metus buvo ar tebėra palikusi nuošalėje. Norėdami įrodyti šiame „marginalizuotame“ praeities palikime slypinčias vertes ir įvardyti vertybines jų ignoravimo prielaidas, žurnalistai, dažnai ir minėtas kinematografininkų tandemas, į pagalbą pasitelkia su paveldosauga susijusius specialistus – architektus, archeologus, istorikus, menotyrininkus ir t. t.

Palyginę abu ciklus matome, kad žurnalistų bei kinematografininkų akiratin pateko tam tikras miesto atmintis įkūnijantis paveldas. „Tūkstantmečio akimirkos“ aktualizavo tokį su Vilniumi susijusį fenomeną, kuris gana menkai aptartas kitais diskursais. Tai kavinės su istorine aplinka kaip vilniečių atminties forma (laida „Ar išliko kavinės su istorine aplinka?“, 2000 m.). Vieną svariausių argumentų už šių objektų išsaugojimą laidoje pateikė buvęs ilgametis „Kultūros barų“ redaktorius Bronys Savukynas, kuris kavinių istoriją laiko neatsiejama miesto istorijos dalimi. Pasak jo, seniausi Europos miestai, kuriuose kavinių fenomenas egzistuoja keletą šimtmečių, saugo istorines kavines kaip miesto identiteto dalį. Tačiau, kaip atskleidžia žurnalistai, postsovietinėje Lietuvoje (kurioje dėmesys arba sutelktas į paminklus kaip tautinio identiteto simbolius, arba į praeitį ir jos palikimą žvelgiama kaip į nereikalingą dabarties „balastą“) sovietmečio kavinės tapo abejingumo ar komercializacijos, naikinančios autentiškus istorinius interjerus ir kuriančios pseudoistorinę vidaus apdailą, „auka“. Taip negrįžtamai prarandama ne tik autentiška substancija, bet ir miestiečio gyvenimo būdo, kasdienybės tęstinumas.

V. Damaševičius ir J. Matonis 1999-ųjų juostoje „Siauruku į trečią tūkstantmetį“ atkreipė dėmesį į vieną iš neatsiejamų Joniškėlio, Troškūnų, Anykščių, Biržų, Pasvalio, Paiešmenių gyventojų kasdienybės elementų – 100 metų jų geležinkelio stoteles aplankantį siaurąjį traukinį, kurio niekas nevadina kitaip, kaip tik mažybiniu vardu „siaurukas“. Gausia ikonografine ir kinematografine medžiaga iliustruodami Lietuvos geležinkelio istoriją, autoriai atskleidžia, kaip siaurukas iš technologinės inovacijos tapo nuostolinga technologine „atgyvena“. Šis filmas yra vizualinė apeliacija išsaugoti vietos žmonėms reikšmingą objektą. Užkadrinis balsas taip „argumentuoja“ šio fenomeno svarbą: „Siaurukas genetiškai įaugo į žmonių gyvenimą: į šeimų istorijas, prisiminimus, literatūrą. Prigijo. Pylimai,

tiltai, stotys tapo peizažo dalis, krašto vystymosi ir istorijos dalis. Daiktai kai kada sensta greičiau nei juos sukūrę žmonės. Senstame ir mes. Nejau mūsų vaikai bus tokie nejautrūs mums senatvėje?“

Kraštovaizdžio kaip vertybės samprata plėtojama šio kinematografininkų tandemo 1998 m. filme „Išnykstantis Žvėrynas“, kuriame vaizdais ir žodžiais itin emocingai kalbama apie nykstantį Vilniaus mikrorajoną. Jausmingumo suteikia pasirinktas juostos kinematografinis sprendimas, artimas impresijai. Tai savo gimtąjį rajoną įsimylėjusio žmogaus nuoširdus meilės ir kančios prisipažinimas. Meilė kilo 50 m. „kartu“ gyvenant ir matant Žvėryno, nuo carinės Rusijos laikų įgijusio specifinį „veidą“, artimą Rusijos Pavolgio „mediniams“ miestams, grožį. Kančią sukelia tai, kad nevaldomi komercializacijos procesai šiandienos Vilniuje naikina jo gimtojo rajono portretą; su akiai mielo kraštovaizdžio netektimi filmo herojus jaučia, kad netenka dalelės savęs: „Žmogus gali papasakoti ir užrašyti savo prisiminimus, namai miršta tylėdami ir nepastebimai. Bet jie nusineša dalį Tavo gyvenimo.“

Minėti laidų ir filmų pavyzdžiai rodo, kad kartu su tam tikrų paveldo objektų aktualizavimu atrandami gyventojų kasdienybės istorijos fragmentai, paprastai apeinami tautos atminties vietoms skirtuose filmuose ar laidose. Taigi galima daryti prielaidą, kad toks laidų ir filmų turinio profilis gali pasitarnauti ne tik paveldo supratimui ugdyti, bet ir audiovizualinės kūrybos formuojamai istorinės atminties struktūrai turtinti[21]. Minėti novatoriški ciklai ne tik sureikšmino miesto ar miestelio atminties vietas, bet ir, atsisakę etnocentrinio požiūrio į praeitį ir jos palikimą, atkreipė dėmesį į daugiakultūrinį ar kitatautį paveldą. Tokią slinktį „paveldo sąmonėje“ reprezentuoja V. Damaševičiaus ir J. Matonio 1996 m. juosta „Karių kapai“, kurioje, pasitelkus unikalią kino ir ikonografinę medžiagą, aktualizuojamas lietuvių, rusų, lenkų ir vokiečių karinis paveldas Lietuvoje, ir „Tūkstantmečio akimirkų“ laida „Saulės kapinės“ (1999 m.). Šioje laidoje atkreipiamas dėmesys į kitatautį paveldą – Vilniaus centre esančias nedidukes Saulės kapines ir vertybinius paveldosaugos „užkulisius“. Nors žodinė informacija teigia, kad šis objektas įtrauktas į kultūros vertybių sąrašą, bet nufilmuoti jo vaizdai liudija ką kita – apleistą būklę. Laidoje kalbinama istorikė Sigita Gasparavičienė tokį aplaidumą sieja su tuo, kad šios kapinės nėra mūsų tautos panteono dalis. Čia palaidoti žymūs lenkų veikėjai, gyvenę okupuotame Vilniuje, o, anot specialistės,

[21] Kaip teigia I. Šutinienė, remdamasi užsienio autorių tyrimais, vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių tam tikrų praeities interpretacijų įsivyravimą populiariojoje vaizduotėje, yra šių aiškinimų plati ir intensyvi sklaida. Žr. Šutinienė, I. Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita. *Sociologija. Mintis ir veiksmas,* 2009, nr. 1 (24), p. 44. Manome, kad televizija yra viena iš palankiausių komunikacijos priemonių populiariosioms istorijos sampratoms formuoti.

„iki Atgimimo ir netgi dabar šita mūsų istorijos atkarpa – Vilniaus lenkų laikotarpis – vertinamas kol kas nedrąsiai."

Minėti filmų ir laidų atvejai rodo paveldosaugos diskurso poslinkius bendraeuropinių tendencijų link. Visgi paveldosaugos būklę Lietuvoje tiriančių specialistų tekstai (R. Čepaitienės, Jūratės Markevičienės, Jurgio Bučo, Jono Glemžos) leidžia teigti, kad besiplečianti kultūros paveldos objektų sritis, juose glūdinčių verčių perėmimas – tai kol kas daugiau pavienių entuziastų deklaracijos, imperatyvai nei vyraujančios mūsų paveldosaugos realijos.

Išvados

Išskirtini du svarbiausi TV dokumentinių filmų ir laidų, aktualizuojančių kultūros paveldą, vaidmenys. Pirma, TV kūriniai gali būti traktuojami kaip viena paveldo edukacijos forma, kuri interpretuodama paveldo objektą patalpina jį į tam tikrą praeities kontekstą. Tik tokiu būdu kultūros paveldo objektai, kaip naratyvios struktūros neturintys praeities fragmentai, gali tapti pavienio individo ar kolektyvo istorijos dalis ir būti integruojami į jų atminties struktūrą. Antra, TV kūriniai, aktualizuojantys kultūros paveldą, atlieka tarpininkų vaidmenį įpaveldinimo, suprantamo kaip vertės priskyrimo tam tikram objektui, procese. TV filmas ar laida, turėdami galimybę santykiškai greitai reaguoti į tam tikras paveldosaugos aktualijas bei vizualiai atskleisti vieno ar kito objekto būklę, gali tapti apeliacija aukštesnėms instancijoms atlikti joms derančias paveldo išsaugojimo funkcijas ar viešuoju kreipimusi imtis tam tikros iniciatyvos. Šie du vaidmenys matomi ir Lietuvos TV dokumentiniuose filmuose ir laidose, aktualizuojančiuose kultūros paveldą.

Lietuvos TV dokumentiniuose filmuose ir laidose galima išskirti dvi svarbiausias aktualizuojamų kultūros paveldo objektų grupes. Visų pirma tai materialios tautos atminties vietos, t. y. tautinio identiteto simboliais laikytini objektai. Jų aktualizacija sietina su elementine, elitistine arba simboline paveldosaugos paradigma, kuriai būdinga rūpinimasis unikaliomis ar reprezentacinę vertę turinčiomis vertybėmis. Tautos atminties vietas tematizuojantys filmai ir laidos daugiausia pasižymi pasakojančiu, nušviečiančiu diskurso konstravimo pobūdžiu, nes pristatomų objektų reikšmė Lietuvos visuomenei yra savaime suprantama, jų vertės nebūtina pagrįsti. Antrai aktualizuojamų kultūros paveldo objektų grupei priskirtina tai, kas netelpa į tautinio identiteto simbolio sampratą ir apima plačią verčių skalę. Tai industrinis paveldas, tam tikros vietos bendruomenės materialūs kasdienybės elementai, su kitomis tautomis sietini objektai. Šių vertė nėra savaime suprantama, yra sietina su lokalinės, daugiakultūrinės ir kitos „didžiojo" tautinio pasakojimo paraštėse

paliktos atminties akcentavimu, todėl juos tematizuojantys filmai ir laidos pasižymi apeliuojamai argumentuojančiu diskurso kūrimo pobūdžiu.

PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE ON THE LITHUANIAN TELEVISION

Summary

The object of the article is the TV films / programmes, which were created in the independent Lithuania to promote cultural heritage. The article attempts to ground the assertion that the TV production of such type may be considered part of the discourse of heritage protection since certain links of inter-dependence can be observed in the attention to individual cultural values paid by film / programme creators. The following objectives were implemented to prove the afore-mentioned statement: (1) the function of television as a certain means of heritage education, which interprets a certain object of heritage by placing it into a certain context of the past, is discussed along with the analysis of its role as a specific mediator in the process of raising the object to the status of heritage; (2) the promotion of cultural heritage in the documentaries and programmes of the Lithuanian Television is divided into two major groups of the promoted objects of cultural heritage (symbols of national identity and everything that makes up the content of this concept); the observed tendencies are associated with Lithuanian and cross-European ideas of heritage protection.

APIE AUTORIUS

Grasilda Blažienė – humanitarinių mokslų daktarė, atlikusi habilitacijos procedūrą. Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja; adresas: P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius; el. paštas grasilda.blaziene@lki.lt; mokslinių interesų sritys – prūsų / baltų onomastika.

Libertas Klimka – gamtos mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Baltų proistorės katedros profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-Vilnius; el. paštas libertas.klimka@gmail.com; mokslinių interesų sritys – mokslo ir kultūros istorija Lietuvoje, etnožinija.

Valdemaras Šimėnas – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto docentas, Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus vedejas; adresas: Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius; el. paštas simenas@istorija.lt; mokslinių interesų sritys – baltų etnogenezė, vakarų baltų archeologija, Lietuvos kultūros paveldo ir etninės kultūros globa ir išsaugojimas.

Arvydas Malonaitis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Baltų proistorės katedros docentas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas baltproist@vpu. lt; mokslinių interesų sritys – geležinių įrankių tipologija, chronologija, ergonomika, senųjų papročių pažinimas.

Sandra Grigaravičiūtė – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Istorijos didaktikos centro docentė, Baltų proistorės katedros Tarpdisciplininių paveldo tyrimų centro mokslo darbuotoja; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas sangri@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos ir Skandinavijos santykiai XX a., Lietuvos konsulinis tinklas Skandinavijoje 1921–1940 m., Lietuvos diplomatijos istorija XX a.

Algirdas Gaižutis – habilituotas mokslų daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys (akademikas), Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius; adresas: Studentų g. 39, LT-03111 Vilnius; el. paštas rekt.vpu@vpu.lt; mokslinių interesų sritis – estetikos idėjų raida, elitologija, kultūrų sąveika ir polilogas.

Adomas Butrimas – istorijos mokslų daktaras, profesorius, Vilniaus dailės akademijos rektorius; adresas: Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius; el. paštas adomas.butrimas@vda.lt; mokslinių interesų sritys – meno istorijos (ypač priešistorės) archeologijos, Lietuvos kultūros paveldo tyrimai ir populiarinimas.

Dalia Butrimaitė-Ostrauskienė – istorikė, archeologė, Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius vyr. muziejininkė; adresas: Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius; el. paštas d.butrimaite@dtiltas.lt; mokslinių interesų sritis – Žemaitijos regiono akmens amžiaus paminklų tyrimai.

Mykolas Michelbertas – istorijos mokslų habilituotas daktaras, archeologas, Vilniaus universiteto Archeologijos katedros profesorius; adresas: Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius; el. paštas mykolas.michelbertas@if.vu.lt; mokslinių interesų sritys – senojo geležies amžiaus (I–IV a.) Lietuvos ir baltų archeologija, gyventojų materialinė ir dvasinė kultūra, prekybiniai ryšiai.

Ilona Vaškevičiūtė – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Baltų proistorės katedros docentė; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111, Vilnius; Lietuvos istorijos instituto archeologijos skyriaus vyr. m. b.; adresas: Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius; el. paštas vaskeviciute@istorija.lt; mokslinių interesų sritys – baltų gentys, laidojimo papročiai.

Rimantas Jankauskas – biomedicinos mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros profesorius; adresas: M. K. Čiurlionio g. 21, LT-03101 Vilnius; el.paštas rimantas.jankauskas@mf.vu.lt; mokslinių interesų sritys – bioarcheologija, paleodemografija, paleopatologija.

Indrė Čepliauskaitė – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto magistrantė; studijų ir mokslinių interesų sritis – Lietuvos archeologijos paveldosauga.

Birutė Kazimiera Salatkienė – humanitarinių mokslų daktarė, Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto Istorijos katedros lektorė; adresas: P. Višinskio g. 38 LT-76352 Šiauliai; el paštas puniskyte@gmail.com; mokslinių interesų sritys – geležies amžiaus materialinė kultūra, geležies metalurgija, eksperimentinė archeologija, muziejininkystė.

Manvydas Vitkūnas – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Baltų proistorės katedros lektorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas manvydas.vitkunas@gmail.com; mokslinių interesų sritys – viduramžių archeologija, kasdienybės istorija, karo istorija, specialieji (pagalbiniai) istorijos mokslai.

Albinas Kuncevičius – humanitarinių mokslų daktaras, atlikęs habilitacijos procedūrą, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros profesorius; adresas: D. Poškos g. 3–5, LT-08123 Vilnius; el. paštas a.kuncevicius@gmail.com; mokslinių interesų sritys – viduramžių archeologija, paminklosauga.

Jonas Mardosa – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Baltų proistorės katedros docentas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas j.mardosa@gmail.com; mokslinių tyrimų sritys – lietuvių kaimo kultūros problemos, bendruomeniniai papročiai, liaudies religija.

Alfonsas Motuzas – Vilniaus pedagoginio ir Vytauto Didžiojo (Kaunas) universitetų profesorius, habilituotas humanitarinių mokslų (etnologija) daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų Teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro vyr. mokslo darbuotojas; adresas: Dūkštų g. 11–76, LT-07177 Vilnius; el. paštas a.motuzas@ktf.vdu.lt; mokslinių interesų sritys – pasaulio šalių religijų etnologija (antropologija) ir etnomuzikologija.

Danguolė Mikulėnienė – humanitarinių mokslų daktarė, atlikusi habilitacijos procedūrą, Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vadovė, vyriausioji mokslo darbuotoja; adresas: P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius; el. paštas danguole.mikuleniene@lki.lt; mokslinių interesų sritys – lietuvių kalbos (baltų kalbų) dialektologija ir geolingvistika, lietuvių kalbos akcentologija ir morfonologija.

Tomas Baranauskas – istorikas, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto lektorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas baranausko@gmail.com; mokslinių interesų sritys – viduramžių Lietuvos istorijos, Lietuvos valstybės susidarymo, Lietuvos pilių ir istorinės geografijos tyrimai bei populiarinimas.

Zigmantas Kiaupa – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, „Lietuvos istorijos metraščio" redakcinės kolegijos pirmininkas; mokslinių interesų sritys – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, šaltiniotyra.

Raimonda Ragauskienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja; adresas: Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius; Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros docentė; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas raimondrag@yahoo.com; mokslinių interesų sritys – Lietuvos Metrikos problemos, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinė istorija, lokalinė istorija ir personalinė istorija.

Aivas Ragauskas – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas aivas.ragauskas@vpu.lt; mokslinių interesų sritis – socialinė istorija.

Deimantas Karvelis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto prodekanas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas deimantask@mail.lt; mokslinių interesų sritys – XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės istorija, protestantizmo istorija, taikomoji istorija.

Robertas Jurgaitis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros vedėjas, Projektų vadybos skyriaus vedėjas; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, el. paštas robertas.jurgaitis@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmo ir bajoriškos savivaldos istorija, Lietuvos lokalioji istorija.

Rimantas Miknys – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas; adresas: Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius; el. paštas miknys@istorija.lt; mokslinių interesų sritys – politinė istorija, kultūros istorija.

Mindaugas Tamošaitis – istorijos magistras, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros lektorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas m_tamosaitis@yahoo.com; mokslinių interesų sritys – XX a. Lietuvos parlamentarizmo raida, Pirmosios Lietuvos Respublikos politinė raida, Lietuvių rašytojų veikla 1918–1940 m.

Audronė Janužytė – humanitarinių mokslų daktarė, Mykolo Romerio universiteto Politikos mokslų katedros docentė; adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius; el. paštas audrone_januzyte@mruni.eu; mokslinių interesų sritys – nacionalizmo teorijos, nacionalizmo istorija Europoje ir aukštojo mokslo politika Lietuvoje.

Arūnas Gumuliauskas – humanitarinių mokslų daktaras, Šiaulių universiteto docentas; adresas: P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai; el. paštas gumaras@gmail.com; mokslinių interesų sritys – Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu, Lietuvos politinių partijų istorija.

Juozas Skirius – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros vedėjas, profesorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31–207, LT-03111 Vilnius; el. paštas skiriusj@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos užsienio politikos istorija 1918–1940 m., JAV lietuvių politinė veikla 1905–1949 m., Lietuvos vyriausybės ryšiai su užsienio lietuviais 1927–1940 m., istorijos mokymo priemonių vidurinei mokyklai ekspertavimas.

Arūnas Gudinavičius – multimedijos leidinių kūrėjas, doktorantas, Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas; adresas: Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius; el. paštas arunas.gudinavicius@gmail.com; mokslinių interesų sritys – knygos ir kitos skaitmeninės medijos.

Benediktas Šetkus – edukologijos mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Istorijos didaktikos centro direktorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111Vilnius, el. paštas benediktas@delfi.lt; mokslinių interesų sritys – tautinių mažumų mokyklų veikla Lietuvoje 1918–1940 m., istorijos mokymo procesas.

Rūta Šermukšnytė – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Istorijos fakuleto docentė; adresas: Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius; el. paštas ruta.sermuksnyte@if.vu.lt; mokslinių interesų sritys – istorijos didaktika, istorinės kultūros studijos, muzeologija.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abaravičius G. 123
Abramavičiai 258
Abromaitis A. 315
Abromavičius Liudvikas 285
Abromavičius Vitoldas 285
Adelung J. 209
Agibalova J. 359
Aistis Jonas 47
Akelaitis Gintautas 4
Albavičius I. 327
Albertas (vyskupas) 199
Albina (tremtinė) 156
Aldona (tremtinė) 154
Aleksandrowska E. 274
Aleksiejūnas V. 146, 349
Alexothe (Antikos laikų nimfa) 213
Almenas Kazys 11
Almgrenas H. (Almgren H.) 358
Almonaitis V. 346
Alseika D. 313
Alšėnas Pranas 340
Ambrazas S. 191
Andrius (dailidė) 208
Andriušis Pulgis 340
Andruškavičius Stanislovas 208
Angelė (tremtinė) 158
Anglickis Stasys 295
Antanaitytė I. 68
Anusauskas J. 337
Anušauskas Arvydas 151, 315, 364, 365
Apaščia K. 340
Apolonas (graikų mitologijoje Olimpo dievas) 51
Aragonas Lui 294
Areška Vitas 290, 292, 294

Aristotelis 51
Arlekinas 51
Arnold E. S. 342
Arnold S. E. 342
Arthur J. 357, 361
Artūras (karalius) 229
Astrauskas A. 94, 95
Ašmonas Steponas 42
Auleris J. (Auler J.) 54, 57, 59

Babickis Petras 340
Bachelardas G. 48, 51, 52
Bačkovskis Kluentijus Steponas 246
Bagdona (Gorskio Grigorijaus Fiodorovičiaus dukra) 227
Bagdzevičius Rimantas 11
Bahn P. 104
Bairašauskaitė Tamara 11
Bajorūnaitė I. 88
Bakchas (senovės graikų vaisingumo ir vyno dievas) 50
Bakonis E. 348, 359
Balčienė I. 279
Balčiūnas Jonas 11
Balčytienė Aušra 42, 43, 358, 368
Baliński M. 275
Baliulis A. 216
Baliūnaitė O. 161
Balkūnas Jonas 328
Balkutė T. 350
Baltrušaitis Jurgis 316, 340
Balutis Bronius Kazys 338
Banionis E. 220, 226
Banionytė Emilija 11
Baniulis Algis 11
Baranauskas Antanas 192
Baranauskas Tomas 8, 139, 144, 145, 194, 195, 196, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 365, 380
Barbiusas Andri 294

Bardachas Juliuszas 215
Baristaitė R. 347
Baryczowa M. 215
Barkauskaitė Marija 11
Barkauskas J. 312
Baronas Aloyzas 340
Baronas Darius 146, 147
Batoras Steponas (Bator Stefan) 220, 226, 235
Batūra Romas 11, 203
Baublys A. 25
Baubonis Zenonas 11, 86, 201
Becenbergeris A. (Bezzenberger A.) 175
Beckas Juzefas 317
Bedalytė E. 161
Bedulytė R. 348
Beišytė I. 42
Belickai (broliai) 155
Belinskis 293
Belozarai (bajorai) 243, 244, 253, 254
Benediktas XIII (popiežius) 163
Benediktas XIV (popiežius) 163
Berenis V. 348
Beresnevičiūtė V. 281
Berkevičius A. 45
Bernotas Vytautas 11
Bernotėnienė R. 348
Bertašius M. 95, 105, 140
Berulienė Inga 374
Bičiūnas Vytautas 213
Bieliński J. 279
Bikulčius R. 360
Bilevičius M. 248
Biliūnas Jonas 340
Biolik M. 177
Biržiška M. 308
Bitneriai 250
Bitneris Samuelis 250, 251

Bizauskas Kazys 302
Bylenšteinas Augustas (Bielenstein A.) 194, 195, 196, 198, 199, 205, 206
Błaszczyk G. (Blasčikas G.) 215, 217
Blažauskas N. 105
Blažienė Grasilda 4, 7, 8, 19, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 378, 418
Blinovas Viktoras 11
Bliujienė A. 43
Blokas A. 47
Bobojedas Nikiforas 218
Bogovitinovičius Steponas 219
Borchas Janas 252
Božimovskis Jonas 248
Brakas Martynas 335
Brazauskas A. 315
Brazdžionis Bernardas 47, 340
Bražėnas Petras 11
Bričkus B. 332, 336
Briedis Mindaugas 11
Briška Antanas 327
Bronius (tremtinys) 158
Brumfiel E. N. 93
Brunonas (šv. Brunonas Bonifacas) 127, 138
Bucholcas Kristupas 250
Buchowski K. (Buchovskis Kšyštofas) 315, 316
Bučas Jurgis 376
Būčys Pranciškus 302
Budeckis Zdislavas (Budecki Z.) 311
Budinaitė S. 269
Budrys Romualdas 11
Būga Kazimieras 176, 302
Bulota Andrius 285
Bumblauskas Alfredas 129, 131, 138, 139, 315
Buožinis Mykolas 157
Buračas Antanas 11
Butėnas E. 68
Butėnas Julius 295
Butėnienė E. 84

Butkevičius B. 152
Butkevičius Filypas 303
Butkus A. 213
Butkus Zenonas 315
Butrimaitė Dalia (Butrimaitė-Ostrauskienė Dalia) 7, 53, 54, 56, 58, 60, 378
Butrimas Adomas 7, 30, 32, 35, 39, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 145, 146, 378
Butterwick R. 259
Bužinskis S. 276
Bužynskis (Bresto kaštelionas) 258

Cenckiewicz S. 315, 318
Ceraskis Samuelis 246
Cesevičius D. 284
Cezaris Julijus 277
Champion T. C.
Chlebowczyk J. 314
Chodkevičius Jonas 226
Cholodinskienė A. 72, 74, 196
Chreptavičius J. L. 279
Chudinskij A. 346
Cieślaka E. 209
Corelli Arcangelo 52
Cvirka P. 292, 295
Czapiewski E. 314

Čepaitienė A. 158
Čepaitienė Rasa 370, 371, 376
Čepas V. 41
Čepėnas Pr. 301
Čepienė K. 269
Čepinskis Vincas 303
Čepliauskaitė Indrė 7, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 379
Čepukaitis Juozas 328
Černiauskienė J. 156
Černyševskis 293
Česnavičienė B. 344
Česnys G. 97

Čibiras J. 295
Čibiras K. 153
Čilvinaitė J. 346
Čiurinskas Mintautas 209
Čiurlionis [Mikalojus Konstantinas] 14
Čiurlys Jurgis 303
Čivilytė A. 77
Čyžas Kristupas Mintautas 257

Dagienė A. 343
Dakanis B. 108, 109, 112
Damaševičius V. 371, 372, 374, 375
Dambė V. (Dambe V.) 176
Danielius A. 350
Danilčenko V. 59
Daubaras F. 176
Daugirdaitė-Sruogienė V. 308
Daugnora L. 59, 105
Daugudis V. 106
Daukantas S. 131
Daukša Liudas 303
Davainaitė-Korickienė Ona 219
Deruga A. 314
Dešukienė Teresė 12
Didžpetris V. 243
Diinhoff S. 93
Dionisas (senovės graikų derlingumo, augalijos, stichinių gamtos jėgų dievas, vyno išradėjas, vynuogių ir vyndarystės globėjas) 50
Dirmantas Stasys 303
Dirvianskienė J. 153
Dmovskis Romanas 314
Dobravolskienė Ona 328
Dogelis Povilas 323, 324
Dolinskas Vydas 12
Domanovskis Jonas 215, 216, 217
Dommasnes L. H. 92, 93
Don Žuanas 51

Donelaitis 293
Donskojus G. 359
Drėma V. 259
Drėmaitė Gražina 12
Drėmaitė M. 349
Drotvinas Vincentas 186
Dubonis Artūras 12
Duridanovas I. (Duridanov I.) 176
Dusburgietis Petras 173

Eckert R. 186
Eidintas Alfonsas 12, 321, 328
Eigminas K. 188
Eimutis Pranas 340
Elena (tremtinė) 154, 158
Elijas K. 361
Empedoklis 51
Endzelynas J. (Endzelīns J.) 176
Erotas (graikų mitologijoje viena iš keturių kosmogoninių jėgų, kosminės meilės ir vaisingumo simbolis) 51
Estergordas (danų laisvės kovotojas) 336
Estka Mykolas Jokūbas 251
Evans T. L. 93

Fabricii D. 203
Filipsas J. (Phillips I.) 358
Filonovičius Afanasijus 237
Firkavičiūtė K. 346
Formvaltas L. V. (Formwalt L. W.) 357
Forstreuter K. 207
Frenkelis E. (Fraenkel E.) 176, 183
Freudas Sigmundas 51

Gabrijalavičius Stanislovas 215, 216, 217
Gaigalaitė Aldona 12, 313, 316
Gaika Jonas 226
Gaižutis Algirdas 7, 47, 48, 50, 52, 378

Galos E. 229
Galvanauskas Ernestas 308
Garliauskas V. 348
Gasiliūnas Bronius 340
Gąsiorowski Antoni 226
Gasparavičienė Sigita 375
Gediminaičiai 33, 34, 145, 147
Gediminas (Lietuvos didysis kunigaikštis) 22
Gerulis J. (Gerullis G.) 175, 177, 178, 182, 183
Gerutis A. 314
Gibišienė D. 346, 347
Gibs L. (Gibbs L.) 92
Giedra L. 45
Giedraitis Juozapas Arnulfas 168
Giedraitis Merkelis 243, 244
Giedraitis Motiejus 220
Gilchrist R. 92
Gimbutienė Marija 136, 145
Giniūnienė Asta 164, 168, 170
Gintautaitė-Butėnienė E. 68
Ginteris V. (Ginters V.) 63, 64, 65
Girčytė-Maksimavičienė O. 360
Girininkas Algirdas 12, 105
Glemža Jonas 12, 376
Glinskis Grigorijus 237
Gnatovskis Petras 249
Goberienė A. 155
Gogelis Leonas 302
Goldbeck J. F. 179, 183
Golembiovskis Martynas Rogala 246
Gorczyńska M. (Gorčinska M.) 268, 269
Gordonas (Kijevo stalininkas) 249
Gorkis Maksimas 296
Gorskaitė Fedina 227
Gorskaitė O. 227
Gorskis Grigorijus Fiodorovičius 227
Gosvinas (Livonijos magistras) 201

Graibuvienė D. 348
Gravrogkas Julijonas 303
Gražina (tremtinė) 155
Gregoras (keltininkas) 209
Greiteris 212
Griciuvienė E. 135
Grigaravičiūtė Sandra 4, 7, 9, 46, 331, 332, 334, 336, 338, 340, 360, 378
Grigas G. 343
Grigas K. 69, 75
Grigas Romualdas 12, 36
Grigonis V. 371
Grigoraitis Vidas 12
Grigorijus (šv.) 237
Grinius Kazys 307, 363
Grišius (advokatas) 329
Grotkovskis Steponas 253
Grūnavas 174
Gruskis Gabrielius 222
Gruževskis J. 248
Guanjinis Aleksandras 74
Gudaitis L. 296, 316
Gudauskienė Ingrida 12
Gudavičius Edvardas 127, 137, 138, 144, 315
Gudinavičius Arūnas 9, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 352, 354, 356, 382
Gulbinienė Vida Genė 12
Gumuliauskas Arūnas 8, 310, 312, 314, 316, 317, 318, 320, 382
Guobytė R. 105
Gurnovičius H. (Górnowicz H.) 177
Gustaitis Valentinas 318

Habsburgas Ernestas 226
Haydn T. 357, 361
Hamšėjus Stanislovas 221
Hausmann R. 202
Henenbergeris K. (Hennenberger C.) 174
Henigas G. C. S. (Hennig G. C. S.) 174, 175
Herles D. 369

Hionekė Baltramiejus (Hoeneke Bartholomäus) 201
Hirsch T. 207
Hitleris Adolfas 294, 317
Hlebavičius Jonas 222, 227
Hodder I. 92
Höhlbaum K. 202
Hopė F. F. (Hoppe F. F.) 175
Horainas Jonas Antanas 257
Hunt M. 357, 361

Ilginienė Lolita 374
Inocentas XI (popiežius) 163
Inocentas XII (popiežius) 163
Iršėnas M. 35
Ivanas IV (Iwan Grožny) 220, 226
Ivanauskas Tadas 303
Ivaškevičiūtė I. 141
Ivinskis A. 195
Ivinskis Zenonas 131, 148, 207

Yčas J. 302

j. r. [Korsakas K.] 294
Jablonskis K. 203, 208, 210, 211
Jadvyga (tremtinė) 153
Jagiellony (Jogailaičių dinastija) 226
Jagminas (kunigas) 329
Jakubas ibn Ibrahimas 173
Jakubavičienė Ingrida 4
Jakubėnas P. 242
Jakubiak T. A. 229
Jakubowski J. 204
Janas (iš Tarčino) 223
Janavičius Andrius 212
Jančoras Aloyzas 371
Janiulytė I. 45
Jankauskas A. 281

Jankauskas Kazys 340
Jankauskas Platonas 303
Jankauskas Rimantas 7, 92, 94, 95, 96, 98, 100, 102, 119, 379
Janonienė Rūta 12, 34, 35, 40
Jansen Sellevold B. 97
Janulaitis Augustinas 260, 301, 302, 306, 307, 309
Januškevičius Aleksandras 271
Januškevičiūtė J. 345
Janužytė Audronė 8, 300, 302, 304, 306, 307, 308, 382
Jarockis Romas 105, 196
Jasas R. 213
Jasnowski J. 220
Jegelevičius S. 315
Jesmanas Fiodoras 224, 225
Jesmanas Povilas 227
Jeudy H. P. 373
Jevsikova T. 343
Jėzus 154
Joanicis G. 268
Jodelė Pranas 302, 303
Jogailaitė Kotryna (Jagiellonka Katarzyna) 226
Jogėla V. 213
Jokubaitis A. 282, 284
Jonas (šv.) 165, 237, 259
Joniškis J. 245
Jørgensen L. 93, 97
Jovaiša Eugenijus 3, 5, 7, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 61, 93, 94, 96, 128, 143, 144, 145, 195, 345, 346, 347, 348, 350, 355, 362, 363, 364, 365, 366, 367
Jovaiša Leonas 21
Jovaišienė Stefanija 21
Juciūtė E. 153, 156
Juodakis Petras 303, 308
Juozaitis A. 365
Juozas (tremtinys) 154
Juras P. M. 324, 326, 328
Jurgaitis Robertas 4, 8, 197, 203, 205, 255, 256, 258, 260, 262, 263, 264, 266, 381

Jurgelevičiūtė D. 281
Jurgilaitė R. 44
Jurgis (šv.) 237
Jurgita (tremtinė) 153
Jurgutis V. 188
Jurkiewicz J. 314
Jurkynas J. 347
Jurkynienė G. 347
Juškaitis Pranas 328
Juzefovičius Romualdas 4

Kačiuškienė G. 349
Kačkutė Rūta 12
Kalinauskas Vytautas 374
Kalovas Hanusas 208
Kaluškevičius B. 350
Kalvaitis Antanas 326
Kalvinskas R. 256
Kameneckis Aleksandras 246
Kaminskaitė I. 115
Kaminskas Antanas Algirdas 12
Kancevyčius S. 45
Kapsukas V. 291
Karalius J. A. 322, 323, 328
Karcanas J. 268
Karenga Mykolas 259
Kargė Paulas 194
Karnatka G. 123
Karolis VI (imperatorius) 270
Kartavičius (kunigas) 329
Karužiškis A. 328
Karvelis Deimantas 8, 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 381
Kas-Larsenas Henris 336
Kasparavičienė Audronė 12
Kasparavičius Algimantas 315, 316
Kaštela (barojas) 212
Katelbachas Tadeušas (Katelbach Tadeusz) 315, 318

Kauklys Eduardas 13
Kaunas Domas 13, 344
Kaunys (Mildos sūnus) 213
Kavaliauskaitė Vaida 4
Kavaliauskas V. 346
Kazakevičienė Danutė 13
Kazakevičius Vytautas 34, 78, 83, 85
Kazanovskis Marcinas 226
Kazėnas M. 327
Kazickas Juozas 43
Kazilionytė V. 348
Kazlauskaitė L. 347
Keliuotis J. 293
Kemėšis F. 324
Kemežys V. 312
Keniškis Jonas 222
Keniškis Petras 222
Kentšynskis V. (Kętrzyński W.) 175
Kerys B. 350
Kiaupa Zigmantas 4, 8, 140, 148, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 381
Kiaupienė Jūratė 4, 13, 140, 148, 221
Kimmig W. 58
Kiršinaitė A. 157
Kirvaitytė A. 337
Kisielienė D. 105
Kiška Stanislovas 165
Kitkauskas Napalys 13
Kiveris Antanas 13
Klajumienė D. 35, 36
Kleinas Danielius 8, 186, 187, 189, 191, 193
Klemensas V (popiežius) 163
Klemensas XII (popiežius) 163
Klimas Petras 302, 313
Klimka Libertas 7, 8, 19, 27, 28, 30, 32, 268, 270, 271, 272, 274, 276, 280, 378
Klio (Klėja, istorijos mūza) 52
Kneižys A. 328
Kochranas P. 357

Kodatis Bernardas 303
Kojalavičius Laurynas 208
Kołłątajus H. 259
Konarskis Simonas 264
Kontrimas Linas 13
Kontrimavičius L. 42
Kopec J. 163, 164
Kopernikas M. 270, 276
Koptevaitė-Bogovitinovičienė Ona 219
Korff G. 373
Korickis Jarošas 218, 219, 221, 223
Korsakas Kostas 8, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299
Korsakas Tadas (Korsak T.) 259
Korsakas-Radžvilas K. 292, 296
Korsakienė M. 290
Kortonietis Elijas 163
Kosciuška D. 249
Kosina G. 135
Kosinkis Stanislovas 221
Kosman M. 315
Kosmovskis Janas 226
Krajė H. (Krahe H.) 176
Krajewski Z. 315
Krakytė A. 268, 348
Krapinskis (konsinjoras) 250
Krasauskas R. 244
Krėvė-Mickevičius Vincas 293, 295, 302
Kriegseisenas V. (Kriegseisen W.) 242, 243, 252, 256
Kristus 156, 161
Krolikovskis K. 262
Krosnevičius B. 246
Krūgelis J. 44
Krukauskas Romualdas 13
Krušas M. 327
Kšivienskis Tomas 249
Kšyvickis L. (Krzywicki L., Крживицкий Л.) 63
Kšyžanovskis Bronislavas 285

Kubilienė I. 350
Kučas Antanas 321, 328
Kučinskaitė E. 346
Kudirkienė G. 43
Kukietis Kasparas 208
Kukietis Masiulis 208
Kulakauskas Antanas 13, 315, 365
Kulevičius S. 349, 370
Kulikauskas Edmundas 13
Kulikauskas P. 69, 78, 83, 121, 132
Kulikauskienė R. 69, 78, 124, 132
Kulnytė Birutė 13
Kuncevičius Albinas 7, 123, 127, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 380
Kuncienė O. 123
Kundrotas Gintautas 13
Kuprevičius Giedrius 13
Kurila L. 94, 96, 97, 147
Kurjanas Andrejevičius Ivanas 237, 238
Kurlienė D. 350
Kuršaitis Fridrichas (Kurschat Friedrich) 8, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193
Kvašytė R. 107
Kviklys B. 168, 252
Kvizikevičius Linas 4

Lalandas Ž. Ž. (de Lalande J. J. L.) 276
Lappo J. (Lappo Ivanas) 215, 216, 222, 225, 226, 227
Lastauskis Vaclavas 285
Laszewski R. 257
Latėnas Faustas 13
Latovskis Stanislovas 251
Laučys Brunonas 340
Laukaitytė Regina 301, 308, 348
Laurinavičius Česlovas 314, 315, 317
Laurinavičius Jonas 13
Laurinavičius V. 349
Laurinčiukienė Lidija 43, 358

Laužikas Rimvydas 13, 43, 342, 343, 358
Lavrinec P. 346
Lazdynų Pelėda 340
Leidingas G. (Leyding G.) 177
Leyding-Mielecki G. 177
Lemeškin I. 186
Lempertas I. 346
Lenarczyk Z. 315, 318
Leninas 132
Lenkauskaitė Č. 119
Leonardas (šv.) 163
Leskov A. M. 58
Levis E. (Lewy E.) 175
Lewandowski J. 314
Lichończak-Nurek G. 229
Ligeika M. 347
Lipčius Saulius 14
Lipskis S. 290
Lisieckis (kunigas) 250
Litvinovičiai 219
Litwin J. 210
Lomonosovas M. 47
Lopacinskis Jonas Dominykas 167
Lopata R. 317
Lorens B. 232, 233
Losovskis Piotras (Łossowski P.) 313, 314, 315
Lõugas V. 63
Lovmianskis Henrikas (Lowmianski H.) 148, 195, 203
Lozoraitis Stasys 317, 318
Luchtanas A. 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 127
Luckievičius Antonis 285
Luckievičius Ivanas 285
Lukaševičius J. (Lukaszewicz J.) 252
Lukašova Svetlana 230, 231, 233, 239
Łuksza Władysław 230, 236, 239
Lukšaitė Ingė 14, 244, 245
Lulevičius H. (Lulewicz H.) 226, 244

Lumskis (kunigas) 329

Maceina Antanas 282, 284
Macienė V. 349
Maciulevičius Svajūnas 346, 358
Mackus A. 48
Mačionis A. 59
Mačionis Zenonas 157
Mačiulis D. 284
Maironis 47, 340, 350
Majakovskis Vladimiras 296
Majorek Cz. 361
Makauskaitė A. 345
Makauskas J. 348
Makedonietis Aleksandras 270
Makovska A. 347
Makovskis Julijanas (Makowski J.) 311
Maksimaitienė Ona 195, 360
Maksimilijonas II (imperatorius) 226
Malca J. 215
Malinauskaitė A. 347
Malonaitienė Vilija 14
Malonaitis Arvydas 4, 7, 28, 30, 31, 32, 35, 41, 46, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 379
Mančinskas Česlovas 300, 301, 309
Manikaitė Margarita 208
Maniokas K. 281
Manukaitis Martynas 208
Marcinkevičienė Zita 14
Marcinkevičius Juozas 14
Marcinkevičius Justinas 14, 371–372
Mardosa Jonas 7, 151, 152, 154, 156–158, 160, 380
Marekas 212
Marija (Švč.) 152, 153, 155, 156, 158, 159, 161
Marija M. (Švč.) 161, 162, 165, 166, 167, 168, 171, 172
Marija Mojava 157
Markelevičius J. 24

Markevičienė Jūratė 376
Marlo Andre 294
Martinaitis Marcelijus 14
Martinkėnas L. 345
Martynas (ochmistras) 224
Martorella P. H. 361
Masalskis Ignotas (vyskupas) 213, 261
Masiulienė R. 157
Masteika R. 42
Maternicki J. 361
Matonis J. 371, 372, 374, 375
Matulaitis (kunigas) 329
Matulionis Teofilis 328
Matulis (tremtinys) 157
Matulkaitė A. 153, 157
Matusas J. 167
Matusevičiūtė I. 176
Matuszewicz M. 258
Matuzevičiūtė S. 93, 94
Mazalaitė Nelė 340
Mazūras Kristijonas 14
Mažeika Antanas 328
Mažeika Vytautas 14
Mažiulis V. 173, 176, 181, 184, 188
Mažrimas Edmundas 14
Mėjeris Jonas 252, 253
Mendthal H. 180
Merczyng H. (Merčingas H.) 243, 248, 251, 252
Merkevičius A. 87, 109, 110
Merkytė I. 123
Michelbertas Mykolas 4, 7, 21, 28, 35, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 78, 85, 94, 102, 379
Mickevičius A. 47
Mieleška K. V. 322
Mikalojevičius Ambrožėjus 212
Miknys Rimantas 4, 8, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 381
Mikulėnienė Danguolė 8, 186, 188, 190, 191, 192, 380
Milda 213

Milerius Jonas 14
Miliovskis Saliamonas 223
Milius V. 152, 153
Milkus Kristijonas Gotlibas (Mielcke Christian Gottlieb) 188
Mincer F. 229
Mindaugas (karalius) 22, 28, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 43, 44, 127, 131, 139, 147, 149
Minvidas M. 249
Misius K. 168
Miškinis Algimantas 14
Miškinis Antanas 47, 243, 293
Miškinis P. 314
Mykolaitis-Putinas Vincas 340
Mykolas (Šv. Arkangelas) 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172
Moleris A. 268
Monkevičius Algirdas 14, 363
Morkūnas K. 187
Mortensen Gertrūda 194
Mortensenas Hansas 194
Morzis Józef 230
Motuzas Alfonsas 7, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 380
Mudėnas P. 29
Mulevičienė I. 123
Müller-Beck H. 58
Muzonijus Jonas 249

Nakaitė L. 123
Narbutas Teodoras 213
Narkuskis Stanislovas 217
Naronskis J. (Naronski J.) 183
Nascevičius Urbonas 212
Natkevičius L. 313
Naudužas J. 109
Naujenis Vytautas 340
Navickas Vytas 14
Nepokupnas A. (Nepokupnyj A.) 176, 178
Nėris S. 298
Neselmanas G. H. F. (Nesselmann G. H. F.) 175

Netimeras 127, 129, 138, 139, 144, 146, 147
Nevinskaitė L. 281
Nieverskis Martynas 250
Nijolė (tremtinė) 157
Nikiforovas Dmitrijus 361
Nikotijus Jonas 270
Nikžentaitis Alvydas 315
Nyčė F. (Nietzsche F.) 51
Nyka-Niliūnas Alfonsas 47
Nora Pieras (Нора П.) 371, 373
Norkus Z. 368
Norvaiša P. 274
Novakovskis A. 361
Novickis Janas 221
Nuberus Konradas 246
Numgaudis Dainius 14

Ochmanski J. 314
Oginskaitė Nastasija 222
Oginskiai 223
Oginskis Jonas 212
Olbutas Mindaugas 418
Olelkaičiai Sluckiai 223
Ona (tremtinė) 156, 159
Oranovskis Stanislovas 259
Oršuliškis Andrius 208
Ostašenkovienė B. 108, 109
Ostrovickis Povilas 8, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228
Ostrovickis Stanislovas 222
Ovdotija Gorskaitė (Žeslavskos Tomilos dukra) 227
Ovidijus 47
Ozerecka Marina 222, 223
Ozolas Romualdas 14, 365
Ožalas E. 122, 123
Pacevičius A. 348
Pakalka K. 211
Pakalnis Romas 15

Paknys M. 238
Paleckis Justas 296
Palubinskas Ivanas 219
Paprockis Pranciškus (Paprocki Franciszek) 268, 272, 273, 274, 275, 279, 280
Pašakauskis Jonas Antanas (Poszakowski J. A.) 268, 269, 270, 271, 272, 275, 279, 280
Patkauskas S. 86
Paukštytė-Šaknienė Rasa 4
Paulinas (vyskupas) 270
Paulius (venecijietis – kompaso išradėjas) 270
Pečiuliauskienė P. 342
Pečiulis Ž. 370
Peikštenis Eugenijus 15, 331
Peldžius A. 346
Pėteraitis V. 176
Petersen J. 85
Petkovičius Jurgis 219
Petrauskas Rimvydas 15, 127, 129
Petrauskienė I. 269
Petrauskis K. 42
Petrošius Pranas 15
Petrulis J. 284
Piasty (Piastų dinastija) 226
Piersonas V. (Pierson W.) 175
Pijus XI (popiežius) 170
Piličiauskas G. 41
Pilsudski S. 315
Pyragas Kazimieras 15
Plečkaitis R. 272
Plečkaitis V. P. 314, 317
Pleskas M. 347
Plytnikas V. 349
Pociecha Władyslaw 217, 218
Pociejus Hipatijus 239
Pociejus Liudvikas Konstantinas 260
Pociūnas A. 348
Pocytė Silva 4, 15
Počobutas-Odlianickis Martynas 269, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280

Polekas Voicechas 311
Polkowski I. 220
Pomian W. 312
Pospišylova A. (Pospiszylowa A.) 177
Potašenko G. 346
Potockis K. 248
Povilaitienė O. 43
Povilaitis Augustinas 295, 296
Povilas (dailidė) 208
Poviliūnas Virgilijus 15
Pranciškus (šv.) 163
Presmanas L. 361
Pretorijus M. 174
Pryšmantas V. 194
Prokulis Rapolas 219
Przybośis K. (Przyboś) 261
Pšybytek R. (Przybytek R.) 177, 178
Puodžiūnas Giedrius 15
Pupgievičius (kunigas) 247
Purėnas Antanas 292
Purickis Juozas 300, 301, 312
Puškorius Arūnas 4
Putelis A. 44
Putiata (kunigas) 249
Puzinas Jonas 130
Puzyna (greičiausiai Jeronimo anūkas) 249
Puzyna Antonis 252
Puzyna Jeronimas 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251
Puzyna Jonas 251
Puzyna Juozapas 251
Puzyna Paulius 244
Puzynienė Estera 248, 249
Puzynos (bajorai) 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254
Pžezdzieckis (patauininkis) 258

Rachuba A. 221, 244, 255, 257, 263
Rackevičius Gintautas 15, 125

Račkauskas-Vairas Karolis 325
Radauskas Henrikas 47, 48, 49, 50, 51, 52
Radvila Jeronimas Florijonas 272
Radvila Karolis Stanislovas 258
Radvila Mikalojus Juodasis (Radziwiłł Czarny Mikołaj) 218, 219, 220, 221, 222, 225, 228
Radvila Mikalojus Rudasis 217, 218, 225, 226, 227
Radvila Mykolas Kazimieras 257, 258, 259
Radvilaitė-Sluckienė Elena 223
Radvilienė Barbora 217, 218
Radvilos 217, 218, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 258, 272
Radziminskis S. F. 248
Radžvilas J. [Korsakas K.] 292, 293, 294, 296
Ragauskaitė Alma 4
Ragauskas Aivas 4, 8, 37, 215, 216, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 381
Ragauskienė Raimonda 8, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 242, 244, 381
Ragoza Vasilijus 225
Rajeckis D. T. 248
Rajevskis Andriejus Putiata 248
Rakauskas A. 326, 327
Rakštikis 318
Ramanauskas B. 163, 170
Ramonaitė A. 281
Randsborg K. 93
Rasijus Adomas 246
Rasijus Teodoras 246
Raudeliūnas Vytautas 215, 256
Razauskas D. 69, 70, 75
Razumas Valdemaras 15
Rėgelis Konstantinas 303
Reivytis V. 346
Rėklaitytė I. 115, 125
Rėkus V. 327
Remeika J. 207
Remeikis Algirdas 15, 28, 345
Reneris Johanas (Renner Johann) 201, 202, 203
Renfrew C. 104

Replinskis Aleksandras 239
Retkinas (tremtinių komendantas) 155
Rickevičiūtė Kristina 15, 87
Rimantienė R. 53, 57, 108, 196
Rimbaudas A. 47
Rimeika Alfonsas 15
Rimkus J. 349
Rimkus V. 152, 157
Rimkutė I. 348
Rimša Edmundas 15, 208
Rimša P. 284
Rimvidas Jonas 248
Rinkauskienė Regina 4
Rychlickis Jokūbas 246
Rychner V. 57
Rymut K. 177
Rymuta K. 217, 218
Robertas (Sicilijos karalius) 163
Roberts K. 104
Rogovskis Z. 361
Rogvolodas 146
Roizijus P. 215, 216
Rok B. 269
Rolanas Romenas 294
Romas M. 278
Römeriai 284
Römeris Mykolas (Romeris M.) 8, 13, 14, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 313, 315, 382
Roskis Choma 237
Roth N. 373
Rotundas Augustas (Rotundus Mieleski Augustyn, Augustinas Rotundas Meleskis) 215, 216, 217, 220
Rozanavičius Jonas 212
Rožka Stasys, 43, 44, 45
Rubelskis Boguslovas 249
Rudzikas Z. 45
Ruigys P. (Ruhig Paul Friedrich) 188

Rumbutytė-Muchlia R. 152, 154, 156
Rüsen Jörn (Riuzenas Jornas) 368, 369
Russow B. 203
Rutskis Veljaminas 240
Ruzas V. 349

Sabaliauskas Algirdas 186
Sadauskienė I. 44
Salatkienė Kazimiera Birutė 7, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 349, 379
Salienė Vilija 15
Salinarijus Paulius 246
Salinarijus Vaitiekus 246
Samalavičius S. 210, 211, 213
Sangailovaitė-Belozarienė Ona 243
Sanguškaitė-Odincevičienė Nastasija 219
Sapiega Juozapas 258
Sapūnas Kristupas 187, 188
Sarcevičius S. 349
Satała M. 229
Savičiai 223, 224
Savukynas Bronys 176, 374
Sawicki J. 285, 315
Schumpeter Jozeph A. 281
Schweiger J. Ch. 209
Sedovas V. (Седов В.) 63
Seibutis G. 332, 336, 338
Selenis Valdas 4
Seliava Antonis 237, 240
Seredyka J. 244
Sforza Bona (karalienė) 217, 218
Siaurusevičius Audrius 16
Sierakauskas Z. 153
Sierpowski S. 315
Simniškytė A. (Simniškytė-Strimaitienė A.) 105, 140
Simokaitis S. 326
Simonaitis Juozas 328
Simonaitis R. 43

Simonaitytė O. 338
Simonsenas Diksis 331
Sirvydas Konstantinas 210, 211
Sitnikienė D. 44, 45
Skačkauskas H. 168
Skarlati Domenikas 52
Skipitis E. 45
Skipitis Rapolas 8, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330
Skirius Juozas 8, 316, 321, 322, 324, 326, 328, 330, 365, 382
Skliarenka Semionas 361
Skomskis Juozas 44, 45, 46, 358
Skorina Pranciškus 268
Skrobovičiai (bajorai) 247, 248, 253, 254
Skrobovičienė Jadvyga 247
Skrobovičius K. 244, 247
Skrockis Jokūbas 251
Skrzypek A. 314
Slavinskas D. 346
Slavinskienė B. 44
Sleževičius Mykolas 285
Sliburis Jonas 340
Sluckiai 223, 227
Sluckis Jurgis 219, 223, 224, 225, 227, 228
Smetona Antanas 291, 296, 297, 298, 299, 316, 318
Smetona Petras 208
Smočinskis V. (Smoczyński W.) 176, 183
Sniadeckis J. 276
Soanes C. 343
Sobieskis Jonas III 251
Sodaitis J. 337
Solohubas J. 248
Soms H. 349
Sondel J. 209
Songaila Gintaras 15
Songaila M. 303
Sørensen M. L. S. 92, 93
Sprogis Ivanas 232, 256

Spurgevičius P. 242
Srebrakowski A. 315
Stalinas 156, 297, 298
Stančikaitė M. 105
Stankevičius A. 346
Stankevičius Petras Juozas 16
Stankus Jonas 16, 106
Stankutė Simona 418
Stasė (tremtinė) 157, 158
Stašaitis Stanislovas 4, 359, 360
Stašaitis Vincas 340
Statkevičius V. 157
Steckovičius Bagdonas 227
Stein W. 207
Steponas (O. Bogovitinovičienės posūnis) 219
Steponavičienė D. 115, 118, 125
Stevenson A. 343
Stonkus K. 337
Strikaitienė J. 44
Strikaitis A. 44
Strimaitienė A. 140
Stržeckis A. 274
Studnickis Vladislovas (Stundicki W.) 311
Sucheni-Grabowska A. 226
Suchonskis A. (Suchoński A.) 361
Surblys A. 349
Svarauskas A. 282, 284, 287
Sveikas Aleksanderis 340
Svetikas Eugenijus 16
Svirbutavičiūtė A. 44
Szczygielski W. 259
Szwaciński T. 262

Šalavėjus Kęstutis 331, 332, 333, 335
Šaliūnas Juozas B. 328
Šalkauskis Stasys 282, 284
Šaltis Eugenijus 16, 41, 42, 43

Šapaitė A. 108, 109, 112
Šapoka Adolfas 131, 313, 314, 358
Šarlauskienė L. 342
Šarmaitis R. 313
Šenavičienė Ieva 300, 301, 302, 303, 348
Šenavičius Antanas 300, 301, 302, 303
Šeperis Danielius 208
Šerienė V. 105
Šermukšnytė Rūta 9, 368, 370, 371, 372, 374, 376, 383
Šetkus Benediktas 9, 357, 358, 360, 362, 364, 366, 383
Šetkuvienė R. 360
Šidiškytė V. 349
Šidlauskas A. 272
Šileikis G. 168
Šiliauskas S. 282, 283
Šimėnas Valdemaras 7, 44, 46, 83, 378
Šimkovičius Jonas 226
Šimkūnas V. 161
Šimkus (škultodailis) 209
Šimkus J. 293, 303
Šimkus Jonas 302
Šimoliūnas Jonas 303
Šimutis Leonardas 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330
Šinkonis G. 348
Šinkūnas P. 105, 242
Šinkūnas R. 168
Šiukščienė V. 108
Škirkaitė E. 358, 363
Škirpa Kazys 316
Šleicheris Augustas (Schleicher August) 186, 189
Šliozeris (istorikas) 275
Šmidtas E. (Шмидт Е. А.) 64
Šmigelskytė-Stukienė Ramunė 4, 16
Šmydas V. P. (Schmid W. P.) 176, 177, 178
Šmulkštys Antanas (Paparonis) 359
Špetkovskis (Szpetkowskis) 170
Šultzas Teofilis 187

Šumauskas Motiejus 291
Šusler Dženifer (Шусслер Дж.) 369
Šutinienė I. 371, 375
Švabas Kasparas 244
Švagždys Jonas 328
Švambarytė-Valužienė J. 107
Švedas Aurimas 129
Švelniūtė R. 94
Švenčius Andrius (Szwięnczius Jendrzej) 209
Švykovskis 258

Talis iš Mileto 270
Tamoliūnienė R. 349
Tamošaitis Mindaugas 8, 282, 284, 287, 290, 292, 294, 296, 297, 298, 382
Tamulevičiūtė Vilija 418
Tamulienė A. 347
Tanatas (graikų mitologijoje mirties dievas) 51
Tarasenka Petras 27, 37
Taraškevičius S. 251
Tarvydas B. 109
Taszycki Witold 217, 218
Tatranskis 246
Tautavičius A. 67, 68, 69, 78, 108, 123, 132, 133, 136, 145
Tauterienė S. 108
Tautvaišaitė Laima 16
Tčeciakas S. 249
Tebelškis P. 83
Tekorius A. 189
Telksnys Laimutis 16
Teodoras (Korsikos valdovas) 270
Teodoras Narbutas 213
Teodorikas (karalius) 144
Tėpenas M. (Toeppen M.) 175
Teresė (tremtinė) 154, 157
Terlecki O. 314
Tieckas L. 48
Tilvytis Teofilis 295

Timinskas D. 346
Tiškevičius Antanas 167
Tiškevičius Juozapas Skuminas 258
Tiškevičius Jurgis 165, 167
Tiškevičius Liudvikas Skuminas 258
Tyla Antanas 16
Tyzenhauzas Antanas 258, 260
Tyzenhauzas Pranciškus Leonas 257
Toleikis V. 346
Tomaševičius Petras 208
Tomaševičius Zigmantas 259
Toporovas V. (Топоров В.) 176, 181, 183, 184
Totoraitis J. 167
Trautmanas R. (Trautmann R.) 175
Trijonienė R. R. 197
Trimailovas V. 283
Trimonienė R. 107, 349
Trumpa E. 191
Truska Liudas 318
Tučas R. 105
Tumas-Vaižgantas Juozas 170, 291
Turasiewicz Adam 217, 218
Turijus 146
Tvorekas S. 242

Udolfas J. (Udolph J.) 176
Urbaitis M. 345, 347
Urbanavičienė S. 68, 69, 70, 86
Urbanavičius Vytautas 16, 39, 84, 86, 87, 89, 111
Urbonas Simas 340
Urbonas VIII (popiežius) 165, 171
Urbonienė L. 348
Urbšys J. 313
Urbutis V. 183
Uruszczaka W. 215

Vabalas-Gudaitis Jonas 302

Vadišis Saulius 16
Vaičenonis J. 348
Vaičiakauskienė Sonata 4
Vaičiūnas (kunigas) 327
Vaičiūnienė D. 117, 118, 119, 121, 124, 125
Vailionis Liudas 303
Vainilaitis V. 116
Vainoraitė Vanda 371, 372
Vainoras A. 46
Vaišnora J. 152
Vaišvilaitė Irena 129
Vaitekūnas V. 109
Vaitiekūnienė J. 44
Vaitkevičius G. 349, 371
Vaitkevičius V. 79, 105, 110, 146
Vaitkunskienė L. 71, 95
Vaivada V. 242, 243
Valančiūnas Ignas 328
Valančius Motiejus 152, 164, 165, 166, 167, 252
Valatka V. 78
Valavičius Grigas 219
Valionienė O. 349
Valiukevičius G. 44
Valys Andrius 340
Valkiniškis A. [Raila B.] 293
Valskis Jonas Benediktas 257
Vanagaitis Antanas 326
Vanagas A. 176
Vapšys Algirdas 16
Varnaitė Diana 16
Varnienė R. 342, 345
Vasiliauskas Aleksandras 16
Vasiliauskas Artūras 129
Vasiliauskas Ernestas 4, 69, 196, 197, 198, 200, 201
Vasiliauskas Kazimieras 303
Vaščova Žana 316
Vaškevičienė A. 342, 345

Vaškevičiūtė Ilona 7, 28, 29, 30, 31, 36, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 196, 200, 379
Vaupšas Č. 41
Vaza Zigmantas 234, 235, 236, 239
Vazos (dinastija) 34
Važeckis (kunigas) 249
Vėberis L. (Weber L.) 175
Vėbra R. 153
Večerskis Adolfas 16
Vėlius Norbertas 74, 75
Venclova A. 295
Vengalis R. 147, 149
Vielhorskis Vladislovas (Wielhorski W.) 312
Vilčiauskienė V. 350
Vildžiūnas D. 346
Vileišis Jonas 285
Vileitaitė Pranė 155
Vilimas Darius 4, 16
Vilkas Audronius 17
Vilniškis Kazys 329
Vingelis Linas 17
Vinigeris J. (Winiger J.) 57
Vinogradnaitė I. 281
Virbickis Vaclovas 168
Visneris H. 242
Visockis Albinas 17, 168
Višnioveckis Mykolas 236
Vitalija (tremtinė) 154
Vitartas J. 153
Vitas (Šv. Vitas) 50
Vitkūnas Manvydas 7, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 380
Vitunskis Jonas 246
Vivaldis 52
Vizgirdas J. 248
Vykypěl B. 179
Vyšniauskaitė A. 69, 75
Vytautas Didysis (kunigaikštis) 14, 15, 131, 165, 187, 233, 293, 301, 380, 381
Voganovska Marina 219

Vogtas E. 57
Voiška Raimundas 17
Voldemaras Augustinas 301, 302, 304, 305, 306, 308, 309
Volkaitė-Kulikauskienė R. 67, 69, 85, 93, 133, 134, 135
Volkas Adomas 250
Volmenskis Jonas 218
Volodkevičius Martynaitis Adomas 224, 227
Volodkevičius Martynas 8, 215, 216, 217, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228
Volskis Jonas Benediktas 257
Vorbek-Lettow M. 229
Vosylius Romualdas 17
Vrublevskiai 14

Wasilevski L. 312
Watoński B. 271
Widackis J. 314, 317
Wisner E. 314
Władysław IV (Lenkijos karalius) 229
Woelky C. P. 180
Wrublevskis Tadas 285

Zabarskaitė Elena Jolanta 17, 186
Zabiela Gintautas 4, 17, 118, 119, 122, 125, 141, 195, 198, 200, 201
Zaborskaitė V. 298
Zakrzewskis Andrzejus B. (Zakrzewski A. B.) 255, 258, 260, 261, 262, 263
Zaluskiai 274
Zaunius Dovas 312, 314
Zavadje Aleksandras 361
Zavadskis J. 269, 278
Zdzichauskas V. 109
Zebedenas 129
Zemlickas Gediminas 17, 43, 44, 46, 358
Zienkovičius Mykolas Jonas 258
Zigmantas (Vokietijos imperatorius) 187
Zilitinkevičius I. 232
Zinkevičius Zigmas 17, 186, 187, 192
Zujus Matas 328

Žadeikaitė Loreta 17
Žadeikis Povilas 322, 324
Žalys Vytautas 316, 317, 318
Želvys Rimantas 17
Žemaitė 293
Žemaitis Zigmas 303
Žemkalnis Gabrielius 17
Žepkaitė Regina 313, 315
Želslavska Tomila 227
Žido Andre 294
Židonis Jokūbas 212
Žiemys R. 348
Žilaitis P. 337
Žilinskienė R. 350
Žiliūkaitė R. 281
Žiugžda J. 313, 314
Žižys Dalius 17
Žyčevskis Ivanas 237
Žydelis Motiejus 208
Žygaitis Gintautas 17
Žygimantas Augustas 218, 220, 222, 223, 224, 225, 231, 235
Žygimantas Senasis 234
Žolkovskis Antanas Juozapas 258
Žukas Vladas 290, 293
Žukienė Predikantova 252
Žulkus Vladas 4, 17, 105, 136, 141, 144, 145, 195

Алихова А. Е. 65
Береговая Н. А. 58
Варонін В. 229, 232, 233
Грицкевич А. П. 237
Даканис Б. 24
Древинскене Р. 24
Дубровский П. П. 260
Загорульский Э. М. 124
Зверуго Я. Г. 124
Зилитинкевич И. 230, 232, 237, 238

Капраль М. 229
Крживицкий Л. (Kšyvickis L., Krzywicki L.) 63
Леончик С. В. 156
Лукашова С. С. 229, 230, 231, 232, 233, 236, 239
Лукин П. В. 231
Мардоса Й. 152, 153
Никольская Т. Н. 64
Розенфельдт Р. Л. 64, 65
Санько С. 75
Седов В. В. (Sedovas V.) 63, 65
Спрогис И. 205
Станкус Й. 26
Топоров В. 176
Третьяков П. Н. 63, 64
Шмидт Е. А. 63, 64, 65

Sudarė Grasilda Blažienė, Mindaugas Olbutas,
Simona Stankutė, Vilija Tamulevičiūtė

Fl-208 *Florilegium Lithuanum*. Mokslo straipsnių rinkinys, skirtas Lietuvos mokslų akademijos nariui ekspertui, profesoriui dr. Eugenijui Jovaišai 60-mečio proga. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010. 420 p.
Asmenvardžių r-klė, 384–418 p.

ISBN 978-9955-20-518-0

Leidinys skirtas Lietuvos mokslų akademijos nariui ekspertui, profesoriui dr. Eugenijui Jovaišai 60-mečio proga. Knygą sudaro įvadinis straipsnis, darbų bibliografija, 29 Lietuvos mokslininkų – filosofų, archeologų, antropologų, etnologų, filologų, istorikų bei istorijos edukacijos tyrėjų straipsniai. Juose gvildenami klausimai aprėpia Lietuvos istorijos laikotarpį nuo Baltų proistorės iki XX a. antrosios pusės.

UDK 947.45

Redagavo *Sonata Vaičiakauskienė*
Maketavo *Laura Barisienė*
Viršelio autorė *Dalia Raicevičiūtė*

SL 605. 52,5 sp. l. Tir. 500 egz. Užsak. Nr. 10-043
Išleido ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 23593, el. p. spaustuve@vpu.lt
www.leidykla.vpu.lt